Dedicăm această carte lor, săracilor din zonele sărace,
care îşi caută o altă viaţă

Manuela Sofia Stănculescu
Ionica Berevoescu
- coordonatori -

Sărac lipit, caut altă viață!

Fenomenul sărăciei extreme și al zonelor sărace în România 2001

Autorii, în ordinea apariției în carte:

Manuela Sofia Stănculescu	Introducere Capitolele: 1, 3, 6, 7, 14 Subcapitolele: 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 2.6, 5.1, 5.2, 5.3, 5.4, 5.5, 5.6, 5.7, 5.8, 8.4, 9.1, 9.2, 9.4, 10.3, 11.1, 11.4, 11.5, 11.6, 13.1, 13.3, 13.4, 13,6
Ionica Berevoescu	Capitolul: 14 Subcapitolele: 2.5, 2.7, 10.1, 10.2, 12.1
Adriana Lazăr	Subcapitolul: 1.4
Vlad Grigoraș	Subcapitolele: 3.2, 13.2
Ruxandra Noica	Capitolul: 4
Dana Nițulescu	Capitolul: 4
Gloria Macri	Subcapitolele: 5.9, 5.10
Laura Surdu	Subcapitolele: 5.10, 10.3, 11.2, 11.3
Mariana Stanciu	Capitolul: 7
Mihaela Teodorescu	Subcapitolele: 8.1, 8.2, 8.3
Cristina Doboș	Subcapitolul: 8.2
Monica Tobă	Subcapitolul: 9.2
Laura Stoica	Subcapitolul: 9.3
Mihnea Preotesi	Subcapitolul: 12.2
Mihai Surdu	Subcapitolul: 13.2
Daniel Arpinte	Subcapitolele: 13.5, 13.6
Simona Preda	Subcapitolele: 13.5, 13.6

Cuprins

Cuvânt înainte 1

Introducere 5

1 Sărăcia și sărăcia extremă în România 15
1.1 Discursul științific despre sărăcia din România 15
1.2 Definirea *sărăciei extreme* 22
1.3 Sărăcia extremă și ciclurile de viață 27
1.4 Distribuția spațială a *noii sărăcii* urbane 29

2 Tipuri de sărăcie și tipuri de zone sărace 37
2.1 Tipuri de sărăcie 37
2.2 Traiectorii de viață, căderea în sărăcie 44
2.3 Despre concentrarea teritorială a sărăciei în România 54
2.4 Cine este în sărăcie extremă 64
2.5 Zonele sărace, model atipic demografic 70
2.6 Procese tipice de formare a zonelor sărace 98
2.7 Sosiri în zonele sărace 111

3 Zonele sărace ca spații de locuit 128
3.1 Cum se locuiește în zonele sărace 128
3.2 Pierderea și găsirea unei locuințe 147

4 Persoane fără adăpost 165
4.1 *Homelessness* în România: *modern* versus *avansat* 165
4.2 Ce înseamnă „acasă" 169
4.3 Două traiectorii de pierdere a locuinței și reintegrare 170
4.4 Drepturile persoanei fără adăpost în România 176

5 Munca invizibilă a săracilor din zonele sărace 184
5.1 Săracii și munca 184
5.2 Săracii sunt cei(cele) care nu au muncit niciodată? 193
5.3 Vor săracii să muncească? 196
5.4 Traiectorii ocupaționale 1989-2001 202
5.5 Săracii din zonele sărace care muncesc 210

5.6 Grădinărit și agricultură de subzistență 215
5.7 Munca în străinătate, o oportunitate? 219
5.8 Cine sunt șomerii din zonele sărace 222
5.9 Condițiile de muncă ale săracilor din zonele sărace 224
5.10 Diviziunea rolurilor în familiile din zonele sărace 231

6 Strategii de supraviețuire în zonele sărace 235
6.1 Portofoliile de surse de venit ale săracilor 235
6.2 Dependență de prestații sociale? 237
6.3 Câți bani reușesc să facă săracii din zonele sărace 252
6.4 Bani și putere în zonele sărace 254

7 Consumul distorsionat al săracilor din zone sărace 257

8 Sănătatea celor în mizerie 268
8.1 Accesul rezidenților zonelor sărace la asistență medicală . .268
8.2 Sănătatea copiilor din zonele sărace 274
8.3 Cazuistica medicală a zonelor sărace 276
8.4 Zonele sărace: „focare de infecție" și demolare 281

9 Educația săracilor din zonele sărace 288
9.1 Sărăcie și deficit educațional 288
9.2 Politica educațională și mobilitatea educațională 292
9.3 Educația tinerilor și copiilor din zonele sărace 297
9.4 Zonă săracă, școală segregată 307

10 Familiile din zonele sărace în sfera privată 312
10.1 Gospodării extinse: părinți, copii și moștenire 312
10.2 Copiii din zonele sărace 317
10.3 Violența în familie în zonele sărace 322

11 Culisele zonelor sărace: forme de excluziune socială 327
11.1 Rețele sociale 327
11.2 Relații de întrajutorare 334
11.3 Timp liber în zonele sărace 338
11.4 Participare și excluziune socială 340
11.5 Zonele sărace, teamă, rușine și delincvență 342
11.6 Cultura devianței: „Tinerii cu pușcăria la cur" 355

12 Sărăcia subiectivă 360
12.1 Mărimea subiectivă a zonelor sărace 360
12.2 Trecut luminos, prezent sărac și viitor fără speranțe 363

13 Săracii din zonele sărace și instituțiile 369
13.1 Putem vorbi despre cultura sărăciei? 369
13.2 Primăria 371
13.3 Biserica 375
13.4 Instituții ale ordinii: poliția și tribunalul 384
13.5 Asistența socială: practici ale autorităților locale 389
13.6 Săraci-merituoși versus săraci-profitori 395

14 În încheiere… România este și a lor 401

Anexe 409

Tabele, grafice și scheme 419

Bibliografie 425

Acronime
FSD: Fundația pentru o Societate Deschisă
ICCV: Institutul de Cercetare a Calității Vieții
INS: Institutul Național pentru Statistică
PNUD: Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare

Cuvânt înainte

Cătălin Zamfir

Deși studiile asupra sărăciei s-au dezvoltat masiv după l990, cartea coordonată de Manuela Stănculescu și Ionica Berevoescu este de o noutate surprinzătoare, din două puncte de vedere: atât ca tematică, cât și ca metodologie.

Pentru a înțelege mai bine semnificația acestei cărți este necesar să o plasăm într-un context istoric. Încă din 1991, Institutul de Cercetare a Calității Vieții a devenit conștient de accentuarea problemei sărăciei în perioada tranziției. Interesant este că, din motive variate, oamenii politici respingeau existența problemei. Respingerea problemei era cuplată cu neinteresul politic pentru lansarea unor programe de suport. Cu excepția unui interes mai accentuat pentru pensionari, toate guvernările de după Revoluție nu au fost decât marginal interesate în politica de suport social, mai ales a *celor mai săraci dintre săraci*.

Ca răspuns la predicția exploziei sărăciei, Institutul a lansat încă din acel moment două programe complementare de cercetare: sărăcia și politicile sociale de suport.

Studiile întreprinse în acel moment erau centrate pe *măsurarea* sărăciei: câți săraci sunt? cât de profundă este sărăcia? în ce zone sociale este ea distribuită? Schema de analiză centrală a fost următoarea: pe de o parte, calculul *pragului de sărăcie*, iar pe de altă parte, măsurarea *veniturilor populației*. În acest fel se putea identifica proporția persoanelor sărace, a gradului de sărăcie și a factorilor săi determinanți. Accentul în aceste studii a căzut pe măsurarea globală a sărăciei. Au fost realizate și unele cercetări, mai degrabă explorative, asupra unor segmente de populație care se confruntau cu probleme grave de sărăcie, ca de exemplu familiile cu mulți copii sau romii.

Ambele componente ale schemei explicative ridicau probleme cu un grad ridicat de dificultate. Identificarea unui prag de sărăcie suficient de adecvat reprezenta o problemă de opțiune metodologică extrem de dificilă. Pe de altă parte, în condițiile în care nu existau date statistice asupra veniturilor populației (de abia din 1995 INS a lansat un program de acest fel), Institutul de Cercetare a Calității Vieții a trebuit să realizeze analize pe largi eșantioane naționale. Lansarea unor anchete ample asupra bugetelor de familie de către Institutul Național pentru Statistică, în 1995, a simplificat enorm sarcina analizei.

Cartea coordonată de Manuela Stănculescu și Ionica Berevoescu oferă o imagine nouă a sărăciei profunde, invitând comunitatea și factorii politici să ia în serios o problemă practic ignorată, oferind totodată o bază de cunoaștere pentru o politică socială care, evident, trebuie să depășească radical formele simpliste practicate.

Sărăcia extremă a fost ignorată nu numai ca obiect de analiză, dar, mult mai grav, ca obiect de intervenție de suport. Politica socială din țara noastră, până în 2001 când a fost introdus *venitul minim garantat*, s-a comportat ca și cum problemele dramatice din această zonă nu ar exista. Această carte demonstrează că problema sărăciei extreme este mult mai complexă decât lipsa severă de resurse. În consecință, simplul suport financiar, deși foarte important, este departe de a fi suficient.

Sărăcia extremă se dovedește foarte rezistentă la creșterea economică. Mai mult, ea se caracterizează prin mecanisme proprii de excluziune socială care o adâncesc. Fără o politică specială de intervenție, ea se va dovedi deosebit de rezistentă și, în virtutea propriilor sale mecanisme de amplificare, ar putea să se plaseze într-un contraciclu în raport cu relansarea economiei. Este un nou semnal politic: nu este importantă doar sărăcia în general, înalt sensibilă la relansarea economică și la mecanismele de intervenție standard, ci devine tot mai importantă sărăcia extremă combinată cu dezagregarea socială și umană.

Din acest motiv, lucrarea de față oferă un nou tip de analiză a sărăciei, imperios necesară în acest stadiu, susținând lansarea unui nou tip de politică antisărăcie.

Noutatea cărții rezidă și în metodă. Pe lângă analizele cantitative, ele însele dificile în această sferă, cartea propune o metodologie de analiză calitativă cu rezultate impresionante. Sărăcia extremă nu reprezintă un simplu deficit de resurse. Este un alt tip de

viață, un alt tip de existență, cu efecte dezagregante, cărora cercetătorii nu le-au acordat suficientă atenție. Nu numărarea celor săraci, ci explorarea vieții de sărăcie extremă este opțiunea nouă și tulburătoare a cărții. Este o carte care, în ordine acțională, deschide o perspectivă nouă.

Manuela Stănculescu și Ionica Berevoescu, împreună cu ceilalți autori, ne propun o analiză sociologică tulburătoare prin inconfortabilitatea ei. O nouă lume fascinantă și îngrijorătoare este înfățișată cititorului. Liniștea noii clase prospere este provocată, și aceasta este un lucru bun. O Românie prosperă nu poate avansa cu asemenea insule, nu doar de sărăcie, ci de mizerie și dezagregare a valorilor umane fundamentale.

Dincolo de importanța socială și politică a cărții, ea este una dintre cele mai bune lucrări de sociologie scrise în ultimii ani.

Vrei realitate? Îți dau realitate. Prezint realitatea exact așa cum este ea. Mă limitez la cartier, sunt numai pe felia mea. Vorbesc mereu despre bani, bani, bani și sărăcie, divertisment pentru tine, mod de viață pentru mine. Dar oare ce faci tu atunci când te lovești de realitate? (...) Aș vrea să te văd pe tine la colțul străzii făcând bani, aș vrea să te văd pe tine cum te ridici dintre golani. (...) Vino cu noi la o plimbare prin cartierul minunat, realitatea o să doară. (...) Mă zbat, mă zbat să demonstrez lumii ăsteia întregi că și eu pot, peste ciorditori, barbugii, curve, peste tot. Ești orb, deschide ochii timpul trece, nu mai visa frumos, realitatea este rece.

(Când te lovești de realitate, BUG Mafia)

Introducere

Manuela Sofia Stănculescu

O primă formă a acestui volum a fost un raport de cercetare încheiat în 2002, elaborat pentru Banca Mondială. Forma inițială a raportului era una tehnică, destinată lecturii specialiștilor. Aici, am rescris rezultatele cercetării științifice pe înțelesul și placul, sperăm noi, publicului larg.

Proiectul de cercetare care stă la baza acestei cărți a beneficiat de recunoaștere și finanțare din partea a două instituții: Banca Mondială (grantul *Studiul Relației dintre Sărăcie și Excluziune Socială*) și Ministerul Educației și Cercetării (grantul *Dimensiuni, Tipuri și Factori ai Sărăciei Extreme în România*).

Încă de la început, cercetarea pe care am coordonat-o a fost proiectată astfel încât să spună ceva nou despre sărăcia din România, un teritoriu academic deja bine mobilat cu studii, rapoarte, statistici și cărți. Acest studiu nu este unul alternativ la studiile cantitative realizate pe eșantioane reprezentative național care estimează sărăcia standard, ci este unul complementar. Analiza de față se referă în principal la starea extremă a procesului de sărăcire, fiind centrat pe grupurile care, de obicei, „scapă" studiilor standard, pentru că nu au acte, nu au locuințe, nu au adrese, deci nu sunt de găsit, fiind practic „invizibile" metodelor de eșantionare.

Studiul nostru este focalizat pe sărăcia extremă, și nu pe sărăcia standard. Adică, în volumul de față nu vorbim despre săracii cu

venituri și consum sub un anumit prag, ci despre săracii cu venituri și consum sub pragul de sărăcie care n-au nici locuință în proprietate și nici bunuri de vreun fel. Studiul nostru este centrat pe zonele sărace care concentrează săraci, și nu pe săracii dispersați. Astfel, cartierul („după blocuri") este decorul cărții noastre, săracul-victimă, copilul-sărac, dar și băieții-de-băieți-de-cartier reprezintă actorii cărții noastre, iar modul de viață și cultura de cartier (care presupune și deficit masiv de educație, și neajutorare învățată, și delăsare, și pesimism, și cultura devianței) sunt temele cărții noastre.

> *După blocurile gri, stăm noi, majoritatea, sunt mai înalte la șosea, să nu se vadă foamea. (...) În cartier e la fel ca la închisoare. Dacă nu poți să ieși afară trebuie să fii tare, căci ban la ban și păduche la păduche trage. (...) Băieții se târăsc prin cartier din ce mai rău, unii ajung la viermi, iar alții la bulău. Alții se ridică și fac banu' gros. Viața e nedreaptă dacă rămâi jos. Așa-i în cartier, nu trebuie să te dai la fund. Lupți cu pumnii, tragi cu dinții, ca să ai mai mult. Nici un senator n-a coborât vreodată în cartier. Nici un deputat nu a știut ce înseamnă lefter. Iar eu sunt de acolo de unde tu nici nu gândești, unde soarele răsare doar dacă-l plătești.*
>
> (După blocuri *și* Poveste fără sfârșit, BUG Mafia)

Cum am procedat

Datele cercetării au fost culese din 1 octombrie 2001 până în 20 octombrie 2001. Studiul s-a desfășurat în 19 localități și în cele șase sectoare ale capitalei. Au fost selectate cinci tipuri de localități (vezi Harta 4, Anexă): orașe mari, mijlocii și mici, sate mari, periurban, relativ dezvoltate, și sate mici, izolate, relativ sărace.

De la capitală, la oraș mic constituie o scală imaginară în trei trepte, de la oportunități și ofertă extinsă de activități generatoare de venit, la constrângeri și ofertă redusă de activități generatoare de venit, în care orașul mijlociu, reședință de județ, joacă rol de termen mediu. Pe lângă capitală, au fost alese trei orașe mari (cu peste 200 de mii de locuitori), patru orașe mijlocii reședință de județ (cu 50–200 de mii de locuitori) și patru orașe mici. Conform unui indice sintetic de dezvoltare (Lăzăroiu, PNUD, 1999) construit pe baza indicatorilor demografici și de dotare cu infrastructură, orașele selectate dețin valori care se întind pe o plajă de la sărac la dezvoltat prin comparație cu restul orașelor țării.

În mediul rural, diversitatea tipurilor de sate sărace/bogate este extrem de mare, și cercetarea de față nu și-a propus acoperirea acesteia în întregime. Selecția satelor a pornit de la următoarele cinci criterii: mărimea populației, distanța față de oraș, forma de relief, tipul satului (centru administrativ al comunei versus sat periferic) și localizarea comunei (lângă reședința de județ versus la margine de județ și/sau lângă granița țării). Dintre sate au fost selectate doar două tipuri. Primul tip de sat cumulează: sat mare, la mai puțin de 15 km de oraș, centru administrativ de comună și valori ridicate ale indicelui sintetic de dezvoltare (Sandu, coord. 2000, indice utilizat de către Fondul Român de Dezvoltare Socială) adică, pe baza datelor statistice, bogat prin comparație cu restul satelor din țară. Prin contrast, al doilea tip de sat este mic, se află la mai mult de 29 km de un oraș, este periferic în cadrul comunei și situat la margine de județ, și are valori scăzute ale indicelui sintetic de dezvoltare adică, pe baza datelor statistice, este sărac prin comparație cu restul satelor din țară.

În prima fază a fost realizată zonarea localităților. Nouăzeci de reprezentanți instituționali (primari, viceprimari, directori de servicii din cadrul primăriilor, directori sau angajați cu vechime la cantinele sociale, asistenți sociali, directori de întreprinderi sau organizații cu număr mare de angajați/disponibilizați, reprezentanți ai Direcțiilor de Muncă sau Agențiilor Județene pentru Ocuparea Forței de Muncă, reprezentanți ai mass-media locale și ai organizațiilor neguvernamentale cu vizibilitate la nivel local) au oferit informații pentru zonarea localităților selectate. Au fost completate 90 de fișe de zonare și 15 fișe pentru poliție.

Pe baza acestora au fost determinate la nivelul fiecărei localități micro-zonele (arie/cartier/grup de străzi/grup de case sau de blocuri, teritorial delimitate) care concentrează persoane în sărăcie. În cele 11 orașe studiate și în capitală, reprezentanții instituționali participanți la cercetare au menționat în total peste 80 astfel de zone, dintre care 50 au fost selectate în cadrul cercetării. Pentru că autoritățile s-au concentrat asupra zonelor de „săraci-merituoși", în anumite orașe, au fost incluse în studiu și zone identificate direct de către operator prin intervievarea localnicilor, și nu menționate de către informanții instituționali. Acolo unde zonele rezultate au fost atât de multe și atât de extinse încât depășeau resursele umane și financiare ale cercetării, am realizat o selecție pe baza unui principiu cantitativ (zonele care întruneau consensul informatorilor locali, cu excepția gropilor de gunoi) și a unuia calitativ (zonele să

fie de tipuri diferite, nu mai multe gropi de gunoi din același oraș, nu mai multe ghetouri etc.).

În pasul doi al cercetării, în interiorul zonelor selectate, au fost realizate interviuri cu reprezentanți ai instituțiilor de sănătate, de educație și ai bisericii. În total au fost realizate 145 de interviuri cu reprezentanți instituționali locali (vezi Anexă).

În pasul trei, în zonele selectate au fost aplicate chestionare la domiciliile subiecților și au fost realizate interviuri în profunzime și discuții de grup cu persoane din gospodării sărace. Selecția gospodăriilor pentru ancheta pe bază de chestionar a fost realizată prin metoda drumului aleator. Zonele extinse au fost străbătute dinspre margine spre centru pe baza unui traseu stabilit cu ajutorul hărților. Zonele mici, cu număr redus de adrese, au fost acoperite în totalitate. În total au fost realizate 1164 de fișe de gospodărie (1164 gospodării care includ în total 4427 persoane), 50 de interviuri în profunzime și 25 discuții de grup (vezi Anexă).

Lotul astfel obținut este reprezentativ pentru zonele studiate, dar nu pentru întreg mediul urban sau rural, și nici pentru nivelul național. Ipotezele referitoare la concentrarea săracilor în anumite zone ale orașelor au impus o astfel de strategie de selectare a lotului, care nu permite extrapolarea rezultatelor nici la nivelul orașelor studiate, și nici la nivelul întregului mediu urban. De asemenea, în sate, rezultatele pot fi extrapolate numai la nivelul zonelor/cătunelor din sate care concentrează săraci, și nu la nivelul întregului mediu rural.

Pentru a da înțeles datelor referitoare la zonele sărace și rezidenții acestora, le-am comparat cu date la nivel național preluate din surse diverse, principalele fiind anchete ale Institutului Național pentru Statistică, ale Institutului de Cercetare a Calității Vieții și *Barometrul de Opinie Publică* al Fundației pentru o Societate Deschisă. Unele comparații sunt strict orientative, date fiind diferențele fie la nivel de indicator, fie la nivel de univers de referință. Limitele comparației sunt de fiecare dată precizate.

Dificultăți în identificarea zonelor sărace

Identificarea și selectarea zonelor a fost unul dintre cei mai dificili pași ai studiului. Dificil pentru că tema concentrării teritoriale a sărăciei în anumite zone din interiorul localităților este nouă în spațiul științific românesc. Date fiind și resursele limitate ale cer-

cetării am optat pentru o metodă „neortodoxă" de identificare a zonelor de concentrare a sărăciei, bazată pe intuiția cercetătorului, pe subiectivismul localnicilor și pe serendipitate. Nu am scanat orașul în totalitatea lui și nu am determinat pe baza unei analize comparative care sunt zonele sărace ale acestuia. În schimb, demersul nostru a pornit de la zonele-despre-care-localnicii-spun-că-ar-fi-cele-mai-sărace și de la zonele descoperite de cercetător pe teren.

Identificarea zonelor a fost un pas dificil și pentru că *sărăcia* și *zona săracă* sunt definite și redefinite de la un partener de discuție la altul. În primul rând, la nivelul limbajului comun, *sărăcia* este un termen polisemic cu mare încărcătură ideologică. Oamenii nu folosesc definiții operaționale, nu identifică dimensiunile conceptului pe care să le folosească apoi sistematic, ci, într-o manieră „natural-performativă", operează cu un concept vag, considerat ca-de-la-sine-înțeles, pe care îl aplică în mod discriminatoriu unui grup sau altul, în funcție de modul general în care se raportează la grupul respectiv. În al doilea rând, 'săracii' profesorului, cu 'săracii' medicului, cu 'săracii' preotului, cu 'săracii' asistentului social, cu 'săracii' primarului și cu 'săracii' săracilor din zonele sărace nu se suprapun decât parțial, pentru că fiecare dintre acești actori în interacțiunea lor cu operatorii de teren pun în scenă un alt fel de spectacol, au altă cauză de apărat, au alt interes de promovat; la asta ar trebui să adăugăm și 'săracii' operatorului de teren și prezentarea sinelui pe care operatorul o promovează în această interacțiune. În al treilea rând, trecerea de la 'sărac' la 'săraci concentrați', la zone care pot fi decupate teritorial, a ridicat și mai mult gradul de dificultate al întreprinderii.

Procesul de definire a zonelor, pentru cei mai mulți reprezentanți instituționali, a fost etapizat în mod spontan, după cum urmează. Discursul despre săraci și zone sărace a fost deschis de trei tipuri de remarci. Cel mai des a fost: „săraci suntem toți, săraci sunt peste tot" (condimentat chiar cu exemple din primărie, școală, spital, dispensar, unde se vorbea despre prețurile ridicate ale utilităților, imposibilitatea unei vacanțe în străinătate, dificultățile în a cumpăra de la cărți la mașini scumpe). Al doilea tip de deschidere a venit mai ales din partea celor care interacționează mai frecvent cu rezidenții zonelor sărace, cadre didactice, medici și asistente, asistenți sociali și lucrători la cantinele sociale. Fiecare dintre aceștia se raportează la experiența concretă și tinde să menționeze zone de unde provin beneficiarii ajutoarelor sau serviciilor de care

au fost/sunt responsabili. Foarte rar, în general primarii sau viceprimarii, au preferat o deschidere de tipul: „la noi nu sunt săraci, deci nici zone sărace".

În faza următoare se trecea la tipologii ale săracilor (subcapitolul 13.6), în funcție de care anumite zone ale orașului erau declarate sau nu sărace. Aici am înregistrat următoarele regularități: 1. sunt enumerate drept zone sărace cartiere mari, cu zeci de mii de locuitori, sau, în cazul orașelor mici, este spusă istoria declinului acestuia (de exemplu, în Sectorul 2 din București, zona săracă menționată inițial a fost: „Colentina de la A la Z, inclusiv Lacul Tei și Pantelimonul"); 2. se menționează cartierele cu mulți pensionari; 3. se continuă cu „zonele de romi", unde de obicei se adăugau comentarii care să facă cercetătorului clar că aceștia sunt săraci-profitori și nu trebuie selectați; 4. gropile de gunoi tind să fie obliterate din discurs, iar când discuția despre acestea este provocată, majoritatea reprezentanților tind să explice cât sunt de groaznice condițiile „acolo", dar adaugă imediat că locuitorii sunt direct responsabili de soarta lor, căci „cei mai mulți sunt țigani".

De altfel, zonele heteroidentificate „de romi/țigani" sunt controversate, mai ales dacă includ și câteva „palate cu turnulețe". Despre aceste zone se explică: „românii își vând casele, că sunt acoperiți de din ce în ce mai mulți țigani" și se apreciază: „țiganii nu vor să muncească" sau „nu au muncit niciodată", că „sunt murdari, miros", „nu își trimit copiii la școală". La acestea, o mare parte a reprezentanților instituționali adaugă că romii sunt săraci doar în aparență, ca să profite de sistemul de asistență socială, dar în fapt au adevărate averi, câștigate din tot felul de activități ilegale. Doar un număr redus de reprezentanți menționează aceste zone printre cele care concentrează săraci. Chiar și o parte dintre săracii din zonele studiate urmează același model discriminatoriu față de romi și zonele în care sunt concentrați aceștia:

> M1: Vă spun eu: nu este săracă (zona B, care, conform localnicilor, este locuită predominant de țigani turci). Din ce cauză? Majoritatea în Bendea, cred că trei sferturi, sunt numai țigani. Și acolo ați putea să vedeți care e sărac. Eu nu mă refer la țigani, mă refer la români. Dacă e sărac, el nu stă acolo. Mulți au vândut case și-au venit ba în Veterani (zona în care se organizează discuția de grup) sau în altă parte. Știi cum e țiganul. Țiganul a sărit gardul și te nenorocește cu roșii, cu zarzavaturi, ce este. Acolo trei sferturi sunt țigani. Eu nu spun că țiganii nu-s săraci, dar … M2: Au un palat în curte și ei tot stau într-un bordei în spate, eu am observat chestia asta. Nu-i consider săraci. Ei sunt și foarte

> prietenoși, nu-s ca noi, țiganii se ajută. M3: Ei umblă și au costumația asta a lor (șalvari) sau poate din obișnuință, de mici, cu hainele rupte. (Discuție de grup cu tineri care nu au intrat niciodată pe piața muncii, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

În unele cazuri, discursul despre zonele de romi capătă puternice accente rasiste:

> Da, pentru că țiganu-i tot țigan. Sunt și răsăriți între ei, dar sunt puțini. Treaba-i foarte simplă. În primul rând să le creeze un loc de lucru. Al doilea, să îl învețe disciplina, că nu-i place să fie ascultător, nici să muncească. Așa, să nu-l lase să cerșească, să fie vagabond. Că românul nu-i țigan. Și unde-i atunci dreptatea? Unde-i demnitatea? Și acum tot ne târșâim spre Europa, Europa, Europa. Da, pentru cine-i Europa? Pentru țigani? Porcărie țigănească! O făcut, nu-i în stare să se comporte, ia-l și pune-l la zuhaus, cum zice sasul, pune-l după gratii, învață-l școală, dacă nu corespunde, ține-l acolo! Cu pușca-n spate! Că porcăria care este acuma duce la degenerarea societății noastre, nu numai a noastră, a lumii. Așa că, dacă vă preocupă tagma asta, cei care o trecut peste hotare și o dus faima, că noi suntem români, nu țigani, noi suntem români. Ajutați-i, că sunteți de la Academia Română. (Preot, oraș Bistrița, județul Bistrița-Năsăud)

Deci, de ce am vorbi despre zone de romi drept zone sărace și de ce am vorbi despre romii în stare de sărăcie, din moment ce „noi suntem români" și Europa, spre care „ne târșâim", nu este pentru țigani? În acest mod au fost duse multe discuții despre săraci și zonele sărace, referințele balansând între săracii-merituoși, percepuți ca majoritar dispersați teritorial, și săracii-profitori (mai ales romi) percepuți drept concentrați în zone care ar trebui ignorate. Tocmai de aceea, operatorii au fost, de la plecarea din institut, înarmați cu „tipologii de birou", care au funcționat ca ipoteze de lucru și, pe teren, ca stimuli-provocatori în definirea și lămurirea conceptelor vehiculate de către intervievați. Acestea constrângeau operatorul să abordeze toate temele (oricât de sensibile ar fi acestea) și să pună întrebări explicite despre toate tipurile de zone, inclusiv zonele-ce-trebuie-ignorate.

Structura cărții

Cartea este structurată în 14 capitole scrise de o echipă formată din 16 cercetători și doctoranzi de la Institutul de Cercetare a Calității

Vieții și de la Centrul de Cercetări Demografice „Vladimir Trebici", ambele institute de cercetare ale Academiei Române, și de la Universitatea București.

În capitolul 1 prezentăm discursul științific despre sărăcia din România, definim conceptul de *sărăcie extremă*, prin raportare la perspectivele teoretice asupra „noii sărăcii", care promovează conceptele de *underclass* și de *excluziune socială*. De asemenea, definim și conceptul de *zonă săracă* pe care îl utilizăm pornind de la teoriile internaționale asupra spațializării sărăciei urbane, asupra „americanizării" sărăciei din țările europene și formării zonelor de tip *ghetto*.

În capitolul 2 introducem tipurile de sărăcie și tipurile de zone sărace cu care operăm în întreaga carte. Pe baza a trei dimensiuni care reflectă atât standardul economic al gospodăriei, cât și nivelul său de integrare socială în contextul societății românești actuale, și care sunt în consens cu definția socială dată sărăciei de către populație, construim, întâi teoretic și apoi empiric, patru tipuri de sărăcie, care modelează procesul de cădere în sărăcie. De-a lungul cărții, accentul cade pe două dintre aceste patru tipuri, anume starea de sărăcie extremă (considerată punctul final al procesului de sărăcire) și pe situația de criză generalizată, ca fază premergătoare acesteia. Despre familiile și persoanele în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată (și mai rar în celelalte tipuri de sărăcie considerate), rezidente în zonele studiate, veți afla: cine sunt, ce trăsături și ce comportament demografic au, de unde și când au sosit în zonele sărace și traiectoriile de cădere în sărăcie pe care le-au urmat (capitolul 2); dacă au pierdut sau au fost nevoiți să părăsească vreo locuință și ce strategii de rezolvare a problemei locuirii dezvoltă (capitolul 3); celor fără adăpost le este dedicat capitolul 4; cu ce se ocupau înainte de 1990 și ce poziții dețin pe piața muncii în prezent (capitolul 5); care sunt strategiile lor de supraviețuire, cum și câți bani câștigă și pe ce îi cheltuiesc (capitolul 6 și capitolul 7); ce înseamnă în context românesc dependența lor de prestații sociale (capitolul 6); ce acces au la serviciile medicale și care este starea lor generală de sănătate (capitolul 8); ce nivel de educație au reușit să completeze și care sunt principalele dificultăți ale copiilor lor, în acest sens (capitolul 9); cum se comportă zi de zi în familie (capitolul 10); cât sunt de marginalizați, dacă sunt sau nu integrați în rețele sociale și ce ajutor primesc/oferă în cadrul acestora, ce nivel de consum cultural au, ce com-

portamente de timp liber adoptă (capitolul 11); cum se raportează la trecut, ce așteptări au de la viitor și cum își autodefinesc situația din prezent (capitolul 12); și, în sfârșit, care este interacțiunea lor cu instituțiile și cum se raportează la acestea (capitolul 13).

Referitor la zonele sărace, operăm cu șapte tipuri de zone urbane și două tipuri de zone rurale. Acestea reprezintă, în fapt, toate tipurile de zone identificate empiric. Analizele din carte se referă la toate aceste zone, dar unele reprezintă mai degrabă termen de comparație, nefiind în centrul atenției. Toate zonele studiate au mult peste jumătate din populația rezidentă aflată în sărăcie standard, adică au un consum pe adult echivalent situat sub pragul național de sărăcie. Totuși, patru tipuri de zone urbane (gropile de gunoi, zonele de tip centru istoric, zonele popular denumite ghetou și zonele industriale dezafectate) concentrează în ponderi dominante populație în sărăcie extremă. Mai mult, despre aceste ultime zone vom vedea că și cumulează toate celelalte atribute ale unei *zone sărace*. Tocmai de aceea, ele constituie focusul analizei noastre la nivel de zone.

De-a lungul acestui volum, despre zonele studiate veți afla: cum, când și prin ce mecanisme s-au format (capitolul 2); care este profilul demografic al populației rezidente, dacă sunt comunități etnic omogene sau mixte (capitolul 2); care este profilul locuirii specific fiecăreia dintre ele (capitolul 3); care sunt profilurile ocupării (capitolul 4); zonele ca „focare de infecție" sunt discutate în capitolul 8; fenomenul școlilor segregate care corespund zonelor sărace este pus sub lupă în capitolul 9; zonele sărace ca spații marginalizate, în care se dezvoltă cultura delăsării, cultura de cartier, cultura devianței, cultura sărăciei, sunt comentate în capitolele 2, 11 și 13; mărimea subiectivă a zonelor, estimată de către populație, constituie tema subcapitolului 12.1.

În general, datele statistice sunt combinate cu interviurile, tabelele și figurile alternează cu citatele, datele despre situația prezentă sunt combinate cu istorii de viață și istorii de grup, de zonă sau de oraș/sat. Concluziile teoretice sunt uneori acompaniate de remarci cu un caracter pragmatic, referitor la ce s-ar putea face, unde s-ar putea interveni și cum nu ar trebui procedat, fără însă a ne propune să schițăm vreo strategie sau vreun plan de măsuri coerent.

Mulțumiri

Suntem recunoscători și le mulțumim tuturor celor care au contribuit la concepția și completarea acestui volum, prin observațiile critice și sugestiile valoroase pe care ni le-au oferit: Profesorilor Cătălin Zamfir și Dumitru Sandu de la Universitatea din București, Traian Rotariu de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Vintilă Mihăilescu și Lazăr Vlăsceanu de la Școala Națională de Studii Politice și Administrative din București; apoi lui Lucian Pop și Emil Tesliuc, experți pe tema sărăciei în România, care ne-au ajutat să înțelegem care teme trebuie mai bine conturate. Le suntem, de asemenea, îndatorați responsabilului de proiect din partea Băncii Mondiale, Richard Florescu, care ne-a sprijinit și ne-a îngăduit întârzierile inerente unei astfel de întreprinderi.

Mulțumiri speciale i se cuvin și lui Claudiu Săftoiu, poet, jurnalist și, pentru noi, mai ales prieten, care după o lectură selectivă a volumului i-a găsit titlul potrivit.

Această carte nu ar fi fost posibilă fără munca de teren depusă în zonele sărace, alături de autori, de către următorii cercetători și studenți cărora le mulțumim: Daniel Ababei, Manuela Arpinte, Tiberiu Banciu, Cristina Băjenaru, Ana Bleahu, Florin Calian, Valerica Căprioara, Radu Dragoș, Daciana Dudilă, Mircea Dumitrana, Dragoș Gilbert Dumitru, Cristina Enache, Andreea Forțu, Alexei Gâlcă, Eugenia Glomnicu, Florentina Lăptucă, Petre Matei, Adina Mihăilescu, Claudia Nistor, Mihaela Pușchin, Cosmin Radu, Cristina Raicu, Mihaela Răduț, Gheorghe Sârbu, Maria Sârbu, Horia Șandor, Monica Șișeștean, Sorela Vasile, Cerasela Voiculescu, Ilie Zegrea, de la Institutul pentru Cercetarea Calității Vieții și Universitatea București, și Sorin Pop și Sergiu Baltățescu, de la Universitatea Oradea. Introducerea datelor a fost realizată de către un grup compus din: Eugenia Glomnicu, Măriuca Iordache, Cristina Tudor, Gina Negrilă și Stela Popescu.

Suntem recunoscători autorităților și reprezentanților instituționali locali, care ne-au sprijinit în perioada de teren, sprijin fără de care întreaga cercetare ar fi fost o întreprindere imposibilă.

Mulțumiri se cuvin și lui Radu Dobreci, pentru tehnoredactarea cărții, precum și Amaliei Virdol, pentru Harta 4.

În final nu putem să nu mulțumim grupului de la Editura Nemira, pentru că au acceptat o discuție pe marginea unui manuscris mamut, pentru că au avut încredere în noi, pentru că ne-au citit, ne-au oferit sugestii și au corectat, îngrijit și publicat în acest nou format volumul de față.

1. Sărăcia și sărăcia extremă în România

1.1 Discursul științific despre sărăcia din România

Manuela Sofia Stănculescu și Ionica Berevoescu

„Cum ați caracteriza printr-un singur cuvânt actuala situație a țării?" În iunie 1998, 12% dintre români au răspuns „sărăcie", iar alți 56% au folosit etichete ce zugrăvesc o Românie întunecată: dezastru, haos, instabilitate, corupție, ineficiență sau răutate. Sărăcia este percepută de către populație ca un produs al tranziției. De ce există oameni săraci în societatea noastră? „Datorită societății în care trăim" răspunde mai mult de o jumătate din populație în mai 1999 (*Barometrul de Opinie Publică*, FSD), în timp ce la aceeași întrebare, în 1993 (*Ancheta pe Valori Democratice*, ICCV) numai 35% din populație alegea acest răspuns, 33,5% optând pentru „sunt leneși și nu vor să muncească". Similar cu alte țări, și în România, în perioadele de recesiune economică, majoritatea populației atribuie principala cauză a sărăciei „societății în care trăim", spre deosebire de perioadele mai bune din punct de vedere economic, în care cauzele percepute sunt cele individuale, lenea și nepăsarea săracilor.

La întrebarea „când ați spune că o persoană este săracă?", 86,5% dintre subiecții unei cercetări desfășurate în patru sate și patru cartiere muncitorești au indicat două mari categorii de „semne". Prima categorie face referire la nesatisfacerea nevoilor fundamentale: cei care n-au casă sau au o casă dotată foarte sărăcăcios, n-au haine și „n-au ce pune pe masă". A doua categorie de semne ale

sărăciei ține de lipsa banilor sau de venituri bănești suficiente doar pentru un trai de azi pe mâine. (Stănculescu și Berevoescu, PNUD, 1999)

Întrebarea „dacă ați câștiga 500 de milioane de lei cum i-ați folosi?" primește de la o cincime din populație răspunsul „aș cumpăra alimente, haine, încălțăminte" (*Barometrul de Opinie Publică*, FSD, iunie 1998, mai 1999). Acest segment de populație este format din persoane care trăiesc în gospodării extinse, cu număr mare de membri inactivi, cu educație redusă, fără calificare, cu nivel redus de consum de mass-media, fără rețele sociale utile care să îi sprijine în interacțiunea cu instituțiile, fără pământ în proprietate sau cu suprafețe foarte reduse și cu un buget puternic dependent de transferuri sociale și/sau de agricultură de subzistență.

Eticheta de „om sărac" este stigmatizantă în orice societate, căci „presupune o poziție socială defensivă, asociată cu suspiciunea că, într-o măsură semnificativă, ea se datorează unor defecte personale" sau lipsei de voință a indivizilor (Zamfir, 1999). Autoidentificarea drept sărac semnifică autoplasarea la baza structurii sociale, iar această opțiune este încurajată de credințe împărtășite de majoritatea populației, conform cărora sărăcia este un produs al societății, și nu este determinată de incapacități personale; mediul instituțional este dominat de corupție și, ca un corolar firesc, singurele modalități de a face avere în România de azi, deci de a reuși, sunt situate în afara legii. „Cum credeți că au reușit majoritatea oamenilor care au făcut avere?" În octombrie 1999, 54% din populație spune „prin încălcarea legii" și alți 21% „prin relații", numai 9% din populație crezând că reușita este posibilă prin „muncă și merit social". Într-o societate percepută drept anomică, în care nu domnește legea, care promovează țeluri de neatins prin muncă și efort personal, asumarea stigmei de sărac echivalează fie cu prezentarea drept victimă a forțelor aflate dincolo de controlul personal, fie cu un strigăt de dezacord, de respingere a societății provocatoare de rău.

Autodefinirea drept sărac este dependentă și de contextul comunitar în care individul trăiește. Cu cât localitatea de rezidență este mai dezvoltată, cu atât orizontul său de așteptări este mai ridicat, cu atât crește probabilitatea ca grupul de referință ales să aibă un statut economic mai bun și deci cu atât este mai legitimă autodefinirea ca sărac prin comparație cu ceilalți. De exemplu, într-un sat foarte sărac din județul Vaslui, cu trei sferturi dintre localnici aflați în sărăcie, doar 16,5% se autoidentifică drept săraci. În același

timp, în județele bogate Brașov și Sibiu, în sate fost săsești, în jur de 60% dintre localnici se autoplasează pe treptele sărăciei. De această dată, comparația nu mai vizează ceilalți localnici, parteneri zilnici de interacțiune, ci modelele văzute prin Germania sau alte țări vestice pe care le-au vizitat sau de unde vin turiști. Astfel, expunerea la modele vestice reprezintă una dintre principalele modalități de difuziune a valorilor și de învățare socială, dar, în egală măsură, duce la modelarea unui orizont de așteptări greu de realizat în condițiile din România de azi.

Tabel 1 Prin comparație cu ceilalți, unde vă situați dumneavoastră pe următoarea scală în zece trepte, de la 1 (sărac) la 10 (bogat)? (%)

	Sărac									Bogat
1998	6,8	10,6	17,6	19,6	31,4	9,5	2,2	0,7	0,4	0,1
1999	6,9	9,8	16,9	18,1	33,2	8,5	3,8	1,0	0,1	0,2
2000	7,7	8,9	15,7	17,3	37,1	8,1	2,9	1,3	0,3	0,6
2001	12,8	8,1	14,1	17,0	32,7	8,8	4,8	1,4	0,2	0,05

Sursa: *Barometrul de Opinie Publică*, FSD, iulie 1998, mai 1999, mai 2000, mai 2001.

Acestea sunt părerile și definițiile oamenilor obișnuiți despre ce înseamnă a fi sărac, cine sunt săracii și de ce există săraci în societatea românească actuală. Specialiștii în problematica sărăciei delimitează săracii de non-săraci în urma unui proces statistic complex prin care se evaluează standardul economic al gospodăriei (venituri, cheltuieli sau bunuri de folosință îndelungată). Definițiile subiective ale oamenilor obișnuiți se suprapun doar parțial cu estimările sărăciei realizate de experți. Doar în jur de o jumătate dintre săracii identificați de către experți pe baza pragurilor de sărăcie (fie normative, fie relative) se și autoidentifică drept săraci, în timp ce aproape o treime dintre non-săraci se autodefinesc astfel (Stănculescu, 1998).

De altfel, estimările sărăciei realizate de către experți diferă în funcție de metodologia utilizată. La nivel internațional sunt utilizate o multitudine de metode de estimare, nici una dintre acestea nefiind însă recunoscută drept universal valabilă. În România, până în 1994, sărăcia a fost un subiect politic tabu. Cu toate acestea, un număr de institute de cercetare (de exemplu, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Institutul Național de Cercetări Economice, Institutul Național pentru Statistică) au desfășurat programe de cercetare a sărăciei. Din 1994, când a apărut prima carte dedicată sărăciei (ICCV, C. Zamfir coord., *Dimensiuni ale sărăciei*, 1994) li-

teratura despre sărăcie s-a îmbogățit continuu. Banca Mondială și Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare au finanțat variate programe de prevenire și eradicare a sărăciei, care au avut printre componente și studii ample atât la nivel de gospodărie, cât și la nivel comunitar.

Variate metode de măsurare a sărăciei au fost aplicate - metoda normativă, metoda relativă și relativă ajustată la contextul țării, metoda italiană „fuzzy", metoda stucturală a Băncii Mondiale, metoda subiectivă - și o serie de studii au fost publicate: Wagner et al, 1998, Sandu, 1999, PNUD, 1999, Chircă și Teșliuc, 1999, Teșliuc și Pop, 1999, Sandu, 2000, Teșliuc, Pop și Teșliuc, 2001, Zamfir, 2001. Ample dezbateri și polemici au fost purtate în comunitatea academică din România referitor la metodologia adecvată realității țării și „adevărata" incidență a sărăciei. Studiile recente (1998-2001) au utilizat metodologii similare, construind astfel un consens național al experților.

Faptul că tranziția spre economia de piață și democrație determină un proces de sărăcire, care implică o deteriorare generală a standardului de viață, și nu o stare de sărăcie este o temă de consens în lumea academică românească. Procesul de pauperizare a început încă din anii 1980, dar, după 1990, slabele performanțe ale economiei românești și diminuarea suportului oferit de stat celor aflați în nevoie au dus la accentuarea procesului de sărăcire. Mare parte dintre nevoile de sprijin ale pensionarilor, șomerilor, tinerilor, familiilor cu copii și săracilor au rămas neacoperite datorită declinului sever al resurselor orientate către protecția socială, către măsurile și programele de politică socială (corelat cu micșorarea numărului de salariați, principalii plătitori de taxe și impozite).

Comparațiile internaționale indică România ca țara cu rata de sărăcie cea mai mare din regiune, depășită numai de Moldova, Albania și Rusia (Banca Mondială, 2000).

Ratele de sărăcie (proporția persoanelor sărace în totalul populației), precum și profilul sărăciei variază substanțial în funcție de metodologia utilizată (modul de determinare a bunăstării gospodăriilor, scala de echivalență utilizată, pragurile de sărăcie folosite etc.). Aici, facem referire doar la datele cele mai recente, dar precizăm că acestea diferă considerabil de studiile anterioare, pe variate dimensiuni. Astfel, cel mai recent studiu al Băncii Mondiale privind sărăcia din România (Teșliuc, Pop și Panduru, 2003), în

baza unei noi metodologii, arată că între anii 1995 și 2002, rata sărăciei a variat între 20% și 36% din populația țării (Tabel 2).

Sărăcia din România este predominant o stare temporară de nevoie și nu o situație fără ieșire, deja cronicizată. Un argument în acest sens este înalta elasticitate a ratei sărăciei la evoluțiile macroeconomice. Astfel, creșterea PIB-ului cu 3,9 puncte procentuale în 1996, a „salvat" din sărăcie 1,2 milioane persoane, fiind asociată cu o reducere a ratei sărăciei de la 25,3 procente în 1995 la 19,9 în 1996. Scăderea PIB cu 6,6 puncte procentuale din 1997 a fost corelată cu creșterea ratei sărăciei la 30,8 procente în 1997, cu 2,5 milioane mai multe persoane în sărăcie. După 1990, sărăcia s-a transformat din fenomen marginal (mai puțin de 900 mii de persoane în 1989) în problemă socială majoră, care afectează mai mult de o treime din populația țării, dintre care în jur de jumătate de milion de persoane suferă de malnutriție. (Chircă și Teșliuc, 1999)

Analiza dinamică a sărăciei în perioada 1995-1997 (Teșliuc și Pop, 1999, Teșliuc, Pop și Teșliuc, 2001, Teșliuc, Pop și Panduru, 2003) a pus, de asemenea, în evidență natura temporară și superficială a sărăciei din România. Astfel, 60,7% dintre săraci au reușit să iasă din sărăcie în perioadele de evoluție macro-economică pozi-

Tabel 2 Rata sărăciei în România 1995-2001 (% din populație)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Sărăcie alimentară	5%	3%	6%	6%	7%	7%	6%
Sărăcie severă	9%	6%	11%	11%	13%	14%	11%
Sărăcie (total)	25%	20%	30%	31%	33%	36%	31%

Sursa: Teşliuc, Pop and Panduru, 2003: 18. Date INS: *Ancheta Integrată pe Gospodării* 1995-2000 şi *Ancheta asupra Bugetelor de Familie* 2001.

Notă: Ratele de sărăcie sunt obținute prin aplicarea a trei praguri naționale de sărăcie, care sunt determinate pe baza cheltuielilor de consum, pe adult echivalent, ale indivizilor din quintilele doi şi trei, adică cele mai sărace 20%-60% persoane, la nivel de populație. Pragul alimentar reprezintă cheltuielile de consum alimentar ale persoanelor din quintilele doi şi trei, folosind prețurile unitare de achiziționare folosite de acest grup şi scalând proporțional astfel încât să se obțină un consum caloric per adult pe zi de 2550 de calorii (conform recomandărilor Organizației Mondiale a Sănătății şi Ministerului Sănătății din România). Pragul sărăciei severe reprezintă suma dintre pragul alimentar şi cheltuielile pentru produse şi servicii ne-alimentare absolut necesare, adică, cele consumate de către persoanele ale căror cheltuieli totale de consum sunt egale cu pragul alimentar. Pragul total de sărăcie este determinat însumând pragul alimentar cu cheltuielile pentru produse şi servicii ne-alimentare ale acelor gospodării care consumă pentru alimente o sumă egală cu pragul alimentar. Aceste trei praguri au fost determinate distinct pe cele două medii de rezidență.

Scala de echivalență folosită se bazează pe formula: AE = (A+0,5C)^0,9, unde AE - numărul de adult echivalenți, A - numărul de adulți din gospodărie, iar C - numărul de copii din gospodărie.

tivă (1996), redevenind săraci în anul 1997, când performanțele economiei naționale au fost slabe. Sărăcia permanentă reprezintă 9,6% din totalul populației (4,4% în mediul urban și 14,4% în mediul rural) și este caracteristică gospodăriilor care rămân captive chiar și în perioadele de creștere economică, cele mai multe fiind conduse de agricultori, lucrători pe cont propriu și șomeri.

Aceleași studii au demonstrat că sărăcia din România este predominant superficială, adică majoritatea săracilor se concentrează în imediata apropiere a pragului de sărăcie, deficitul de consum care trebuie recuperat fiind relativ scăzut. Alte date (Zamfir, 2001) arată însă că deficitului de consum/venit al celor săraci (suma necesară pentru a completa veniturile până la pragul de sărăcie) este în ușoară creștere, ceea ce indică o creștere a profunzimii sărăciei, cel puțin la nivelul anumitor categorii.

Studiile anterior menționate (Teșliuc și alții, 1999, 2001, 2003) au identificat profilul sărăciei în România, profil înalt stabil, care a fost confirmat de numeroase alte studii. Gospodăriile conduse de șomeri, lucrători pe cont propriu și agricultori au riscul cel mai

Tabel 3 Profilul sărăciei totale în România, 2002 (% din persoane)

Etnia capului de gospodărie		Numărul de copii din gospodărie		Mediul de rezidență	
Română	28	Fără copii	24	Urban	18
Maghiară	23	1 copil	27	Rural	42
Roma	80	2 copii	33		
Altă etnie	24	3 copii sau mai mulți	64		
Statutul ocupațional al persoanei		**Vârsta persoanei**		**Regiune**	
Salariați	14	Sub 7 ani	42	Nord-Est	43
Lucrători neagricoli pe cont propriu	50	7 – 15 ani	41	Sud-Est	32
Țărani	61	16- 25 ani	45	Sud	33
Șomeri	51	26 – 35 ani	31	Sud-Vest	33
Pensionari	28	36 – 45 ani	31	Vest	22
Elevi/studenți	36	46 – 55 ani	30	Nord-Vest	23
Casnice	47	56 – 65 ani	29	Centru	23
Alt statut	47	Peste 65 ani	32	București	11

Sursa: Teşliuc, Pop şi Panduru, 2003. Date INS: *Ancheta asupra Bugetelor de Familie* 2002.

înalt de a se afla în sărăcie: mai mult de jumătate dintre persoanele din aceste gospodării erau în 1998 în situația de sărăcie. Pe de altă parte însă, persoanele din gospodării conduse de salariați și pensionari, deși au un risc de sărăcie considerabil mai scăzut, constituie majoritatea (76%, în 2002) persoanelor sărace din România.

Risc înalt de sărăcie au și gospodăriile de dimensiuni mari (mai mult de patru membri) și cele cu trei copii sau mai mulți. O proporție îngrijorător de mare de copii (sub 15 ani) și tineri sub 25 de ani trăiesc în gospodării în sărăcie. Spre deosebire, persoanele în vârstă au un risc sensibil mai mic de a trăi în sărăcie.

O altă serie de studii s-a concentrat asupra sărăciei comunitare. Prin definiție, sărăcia comunitară din mediul rural românesc este ceea ce în literatura occidentală de specialitate poartă numele de „sărăcie veche" sau „sărăcie de tip tradițional", adică o slabă dotare cu utilități și bunuri de consum, larg răspândite la nivelul populației, și consum redus. Începând din 1998, când a fost desenată prima hartă a sărăciei comunitare (proiect al Băncii Mondiale, Sandu, 1999) o serie de alte hărți au fost elaborate la nivel de comună, de sat și, agregat, la nivel de județ și regiune. Toate hărțile sărăciei comunitare rurale au la bază indici sintetici construiți pe baza datelor statistice la nivelul localității, referitoare la infrastructură, dotarea gospodăriilor, structura ocupării și indicatori demografici. Astfel, o comună săracă este caracterizată de rată înaltă de dependență demografică, slabă dotare cu infrastructură, capital educațional redus al populației, pondere mare a ocupării în agricultură, rată înaltă a fertilității și a plecărilor din comună.

Conform hărții PNUD (Stănculescu și Berevoescu, PNUD, 1999), sărăcia comunitară rurală are forma unui arc paralel cu Munții Carpați. În nord-estul țării, sărăcia comunitară rurală pare să acopere întregul teritoriu, în timp ce în regiunea centrală aspectul este unul insular. Sărăcia comunitară din mediul rural românesc este corelată cu izolarea și distanța mare față de rețeaua urbană. Ea are un caracter periferic: comunele sărace se grupează de-a lungul frontierelor de județ și de țară. În mod similar, satele periferice au o probabilitate de a fi sărace considerabil mai mare decât satele centru administrativ de comună (Sandu, 2000). Astfel, distribuția dezechilibrată a resurselor administrative și bugetare la nivel de comună și la nivel de județ sunt, de asemenea, cauze ale sărăciei din mediul rural.

1.2 Definirea sărăciei extreme

Manuela Sofia Stănculescu

Prezenta cercetare și prezentul discurs despre sărăcia extremă în România sunt plasate în cadrul mai larg al cercetărilor dedicate „sărăciei noi" din societățile dezvoltate și nu ia ca termen de referință literatura despre sărăcie din țările lumii a treia. Pe de altă parte, utilizăm conceptul de *sărăcie extremă*, și nu concepte precum *excluziune socială* sau *underclass*, dominante în literatura franceză, respectiv anglo-saxonă, pentru a diferenția cazul specific al României, țară fost socialistă, aflată în proces de transformare socială și economică.

Schema 1 Despre conceptele de *excluziune socială* şi *underclass*

Concept/ discurs	*Excluziune socială*	Under***class****	***Under***class*
Țara	Franța / Europa	Marea Britanie	America
„Cuvinte cheie" dominante în paradigma națională	- Solidaritate - Drepturi sociale - Orașul ca semn al civilizării.	- Cetățean / cetățenie - Drepturi sociale - Clase sociale, sistem de stratificare bazat pe clase sociale. - Anti-urbanism care asociază orașul cu degenerare, boala și pericolul.	- Cetățean / cetățenie - Societate de „imperial middle", din care numai cei mai bogați și cei mai săraci sunt excluși. - Anti-urbanism care asociază orașul cu degenerare, boala și pericolul.
Cultura politică	Dominant republicană, liberalismul este slab reprezentat.	Dominante sunt liberalismul și social democrația, iar cultura politică republicană este slab reprezentată.	Dominant este liberalismul, social democrația este slab reprezentată, iar cultura politică republicană este minoră.
Politicile folosesc termenii ...	Inserție Integrare Coeziune Solidaritate	Auto-susținere Spirit antreprenorial Comunitate Cetățenie	Auto-susținere Spirit antreprenorial Comunitate Cetățenie

Sursa: Silver (1996).

Notă: * Referitor la *underclass*, termen compus din prefixul „sub" şi rădăcina „clasă", Silver arată că britanicii pun accent pe „clasă", în timp ce teoriile americane accentuează mai degrabă prefixul „sub".

Așa cum arată Silver (1996), conceptele și discursurile referitoare la „noua sărăcie" (apărută în țările dezvoltate în anii 1980) sunt încorporate paradigmelor naționale și culturilor politice specifice țărilor în cauză.

Conceptul de *excluziune socială*, care provine din teoriile franceze, implică „ruptura legăturilor sociale", a „solidarității", de unde rezultă responsabilitatea statului de a asigura „coeziunea socială". Pauperizarea este gândită ca o problemă specifică clasei muncitoare, pentru care inegalitate, șomaj, venituri scăzute sunt termeni mai populari decât sărăcia. Conceptul de sărăcie este adecvat mai degrabă pentru imigranții necalificați care au un standard de viață foarte scăzut și trăiesc în condiții mizere în „bidonvilles" sau „cites d'urgence" (Paugam, 1993 apud Silver, 1996: 113). De aceea, conceptul de „sărăcie" are mai degrabă conotații peiorative, paternaliste, chiar reacționare, nefiind folosit în discursurile politice și neexistând nici dezbateri, și nici programe sau strategie anti-sărăcie. Chiar și lumea academică franceză a neglijat săracii și sărăcia, vorbind despre aceștia în termeni de *exclus*. „Noua sărăcie" a apărut la mijlocul deceniul opt în legătură cu creșterea șomajului și a inegalității. Termenul de *excludere* a fost pus în legătură cu șomajul de lungă durată (excluși de pe piața muncii), creșterea instabilității relațiilor sociale (divorțuri, familii monoparentale, familii singure, mai ales bătrâni) și scăderea solidarității de clasă (sindicate, locuri de muncă, rețele de întrajutorare). Ulterior, discursurile despre *excludere socială* au fost extinse și la problematica zonelor periferice (*banlieues*) și a cartierelor urbane dezavantajate, incluzând teme referitoare la integrarea imigranților și excluderea economică a tinerilor. Ca răspuns la problema excluziunii au apărut politicile europene de „inserție".

Conceptul de *underclass* domină discursul american și britanic referitor la „sărăcia nouă". Conform lui Gunnar Myrdal (1963: 10), *underclass* reprezintă „o clasă neprivilegiată de șomeri, persoane neangajabile și subocupate, care se depărtează din ce în ce mai mult, fără speranță, de națiune în întregimea sa, și nu împărtășesc viața, ambițiile și realizările acesteia". Conceptul definit în manieră Myrdaliană (Wilson, 1987, 1991, Gans, 1990, 1996, Katz, 1989) indică o abordare de tip structural, în cadrul căreia, *underclass* include „victimele economice".

Alți autori definesc *underclass* în termeni comportamentali. În acest caz, conceptul rezonează cu „vaganbonzi", oameni în afara legii („outcast"), „clase periculoase" și „cultura sărăciei" (Lewis, 1964), pe

scurt *underclass* include „săracii nemerituoși" (Katz, 1989). Adică, underclass cuprinde persoane cu comportament deviant, care, chiar și în perioadele de creștere economică, de abundență a locurilor de muncă, muncesc doar intermitent, fiind șomeri de lungă durată. În plus, aceste persoane nu împărtășesc valorile dominante în societate, de lege și ordine, de moralitate religioasă sau cele legate de familie. Astfel, valorile deviante explică comportamentul lor deviant. Înțelesul popular al termenului underclass implică violarea normelor, a „respectabilității" britanice (Macnicol, 1986 apud Silver, 1996: 121) sau a culturii dominante („mainstream culture") în America. Tocmai de aceea, conceptul nu a devenit popular în Franța unde devianța este atribuită „celor din afara națiunii" (imigranților), și nu săracilor.

Definițiile operaționale date termenului *underclass* diferă de la un cercetător la altul, în funcție de dimensiunea conceptului pe care este pus accentul. Patru dimensiuni ale conceptului pot fi identificate.

Din perspectivă structurală, *underclass* reprezintă acea parte a săracilor care cumulează deprivări multiple și sunt caracterizați de:

(1) Dependență față de stat, corelată cu perioadă îndelungată de șomaj sau ieșire de pe piața oficială a muncii.

(2) Izolare socială, corelată cu tendința de concentrare teritorială și segregare spațială în zone denumite *ghetto*. În 1991, conceptul „săraci din ghetou" (*ghetto poor*) este propus în loc de *underclass* (Wilson, 1991). Conceptele referitoare la zonele care concentrează săracii sunt tratate pe larg în subcapitolul 1.4.

Din perspectivă comportamentală, *underclass* reprezintă „un anumit tip de persoane sărace, definite nu de condițiile în care trăiesc, (...) ci de comportamentul deplorabil ca răspuns la aceste condiții" (Murray, 1990 apud Silver, 1996: 126), care tind să formeze „comunități cu alte valori" decât cele dominante în societate. În acest caz, dimensiunile conceptului se referă la:

(3) Subcultură deviantă, unde devianța este definită în sens axiologic, devianță de la valorile dominante în societate („mainstream American values"). Adică, *underclass* nu vor să muncească, ci preferă să trăiască din transferuri sociale, prin contrast cu clasa mijlocie, care reprezintă majoritatea populației. Tocmai de aceea, *underclass* sunt excluși în societatea americană, căci ei reprezintă „tot ce un bun american nu trebuie să fie – neconformist, ilegal și neangajabil". (Keith și Cross, 1993 apud Silver, 1996: 127) În numele unei ideologii liberale, discursul despre dependența față de stat pune, de asemenea, în discuție măsura în care contribuabilii care mun-

cesc trebuie să ofere sprijin (prin prestații sociale) săracilor capabili de muncă, dar lipsiți de etica muncii, care nu se auto-susțin și nu contribuie la bunăstarea colectivității, nici prin muncă, și nici prin plata taxelor și impozitelor. Membrii *underclass* nu sunt „adevărați" americani și nu trebuie ajutați, ci obligați să devină „buni cetățeni" (care să aibă o slujbă și să-și câștige singuri existența, nu din taxele contribuabililor), iar în Anglia, sunt cei care „consumă resurse publice" și reprezintă astfel un grup social problemă. Pe scurt, *underclass* sunt persoanele care preferă să trăiască din „mila publică", din înșelătorie, căci evită munca prin orice mijloace.

(4) Limbajul este rasializat, exemplele tind să fie de afro-americani (SUA) sau de imigranți (Marea Britanie); *underclass* subîntinde și leagă dependența față de stat, politicile urbane, sărăcia și mișcările de stradă și toate acestea cu negrii sau cu imigranții care reprezintă „arhetipul beneficiarului de prestații sociale (...) un membru mai degrabă lacom al nemerituoșilor săraci, care refuză să își asume responsabilitatea propriei situații economice precare." (Reeves, 1983 apud Silver, 1996: 123)

În România, unde experții arată că o mare parte din populație experimentează situația de sărăcie, iar la nivelul simțului comun „săraci suntem toți", caracteristicile sărăciei sunt distribuite la nivelul majorității populației. În sărăcie trăiesc și salariații cu salarii mici (contribuabili care muncesc și plătesc taxele și impozitele), și pensionarii cu pensii mici, și persoanele în incapacitate de muncă, și familiile monoparentale, și familiile care trăiesc din venituri ocazionale, precum și „cei care nu vor să muncească". În sărăcie trăiesc și români, și maghiari, și romi, și cetățeni de alte naționalități. În aceste condiții, nici *excluziune socială*, nici *underclass* nu sunt concepte adecvate la realitatea specifică țării noastre.

Preferăm să utilizăm termenul de *sărăcie extremă* pentru situația de sărăcie permanentă, inelastică la evoluțiile economiei, care cu mare probabilitate nu va dispărea odată cu relansarea economică a țării. În acest sens, sărăcia extremă este definită, în această carte, ca stare de lipsuri cumulate – lipsa unui venit permanent, lipsa unui loc de muncă stabil, lipsa unei calificări care se caută pe piața muncii, lipsa unei locuințe adecvate, lipsa hranei – care s-a permanentizat. Sărăcia extremă definită astfel este o sărăcie profundă, și nu un trai în preajma pragului de subzistență, este o luptă pentru supraviețuire la marginea societății, asociată cu un deficit considerabil de participare și integrare socială.

În capitolele următoare arătăm în ce măsură sărăcia extremă în România anului 2001 este asociată cu șomajul de lungă durată, munca în sectorul informal, lipsa de calificare, dependența de transferuri și prestații sociale, familia monoparentală sau alte forme atipice de familie, neparticipare și marginalizare socială, fenomene de dezagregare socială, tendințe de etnicizare și de concentrare a săracilor în anumite zone clar delimitate teritorial. Preluând lecția țărilor dezvoltate vom putea astfel determina dacă grupurile sociale aflate azi în sărăcie extremă tind să se constituie în *underclass* sau în exclușii societății românești de mâine. Cu alte cuvinte, discursul nostru despre sărăcie este centrat pe conceptul de *sărăcie extremă*, care ne așteptăm să se suprapună pe anumite dimensiuni atât cu *excluziunea socială* europeană, cât și cu conceptul anglo-saxon de *underclass*, având totuși note specifice date de diferențele de apreciat între cazul României și cel al țărilor vestice dezvoltate, care țin atât de istorie, cât și de prezent.

Într-un alt registru de argumente, conceptul de *sărăcie extremă* este unul intuitiv (starea extremă, de neacceptat, a procesului de sărăcire) și se articulează atât cu cultura politică predominant social-democrată a societății românești, cât și cu retorica politicilor sociale prezente și din trecutul apropriat.

„Ideologiile sărăciei" (Golding și Middleton, 1982) sunt un produs al istoriei, căci se dezvoltă pe baza ideologiilor trecute (atitudini, percepții și politici sociale din trecut, din regimul socialist în cazul României) și sunt modelate/remodelate de ideologiile promovate de mass-media și alte instituții publice prezente. În cazul românesc, moștenirea regimului socialist este cea a unui sistem de protecție socială centrat pe măsuri universale și pe muncă. Conform lui Cătălin Zamfir (1997), politica socială a sistemului socialist a promovat munca, ca drept garantat, dar și ca datorie a fiecărui cetățean, o politică de ocupare integrală fiind promovată chiar și prin măsuri coercitive. Politica salarială socialistă a fost orientată în primul rând spre eradicarea sărăciei și controlul diferențelor economice, căci obiectivul fundamental era crearea unei societăți omogene. Resursele erau orientate prioritar spre serviciile sociale, și nu spre transferuri directe către populație, care predominant erau legate de sfera muncii sau de copii (în acord cu politica pronatalistă și participarea masivă a femeilor pe piața muncii) și erau universaliste sau categoriale (nu bazate pe testarea mijloacelor). După 1990, politica socială a suferit schimbări considerabile, iar după 1994 spațiul discursiv românesc a fost invadat

de problematica sărăciei. „Explozia sărăciei" a devenit subiect de cercetare științifică, temă de alegeri electorale și discursuri politice, țintă a programelor dezvoltate de organizațiile internaționale. Au fost înființate comisii, planuri și strategii anti-sărăcie, astfel încât termenul de sărăcie este vehiculat atât de omul de pe stradă, cât și de decidenți sau de mass-media. Prin urmare, termenul de *sărăcie extremă*, care semnifică tocmai extrema inacceptabilă a sărăciei, poate fi cu ușurință preluat atât la nivelul limbajului de zi cu zi, cât și la nivelul discursului și acțiunii politice.

1.3 Sărăcia extremă și ciclurile de viață

Manuela Sofia Stănculescu

Studiile (Rowntree, 1901, 1941) arată că riscul de cădere în sărăcie nu este distribuit uniform, ci diferă de la un ciclu de viață la altul, cele mai expuse cicluri fiind copilăria, familia cu copii în întreținere și cel al vârstnicilor ieșiți la pensie. Studii mai recente (Townsend, 1979, Room, 1990) arată însă că sărăcia apărută în anii '70-'80 („noua sărăcie") nu mai depinde de ciclurile de viață, cu excepția vârstnicilor, excluși în mod sistematic de pe piața muncii în țările europene. Autorii subliniază că, în prezent, experiența sărăciei diferă de formele sărăciei specifice anumitor cicluri de viață, fiind mai profundă și mai cuprinzătoare decât în trecut și fiind asociată cu discrimări multiple și excludere socială. Risc maxim de sărăcie au tocmai persoanele care urmează traiectorii atipice de viață – persoanele în incapacitate de muncă, persoanele cu boli cronice, părintele singur care are de întreținut copii sau persoanele excluse de pe piața muncii – care sunt prinse în capcana deprivărilor fără mari șanse de salvare.

În context românesc, relația dintre sărăcie extremă și cicluri de viață pare totuși să aibă sens, dacă cicluri de viață se referă la ciclul în care se afla individul la momentul schimbării din 1990. Înainte de 1989, aproape întreaga populație urma o școală, cu un nivel de educație din ce în ce mai ridicat, în acord cu politica educațională socialistă, obținea un loc de muncă (în multe cazuri fără să-l caute, strategiile de căutare a unui loc de muncă fiind mai degrabă subdezvoltate) de unde ieșea la pensie, își întemeia o familie care era de așteptat să dureze toată viața, primea o locuință pe care o

personaliza și o dota în funcție de preferințe, dar și de accesul la sistemul distorsionat de distribuție a bunurilor de larg consum. Cu excepția pieței maritale, piața muncii, piața locativă, piața bunurilor de larg consum, piața informațiilor, toate erau puternic controlate de puterea socialistă, ceea ce inhiba dezvoltarea de strategii individuale și descuraja inovațiile adaptative libere. Spațiul de alegere și de libertate individuală era unul restrâns și diferențiat în funcție de poziția în cadrul structurii de putere, dar, cu privire la minimul de trai, situația generală era mai degrabă omogenă. Astfel, aspecte majore de viață precum locuința și locul de muncă au fost rezolvate de către putere, dacă nu de către indivizi, pentru cohortele de populație de peste 20-25 de ani (peste 30 ani în 2001). Toate acestea au devenit problematice cu precădere pentru cei care erau tineri în 1990, care, socializați în regimul socialist, nu erau pregătiți să facă față noului mediu, cu atât mai mult cu cât acesta nu este un mediu instituțional stabil și funcțional.

Prin urmare, ne așteptăm ca riscul de sărăcie extremă cel mai mic să aparțină persoanelor în vârstă, care au o locuință, mediu dotată (încă dinainte de 1990) și un venit regulat (pensia). În plus, vârstnicii sunt principalii beneficiari ai restituirii pământului (Teșliuc, 1999).

Spre deosebire, riscul cel mai înalt de cădere în sărăcie extremă ne așteptăm să aparțină tinerilor lipsiți de calificare sau cu o calificare de tip industrial care nu este cerută pe actuala piață a muncii, tineri care în jurul anului 1989 erau în faza de intrare pe piața muncii, precum și copiilor acestora. O parte dintre tinerii (bărbați și femei) din mediul urban, în jurul anului 1989, tocmai își găsiseră o slujbă și primiseră o locuință de serviciu într-un cămin de nefamiliști administrat de o întreprindere. Angajați și cu locuință, ei/ele își întemeiaseră și o familie. După scurt timp, în contextul restructurărilor, și-au pierdut locul de muncă, conform regulii „ultimul angajat, primul concediat". Cum oferta de locuri de muncă pentru cei cu calificare redusă s-a diminuat continuu, șansele lor de reintegrare pe piața oficială a muncii au fost, de asemenea, din ce în ce mai scăzute.

Între timp, conform modelului familial românesc, apăruse și primul copil (sau primii copii), în timp ce șansele de obținere a unei locuințe adecvate au scăzut continuu. Tinerele femei, care și-au amânat intrarea pe piața muncii pentru copil (copii), au șanse la fel de scăzute de a găsi o slujbă oficială și permanentă. Dacă tinerii nu au avut nici părinți, și

nici rude la țară, la care să se întoarcă, sau care să le ofere ajutor, nu au avut decât să rămână în camera de nefamilist, garsonieră de confort III sau IV. Lipsurile au devenit din ce în ce mai mari, experiențele nefericite în căutarea unui loc de muncă s-au cumulat, astfel încât speranțele de ieșire din situația de sărăcie s-au diminuat continuu.

Pe de altă parte, în mediul rural, cu risc major de sărăcie extremă, ne așteptăm să găsim familii relativ tinere cu copii în întreținere, care nu au pământ și nu au nici un venit regulat (cu excepția alocației pentru copil), ci depind de munca „cu ziua, pe la oameni". Copiii din aceste gospodării, precum și cei din familii cu suprafețe mici de teren și fără venituri monetare sunt, pe termen lung, cei cu cel mai mare risc de cădere în sărăcie extremă, fără ieșire. Nu numai pentru că trăiesc în sărăcie acum, și nici pentru că ar dezvolta vreun fel de cultură aparte, ci pentru că familiile lor nu au venituri care să le permită completarea studiilor până la obținerea unei calificări ce să le ofere șanse de intrare pe piața muncii. Cu șanse mici de intrare pe piața muncii (chiar în eventualitatea unei revigorări a economiei naționale) și cu o suprafață de teren moștenită chiar mai mică decât a părinților (pământul fiind împărțit între frați și surori), singura alegere posibilă va fi agricultura de subzistență, eventual completată de muncă de zilier.

1.4 Distribuția spațială a noii sărăcii urbane

Manuela Sofia Stănculescu și Adriana Lazăr

În termeni spațiali, literatura de specialitate operează cu două distincții. Prima distincție se referă la diferențele de natură cantitativă, dar și calitativă, între sărăcia urbană și cea rurală. A doua distincție privește tendința de concentrare cu precădere a sărăciei urbane în zone cu caracteristici specifice și înalt diferite de restul cartierelor din orașe.

Raportul Dezvoltării Mondiale 2000/2001 (Banca Mondială) definește multi-dimensional sărăcia ca: sărăcie a veniturilor, nivel scăzut de educație și sănătate, vulnerabilitate la declinul standardului de viață și lipsă de voce și putere („voicelessness and powerlessness"), precizând că fiecare dintre cele patru dimensiuni are caracteristici specifice fiecărui mediu rezidențial în parte. Sărăcia urbană este caracterizată de deprivări cumulative, orice dimensiune

putând fi cauză sau contributor la o altă dimensiune. Securitatea locuinței reprezintă vulnerabilitatea specific urbană. Riscul de a pierde locuința, de a fi evacuat sau de a nu putea obține o locuință pentru tineri este mult mai mare în orașe decât în mediul rural, unde oamenii, prin forțe proprii, cu cunoștințe de tip tradițional și cu materiale ieftine (de exemplu, chirpici, paiantă, lemn) își construiesc o casă.

În zonele rurale, predomină încă „sărăcia veche", de tip tradițional, care se referă în principal la lipsa utilităților moderne și la predominanța agriculturii de subzistență ca principală sursă de venituri a populației. Sursele majore de risc sunt cele naturale, care pun în pericol recolta, munca și investițiile gospodăriei pe un an de zile.

Pe aceleași coordonate ale diferențierii între oraș și sat, literatura de specialitate (Mingione, 1996) din țările europene demonstrează că riscul de excluziune socială este considerabil mai mare în orașe decât în zonele rurale. Acest fapt se datorează unui complex de cauze. În primul rând, sărăcia economică („sărăcia monetară") devine acută și se extinde asupra celorlalte sfere ale vieții cu viteză mai mare în orașe decât în sate, unde lipsa veniturilor monetare este parțial compensată de produsele obținute în gospodărie și unde standardul comunității este mai modest, iar costul general al vieții este mai redus. În al doilea rând, transformările economice și demografice sunt mult mai accentuate în mediul urban. Majoritatea populației din mediul urban este ocupată în industrie sau servicii, prin urmare este mai puternic afectată de închiderea întreprinderilor și reforma economică, neavând la dispoziție nișa agriculturii de subzistență precum în mediul rural. În al treilea rând, rețelele de rudenie și solidaritatea comunității este mai puternică în sate. Familiile din orașe, lipsite de rude la țară care să le sprijine, găsesc mai greu susținere și suport comunitar în spațiul urban.

Deși în România toate datele indică în mod clar mediul rural drept mult mai sărac decât mediul urban, în conformitate cu literatura de specialitate, ne așteptăm la o răsturnare a raportului când restrângem discuția de la *sărăcie standard* (sărăcie de consum) la *sărăcie extremă*. Astfel, ne așteptăm să găsim o incidență a sărăciei extreme considerabil mai mare în zonele sărace din orașe comparativ cu zonele din sate fie sărace, fie bogate.

La un alt nivel logic, literatura occidentală despre *noua sărăcie* aduce în discuție tendința concentrării teritoriale a săracilor în zone distincte, segregate teritorial, din interiorul orașelor. În țările

vestice, în afara orașelor mari și a metropolelor, *noua sărăcie* este dispersată, și nu concentrată. Spre deosebire, așa cum vom arăta, în satele mari, relativ dezvoltate, din România sunt în formare zone de concentrare a sărăciei.

Ținând cont de tendința de concentrare teritorială, sărăcia urbană nu poate fi privită doar în termeni cantitativi – cantitatea de săraci din total indivizi sau gospodării –, ci și în termenii distribuției teritoriale a acesteia. Săraci extremi și bogați găsim în orice oraș, dar ei nu locuiesc în aceleași zone și nu frecventează aceleași locuri, fie acestea magazine, teatre, parcuri, firme, terenuri de sport, sau instituții pentru îngrijirea sănătății. După 1990, orașele românești (mai ales cele mari) au început să urmeze modelele orașelor occidentale, devenind din ce în ce mai vizibilă segmentarea acestora în zone distincte cu profil contrastant. În „zonele bune", blocurile și casele arată mai bine, mai îngrijite, cu geamuri termopan și aparate de aer condiționat, mașinile din fața clădirilor sunt mai multe și mai bune, oamenii sunt îmbrăcați mai bine și au un comportament mai apropiat de „clasa de mijloc" occidentală. Spre deosebire, zonele periferice ale orașelor, zonele industriale dezafectate, fostele cartiere muncitorești cu blocuri confort III sau IV și fostele cămine de nefamiliști sunt multe în stare deplorabilă, deconectate de la utilitățile publice, fără mașini în preajmă, cu haine atârnate la geam și mulți copii îmbrăcați sărăcăcios prin fața blocului. Imaginile sunt puternic contrastante, și cu toții știm ce diferențe considerabile de preț sunt între un apartament în „zona bună" a orașului și un apartament în zonele „sărace", „rău famate" sau cele popular denumite ghetou. Studii microsociologice (Chelcea, 2001), dar și *lectura sensibilă* a spațiului urban în care trăim indică faptul că procesul de diferențiere socială este fixat teritorial, că și în orașele din România procesele de gentrificare și formare a ghetourilor au început să se manifeste.

Spațiul joacă un rol important în dinamica *noii sărăcii* urbane, care reflectă noile forme de excluziune din societățile contemporane. Conceptul de *ghetto* a pătruns în literatura de specialitate europeană ca urmare a așa-zisei „americanizări" a sărăciei din statele europene. Dezbaterile privitoare la natura, dinamica și evoluția fenomenului de formare a ghetourilor, atât în Statele Unite, cât și în Europa, au ca bază studiile și analizele fenomenului de sărăcie în ansamblu, a grupurilor de săraci și a așezării lor spațiale în teritoriul urban.

Conform lui Sennett (1992 apud Marcuse, 1996: 212) termenul ghetto provine din limba italiană din secolul al XV-lea, când desemna un atelier de turnătorie (*gettare*) în care lucrau săracii. În Dicționarul Oxford, acest cuvânt derivă din cuvântul italian desemnând „hotar, margine, limită, graniță".

Prima zonă denumită ghetou este atestată în anul 1516, în Veneția. Ghetoul venețian reprezenta o comunitate segregată împotriva voinței ei, dar nu era un spațiu al marginalilor, respinșilor sau al săracilor. Marcuse (1996) a arătat că „ghetoul de excluși" (*outcast ghetto*) este un tip de zonă nou apărută în relație cu *noua sărăcie* din anii '70-'80 și cu transformările structurale ce au loc prin trecerea de la fordism la post-fordism. Așa cum sărăcia de la lipsa veniturilor se transformă în sărăcie multi-dimensională, vechea sărăcie sensibilă la ciclurile economice se transformă în sărăcie persistentă care presupune excludere cronică de pe piața muncii, iar *vechiul ghetou*, definit de segregarea spațială, devine *noul ghetou* în care spațiul se suprapune cu excluderea economică și socială. Prin comparație cu ghetoul venețian, în ghetoul de săraci, coeziunea internă este din ce în ce mai slabă, iar lianții de natură economică, culturală sau socială sunt puternic erodați. *Noul ghetou de săraci* (excluși) este definit ca arie în care spațiul și rasa sunt combinate să definească și să izoleze un anumit segment de populație considerat „inferior" de către puterile dominante din societate. În același timp, *noul ghetou* este o zonă locuită de victime, de săraci, de șomeri, de excluși, spații în care sunt amplasate cel mai frecvent locuințele celor care nu au adăpost. Din punct de vedere economic, ghetourile sunt zone reziduale, în care economia informală este întâlnită în formele cel mai puțin legale, zone lipsite de facilități, în general congruente cu statutul de zonă abandonată. Dacă segregarea spațială involuntară este asociată cu sau produce relații de muncă de exploatare, în noul tip de ghetou, excluderea, și nu exploatarea, este definitorie.

Cei lipsiți de locuințe („cei prea săraci ca să-și permită un acoperiș") sunt forțați (fie prin politici exclusive, fie prin mecanismele pieței, fie prin discriminări subtile) să se retragă în aceste zone, în timp ce toți cei care reușesc să iasă din sărăcie le părăsesc (Wilson, 1978). Astfel, se instalează un cerc vicios (Marcuse, 1996): cu cât incidența sărăciei este mai mare în zonă, cu atât mai mică este oferta de servicii publice și cu atât mai mare gradul de degradare a condițiilor de locuire și a mediului natural, ceea ce duce la

accentuarea și creșterea sărăciei cu toate formele de abandon fizic, economic, social și psihic care o acompaniază. Pentru rezidenți, zona săracă devine sursă de securitate, bază a rețelelor sociale de supraviețuire, sursă de identitate a persoanei și a locului său în ierarhia socială.

Definiția standard a ghetoului are în vedere relația inseparabilă spațiu-rasă. Ghetoul american nu este doar o entitate teritorială, este mai mult decât atât, o agregare a familiilor sărace din clasele de jos (*underclass*). Unicitatea sa este dată de formarea spațiului pe criterii rasiale, o „asociere materială și simbolică între culoare, spațiu și găzduire a unor caracteristici sociale valorizate negativ" (Pettigrew, 1971 apud Wacquant, 1996: 243). „Zidurile invizibile ale ghetourilor negrilor" (Clarck, 1965: 11) au fost ridicate de către populația albă, de către cei care dețin puterea, pentru a perpetua lipsa de putere a primilor. *Ghetourile negrilor* sunt colonii sociale, politice, educaționale și, peste toate acestea, economice.

În contrast, în țările europene, spațiul și rasa nu se suprapun. Chiar dacă întâlnim forme de segregare spațială a săracilor asemănătoare ghetoului, ele nu conțin componenta rasială, ci una etnică, determinată de numărul mare de imigranți de o anumită naționalitate, care se autogrupează în spații prietenoase lor, ce le permit să trăiască după propriile obiceiuri, și nu constrânși de mediul social care i-a adoptat. O zonă nu este calificată ca fiind săracă doar prin prezența imigranților. Mai degrabă deteriorarea socială a acestor zone dezvoltă o situație de „echilibru în marginalitate" (Wacquant, 1993) care favorizează difuzarea comportamentului solidar, ceea ce atrage imigranții de aceeași etnie.

Astfel, atât *hiperghetoul* și cartierele periferice (*banlieues*) franceze, cât și centrele istorice din Italia reprezintă forme de ghetouri; ele primesc eticheta de *ghetto* ca urmare a prezenței unor condiții de locuire și trai mult sub standardul mediu de viață din țara respectivă. Cazul țărilor europene dezvoltate arată că tendința de segregare spațială a săracilor, de fixare teritorială și de stigmatizare a marginalilor există și în absența elementului de rasă, chiar dacă în forme atenuate. Marginalizarea și apoi excluziunea, create ca urmare a relațiilor economice, sunt transferate în registrul spațial.

Pe baza unor studii etnografice (realizate în 1988-1991) între un ghetou din Chicago și cartierul periferic Patru-Mii (denumit după numărul de locuințe sociale din zonă) din Paris, Wacquant (1996) pune în evidență asemănările și diferențele dintre cele două tipuri

de zone urbane sărace. Autorul arată că, exceptând criteriul rasial, condițiile din ghetoul american, *cité*-ul și zonele periferice (*banlieues*) franceze sunt relativ asemănătoare, dar concentrarea spațială, izolarea socială și discriminarea etnică sunt considerabil mai reduse. În plus, ambele tipuri de zone suferă de o imagine publică negativă, fiind asociate cu imigranți/populație de culoare, delincvență și insecuritate. De aceea, în Franța, numele universal atribuit acestor zone este „Micul Chicago", „Harlem" sau „Bronx". În ultimii ani, presiunea stigmatizării a crescut în mod simțitor ca urmare a exploziei așa-ziselor *cités-ghetto* rezultată prin creșterea numărului de pungi de sărăcie arabă și a etnicizării spațiilor urbane din Franța.

Diferența esențială între „Centura Neagră" (*ghetto* american) și „Centura Roșie" (*cités* francez) ce înconjoară marile orașe rezidă în natura stigmei pe care locuitorii respectivelor zone o poartă. Negrii din ghetourile din America suferă de o stigmatizare conjugată: ei cumulează capitalul simbolic negativ atașat culorii pielii cu stigma atașată teritoriului, care este definit drept inferior și este devalorizat atât ca arie de concentrare a celor decuplați de la structura socială a societății, cât și ca rezervație rasială. Spre deosebire, în cazul cartierelor periferice din Franța, stigma ține de rezidența propriu-zisă. Aceste zone sunt entități teritoriale care conțin o populație mixtă din punct de vedere etnic. Culoarea pielii nu mai este nici marker de identitate, nici principiu de diviziune imediat disponibil pentru interpretare și utilizare în spațiul public și interacțiuni. Lipsa marcatorilor culturali și a indicatorilor fizici perceptibili face posibil ca locuitorii acestor cartiere să se piardă în mulțimea marelui oraș și să trăiască măcar din când în când „iluzia integrării sociale". Acest „balans conștient" de la rolul de exclus la cel de inclus este numai aparent un avantaj, căci interacțiunea naște frustrări profunde și întărește credința că excluderea și rolul de exclus sunt de neacceptat și sunt practic atașate zonei degradante în care locuiesc. Tocmai pentru a gestiona stigma, locuitorii acestor zone dezvoltă strategii care duc la dezintegrare socială, căci se definesc prin negare, prin zugrăvirea întunecată a celorlalți, fie drept profitori ai sistemului, fie „familii problemă", mame singure, necinstiți, hoți sau implicați în activități ilegale, în timp ce pentru sine ajungerea în zonă reprezintă doar un accident. Astfel, se formează o „comunitate imposibilă" care se construiește doar pe baza proximității spațiale, fiind lipsită de alt tip de lianți și „divizată împotri-

va sa". Lipsei de potențialități sociale, lipsei de ordine și lege, lipsei de instituții rezidente li se adaugă un proces de desolidarizare care șubrezește și mai tare rețelele sociale de supraviețuire și acțiune colectivă, ceea ce accentuează izolarea și sărăcia populației din zonă.

Indiferent de denumirea dată zonelor de concentrare a săracilor, există un consens al comunității științifice că în aceste zone sărăcia nu afectează doar anumite persoane sau grupuri sociale sau etnice, ci întreaga populație rezidentă. De asemenea, este clar că zonele sărace europene, deși diferite de ghetourile americane, împărtășesc o bună parte dintre caracteristicile acestora, fiind forme de concentrare teritorială a sărăciei și de dezintegrare socială.

În termenii definițiilor operaționale și a indicatorilor folosiți în studiile despre zone de concentrare a sărăciei, prezentăm în Schema 2 o scurtă sinteză.

Studiul de față operează cu termenul de *zone sărace*. În capitolele următoare sunt identificate tipurile de zone sărace din România și profilurile acestora, pe dimensiunile discutate în Schema 2.

Schema 2 Tipuri de zone sărace, dimensiuni şi indicatori, în literatura internațională. Sinteză pe baza E. Mingione (coord.), 1996.

Tip de zonă	Autori (coordonatori)	An studiu	Țara	Dimensiuni, indicatori
Zone sărace	P. Townsend	1979	Marea Britanie	• pondere ridicată a populației cu venituri de nivel redus; • șomaj ridicat; • dependență de prestații sociale; • calitate proastă a locuirii; mediul natural de slabă calitate.
Ghetto	W. Wilson, P. Jargowsky M. Bane	1990 1994	SUA	• mai mult de 40% dintre locuitori sub pragul oficial de sărăcie; • rată înaltă a șomajului pentru bărbații de 25–44 de ani; subocupare; • dependență de prestații sociale; • pondere ridicată a familiilor monoparentale.
Centru istoric, Zone industriale, Zone periferice	I. Nakabayashi	1993	Italia	• degradare fizică a locuirii; • declin al economiei locale; • declin și sărăcire a relațiilor sociale în zonă; • prezență a minorităților dezavantajate.
Zone periferice	Y. Kazepov, E. Mingione F. Zajczyk	1995	Italia, Lombardia	• pondere ridicată a gospodăriior alcătuite dintr-o singură persoană; • condiții precare de locuit; lipsă a proprietății asupra locuinței și pondere ridicată a persoanelor evacuate sau forțate să părăsească o locuință; • nivel educațional scăzut; • șomaj și condiții precare de muncă; • rată înaltă a îmbolnăvirilor; • persoane care au făcut închisoare.
Zone periferice	E. Morlicchio	1996	Italia, Neapole	• dominație a unui grup etnic minoritar; • izolare socială și instituțională (imigranți fără permis de rezidență, lucrează fără contract de muncă); • stigmatizare teritorială ca rezultat al unor episoade izolate de prostituție și consum de droguri; • marginalizare pe piața muncii și exploatare.

2. Tipuri de sărăcie și tipuri de zone sărace

2.1 Tipuri de sărăcie

Manuela Sofia Stănculescu

Cercetările privind sărăcia din România au propus diferiți termeni: sărăcie absolută, sărăcie relativă, sărăcie severă, sărăcie lucie, pentru determinarea cărora au fost elaborate diferite praguri de sărăcie sau indici agregați în conformitate cu metoda normativă, relativă, structurală sau „vagă" (*fuzzy*). Sărăcia a fost determinată fie pe baza veniturilor, fie a cheltuielilor totale de consum ale gospodăriilor, prin aplicarea de variate scale de echivalență. Sărăcia astfel evaluată înseamnă lipsa sau insuficiența veniturilor/consumului. Ne vom referi la ea cu termenul de *sărăcie standard*. Dar, în viața de zi cu zi, sărăcia nu este reductibilă la lipsa veniturilor. Lipsa veniturilor este doar „biletul de intrare pe ușa sărăciei", care nu se suprapune cu ceea ce se află dincolo de intrare, anume sărăcia care se extinde și, cu timpul, pune stăpânire pe toate sferele vieții. Această stare finală a procesului de sărăcire este ceea ce numim, în această carte, *sărăcie extremă*.

Căderea în sărăcie extremă presupune trecerea printr-o serie de situații intermediare între insuficiența veniturilor și lipsa generalizată și permanentizată a șanselor de viață. Drumul de la *sărăcia standard* la *sărăcia extremă* presupune pierderea treptată a bunurilor și resurselor gospodăriei de la loc de muncă și locuință, la rețele sociale care ar putea să ofere suport și la poftă de viață.

În acord cu Micheli (1996: 44), distingem drept faze ale procesului de cădere în sărăcie extremă: a) situația de normalitate critică, b)

situația acută de nevoi și criză, c) situația de criză generalizată și, în final, d) starea de sărăcie extremă. Teoretic, trecerea de la non-sărăcie la sărăcie extremă, este deci modelată cu ajutorul unor faze intermediare. Bineînțeles, aceste situații sunt doar categorii analitice, care în realitate includ cazuri foarte diverse. În termeni negativi, traiectoriile indivizilor și gospodăriilor acestora nu sunt lineare, nu reprezintă simple treceri de la starea de normalitate critică la cea de criză, ca să eșueze inevitabil în starea de sărăcie extremă. Așa cum este ilustrat în capitolele care urmează, traiectoriile individuale sunt sinuoase, sunt caracterizate de suișuri și coborâșuri, cu întorsături spectaculoase, care depind atât de schimbările structurale de la nivel societal, regional sau local, cât și de deciziile și alegerile indivizilor, și acestea ajustate la contextul gospodăriei căreia îi aparțin.

Sărăcia extremă este definită tridimensional, pornind de la: (a) lipsa securității locuirii, adică gospodăria nu are locuința în proprietate; (b) veniturile și cheltuielile totale de consum ale gospodăriei, atât bănești, cât și cele în produse din grădinărit sau agricultura de subzistență, sunt sub pragul național de sărăcie (c) patrimoniu sărăcios, redus la cel mult două bunuri de folosință îndelungată în mediul urban, respectiv un bun în mediul rural. Poziția gospodăriei pe cele trei dimensiuni reflectă atât bunăstarea generală a gospodăriei, cât și nivelul său de integrare socială în contextul societății românești actuale. În același timp, cele trei dimensiuni sunt expresii ale nevoilor de bază dintr-o societate modernă (Townsend, 1979) și sunt în consens cu definiția socială dată sărăciei de către populație.

Pe cele trei dimensiuni definitorii sărăciei extreme, gospodăriile din zonele studiate sunt puternic diferențiate față de celelalte gospodării din mediul lor de rezidență.

Cu privire la locuință, distribuția gospodăriilor în funcție de forma de proprietate diferă considerabil, mai ales în mediul urban. În zonele studiate din orașe, doar o jumătate dintre gospodării dețin locuințele în proprietate cu acte, în timp ce 43% locuiesc cu chirie sau în locuințe pentru care nu au acte de proprietate (cum ar fi adăposturile improvizate din comunitățile formate pe lângă gropile de gunoi) (Tabel 4).

Tabel 4 Proprietatea asupra locuinței în zonele studiate şi la nivel național

	Proprietate personală	Proprietatea părinților, altor rude	Chirii sau locuințe sociale	Total	Număr gospodării
Național:					
- Urban	72%	24%	4%	100%	
- Rural	77%	22%	1%	100%	
Zone studiate:					
- Urban	49%	8%	43%	100%	961
- Rural	70%	22%	8%	100%	203

Sursa: Date la nivel național din *Barometrul de Opinie Publică*, FSD, noiembrie 2001.

Notă: Datele la nivel național se referă la persoane de 18 ani şi peste, în timp ce datele la nivel de zone sărace se referă la gospodării.

Tabel 5 Rate de *sărăcie standard* în zonele studiate şi la nivel național, 2001

Cheltuieli totale de consum pe adult echivalent:	Național, persoane	Persoane din zonele studiate	Gospodării din zonele studiate
Zone studiate în orașe:			
Sub pragul alimentar	4,5%	48,1%	36%
Între pragul alimentar și cel sever	4,1%	6,4%	6%
Între pragul sever și cel superior	14,2%	14,2%	17%
Peste pragul de sărăcie	77,2%	31,3%	41%
Total	100%	100%	100%
Număr de cazuri		3454	925
Zone studiate în sate:			
Sub pragul alimentar	8,2%	52,5%	39%
Între pragul alimentar și cel sever	7,6%	2,1%	3%
Între pragul sever și cel superior	21,8%	10,5%	10%
Peste pragul de sărăcie	62,4%	34,9%	48%
Total	100%	100%	100%
Număr de cazuri		774	187

Sursa: Ratele de sărăcie la nivel național au fost obținute de la Comisia Anti-Sărăcie de Promovare a Incluziunii Sociale (CASPIS). Metodologia utilizată pentru determinarea cheltuielilor totale de consum pe adult echivalent ale gospodăriilor din zonele sărace este asemănătoare cu metodologia Băncii Mondiale (Teşliuc, Pop şi Panduru, 2003). Sunt utilizate cele trei praguri naționale de sărăcie (vezi şi nota de la Tabelul 2), calculate diferențiat pe cele două medii de rezidență, praguri pe care noi le-am actualizat pentru octombrie 2001. Pragul alimentar a avut valoarea de 603.000 de lei pentru mediul rural, respectiv 700.172 de lei pentru mediul urban. Pragul de sărăcie severă, în luna octombrie din 2001, a fost de 717.888 lei, în mediul rural, şi de 833.655 lei, în cel urban. Pragul superior de sărăcie a avut valoarea de 984.003 lei, pentru mediul rural, şi 1.142.682 lei, pentru urban.

Notă: 4,5% non-răspunsuri (199 persoane şi 52 gospodării).

În ceea ce privește ratele de sărăcie standard determinate prin aplicarea pragurilor naționale de sărăcie la cheltuielile totale de consum pe adult echivalent ale gospodăriilor din zonele studiate, este vizibilă o concentrare masivă de gospodării și persoane care consumă sub pragul național alimentar. În orașe, rata de sărăcie sub pragul alimentar este de peste zece ori mai mare decât la nivelul întregului mediu urban: 48% față de 4,5% dintre persoane; în zonele rurale, este de peste șase ori mai mare decât la nivelul întregului mediu rural, 52,5% prin comparație cu 8,2% dintre persoane.

Referitor la dotarea cu bunuri a gospodăriilor, comparația arată o imagine la fel de distorsionată, cu precădere în mediul urban.

Tabel 6 Distribuția gospodăriilor în funcție de numărul bunurilor de larg consum deținute, în zonele studiate şi la nivel național

	Nici un bun în dotare	Unu	Două	Trei	Patru	Cinci	Șase bunuri în dotare	Total
Național:								
- Urban	2,1%	3,1%	8,3%	23,9%	49,3%	12,5%	0,9%	100%
- Rural	12,5%	21,7%	24,2%	23,1%	14,5%	3,8%	0,2%	100%
Zonele studiate:								
- Urban	31,4%	19,4%	18,3%	16,4%	12,1%	2,1%	0,3%	100%
- Rural	25,1%	43,8%	19,2%	9,9%	1,0%	1,0%	0,0%	100%

Sursa: Date la nivel național din *Barometrul de Opinie Publică*, FSD, noiembrie 2001.

Note: Bunurile avute în vedere sunt: telefon, televizor alb-negru, televizor color, maşină de spălat, maşină de spălat automată şi frigider. Datele la nivel național se referă la persoane de 18 ani şi peste, în timp ce datele la nivel de zone sărace se referă la gospodării.

Cele trei dimensiuni prezentate anterior – forma de proprietate asupra locuinței, dotarea gospodăriei cu bunuri de folosință îndelungată și resursele financiare ale gospodăriei – se combină (Schema 3) și rezultă în tipurile de sărăcie cu care vom opera în întreaga carte. Tipurile de sărăcie propuse adaugă noi dimensiuni la sărăcia standard, determinată pe baza veniturilor sau cheltuielilor gospodăriei, estimată de obicei în cadrul studiilor cantitative despre sărăcie.

În schema următoare (Schema 3), ideal-tipul de non-sărăcie îl reprezintă „românul mediu": are o locuință în proprietate, dotată mediu cu bunuri de folosință îndelungată, și cu consum/venituri medii, peste pragul de sărăcie.

Schema 3 Tipuri de sărăcie determinate tridimensional care modelează drumul de cădere în sărăcie extremă

Locuința în proprietate ...	**Nu**		**Da**	
Bunuri de larg consum ...	**Nu**	**Da**	**Nu**	**Da**
Cheltuielile totale de consum pe adult echivalent **peste** pragul de sărăcie	Situație acută de nevoi Tip 2		Normalitate critică Tip 1	Non-sărăcie
Cheltuielile totale de consum pe adult echivalent **sub** pragul de sărăcie (sărăcie standard)	**Stare de sărăcie extremă** Tip 4	Tip 2	**Situație de criză generalizată** Tip 3	Normalitate critică Tip 1

Notă: „Nu au locuință în proprietate" include cazurile în care locuința este proprietatea părinților sau altor rude, locatarii nu au acte de proprietate asupra locuinței sau locuința este închiriată fie de la stat, fie de la persoane private.
„Nu au bunuri" este stabilit prin comparație cu populația. Astfel, se consideră că nu au bunuri cei care dețin cel mult unul din bunurile considerate, pentru rezidenții din mediul rural, şi cel mult două dintre aceste bunuri, pentru cei din oraşe.
Pragul de sărăcie considerat este pragul superior de sărăcie, care separă gospodăriile în sărăcie standard de gospodăriile non-sărace. Pentru mai multe amănunte vezi şi nota de la Tabelul 2. Reamintim doar că pragul este calculat diferențiat pe mediile rezidențiale şi valorile sale, pe adult echivalent, actualizate pentru luna octombrie 2001, au fost de 1.142.682 lei în urban şi 984.003 lei, în rural.

Primul tip de sărăcie, *normalitatea critică (tip 1)*, reprezintă și prima fază de cădere în sărăcie extremă, când veniturile, deci implicit consumul, sunt din ce în ce mai mici, „de-abia ne ajung banii de la o lună la alta" devenind o constantă a vieții. Totuși, normalitatea critică semnifică doar o situație de neajunsuri surmontabilă și temporară și reprezintă mai degrabă un trai în apropierea pragului de sărăcie, cu balans între sărac standard și non-sărac, în funcție de momentul evaluării. În această situație se află multe familii de pensionari sau familii de salariați cu copii. Nevoile de bază (locuința și hrana) sunt asigurate, deși ambele sunt departe de a fi satisfăcătoare pentru un trai decent. În context românesc, marea problemă a familiilor în normalitate critică este lipsa unui venit lunar stabil, suficient de mare încât să diminueze incertitudinea zilei de mâine și să permită planificarea și imaginarea de proiecte de dezvoltare.

Al doilea tip de sărăcie, *situația acută de nevoi (tip 2)*, reprezintă o situație de criză contingentă, fiind mai degrabă caracteristică anumi-

tor cicluri de viață. Situația acută de nevoi, de asemenea, nu se suprapune decât parțial cu sărăcia standard. Oricine trece din când în când prin situații acute de criză și dacă sărăcia este evaluată tocmai la momentul respectiv, atunci un studiu standard l-ar număra printre săraci. Cu alte cuvinte, persoanele în situație acută de criză sunt adeseori non-săraci deghizați în săraci, din perspectiva veniturilor și cheltuielilor. În context românesc, familiile în această situație sunt cele a căror principală problemă este lipsa unei locuințe în proprietate, element vital al unei situații stabile. Ideal-tipul corespunzător acestei traiectorii este tânărul care locuiește cu părinții sau tânărul care vine de la sat la oraș pentru muncă și stă cu chirie. Pentru cei cu rețele sociale extinse (părinți și rude care îi sprijină) și bine plasați pe piața muncii, această situație este doar temporară. Pentru cei lipsiți de rețele sociale sau cei cu rețele precare (capabile să ofere doar un sprijin redus care nu permite un răspuns valid la situația de criză) și care au o poziție incertă pe piața muncii (muncesc doar sezonier, chiar dacă pe un venit bun, sau nu muncesc și venitul gospodăriei este sub pragul de sărăcie) situația de criză are probabilitate mare de a se prelungi pe o perioadă lungă de timp, din acută devine cronică și se generalizează. Prin urmare, pentru aceștia, situația acută de nevoi reprezintă doar o fază a căderii lor în sărăcie extremă.

Situația de criză generalizată (tip 3) este deja o situație de neajunsuri multiple care s-a cronicizat, reprezentând, conform modelului nostru, ultima fază de cădere în sărăcie extremă. Ea semnifică un trai în care criza este regula și nu întâmplarea, procesul de sărăcire având deja o istorie suficient de lungă cât să fi afectat mai multe sfere ale vieții. Spre deosebire de tipurile anterioare, situația de criză generalizată presupune sărăcie standard, venituri/consum sub pragul de sărăcie, dar și pierderi semnificative la nivelul tuturor tipurilor de resurse (umane, materiale, culturale, sociale), astfel încât gospodăria nu mai are pe ce construi răpunsuri valide. Persoanele în această situație au o locuință în proprietate, dar patrimoniul este unul extrem de redus în context național, pentru că nu au reușit încă să-l achiziționeze sau pentru că se află în această situație de nevoi de o perioadă suficient de lungă, astfel încât au fost nevoiți să vândă bunurile pe care le aveau sau acestea s-au deteriorat și nu au avut banii necesari reparării. Veniturile lor reduse sub pragul de sărăcie nu le asigură nici accesul la credite și rate, și nici posibilitatea de a investi în dotarea gospodăriei. Dacă sunt tineri, șansele lor de dezvoltare sunt reduse, deși proprietatea asupra locuinței reprezintă un

element de stabilitate și securitate. Dacă sunt mai în vârstă (cum și sunt predominant), lipsa dotărilor și veniturilor arată că locuința este singura resursă rămasă gospodăriei în urma unei istorii de sărăcire, cu șanse minime de redresare.

Figura 1 Persoane respectiv gospodării din zonele studiate pe tipuri de sărăcie (vezi şi Tabel 50, Anexă)

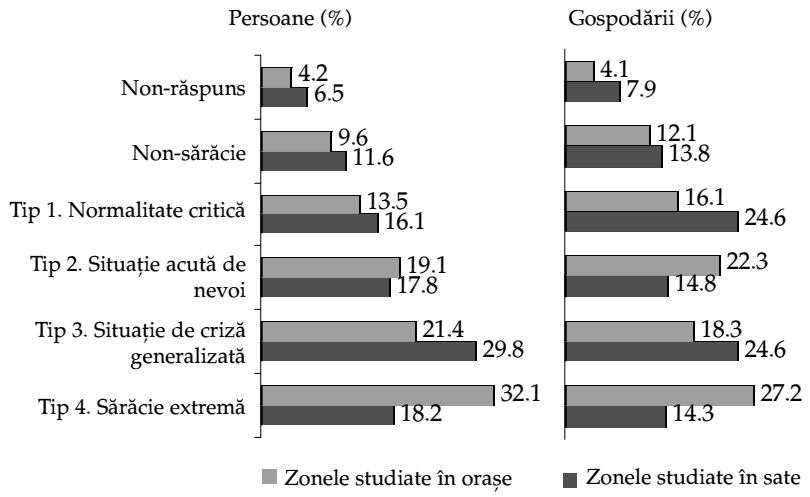

Număr de cazuri: 828 persoane din 206 gospodării în zonele studiate în sate şi 3599 persoane din 961 gospodării în zonele studiate în oraşe.

Sărăcia extremă (tip 4), în termeni operaționali, se referă la gospodăriile fără locuință în proprietate, dotate cu bunuri de folosință îndelungată la nivelul celor mai sărace 20% gospodării din mediul lor de rezidență și cu cheltuieli totale de consum sub pragul de sărăcie al mediului de rezidență căruia îi aparține gospodăria. Sărăcia extremă definită multidimensional, ca stare de lipsuri cumulate care s-a permanentizat, presupune mult mai mult decât sărăcia standard de venituri sau cheltuieli. În plus față de situația de criză generalizată, sărăcia extremă implică lipsa unei vieți ordonate de rutine care să confere siguranță și predictibilitate, fiind centrată pe azi și lipsită de perspective. Întregul set de dileme și probleme ce trebuie rezolvate pentru „a trăi de la un salariu la altul", în cazul săracilor extremi se restrânge la întrebarea fundamentală „ce punem azi pe masă". Majoritatea trăiesc în locuințe improvizate, în condiții improprii, care le asigură un acoperiș, un loc ferit de ploaie și frig, dar

nicidecum un spațiu intim personalizat și confortabil. Așa cum spunea Booth (1889), dacă o persoană săracă este cea care luptă să asigure familiei un minimum indispensabil de trai, persoanele aflate în sărăcie extremă nu mai sunt capabile să poarte această luptă decât cel mult de la o zi la alta, fiind mai degrabă supraviețuitori, și nu luptători. Dacă imaginăm călătoria vieții ca o călătorie pe mare, familiile în sărăcie conduc bărci modeste, vâslesc din greu și sunt supuse la multiple riscuri, orice furtună, chiar și de intensitate redusă, fiind pentru aceștia un risc major, dar știu încotro se îndreaptă, călătoria pare să aibă un sens și un scop. În contrast, familiile în sărăcie extremă au ambarcațiuni improvizate, lipsite de mijloacele minime, unele chiar fără vâsle, care plutesc în derivă, fără speranțe și cu supraviețuirea drept singurul proiect.

2.2 Traiectorii de viață, căderea în sărăcie

Manuela Sofia Stănculescu

Literatura de specialitate pune în evidență două perspective complementare de analiză dinamică a sărăciei. Prima abordare plasează demersul la nivel individual sau de familie, analiza urmărind traiectoriile de cădere în sărăcie, identificarea șirului de evenimente provocatoare ale spiralei dependenței și modul specific în care acestea se succed, precum și a condițiilor, etapelor și răspunsurilor individuale la acestea. A doua perspectivă se concentrează asupra condițiilor particulare care favorizează apariția și reproducerea sărăciei la nivelul anumitor segmente sociale sau geografice, caz în care căderea în sărăcie are loc prin traiectorii colective, evenimentele individuale fiind considerate reziduale. Aici ne îndreptăm atenția asupra traiectoriilor individuale de cădere în sărăcie, urmând ca în capitolul 4 să fie dezvoltat cazul specific al persoanelor fără locuință.

Traiectoriile de cădere în sărăcie extremă sunt secvențe de evenimente critice – naturale, structurale sau individuale – care se succed și se întrepătrund în moduri diverse, rezultând în permanentă și gravă deteriorare a calității vieții.

Modurile în care evenimentele critice se succed și întrepătrund sunt puternic individualizate. În unele cazuri, întreaga biografie a individului este un discurs al căii spre excludere, spre „marginea

societății", înlănțuind evenimente critice nerezolvate din copilărie până la maturitate. Cel mai frecvent însă istoriile individuale vorbesc despre traiectorii „normale" de viață – o școală, o slujbă, căsătorie și copii cu mici probleme „ca în orice familie", obținerea unei locuințe, perioade mai bune sau mai rele, dar într-un interval de variație relativ restrâns, „ca toată lumea" – până la apariția unui eveniment distructiv care a schimbat complet situația și care pare să atragă „tot felul de nenorociri, că un necaz nu vine niciodată singur". Pierderea locului de muncă stabil și implicit a venitului regulat este cel mai frecvent menționat drept un astfel de eveniment declanșator de nenorociri: certuri între soți, neînțelegeri, alcoolism, transformarea locuinței într-o povară din pricina cheltuielilor aferente ce nu mai pot fi acoperite, dizolvarea familiei. Vulnerabilitate deosebită față de astfel de traiectorii par să aibă persoanele în jur de 40 de ani, care au fost prea tinere pentru programul de pensionare anticipată și prea bătrâne pentru a mai intra pe piața muncii, precum și persoanele în jur de 30 de ani fără calificare sau cu o calificare industrială.

Pe baza cazurilor studiate am reconstituit patru traiectorii exemplare de cădere în sărăcie (șiruri concatenate de evenimente critice) pe care le ilustrăm prin patru studii de caz – o familie extinsă, o familie nucleară cu mulți copii, o familie monoparentală și o familie nucleară tânără. Cele patru traiectorii de cădere în sărăcie sunt reprezentate grafic ca spirale, prin analogie cu arcurile elicoidale. Teoretic, orice arc, ca și orice traiectorie de viață, are forță, elasticitate și memoria formei. Orice arc supus în mod sistematic sau un timp suficient de îndelungat la tensionare cedează și se deformează până când își pierde și forma și memoria acesteia. În mod asemănător, traiectoriile de viață ale oricăruia dintre noi sunt compuse din situații succesive de tensionare și de detensionare, determinate de diferite evenimente critice sau mecanisme structurale supra-individuale. Reacțiile unui arc la forțele de tensionare depind de calitatea sârmei utilizate și de procesul tehnologic aplicat în obținerea acesteia. Prin analogie, în funcție de caracteristicile particulare ale individului (familia din care provine și mediul în care a crescut, școala pe care a urmat-o etc.), răspunsurile la situațiile critice sunt mai mult sau mai puțin valide și astfel traiectoriile de viață își revin la forma inițială sau nu. Biografiile celor în sărăcie extremă sunt similare cu procesele de deformare a arcurilor, de ștergere a memoriei formei, până la starea finală în care arcul își

pierde atributele, redevenind sârmă cu o formă nedefinită, aleatorie. Moartea unei persoane dragi sau naşterea unui copil schimbă cursul vieţii, măcar pentru un timp, pentru fiecare dintre noi. Dar naşterea mai multor copii în condiţiile pierderii sau diminuării considerabile a veniturilor exercită forţe cumulate de tensionare care produc deformări ireversibile în absenţa unor acţiuni de redresare din exterior.

Astfel, primele două studii de caz reprezintă cădere în sărăcie tot mai profundă (spirală constant tensionată), al treilea ilustrează cazurile în care momentele de cădere sunt urmate de perioade de redresare parţială prin mobilizarea resurselor existente (tensionarea şi detensionarea se succed), iar cel de-al patrulea este ilustrativ pentru cei care experimentează sărăcia încă din copilărie sau adolescenţă şi la vârsta adultă au ajuns la extrema inferioară a prăpastiei, unde chiar înţelesul „căderii" îşi pierde sensul.

(1) Traiectoria 1 de cădere în sărăcie: Familie extinsă în situaţia de criză generalizată cu locuinţa drept unic patrimoniu, sat

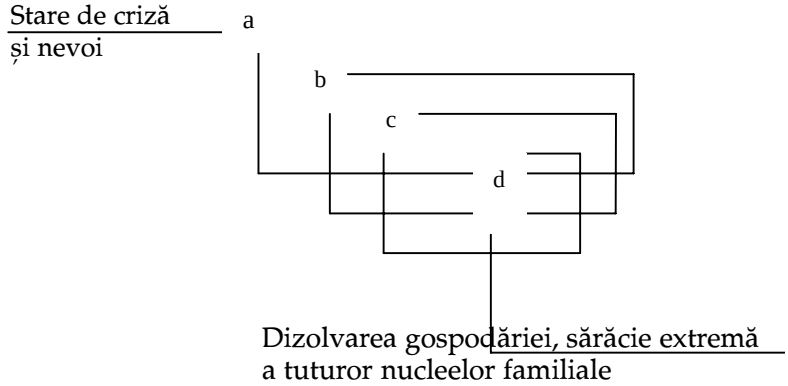

Stare de criză şi nevoi: Văduv de 78 de ani, sărac, locuind la sat, într-o casă de două camere mici şi îngrămădite, fără curent electric, fără apă curentă, încălzindu-se cu sobă de lemne. Soţia a murit în urmă cu şase ani, aşa că bătrânul a rămas responsabil peste gospodăria de patru copii adulţi: fiica de 34 de ani, bolnavă psihic care nu-şi poate duce singură de grijă, fiii de 23, respectiv 19 ani şi fiica de 15 ani necăsătoriţi, nu au găsit niciodată un loc de muncă pe bază de contract şi nu au părăsit niciodată gospodăria;

a. Fiica de 30 de ani a divorţat şi a revenit cu cei trei copii minori ai săi alături de tată;

b. Revine la familia de origine și fiul de 27 de ani după ce a rămas văduv cu trei copii în întreținere;

c. Revine și fiica de 24 de ani cu doi copii, după ce soțul său a fost condamnat și închis;

De la c. la d.: Toate cele 16 persoane (opt adulți, cu opt nepoți) trăiesc în casa din chirpici cu două camere și nici un fel de facilități. Pensia bătrânului și alocațiile pentru patru copii sunt singurele surse de venit regulat, la care se adaugă veniturile din munca cu ziua a celorlalți. Dintre copii, cei care nu învață bine și cei de peste 13 ani sunt luați la muncă. Resursele agricole ale gospodăriei sunt de asemenea insignifiante. Prin urmare, standardul de viață al familiei este unul extrem de redus. „Ce punem pe masă" este zilnic o problemă, ca răspuns fiind pus la punct un soi de program prin care copiii sunt primii puși la masă, căci altfel plâng și declanșează nesfârșite certuri. „Moșul" este capul gospodăriei ca principal aducător de venit. Cu autoritatea tatălui și a persoanei în vârstă, el asigură coeziunea grupului și împarte dreptatea între fii, fiice, nepoți și nepoate;

d. Cu puțin timp înaintea studiului nostru de teren, bătrânul moare după o lungă perioadă de boală;

După d.: Standardul de viață este și mai redus în lipsa pensiei bătrânului. În plus, acum sunt și supraîndatorați, căci înmormântarea creștinească a tatălui, „în rând cu lumea", așa simplă cum a fost, a costat o sumă enormă pentru ei (zece milioane de lei), pe care au împrumutat-o de la o rudă mai înstărită din sat. Casa este și mai neîngrijită, căci „ultima zugrăveală am făcut-o înainte de a se îmbolnăvi tata, acum câțiva ani". Gospodăria este acum doar una minimală, rolul de părinte având primordialitate în fața rolului de soră/frate, ceea ce face pe fiecare dintre ei să fie mai preocupați de propria soartă (sau a propriilor copii) decât de binele comun. Structura de putere este acum și ea subiect de negociere și dispute, rolul de cap al gospodăriei fiind preluat pentru moment de către fiica cea mai mare cu discernământ, adică cea de 30 de ani.

(2) *Traiectoria 2 de cădere în sărăcie: Familie nucleară cu cinci copii, sărăcie extremă, oraș mic în declin economic*

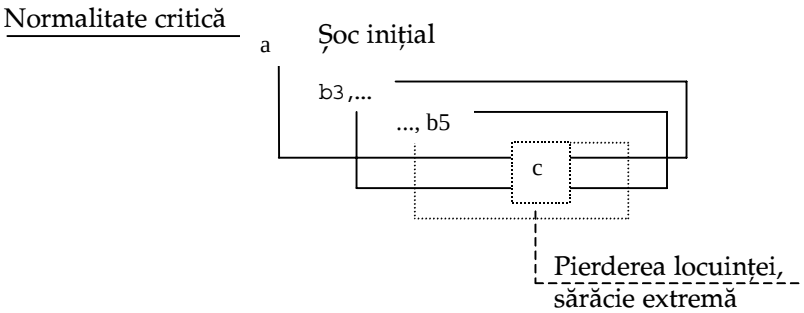

Normalitate critică: Soțul a muncit întâi la silozul din Babadag, a fost plecat doi ani în Israel cu contract de muncă, apoi a făcut naveta săptămânal la Tulcea. Familia avea doar doi copii;

a. Șocul inițial: Soțul pierde locul de muncă, nu mai găsește alt loc de muncă oficial și lucrează ca zilier pe unde găsește;

b3, ..., b5. În timp ce veniturile familiei s-au micșorat an de an, numărul copiilor a crescut ajungând la cinci. Pentru soție, îngrijirea celor cinci copii reprezintă o slujbă cu normă completă, ceea ce în termeni monetari nu îmbunătățește însă situației familiei. Situația s-a deteriorat atât de tare în ultimii ani, încât copiii de grădiniță au un singur schimb de haine. Au diminuat consumul pe cât posibil, dar acum au ajuns în situația în care nu-și mai permit nici strictul necesar, nici măcar pâine în zilele în care bărbatul nu găsește nimic de lucru. Așa că, părinții se culcă seara flămânzi și lasă copiilor puțina mâncare pe care reușesc să o cumpere. După nostalgie a urmat revolta și după revoltă a urmat disperarea, astfel: „ Încât i-am zis bărbatului, dacă nu găsești să faci ceva să aduci bani, să mă duc să iau ceva, să fac ceva de mâncare la copiii ăștia, gândește-te că de azi dimineața nu le-am dat să mănânce nimic, dacă nu, mă otrăvesc și eu, și pe ei, și pe tine, să știu că am terminat, decât să sufere". Certurile s-au înmulțit, presiunea fiind enormă asupra ambilor părinți. Din când în când, câte o vecină le oferă un mic ajutor care reprezintă un moment de respiro: „a venit vecina mea, că ea este adventistă, și mi-a adus și cartofi, și zahăr, și orez, și am ieșit din impas";

c. Greutăților prezente li se adaugă insecuritatea locuinței, căci stau în casa unei bunici pe care au îngrijit-o până la moarte, dar moștenirea nu este încă decisă, familia fiind în litigiu cu alte rude asupra acesteia.

(3) Traiectoria 3 de cădere în sărăcie: Mamă singură cu doi copii mici, sărăcie extremă, oraș mare

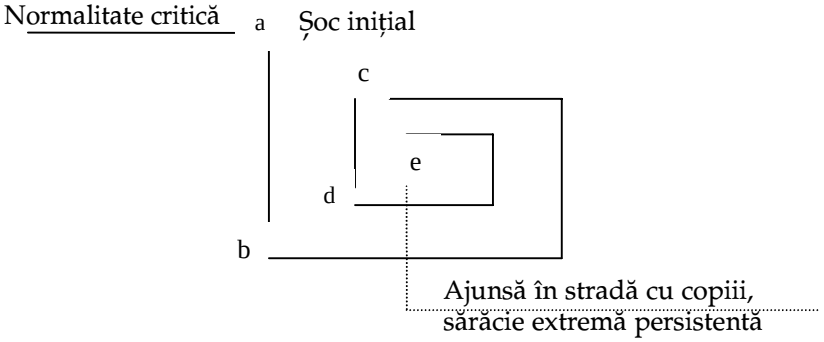

Normalitate critică: Nu a fost niciodată măritată, ci a trăit în concubinaj cu un bărbat cu care a avut doi copii. „Înainte să-l închidă ne descurcam, că avea el salariu. Aveam datorii și atunci, dar le plătea în rate și ne descurcam.";

a. Șoc inițial: Concubinul, tatăl copiilor, este arestat pentru două crime „că a fost beat și acum este la închisoare, s-ar putea pe viață";

b. După arestarea soțului, în prima fază, mobilizează resursele rezultate din vânzarea bunurilor din casă. Astfel, reușește să plătească o parte din datorii și se descurcă o perioadă;

c. Singură cu doi copii de grădiniță, rămâne din nou fără venituri și fără patrimoniu, încearcă să mobilizeze propriile resurse de educație și calificare, forța sa de muncă. Caută să se angajeze, dar nu găsește de lucru pentru că, deși are „zece clase și două de profesională", nu a fost angajată niciodată, „pentru că nu mi-a permis bărbatul" și pentru că „la 39 de ani au spus că sunt prea bătrână". Între timp, apartamentul în care locuiesc ajunge într-o stare deplorabilă. A zugrăvit singură, face zilnic curat, dar instalațiile sunt complet stricate și plouă în casă, reparații pe care nu le poate realiza singură și nici nu are bani pentru a plăti pe cineva în acest sens. Așa că, acum „cade tavanul noaptea pe copii. În toate camerele plouă." Standardul de viață s-a diminuat considerabil, situația de criză fiind deja acută.

d. Fără loc de muncă și fără șanse de a găsi vreunul, mobilizează resurse colective, adică apelează la ajutorul social. Singurul venit sunt alocațiile copiilor și ajutorul social (în valoare de 157 mii lei pe lună), plus „mâncare la cantina săracilor" pentru copii. „Mâncarea (de la cantina socială) e bună și proaspătă, dar e puțină și nu ajunge (…) Și mie nu-mi dă, dă numai la copii." „Copiii să aibă de mâncare" este principala preocupare, mama suferind sistematic de foame. În situațiile critice în care mâncarea nu este de-ajuns (sâmbăta și duminica) mama recurge chiar la furt: „M-am dus pe câmp și am luat porumb și le-am dat porumb fiert." Sprijin primește numai de la stat și, sporadic, de la vecinii mai generoși. O vecină i-a dat haine și încălțăminte atât pentru copii, cât și pentru ea: „căci până atunci mergeam peste tot în papucii de plastic că altceva nu aveam, iar copilului cel mic i-a dat haine de iarnă că a crescut și nu mai aveam cu ce să-l îmbrac". Alți vecini au invitat-o de Crăciun, „din puținul pe care îl aveau mi-au dat și mie, și la copii, și am petrecut cu toții". Administratorul de bloc încearcă să o ajute „pentru că vede că nu am de unde plăti". Rudele, în schimb, au refuzat să o ajute. La biserică nu vrea să apeleze de teamă stigmei care i-ar afecta pe copii: „Merg la biserică dar nu m-am dus ca să cerșesc. Am drămuit totul ca să mă pot descurca (…) Mi-a spus niște vecine care ia de acolo, dar eu nu am vrut să mă duc. Și așa râd copiii de noi, că luăm mâncare de la cantină (socială)."

e. Cum veniturile permit strict acoperirea nevoilor alimentare ale copiilor, restul cheltuielilor sunt practic inexistente. Supraîndatorarea la întreținere este un corolar firesc. La momentul cercetării (octombrie 2001), datoria la întreținere era de peste 20 milioane de lei, astfel încât „cu încă trei luni de iarnă datoriile depășesc prețul apartamentului". Are datorii de milioane de lei și la financiar, și la curentul electric, care, de altfel, i-a fost tăiat de când concubinul a fost arestat (peste un an de zile): „N-am lumină, stau copiii cu lampa, cu lumânarea, iar când n-am lumânare stau pe întuneric". Și în privința datoriilor la utilități, inițial a avut o strategie activă, încercând să obțină aprobarea de a plăti în rate datoria la curent. Încercarea a eșuat, iar din momentul în care suma datorată a egalat venitul familiei pe șase luni, s-a resemnat și a dezvoltat strategii de adaptare la situație fără a mai încerca vreo rezolvare.

Evacuarea din apartament a fost îngrijorarea obsedant repetată de-a lungul interviului, mai ales că deja i se dăduse un preaviz. Apartamentul, așa în starea deplorabilă în care se află, reprezintă pentru această femeie singura resursă importantă pe care o mai are. Însă, legal apartamentul aparține concubinului și nu ei. Și în această privință adoptă o strategie activă, încercând să-l obțină de la concubin, amenințându-l că întrerupe vizitele la închisoare ale ei și ale copiilor. Un nou eșec, concubinul acceptă întreruperea relațiilor cu familia, „nici nu mai scrie copiilor", fără însă să accepte să se cunune sau să-i cedeze apartamentul. În aceste condiții, nu poate duce la împlinire planul său de a-l vinde pentru a acoperi datoriile și a găsi vreo alternativă mai ieftină. De aceea, trăiește „cu teama în suflet că mâine, poimâine, ajung în stradă cu copii cu tot".

Singurul sprijin pe care această mamă poate conta permanent este cel de la stat: alocații pentru copii, grădiniță gratuită de stat, cantină socială, ajutoare de la Direcția pentru Protecția Copilului, cupoane pentru căldură. Speranțele ei se referă la mărirea ajutorului social sau mărirea porțiilor la cantina de săraci. În cazul în care este evacuată are de gând să plaseze copiii într-o instituție de stat („la Protecția Copilului") până reușește să se pună pe picioare stând în gazdă și lucrând ca femeie de serviciu pe la vreo scară de bloc sau „poate merg la primărie să-mi dea și mie o garsonieră". Acesta este un caz exemplar de dependență față de stat, o traiectorie care pare să ducă inevitabil la sărăcie extremă experimentată de-a lungul întregii vieți de adult.

(4) Traiectoria 4 de cădere în sărăcie: Tineri concubini cu un copil mic, sărăcie extremă, oraș mijlociu reședință de județ

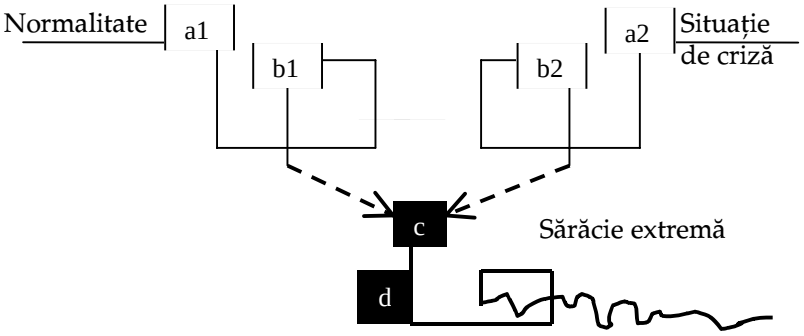

El, 32 de ani, român

Normalitate: copilărie într-o familie „ca toate familiile, atunci casa era casă, serviciul era serviciu, aveai de unde să vii, că, în rând cu lumea, și părinții mei aveau serviciu, banul era ban, cât de cât. Nu se găseau pe piață, erau cozi interminabile, dar aveai locul de muncă asigurat, toți ne descurcam". A absolvit zece clase și școală profesională cu profil mecanic. A găsit un loc de muncă la o întreprindere mare și „viața era normală".

a1. În 1992 este disponibilizat.

b1. Pentru o perioadă părinții îl mai susțin și situația se stabilizează oarecum, dar el nu găsește un alt loc de muncă stabil. Pe măsură ce trece timpul, certurile în familie devin din ce în ce mai frecvente și, forțat de împrejurări, părăsește familia de origine. Urmează o perioadă neclară în care schimbă localitățile, schimbă diferite locuri de muncă de salahor în sectorul informal, dar nu se stabilește niciunde. Relațiile cu părinții sunt definitiv rupte după ce aceștia vând apartamentul și se mută la țară, fără să-i dea de știre.

Ea, 24 de ani, roma

Situația de criză: este experimentată din copilărie. A locuit în casa bunicii, la țară, împreună cu mama până când aceasta „s-a măritat cu unu' și ne-a lăsat așa. Pe frații mei i-a crescut de mici ăia bătrânii. Pe mine mama m-a luat după ea, că eram mai mare".

a2. Tatăl adoptiv le-a părăsit, eveniment în urma căruia s-a întors în sat, la bunici, împreună cu mama sa. Mediul familial era caracterizat de dese conflicte cu unchii și mătușile: „ne scotea frații lu' mama ochii că nu muncim, că mama-i nu știu ce și nu știu cum". Deși lipsită de educație, „am absolvit clasa întâi de două ori și m-am oprit", a găsit, totuși, de lucru la o fermă IAS, unde a muncit „de mică", ca zilier, până în 1989.

b2. După modelul mamei sale, la 17 ani are un copil în afara căsătoriei. Fără loc de muncă, fără venituri, cu un copil de crescut și locuind împreună cu frații săi, cu familiile și copiii lor în aceeași casă de chirpici a bunicii, cu doar trei cămăruțe, pleacă din sat în speranța că-și va construi o viață mai bună la oraș. O perioadă nu găsește nimic și, de nevoie, „și copila dormea prin buruieni cu mine".

c. Ea și el se întâlnesc: În anul 2000, cei doi se întâlnesc și „ne-am pus sărăciile împreună".

d. O descriere a sărăciei extreme instalată ca stare: Au auzit că în zona Doi Moldoveni sunt garsoniere devastate, dar disponibile. Au ocupat abuziv o cameră în care și-au petrecut iarna alături de încă două familii. În primăvară, în urma unei razii a poliției, sunt scoși din bloc, dar după câteva zile se întorc și ocupă o altă cameră. Locuința este mai degrabă un adăpost, o cameră „într-o stare catastrofală" (operator teren) cu un pat. Camera nu este personalizată, ci are mai degrabă rol de spațiu pentru noapte, fiind parcă pregătită să fie părăsită în orice moment. Nu au încălzire, „ne punem hainele pe noi și ne băgăm în pat", nu au curent electric, nu au apă (când au nevoie împrumută de la un grup de lucru aflat în zonă), nu au toaletă (cea disponibilă pe hol nu este funcțională, așa că folosesc o găleată pe care apoi o golesc „dimineața, la gunoi"). De altfel, întregul bloc nu mai are instalație de curent, conducte sau alt fel de infrastructură. De ce oamenii acceptă să trăiască în astfel de condiții dezumanizante? „Păi doamnă, am pleca, dar n-avem unde să ne ducem. Dacă aveam, plecam de când hăul, nu stăteam în mizeriile astea."

Vara muncesc cu ziua prin satele din jur și colectează fiare din tomberoanele de gunoi. Iarna însă, rămân numai tomberoanele de gunoi din care strâng fiare și recuperează tot ce găsesc de mâncare sau de îmbrăcat. Ocazional, mai merg la cerșit prin cimitir sau „avem noroc cu câte un parastas la care mâncăm și noi". Când nu reușesc să se descurce nicicum, împrumută câteva zeci de mii cu dobândă de la „spoitorii" din zonă. Singurul venit regulat este alocația copilului.

Legăturile cu lumea instituțională se limitează la grădinița copilului, poliția de care se ascund și, din când în când, piața unde se duc după cartofi. Nici relația lor nu este oficializată, pentru că „am înțeles că la Starea Civilă, la cununie acolo, se cer niște bani, trebuie făcute niște fișe medicale. Este prea greu pentru noi." Nu mai au acte, nu au asigurare medicală deși problemele de sănătate abundă, nu sunt eligibili pentru nici un fel de ajutor de la stat. Au căutat sprijin la Partida Romilor, „mi-au luat dosarul, au spus că-i aprobat, dar nimic nu s-a întâmplat". Cu alte cuvinte, „nu suntem legali și nimeni nu ne ia în seamă tocmai de asta".

Rudele ei de la țară sunt la fel de sărace ca și ei, iar cu rudele lui sunt certați de ani de zile, așa că nu se pot baza pe nici un sprijin din partea lor. Cu vecinii se ajută, dar ca între oameni săraci, cu bani de pâine, cu ceva alimente și, mai important, cu informații despre oportunități de muncă, mai ales în agricultură, la țăranii din imediata apropiere a orașului. Ocazional, mai primesc sprijin din partea câtorva foști colegi de școală de-ai lui, o sticlă de suc pentru fetiță sau o sticlă de vin de Crăciun.

Copilul merge la grădiniță dimineața, după care îi însoțește pe părinți „cu sacu-n cârcă" la tomberoane „că n-avem cu cine o lăsa.

> La grădiniță, ca să o lași după 12, trebuie să plătești ceva și nu ne putem permite. (…) Am dormit și pe câmp, doamnă, ne duceam la gunoaie și adunam cutii să uscăm pantalonii la copil că noi eram oameni mari, mai ne încălzeam și noi, ne întorceam pe partea aia, pe partea aia, dar copilul mic să te culci cu el pe câmp, cădea bruma pă noi. Copilul meu e bolnav de mică copilă, așa am născut-o cu hemoroizi (n.n. handicap) d-acela." Planuri de viitor nu au decât legate de copil: „Bineînțeles că vrem să dăm copila la școală, poate să fie să stăm și-n stradă. (Ea:) Amărâtă așa cum sunt tot o dau să învețe și ea ceva, poate o putea să se descurce și ea, să scoată o pâine. (El:) Nu s-a pus problema școlii, nu s-a pus, o va urma precis."

Cele mai multe interviuri spun aceleași povești: eroi diferiți care trec prin aceleași tipuri de încercări grele, înșirate însă în timp într-o varietate infinită de moduri. Ca regulă însă, cad mai lent în sărăcie indivizii care pornesc de la o paletă mai largă de resurse, au o orientare mai strategică în mobilizarea și valorificarea acestora și, prin șansă, sunt plasați în medii mai prietenoase și mai bogate în care pot accesa și resurse colective. Răspunsurile valide la evenimente critice reprezintă momente de parțială redresare, ce oferă indivizilor senzația de relativă „normalitate" (deși aceasta este la rândul său redefinită permanent, în sensul diminuării orizontului de așteptări și restrângerii cauzei pentru care luptă). Această senzație de normalitate se constituie în resursă de energie și speranță că situația poate fi, măcar parțial, îndreptată și astfel acțiunea individuală este încurajată, căci capătă un sens.

În contrast, indivizii care nu au deloc resurse sau au doar propria forță de muncă și care, prin șansă, sunt plasați în medii defavorizate, lipsite de resurse colective, cad cel mai repede în cea mai profundă sărăcie. Ca un corolar firesc, aceștia pierd încrederea în sine, își asumă lipsa de control, devin pesimiști și renunță la planuri și proiecte, experimentează sărăcia și marginalizarea din ce în ce mai accentuat, transformându-le în dat natural și, astfel, învață neajutorarea, care se instalează ca stare de fapt, imposibil de depășit fără sprijin și impuls exterior. Interacțiunea dintre situația dramatică a gospodăriei și neajutorare învățată creează sinergii negative care, în schimb, accentuează marginalizarea și grăbește căderea către starea de mizerie, permanentizată și auto-reproductivă.

Dacă, în copilărie, sărăcia era un rezultat al alegerilor perverse sau al acțiunilor neadecvate ale părinților, la maturitate, marginalizarea și sărăcia sunt elemente ale lipsei de orizont, sunt părți

integrante ale biografiei ca „dat natural" pe care nu poți decât să le accepți. Sărăcia este „dată", este „normală" și este fără ieșire, important fiind doar să supraviețuiești în orice condiții, chiar dormind între buruieni, chiar trăind din tomberoane sau de la groapa de gunoi, viața în sine fiind doar plutire în derivă „cum o vrea Dumnezeu". Contrastul dintre „în drum spre sărăcia extremă" și sărăcia extremă ca dat și instalată ca stare este cel mai bine ilustrată de traiectoriile exemplare 3 și 4. Mama singură, cu doi copii, și concubinul în închisoare, trăiește „normal" prin comparație cu cazul 4, cuplul care trăiește în jurul tomberoanelor de gunoi, dar este departe de „normalitate" în ochii celor cu un standard mediu de viață („care râd de noi"). Diferențele se extind, deci, de la traiectoriile de cădere în sărăcie până la tipurile de sărăcie extremă posibile și la felurile de a experimenta și a răspunde la această stare.

2.3 Despre concentrarea teritorială a sărăciei în România

Manuela Sofia Stănculescu

Identificarea zonelor a fost unul dintre cei mai interesanți, prin noutate, dar și dificili pași ai studiului. Modul în care am procedat în identificarea zonelor sărace, precum și dificultățile acestui proces sunt deja prezentate în introducerea cărții. Așa că, în acest subcapitol, trecem direct la prezentarea tipurilor de zone identificate și arătăm care dintre acestea sunt zone de concentrare ale sărăciei standard și care ale sărăciei extreme.

În urma mapării localităților au rezultat șapte tipuri de zone urbane, patru zone de case și trei de blocuri, în care am desfășurat cercetarea. Acestea sunt:

(1) *Zonele de tip semirural* se referă la cartierele vechi de case cu mici grădini, situate spre periferia orașelor, locuite în multe cazuri de pensionari. Multe dintre aceste cartiere nu beneficiază de toate utilitățile moderne, de altfel accesibile în oraș. Stilul de viață al locuitorilor acestor zone este o combinație între cel urban și cel rural, motiv pentru care folosim denumirea de *semirural*.
(2) *Gropile de gunoi* se referă la comunitățile apărute la marginea orașelor, în preajma gropilor de gunoi. Acestea sunt comunități

nou apărute după 1990 și includ adăposturi improvizate, în cel mai bun caz construite din chirpici. Populația trăiește din groapa de gunoi, de unde colectează fier vechi, hârtie, sticle pe care le valorifică, dar și mâncare, haine sau alte obiecte utile pentru traiul de zi cu zi. Astfel de comunități am găsit în preajma tuturor orașelor mari studiate, Iași, Brăila, Timișoara și București, dar alte studii sau articole de presă le semnalează și la Cluj și la Galați, ceea ce ne face să credem că sunt mai degrabă specifice orașelor mari.

(3) *Zonele de tip Cotorga* sunt combinații între zonele de case semirural și gropile de gunoi. Cotorga[1] este un vechi cartier de case din Roșiorii de Vede (județul Teleorman), situat la periferia orașului, în apropiere de groapa de gunoi. În perioada regimului socialist, tinerii din cartier au plecat în diferite locuri din țară unde au găsit slujbe și au pus pe picioare gospodării proprii. După 1989, în noile condiții, mulți dintre aceștia (fără calificare înaltă sau cu calificări industriale) și-au pierdut locurile de muncă și nu au reușit să găsească altele. Ca soluție la situația de criză au vândut apartamentul (sau l-au pierdut) și s-au întors lângă părinți, în cartierul Cotorga. Părinții însă nu au case mari și solide în care să-i cazeze și, prin forțe proprii, au adăugat una, două camere la vechea casă sau au construit o casă din chirpici în curte. În acest mod, densitatea populației în interiorul cartierului a crescut semnificativ în ultimii ani, iar cartierul a întinerit sensibil. Cum oferta de locuri de muncă în oraș este una extrem de redusă, cei proaspăt reveniți nu au găsit un loc de muncă și, ca ultimă soluție, au început, copii, adulți și bătrâni, să colecteze fier vechi de la groapa de gunoi, câștigându-și astfel pâinea zilnică.

(4) *Zonele „centru vechi"* sunt arii centrale de case, care au fost naționalizate în perioada socialistă și care sunt într-o stare avansată de degradare, multe fiind în prezent locuințe sociale sau cu chirie repartizate de către autoritățile locale familiilor sărace.

(5) *Zonele popular denumite ghetou* sunt formate în general în blocurile de confort III sau IV și în fostele cămine muncitorești de

[1] Întâlnirea cu Cotorga a avut loc în iulie 2001, în cadrul proiectului de cercetare C8-CNCSIS *Rolul capitalului social și uman în dezvoltarea regională din România*, coordonator D. Sandu.

nefamiliști, cele mai multe cu un statut neclar din punct de vedere al proprietății.

(6) *Zonele industriale dezafectate* sunt situate la periferia orașelor, fiind foste blocuri construite pentru muncitori și rămase ale nimănui după închiderea întreprinderilor. Acest tip de zonă săracă pare specific orașelor mici și mijlocii cu o fostă mare întreprindere socialistă în apropiere, care a fost închisă.

(7) *Zonele de blocuri cu mari datorii la întreținere* sunt anumite părți din marile cartiere de blocuri construite în perioada socialistă (anii '60 și '80).

Comunitățile nou-apărute în apropierea gropilor de gunoi par specifice orașelor mari, zonele industriale dezafectate orașelor mici și mijlocii, în timp ce zonele de blocuri, zonele popular denumite ghetou și zonele de tip semirural par prezente în toate orașele, indiferent de mărimea acestora. Notă aparte fac zonele de tip centru vechi care sunt specifice orașelor cu vechime, de exemplu București, Bistrița, Brăila și Botoșani.

Teritorial, există zone plasate pe harta orașelor la periferie și altele central, în timp ce anumite tipuri de zone sunt mobile, schimbându-și locul pe hartă de la un oraș la altul. Astfel, comunitățile din gropile de gunoi, zonele de tip Cotorga și zonele industriale dezafectate par a fi constant poziționate la periferia orașelor. O apă, un pod, o cale ferată sau un cimitir constituie barierele naturale cele mai frecvente care separă aceste zone de restul orașului. Zonele de tip centru vechi, consistent cu denumirea, sunt plasate în centrul orașelor. Celelalte tipuri de zone, de la un oraș la altul, își schimbă poziția pe hartă.

Similar cu țările vestice, ariile centrale (cel puțin în orașele cu vechime) și cele periferice par a fi cele mai vulnerabile la concentrarea sărăciei (Hărțile 1, 2, și 3).

Despre procesele de formare sau de sărăcire a acestor zone discutăm în subcapitolul 2.6. Pentru moment, este suficient să subliniem că, în timp ce zonele centrale dispun de infrastructură instituțională și servicii (de la școală până la facilități legate de sănătate, de la magazine la oficii publice), multe dintre zonele periferice sunt absolut lipsite de acestea, fapt care nu numai că reduce calitatea vieții, dar reprezintă un factor influent de accentuare a sărăciei. Dacă în zonele industriale de la marginea orașelor, actualmente

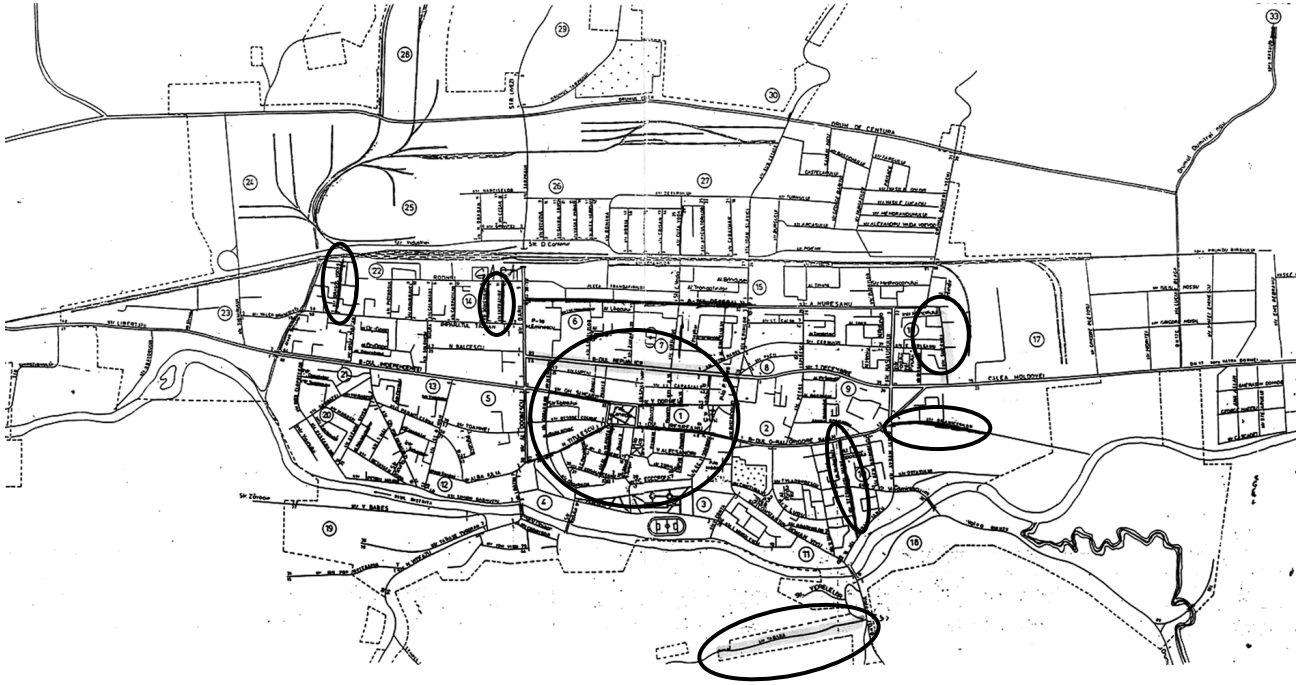

Harta 1 Oraş mijlociu, municipiu reşedință de județ Bistrița. Elipsele delimitează zonele sărace.

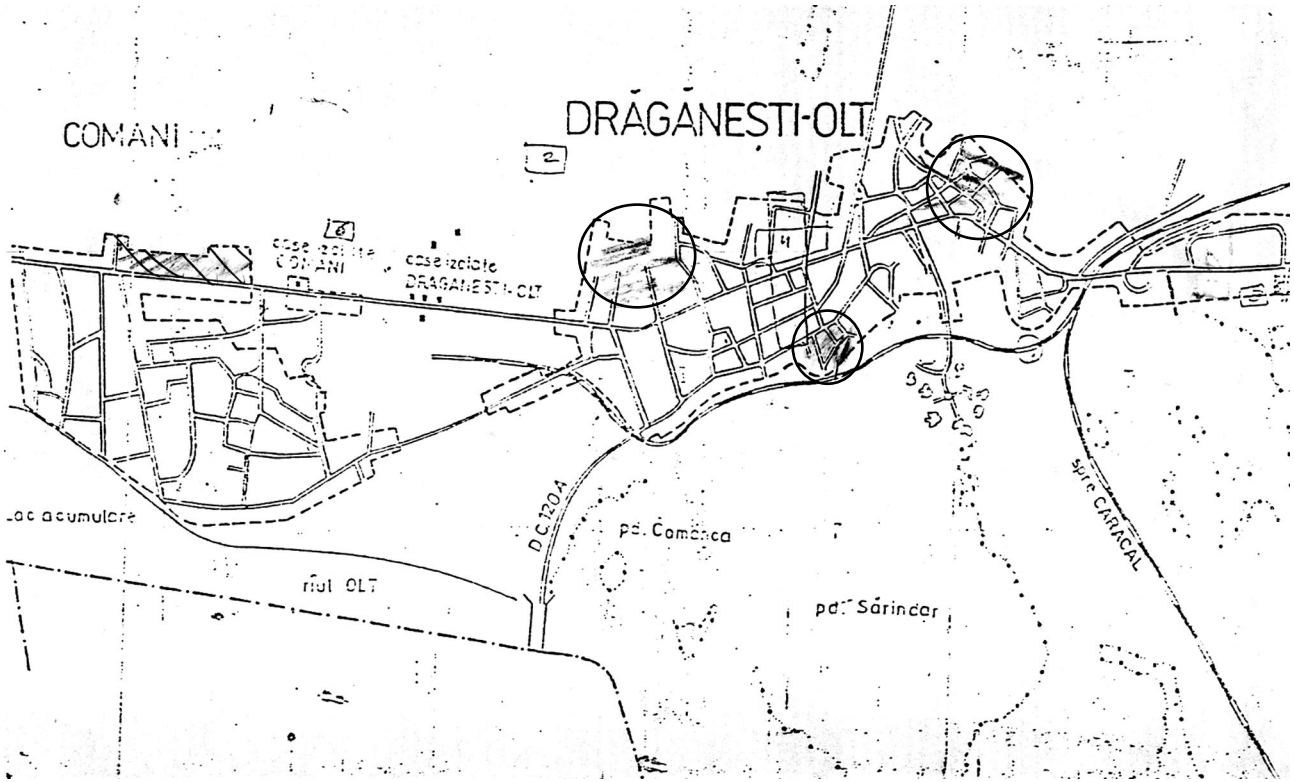

Harta 2 Oraş mic sub 30 de mii de locuitori, Drăgăneşti-Olt. Cele trei cercuri delimitează zonele sărace.

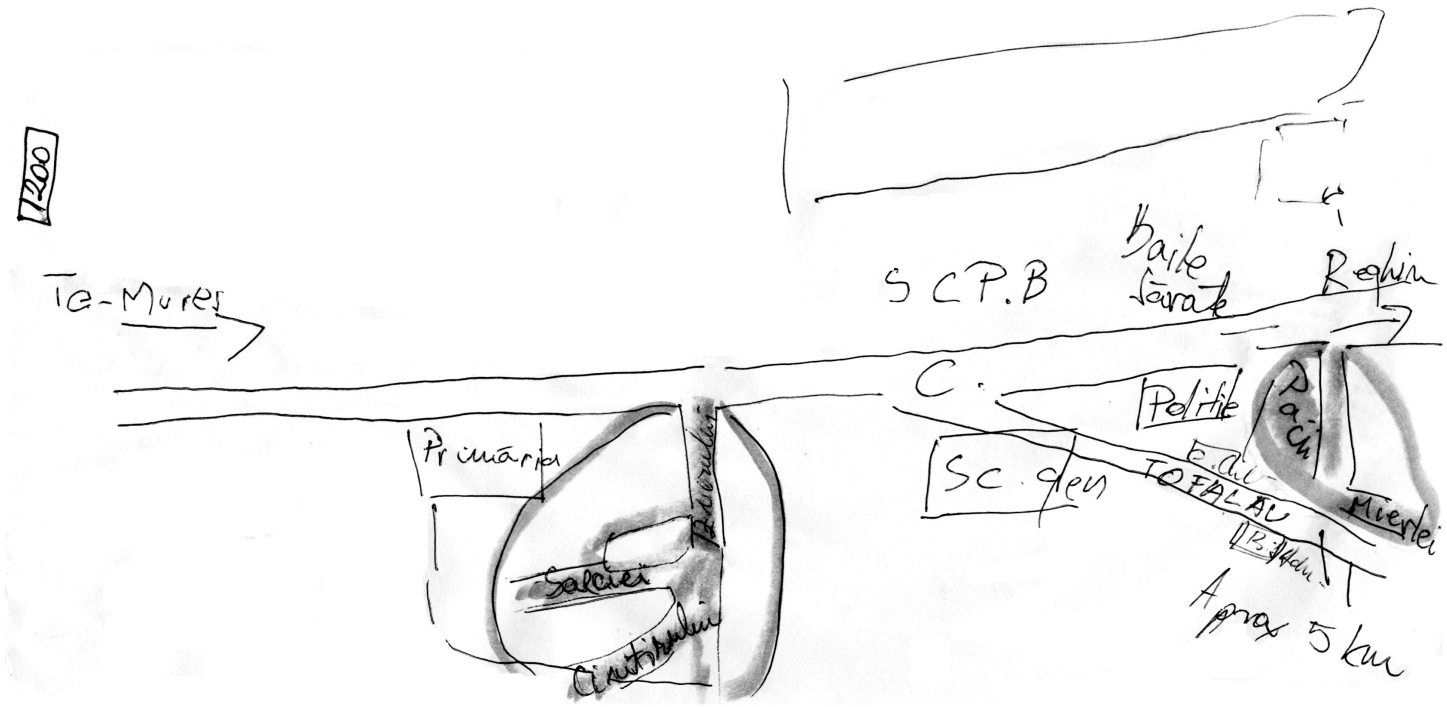

Harta 3 Sat mare centru administrativ de comună, Sângeorgiu de Mureş. Zonele marcate pe hartă sunt cele incluse în studiu.

dezafectate, precum și în fostele cartiere muncitorești, actuale zone de tip ghetou, deprivarea instituțională este un rezultat al declinului economic, în zonele periferice de tip semirural și în cele de tip Cotorga, declinul economic doar s-a adăugat și nu a provocat absența de structuri instituționale și de infrastructură, existentă încă dinainte de 1990.

Denumirile zonelor sărace sunt construite fie prin analogie cu zonele de război (Vietnam, Bosnia), fie, cu o nuanță ironică, prin opoziție cu bunăstarea din Dallas, Chicago, Texas, Las Vegas sau Paris, văzută prin filme. Pe de altă parte, denumiri precum Șerpărie sau Fantoma fac referire la supraaglomerarea zonei și la activitățile ilegale care se desfășoară în aceasta, iar Cotorga este o denumire care exprimă dominarea unui stil de viață libertin (căsătorii neoficializate, timpurii, mulți copii în familie, prostituție).

În mediul rural, analiza asupra zonelor sărace implică o oarecare artificialitate. Ne referim la faptul că zone sărace sunt demarcate doar în unele sate mari (nu în toate), în timp ce satele mici sunt considerate „sărace" în totalitatea lor. La nivelul mediului rural, sărăcia, fie ea și extremă, pare a fi mai degrabă dispersată. În unele sate, informanții locali, reprezentanți instituționali și cetățeni, au avut dificultăți în a identifica o anume zonă, delimitată teritorial. Chiar și în anumite sate mari sunt menționate zone cu probleme specifice, de exemplu lipsa apei sau risc de alunecări de teren, astfel că zonele sărace selectate sunt doar grupări de locuințe mai sărace care nu formează neapărat un cătun, o zonă teritorial clar segregată de restul satului.

În alte sate mari, există zone clar delimitate care concentrează un număr mare de gospodării în sărăcie (vezi și Harta 3). Totuși frontierele teritoriale ale acestor zone sunt mai degrabă vagi: în satele răsfirate, chiar și noțiunea de „margine" a satului își pierde înțelesul.

Astfel, în mediul rural, lucrăm, pe de o parte, cu *sate mici, periferice, izolate* și, pe de altă parte, cu *zone sărace din sate mari, relativ dezvoltate*.

Satele mici studiate de noi sunt, prin selecție, izolate (aflate la mare distanță de orașe), periferice în cadrul comunei și situate la granița județului din care fac parte. La aceste caracteristici, studiul de teren a adăugat infrastructura slab modernizată și economia predominant sau în totalitate agricolă. În plus, reprezentanții locali au menționat drept cauze ale sărăciei din satul lor următoarele

Schema 4 Despre tipurile de zone urbane selectate în cadrul studiului

Tipuri și număr de zone urbane studiate		Zonele „prin ochii" reprezentanților instituționali locali	*Vechi* și *nou*
De tip semirural	9	Zone de case.	Cartier vechi
De tip Cotorga	9	O jumătate sunt descrise drept locuite predominant de romi. Mai mult de o treime sunt menționate drept zone cu infracționalitate ridicată.	Cartier vechi. Jumătate dintre ele sunt situate în apropierea unei gropi de gunoi.
Gropi de gunoi	5		Comunități nou apărute.
Centru istoric	5	Case naționalizate în regimul socialist, aflate într-o stare deplorabilă și locuite de chiriași săraci. Toate aceste zone au fost descrise drept predominant locuite de romi.	Cartier vechi cu locuitori nou-sosiți după 1990.
De tip ghetou	26	Zone de blocuri cu apartamente confort III sau IV sau foste cămine muncitorești. Un sfert dintre acestea sunt menționate drept locuite predominant de romi și o treime sunt declarate drept zone în care poliția locală a trebuit să intervină cel mai frecvent în anul 2000.	Zone de blocuri vechi în care s-au format după 1990 comunități noi, cu nivel redus de coeziune, compuse din locuitori cu vechime în zonă și locuitori nou sosiți, lipsiți de alternative.
Zone industriale dezafectate	3		
Blocuri cu mari datorii	3	Zone de blocuri cu mari datorii la întreținere.	Cartiere și locuitori de dinainte de 1990.

probleme locale: apartenența la o comună săracă, „comuna noastră este cea mai săracă din județ, ni se spune Nordul Sălbatic, orice angajat refuză să vină aici"; distanța mare față de satul centru de comună unde sunt localizate aproape toate instituțiile locale; pământul neproductiv, „încadrat în ultima zonă de fertilitate, zona a V-a, deci le asigură traiul de zi cu zi, dar nu le asigură un ban pentru a cumpăra alte lucruri"; număr mic de animale; alimentarea cu apă, „zona este săracă în apă" sau „apa se găsește la peste 200 metri adâncime, există doar câteva cișmele la care se distribuie apa timp de două ore, în trei zile ale săptămânii, și unde se stă la coadă"; nu există decât un telefon în tot satul sau deloc; îmbătrânire demografică accentuată.

Zonele studiate în satele mari și dezvoltate se suprapun cu două tipuri de comunități demarcate printr-un criteriu al alterității:

comunitățile de romi (*altă* etnie decât cea majoritară) și comunitățile de venetici (*alt* loc de naștere decât în sat).

Zonele locuite de comunități de romi sunt, în general, denumite „țigănie". De obicei sunt situate la periferia satelor și sunt menționate de către reprezentanții instituționali locali drept zone cu infracționalitate ridicată (mai ales mici furturi).

În unele sate există diferențieri marcante între neamurile de romi, care se grupează în mai multe comunități cu caracteristici distincte (haine, ocupații). Spre exemplu, în Sângeorgiu de Mureș, localnicii disting trei astfel de comunități. Primul grup este format din „țigani ortodocși", care sunt „romanizați", adică doar o parte mai vorbesc țigănește, nu poartă haine tradiționale, au lucrat la fosta cooperativă de producție și acum lucrează ca zilieri în agricultură și sunt concentrați într-o zonă a satului declarată săracă de către majoritatea celor intervievați: „pe strada Păcii, la marginea căreia acum câțiva ani era o groapă de gunoi a orașului Târgu-Mureș" (Director al școlii). „Țiganii adventiști" reprezintă al doilea grup. Nici aceștia nu mai păstrează tradițiile, dar majoritatea bărbaților au o calificare în construcții. Actualmente lucrează „la negru", tot în construcții, sunt concentrați pe o altă stradă și sunt „mai puțin săraci, se mai descurcă". Al treilea grup este al „țiganilor catolici", „maghiarizați", care sunt veniți în sat mai recent (spre deosebire de primele două grupuri). Ei se ocupă cu comerțul ambulant și nu sunt considerați săraci. Interesant este că diferiții reprezentanți locali definesc diferit cele trei grupuri. Ortodocșii atribuie o situație mai bună țiganilor ortodocși, iar catolicii, țiganilor catolici. Fiecare tinde să susțină că săracii „nu sunt ai noștri", în timp ce o altă parte dintre localnicii intervievați lasă nuanțele de o parte și afirmă că tuturor romilor nu le place să muncească, că dacă ar munci nu ar fi săraci sau că, în fapt:

> Toți țiganii care trăiesc în Sângeorgiu astăzi trăiesc din bani pe care îi câștigă în străinătate, în Ungaria, în Germania, în Franța și în altă parte. Aproape toți. Nu există familie din care să nu lucreze un om în străinătate. (Fost primar, monograf a satului)

Zonele de venetici le-am întâlnit doar în satele mari aflate în imediata apropiere a unui oraș mijlociu sau mare, cum sunt Chiscani și Sângeorgiu de Mureș. Aceste zone sunt foste comunități muncitorești, formate majoritar din persoane venite în sat înainte de 1989, pentru că orașele erau închise migranților. Aceștia s-au așezat în

zonele de blocuri construite în anii 1980 sau în cartiere compacte și au lucrat fie la cooperativa din sat, fie în întreprinderile din oraș. După 1990 au rămas în sat, dar au pierdut locurile de muncă și nici nu au primit pământ, ceea ce a dus la căderea lor în sărăcie. De exemplu, Cartierul din comuna Chiscani, județul Brăila:

> Ca în majoritatea satelor din acest județ, sărăcia este pronunțată aici datorită faptului că am avut fabrici foarte multe în jurul comunei și așa s-au adunat oameni din toată țara. Acum, după '90 încoace, când a început să se trăiască din pământ, ăștia s-au trezit că nu au pământ. Deci sărăcia este pronunțată în Chiscani, deoarece avem foarte multe familii fără pământ. (Aveți anumite zone unde săracii sunt concentrați?) Cei veniți în comună în ultimii ani ai vechiului regim s-au așezat în Cartier, în partea de nord a comunei.
>
> Cartierul este făcut din oamenii veniți din Moldova și care au lucrat în timpul lui Ceaușescu la IAS și CAP. Cum CAP-ul a fost desființat și IAS-ul a fost privatizat, tăiat, demontat și vândut la fier vechi, oamenii au rămas fără locuri de muncă. Combinatul, fabrica de mătase, cea de cartoane, celuloză și hârtie, toate celelalte întreprinderi din zonă au făcut disponibilizări masive, și oamenii nu au avut unde să mai meargă la lucru. Aproape toți oamenii comunei, în jur de două mii de persoane, care erau angajați pe la aceste întreprinderi, au fost disponiblizați. Pe de altă parte, prin legea 18/1991 s-a restituit pământul, dar doar 90% din acesta, căci restul de 10% le reprezintă combinatul, termocentrala etc. Cei din Cartier care au muncit cel puțin trei ani la CAP au primit, în conformitate cu legea 18, o bucată de cinci mii de metri pătrați de pământ. Când combinatul de creștere a porcinelor s-a închis, toți cei din Cartier au fost dați în șomaj, primii cei care primiseră ceva pământ și, ceva mai târziu, toți ceilalți. Așa se face că în Cartier sunt multe familii tinere cu copii în întreținere, care nu au slujbe și nici pământ și se întrețin din alocația copiilor. Sunt așa de săraci, că domnii de la Direcția de Protecție a Copilului au venit de foarte multe ori să-i ajute și le-au adus ajutoare, haine, încălțăminte, rechizite școlare, hrană. (Primărie, comuna Chiscani, județul Brăila)

Aici se încheie descrierea tipurilor de zone identificate pe teren. Dar nu putem încheia acest subcapitol fără să arătăm că acestea sunt într-adevăr zone de concentrare a sărăciei.

Cu peste jumătate, trei sferturi sau chiar 90% dintre rezidenți în sărăcie standard (consum total pe adult echivalent sub pragul național de sărăcie) este clar că toate tipurile de zone selectate reprezintă arii de concentrare a sărăciei standard. Dar sărăcia standard, adică insuficiența veniturilor și cheltuielilor de consum, este doar un element al deprivărilor multiple cărora aceste familii

trebuie zilnic să le facă față. Din perspectiva tipurilor de sărăcie tridimensională, diferențele între zonele studiate se accentuează și devin vizibile (Tabel 7).

Zonele din preajma gropilor de gunoi sunt arii de concentrare ale sărăciei extreme, căci în această situație trăiesc 65% dintre rezidenții lor. Urmează zonele de tip centru vechi și zonele industriale dezafectate, cu rate ale sărăciei extreme de 49%.

Sărăcia extremă, deși scade ca incidență, rămâne totuși importantă (aproape o treime) și în zonele popular numite ghetou, unde se combină cu situația acută de nevoi determinată de lipsa locuinței. Zonele de tip semirural și cele de tip Cotorga sunt combinații de sărăcie extremă și situație de criză generalizată, fără venituri și fără patrimoniu, dar cu locuință în proprietate. Zonele de blocuri cu datorii la întreținere fac notă aparte, fiind mai degrabă zone de dispersare, și nu de concentrare a sărăciei extreme. Aici, sărăcia extremă este minoră, specifice fiind situațiile de criză generalizată și de normalitate critică, deci mai ales situații caracterizate de sărăcie standard.

La mare distanță față de zonele sărace urbane, în sate, sărăcia extremă caracterizează cel mult o cincime din populație. În consens cu teoriile, sărăcia extremă în mediul rural are dimensiuni considerabil mai reduse decât în mediul urban și tinde mai degrabă să fie teritorial dispersată.

În concluzie, dintre zonele studiate, doar patru tipuri de zone, toate situate în orașe, sunt zone de concentrare a sărăciei extreme și anume comunitățile din preajma gropilor de gunoi, zonele de tip centru istoric, zonele industriale dezafectate și cele popular denumite ghetou. În toate celelalte tipuri de zone, populația este mai echilibrat distribuită pe tipurile considerate de sărăcie, sărăcia extremă coexistând cu situații de criză și cu normalitatea critică, fără să fie dominantă.

2.4 Cine este în sărăcie extremă

Manuela Sofia Stănculescu

În acest subcapitol ne centrăm pe descrierea principalelor trăsături demografice ale persoanelor și gospodăriilor rezidente în zonele

Tabel 7 Persoanele din zonele sărace în funcție de tipul zonei şi de tipul de sărăcie şi rate de sărăcie standard

	Tipuri de sărăcie tridimensională						Sărăcie standard		
	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Tip2. Situație acută de nevoi	Tip1. Normalitate critică	Non-sărăcie	Total	Consum total pe adult echivalent sub pragul național		Număr cazuri
							Alimentar	De sărăcie	
Zone urbane (total)	33,5%	22,4%	19,9%	14,1%	10,1%	100%	48%	69%	3447
- Zone de tip semirural	20,2%	35,6%	12,7%	14,9%	16,6%	100%	46%	73%	489
- Zone de tip Cotorga	21,6%	38,1%	14,6%	15,4%	10,4%	100%	58%	76%	501
- Gropi de gunoi	64,9%	16,9%	11,1%	7,1%	0,0%	100%	79%	92%	379
- Centru istoric	49,0%	10,5%	24,5%	6,5%	9,5%	100%	59%	74%	294
- Zone popular numite ghetou	31,7%	16,3%	23,7%	16,7%	11,6%	100%	36%	57%	1427
- Zone industriale dezafectate	49,0%	14,1%	37,0%	0,0%	0,0%	100%	44%	76%	192
- Zone de blocuri cu datorii	7,3%	31,5%	17,0%	32,1%	12,1%	100%	40%	59%	165
Zone rurale (total)	19,5%	31,9%	19,0%	17,2%	12,4%	100%	53%	65%	774
- Zone din sate mari, dezvoltate	18,8%	37,6%	20,1%	9,4%	14,1%	100%	55%	70%	447
- Sate mici, periferice, sărace	20,5%	24,2%	17,4%	27,8%	10,1%	100%	49%	59%	327

Notă: 206 non-răspunsuri (4,7% din cazuri). Reamintim că la nivel național ratele oficiale de sărăcie în 2001 au fost: în mediul urban, 4,5% sub pragul alimentar de sărăcie şi 22,8% sub pragul superior de sărăcie; în mediul rural, 8,2% sub pragul alimentar şi 37,6% sub pragul superior de sărăcie (vezi şi Tabel 2).

sărace, aflate în sărăcie extremă sau în alt tip de sărăcie dintre cele considerate.

Cu doar 18% rată de sărăcie extremă în satele studiate, respectiv 30% în zonele din oraşe, etnicii români sunt în cea mai bună situaţie. Totuşi, etnicii români reprezintă marea majoritate (70%) a persoanelor în sărăcie extremă din zonele studiate.

Tabel 8 Persoanele din zonele sărace în funcţie de etnie şi tipul de sărăcie

	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situaţie de criză generalizată	Tip2. Situaţie acută de nevoi	Tip1. Normalitate critică	Non-sărăcie	Total
Zone sărace din oraşe:						
- Români	29,8	19,3	23,0	16,2	11,6	100
- Romi	52,5	35,8	6,3	4,4	1,0	100
- Altă etnie	26,9	24,0	17,4	14,4	17,4	100
Zone sărace din sate:						
- Români	18,4	26,4	20,7	19,1	15,3	100
- Romi	17,4	55,5	13,5	10,3	3,2	100
- Altă etnie	43,6	20,5	15,4	15,4	5,1	100

Notă: Procentele sunt calculate din cazuri valide.

Populaţia de etnie romă are cel mai mare risc de sărăcie extremă. În zonele studiate în oraşe, situaţia romilor este îngrijorătoare şi mult mai proastă decât a romilor din sate. Peste jumătate dintre ei sunt în sărăcie extremă, adică nu au nici locuinţă, nici bunuri moderne şi nici venituri, iar mai mult de o treime au doar locuinţa în proprietate, dar sărăcăcios dotată, şi au venituri sub pragul de sărăcie, cei mai mulţi sub pragul alimentar. În zonele sărace din sate, majoritatea romilor sunt în situaţie de criză generalizată şi doar 17% sunt în sărăcie extremă.

Populaţia de alte etnii în zonele sărace urbane are o situaţie asemănătoare cu cea a românilor, în timp ce în satele studiate aceştia sunt majoritar în sărăcie extremă. Totuşi, în totalul celor în sărăcie extremă, ponderea lor este una minoră, de 11% în sate şi de doar 4% în oraş.

Copiii sunt suprareprezentaţi în zonele studiate şi au cel mai mare risc de sărăcie extremă atât în sate, cât şi în oraşe (Tabel 9). Riscul de sărăcie extremă al copiilor din zonele sărace urbane este de aproape două ori mai mare decât al copiilor din sate. În zonele

Tabel 9 Persoanele din zonele sărace după vârstă şi tipul de sărăcie (%)

	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Tip2. Situație acută de nevoi	Tip1. Normalitate critică	Non-sărăcie	Total
Zone sărace din orașe:	33,5	22,4	19,9	14,1	10,1	100
- 0-14 ani	43,3	20,9	18,2	10,5	7,2	100
- 15-29 ani	35,0	23,1	23,4	11,1	7,4	100
- 30-59 ani	27,3	22,0	20,0	17,7	13,0	100
- 60 ani și peste	18,8	27,2	11,6	24,0	18,4	100
Zone sărace din sate:	19,5	31,9	19,0	17,2	12,4	100
- 0-14 ani	25,0	36,6	18,1	9,3	11,1	100
- 15-29 ani	22,4	35,1	18,5	14,1	9,8	100
- 30-59 ani	17,0	31,9	19,7	17,5	14,0	100
- 60 ani și peste	9,0	18,0	20,5	36,1	16,4	100

Notă: Procentele sunt calculate din cazuri valide.

sărace urbane, 43% dintre copii trăiesc în sărăcie extremă, încă 21% cresc în gospodării aflate în situație de criză generalizată, care mai au doar locuința în proprietate dar sărăcios dotată și cu venituri sub pragul de sărăcie. Spre deosebire, în satele studiate doar un sfert dintre copii aparțin de gospodării în sărăcie extremă, în timp ce 37% sunt în gospodării aflate în situație de criză generalizată. Ponderea copiilor din gospodării care locuiesc în zone sărace, dar nu sunt în sărăcie, se reduce la 11% în sate și doar 7% în orașe.

La polul opus sunt vârstnicii de 60 de ani și peste. În primul rând este de subliniat că în zonele sărace vârstnicii sunt subreprezentați, prin comparație cu populația. În al doilea rând, tipul de situație specifică vârstnicilor este cea de normalitate critică. Normalitatea critică a vârstnicilor din mediul rural se suprapune aproape în totalitate sărăciei de tip tradițional, căci se referă la lipsa dotărilor de tip modern. În zonele sărace din mediul urban, situația de normalitate critică a vârstnicilor, în jumătate din cazuri se traduce prin lipsa dotărilor moderne, iar jumătate în insuficiența veniturilor, deoarece din pensii își întrețin și copiii care n-au reușit să intre pe piața muncii și care nu au părăsit încă familia de origine. Dintre vârstnicii din zone sărace, doar 9% în mediul rural, repectiv 19% în urban se află în sărăcie extremă.

Riscul de sărăcie extremă este puternic diferențiat pe ciclurile de viață. Aproape toți tinerii necăsătoriți locuiesc cu părinții sau în

gospodării mai mari, fie cu alte rude, fie cu alți tineri. Tinerele cupluri fără copii, care locuiesc singure, sunt de asemenea foarte rare în zonele sărace din sate, în timp ce în orașe sunt fie în sărăcie extremă, fie în situația acută de nevoi din pricina lipsei de locuință, veniturile lor peste pragul de sărăcie făcând posibilă doar plata unor chirii reduse precum cele din zonele sărace și, eventual, achiziționarea unor bunuri de larg consum.

Majoritatea cuplurilor de 30–45 de ani cu copii, dintre care unii sunt la vârsta adolescenței, au obținut locuința înainte de 1989 și, pentru cele aflate în zonele sărace, aceasta reprezintă singurul patrimoniu. Astfel, atât în mediul urban, cât și în cel rural, aproximativ 40% dintre aceste cupluri trec printr-o situație de criză generalizată și mai mult de un sfert sunt în sărăcie extremă, fie pentru că au pierdut locuința, fie pentru că nu au reușit să primească una în regimul socialist, și nici nu au reușit să-și cumpere după 1990.

Cuplurile de 40–60 de ani cu copii adulți sunt gospodării minimale, teoretic fiind în faza de dizolvare, odată ce tinerii reușesc să-și întemeieze o altă gospodărie. Situația acestor gospodării diferă în cele două medii de rezidență. În mediul rural, situația specifică lor este cea de normalitate critică sau cea de situație de criză generalizată, în timp ce riscul de sărăcie extremă scade la 10%. Spre deosebire, în mediul urban riscul de sărăcie extremă este de două ori mai mare, dar specifică lor le este situația de criză generalizată, au venituri sub pragul de sărăcie, iar dotarea locuinței este la nivelul celor mai sărace gospodării din orașe.

Cuplurile de vârstnici sau vârstnicii singuri sunt majoritar în situațiile de normalitate critică sau non-sărăcie, atât în zonele sărace din orașe, cât și din sate.

În zonele sărace însă, o parte însemnată a populației (62% în rural și 50% în urban) trăiește în gospodării cu forme de organizare atipice față de modelul predominant în societatea românească și nu urmează ciclurile standard de viață, prezentate anterior. Ne referim la familii monoparentale, persoane singure de 25-59 ani, cupluri de 25–44 ani fără copii, toate acestea caracteristice zonelor sărace din orașe, și familii extinse, care sunt numeroase atât în sate, cât și în orașe.

În zonele sărace urbane, familiile monoparentale, indiferent dacă locuiesc singure sau se grupează cu alții, sunt peste jumătate în sărăcie extremă și încă o treime sunt în situația de criză generalizată, având locuința în proprietate, dar nedotată și trăind de pe o zi pe alta din venituri sub pragul de sărăcie.

Adulții singuri sau cuplurile de 25–44 ani, fără copii, sunt cele mai multe într-o situație de criză. Mulți dintre ei au avut experiențe familiale nefericite, divorțuri sau separări, multe dintre cupluri fiind neoficializate tocmai din acest motiv. De altfel, mulți dintre ei au ajuns în zonele sărace după ce au fost nevoiți să părăsească o locuință. Situația acută de nevoi, care se referă la lipsa unei locuințe în proprietate și la lipsa bunurilor, le este specifică.

Gospodăriile formate din familii extinse, multigenerationale și cu mai multe nuclee familiale, au un risc ridicat de a fi în sărăcie extremă, mai ales dacă au și copii în întreținere. În acord cu acest rezultat, gospodăriile de dimensiuni mari și cele cu mulți copii tind să se aglomereze în sărăcie extremă sau în situația de criză generalizată (Tabel 10). Spre deosebire, gospodăriile cu număr mic de membrii și cele fără copii în întreținere sunt suprareprezentate în situațiile de non-sărăcie și normalitate critică.

Tabel 10 Gospodăriile din zonele sărace urbane în funcție de numărul de copii şi de tipul de sărăcie (%)

	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Tip2. Situație acută de nevoi	Tip1. Normalitate critică	Non-sărăcie	Total
Gospodării:						
- fără copii	19,6	23,6	18,1	22,6	16,1	100
- un copil	23,3	30,4	19,2	12,9	14,2	100
- doi copii	36,7	21,7	17,5	15,7	8,4	100
- trei copii sau mai mulți	57,5	8,8	24,8	6,2	2,7	100

Aici se oprește analiza privind riscul diferitelor grupuri demografice de a fi în fiecare dintre tipurile de sărăcie considerate. Acum, să privim datele dintr-o altă perspectivă. Amintim că sărăcia extremă și situația de criză generalizată sunt cele două tipuri de sărăcie care, prin definiție, cumulează sărăcia standard, determinată pe baza veniturilor sau cheltuielilor gospodăriei, cu alte lipsuri, ceea ce indică faptul că gospodăria în cauză a ajuns deja într-o situație de sărăcie care, pe de o parte, este multidimensională, pe de altă parte, este cronicizată. Aceste două tipuri de sărăcie sunt, de asemenea, cele dominante în zonele studiate. În cele ce urmează, le analizăm profilul demografic.

Situația de criză generalizată este specifică gospodăriilor din mediul rural, precum și cuplurilor de 30-60 de ani, care și-au rezol-

vat problema locuinței încă dinainte de 1990. Corelat, majoritatea gospodăriilor afectate sunt familii nucleare sau extinse. Dacă ne raportăm la persoane, și nu la gospodării, se observă că situația de criză generalizată are o tendință de etnicizare și este predominant „tânără". Astfel, persoanele în situație de criză generalizată sunt majoritar români, dar, romii reprezintă mai mult de o treime în zonele studiate la sate și un sfert dintre cele din orașe. De asemenea, copiii (0-14 ani) reprezintă o treime la sate și peste un sfert în zonele sărace din orașe, în timp ce tinerii de 15-29 de ani constituie 30% dintre aceste persoane atât în zonele sărace din sate, cât și din orașe.

Sărăcia extremă din România se subscrie conceptului de *nouă sărăcie* promovat de literatura sociologică europeană și americană. Ea este „tânără" (dintre cei afectați, copiii reprezintă 37%, iar tinerii de 15-29 de ani 31% atât în zonele sărace din sate, cât și din orașe), este specific urbană, este în strânsă relație cu forme de dezorganizare ale familiei (riscul maxim îl au familiile monoparentale) și are tendințe de etnicizare (majoritatea celor afectați sunt români, dar 18% în sate și peste un sfert la oraș sunt romi) și de concentrare teritorială. Pe de altă parte, în zonele sărace din sate, sărăcia extremă, ca „noua sărăcie" din România, este doar parțial nouă, fiind în fapt combinată cu forme de sărăcie de tip tradițional, specifice comunităților cu grad redus de modernizare.

2.5 Zonele sărace, model atipic demografic

Ionica Berevoescu

Zonele sărace sunt caracterizate în mod frecvent ca fiind locuite de către romi. De multe ori, emisiunile de televiziune, și mai rar experiența directă pe care o au unii dintre noi, sugerează o concentrare a romilor în astfel de locuri. Chiar și în discuțiile obișnuite pe care le au cercetătorii între ei, auzim remarci de tipul: „Ați fost în gropile de gunoi? Acolo unde locuiesc romi?". O mare parte dintre zonele urbane, dar și câteva dintre cele rurale, au fost caracterizate de către autoritățile locale ca fiind predominant locuite de romi. Pe scurt, nu puțini sunt actorii sociali, fie ei persoane obișnuite, cercetători sau autorități locale, care iau ca de la sine înțeleasă relația dintre zonele foarte sărace și concentrarea romilor. Astfel,

discursul despre zonele sărace ajunge să includă o dimensiune etnică, adâncind ideea de „sărăcie nelegitimă" tocmai prin încărcarea cu stereotipurile negative frecvent asociate acestui grup etnic. În cele ce urmează punem în discuție relația dintre zonele sărace și concentrarea romilor luând în considerare trei aspecte: a. Autoidentificarea etnică a locuitorilor zonelor sărace; b. Comportamentul lor demografic și c. Formele de organizare a familiei.

a Autoidentificarea etnică

Tabel 11 Structura etnică a zonelor sărace urbane şi a zonelor sărace rurale

	Români	Romi	Maghiari	Germani	Turci	Alte naționalități
Zonele sărace din orașe:						
- Număr persoane	2791	622	90	32	27	21
- %	77,7%	17,3%	2,5%	0,9%	0,8%	0,6%
Zonele sărace din sate:						
- Număr persoane	632	155	26	9		
- %	76,9%	18,9%	3,2%	1,1%		

Notă: În grupul de alte naționalități sunt incluşi greci, „basarabeni", sârbi, slovaci, ucrainieni, aromâni. Şapte persoane din zonele sărace urbane nu au declarat etnia.

Persoanele intervievate au fost rugate să ne spună etnia fiecărui membru al gospodăriei lor. Pornind de la aceste înregistrări, se remarcă faptul că atât în zonele urbane, cât și în zonele rurale, românii, și apoi romii, sunt cele mai bine reprezentate grupuri. Celelalte etnii sunt slab reprezentate numeric. În consecință, chiar dacă există diversitate etnică la nivelul zonelor studiate, analiza de față se referă la doar două grupuri etnice: românii și romii.

Prin comparație cu compoziția etnică înregistrată la nivel național rural și urban, la recensământul din 2002, nici una dintre zonele incluse în studiu nu conține predominant persoane autoidentificate ca romi (Figura 2). Majoritatea locuitorilor acestor zone se declară români. Dar romii au o pondere cu mult mai mare decât cea înregistrată la recensământ la nivel național urban (2%) sau rural (3%), cu două excepții, anume zonele urbane de blocuri cu datorii la întreținere și satele mici, periferice. Ponderea cea mai mare a romilor am găsit-o în gropile de gunoi, zonele de tip Cotorga și zonele sărace din centrul vechi al orașelor. Și în mediul rural, o treime dintre rezidenții zonelor sărace din satele mari se autoidentifică romi.

În discuțiile și studiile despre romii din România este majoritar acceptată ideea subdeclarării romilor atât la recensăminte, cât și în cadrul anchetelor sociale, iar ceea ce diferă de la o părere la alta este numărul *real* de romi sau procentul în care aceștia se autoidentifică astfel. Conform acestei logici, cineva se poate întreba dacă nu cumva ponderea romilor din aceste zone sărace este, *în realitate*, mai mare decât cea rezultată din autoidentificările etnice completate în chestionare. Nu cumva autoritățile locale sunt îndreptățite să caracterizeze aceste zone ca fiind „predominant" locuite de romi?

Figura 2 Structura etnică a zonelor sărace urbane şi rurale (%)

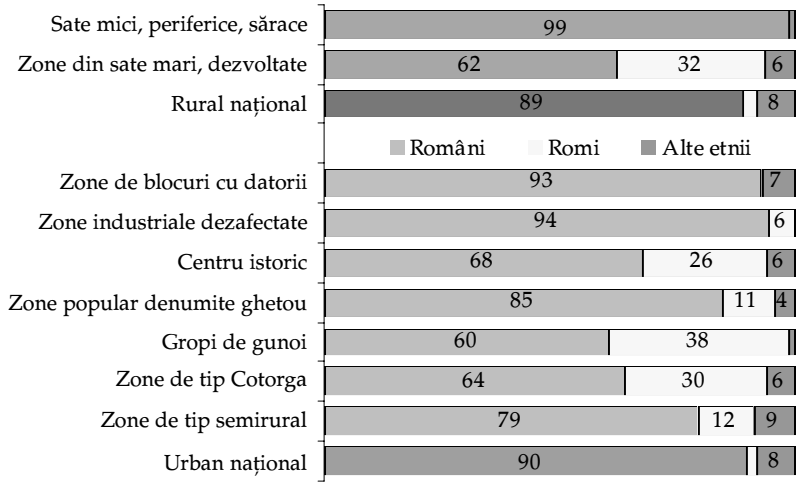

Sursa: Date la nivel național din *Recensământul Populației şi al Locuințelor 2002*, INS.

Ancheta Națională asupra Romilor realizată de către ICCV în 1998 (Zamfir și Preda, coord., 2002), în condiții comparabile cu studiul de față, arată cu privire la raportul heteroidentificare – autoidentificare în cazul romilor că, din 100 de persoane hetero-identificate drept roma, 56 persoane din urban, respectiv 64 în mediul rural se și autoidentifică romi.

Aceeași cercetare pune în evidență faptul că în zonele care concentrează romi, rata de autoidentificare este mai ridicată: de 67% (63% în urban și 69% în rural). În aceste condiții, ne așteptăm ca în zonele cuprinse în studiul de față, numărul și ponderea romilor identificați de către alții (heteroidentificați) să fie mai mari decât cea obținută de către noi prin auto-identificare.

Aplicând formula auto-/hetero-identificare pusă în evidență la nivel național pe cazul zonelor noastre, rezultă, de exemplu, că în gropile de gunoi, unde noi am înregistrat ponderea cea mai mare de romi autoidentificați (38%) o persoană din exterior ar putea heteroidentifica o pondere a romilor cuprinsă între 61% și 68%. În zonele de tip Cotorga, heteroidentificarea ar fi de 48%-54%, iar în centrul vechi ar fi de 42%-47%. În zonele sărace din satele mari, care au 32% romi autoidentificați înregistrați în studiul nostru, hetero-identificarea ar duce la o pondere percepută de 46%-50%. În toate celelalte zone incluse în studiu, conform relației puse în evidență de studiul anterior citat, romii heteroidentificați ar fi sub o cincime dintre locuitori (Tabel 12).

Tabel 12 Autoidentificarea şi heteroidentificarea romilor din zonele sărace

	Autoidentificare Pondere romi	Heteroidentificare Pondere romi
Zone de tip semirural	11,9%	18,9% – 21,3%
Zone de tip Cotorga	30,2%	47,9% – 53,8%
Gropi de gunoi	38,2%	60,7% – 68,3%
Zone popular denumite ghetou	11,0%	17,5% – 19,7%
Centru vechi	26,4%	41,9% – 47,2%
Zone industriale dezafectate	5,6%	8,8% – 9,9%
Zone de blocuri cu datorii	0,6%	1,0% – 1,1%
Zone din sate mari, dezvoltate	31,6%	45,8% – 49,4%
Sate mici, periferice, sărace	0,3%	0,4% – 0,5%

Deci, cu excepția gropilor de gunoi, nici măcar hetero-identificarea etnică nu poate susține ipoteza predominanței romilor în tipurile de zone sărace.

Nu toate zonele au același grad de omogenitate etnică. Zonele cel mai puțin diverse din punct de vedere etnic sunt de tipul zonă de bloc cu datorii, zonă industrială dezafectată, zonă popular denumită ghetou, zonă de tip semirural, respectiv satele mici, care, de altfel, au o pondere mică a romilor. Gradul de diversitate etnică crește în cazul a două tipuri de zone de case din urban, de tip Cotorga sau din centrul vechi. Aceste două tipuri includ zone din diferite orașe, în care ponderea romilor autoidentificați variază între 0% și 70%, acoperind, teoretic, întreaga plajă de valori. Adică, avem și zone în care nu există nici un rom, zone în care avem 3%, 5%, 27%, 35%, 41%, 63% și așa mai departe, fără ca să existe aglomerări la extreme sau la mijlocul intervalului.

Groapa de gunoi și zonele sărace din satele mari sunt tipuri aparte. Ele dețin ponderea medie cea mai ridicată a romilor autoidentificați. Mai mult, spre deosebire de tipurile de zone ultime descrise, aceste două tipuri sunt formate din zone situate la poli extremi. Fie se declară romi peste trei sferturi dintre rezidenți, fie se declară romi mai puțin de o cincime din populația zonei. În zonele sărace din satele mari, autoidentificarea etnică este concordantă cu distincția dintre comunitățile de romi și comunitățile de venetici, subliniată de către localnicii participanți la cercetare. Pentru gropile de gunoi este important să remarcăm că, din punct de vedere etnic, există două tipuri de gropi de gunoi – locuite de români, respectiv locuite de romi – care însă împărtășesc aceleași condiții de viață cărora le fac față adoptând strategii relativ similare. În finalul subcapitolului, subiectul va fi dezvoltat, urmând a fi prezentată o analiză a comportamentului demografic al romilor săraci din comunitățile sărace de romi, pentru care folosim ca ideal-tipuri zonele sărace de romi din satele mari, respectiv gropile de gunoi de romi.

b. Profilul demografic al zonelor sărace

Metoda general utilizată în această carte este comparația între locuitorii zonelor sărace și întregul mediu de rezidență. În acest subcapitol, dată fiind discuția de mai sus, pentru o mai bună înțelegere a comportamentului demografic, introducem un al doilea termen de comparație, anume modelul demografic al romilor, diferențiat pe medii de rezidență. Dacă aceste zone ar fi locuite predominant de romi, ar trebui ca profilul demografic să fie asemănător cu cel al romilor. Caracteristicile demografice luate în considerare pentru această comparație sunt structura pe vârste, fertilitatea, mortalitatea și dimensiunea gospodăriei.

b1. Structura pe vârste

Atât în mediul urban, cât și în mediul rural, structura pe vârste a locuitorilor zonelor sărace are un profil ce se situează între modelul național și cel corespunzător etniei romilor. Vârstnicii sunt subreprezentați în raport cu populația națională și supra-reprezentați în raport cu populația de romi. În cazul tinerilor sub 35 de ani și a copiilor, situația se inversează: sunt supra-reprezentați în raport cu modelul național și subreprezentați față de structura demografică a populației de romi.

Ponderea mai mare a copiilor sub 15 ani și ponderea mai mică a vârstnicilor peste 60 de ani este o constantă a tuturor zonelor studi-

ate, cu excepția satelor mici, periferice, care au o structură pe vârste asemănătoare mediului național rural (Tabelele 51 și 52, Anexă). Presiunea demografică a copiilor de 0-14 ani asupra adulților de 15-59 de ani este foarte ridicată, în cazul zonelor industriale dezafectate depășind chiar valoarea înregistrată pentru populația de romi urbană. În zonele sărace din satele mari, presiunea demografică a copiilor este considerabil mai ridicată decât media la nivel național rural, fără să o depășească pe cea a populației de romi rezidentă în rural.

În mediul urban, numai zonele de blocuri cu datorii au un profil mai apropiat de modelul urban național. Celelalte zone au profiluri care se situează între modelul național și modelul populației urbane de romi. Zonele de centru istoric, gropile de gunoi și mai ales zonele denumite popular ghetou au un profil relativ asemănător cu structura pe vârste a romilor. Zonele industriale dezafectate sunt mai degrabă zone atipice, în care nu locuiesc persoane peste 60 de ani.

Să ne raportăm la generațiile născute după 1966, an în care a fost introdusă legislația privind interzicerea avorturilor și care marchează schimbarea politicii demografice socialiste într-o politică pronatalistă agresivă. După fiecare dintre șocurile demografice produse de măsurile pronataliste, generațiile la nivel național s-au aflat într-un trend de relativă scădere. Generațiile de romi au cunoscut o

Figura 3 Structura pe categorii de vârstă a populației urbane şi rurale la nivel național şi în zonele sărace

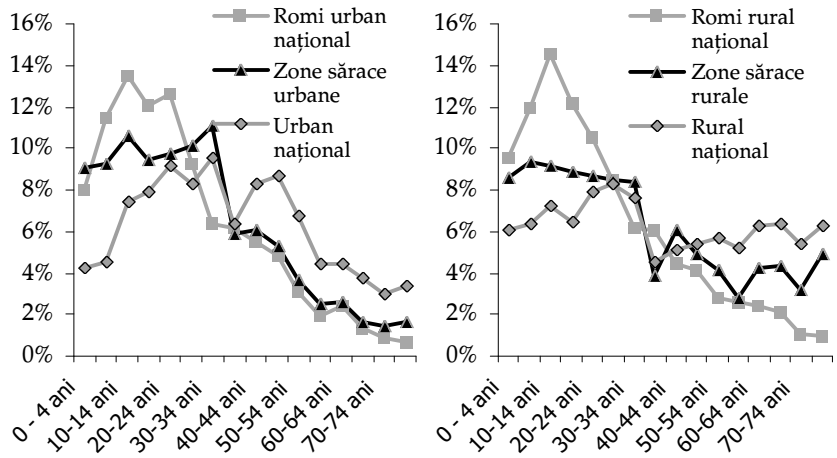

Sursa: Datele la nivel național provin din *Populația României la 1 iulie 2001*, INS şi *Ancheta Națională asupra Romilor*, ICCV, 1998.

perioadă de creștere până în anii '90, după care s-au aflat într-un proces de scădere. Generațiile tinere ale zonelor sărace nu au crescut atât de mult în anii '70 și '80 ca generațiile de romi, dar nici nu au cunoscut un proces de scădere atât de puternic în anii '90 (Figura 4). După măsurile pronataliste din perioada socialistă, persoanele din aceste zone nu au reușit să se mai înscrie, ca majoritatea populației, într-un trend de scădere a natalității. Schimbările de politică demografică și context socio-demografic de după 1990 au determinat doar scăderi mai mici la nivelul natalității. Această situație sugerează ipoteza unei inerții demografice mai mari a persoanelor din zonele sărace, inerție chiar mai mare decât a romilor.

b2. Fertilitatea

Fertilitatea măsurată ca număr mediu de copii născuți de-a lungul vieții de către 1.000 femei de 18-44 ani înregistrează valori semnificativ mai ridicate decât pentru întregul mediu rezidențial în toate tipurile de zone, cu excepția satelor mici. În același timp, valorile observate se situează sub fertilitatea romilor, populația cu natalitatea cea mai ridicată din România (Figura 4).

Figura 4 Numărul de copii născuți de-a lungul vieții de către 1.000 femei în vârstă de 18-29 ani şi de 30-44 ani

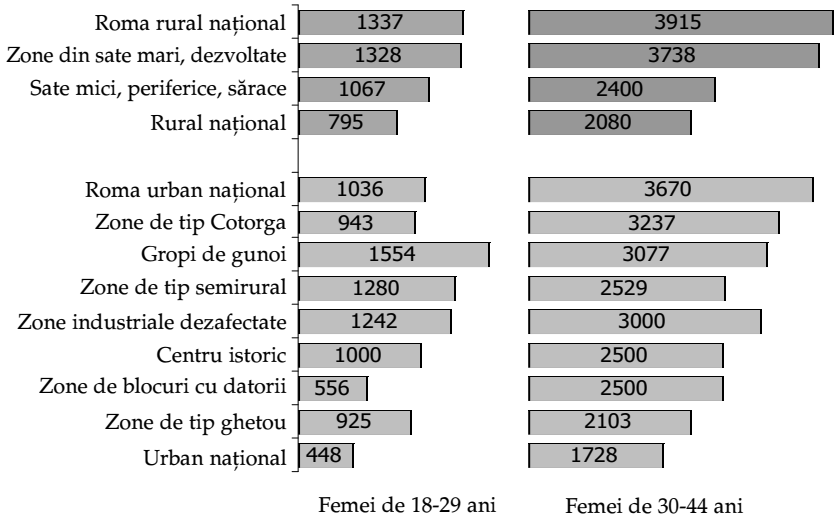

Sursa: Date la nivel național din *Barometrul de Gen*, FSD, 2000 şi *Ancheta Națională asupra Romilor*, ICCV, 1998.

Valorile fertilității din zonele sărace sunt mai mari doar în termeni relativi, față de media națională și în contextul actual de reducere drastică a fertilității în România. Ele sunt mici însă în comparație cu fertilitatea naturală sau cu fertilitatea țărilor din lumea a treia și, în termeni absoluți, sunt valori dezirabile pentru cei care sunt preocupați de declinul populației din România.

Numărul de copii născuți de-a lungul vieții în zonele studiate variază între 0 și 16 copii. Mediile cuprinse între 1,5 copii/femeie în zonele popular denumite ghetou și 2,2 copii/femeie în zonele de tip Cotorga arată faptul că fiecare dintre aceste zone este un amestec de multe femei cu copii puțini și puține femei cu copii mulți. Cum este de așteptat ca mamele cu copii mulți să facă parte din generația 30-44 ani, ca rezultat al unui model mai tradiționalist sau ca efect al politicii demografice socialiste, am calculat separat fertilitatea pentru generația tânără, 18-29 ani, și pentru femeile de 30-44 ani.

Generația femeilor de 30-44 ani din tipurile de zone studiate au o fertilitate între cea a femeilor roma și cea la nivel național. Generațiile de femei tinere (18-29 de ani), cel puțin cele din trei tipuri de zone studiate, depășesc chiar și fertilitatea femeilor rome de aceeași vîrstă. Chiar în condițiile liberalizării avortului și a accesului liber la contracepție, în gropile de gunoi, în zonele industriale dezafectate și în zonele de tip semirural, o tânără de 18-29 de ani are deja 1,2-1,6 copii. Valoarea în sine nu indică o fertilitate mare, ci mai degrabă o decuplare de la modelul dominant de reducere a numărului de copii, valabil atât pentru români, cât și pentru romi. Deci, fertilitatea tinerelor din zonele menționate nu poate fi explicată doar printr-o sărăcie temporară în care momentan nu ai bani pentru un avort, și nici prin modelul cultural al romilor, ci mai degrabă prin alte elemente, de tipul culturii delăsării.

Mai mulți copii nasc femeile care au școală puțină, care au fost angajate pe piața formală a muncii pentru puțin timp sau deloc. De asemenea, un număr mai mare de copii este înregistrat pentru femeile aflate în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată (Tabel 53, Anexă) și pentru femeile de etnie roma (Tabel 54, Anexă). Dar, dintre factorii determinanți ai numărului de copii născuți, cei mai puternici se demonstrează a fi vârsta, educația și vechimea în muncă. Dacă aceștia sunt ținuți sub control, alte caracteristici nu influențează semnificativ numărul de copii născuți de femeile din zonele sărace. Adică, este mai puțin important dacă

femeile sunt de etnie romă, dacă sunt sărace, dacă au fost socializate în zona săracă, sau dacă sunt mai integrate în rețele care să le conecteze la lumea din afara zonelor sărace.

În toate societățile moderne numărul de copii născuți variază în funcție de grupul social de apartenență al părinților, iar printre criteriile menționate în literatura de specialitate ca diferențiind numărul de copii de la un grup de femei la altul se numără și standardul de viață și poziția marginală în societate. Femeile cu educație mai puțină, mai sărace, cele din minoritățile etnice sărace sunt menționate ca având cei mai mulți copii. Aceste diferențe sunt puse în legătură atât cu prezența unor factori individuali (cum ar fi modernitatea, individualismul, centrarea pe sine a femeilor și preocuparea pentru carieră), cât și comunitari (comunități cu norme puternice sau izolate) și, în general, cu accesul la noi informații și idei, precum și cu accesul la metode moderne de contracepție.

În contextul românesc al ultimelor decenii, populația României a cunoscut câteva schimbări dramatice în regimul de fertilitate, determinate în mare măsură de modul în care au fost definite politicile demografice. În 1966, anul în care au fost interzise avorturile, s-a făcut trecerea de la o fertilitate relativ redusă, bazată pe întreruperea sarcinilor nedorite prin avort, la o fertilitate ridicată în context european. În România din perioada comunistă, numărul de copii născuți era pentru multe femei mai mare decât cel dorit, pentru că metodele contraceptive nu erau disponibile, iar avorturile erau interzise. După 1990, când legea privind interzicerea avorturilor a fost abrogată iar contraceptivele au devenit accesibile, fertilitatea femeilor a înregistrat o scădere spectaculoasă. Odată cu creșterea riscului de a nu avea un loc de muncă și cu scăderea scăderea beneficiilor și serviciilor orientate spre copii, o parte dintre femei, chiar dacă-și doresc copii, amână nașterile până când situația lor socio-economică devine mai sigură.

În trecerea de la un model demografic cu fertilitate ridicată, înainte de 1990, la o fertilitate scăzută, după 1990, femeile din grupurile cele mai sărace au fost dezavantajate (Zamfir, 1999). Înainte de 1990, femeile sărace nu aveau bani și nici relații prin care să reușească să evite consecințele legilor pronataliste în vigoare. Și după 1990, femeile cu o stare materială mai proastă au o fertilitate mai ridicată decât celelalte femei (Șerbănescu et al, 2001). Dar acest fapt nu se datorează dorinței lor de a avea mai mulți copii. În prezent, grupuri din pătura de jos a societății ca și grupuri din

pătura de sus a societății, atât români, cât și romi sau persoane de altă etnie, au același număr ideal de copii, în medie, doi copii. Să exemplificăm prin două cazuri de tinere femei, sărace, mame a câte patru copii, care au început viața reproductivă după 1990.

(1) Cazul 1 (oraș Babadag, județul Tulcea). Ea (29 ani) provine dintr-o familie cu nouă copii, patru din partea mamei și cinci din partea tatălui. Se căsătorește în 1989. Doar soțul a avut un loc de muncă pe piața oficială a muncii, în croitorie. Primul copil apare imediat după căsătorie, în 1990, iar sarcinile urmează la mică distanță una după alta. În 1994, când soțul devine șomer, aveau deja trei copii. Chiar și după ce soțul devine șomer și întreaga familie este nevoită să se descurce din munca de zilier a soțului și din micile și rarele lui câștiguri informale din croitorie, este conceput și născut cel de-al patrulea copil.

> Când au apărut copiii a mers din ce în ce mai greu. (Din ce punct de vedere?) În privința banilor, foarte multă mâncare îmi trebuie și, să vă zic așa, un cearșaf pe pat nu am mai luat de ani de zile. În casa omului foarte multe trebuie, în primul rând copiii: la școală se cer costume de trening și nu am posibilitatea. (...) Zi de zi copiii trebuie spălați, în primul rând la școală trebuie să fie curați și ordonați, oi fi eu sărac, da' copiii mei nu aș vrea să-i am mizerabili sau plini de păduchi. (Familie cu patru copii, oraș Babadag, județul Tulcea)

(2) Cazul 2 (comuna Daia, județul Giurgiu). Femeie de 26 ani, cu patru copii. Tatăl ei a murit când ea avea șase ani. Celelalte surori au fost trimise una la orfelinat, iar cealaltă a fost „dată de suflet". Ea a rămas cu mama ei „bolnavă cu inima". „După ce am terminat zece clase (16 ani) am fost nevoită, din cauza sărăciei, să mă căsătoresc. Eu fiind săracă nu puteam să iau unul bogat. Încercăm totuși să ne descurcăm, dar nu avem cu ce." Comparând situația copiilor ei cu cea proprie, din 1989, spune: „Ca să fiu sinceră, nici atunci nu am dus-o bine, fără tată și o mamă care să nu poată să muncească nicăieri, nici acum nu e mai bine. E la fel." Imediat ce s-a măritat, au apărut copiii, unul după celălalt. Soțul ei a lucrat o perioadă de timp ca salariat, dar a fost dat în șomaj și a început să lucreze cu ziua. De-abia după cel de-al treilea copil ea se angajează, pentru prima dată. Este angajată în București, ca salubrizator, anul precedent cercetării noastre,

> dar lucrează numai șapte luni. Întrerupe lucrul pentru concediu medical și naște cel de-al patrulea copil. Acum copilul ei are șase luni. Când termină concediul de maternitate, intenționează să-și reia serviciul. Între timp mai muncește cu ziua, iar copiii sunt supravegheați de către mama ei, care locuiește în aceeași gospodărie.

Aceste două tinere care deja au născut patru copii nu au fost influențate de politicile pronataliste de dinainte de 1990, prima naștere, pentru fiecare dintre ele, având loc la sfârșitul acelei perioade. Dar există o influență indirectă printr-un mecanism de transmitere intergenerațională – transmiterea sărăciei, dar și a practicilor și valorilor. Mamele tinerelor din zonele sărace au fost cele ce au asigurat „succesul demografic" al generațiilor de femei de dinainte de 1990. Chiar dacă au născut copiii înainte de 1990, susținerea instituțională în educarea copiilor, găsirea unor locuri de muncă și repartizarea unei locuințe s-au prăbușit după 1990. Astfel, dintre copiii născuți în perioada politicii pronataliste, 1966-1989 (în 2001 aveau între 12 și 35 ani), doar o mică parte au reușit să intre pe piața muncii înainte de 1990, iar dintre aceștia doar câțiva au putut rămâne pe piața formală a muncii și au avut timp să-și procure și o locuință. Restul, în lipsa ajutorului din partea părinților (săraci), nu au reușit să urce pe scara bunăstării sociale sau chiar au fost nevoiți să o coboare. Astfel, sărăcia a fost transmisă de la părinți la noua generație. Mamele tinerelor din zonele sărace nu-și planificau distanțele dintre nașteri, ci doar limitau nașterile la un moment dat, când simțeau că numărul de copii le depășea puterea de îngrijire sau că intră în conflict cu alte dimensiuni care le definesc (muncă, diferențiere față de săracii comunității). De altfel, legile permiteau întreruperea sarcinilor după cel de-al patrulea copil. Aceste femei nu mergeau la ginecolog pentru un consult de rutină, nu foloseau contraceptive și nici nu aveau planuri de carieră profesională care să impună micșorarea numărului de copii.

Aceste caracteristici se aplică și multor tinere femei din zonele sărace care și-au început viața reproductivă după 1990, chiar dacă presiunea legislației pronataliste nu mai există. Aceste tinere femei nu au planuri de carieră profesională (multe dintre femeile sărace nu au nici calificare și nici loc de muncă stabil), nu au bani pentru mers la doctor, pentru cumpărat contraceptive, și de-abia reușesc să strângă niște bani când vor să facă un avort. Cum o bună parte

dintre tinerele din zonele sărace se definesc predominant prin copii și familie, doar o mică parte dintre ele își mai amână nașterile după începerea vieții în doi.

Fertilitatea mai mare a femeilor sărace este asociată căsătoriei „precoce", imediat după terminarea școlii. Sărăcia nu este o piedică în calea căsătoriei și nici în calea apariției primului copil. Căsătoria și copiii fac parte din „visul de normalitate" al tinerelor fete din zonele sărace. În plus, căsătoria și copiii reprezintă un „vis" realizabil, spre deosebire de visul găsirii unui loc de muncă.

> Da, mi-aș dori să am un loc de muncă, să trăiesc din munca mea, să am banii mei, să nu mai cer nici la mama, nici la tata, și să nu mai fiu sluga satului. Să nu mai mă duc să muncesc și pe mult și pe puțin, să am casa mea, să fiu la rostul meu. (Și atunci cum o să vă realizați visul? Să aveți casa dvs., venitul dvs., dacă nu vă ambiționați să vă terminați școala?) Probabil că va veni ziua când mă voi căsători și dacă găsesc un băiat de treabă la locul lui, probabil cu munca mea, cu a lui, vom strânge bani și vom ajunge să am și casa mea și o să-mi îndeplinesc eu măcar jumătate din vis. (Discuție de grup cu tineri, comuna Daia, județul Giurgiu)

Femeile din zonele sărace sunt caracterizate de un model precoce al primei nașteri. La nivel național, femeile de vârstă fertilă au prima naștere înainte de 20 de ani în proporție de 10%, în mediul urban, și în proporție de 26%, în mediul rural. La nivelul zonelor sărace, aceste ponderi sunt de 29% în zonele sărace urbane și 37% în zonele sărace rurale. Modelul precoce al primei nașteri se regăsește la toate generațiile de femei, fără să fie amplificat la nivelul tinerelor femei (Tabel 55, Anexă). Pe de altă parte, modelul nașterilor precoce este mai răspândit printre femeile rome. Comparativ cu femeile de etnie română din zonele sărace, un procent mai mare de femei rome au avut prima naștere înainte de 20 de ani (56% față de 24%, în zonele sărace urbane, respectiv 71% față de 24%, în zonele sărace rurale).

Este, de asemenea, ridicat procentul tinerelor care nasc înainte de a împlini 18 ani: aproximativ 18% dintre femeile de vârstă fertilă din zonele sărace rurale și 13% în zonele sărace urbane. La nivel național, ponderile corespunzătoare sunt de 5%, în mediul rural și 2% în mediul urban (*Barometrul de Gen*, FSD, 2000). Cazul extrem se înregistrează în cazul femeilor roma: 42% dintre femeile rome de vârstă fertilă din zonele sărace rurale (comparativ cu 9% pentru femeile de etnie română) și 36% în zonele sărace urbane

(comparativ cu 7% pentru femeile de etnie română) nasc înainte de 18 ani. Incidența ridicată a fenomenului în zonele sărace nu este de dată recentă, analiza pe grupe de vârste demonstrând că nu am asistat nici la creșterea, și nici la scăderea fertilității adolescentelor.

Amânarea primei nașteri este mai degrabă excepție decât normă pentru cuplurile deja formate, fiind asociată cu o educație mai ridicată și cu existența unui loc de muncă. Amânarea nașterii are loc atunci când cuplul încă speră și așteaptă ca să achiziționeze o casă, bunuri și venituri mai mari.

> Nu (n.n. nu avem copii), pentru că în ce situație am stat până la ora actuală, o cameră, nu puteam. Copilul îl faci repede, dar ne-am gândit că dacă și eu și soția am fost în aceeași postură, fără părinți, am zis să nu-l chinuim. (Discuție de grup, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

> Multe mă nemulțumesc. Cel mai mult faptul că n-am și eu o casă a mea… să-mi întemeiez și eu o familie, să fac și eu un copil. Eu mă gândesc că (n.n. ceilalți din zona săracă) sunt inconștienți. În condițiile astea (n.n. din zona săracă) n-ai cum să trăiești, n-ai cum să-ți educi un copil, n-ai cum. Nici nu vreau să mă gândesc. (Cuplu tineri, Sector 6, București)

În contextul sărăciei extreme, nu pare a exista o planificare a beneficiilor pe termen lung pe care le-ar putea aduce copiii. Decizia de a avea copii nu este o decizie de maximizare a profitului de pe urma copiilor. Familiile care nu au copii au un standard de viață mai bun decât al familiilor cu copii, chiar și în cazul în care copiii acestora din urmă muncesc. De altfel, intervievații noștri (cu sau fără copii) au asociat în mod frecvent numărul mare de copii cu sărăcia sau sărăcirea.

Nu se conturează un model unic dominant de ajutor între generații în zonele sărace. Fluxurile bunăstării au ambele sensuri, atât dinspre copii spre părinți, cât și dinspre părinți spre copii. Însă, cel mai adesea, tinerii săraci nu-și pot ajuta părinții, ci au nevoie de sprijin (locuință și bani) din partea acestora. Prin urmare, este greu de crezut că există o decizie de a avea copii bazată pe așteptarea unor beneficii la bătrânețe.

> (Credeți că atunci când copiii vor fi mari vă vor ajuta?) Nu cred. Cea mai mare (n.n. fiică) are trei copii, nu are locuință și nici loc de casă. (N.n. Ea însăși locuiește în casa mamei ei, și nu într-o locuință proprietate personală). (Discuție de grup, comuna Daia, județul Giurgiu).

Sărăcia reprezintă o presiune spre limitarea numărului de copii.

> (Dvs. vă gândiți să mai faceți copii în afară de cei pe care îi aveți?) T1: Eu nu mai pot să am. T2: Nu mai pot, că mi-ajunge sărăcia. T3: Mi-ajunge cât am, doi. T4: E prea mult, peste cap. (Discuție de grup cu mame cu copii, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

Însă metodele de limitare a numărului de copii la îndemâna celor săraci sunt cele ieftine, de tip tradițional, care au o rată de succes scăzută. Mai mult, dacă în ceea ce privește cele mai multe dintre mijloacele contraceptive moderne (sterilet, contraceptive orale, pilula de a doua zi) decizia aparține în mare măsură femeii, în ceea ce privește mijloacele tradiționale (metoda calendarului și coitus interruptus), comunicarea dintre parteneri și cooperarea partenerului de sex masculin au o mai mare importanță (Santow, 1993). Fără locuri de muncă, cu o poziție marginală în societate și cu o autoritate știrbită în familie, o parte dintre bărbații din zonele sărace își dovedesc puterea și valoarea prin comportamentul sexual. Astfel, în ciuda presiunii sărăciei, numărul de copii născuți de femeile sărace este mai mare. De altfel, literatura internațională de specialitate atrage atenția asupra existenței unor astfel de grupuri defavorizate economic care, în contextul tranziției demografice de la o fertilitate înaltă la una scăzută, și-au menținut, totuși, o fertilitate înaltă, tocmai din cauza poziției sociale dezavantajate a bărbaților (Schneider și Schneider, 1995).

b3. Mortalitatea

Probabilitatea de supraviețuire în zonele sărace urbane este ceva mai mare decât probabilitatea de supraviețuire a romilor, dar mai mică decât cea înregistrată la nivel național (Figura 5). Altfel spus, mortalitatea înregistrată în zonele sărace urbane este mai mică decât cea a romilor, dar mai mare decât cea înregistrată la nivelul întregii populații.

Estimarea probabiltăților de supraviețuire pentru zonele sărace nu se referă la anul 2001, ci la o perioadă de zece ani înainte de 2001, în ipoteza unor schimbări nesemnificative a mortalității în această perioadă de timp. Cu ușurință se remarcă faptul că șansele de supraviețuire ale copiilor din zonele sărace urbane se află cu mult sub cele înregistrate pentru populație atât în anii 1998-2000, cât și în 1989-1991. Corespunzător, speranța de viață la naștere pentru femeile și bărbații din zonele urbane sărace, pentru regimul de

mortalitate estimat, sunt mai mici decât cele înregistrate la nivel național (Tabel 13).

Figura 5 Probabilitatea de supraviețuire pentru copii (1-15 ani)

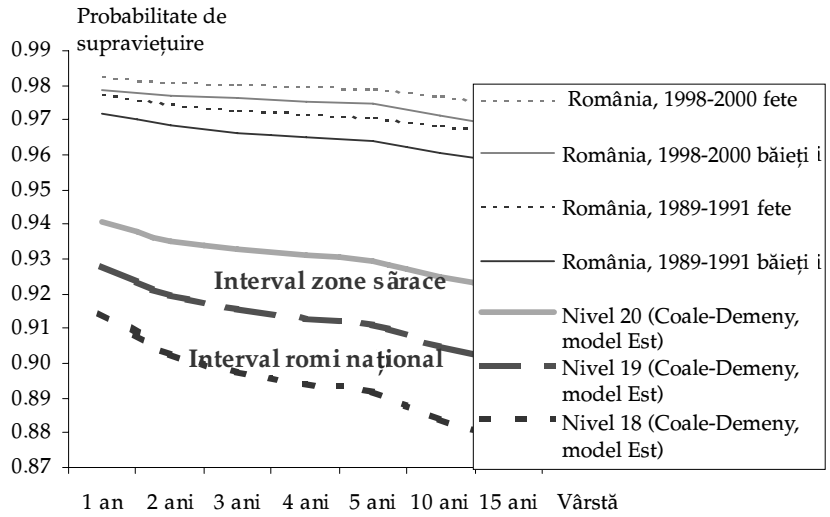

Sursa: Date la nivel național din *Anuarul Demografic al României*, 2001, INS, *România. Date demografice*, 1994, INS, Manual X. *Indirect Techniques for Demographic Estimations*, United Nations, New York, 1983

Notă: Pentru estimarea mortalității copiilor, în acest studiu, am folosit metoda Brass de estimare indirectă a mortalității juvenile şi tabelele standard de mortalitate Coale-Demeny (model Est). Ca date de intrare am folosit numărul de copii născuți vii de-a lungul vieții şi numărul de copii supraviețuitori după categoria de vârstă a mamei. Datorită numărului mic de cazuri înregistrate în rural şi la nivelul fiecărei zone urbane, estimarea a fost posibilă doar pentru zonele urbane în ansamblu. Probabilitățile de supraviețuire calculate pentru mediul urban au indicat ca şi regim de mortalitate cel mai potrivit pentru aceste zone tabelele de mortalitate standard Coale-Demeny cuprinse între nivelurile 19 şi 20 (model Est).

O analiză similară am realizat pe date din *Ancheta asupra Romilor*, ICCV, 1992 şi *Recensământul Populației şi Locuințelor din 1992*, INS, pentru a calcula regimul de mortalitate cel mai probabil al populației de romi. Probabilitatea de supraviețuire pentru copiii romi la nivel național se află între nivelurile 18 şi 19 din tabelele standard de mortalitate.

Tabel 13 Speranța de viață la naştere în zonele sărace din oraşe şi la nivel național, pe etnie şi pe sexe

	Zone sărace urbane (estimare)	Romi, național (estimare)	România, 1989-1991	România, 1998-2000
Femei	65,0 – 67,5 ani	62,5 – 65,0 ani	73,0 ani	74,2 ani
Bărbați	60,7 – 63,0 ani	58,4 – 60,7 ani	66,6 ani	67,0 ani

Sursa: Date la nivel național din *Anuarul Demografic al României*, INS, 2001, *România. Date Demografice*, INS, 1994.

b4. Dimensiunea gospodăriei

Dimensiunea medie a gospodăriilor din zonele sărace este mai mare decât cea înregistrată la nivel național. Dintre tipurile de zone urbane, gropile de gunoi înregistrează cea mai mare dimensiune medie a gospodăriei (5,61), valoare chiar ușor mai ridicată decât cea înregistrată la nivel național urban pentru romi (5,50). Zonele de tip Cotorga, zonele de tip semirural și cele de tip centru istoric au o gospodărie medie cu mai mult de un membru peste media la nivel național urban (Tabel 52, Anexă).

În mediul rural, gospodăriile din satele mici selectate pentru acest studiu au o mărime medie doar cu puțin peste valoarea națională. În schimb, zonele sărace din satele mari au o dimensiune medie a gospodăriei relativ ridicată, apropiată de media la nivel național rural pentru populația de romi.

Dimensiunea mai mare a gospodăriilor din zonele studiate reflectă predominanța gospodăriilor de șase persoane și peste, combinată cu absența gospodăriilor de o persoană.

Ponderea persoanelor care locuiesc singure este mai mică decât cea înregistrată la nivel național și mai mare decât cea înregistrată la nivelul romilor (Tabel 52, Anexă). După cum am prezentat anterior, acest lucru se datorează în mare măsură faptului că în aceste zone populația vârstnică este subreprezentată. Totuși, două tipuri de zone urbane, deși au o pondere a vârstnicilor asemănătoare cu cea la nivel național urban, au o pondere scăzută a persoanelor singure: zonele de tip Cotorga și cele de tip semirural. Aceasta sugerează și existența altor factori care determină subreprezentarea gospodăriilor de o persoană, de ordin economic (sărăcie) sau cultural (modele de familie și modele de îngrijire a vârstnicilor).

Suprareprezentarea în aceste zone a gospodăriilor cu șase persoane și peste este dată atât de fertilitatea relativ ridicată, cât și de locuirea în gospodării cu mai multe nuclee familiale. Groapa de gunoi și zonele sărace din satele dezvoltate au mai mult de o treime dintre gospodării cu peste șase membri. O pondere importantă a gospodăriilor de dimensiuni mari se regăsește și în zonele de tip centru vechi, cele de tip semirural și în zonele de tip Cotorga. Totuși, ponderea gospodăriilor cu mai mult de șase persoane este mai mică decât cea înregistrată în cazul populației roma în toate tipurile de zone.

c. Forme de organizare ale familiei

În cele ce urmează vom descrie profilul zonelor studiate din punctul de vedere al câtorva elemente atipice de organizare fami-

lială, ca ultim pas al demersului nostru. Cele patru elemente sunt: familiile extinse, familiile monoparentale, uniunile consensuale și persoanele divorțate.

La nivelul societății românești, modelul de familie dominant este familia nucleară, formată prin căsătorie oficială. Uniunile consensuale și familia extinsă sunt doar modele marginale, reprezentând în multe cazuri o fază temporară încheiată cu oficierea căsătoriei, în primul caz, și separarea tinerei familii într-o nouă gospodărie, în cel de-al doilea. La nivelul populației de romi, familia extinsă și căsătoria fără acte cuprind o pondere mare a populației, definindu-se ca modele alternative importante.

Familiile monoparentale și divorțialitatea sunt fenomene marginale atât pentru populația majoritară, cât și pentru populația de romi. Comparativ cu țările occidentale, societatea românească, deocamdată, cunoaște o pondere mică a familiilor monoparentale și o divorțialitate scăzută. În același timp, aceste elemente nu sunt specifice unei anumite minorități etnice, ele nu sunt mai frecvente la nivelul etniei romilor.

c1. Familia extinsă.

Ceea ce definim în această analiză drept gospodărie extinsă acoperă o varietate largă de tipuri de gospodării, care se ordonează în patru mari grupuri. Definim prin nucleu familial următoarele situații: cuplu, cuplu cu copii, părinte singur cu copii. Pentru a forma o gospodărie extinsă, la un nucleu familial se adaugă alte persoane sau alte nuclee familiale. Cele patru grupuri de gospodării extinse identificate în zonele studiate (după o metodologie asemănătoare celei utilizate de INS) sunt următoarele:

- Un nucleu familial cu alții. Adică, un nucleu familial la care se adaugă una sau mai multe persoane necăsătorite, rude sau nerude. De exemplu, doi tineri cu copii care locuiesc cu o mătușă, o verișoară, sau o prietenă necăsătorită.
- Două nuclee familiale, la care se pot adăuga alte persoane necăsătorite. De exemplu: o familie de tineri care locuiește cu părinții/socrii; două surori, una căsătorită cu copii, alta divorțată, cu sau fără copii.
- Trei sau mai multe nuclee familiale, la care se pot adăuga alte persoane necăsătorite. De exemplu, la familia de tineri care locuiește cu părinții se adaugă încă o soră separată și, eventual, un nepot de frate, necăsătorit.

- Gospodării nefamiliale, care nu presupun prezența unui nucleu familial, ci o sumă de persoane, rude sau nerude care convin să locuiască împreună. De exemplu, doi frați necăsătoriți care împart locuința cu unul sau mai mulți prieteni.

În zonele sărace (Tabelele 51 și 52, Anexă), ponderea gospodăriilor de tip extins este mai mare decât cea înregistrată la nivel național urban sau rural, la recensământul din 1992. Pentru că ne așteptăm ca recensământul din 2002 să ofere o imagine diferită a tipurilor de gospodării față de cea relevată în 1992, nu putem ști, deocamdată, care este diferența reală între modelul național și cel găsit în zonele sărace. Dar putem remarca faptul că singurele zone cu o pondere redusă a gospodăriilor de tip extins sunt zonele industriale dezafectate și zonele popular denumite ghetou, acolo unde fluctuația persoanelor este foarte mare, iar ponderea bătrânilor este mică.

În cazul a trei tipuri de zone urbane, ponderea gospodăriilor extinse este chiar mai mare decât la nivelul populației de romi (mai mult de 41%). Cele trei tipuri de zone sunt zona de case de tip semirural (50%), groapa de gunoi (50%) și zona de tip Cotorga (51%). La acestea se adaugă zona de blocuri cu datorii, unde 38% dintre gospodării sunt de tip extins. Dar aceste zone se caracterizează prin tipuri diferite de gospodării extinse.

Tabel 14 Structura gospodăriilor extinse pe tipuri, în zonele sărace urbane

	Zone de blocuri	Zone de tip semirural	Zone de tip Cotorga	Gropi de gunoi
Un nucleu familial cu alții	47%	28%	22%	16%
Două nuclee familiale	47%	59%	59%	40%
Trei nuclee familiale	1%	11%	19%	44%
Gospodării nefamiliale	5%	2%	0%	0%
Total gospodării extinse	100%	100%	100%	100%
Romi autoidentificați	0,60%	11,90%	30,20%	38,20%

Zona de blocuri face notă aparte prin ponderea mai mare a gospodăriilor compuse dintr-un nucleu familial cu alții și lipsa gospodăriilor cu trei sau mai multe nuclee familiale. De altfel, dimensiunea medie a acestor gospodării extinse este de 3,8 persoane, adică, gospodării extinse de dimensiuni mici. Caracterul de gospodărie extinsă ține mai degrabă de alăturarea la un nucleu familial cu cel mult un copil, a unei persoane sau de alăturarea a două cupluri mici, cum ar fi tineri căsătoriți și părinții lor.

Celelalte trei tipuri de zone sărace urbane care au supra-reprezentate familiile extinse au o pondere mai mică a gospodăriilor formate dintr-un nucleu familial și alții. Zonele de case de tip semirural și cele de tip Cotorga sunt formate dominant din gospodării cu două nuclee, în cele mai multe cazuri, tineri căsătoriți care locuiesc cu părinții. Aici, aceste tipuri de gospodării sunt mai frecvente decât în zonele de blocuri, dar ceea ce face într-adevăr diferența, este prezența de 11-19% a gospodăriilor extinse cu trei nuclee familiale. Acest fapt este în relație cu ponderea mai ridicată a romilor în cele două zone (12-30% autoidentificați). Corespunzător, dimensiunea medie a gospodăriei extinse este relativ mare, de 5–5,6 membri.

La polul opus se află groapa de gunoi în care gospodăriile extinse cu trei sau mai multe nuclee familiale sunt mult mai bine reprezentate, 44% dintre gospodăriile de tip extins, fapt care se leagă cu dimensiunea mare de 6,6 persoane în medie. De altfel, în acest tip de zonă, și ponderea romilor este cea mai ridicată, dar și sărăcia extremă este maximă. Astfel, incidența ridicată a gospodăriei extinse formate din mai multe nuclee este atât expresia modelului cultural de organizare familială a romilor, cât și un rezultat al strategiilor de supraviețuire adoptate de către săraci.

În mediul rural, gospodăriile extinse dețin o pondere importantă mai ales în zonele sărace din satele mari dezvoltate. Trei sferturi dintre acestea sunt formate din două nuclee familiale. Gospodăriile formate dintr-un singur nucleu familial cu alții sunt aproape inexistente, restul de gospodării de tip extins fiind formate din trei sau mai multe nuclee familiale. Per total, gospodăriile extinse din zonele sărace din satele mari au o dimensiune medie de 5,9 persoane.

Astfel, zonele în care jumătate dintre gospodării sunt de tip extins par a ilustra modele de organizare a familiei și locuirii în care elementele de tip economic se împletesc cu cele de tip etnic.

c2. Familia monoparentală

Ponderea gopodăriilor formate dintr-o familie monoparentală (Tabel 52, Anexă) este relativ egală cu media națională și mai mare decât cea înregistrată la nivelul populației de romi, în trei tipuri de zone: zonele denumite popular ghetou (9%), cele de blocuri cu datorii (8%) și gropile de gunoi (7%). Totuși, marea majoritate a familiilor monoparentale o regăsim în gospodării extinse, rezidente cu precădere în zonele de centru vechi din orașe, zonele de tip Cotorga, gropile de gunoi și zonele sărace din satele mari. Ponderea mare a familiilor monoparentale în aceste zone sărace, mai mare decât la nivelul populației naționale de romi, atrage atenția

asupra dimensiunii non-etnice a fenomenului. Familiile monoparentale nu au o determinare culturală etnică, ci sunt o condiție care facilitează căderea și rămânerea în sărăcie.

În zonele sărace rurale, unul din opt nuclee familiale cu copii este constituit dintr-un părinte singur cu copii. În zonele sărace urbane, unul din cinci nuclee familiale cu copii este de tip monoparental. În majoritatea familiilor monoparentale, atât din zonele sărace urbane (86%), cât și din zonele sărace rurale și satele periferice, părintele este o femeie. Această situație este similară cu cea existentă la nivelul întregii populații a României. Datorită numărului mai mic de cazuri în mediul rural (13 familii monoparentale), în cele ce urmează ne vom referi doar la mamele singure cu copii din zonele sărace urbane.

Mamele singure cu copii sunt, în cea mai mare parte, persoane care au avut un soț sau un partener, dar acum sunt separate (37%), divorțate (29%), văduve (18%) și, numai într-o pondere mică, sunt femei care nu au fost niciodată căsătorite (10%). Regăsim mame singure cu copii în toate categoriile de vârstă (30% sub 30 de ani, 42% cu vârsta între 30 și 39 de ani și 28% peste 40 de ani). Mamele singure care locuiesc în gospodărie doar cu copiii lor sunt reprezentate în mai mare măsură de femei văduve, între 40 și 49 de ani. Spre deosebire, tinerele mame (18-29 ani) cu copii locuiesc în gospodării extinse.

c3. Persoanele divorțate

În această privință, profilul zonelor sărace nu se situează între modelul național și cel al populației romilor, definindu-se ca atipic

Figura 6 Numărul de persoane separate sau divorțate la 100 persoane căsătorite sau aflate în uniune consensuală

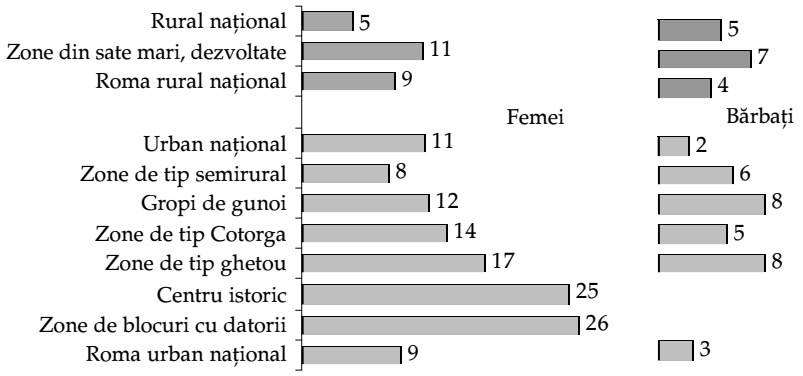

Sursa: Date la nivel național din *Barometrul de Gen*, FSD, 2000 şi *Ancheta Națională asupra Romilor*, ICCV, 1998.

pentru ambele modele: pentru grupa de vârstă 18-59 ani, numărul de femei și bărbați divorțați sau separați raportat la numărul de femei și bărbați căsătoriți (cu sau fără acte) este mult mai mare.

În total, persoanele separate sau divorțate reprezintă 5% dintre bărbații de 18-59 ani atât în zonele sărace urbane, cât și în cele rurale; dintre femeile de 18-59 ani, sunt divorțate sau separate 7%, în zonele sărace rurale, și 10%, în zonele sărace urbane. Cum în zonele sărace rurale cazurile de astfel de persoane au fost prea puține pentru a le analiza statistic în detaliu, prezentăm în continuare doar câteva elemente descriptive pentru zonele sărace urbane.

În zonele sărace urbane, numărul de femei divorțate sau separate este dublu față de numărul bărbaților divorțați sau separați. Dintre cele două forme de separare, una formală (divorțul) și cealaltă informală (separarea), pentru bărbați predomină divorțurile, iar pentru femei, cele două forme de despărțire au ponderi relativ egale. Grupele de vârstă cu cei mai mulți bărbați divorțați sunt 40-49 ani, iar cu cele mai multe femei divorțate, 30-49 ani. Femeile care s-au declarat separate cuprind un palier larg de vârste, de la cele mai tinere până la 49 de ani.

Bărbații divorțați sau separați locuiesc fie singuri, în gospodării de o persoană (31%), fie în gospodării de tip extins, fără a avea copii dependenți (52%), sau, în mai mică măsură, sunt părinți singuri cu copii (17%). Majoritatea femeilor divorțate sau separate sunt, în schimb, mame singure cu copii, locuind atât în familii formate dintr-un singur nucleu familial (32%), cât și în gospodării extinse (43%). Numai 17% sunt în gospodării extinse, fără copii dependenți, și doar 8% locuiesc singure, în gospodării de o persoană.

Și în ceea ce privește romii, numărul de bărbați divorțați sau separați este mult mai mic decât al femeilor cu același statut marital. Prin comparație cu femeile de etnie română, femeilor rome le este caracteristică separarea, și nu divorțul, corespunzător normei de căsătorie fără acte, specifică acestei etnii. Femeile rome separate sunt concentrate la nivelul generațiilor tinere, cele mai multe dintre ele având mai puțin de 30 de ani (reprezentând 17% în totalul femeilor rome din acea categorie de vârstă). Femeile rome separate sau divorțate sunt în proporție de două treimi mame singure cu copii, locuind în gospodării de tip familie extinsă.

Ponderea relativ mare a persoanelor divorțate nu este, în principal, rezultatul unei instabilități mai mari a căsătoriilor în zonele sărace, ci a faptului că aceste zone reprezintă un loc de refugiu a persoanelor aflate în dificultate în urma unei separări sau a unui divorț.

c4. Concubinajele

Concubinajele sau căsătoriile fără acte sunt frecvente în aproape toate zonele. Groapa de gunoi constituie zona cea mai bogată în astfel de forme alternative la căsătoria oficială. La 100 de bărbați de 18-59 ani căsătoriți oficial, întâlnim 105 bărbați în uniune consensuală. La 100 de femei căsătorite cu acte, de 18-59 ani, există 100 femei în uniune consensuală. Un raport crescut se înregistrează și în cazul zonelor industriale dezafectate și trebuie remarcat faptul că aceste două tipuri de zone urbane întrec cu mult valorile de la nivelul populației de romi. Numai zonele de blocuri cu datorii se apropie de modelul național urban, iar satele mici se apropie de modelul național rural, ambele caracterizate de o frecvență mai scăzută a uniunilor consensuale.

Figura 7 Numărul de persoane de 18-59 ani aflate în concubinaj sau căsătorite fără acte la 100 persoane de 18-59 ani căsătorite oficial, pe sexe şi pe tipuri de zone sărace

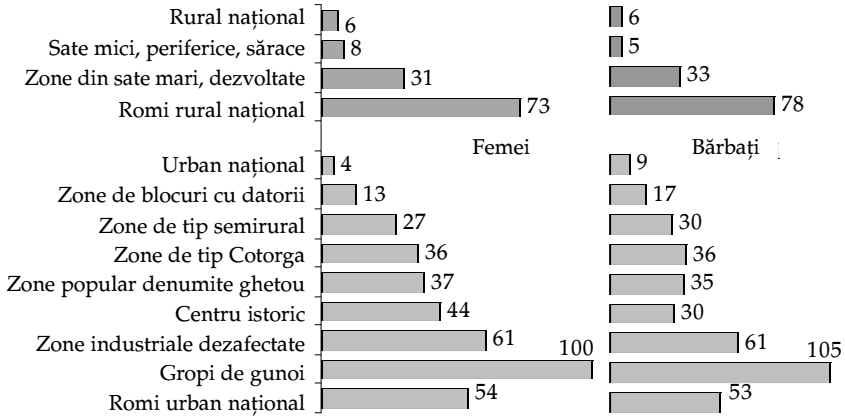

Sursa: Date la nivel național din *Barometrul de Gen*, FSD, 2000 şi *Ancheta Națională asupra Romilor*, ICCV, 1998.

Studiile despre romii din România au pus în evidență faptul că, pentru multe comunități de romi, căsătoria fără acte reprezintă o normă de tip tradițional, o formă de coabitare oficiată și recunoscută la nivel comunitar. Astfel, suprareprezentarea romilor în zonele sărace determină suprareprezentarea uniunilor consensuale. Uniunile consensuale reprezintă 15% dintre cuplurile din zonele sărace rurale și 27% dintre cuplurile din zonele sărace urbane. Pe

de altă parte, atât romii, cât și românii au o frecvență mai mare a cuplurilor consensuale în zonele sărace decât același grup etnic la nivel național, mai ales în mediul urban (Tabel 15).

Tabel 15 Ponderea uniunilor consensuale în total cupluri, la nivel național şi în zonele sărace, pe etnie

	Național		Zone sărace	
	Români	Romi	Români	Romi
Urban	6%	34%	23%	52%
Rural	4%	42%	8%	46%

Sursa: Date la nivel național din *Barometrul de Gen*, FSD, 2000 şi *Ancheta Națională asupra Romilor*, ICCV, 1998.

Ponderea mai mare a uniunilor consensuale în zonele sărace urbane, atât pentru romi, cât și pentru români, este valabilă pentru toate categoriile de vârstă. Dar vârstele tinere cunosc cea mai mare incidență a uniunilor consensuale, ca și la nivelul populației întregii țări și ca și în alte țări.

Astfel, atât la nivelul etniei romilor, cât și la nivelul românilor, atât în zonele sărace rurale, cât și în cele urbane, cea mai mare parte a cuplurilor consensuale se concentrează la vârste tinere, sub 30 de ani. În zonele sărace rurale, jumătate dintre cuplurile consensuale de români și trei sferturi dintre cuplurile consensuale de romi sunt concentrate la nivelul acestui segment de vârstă. În zonele sărace urbane, aproximativ jumătate dintre cuplurile consensuale sunt concentrate sub 30 de ani, atât pentru români, cât și pentru romi.

Interviurile realizate în zonele sărace au pus în evidență două tipuri de uniuni consensuale, care par a fi specifice persoanelor de altă etnie decât cea romă. Primul tip este caracteristic tinerilor care nu au fost niciodată căsătoriți. Transformarea relației consensuale în căsătorie oficială a fost asociată de către cei intervievați cu factori externi cum ar fi obținerea unei locuințe sau obținerea actelor asupra unei locuințe. Aceste motive au fost invocate de obicei de tineri care nu mai locuiau cu părinții.

> F1: Am terminat armata în '94 și am revenit înapoi în camera asta (n.n. în zona Doi Moldoveni). Mi-am găsit consoarta, o știam de mic pe soția, ne-am căsătorit. Adică, am stat un an de zile (n.n. concubini), a venit cei din combinat că era ai combinatului, au venit să verifice și au întrebat: ești căsătorit?. Adică nu puteam să spun căsătorit, concubinaj și automat (…) nu ne-a dat o a doua cameră,

> dar nici nu ne lăsa să stăm amândoi. F2: Trebuia forțați să se cunune. F1: Ori cununați, ori să ne vedem de treburile noastre, s-o facem așa cum știm, a trebuit să ne cununăm, să ne lăsăm de toate să mai cumpărăm și am rămas așa până anu' acesta. (Discuție de grup, tânăr de 28 ani, cu soție, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

Apariția copiilor și intenția de legitimizare a acestora nu au fost menționate în interviuri ca fiind un factor important de trecere de la uniune consensuală la căsătorie oficială. Totuși, datele statistice arată că apariția copiilor are importanță. La nivelul vârstelor tinere, sub 30 de ani, semnificativ mai multe cupluri consensuale sunt cupluri fără copii care fac parte dintr-o gospodărie de tip familie extinsă. Prin opoziție, cuplurile căsătorite cu acte sunt mai degrabă cupluri cu copii, care locuiesc în gospodării formate dintr-un singur nucleu familial. Această diferență este mai puternică în mediul urban, anume în cazul românilor. Apariția copiilor determină oficializarea căsătoriilor în mai mare măsură pentru români decât pentru romi.

Cel de-al doilea tip de uniune consensuală se referă la persoanele care au o „a doua șansă". După un divorț sau o separare, persoanele găsesc pe cineva, de cele mai multe ori în aceeași situație (separat sau divorțat) cu care își continuă viața.

> (Oamenii se căsătoresc aici cu acte sau fără acte?) F1: Se practică un trai în concubinaj. F2: E mai rentabil. Normal, așa stai… la divorțuri. F3: Chestia cu concubinaju' este la familiile despărțite. Deci, care s-au căsătorit o dată. Tineretul se căsătorește mai mult la biserică (n.n.adică oficial). F4: Când te căsătorești, gândești de trei ori și faci o dată, altfel trăiești în concubinaj. (Discuție de grup cu tineri, oraș Babadag, județul Tulcea)

În explicarea uniunii consensuale, cei intervievați s-au referit la costuri – banii necesari pentru actele de căsătorie sau pentru divorț. Dar sunt și alte motive: lipsa de importanță acordată oficializării căsătoriei, respectiv lipsa unei presiuni familiale și comunitare pentru căsătoria cu acte. Separările informale, fără decizie de divorț, constituie un alt motiv pentru a nu legaliza o a doua relație.

Un alt element pus în evidență de către interviurile realizate în zonele sărace este durabilitatea relațiilor consensuale dintre săraci. Chiar în lipsa oficializării uniunii, relațiile par a fi pe termen lung. Nu avem date cantitative pentru a susține această ipoteză, dar nu sunt rare cazurile de persoane intervievate care se aflau în concu-

binaj de mult timp (peste zece ani). Ponderea mare a cuplurilor consensuale nu pare a fi rezultatul unor frecvente schimbări de parteneri și nici al lipsei de implicare într-o relație pe termen lung. Astfel, în condiții de sărăcie, există un risc considerabil ca uniunile consensuale (înregistrate într-o proporție atât de mare la tineri) să nu mai reprezinte o formă temporară de căsătorie care urmează să fie legalizată mai târziu.

Pentru românii din zonele sărace urbane, concubinajul este asociat cu sărăcia: comparativ cu persoanele căsătorite oficial, indiferent de grupa de vârstă, persoanele aflate în concubinaj se află mai frecvent în sărăcie extremă. În cazul romilor, această regulă nu se aplică, concubinajul reprezentând o normă culturală tradițională.

În concluzie, ponderea mare a uniunilor consensuale în zonele sărace nu poate fi explicată, prin sau nu doar prin norma comunitară tradițională și apartenență etnică. Acest fenomen trebuie pus în legătură și cu apariția mediilor sociale sărăcite în mod extrem (groapa de gunoi și zonele industriale dezafectate), în care normele tradiționale își pierd sensul, valoarea adaptativă, și sunt redefinite, într-un proces de emergență a unei (unor) noi culturi specifice zonelor sărace.

Să încheiem travaliul descriptiv cu o imagine articulată a fiecărui tip de zonă studiată, din punct de vedere al profilului demografic.

Urmând logica compoziției populației, o pondere mai mare a romilor ar trebui să se asociaze cu un profil demografic mai asemănător romilor. Dacă luăm în calcul caracteristicile demografice de vârstă, fertilitate și dimensiune a gospodăriei, constatăm că regula se respectă pentru cinci tipuri de zone (Schema 5).

Zonele de blocuri cu datorii și satele mici, cu mai puțin de 1% romi, au un profil demografic asemănător modelului național urban, respectiv rural. La polul opus, zonele de tip Cotorga și zonele sărace din satele mari au ponderea cea mai mare de romi și un model demografic asemănător romilor.

Extrema o constituie groapa de gunoi care adaugă modelului roma valori deviante chiar și pentru această etnie. Celelalte patru tipuri de zone încalcă regula mai sus menționată, pentru una sau mai multe caracteristici demografice. Ceea ce demonstrează că alți factori (sărăcie, educație, cultură regională) asociați cu etnia romilor contribuie în mod determinant la modelarea comportamentului demografic.

Schema 5 Profilul demografic al zonelor sărace

Zone sărace	Romi (autoidentificare)	Profilul demografic
URBAN		
Zone de blocuri cu mari datorii	Romii reprezintă sub 1%. Omogenitate etnică.	Model național urban cu mai mulți copii la femeile de 30-44 ani, cu mai multe femei divorțate și cu mai multe gospodării extinse de dimensiuni mici.
Zone popular denumite ghetou	Romii reprezintă 11%. Toate zonele au o majoritate dominantă de români.	Model național urban ca formă de organizare a familiei, combinat cu mai multe persoane divorțate și, asemănător cu modelul roma, copii mai mulți.
Zone industriale dezafectate	Romii reprezintă 6%. Toate zonele au o majoritate dominantă de români.	Model intermediar între național și roma, combinat cu un număr mai mare de copii și un număr mai mare de concubinaje.
Zone de tip semirural	Romii reprezintă 12%. Zone cu o majoritate dominantă sau simplă de români.	Model intermediar între național și roma, combinat cu un număr mai mare de copii și mai multe familii extinse.
Centru istoric	Romii reprezintă 26%. Combinație de zone uniform distribuite de la majoritate dominantă de români la majoritate dominantă de romi.	Model intermediar între național și roma, combinat cu mai multe familii monoparentale și mai multe persoane divorțate.
Zone de tip Cotorga	Romii reprezintă 30%. Combinație de zone uniform distribuite de la majoritate dominantă de români la majoritate dominantă de romi.	Model similar roma urban, combinat cu mai multe familii monoparentale și mai multe persoane divorțate.
Gropi de gunoi	Romii reprezintă 38%. Combinație de comunități etnice, fie de romi, fie de români.	Model atipic.
RURAL		
Sate mici, periferice, sărace	Romii reprezintă sub 1%. Omogenitate etnică.	Model național rural, dar îndepărtat de modelul național al satelor mici și periferice, cu populație mai îmbătrânită.
Zone sărace din sate mari, dezvoltate	Romii reprezintă 32%. Combinație de comunități etnice, fie de romi, fie de români.	Model similar roma rural, combinat cu mai multe familii monoparentale.

Referitor la modelul familial, ponderea crescută a familiilor monoparentale și a persoanelor divorțate/separate definesc cele mai multe dintre zone ca atipice, în sensul îndepărtării atât față de modelul național, cât și față de modelul romilor. Ponderea familiilor extinse și incidența concubinajelor amintesc mai degrabă de modelul romilor.

Astfel, cele mai multe dintre zonele sărace se definesc prin variate combinații de elemente atipice de familie. Și românii, și romii din zonele studiate sunt într-o măsură mai mare decât populația fie în situația de părinte singur cu copii, fie divorțat sau separat, ceea ce reflectă o stare de instabilitate a relațiilor sociale. Și ambele grupuri adoptă familia extinsă ca răspuns la situația de criză sau sărăcie.

De altfel, atitudinea rezidenților zonelor sărace față de aceste fenomene este una de înțelegere. Din punctul lor de vedere, explicația finală a tuturor acestora stă în sărăcie, iar sărăcia nu mai poate fi controlată. Adică, individului nu i se poate cere să aibă o familie stabilă și nu poate fi blamat pentru insuccesul familial. Dimpotrivă, astfel de comportamente încep să se înscrie într-un fel de „normalitate" a zonei sărace, devenind „lecții de viață" transmise tinerelor generații crescute în aceste zone.

d. Comunitățile sărace de romi și comportamentul lor demografic

Anunțam la finalul primului paragraf al acestui subcapitol o analiză a comportamentului demografic din comunitățile sărace etnic omogene, pentru care folosim ca ideal-tipuri zonele sărace de romi și români din satele mari, respectiv din gropile de gunoi.

În Tabelul 16 sunt prezentate valorile corespunzătoare celor două tipuri de comunități sărace pe dimensiunile analizei demografice abordate și până acum.

Folosim aceeași dublă raportare, atât la modelul demografic național rezidențial, cât și la modelul demografic al romilor, pe urban și rural. Comunitățile sărace de romi sunt caracterizate de un comportament demografic extrem. Prin comparație cu modelul roma, comunitățile sărace de romi, urbane și rurale, se abat puternic: fertilitate mult mai ridicată, fie la tinere, fie la femeile de 30-44 ani, gospodării mult mai mari, familii nucleare mult mai rare și concubinajul ca model generalizat. De prisos să mai spunem că, prin comparație cu modelul național, comportamentul demografic al romilor din comunitățile extrem de sărace, etnic omogene, sunt un caz aberant în sens statistic.

Tabel 16 Comportamentul demografic al romilor şi românilor din comunitățile etnic omogene şi extrem de sărace

Comunități omogene de etnici ...	Zonele sărace din sate dezvoltate		Gropi de gunoi	
	Români (*venetici*)	Romi	Români	Romi
Ponderea romilor autoidentificați	Sub 20%	Peste 75%	Sub 20%	Peste 75%
Număr de copii la 1.000 femei de 18-29 ani	1267	1392	1250	2312
Număr de copii la 1.000 femei de 30-44 ani	2760	5176	3600	2750
Dimensiunea medie a gospodăriei	4,1	7,7	4,7	9,3
Gospodării de șase persoane și peste	30%	53%	25%	80%
Familii extinse din total familii	43%	80%	45%	71%
Familii nucleare din total familii	41%	29%	44%	0%
Număr concubinaje la 100 căsătorii oficiale				
- bărbați	9	95	72	222
- femei	9	86	79	178
Număr de persoane	149	285	110	226

Comunitățile sărace de etnici români din satele mari sau gropile de gunoi se abat considerabil de la modelul național, plasându-se undeva în preajma valorilor medii ale populației de romi. Demografic vorbind, etnicul român din comunitățile extrem de sărace se comportă precum etnicul rom mediu.

Schema 6 Comportamentul demografic deviant al comunităților etnic omogene şi în sărăcie extremă

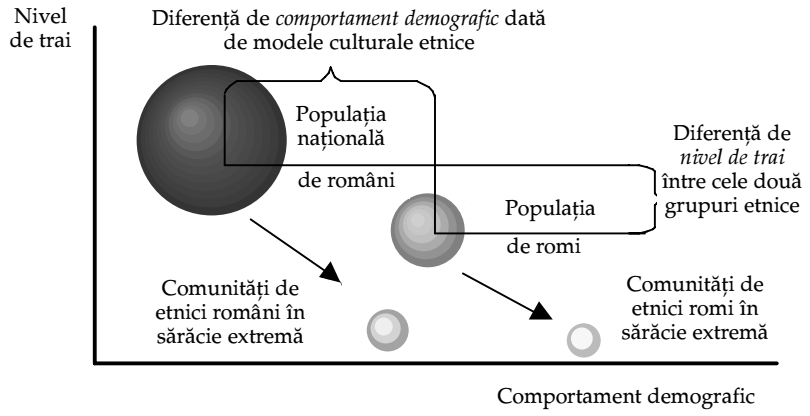

Comunitățile extrem de sărace etnic omogene se deplasează față de modelul general al etniei de apartenență în același sens și cu amplitudine ridicată. Fie că sunt etnici romi, fie că sunt etnici români, odată ce trăiesc în comunități etnic omogene aflate în sărăcie extremă, adoptă modele culturale deviante. Deci etnia dă o notă aparte profilului demografic al comunității, dar sărăcia extremă și concentrată este cea care explică devierea de la norma culturală etnică.

2.6 Procese tipice de formare a zonelor sărace

Manuela Sofia Stănculescu

Mecanismul tipic de formare a zonelor sărace urbane din România urmează îndeaproape pe cel pus în evidență pentru cazul ghetoului american (în principal Wilson, 1987). Acesta se referă la schimbările structurale de pe piața muncii, mai precis la reducerea ofertei de locuri de muncă pentru cei cu educație redusă sau cu anumite tipuri de calificări, care duc la sărăcirea unei ponderi importante a populației din zonă (în SUA, de afro-americani) și la plecarea din zonă a celor cu mobilitate ascendentă, fapte ce accentuează deprivarea zonei, diminuând sensibil resursele sociale și culturale ale acesteia.

În general, procesele de formare a zonelor sărace se află la intersecția dintre:

(1) mecanisme structurale care afectează colectivități, în principal, închiderea sau restructurarea întreprinderilor, care rezultă în distrugerea masivă a locurilor de muncă, mai ales pentru cei cu nivel redus de școlarizare și calificare;
(2) condiții locale date de poziția zonei pe piața imobiliară privată și de forma de proprietate asupra locuințelor pe care le include. De obicei, există un dezinteres marcat pentru zonele sărace a actorilor influenți de pe piața imobiliară locală;
(3) măsurile luate de către autoritățile locale în problema persoanelor rămase fără locuință sau în căutare de locuință ieftină. De obicei, în cazul zonelor sărace se discută despre retragerea statului sau/și despre efecte perverse ale acțiunilor acestuia (de exemplu, concentrarea fortuită a persoanelor fără locuință);

(4) evenimente critice individuale (subcapitolul 2.2) și diferitele răspunsuri ale populației rezidente și non-rezidente în zonă la situația de criză. Dintre acestea, migrația reprezintă un răspuns al populației de maximă relevanță pentru procesele de formare a zonelor sărace.

În România, patru procese tipice de formare a zonelor sărace se pot distinge în baza analizei istoriilor zonelor sărace. Primele trei procese tipice de formare aparțin zonelor nou formate după 1990, care de altfel reprezintă și zone de concentrare a sărăciei extreme: gropile de gunoi, zonele popular denumite ghetou, zonele industriale dezafectate și zonele din centrul istoric al orașelor. Al patrulea proces de formare se referă la zonele sărăcite, cu comunități predominant stabile încă dinainte de 1990, în locuințe de asemenea „vechi".

(1) Procesul de formare al gropilor de gunoi:

Terenul se află la marginea orașelor, în imediata apropiere a gropilor de gunoi, fiind în proprietatea statului, în general, înregistrat ca teren extravilan. Zona este în afara pieței imobiliare private oficiale, eventualele tranzacții fiind făcute „pe chitanță", adică fără forme legale. Comunitățile din jurul sau din apropierea gropilor de gunoi sunt formate în mod spontan, fără intervenția oficialităților, de către populația în căutare de locuințe ieftine, care, ca ultimă soluție, migrează de bunăvoie în zonă, unde ridică „bordeie de casă" sau improvizează adăposturi, fără forme legale, formând comunități „la capătul lumii", denumite de către localnici „Dallas", „Las Vegas", „Bosnia", „Texas", „Paris".

Aceste zone funcționează predominant ca loc de retragere pentru orășenii sărăciți, și doar secundar ca zonă de atracție pentru tinerii veniți din mediul rural aflați în căutare de locuri de muncă și șanse de viață la oraș. Astfel, populația rezidentă este în proporție de peste 80% sosită în zonă după 1990. În plus, fluxurile de veniți sunt masiv în sărăcie extremă. Prin urmare, în zonele de tipul gropilor de gunoi se poate vorbi despre sărăcire prin venirea orășenilor sărăciți, dar și a sătenilor săraci, similar modelului Americii Latine.

Spre exemplificare, prezentăm zona Dallas, de la marginea orașului Iași, „dincolo de râul Bahlui". Istoria zonei începe în perioada socialistă. Înainte de 1989, aici au obținut aprobarea noii orășeni, proveniți din mediul rural, să folosească terenul pentru creșterea animalelor. Astfel, la început au apărut cotețele pentru

găini și pentru porci. După 1990, pe acest teren s-a format o comunitate nouă. Primul val de veniți a fost alcătuit predominant din romi care fac cărămidă și linguri pe care le vând pe piață. Al doilea val de sosiri în zonă s-a întins pe o perioadă mai îndelungată de timp, a fost mai numeros și a fost constituit din „noii sărăciți", respectiv oameni care și-au pierdut locuința din diferite motive: datorii mari la întreținere, gaj pentru credite, escrocherii și înșelătorie, divorțuri și neînțelegeri cu părinții. Noua comunitate este colorată și extrem de eterogenă din punctul de vedere al istoriilor personale, al gradului de educație și al categoriilor de vârstă.

În octombrie 2001, zona includea aproximativ cinci sute de adăposturi, case construite din chirpici, mai rar din cărămidă, și improvizații din carton, lemn și resturi de fel de fel de materiale. Infrastructura modernă este inexistentă în zonă: sunt doar două fântâni cu apă potabilă, curent electric nu există, rezidenții folosind lămpi cu gaz și lumânări. Nu există nici un magazin de aprovizionare cu alimente, cel mai apropiat fiind pe malul opus al râului. De altfel, pe celălalt mal al Bahluiului, la numai două sute de metri, este cartierul de blocuri Dacia, dotat cu toate utilitățile moderne, fapt ce reprezintă o permanentă sursă de frustrare pentru cei din zonă. Pe de altă parte, își autodefinesc situația mai degrabă pozitiv când termenul de comparație ales este cel al unor „săraci care o duc și mai rău", dintr-o zonă popular numită ghetou.

> Aiceasa, de bine, de rău, lumea a mai avut câte un milion-două, de și-au cumpărat bucata de pământ, dar ăia de la bloc, de la cămine, ăia săracii n-au mai avut nimic. Acolo-i mai rău ca aicea. Acolo, stă lumea fără uși, fără geamuri, are niște plăci de beton lăsate de pe timpul lui Ceaușescu, când a venit democrația asta și au dat întreprinderile faliment și au lăsat căminul părăsit. Și nu mai e racordat nici la apă, nici la curent, la nimic. Și au fiecare câte un godin acolo și fac de mâncare. Nu au nici WC, își fac nevoile într-o căldare și se duce cu ea încolo, la canal. Vai de capul lor! E și mai rău decât aici. Pe noi ne-a ferit Dumnezeu. (Rezident în Dallas din 1990)

Dallas este o zonă săracă pe care noi am încadrat-o în categoria comunităților din apropierea gropii de gunoi pentru că majoritatea populației nu are nici un venit regulat, ci trăiește din „gunoaie", din cerșit și, mai rar, din munca de zilier. Pentru mulți, experiența sărăciei pare să fi început cu mult timp în urmă, chiar înainte de a sosi în zonă. „Bogăția" din Dallas-ul ieșean se traduce prin „are animale în curte", „are serviciu" (indiferent de condițiile de muncă sau de salariu) și „se încălzesc cu lemne".

Comunitatea este marginalizată instituțional. Cei mai mulți nu au documentele în regulă, nu au acte de proprietate asupra locuinței, nu au mutație pe buletin, pe scurt sunt „invizibili" din punct de vedere birocratic:

> Fiecare veteran de război a primit câte o juma de hectar de pământ arabil și oamenii l-au vândut. Noi am fost nevoiți să ne facem câte un bordei de casă, că n-aveam unde sta și, pentru că n-am avut bani, am luat aici cu 10.000 de lei metrul pătrat. Avem acte pe teren, atâta tot că terenul nu-i trecut în custodiile lor ca intravilan, ci ca extravilan, că-i pământ arabil, așa că nu am putut lua autorizație de construcție pentru bordeiele noastre. Domne, toate pornește de la autorizație, sunt legate toate. În primul rând, dacă te duci să-ți faci mutație, îți spun: adu-mi autorizația de construcție. Dacă n-ai autorizație de construcție, apă nu poți să-ți tragi, lumină nu-ți poți face, mutație pe buletin nici vorbă. Dacă nu ai mutație, nu poți să dai un copil la școală și nici nu poți obține ajutor social, alocație pentru copii, ajutoarele pentru cei cu handicap sau altele la fel. Dacă nu ai mutație, nu poți nici măcar la medic să mergi. (Rezident în Dallas din 1990)

În ciuda eterogenității, comunitatea pare să fie solidară și se mobilizează în cazuri extreme, spre exemplu când unul dintre adăposturi a luat foc de la lumânare, incendiu în care a murit un copil. Spațiul comun, sărăcia și nevoia de a face față mediului exterior, perceput drept periculos, sunt principalii lianți ai comunității, ceea ce arată că zidurile simbolice de protecție sunt deja ridicate. Pe de altă parte, acțiunea în forță de demolare întreprinsă de către primărie, în anul 2002, nu a dărâmat aceste ziduri, ci le-a fortificat cu stigmă și izolare socială.

Acest proces de formare l-au urmat și alte zone, nu neapărat gropi de gunoi, care însă s-au format prin intervenția directă a autorităților locale. Ne referim la cazuri în care terenul viran aflat în proprietatea statului este acordat de către primărie în loc de locuințe sociale, celor săraci și lipsiți de locuință. Dar cum celor săraci le este oferit „doar pământul fără pereți", eventual ceva materiale de construcție, în lipsă de alternativă, oamenii își improvizează adăposturi, imaginea generală fiind extrem de asemănătoare cu cea întâlnită în comunitățile formate în jurul gropilor de gunoi. Astfel de zone nu sunt nici urbane, și nici rurale, fiind nou create între orașele mai mari și centura de sate înconjurătoare; noi le-am întâlnit pe teren fie la marginea orașelor (Călărași), fie la marginea satului situat în imediata vecinătate a unui oraș mare (Sângeorgiu de Mureș aflat la cinci kilometri de Târgu Mureș).

Majoritatea rezidenților din astfel de zone nu trăiesc de la groapa de gunoi, ci lucrează cu ziua, mai ales în agricultură.

> Cea mai săracă (zonă) este cea în care se construiesc niște case în zona Oborului, lângă cimitirul nou Sfântul Lazăr. Aceea e zona, cred, cea mai săracă, oamenii și-au făcut locuințe din adunături de la gunoaie. Deci, cu ochii mei am văzut asta, cu ajutoare de la primărie, cu ajutoarele de urgență, așa, în limita fondurilor existente, și fiecare cum a putut, cu chirpici cu carton, cu așa. Dintre aceștia (rezidenți) sunt și care au avut ocupație, au avut serviciu, au lucrat pe la CFR, au lucrat pe la Combinatul de celuloză și hârtie, pe la Siderca. Deci, mulți din cei de la Obor au avut ocupație. Provin și din cartierul Cărămidari (altă zonă săracă), dar din cauza ploilor le-a mai căzut casa. Alții au stat cu chirie. Alții și-au făcut niște construcții ilegale în zona salcâmilor, iar acolo s-a făcut curățenie și le-a dat locuri în zona Obor și acuma ei sunt legal, stau legal acolo. (Direcția de Asistență Socială, Primărie, oraș Călărași, județul Călărași)

(2) Procesul de formare al zonelor de tip ghetou și al zonelor industriale dezafectate

Zonele de tip ghetou sunt grupări de blocuri de confort redus, care înainte de 1990 aparțineau de o întreprindere. Reprezentanții locali au subliniat în mod repetat că aceste zone de foste cămine muncitorești au fost de la bun început construite în zone „mai puțin bune ale orașului" și „s-a făcut rabat" de la calitate în construirea acestora. De asemenea, rolul lor era cel de a caza doar pe perioade relativ scurte de timp „oameni adunați din toată țara", crescuți la sat și veniți la oraș să muncească, ceea ce conferea acestor zone un oarecare prestigiu social negativ, astfel încât „toată lumea bună pleca de acolo". Deci, așa-numitele ghetouri sunt zone *noi* doar referitor la locatari, formate însă în clădiri *vechi* (multe construite în perioada 1960–1970), de calitate îndoielnică, cu confort redus, localizate într-un habitat sărăcăcios lipsit de facilități urbane (fără parcuri, fără locuri de joacă pentru copii) și, implicit, cu prețuri mult mai mici decât în restul orașului; în toate orașele studiate, prețul unei camere în ghetou (șapte-zece milioane lei) este mult mai mic decât prețul unei locuințe similare, dar localizată în altă zonă.

> Dar alea (căminele muncitorești) sunt confort trei. (…) Dar știu că era o zonă destul de dezolantă. Nu sunt locuri pentru copii, nu balcoane, cartiere cumplite! Apa oricum e o problemă, acum chiar e pus un afiș că de pe 24 septembrie se oprește apa, apa rece, că apa

> caldă nu știu dacă a fost vreodată. (Director spital, oraș Babadag, județul Tulcea)

> Cine putea nu stătea în zona în care atunci se construia. Zona de aici este mlăștinoasă și mult mai jos decât orașul, așa că, în marea majoritate a blocurilor, e apă la subsol. De aici țânțari, condiții mizere. Știu că noi am făcut niște statistici pentru recensământul (din 1992). (Director școală, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

> Blocurile (n.n. din Doi Moldoveni) care s-au făcut în perioada în care s-a dat în folosință Combinatul (Siderurgic), s-a lucrat mult, prost, apartamente proaste, bineînțeles nu urcă apa. Nu este în totalitate zonă de apartamente de confort trei, unele sunt, culmea, mai frumoase decât cele din centru, însă aceste apartamente au fost date unui anumit sector de populație și bineînțeles că imediat au scăzut prețurile. În momentul în care vecinul de sus face scandal tot timpul, vecinul de jos nu-și plătește … Toată lumea stă pe scară și zbiară, și urlă, lumea bună pleacă de acolo. (Secretar primărie oraș Călărași, județul Călărași)

Atitudinea față de aceste zone, atât a autorităților locale cât și a actorilor influenți de pe piața imobiliară privată, diferă de la un oraș la altul. În orașe precum Botoșani, primăria a mobilizat resurse să cumpere blocurile, să le repare și să le transforme în locuințe sociale rezonabile. În orașe precum Timișoara, cu nivel ridicat de dezvoltare, multe dintre fostele cămine au fost privatizate, fiind preluate, reparate și utilizate pe post de birouri de către firme. În orașe precum Călărași, multe dintre blocuri au încă un statut neclar, unele sunt în proprietatea unor firme care le închiriază oamenilor, prin contract „fără apă, fără curent" și în condiții mizerabile. Autoritățile (precum și săracii) au ajuns să folosească zona ca „rezervație" și repartizează sau îi orientează spre aceasta pe toți cei lipsiți de locuință:

> (…) asta e zona cea mai urâtă și aici au fost aruncați toți oamenii amărâți care au trecut prin primărie și au cerut o locuință: dom'le, am nevoie de o cămăruță, orice, i s-a spus: Doi Moldoveni, repartiție Doi Moldoveni! (Discuție de grup, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași)

Rezidenții stabili în zonă reprezintă doar un sfert din populație, fiind muncitori veniți de la sate ca să lucreze în oraș, înainte de 1990, și familiile lor (printre care și copii născuți în zonă anterior lui 1990). Odată cu închiderea sau restructurarea masivă a întreprinderii, toți foștii angajați, care au avut unde să plece, au părăsit

căminele și vechea comunitate s-a dizolvat. Pe măsură ce întreprinderile sunt închise, statutul căminelor devine nedefinit și, treptat, aceste blocuri sunt deconectate de la apă caldă, căldură și electricitate. Spectacolul pare să fi luat sfârșit, iar cei rămași în zonă par să fi rămas pe scenă în ciuda reflectoarelor stinse. Așa, în umbră, reîncepe însă un nou spectacol. Locul celor plecați este luat de familii sau persoane sărace din oraș care și-au pierdut locuințele sau de nou-sosiții de la țară veniți în căutarea reușitei la oraș, români și țigani la un loc. Se încheagă noi relații, dar nu între colegi de serviciu, ci între „oameni nevoiași", confruntați cu aceleași probleme. În unele blocuri, noile comunități se definesc drept „o mare familie" și încearcă să reconstituie în comun o viață ordonată, în care se mănâncă la comun, copiii sunt supravegheați pe rând, astfel încât adulții să aibă mai mult timp pentru a-și căuta un loc de muncă. În alte blocuri, starea jalnică a imobilului este în deplin acord cu starea de delăsare a locatarilor. Mișună șobolanii, roiesc muștele, iar gălețile de fecale sunt aruncate pe geam, de la etaj. Mizeria de pe scări și din jurul blocurilor se regăsește și în locuințe, și în comportamente – prostituție, violență, alcoolism. Astfel, din familii rămase captive și din familii migrate de nevoie, toate într-o sărăcie din ce în ce mai profundă, de tot mai mult timp, în fostele cămine muncitorești de nefamiliști (precum și în fostele colonii muncitorești din zonele industriale), s-au format grupările de blocuri denumite de localnici *ghetou*, precum „Fantoma", „NATO", „Doi moldoveni" sau „Vietnam".

Istoricul zonei Doi Moldoveni ilustrează procesul de formare al unui ghetou românesc. Doi Moldoveni este numele popular al unui cartier de cămine muncitorești din municipiul Călărași. Istoria cartierului începe în anii 1970, perioada punerii în funcțiune a Combinatului Siderurgic și a inițierii programului de sistematizare a orașului. Atunci s-a luat decizia construirii unor cămine de nefamiliști, lângă cimitirul orașului, pentru viitorii muncitori ai combinatului, dar și pentru locuitorii orașului care urma să fie demolați. Complexul de blocuri include în mare parte cămine de nefamiliști și blocuri de confort doi sau trei.

Primii rezidenți au fost muncitori veniți din toată țara, predominant moldoveni se pare, și familii ale căror case au fost demolate, predominant romi, se afirmă în interviuri. După 1990, odată cu închiderea combinatului, au loc masive valuri de migrație, toți cei care aveau unde să se ducă părăsind zona și devastând blocurile.

Cei rămași sunt fie foști muncitori la combinat care au intrat în șomaj, fie familii fără locuință care, în lipsa unei alternative, ocupă spațiile existente, chiar așa devastate cum sunt. Unii încep să-și amenajeze spațiul definindu-l drept propriul cămin, în timp ce alții vin doar pe timp de noapte sau pe vreme urâtă „pentru a se feri de ploaie", pun cârpe, cartoane sau paturi în loc de geam și se mulțumesc cu atât. La un loc stau „și familii, și boschetari", în multe cazuri mai multe familii sau mai multe persoane împart aceeași cameră, mai ferită sau mai bine întreținută. Întreaga infrastructură urbană a dispărut, nimic nu mai funcționează, în multe nu mai sunt nici instalațiile, cablurile sau conductele.

Cu privire la comunitate, situația diferă considerabil de la un bloc la altul. În unele blocuri, oamenii s-au unit și dezvoltă acțiuni în comun (de exemplu, într-un bloc au reușit recuplarea la rețeaua electrică a orașului), în timp ce alte blocuri sunt doar locuri de tranzit în care nu se leagă prietenii, nu se construiește o vecinătate.

Zone de tip ghetou am găsit în toate orașele studiate și, atât istoriile, cât și condițiile de trai par trase la indigo. Iată descrierea unei astfel de zone din Botoșani:

> În această zonă identificăm două cămine de nefamiliști care arată ca niște ghetouri. Peste sărăcie întâlnim aici și infracționalitate, boli ș.a.m.d. În aceste blocuri, situate în centrul cartierului (muncitoresc), locuiesc aproximativ șase sute de persoane. Noi am început să facem drumuri, vroiam să facem și un grup sanitar exterior, că nu pot fi reparate. Costurile reparației acestor blocuri însă sunt atât de mari, că depășește costul unui bloc nou. Zona căminului de nefamiliști Moldova este un alt cămin al primăriei, care nu este conectat la utilități, cu excepția curentului electric. Încercăm acum să rezolvăm toate aceste probleme pentru că de la sărăcie apar și celelalte probleme. (Primar, oraș Botoșani, județul Botoșani)

Procese similare de formare au urmat și zonele industriale dezafectate. De această dată însă, ansamblurile de blocuri nu au fost neapărat de calitate inferioară celor din alte zone, dar au fost plasate la periferiile orașelor, în imediata apropiere a platformei industriale. Ceea ce le-a dezavantajat dintotdeauna este distanța mare față de oraș și, de aici, izolarea acestora odată cu închiderea întreprinderilor și sistarea mijloacelor de transport care asigurau legătura cu orașul. Legăturile cu orașul au fost rupte și prin deconectarea aproape totală de la utilitățile publice, aceste cartiere fiind considerate „închise", odată cu închiderea întreprinderii și disponi-

bilizarea muncitorilor rezidenți. Peisajul general este cel al ruinelor industriei socialiste în care se aglomerează comunități marginalizate ale noii economii capitaliste.

> Cartierul este construit în anii '50, în momentul în care rușii au început exploatarea uraniului din Băița Plai. În momentul în care lucrau trei mii de angajați, foarte mulți oameni, având în vedere că acolo erau blocuri serioase, construite de ruși, cu pereți groși, au locuit acolo. Cât timp a funcționat mina, au fost pline acele apartamente și a fost o viață socială cât de cât bună. În momentul în care, după '89, autobuzele n-au mai urcat până acolo, cantina minieră nu a mai funcționat, au plecat de acolo și locuitorii respectivi și au venit în loc săraci, țigani mulți dintre ei. (Primar, oraș Nucet, județul Bihor)

(3) Procesul de formare al zonelor de tip centru istoric

Istoria zonelor de tipul centru istoric (popular denumit „centru vechi") este diferită de a celor prezentate anterior. Casele din aceste zone au fost majoritatea naționalizate în regimul socialist. Ele au fost locuite de chiriași care zeci de ani de zile nu au investit în repararea și întreținerea lor. După 1990, ajunse într-o stare de degradare avansată, nu sunt revendicate de către foștii proprietari și sunt folosite ca locuințe sociale sau sunt date cu chirie de către primării. Actorii influenți de pe piața imobiliară privată sunt interesați de zonă, datorită potențialului său deosebit de dezvoltare, dar nu au acces la aceasta, casele fiind în proprietatea statului. Zonele sărace din centrele istorice ale orașelor s-au format astfel prin intervenția directă a autorităților locale.

> În blocuri, costurile sunt ridicate. Tocmai de aceea s-a ajuns la situația aceasta. Cei care au stat în bloc și nu puteau să-și plătească obligațiile au venit cu cereri la primărie. În zona centrală erau locuințe proprietate de stat care nu puteau fi vândute, așa că cei care nu-și mai permiteau locuință la bloc au ajuns să fie mutați în centru. Aici, chiria este mult mai mică, nu sunt probleme să își achite obligațiile de plată, încălzirea fiind cu lemne. Și așa, încet-încet au fost adunați săracii, mai ales romi, în zonele astea centrale în care acum noi am dori cu orice preț o igienizare. (Primar, oraș Bistrița, județul Bistrița-Năsăud)

> Zonele (sărace) nu sunt foarte clar delimitate. Sunt străzi foarte lungi. Dar, în majoritatea zonelor sunt case, deci nu sunt blocuri. În general, casele naționalizate, care nu au fost revendicate de nimeni și în care stau oameni foarte săraci sunt cele care au fost date de primărie ca locuințe sociale. Sunt case și marea majoritate sunt dărăpanate și ca vai de ele. Marea majoritate sunt în zona Buzești. Mai sunt pe multe alte străzi, nu sunt neapărat casă lângă casă, dar

> ca și concentrație, sunt mai mulți acolo. (Asistent social primărie, Sector 1, București)

Din punct de vedere al populației, aceste zone sunt mai stabile, populația „veche" stabilită în zonă înainte de 1990 reprezentând 40% din populația rezidentă totală. Sărăcirea zonei a început înainte de 1990, în perioada socialistă, dar afluxul puternic de după 1990, cu persoane majoritar în sărăcie extremă, care nu își mai permiteau locuințe în alte zone ale orașului și cărora li s-a repartizat locuință „la stat" în zonă, a grăbit și a accentuat procesul de sărăcire a zonei.

O altă variantă a acestui proces o întâlnim în orașele și satele în care înainte de 1989 locuiau comunități de sași, numeric bine reprezentate, cu precădere în zone de centru istoric sau în zone de tip semirural. În acest caz, sașii au părăsit zona după 1990, în timp ce în zonă sosește populație săracă, ocupând locuințele părăsite de către primii, cu sau fără acordul autorităților locale, cu sau fără forme legale. Un astfel de caz am întâlnit în Mediaș, dar alte cercetări (Sandu și Stănculescu, coord., 1999) le pun în evidență și în sate din județul Sibiu și Brașov. În unele cazuri (spre exemplu Mediaș) locuințele sunt ocupate abuziv, în timp ce în alte cazuri sunt cumpărate (spre exemplu, comuna Moșna, județul Sibiu).

> Nouă mii de persoane au plecat în străinătate după anul 1989. Dintre acestea, șapte mii au fost sași, restul români și romi. În camerele rămase goale au intrat abuziv persoane, în majoritate romi, dar nu numai, dar toți lipsiți de locuință și fără acte de identitate. Rata de infracționalitate este aici mai ridicată. În apartamente s-au spart lemne, aceasta fiind și sursa de încălzit. Nu mai există uși, tocurile de lemn de la geamuri, sticla și caloriferele pe care le-au transformat în bani pentru alimente și îmbrăcăminte. (Primar, oraș Mediaș, județul Sibiu)

(4) Procesul de sărăcire a zonelor rurale și a zonelor urbane de tip semirural, de tip Cotorga, și a cartierelor de blocuri cu mari datorii la întreținere

Aceste zone nu concentrează sărăcie extremă, fiind zone vechi, sărăcite recent, cu populație înalt stabilă. În mediul urban, 89% din populația rezidentă în cartierele de blocuri cu mari datorii la întreținere, 70% din zonele semirural și 63% din zonele de tip Cotorga sunt stabilite în zonă încă înainte de 1990. După 1990 aceste trei tipuri de zone au devenit relativ inaccesibile în lipsa unor legături de rudenie (sau căsătorie) care să susțină venirea în zonă. În plus, majoritatea nou-sosiților în aceste zone nu reprezintă un aflux de

sărăcie extremă, ci unul de persoane în situații de criză sau în normalitate critică.

Procesul de sărăcire a acestor zone are, în principal, cauze structurale, evoluțiile de pe piața imobiliară, măsurile luate de autoritățile locale în problema persoanelor rămase fără locuință, precum și traiectoriile migratorii ale populației rezidente având doar contribuții minore. Principalul mecanism de cădere în sărăcie a unor comunități întregi este desființarea cooperativelor agricole de producție și a întreprinderilor agricole de stat și restructurarea, privatizarea sau închiderea unor întreprinderi. Toate istoriile zonelor studiate fac referire la una dintre aceste schimbări structurale. Închiderea fostelor cooperative agricole de producție și a IAS-urilor a afectat, în special, zonele urbane de tip semirural, cele de tip Cotorga și satele. Spre deosebire, transformările din industrie sunt puse în relație cu degradarea zonelor de blocuri din fostele cartiere muncitorești.

Aceste zone sărăcesc, în primul rând, pentru că tot mai mulți rezidenți sărăcesc, fie pentru că pierd locul de muncă, cum este cazul șomerilor, fie pentru că veniturile se erodează continuu, cum este cazul pensionarilor, sau pentru că nu găsesc un loc de muncă, cum este cazul tinerilor. În al doilea rând, sărăcirea anumitor cartiere de blocuri ține nu doar de istoria recentă, de după 1990, ci și de modul în care a fost realizată industrializarea, de politicile socialiste de organizare a orașelor și de „economia de penurie" care forța indivizii să mențină strânse legături cu rudele de la țară în vederea obținerii produselor alimentare nedisponibile pe piață. În aceste condiții, cartierele muncitorești, formate din oameni socializați în mediul rural, lipsiți de calificare, aflați în relații permanente cu satul de proveniență, nu au reușit decât parțial să adopte cultura de tip urban, creând un tip de cultură ruralo-industrială, care, în noile condiții, este mai degrabă un obstacol și nu o resursă. Nu reprezintă un sprijin de integrare nici în mediul urban căruia îi aparțin și care tinde spre occidentalizare, și nici în mediul rural de proveniență, unde nu vor să se reîntoarcă din pricina lipsei de facilități, a calității inferioare a școlilor pe care pot să le urmeze copiii, din cauza absenței asistenței medicale, din cauza lipsei de pământ, „că părinții au puțin pământ și noi am fost mulți frați, cum să-l împartă?". Practic, strategiile și modelele culturale dezvoltate înainte de 1989, care atunci le asigurau o oarecare bunăstare, în

noul context sunt ajustate la sărăcie. Toate elementele de cultură urbană adoptate anterior lui 1989 sunt păstrate atât timp cât este posibil, după care, în situație de necesitate sunt înlocuite cu elemente de proveniență tradițional rurală: rămân în orașe, dar transformă locuințele de bloc în unele mai degrabă rurale, de această dată nu doar ca mod de utilizare a spațiului și de împodobire și personalizare a acestuia, ci și ca utilități și confort pe care îl oferă (caloriferul este înlocuit cu sobe pe lemne, în spatele blocului este construită o cocină de porci, pe balcon sau în boxă se țin pui și găini etc.); rămân în orașe, dar nu mai lucrează în marea industrie – „că nu mai lucrează nici o mare întreprindere" –, ci caută de lucru cu ziua în agricultură, prin satele din vecinătate. Așa reușește fiecare familie să se descurce de la o zi la alta, dar cum tot mai multe familii adoptă aceste strategii, zona, la rândul ei, urmează traiectoria rezidenților și cade într-o sărăcie din ce în ce mai accentuată.

Zonele de tip semirural și cele de tip Cotorga le descriam într-un subcapitol anterior drept cartiere vechi de case. Zonele semirural sunt mai eterogene și în privința rezidenților vechi, precum și a rezidenților sosiți după 1990 și a interesului pe care îl prezintă pentru actorii influenți de pe piața imobiliară privată. În general, aceste zone au atras populație din toate părțile țării, și mai săraci, și mai puțin săraci, dar, prin comparație, populație „mai bine" decât zonele de tip Cotorga, care sunt mai puțin atractive. Specific acestora din urmă este faptul că, deși sunt plasate în mediul urban, sărăcirea are drept cauză principală închiderea fostelor cooperative agricole de producție de pe lângă oraș și a serviciilor orășenești de curățenie, unde o parte importantă din populație lucra înainte de 1990. Reîntoarcerile în zonă sunt minore, dar mai numeroase decât în cartierele semirural și, mai ales, sunt ale celor care au eșuat să-și facă un rost în altă parte (sunt fiii și fiicele care au pierdut locul de muncă și au fost nevoiți să-și vândă locuința pe motiv de supra-îndatorare). În plus, înainte de 1990, plecările din zonă par a fi mai importante, tocmai pentru că cei tineri reușeau să obțină un loc de muncă în industrie și o locuință repartizată de întreprindere, ceea ce făcea posibilă și dezirabilă plecarea spre zone mai „răsărite" decât Cotorga, cartier de lucrători în agricultură, în servicii de gospodărie orășănească, cu prestigiu social redus.

În mediul rural, zonele sărace din satele mari, relativ dezvoltate și satele mici, periferice, diferă considerabil. În primele, populația

stabilă reprezintă doar 66%, zonele sărace funcționând ca poli de atracție de nou-veniți săraci, în timp ce în satele mici, populația stabilă reprezintă 80%. Din nou, istoria recentă de după 1990 se articulează cu procese determinate de politica socialistă. Ca parte a industrializării și ca rezultat al politicii restrictive de migrație (închiderea marilor orașe), satele mari periurbane au câștigat populație venită să lucreze în întreprinderile din orașele învecinate, în timp ce satele mici, periferice, au pierdut majoritatea populației tinere din anii 1960 încoace.

Istoricul zonelor sărace din satele mari combină schimbările structurale din industrie și închiderea CAP/IAS-urilor cu efecte structurale ale restituirii pământului în condiții specifice de deficit a terenului agricol. Exemplară în acest sens este istoria Cartierului din Chiscani, prezentată mai sus (pag. 63). În aceste zone, accentul cade pe: 1. sărăcirea populației rezidente, dar nu a întregului sat, ci a anumitor categorii și anume *veneticii* și romii și 2. populație nonrezidentă săracă, mai ales din orașele învecinate, care se retrage aici din lipsă de posibilități. Sărăcirea populației stabilită în zonă încă înainte de 1990 se datorează pierderii locurilor de muncă din sat, prin desființarea CAP-ului, și din orașele învecinate, prin închiderea sau restructurarea întreprinderilor. În plus, aceștia, prin statutul lor de *venetici*, nu au avut dreptul de restituire a unor suprafețe de teren agricol în sat. Astfel, lipsiți de mijloace de trai, după 1990, ei sărăcesc accentuat, întreaga zonă în care s-au așezat (concentrat) căzând la rândul ei în sărăcie. În majoritatea zonelor de „țigănie", se adaugă faptul că ele întotdeauna au fost la marginea satului, întotdeauna au fost mai prost echipate cu infrastructură decât restul satului și întotdeauna au dus-o mai greu. Totuși, transformările structurale amintite anterior au fost principalii declanșatori de după 1990 ai căderii în sărăcie extremă a zonelor de „țigănie", similar zonelor de *venetici*.

În satele mici, populația actuală este înalt stabilă, dar este și îmbătrânită. Populația cu mobilitate ascendentă sau cu șanse în acest sens a părăsit zona cu mult timp înainte de 1990. Toți tinerii „cu ceva carte" au părăsit satul, ceea ce face ca astăzi procesul de sărăcire a satului să fie doar replica agregată a sărăciei fiecărui locuitor în parte. Deși au primit pământ, lipsa forței de muncă în condițiile absenței mijloacelor moderne de producție sau, în satele mai tinere, divizarea terenului deținut de către părinți între mulți copii (fiecare cu familia sa) duce la posibilitatea practicării doar a

agriculturii de subzistență, care asigură strict acoperirea nevoilor alimentare, în cazuri mai rare, nici măcar a acestora. Aceste sate sărăcesc la fel de izolate precum și trăiesc, ele nu reprezintă poli de atracție nici măcar pentru cei săraci.

În concluzie, dintre cele patru procese tipice de formare a zonelor sărace, cel referitor la zonele popular denumite ghetou este cel mai asemănător cu formarea zonelor de *ghetto* de tip occidental, precum și formarea *cite*-urilor franceze (diferența față de cazul american fiind absența rasei ca principiu constitutiv). Spre deosebire, comunitățile dezvoltate în relație cu gropile de gunoi sunt mai asemănătoare ca modalitate de apariție (dar și condiții) cu *bidonville*-urile („cartiere de carton") formate de imigranți în țările europene. Procesul de formare a zonelor din centrul vechi al orașelor include o serie de elemente specifice societăților post-socialiste, fie istorice (de exemplu, naționalizarea), fie prezente (cum ar fi strategiile autorităților locale).

2.7 Sosiri în zonele sărace

Ionica Berevoescu

Istoria zonelor sărace atrage atenția asupra mobilității teritoriale ca unul dintre principale mecanisme de formare a zonelor sărace. Pe de-o parte, familiile sau persoanele cu mai multe resurse au plecat din zonele sărace spre zone de locuit mai bune, lăsând în urmă doar rezidenții mai săraci. Pe de altă parte, localnicii din zone mai bune, rămași fără resurse, au fost nevoiți să-și schimbe locuința și, în absența unei alternative, au sosit în zonele sărace.

Înainte de a prezenta zonele sărace din punctul de vedere al mobilității teritoriale a locuitorilor lor, este necesar să rezumăm câteva trăsături generale ale fenomenului de migrație în România, după 1990. La începutul anilor '90, aproximativ jumătate din populația urbană provenea din alte localități: 11% erau persoane născute în alt oraș, iar 39% erau născute în mediul rural (*Recensământul Populației și Locuințelor din 1992*). Atragerea locuitorilor satelor în orașe a fost stimulată de colectivizarea agriculturii (sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60) și industrializare (în special anii '60 și '70). Acestora li s-a adăugat, imediat după 1990, un nou val impor-

tant de migrație dinspre rural spre urban, determinat de „deschiderea" orașelor mari.

Populația mediului rural de la începutul anilor '90 era majoritar născută în localitățile în care locuia (81%). Un procent de 15% persoane provenea din alte comune (în special prin căsătorie), și un procent aproape nesemnificativ de locuitori erau născuți și veniți din mediul urban (4%, o parte dintre ei drept consecință a repartizărilor locurilor de muncă în mediul rural ca parte a politicii forței de muncă promovate de regimul socialist).

Schimbările structurale economice de după 1990, în special disponibilizările și pensionările anticipate, au atras modificări la nivelul fluxurilor de migrație în România (Sandu, 1998, Rotariu și Mezei, 1999). Migrația de reîntoarcere la sate a început să capete volum, fiind determinată atât de un factor de constrângere – scăderea numărului de locuri de muncă din orașe și costul ridicat al vieții –, cât și de un factor de atracție, anume restituirea pământului combinată cu existența părinților sau a altor rude în mediul rural. Migrația urban–rural a devenit după 1997 fluxul migratoriu cu cea mai mare pondere în totalul schimbărilor de domiciliu dintre cele două medii rezidențiale. În anul 2000, de exemplu, migrația dinspre urban spre rural a reprezentat 36% din totalul schimbărilor de domiciliu înregistrate în România. Pentru comparație, migrația rural–rural a fost a doua ca pondere (24%), migrația rural-urban și urban–urban au reprezentat doar 21%, respectiv 19%. Creșterea spectaculoasă a migrației de revenire în mediul rural a celor plecați la oraș s-a bazat în mare măsură pe întoarcerea persoanelor de 40-50 de ani și a copiilor lor.

Aceste tendințe ale migrației din ultimii ani au fost remarcate și descrise în interviurile noastre de către reprezentanții instituționali atât din orașe, cât și din comune.

> Județul Botoșani este un exportator de forță de muncă în alte zone dezvoltate ale țării. Motivat de criza economică, foarte multe familii se întorc în județ din zonele de unde au fost disponibilizate, mai ales în mediul rural. Pe de altă parte, este din ce în ce mai vizibil un fenomen de migrare din urban către rural tot pe fondul degradării condițiilor de viață. Noi sesizăm aceste fenomene prin mișcarea dosarelor de alocații pentru copii. N-aș putea face estimări, dar problema este din ce în ce mai semnificativă. (Director Adjunct Direcția Generală de Muncă și Solidaritate Socială, oraș Botoșani, județul Botoșani)

> (Pe raza comunei au venit mulți disponibilizați de la oraș să se stabilească la sat?) Da, aș putea spune că de cifra zecilor, fie că au avut apartament în orașe și o venit și s-or stabilit la țară aici, la părinți, ori au cumpărat. Plecați la oraș de la revoluție încoace foarte puțini. (Secretar primărie, comuna Santa Mare, județul Botoșani)

Totuși, istoriile și datele care există referitor la fenomenul general de mobilitate teritorială sunt mai degrabă la nivel de localitate, și nu la nivel de zonă, iar rolul pe care îl joacă zonele sărace în mobilitatea locativă sau migratorie este doar intuit. Tocmai de aceea, în acest subcapitol ne-am propus să răspundem la întrebarea dacă zonele sărace din mediul urban sunt poli de atracție pentru săracii din rural (după modelul dominant din America Latină) sau dacă sunt zone de retragere a orășenilor rămași fără alte posibilități de trai. În paralel, pentru mediul rural, vom vedea dacă zonele sărace rurale sunt urmarea migrației de reîntoarcere în mediul rural sau dacă formarea lor a urmat și urmează o altă logică.

În acest scop analizăm compoziția populației din zonele sărace, de 18 ani și peste, în funcție de cinci traiectorii migratorii de-a lungul vieții:

- *Născuți și rămași în zona săracă:* cei care s-au născut și au domiciliat întotdeauna în zona studiată. Aceasta nu este o traiectorie migratorie propriu-zisă, dar ponderea acestei categorii de populație este înalt relevantă din perspectiva formării zonelor.
- *Născuți în localitate și veniți în zonă săracă:* cei care au fost pentru toată viața lor rezidenți permanenți ai aceleiași localități, dar care s-au mutat în zona săracă dintr-o altă zonă a localității.
- *Migrant de revenire:* corespunde celor născuți în localitate care au fost plecați pentru o perioadă de timp și au revenit în localitatea de origine. În urban, au fost incluse persoanele care locuiesc în același oraș în care s-au născut, dar care, pentru o perioadă mai mare de un an, au fost rezidenți permanenți într-o altă localitate urbană sau rurală; în rural au fost incluse persoanele care locuiesc în aceeași comună în care s-au născut și care au avut domiciliul stabil anterior într-un oraș.
- *Migrant rural–urban / urban–rural:* rezidenții zonelor din orașe născuți în mediul rural, respectiv rezidenții zonelor din sate născuți în mediul urban.

- *Migrant urban–urban / rural–rural:* orășeni născuți în alte orașe, respectiv persoane de la țară care s-au născut în alte comune, decât cele în care locuiau la momentul anchetei.

Teoretic, o pondere mare a celor născuți în zonă indică înalta stabilitate a populației în zonă și ar însemna că zona a devenit săracă prin sărăcirea populației. O pondere ridicată a celor veniți din altă zonă a localității ar arăta că zona respectivă este un pol de atracție a săracilor (sărăciților) din localitate. Spre deosebire, o pondere ridicată a celor veniți din alte localități ar indica formarea zonelor sărace prin migrație. Termenul de comparație în funcție de care vom stabili dacă ponderea unei anumite traiectorii migratorii este „mare" sau „mică", este compoziția populației la nivel național urban sau rural.

Traiectorii migratorii în zonele sărace urbane

În mediul urban, fiecare tip de zonă reprezintă o combinație ce include toate traiectoriile migratorii considerate, dar cu ponderi diferite, așa cum arată Figura 8.

Figura 8 Traiectorii migratorii în zonele sărace urbane ale persoanele de 18 ani şi peste (%)

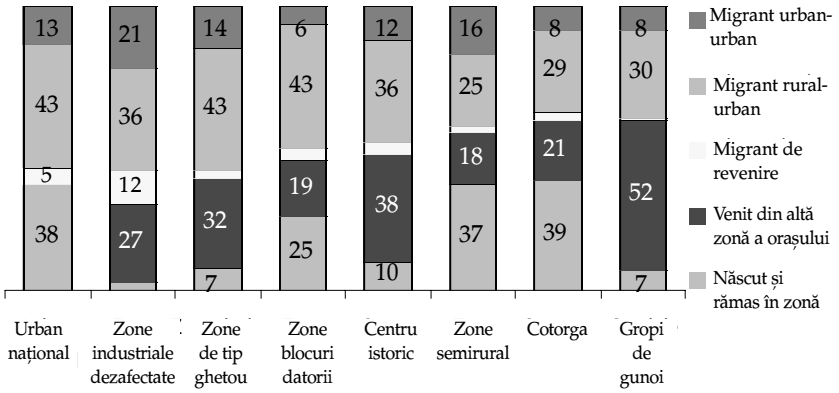

Sursa: Date la nivel național din *Barometrul de Opinie Publică*, FSD, noiembrie 2000.

Notă: Ponderea însumată a categoriilor *născut şi rămas în zonă* şi *venit din altă zonă a oraşului* trebuie comparată la nivel național cu ponderea de 38% care indică persoanele care domiciliază în oraşul în care s-au născut. La nivel național, nu se ține cont de zona din oraş în care locuiesc persoanele. Procentele până la 100% pentru fiecare zonă reprezintă non-răspunsuri.

Tabel 17 Traiectoriile migratorii dominante ale locuitorilor de 18 ani şi peste din zonele sărace urbane în funcție de tipul zonei şi de perioada sosirii în zona săracă

		Model 1		Model 2		Model 3	Model 4
	Zone de tip Cotorga	Zona de tip semirural	Zone de blocuri	Centru istoric	Zone denumite ghetou	Zone industriale dezafectate	Gropi de gunoi
Născut în zonă înainte de 1990	37%	36%	25%	8%	7%	***	7%
Venit în zonă înainte de 1990							
- Dintr-o altă zonă a orașului	5%	7%	8%	11%	3%	***	4%
- Revenit dintr-o altă localitate	***	2%	***	***	1%	***	***
- Venit din mediul rural	18%	17%	42%	16%	15%	14%	6%
- Venit din alt oraș	3%	9%	4%	7%	4%	***	2%
Venit în zonă după 1990							
- Dintr-o altă zonă a orașului	14%	10%	11%	26%	28%	23%	43%
- Revenit dintr-o altă localitate	2%	***	***	4%	2%	12%	***
- Venit din rural în oraș înainte de 1990	9%	5%	***	12%	13%	9%	13%
- Venit din rural în oraș după 1990	2%	3%	***	6%	14%	13%	10%
- Venit din alt oraș	5%	7%	***	5%	10%	19%	6%

Note: Diferența până la 100% din zonă reprezintă non-răspunsuri la întrebările de migrație. *** Celule cu mai puțin de cinci cazuri.

Comparația cu profilul înregistrat la nivel național urban atrage atenția asupra a două elemente. În primul rând, cele mai multe tipuri de zone sărace urbane se caracterizează prin mobilitate migratorie mai scăzută. Două sunt excepțiile de la această regulă: zonele popular denumite ghetou, care au un profil migratoriu asemănător cu modelul național urban, și zonele industriale dezafectate, care se definesc ca atipice prin ponderi mai ridicate ale migrației din alte orașe și ale migrației de revenire în oraș.

În al doilea rând, toate zonele sărace au o pondere a migranților rural–urban relativ egală sau considerabil mai mică decât media la nivel național urban. Astfel, nici un tip de zonă săracă urbană nu este formată dominant prin migrația masivă a populației sărace din sate. În acest sens, zonele sărace din urbanul românesc diferă de zonele sărace ale marilor orașe sud-americane.

Compoziția zonelor sărace urbane după traiectoriile migratorii dominante și în funcție de perioada în care au venit în localitate și în zonă (Tabel 17) indică existența a patru modele concordante cu procesele tipice de formare a zonelor sărace (subcapitol 2.6).

Dar să analizăm rând pe rând traiectoriile migratorii dominante, pentru a afla astfel *cine*, *când* și *de unde* au venit actualii rezidenți ai zonelor studiate.

Figura 9 Structura zonelor sărace urbane după traiectoriile migratorii ale persoanelor de 18 ani şi peste

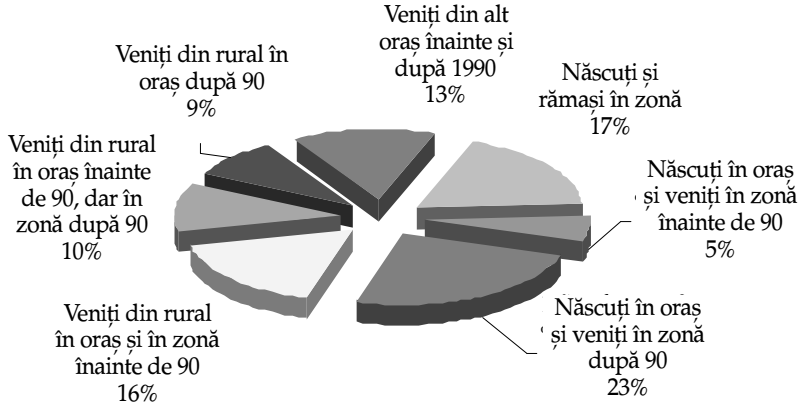

Notă: Diferența până la 100% reprezintă non-răspunsuri.

(1) Nativii zonelor sărace urbane

Născuți și rămași în zonă săracă, 17% dintre persoanele de 18 ani și peste din zonele sărace urbane. După cum arătam, aproximativ jumătate din populația orașelor este născută în aceeași localitate în care trăiește în prezent și nu a locuit niciodată în altă localitate. Dar, în interiorul aceluiași oraș, o parte dintre aceste persoane au locuit pentru toată viața lor în aceeași zonă, iar o altă parte și-au schimbat locuința dintr-o zonă în alta. Din acest punct de vedere, este de presupus că perioadele de creștere economică a orașelor au fost însoțite de o mobilitate locativă ascendentă semnificativă, oferta de locuințe disponibile favorizând convertirea creșterii veniturilor personale în mutarea într-o zonă mai bună. Dar chiar și în perioadele de declin economic există proiecte individuale de schimbare a locuinței care reușesc. Cine a rămas și rămâne în zonele mai sărace? Este de presupus că cei care nu au avut posibilitatea de a se muta într-o zonă mai bună, dar și care au perceput alte zone accesibile ca fiind mai puțin atractive decât locul lor de origine.

Nativii zonelor sărace se distribuie în două grupuri relativ egale de tineri (15–29 ani) și adulți (30–59 ani). Dar, prin comparație cu persoanele care au venit în zone din altă parte, grupul celor născuți și rămași aici cuprinde, în mai mare măsură, persoane tinere, de 18-24 ani, o mare parte încă necăsătorite, studenți, șomeri sau zilieri. Ponderea romilor sau a persoanelor de altă etnie decât români este semnificativ mai mare. Din punctul de vedere al standardului de viață, nativii zonelor sărace se află în situația de criză generalizată, cu locuință, dar fără venituri sau bunuri în casă. Fac parte din gospodării cu un număr mare de membri, compuse din mai multe nuclee familiale. Generația actuală de tineri născuți și crescuți în zonele sărace coabitează, în mare măsură, cu generația părinților lor (veniți din alte zone sau localități înainte de 1990), cu frații lor mai mici, care sunt încă copii, dar și cu proprii lor copii în unele cazuri. Plecarea din gospodăria părinților, mai mult, plecarea din zona săracă, nu le este la îndemână, lipsindu-le mijloacele materiale. Experiența de viață limitată în afara zonei sărace și inexistența unei rețele sociale în afara zonei sărace îi izolează, făcând din ei unul dintre grupurile cele mai expuse la cultura locală a sărăciei.

În acord cu observațiile din capitolele anterioare, se observă trei tipuri de zone în care ponderea celor născuți și rămași în zonă este ridicată: zonele de tip Cotorga, zonele de tip semirural și zonele de blocuri cu datorii.

(2) Orășenii săraciți ajunși / retrași în zonele sărace

Născuți în același oraș și veniți într-o zonă săracă, 28% dintre persoanele de peste 18 ani din zonele sărace urbane. Aceste persoane au fost pentru toată viața lor rezidenți ai aceluiași oraș, dar s-au născut sau au locuit pentru o perioadă de timp în altă zonă a localității. Înainte de 1990 a avut loc doar o mică parte dintre aceste sosiri în zona săracă, cele mai multe având loc după 1990. În totalul persoanelor de vârstă adultă din zonele sărace urbane, 5% dintre localnicii născuți în același oraș au venit în zona săracă înainte de 1990, și 23% după 1990. Desigur, atât înainte, cât și după 1990, o mică parte dintre venirile în zonele sărace sunt explicate prin căsătorie. În al doilea rând, deși nu putem vorbi de atragerea masivă a săracilor în aceste zone înainte de 1990, capitolele anterioare au arătat că există o predeterminare a acestui fenomen prin condițiile de locuire mai precare în zone existente înainte de 1990. Dar este puțin probabil să fie vorba de o mobilitate locativă descendentă înainte de 1990. Majoritari sunt cei cărora li s-a repartizat o locuință în zonă fie ca tineri căsătoriți, fie pentru că li s-au demolat casele, fie ca angajați la întreprinderea corespunzătoare zonei în cauză.

Cei născuți în oraș și mutați în zonele sărace înainte de 1990 nu au caracteristici demografice diferite de profilul general al locuitorilor zonelor sărace. Ceea ce îi diferențiază este faptul că o mai mare parte dintre ei se află în situație de normalitate critică, o parte dintre ei erau deja pensionari în 1990, iar o altă parte încă mai lucrează pe piața oficială a muncii. Procente ușor mai ridicate ale venirilor în zonă înainte de 1990 sunt înregistrate pentru centrul istoric și zonele de blocuri cu datorii.

Grupul celor născuți în oraș și veniți în zonele sărace după 1990 este format, în mare măsură, din tineri (18-29 ani), necăsătoriți sau aflați în uniune consensuală sau deja separați, care au fost nevoiți să părăsească o locuință. Romii și familiile numeroase (peste șase persoane) se regăsesc aici într-o pondere mai mare, precum și gospodăriile extinse. Persoanele fără școală, cei care lucrează la negru și ocazional, plus șomerii și cazurile de convenție civilă sunt suprareprezentate. Ponderea celor care locuiesc cu chirie sau ilegal, fără acte, este mai mare în acest grup, precum și a celor care trăiesc în sărăcie extremă (jumătate dintre cei veniți din același oraș după 1990).

Mutarea orășenilor săraciți în zonele sărace după 1990 a caracterizat toate tipurile de zone, dar au avut un caracter exploziv în groapa de gunoi, zonele popular denumite ghetou, zonele indus-

triale dezafectate și centrul vechi. Mai mult de jumătate dintre locuitorii adulți ai gropilor de gunoi și mai mult de un sfert dintre locuitorii celorlalte trei tipuri de zone menționate anterior sunt veniți din altă zonă a orașului după 1990. Aceste zone au căpătat, după 1990, un rol important pentru orășenii rămași fără oportunități în lumea nesăracă urbană, reprezentând cele mai accesibile locuri de retragere și căutare a supraviețuirii.

Pe de altă parte, în zonele de tip semirural, cele de tip Cotorga și zonele de blocuri cu datorii, acest fenomen înregistrează valori scăzute, de doar 10%-14% din populația totală. Nici înainte de 1990 ele nu reprezentau poli de atracție ai celorlalți locuitori din oraș, ponderea acestora fiind, de asemenea, relativ redusă. După 1990, intrarea în astfel de zone a reprezentat o alternativă fie pentru cei care aveau deja rude în zonă, fie pentru cei care au găsit aici o locuință mai ieftină decât cea anterioară, pe care nu și-o mai permiteau, fie pentru cei mai avuți, care au ales un cartier semirural să spunem, pentru a-și construi o vilă, pentru că prețul terenului este mai ieftin, cu speranța că, în timp, prețul zonei va crește prin multiplicarea celor care, ca și ei, investesc în zonă. Mai ales zonele de case semirural și zonele de blocuri cu datorii sunt eterogene din punct de vedere al standardului de viață și din punct de vedere al condițiilor de locuire, ceea ce le transformă, prin comparație cu restul zonelor studiate, în zone mai greu accesibile sărăciților de după 1990 din orașe.

(3) Sătenii veniți la oraș

Aceștia reprezintă 35% dintre persoanele de peste 18 ani din zonele sărace urbane. Grupul celor care s-au născut la țară, dar pe care studiul nostru i-a găsit în zonele sărace urbane este analizat în cele ce urmează în funcție de perioada în care au venit la oraș și de perioada în care au ajuns în zonă.

Să începem cu cei veniți în orașe din mediul rural înainte de 1990. Aceștia reprezintă 14%-18% din populația rezidentă în fiecare dintre tipurile de zone studiate, cu două excepții, anume gropile de gunoi, unde proporția scade la 6%, și în zonele de blocuri cu mari datorii, unde procentul crește semnificativ la 42%.

Primul subgrup este al celor care au venit în localitate înainte de 1990, direct în zonele pe care astăzi le numim sărace: spre exemplu, cei veniți să muncească la mari întreprinderi și care au fost cazați în căminele de nefamiliști sau coloniile muncitorești ale întreprinderii, unde au rămas și după ce întreprinderea s-a închis, sau cei veniți la muncă în oraș, care au primit prin repartiție un aparta-

ment într-un cartier de blocuri, care acum are mari datorii la întreținere. Ei au rămas acolo și au trecut printr-un proces de sărăcire relativ asemănător cu cei născuți în zonele respective, nereușind să se mute într-o zonă mai bună. Acest grup este suprareprezentat în zonele de blocuri cu datorii, 21% dintre locuitorii adulți, și subreprezentat în groapa de gunoi, centrul istoric și în zonele denumite popular ghetou (ponderi de 5-6%).

Al doilea subgrup aparține celor care au venit în oraș înainte de 1990 și au locuit pentru o perioadă de timp în altă zonă. Au ajuns tot înainte de 1990 în zonele urbane studiate, cel mai probabil printr-un proces de mobilitate locativă ascendentă pentru perioada respectivă, către zone ceva mai bune. Zonele în care acest subgrup este semnificativ mai extins sunt zonele de blocuri cu datorii (21% dintre locuitorii adulți ai zonei), urmate de centrul vechi și zonele popular denumite ghetou, fiecare cu ponderi de 10% din totalul rezidenților de 18 ani și peste. Aceste zone par a fi reprezentat o alternativă relativ viabilă la vremea respectivă (chiria la stat era preferabilă chiriei la persoane particulare). Celelalte zone au acest subgrup subreprezentat (aproape inexistent), groapa de gunoi și zonele industriale dezafectate fiind la capătul extrem. Aceste tipuri de zone nu existau, în cazul gropilor de gunoi, iar zonele industriale dezafectate erau inaccesibile, locuințele fiind deja repartizate de către întreprindere. Ultimul tip de zone amintit include un număr redus de blocuri de locuințe, care în multe cazuri nu erau repartizate ca locuințe temporare (precum în cazul căminelor de nefamiliști), și nici nu se extindeau cu noi blocuri (precum cartierele muncitorești de blocuri), astfel încât aici aveau domiciliul stabil familii de angajați ai întreprinderii, care au părăsit majoritar zona odată cu închiderea întreprinderii.

Comparativ cu alte tipuri de traiectorii migratorii, grupul celor veniți din rural în zona săracă, direct sau indirect, înainte de 1990, are o pondere mai mare a persoanelor de peste 35 de ani (persoane de vârstă activă și vârstnici). Sunt persoane căsătorite sau văduve, ai căror copii sunt deja adulți și au părăsit gospodăria. Ponderea romilor sau a altor grupuri etnice minoritare este mai mică în acest grup. Sunt suprareprezentați cei care, în 1989, încă mai lucrau cu carte de muncă, dar și cei care erau deja pensionați. La momentul anchetei noastre, ponderea cea mai mare o reprezentau pensionarii, persoanele în incapacitate de muncă sau disponibilizații. Non-sărăcia și normalitatea critică sunt situațiile specifice acestui grup.

În continuare să vedem cine sunt cei veniți de la sate în oraș înainte de 1990, dar care au ajuns în zonele studiate după 1990. Aceștia par să împărtășească traiectoria orășenilor (născuți în oraș) sărăciți și rămași fără alte șanse de locuire într-o zonă mai bună, care au trebuit să se retragă în singurele zone rămase accesibile. Dar acest grup este constituit din persoane mai vârstnice, căsătorite și divorțate, care locuiesc fie într-o gospodărie de tip nucleu cu copii, fie de tip familie monoparentală, și nu de tip extins. Asemenea celor născuți în oraș care au trebuit să se mute în zonele sărace după 1990, acești veniți de la sate au fost nevoiți să părăsească o locuință, și acum locuiesc cu chirie sau ilegal, fără acte de proprietate asupra locuinței. O pondere mai mare dintre ei a terminat o școală profesională sau de ucenici și lucra în 1989 cu carte de muncă. Chiar și la momentul anchetei, ponderea celor care munceau cu carte de muncă era semnificativ mai ridicată. Cei aflați în situația acută de nevoi (tip 2, au venituri/ cheltuieli peste pragul de sărăcie, au bunuri de folosință îndelungată, dar nu au locuința în proprietate) sunt suprareprezentați în acest grup. Situația lor economică ceva mai bună este și rezultatul suportului primit din afara zonei sărace, de la rudele de la țară. Zonele spre care s-au îndreptat aparțin aproape tuturor tipurilor, cu excepția a două tipuri de zone, unde au reușit într-o măsură considerabil mai mică să intre, anume zonele de blocuri cu datorii și zonele de case semirural. Toate celelalte zone au o pondere de 9-13% persoane din această categorie în totalul persoanelor adulte rezidente.

Cei veniți din sate la oraș după 1990 au ajuns aproape toți direct în zonele sărace și doar o mică parte au tranzitat prin alte zone ale orașului. Sunt persoane tinere (20-29 ani), aflate în uniune consensuală, care locuiesc fie într-o gospodărie mononucleară, fie într-o gospodărie de tip extins, care împart locuința cu alte persoane nerude. Nu au pierdut niciodată o locuință, dar modul în care locuiesc acum – cu chirie sau fără acte – este nesigur. O pondere mai mare dintre ei au teminat o școală profesională sau de ucenici și lucrează cu carte de muncă. Ca situație materială, sunt suprareprezentați cei care se află în situație acută de nevoi (tip 2). Sunt conectați prin rețele de întrajutorare cu ceilalți rezidenți ai zonelor, dar mai ales cu lumea exterioară zonelor sărace, prin intermediul rețelelor de rudenie. Cele trei tipuri de zone sărace care atrag persoane din mediul rural după 1990 sunt zonele popular denumite ghetou, zonele industriale dezafectate și gropile de gunoi. O pon-

dere de 14%, 13%, respectiv 10% din populația de peste 18 ani a acestor zone este formată din săraci ai satelor în căutare de șanse de muncă și de viață în mediul urban. În zonele de tip centru istoric, această categorie de rezidenți scade la doar 6%, iar în celelalte tipuri de zone este practic inexistentă.

În concluzie, migrația de la sate la orașe, după 1990, pare a se dezvolta după o altă logică decât cea de dinainte de 1990. Rețelele informale, prin intermediul cărora săracii satelor află despre oportunitățile de muncă, de multe ori în economia informală, sau posibilități ieftine de locuire devin mai importante decât cele formale. Prin acest element, zonele sărace urbane din România încep să semene cu modelul specific Americii Latine, unde săracii din rural hrănesc extinderea zonelor urbane care concentrează sărăcie.

Distanța de la care au venit în zonele sărace urbane cei din mediul rural depinde în mare măsură de tipul de zonă și nu diferă semnificativ în funcție de perioada în care persoanele au venit în localitate sau de perioada în care s-au mutat în zonă. Zonele de tip semirural și fostele cămine muncitorești, popular denumite ghetou, au atras persoane de la mare distanță, din sate localizate în județe nevecine cu județul în care domiciliază acum. Zonele de blocuri cu datorii și zonele industriale dezafectate au fost atractive mai ales pentru satele din același județ. Gropile de gunoi, centrul vechi și zonele de tip Cotorga reprezintă o combinație între cele două modele, persoanele atrase din mediul rural fiind născute atât în sate din același județ, cât și în sate la mare distanță.

Prezentarea de mai sus a traiectoriilor rural-urban sunt simplificate, pentru că iau în considerare doar locul nașterii și rezidența actuală. Dar între locul nașterii, o comună, și orașul în care persoanele locuiesc acum, traiectoriile migratorii au înscris și alte localități. Cât de întortocheate au putut fi o parte dintre călătoriile veniților în zonele sărace urbane se observă în interviuri precum cele prezentate mai jos. În cazul romilor, nomadismul – ca model cultural – și-a pus amprenta în mod vizibil, precum și caracterul de acțiune familială sau de grup mai extins.

> (De când sunteți în Călărași?) Din '77, de când cu cutremurul am venit și eu. (De unde ați venit și cum ați ajuns?) Din județul Iași, comuna X, satul Y, de acolo sunt. Mi-a murit soțul, și dacă el a murit, ce am făcut, am vândut casa acolo, nu trebuia s-o vând, și am plecat de nebună, că eram tânără. Spun drept că am muncit pe la CAP-uri. Am avut o verișoară pe la Slobozia, pe acolo și (…) ea m-a

> adus, nu cunoșteam eu. (Și ați venit așa, în necunoscut?) Da. Am stat cu chirie și pe urmă am cunoscut ferma aia și m-am dus acolo și am lucrat acolo. După aceea am venit să lucrez aici (Călărași). (Discuție de grup cu femei, oraș Călărași, județul Călărași)

> Uite-așa, puneam ceaunu' în spinare la unu (n.n. membru din familie), o pernă, dacă aveam, la altu', o haină, ce era greutate. Acolo iernam două-trei ierne. Dacă vinea alții și spunea că punem grădinile, nu mai vă ținem, (ziceam) hai în alt sat și până ne-a adus aici socru-meu, aicișea. (Familie extinsă, romi autoidentificați, zona Bendea, oraș Babadag, județul Tulcea)

> (Cum trăiau spoitorii?) Uite așa, trăiau, cum trăim noi acuma dân comună-n comună. Când ajungea toamna, se trăgea și ei la vreun om cu chirie, toată iarna stătea acolo, muncea colo, spoia, aducea mălai, foină, porumb, mânca, ba mai vindea și porumb să facă și ei un ban, ce să facă, era săraci cum suntem și noi acuma. (Focus grup cu femei, romi autoidentificați, zona Tihuța, Sector 6, București)

Pentru cei care mai au rude în mediul rural, acolo de unde au venit, migrația ca soluție temporară la o situație de criză sau migrația temporară sezonieră pentru munci agricole complică și mai mult traiectoriile migratorii.

> M-am retras în provincie la mama mea (n.n. după divorț și intrarea în șomaj). Am revenit (în București) pentru că ne era destul de greu și am venit la șefii mei care mi-au dat șomajul și le-am pus întrebarea: sunt în ajutorul de șomaj, ce fac? Și m-au primit înapoi la serviciu. (Mamă singură cu doi copii, Sector 1, București)

> Mai avem veniți din Moldova, care ne creează mari dificultăți. Părinții migrează, efectiv pleacă, (…) pleacă o perioadă la munci în țară, pleacă, apoi vin, fiindcă așa-i specificul. (Director școală, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

La acestea se adaugă noul tip de control al migrației săracilor de la sat la oraș și al locuirii ilegale, prin intermediul poliției și al acțiunilor de demolare întreprinse de autoritățile locale urbane.

Am plecat de foame (n.n. de la țară) și am venit aici în București. (…) Poliția mai vine pe capu' nostru să ne ducem de unde suntem și dacă ne ducem murim de foame că n-avem ocupație. A venit într-o zi acum două luni de zile și ne-a dărâmat casa cu buldozărul domn'e (Discuție de grup, romi autoidentificați, zona Tihuța, Sector 6, București)

Pe de altă parte, este cunoscut faptul că o parte dintre veniții de la sate s-au întors deja în mediul rural, acolo unde aveau pământ,

rude sau o locuință moștenită. În lipsa acestor bunuri și a relațiilor de rudenie, pentru o parte dintre cei care au sărăcit în mediul urban, întoarcerea la țară nu este o soluție.

> Da, da, noi suntem foarte mulți la părinți, nu avem situație, așa că nu avem unde să mergem, am datorii prea multe. (Focus grup cu beneficiari de cantină socială, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

> La sat îți trebuie pământ, că noi nu avem nici măcar de la părinții noștri rămas, că dacă aveam mergeam la țară. Dacă n-ai pământ la țară e mai rău ca la oraș. Aici, cât de cât te mai duci pe gunoaie, mai aduci o sticlă, o haină și-ți mai iei o pâine la copii. (Focus grup cu mame cu mai mult de doi copii, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

(4) Migranții urban–urban

Migranții urban-urban reprezintă 13% dintre persoanele de peste 18 ani din zonele sărace urbane. Comparativ cu celelalte traiectorii migratorii, aceasta a fost urmată de un număr mai mic de persoane ajunse în zonele sărace urbane. Cei veniți în oraș înainte de 1990 reprezintă 8% din totalul locuitorilor adulți ai zonelor sărace urbane. Majoritatea acestora (5%) sunt persoane de peste 60 de ani, care, de la sosirea în oraș, s-au stabilit chiar în zonele acum sărăcite. Restul de 3% sunt persoane de 30-59 ani, sosite în zonele sărace doar după 1990, în urma unui divorț sau a unei separări.

Cei veniți din alte orașe după 1990 sunt mai ales tineri (20-29 ani), semnificativ mai mulți aflați în uniune consensuală, locuind într-o gospodărie puțin numeroasă, formată dintr-un singur nucleu familial complet, cu sau fără copii. În momentul de față sunt zilieri sau lucrează cu carte de muncă, locuiesc cu chirie sau în locuințe pentru care nu au acte și primesc și oferă ajutor atât din zonă, cât și din afara ei. Situația lor este, cu probabilitate mai mare, o situație acută de nevoi (tip 2). Zonele industriale dezafectate exercită o atracție maximă pentru acești sosiți de după 1990, cumulând o pondere de 17% în populația adultă rezidentă. Majoritatea celor care au ajuns în localitate după 1990 au venit direct în zonele sărace. Pentru aceștia, ca și pentru cei veniți din rural după 1990, zonele sărace urbane nu par a reprezenta un loc de retragere pentru asigurarea supraviețuirii, ci un loc ieftin într-un oraș, unde mai există șanse de a găsi un loc de muncă și de a-și înscrie viața pe o traiectorie ascendentă.

(4) Migranții de revenire în urban

Născuți în oraș, plecați în altă localitate și reveniți în oraș sunt 3% dintre persoanele adulte din zonele sărace urbane. Aceste persoane nu au un profil demografic care să-i diferențieze clar de celelalte grupuri ajunse în zonă. Dar este de remarcat faptul că cei reveniți în oraș se află într-o mai mare măsură în sărăcie extremă, aceștia reprezentând 44% dintre cei care s-au întors înainte de 1990 și 63% dintre cei care s-au întors după 1990. Zona industrială dezafectată înregistrează cea mai mare concentrare a acestui tip de migranți, ponderea celor reveniți după 1990 fiind de 12%.

Traiectorii migratorii în zonele sărace rurale

În această privință, se observă faptul că atât profilul zonelor sărace din satele mari, dezvoltate, cât și cel al satelor mici sunt relativ asemănătoare cu modelul național rural, unde persoanele născute și rămase în localitatea rurală reprezintă cea mai mare parte a populației, respectiv 66% dintre rezidenții de peste 18 ani.

Revenirile în mediul rural nu susțin ipoteza migrației de reîntoarcere ca și explicație pentru constituirea zonelor sărace din satele mari, dezvoltate, căci, cei reîntorși reprezintă doar un procent similar cu nivelul național. Explicația este sugerată de interviurile culese: migrația de revenire la sate nu a fost orientată spre zonele sărace ale satelor. Cei care au ales să se întoarcă la țară au fost mai ales cei care aveau pământ, locuințe moștenite sau rude care să le ofere un adăpost.

Comparând sosirile în zonă înainte și după 1990, în zonele sărace din satele mari, se observă faptul că sunt mai mari ponderile persoanelor sosite în zona săracă după 1990, fie că persoanele vin din alte zone ale aceleiași comune (mai ales prin căsătorie), revin sau vin de la oraș. În satele mici, periferice, are loc o scădere a numărului de sosiri, corelat cu îmbătrânirea demografică și atractivitatea scăzută a acestor sate.

Numărul mic de cazuri pentru fiecare traiectorie migratorie către zonele rurale și omogenitatea mai mare a populației rurale nu a permis conturarea unor profiluri diferențiate. Totuși, venirile înregistrate după 1990 formează o categorie aparte, ce atrage atenția prin două elemente:

- Suprareprezentarea romilor și a persoanelor de altă etnie decât română, care duce la creșterea concentrării romilor și a altor etnii în unele zone sărace rurale.

- Creșterea concentrării sărăciei. Dintre persoanele venite din altă zonă ale aceleiași localități după 1990, 62% sunt în situație de criză generalizată (au doar locuință). În sărăcie extremă se află semnificativ mai multe persoane care au revenit din orașe la sate după 1990 (32%) și semnificativ mai multe persoane (35%) care au venit din altă localitate înainte de 1990, dar au ajuns în zonă după 1990.

Desigur, o mare parte dintre sosirile în zona săracă din sat mare sau în sat periferic se datorează căsătoriilor și nu au ca determinare pierderea locuinței sau a mijloacelor de trai. Pe de altă parte, nu trebuie exclusă ipoteza unui proces de formare a unor zone rurale cu funcția de atragere a săracilor, asemănător orașelor.

Pentru a rezuma cele prezentate anterior, sărăcia din zonele sărace rurale și din satele mici, periferice și sărace, este în primul rând expresia sărăcirii locuitorilor vechi și, de-abia în al doilea rând, rezultatul atragerii săracilor din alte zone sau localități. Dar, deși ponderea săracilor extremi care au venit sau au revenit în rural după 1990 este mică, natura fenomenului este similară cu cea înregistrată în mediul urban în ceea ce privește funcția de spațiu de retragere a săracilor rămași fără oportunități în alte zone.

Atât în zonele sărace ale satelor mari, cât și în satele periferice, noi-veniții sau reîntorșii în zonele sărace din mediul rural după 1990 contribuie la creșterea concentrării sărăciei în mediul rural.

Sat Băgeşti, comuna Făgeţelu, judeţul Olt
Casă fără curent electric

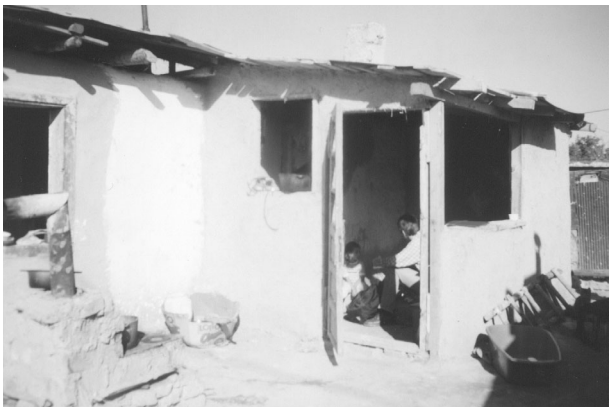

Oraş mare Brăila, judeţul Brăila.
Casă din zona Lacul Dulce

Oraş mijlociu Călăraşi, judeţul Călăraşi.
Bloc din zona Doi Moldoveni

3. Zonele sărace ca spații de locuit

3.1 Cum se locuiește în zonele sărace

Manuela Sofia Stănculescu

Analiza zonelor sărace ca spații de locuit este parte integrată a oricărui discurs despre „noua sărăcie" și concentrarea acesteia în teritorii clar delimitate. A valida o zonă drept *zonă săracă* presupune prezența deprivărilor referitoare la locuire („housing deprivation" Townsend, 1987), predominanța unor condiții dezavantajate de locuire („housing disadvantage", Clapham, 1990). În această privință, *zonele sărace* sunt descrise drept zone lipsite sau slab dotate cu utilități, mediu natural precar (lipsa spațiilor verzi, absența locurilor sigure de joacă pentru copii, poluare etc.), fond locativ aflat într-o stare avansată de degradare și cu locuințe sărăcăcios dotate cu utilități urbane. Fenomene specifice zonelor sărace sunt insecuritatea locuinței (căci rezidenții nu dețin locuințele în proprietate sau nu au forme legale în acest sens, existând astfel un risc înalt de evacuare) și supraaglomerarea locuințelor. Toate aceste aspecte sunt discutate în continuare pentru tipurile de zone studiate.

În mod evident, aceste probleme sunt diferite pentru indivizii care locuiesc în mediul urban față de cele ale persoanelor care trăiesc în mediul rural. De aceea, situația locuirii este tratată diferențiat pe cele două medii rezidențiale.

Locuirea în zonele sărace din orașe

Zonele urbane studiate au profiluri ale locuirii net diferite de profilul dominant în mediul urban (Tabel 18). În majoritatea tipurilor de zone sărace din orașe, locuințele sunt mai mici, mai aglomerate, mult mai vechi sau mult mai noi, mai puțin sigure și rezistente, mai

Tabel 18 Indicatori ai locuirii în zonele sărace din oraşe pe tipuri de zone

	Zone de tip semirural	Zone de tip Cotorga	Gropi de gunoi	Centru istoric	Zone de tip ghetou	Zone industriale dezafectate	Zone de blocuri cu datorii	Urban național
Are grădină în jurul casei	63,3%	40,9%	52,6%	10,7%	2,6%	7,3%	16%	17,1%
Locuințe cu:								
- o cameră	7,0%	7,8%	38,2%	32,4%	73,4%	56,4%	0,0%	9,9%
- două camere	41,4%	36,8%	30,3%	47,3%	22,5%	43,6%	70,0%	48,9%
- trei camere sau mai multe	51,6%	55,4%	31,5%	20,3%	4,1%	0,0%	30,0%	58,8%
Material de construcție*:								
- cărămidă, bolțar, beton, BCA, piatră	35,7%	27,6%	14,4%	94,2%	100%	98,2%	98,0%	90,3%
- paiantă, furci, nuiele, chirpici	62,3%	70,7%	75,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	9,7%**
- carton, linoleum, cârpe, hârtii, pungi	0,0%	0,0%	9,2%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	
Număr mediu de persoane pe cameră	1,53	1,62	2,34	2,07	2,45	2,51	1,43	1,14
Anul construirii clădirii*:								
- înainte de 1940	13,2%	15,5%	6,6%	57,9%	0,0%	0,0%	0,0%	8,1%
- 1940-1977	53,5%	50,0%	15,8%	2,6%	42,3%	25,5%	50,0%	51,9%
- 1977-1989	3,1%	2,6%	3,9%	1,3%	7,2%	36,4%	38,0%	38,5%
- după 1989	6,2%	6,0%	65,8%	1,3%	1,7%	0,0%	0,0%	1,5%
Locuința are deficiențe serioase	73,6%	75,0%	87,0%	82,9%	54,9%	70,9%	44,0%	40%
Forma de proprietate*:								
- proprietatea personală, cu acte	86,0%	83,6%	34,2%	37,3%	50,4%	9,4%	90,0%	92,6%
- proprietatea personală, fără acte	4,7%	8,6%	57,9%	1,3%	1,7%	58,5%	0,0%	Neînregistrat
- închiriată de la stat	4,7%	1,7%	0,0%	60,0%	28,2%	26,4%	8,0%	3,3%
- închiriată de la particulari	3,1%	4,3%	6,6%	1,3%	17,7%	0,0%	2,0%	2,1%
Număr de gospodării	129	116	76	76	459	55	50	

Sursa: Date la nivel național urban din Panduru et al., INS, 2001.

Note: *Diferența până la 100% reprezintă non răspunsuri. **Se referă la lemn şi „alte materiale".

inadecvate, aflate într-o stare de degradare mai avansată, iar statutul legal al proprietății asupra lor nu conferă siguranță și stabilitate.

Notă aparte fac zonele de blocuri cu datorii, care au un profil asemănător cu cel general urban, pe toate dimensiunile considerate, mai puțin distribuția locuințelor în funcție de numărul de camere, unde apartamentele cu două camere sunt suprareprezentate.

În acord cu descrierile din capitolele anterioare, zonele de tip semirural și cele de tip Cotorga au un profil foarte asemănător din punct de vedere al locuirii. În ambele zone, clădirile și locuințele au caracteristici mai apropiate de cele ale mediului rural decât de cele urbane: sunt case, cele mai multe cu grădină, cu număr mediu de camere pe locuință ușor mai mare și majoritar construite din materiale mai puțin rezistente (chirpici, paiantă, furci etc.). Distribuția gospodăriilor după anul construirii clădirii în care locuiesc este consistentă cu procesul de transformare a acestor două tipuri în zone sărace. Ponderea mai mare decât la nivelul întregului mediu urban a clădirilor construite înainte de 1940 este foarte asemănătoare cu cea existentă în mediul rural. În schimb, ponderea foarte mică a gospodăriilor cu case construite între 1977 și 1989, le distinge față de ambele medii rezidențiale. Zonele de tip semirural, precum și zonele de tip Cotorga nu au fost „zone bune" nici în perioada comunistă, prin urmare construirea de noi locuințe a fost mult încetinită chiar și prin comparație cu situația din mediul rural: nici statul nu investea în locuințe (unele erau chiar parte a planurilor de demolare), și nici populația cu bani nu era atrasă de aceste zone. Pe de altă parte, după 1990 dinamica construirii de case este de patru ori mai mare decât cea la nivelul întregului mediu urban.

Totuși se pot constata diferențe între cele două tipuri de zone, dacă fondul de locuințe este comparat pe perioade distincte. Diferențele înregistrate sunt concordante cu istoriile diferite ale celor două tipuri de zone (subcapitolul 2.6). Astfel, casele construite între anii 1940–1977 în zonele semirural sunt construite din cărămidă (sau materiale rezistente), au două–patru camere, dar cu suprafețe mai mari și mai bine dotate cu apă curentă, canalizare și curent electric decât casele construite în zonele de tip Cotorga, în pondere semnificativ mai mare construite din chirpici, cu mai multe camere trei–șase, dar mai mici. În 2001, casele ridicate în perioada 1940–1977 din zonele semirural sunt ocupate fără acte (ocupate abuziv), în statistic semnificativ mai multe cazuri, în timp ce

casele din Cotorga sunt într-o proporție semnificativ mai mare ocupate de gospodării extinse sau de copiii foștilor rezidenți. Dacă perioada de referință este după 1989, casele nou construite sunt din chirpici, cu două camere relativ mari în zonele semirurale, în timp ce zonele Cotorga sunt polarizate între adăposturi improvizate plus case de chirpici formate dintr-o singură cameră (multe în completarea casei părintești) și „palate cu turnulețe", cu peste cinci camere, aparținând romilor înstăriți. Casele din zonele semirural, precum și casele mari din zonele de tip Cotorga, sunt construite cu acte în regulă, în timp ce adăposturile improvizate și camerele adăugate la case vechi sunt majoritar lipsite de acte. De altfel, în zonele de tip Cotorga se practică vânzarea pământului „pe chitanță", care nu permite nou sosiților întocmirea de acte, expunându-i pe aceștia la risc înalt de evacuare periodică, „când proprietarul mai vrea niște bani sau când se supără". Deoarece zonele semirural sunt mai bine echipate cu utilități, casele construite după 1990 continuă să fie mai bine echipate decât cele din zonele Cotorga, semnificativ mai deprivate în această privință.

Gropile de gunoi reprezintă un tip aparte. Membrii acestor comunități locuiesc în case cu ceva grădină în jur, în mare parte construite după 1989 din chirpici sau din alte materiale puțin rezistente (9,2% sunt chiar improvizații din carton, cârpe, pungi), alcătuite dintr-o încăpere unică, supraglomerată.

Zonele de tipul centru istoric sunt alcătuite din case fără teren sau grădină în jur, cele mai multe construite înainte de 1940, în general din materiale solide, în care familii sărace, relativ numeroase, au primit după 1990 câte o cameră sau două, ca locuințe sociale.

Zonele popular denumite ghetou și zonele industriale dezafectate sunt zone de blocuri diferențiate de profilul general urban mai ales prin predominanța locuințelor cu o singură cameră și supraaglomerarea masivă a acestora. Între 38% și 49% dintre actualii rezidenți nu cunosc anul de construcție al locuinței, majoritatea fiind venită în zonă după 1990 și nedeținând locuințele în proprietate.

Locuințele din zonele sărace urbane sunt într-o stare de deteriorare mult mai avansată decât la nivelul întregului mediu urban. Astfel, cu excepția zonelor de blocuri cu datorii și a zonelor de tip ghetou, în toate celelalte zone sărace urbane, peste trei sferturi din gospodării au dificultăți legate de locuință, acestea necesitând reparații serioase. Peste jumătate dintre gospodăriile din zonele de case au probleme cu acoperișul, o treime cu zidurile care stau să

cadă sau care sunt pline de igrasie și o cincime cu tencuiala. Spre deosebire, în zonele de blocuri, predomină problemele legate de instalațiile sanitare și cele de apă, urmate de reparații ale tocurilor de uși și de ferestre puternic deteriorate, scurgerile prin acoperiș sau tavan și zidurile pline de igrasie, fiecare dintre acestea cu ponderi de 20%–35%. De remarcat, deficiențele locuințelor menționate de populația urbană în ancheta *Condițiile de viață ale populației din România* (INS, 2001) iau ca referință confortul, fiind de genul insuficientă lumină naturală, insuficientă căldură sau supraaglomerare. În contrast, dificultățile menționate de către rezidenții zonelor sărace urbane sunt și mult mai numeroase și referitoare la aspecte minimale pentru o viață sănătoasă.

Dacă la nivelul întregului mediu urban 92,6% dintre gospodării dețin locuințele în proprietate personală, în zonele sărace predomină formele atipice de proprietate asupra locuinței, cu excepția a trei tipuri de zone, și anume zonele de tip semirural, zonele de tip Cotorga și zonele de blocuri cu datorii. Patru din cele șapte zone sărace din orașe, tocmai cele care concentrează sărăcie extremă, sunt dominate de lipsa actelor de proprietate asupra locuințelor și de închirieri, forme atipice care sunt asociate cu absența actelor de identitate și cu insecuritatea locuirii.

În comunitățile de pe lângă gropile de gunoi și în zonele industriale dezafectate, peste jumătate (57,9%, respectiv 58,5%) dintre gospodării nu dețin forme legale asupra locuințelor. Majoritatea acestor gospodării nu pot obține forme legale de proprietate asupra locuințelor pentru că adăposturile lor sunt construite fie pe teren public, fie pe un teren înregistrat drept extratravilan, fie pe un teren cu un statut neclar din punct de vedere al proprietății, care, conform legii, poate fi încă revendicat de către fostul proprietar, fie nu pot fi încadrate drept locuințe care să reprezinte adrese. Ca efect, ei nu pot obține nici acte de identitate actualizate, căci, chiar dacă vor, nu-și pot face mutația pe domiciliul actual. În aceste condiții, persoanele din aceste zone, chiar și atunci când doresc și încearcă să se înregistreze oficial, nu găsesc căi legale de rezolvare; autoritățile locale nu pot elibera actele, căci, la rândul lor, ar încălca legea. Astfel, explică autoritățile, în condițiile lipsei de alternative, rezidenții acestor zone cad victime „capcanei legilor", fiind forțați, în mod inevitabil, la o existență „invizibilă" din punct de vedere legal.

Consistent cu descrierea zonelor de tip centru istoric și a procesului de formare specific lor, 60% dintre gospodăriile rezidente tră-

iesc în locuințe sociale, închiriate de la stat. Această pondere este de aproape douăzeci de ori mai mare decât ponderea existentă la nivelul întregului mediu urban. Se observă că, și în cazul zonelor popular denumite ghetou, și a zonelor industriale dezafectate, ponderea celor care locuiesc cu chirie la stat este de opt-nouă ori mai mare decât cea înregistrată la nivel urban, 3,3%. De asemenea, cu o pondere de 18% dintre gospodării (de nouă ori mai mare decât la nivelul întregului mediu urban) închirierile de la particulari se adaugă la formele atipice de proprietate asupra camerelor de cămin din zonele de tip ghetou. Este de remarcat că, în majoritatea cazurilor, aceste închirieri nu implică firme private, ci persoane particulare care în unele cazuri nu dețin locuința respectivă în proprietate, ci se impun prin forță în aceste comunități alegale. Deci nu presupun întocmirea actelor oficiale corespunzătoare. De aceea, și în acest caz, lipsa formelor legale referitoare la locuință implică și absența actelor de identitate actualizate.

Zonele sărace urbane și utilitățile publice

Utilitățile publice merită o atenție aparte, căci prezența lor este nota specifică confortului și stilului urban de viață în timp ce absența lor este sursă influentă de deprivare/frustrare și reprezintă semne clare de locuință inadecvată cu efecte negative asupra stării de sănătate a persoanelor care le ocupă. Majoritatea zonelor urbane sărace sunt deprivate atât din punct de vedere instituțional (lipsa școlii, dispensarului, secției de poliție etc.), cât și din punct de vedere al utilităților publice: energie electrică, apă curentă, canalizare, apă caldă, încălzire și posturi telefonice (Tabel 19).

(1) Curent electric

La nivelul mediului urban din România, doar 1% dintre gospodării nu dispun de locuințe iluminate electric. În zonele sărace din orașe, această pondere se regăsește doar în zonele de blocuri cu datorii (2%) și în zonele de tip semirural (5%). Pentru celelalte cinci tipuri de zone, procentul celor cu locuințe fără iluminat electric crește substanțial la: 9% în zonele de tip Cotorga, 12% în centrele istorice, 20% în zonele de tip ghetou și în fostele colonii muncitorești, atingând un maxim de 66% în comunitățile care trăiesc din gropile de gunoi. Mai mult, între 4% și 11% (maximum atins în zonele de tip Cotorga) dintre gospodăriile cu locuințe încă conectate la rețeaua publică de curent electric au datorii la plata acestuia.

Tabel 19 Gospodării din zonele sărace urbane cu locuințe conectate la utilitățile publice

	Zone de tip semirural	Zone de tip Cotorga	Gropi de gunoi	Centru istoric	Zone de tip ghetou	Zone industriale dezafectate	Zone de blocuri cu datorii	Urban național
Locuințe racordate la:								
- curent electric	95,0%	91,0%	34,0%	88,0%	80,0%	80,0%	98,0%	99,0%
- apă curentă	32,6%	11,2%	15,8%	68,4%	78,4%	10,9%	98,0%	86,3%
- canalizare	28,1%	5,2%	1,3%	59,2%	81,4%	21,8%	98,0%	83,8%
- rețeaua publică de gaze	22,5%	12,1%	0,0%	25,0%	14,6%	0,0%	52,0%	72,5%
- rețeaua de termoficare și beneficiază atât de căldură cât și de apă caldă	0,0%	0,0%	0,0%	6,6%	22,0%	1,8%	42,0%	66,0%
- rețeaua de termoficare și beneficiază doar de căldură	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	1,3%	14,5%	0,0%	66,0%
- post telefonic	31,8%	22,4%	6,6%	26,3%	24,6%	18,2%	30,0%	65,7%
Număr de gospodării	129	116	76	76	459	55	50	

Sursa: Date la nivel național urban din Panduru et al., INS, 2001.

(2) Apă curentă

La nivelul întregului mediu urban, rețeaua publică de apă constituie principala sursă de aprovizionare cu apă pentru marea majoritatea a gospodăriilor. Patru tipuri de zone sărace se abat considerabil de la normă, și anume zonele periferice de case (semirural și Cotorga), zonele din preajma gropilor de gunoi și zonele industriale dezafectate, în care numai una din nouă, una din șase sau una din trei gospodării beneficiază de apă curentă.

(3) Canalizare

Dotarea gospodăriilor cu instalații de canalizare este la fel de deficientă ca și dotarea cu instalații de apă curentă. În zonele sărace, chiar și în zonele industriale dezafectate și în cele de foste cămine muncitorești, ponderi semnificativ mai reduse de gospodării au locuințe racordate la rețeaua publică urbană. În multe dintre aceste blocuri, instalațiile de canalizare fie au fost complet distruse, fie sunt într-o stare de degradare atât de avansată încât nu mai pot fi folosite. Prin urmare, mai ales în aceste zone, populația a adoptat strategia de început de secol a găleții deșertate zilnic în spațiile neamenajate special, dintre blocuri („în spatele blocului", care de cele mai multe ori înseamnă în fața blocului altora). În zonele de case, WC-urile în curte sau lipsa WC-ului sunt norma. Strategiile locatarilor din zonele sărace urbane în lipsa apei curente și a canalizării reprezintă principalele cauze ale asocierii acestor zone cu „mizerie" (ca lipsă de curățenie) și cu „focare de infecție".

> M1: În special blocurile de nefamiliști de la Zahăr, garsoniere, știu anul trecut o perioadă de timp au fost fără curent, fără apă, dezastru. F1: Nu au unde să ducă gunoiul. Au la subsol șobolani, teroare. Nu mai e nimic. S-a distrus canalizarea, s-a distrus tot. (Discuție de grup, oraș Babadag, județul Tulcea)

(4) Alimentarea locuințelor cu gaze

Rețeaua publică de gaze naturale nu acoperă cele mai multe dintre zonele sărace. Dar chiar și în zonele în care această facilitate publică este prezentă (zonele de tip centru vechi și zonele de blocuri cu datorii la întreținere) numai un procent de gospodării semnificativ mai mic decât cel general urban are locuințele racordate.

(5) Încălzirea locuinței

Modalitatea specifică de încălzire a locuințelor din mediul urban este racordarea la sistemul public de termoficare. Zonele sărace fac din nou notă aparte. În trei dintre cele șapte tipuri de zone, această

modalitate de încălzire nu este disponibilă. În zonele de tip centru vechi și cele trei tipuri de zone cu locuințe la bloc ponderi extrem de mici de gospodării beneficiază de această utilitate. Dacă în fostele cămine muncitorești și în zonele industriale dezafectate predomină debranșările colective (deconectarea fiind realizată la nivelul întregului bloc), în zonele de blocuri cu datorii debranșările sunt mai degrabă individuale, fiind parte a strategiilor gospodăriilor de minimizare a costurilor asociate locuinței. Centralele termice individuale sunt practic inexistente în toate zonele sărace. Ca soluții la situația de criză, gospodăriile adoptă diferite comportamente în funcție de resursele disponibile în zonă. Comportamentul dominant este cel de tip „rural", adică încălzirea cu lemne (pentru mai mult de trei sferturi dintre gospodării), cu excepția gospodăriilor din zonele de tip ghetou, de foste cămine muncitorești, unde termoficarea coexistă cu încălzirea cu reșouri și cu improvizații pe baza curentului electric (cam un sfert din gospodării), cu încălzirea „la butelie" (o cincime dintre gospodăriile rezidente în zonă) și cea realizată ocazional cu fel de fel de resturi găsite pe la gropile sau tomberoanele de gunoi. De remarcat, dintre cei care își încălzesc locuințele cu lemne, numai în zonele de tip semirural și cele de tip Cotorga, ceva mai mult de jumătate obțin combustibilul prin cumpărare. În celelalte zone, lemnele sunt adunate, „luate de pe câmp", găsite la gunoi, sunt recuperate deșeuri de pe la firme, primite în dar, obținute în schimbul muncii prestate cu ziua și/sau sunt furate.

Figura 10 Cât de des, în ultima iarnă, nu ați avut cu ce încălzi locuința şi ați suferit de frig? (% din gospodării din zonele sărace din oraşe)

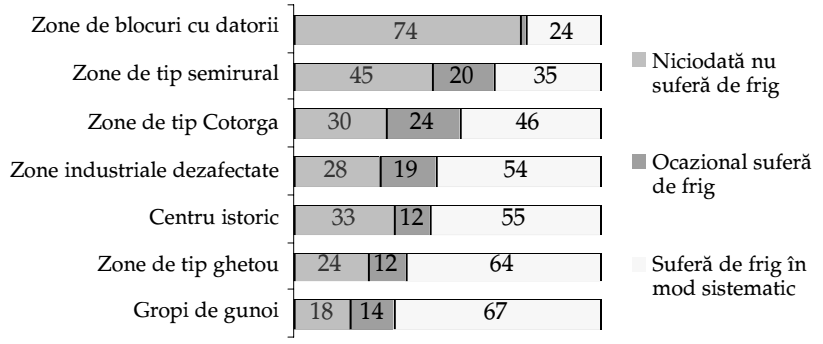

Toate acestea indică clar situația precară a rezidenților din aceste zone în care fie lipsește utilitatea, fie lipsesc banii pentru plata acesteia. Devine astfel de înțeles de ce jumătate sau chiar mai mult dintre gospodării suferă în mod sistematic de frig în cinci dintre cele șapte tipuri de zone urbane sărace, precum este ilustrat în Figura 10. Se observă că cea mai bună situație este în zonele de blocuri cu datorii, dar chiar și aici, rezidenții dintr-un sfert dintre gospodării suferă de frig în fiecare lună de iarnă.

Ca regulă, cu cât rata sărăciei extreme dintr-o zonă este mai mare, cu atât ponderea gospodăriilor care suferă în mod sistematic de frig este mai mare și cu atât nevoia neacoperită este mai mare, de la a suferi de frig de câteva ori în fiecare lună de iarnă la a suferi de frig în fiecare zi.

(6) Apă caldă

Apa caldă este o utilitate la fel de rară ca și termoficarea. Modalitățile de încălzire a locuinței sunt cel mai frecvent menționate și ca modalități de producere a apei calde: lemnele, reșoul și „aragazul" sau „butelia".

(7) Posturi telefonice

Acest tip de utilitate este singura cu evoluție pozitivă în anii de după 1990. În momentul cercetării, în toamna anului 2001, în zonele urbane sărace, ponderea gospodăriilor care aveau telefon era de două, trei sau de zece ori mai mică decât la nivelul întregului mediu de rezidență. Această pondere, deși mică, este totuși în creștere față de anul 1989, în contrast cu toate celelalte tipuri de utilități care s-au deteriorat considerabil în cei 12 ani de tranziție.

În total, doar în comunitățile de pe lângă gropile de gunoi majoritatea (65%) gospodăriilor nu beneficiază de nici una dintre facilitățile urbane discutate mai sus. În zonele de blocuri cu datorii nu există astfel de cazuri, gospodăriile dispunând de locuințe dotate cu trei-cinci utilități. În celelalte zone urbane sărace, ponderea celor deconectați de la toate utilitățile variază între 4%, în zonele de tip semirural, și 18%, în zonele industriale dezafectate. Dacă în cele două tipuri de zone periferice de case și în coloniile muncitorești dezafectate peste jumătate dintre gospodării dispun doar de o utilitate, în zonele popular denumite ghetou și în cele din centrele istorice ale orașelor predomină locuințele conectate la trei sau patru utilități.

Fenomenul supraîndatorării: Marea majoritate a gospodăriilor din zonele urbane sărace „locuiesc înghesuiți, în locuințe mizere", fără

acces la utilitățile specific urbane, fie pentru că acestea nu sunt prezente în zonă, fie pentru că nu și le permit. Un cinic ar comenta că cealaltă față a acestei situații disperate este una pozitivă, lipsa de vulnerabilitate la datoriile către utilități – pentru ce nu ai, nu este nevoie să plătești. Cum spune unul dintre intervievații noștri: „blocul meu e dat la zero", adică „nu plătim că nu este instalație, nu există nimic. Nu avem apă, nu avem lumină, nu avem nimic, deci o singură cameră asta este ce avem."

Cu toate acestea, și în anumite zone urbane sărace fenomenul supraîndatorării este prezent, gospodăriile cumulând plăți restante la apă, gaz, energie electrică, întreținere (cel mai frecvent), telefon, dar și chirie sau taxe și impozite pentru casă.

Ancheta INS (Panduru et al., INS, 2001) pe care o folosim ca termen de comparație arată că, specifică mediului urban, este întârzierea la plata întreținerii locuinței, fenomen înregistrat la 20,9% dintre gospodării. În trei tipuri de zone studiate, toate de case, zone de tip semirural, zone de tip Cotorga și zonele din centrul vechi, ponderea gospodăriilor cu datorii este similară celei la nivel urban național. Ceva mai aparte sunt centrele vechi, unde, spre deosebire de celelalte două tipuri de zone, toți cei îndatorați cumulează datorii ce depășesc venitul total lunar al gospodăriei, deci au șanse ridicate de a se multiplica. În zonele fostelor cămine muncitorești precum și în zonele de blocuri cu datorii procentul gospodăriilor îndatorate este de două ori mai mare decât la nivelul întregului mediu de rezidență, și mai mult de jumătate dintre acestea sunt supraîndatorate, având datorii totale la utilități ce depășesc venitul lor lunar total. Așadar, în ultimele două tipuri de zone riscul de evacuare și pierdere a locuinței (pentru cei care au locuințele în proprietate personală) și, implicit, riscul de accentuare a sărăciei este unul ridicat.

Problema datoriilor la utilități apare frecvent în interviuri ca unul dintre stresurile majore ale celor săraci. Conform acestora, majoritatea debranșărilor sunt „puțin și vina noastră că nu am plătit la timp", dar sunt efect al penalizărilor „exagerate" aplicate de către regiile furnizoare și al lipsei de procedură care să facă posibilă plata acestora în tranșe. Adică, supraîndatorarea, cum am măsurat-o anterior (totalul datoriilor depășesc venitul total lunar al gospodăriei), este doar parțial relevantă, căci pe măsură ce întârzie, suma datorată crește substanțial, prin aplicarea penalităților. Fiecare zi peste un prag anume adaugă zerouri la sumele existente cu o

viteză care face ca fenomenul debranșării să pară venit dintr-o dată, pe nepregătite. În plus, suma cumulată este, în condițiile veniturilor lor, atât de importantă încât adăugarea și a taxei de rebranșare face ca întreaga situație să pară fără șanse de redresare, așa că plata utilității este amânată sine die și se trece la soluții de tip tradițional: în loc de lumină, ziua se stă cu ușile deschise și seara se folosesc lumânări (și pe acestea unii le procură de prin cimitire).

> Eu aveam de plată șapte sute de mii, din care cineva a venit de la Renel că am trei milioane. M-am dus acolo și am luat de la exploatare toate indexurile, cît am eu de plată și s-a calculat o medie lunară de șapte sute de mii pe care trebuia să o plătesc. Ei au spus că am trei milioane și au venit și mi-au luat și contuarul de pe hol. Acum, trebuie să plătesc și deschiderea. Camerele sunt mici, întunecoase. Lemne de foc nu am deocamdată. Copiii își scriu temele la lumânare. Ziua deschid ușa ca să se vadă. (Tată singur cu patru copii în întreținere, fără loc de muncă, care stă într-o locuință de două camere, cu pături în loc de geamuri, zona centru vechi, oraș Brăila, județul Brăila)

Locuirea în zonele sărace din sate și în satele sărace

Dacă în orașe zonele sărace se deosebesc net de zonele din jur prin profiluri atipice ale locuirii, observabile „cu ochiul liber", în sate, locuirea nu mai funcționează ca semn distinctiv vizibil. În interiorul satelor, oamenii săraci sunt identificați de către autorități mai degrabă prin lipsa pământului și vârstă (cei mai bătrâni care nu mai pot munci), locuința nereprezentând o problemă atât de pregnantă.

Din punctul de vedere al condițiilor de locuire, se observă că satele mici, periferice și sărace au un profil relativ asemănător cu media rurală, cu excepția materialului de construcție și a deficiențelor pe care le are locuința (Tabel 20).

Spre deosebire, zonele identificate în interiorul satelor mari, periurbane și cu nivel relativ ridicat de dezvoltare sunt sărace din punct de vedere al locuirii: casele sunt mai mici, supraglomerate, construite (un sfert după 1990) din materiale puțin rezistente, aproape un sfert îngrămădite, fără curte și fără garduri separatoare.

Marea majoritate a caselor sunt construite din chirpici, și două treimi dintre cei intervievați declară că locuințele lor au nevoie de reparații serioase. Studii sociologice recente (Sandu, 1999) demonstrează că în spatele profilului rural mediu, luat de noi drept termen de referință, se ascund în fapt discrepanțe consistente între regiuni

Tabel 20 Indicatori ai locuirii în zonele sărace din sate

	Zone sărace din sate dezvoltate	Sate mici, periferice, sărace	Rural, național
Au grădină în jurul casei	76,5%	93,3%	80,7%
Locuințe cu:			
- o cameră	13,4%	2,9%	6,0%
- două camere	24,7%	33,7%	35,3%
- trei camere sau mai multe	61,9%	63,4%	58,7%
Material de construcție*:			
- cărămidă, bolțar, beton, BCA, piatră	19,2%	10,6%	41,8%
- paiantă, furci, nuiele, chirpici	80,8%	89,4%	58,2%**
Număr mediu de persoane pe cameră	1,81	1,18	1,04
Anul construirii clădirii*:			
- înainte de 1940	5,1%	15,4%	12,7%
- 1940-1977	43,4%	61,5%	71,5%
- 1977-1989	7,1%	4,8%	11,1%
- după 1989	27,3%	9,6%	4,7%
Locuința are deficiențe serioase	66,7%	62,5%	33%
Forma de proprietate*:			
- proprietatea personală, cu acte	86,9%	96,1%	96,7%
- proprietatea personală, fără acte	6,1%	0,0%	***
- închiriată de la stat	0,0%	0,0%	1,2%
- închiriată de la particulari	7,1%	0,0%	0,5%
Număr de gospodării	99	104	

Sursa: Date la nivel național urban din Panduru et al, INS, 2001.

Note: * Diferența până la 100% reprezintă non-răspunsuri. ** Se referă la lemn si „alte materiale". *** Neînregistrat la nivel național.

sau între formele de relief, precum și între diferite niveluri de dezvoltare/sărăcie comunitară. Pe baza datelor de la *Recensământul Populației și Locuințelor* din 1992, studiul arată că ponderea caselor construite din chirpici variază între 12,6% în zonele de munte și 63,3% în zonele de câmpie, între 17,6% în satele dezvoltate ale țării și 65,8% în satele cele mai sărace. Chiar și în aceste condiții, ponderea de 89% de gospodării cu case din chirpici înregistrată în satele mici și sărace, selectate în cadrul cercetării noastre, rămâne una considerabil mai mare, indiferent de termenul de comparație pe care îl alegem. Mai mult, așa cum sublinia unul dintre informanții locali, casele nu sunt doar construite din chirpici, dar, prin comparație cu consătenii, gospodăriile în sărăcie extremă din sat „trăiesc în condiții destul de anormale pentru viața unei persoane".

> La noi aici, în județul Botoșani, la Santa Mare, casele se fac din acel pământ cu paie, dar dacă este bine făcut, bine aranjat, se ridică niște căsuțe frumușele, dar foarte greu, cu sacrificii enorme. Pentru o parte, pentru tinerii mai săraci nu au posibilitatea nici pentru așa ceva. Trăiesc cu părinții, da, trăiesc cu părinții la un loc. Trăiesc în locuințe ca să spun așa, trăiesc în locuințe destul de anormale pentru viața unei persoane. Și o parte sunt familii cu mulți copii. (Primar, comuna Santa Mare, județul Botoșani)

Al doilea aspect de menționat pornește de la comparația cu populația rurală, cu privire la deficiențele locuințelor. În zonele sărace din sate, ponderea gospodăriilor care trăiesc în locuințe ce necesită renovare sau reparații serioase este de două ori mai mare decât la nivelul populației din mediul rural. Diferența cantitativă este dublată de una calitativă. În timp ce la nivelul întregului mediu de rezidență deficiențele menționate se referă la insuficiența spațiului disponibil, încălzire, probleme care țin de vechimea construcției sau de lipsa resurselor pentru renovarea acestora, pentru gospodăriile din zonele sărace, deficiențele se referă în principal la probleme grave de genul acoperiș „prin care plouă", lipsa ușilor sau a geamurilor, deterioarea accentuată a acestora, ziduri care stau să cadă, tencuială căzută. Ca și în cazul zonelor sărace din orașe, referința este la supraviețuire, și nu la confort.

Locuirea în zonele sărace din sate implică, într-o mult mai mică măsură, formele de insecuritate identificate în mediul urban. În zonele sărace din satele mari și relativ dezvoltate, doar 6,1% dintre gospodării nu dețin acte de proprietate asupra locuințelor, situație care, în satele mici, a fost găsită doar în două cazuri. De asemenea, în zonele sărace din satele mari, periurbane se găsesc și 7,1% dintre gospodării care locuiesc într-o casă închiriată, mai ales în mod informal („prin înțelegere, fără acte"). Totuși, norma locuințelor proprietate personală este respectată chiar și în zonele sărace. Mai mult, dată fiind și absența fenomenului de supraîndatorare către regiile furnizoare de utilități, riscul de evacuare și pierdere a locuinței este considerabil mai redus.

Zonele sărace din sate și utilitățile publice

În ceea ce privește utilitățile, prin comparație cu mediul urban sau cu media pe țară, întregul mediu rural suferă de „sărăcie comunitară". Deci deprivarea din punct de vedere al utilităților moderne nu reprezintă în mediul rural doar problema unor zone sau

gospodării, ci se extinde la nivelul întregii comune sau cel puțin a anumitor sate componente.

(1) Curent electric

Similar cu întregul mediu de rezidență, dotarea cu infrastructură a zonelor rurale sărace se limitează practic la curent electric: 91% dintre gospodăriile din satele mici și 88% dintre gospodăriile din zonele sărace din satele mari. Atunci când casele nu au anumite utilități ce nu constituie o problemă generală în comunitățile respective, cum este cazul curentului electric, ele nu sunt neapărat concentrate pe zone delimitate teritorial. Dacă utilități precum apă curentă sau gaz, acoperă în multe comune doar satul centru de comună (de obicei) sau doar anumite vecinătăți, zonele marginale nebeneficiind de ele, în cazul curentului electric, lucrurile stau diferit. De cele mai multe ori, casele fără curent electric sunt cele nou construite care nu pot fi racordate la sistem (pe motive tehnice) sau cele aparținând gospodăriilor care nu își permit cheltuielile aferente acestei operațiuni.

> Locuințe fără curent electric sunt foarte puține, câteva cazuri de bătrâni care n-au nici un sprijin, n-au copii dar aș putea spune că procentul pe comună de locuințe fără curent e 2%-3%, puține, ici-colo câte una. Mai sunt și cele nou construite cărora nu le-o pus încă tensiune; la ora actuală, instalația interioară pentru branșare la instalație electrică pentru o casă obișnuită este în jur de șapte-opt milioane de lei. (Secretar primărie, comuna Santa Mare, județul Botoșani)

(2) Apă curentă și canalizare

În satele studiate, apa curentă și canalizarea sunt practic inexistente, dar, chiar la nivelul întregului mediu rural, ancheta INS (Panduru et al, 2001) a înregistrat procente de doar 8,2%, respectiv 4% dintre gospodării cu locuințe dotate cu aceste utilități (și în acest caz, cu mari diferențieri, de la 5% la 13% dintre gospodării, între satele de munte și cele de câmpie, precum și în funcție de regiunea istorică din care face parte satul, conform Sandu, 2000). Prin urmare, abordarea din perspectiva utilităților moderne este în România mai degrabă urbano-centristă, așa că trebuie completată cu observația că în zonele selectate, adevărata problemă nu este lipsa apei curente, ci chiar aprovizionarea cu apă și calitatea redusă a apei disponibile.

> Accesul la apa potabilă pare a fi o problemă majoră pentru sătenii care locuiesc la marginea satului. Sunt familii care transportă

apa de la surse aflate la distanțe de 400– 600 metri sau chiar mai mari. (Raport de teren, comuna Copălău, județul Botoșani)

Comuna are grave probleme în alimentarea cu apă, deoarece apa se găsește la peste 200 metri adâncime. Există câteva cișmele la care se distribuie apa timp de două ore în trei zile ale săptămânii, și unde se stă la coadă. (Raport de teren, comuna Făgețelu, județul Olt)

(3) Alimentarea locuințelor cu gaze

Referitor la racordarea locuințelor la rețeaua publică de gaze naturale, procentul la nivelul întregului mediu rural provine dintr-o distribuție înalt eterogenă, de la sate în care procentul locuințelor racordate la gaze depășește 90% la sate complet lipsite de această facilitate. Situația este similară și în cazul satelor incluse în studiul nostru. Un singur sat mare, centru administrativ de comună, situat în imediata apropiere a municipiului Târgu Mureș (județul Mureș), cu nivel ridicat de dezvoltare prin comparație cu restul satelor din țară, este racordat la rețeaua publică de gaze naturale. În zonele sărace din acest sat (vezi și Harta 3), trebuie remarcat că doar o treime dintre gospodăriile rezidente sunt racordate la sistem, deși la nivelul satului ponderea corespunzătoare este mai mult decât dublă. Din cauza costurilor aferente branșării individuale și plăților lunare, gospodăriile sărace nu își permit utilitatea, nici chiar atunci când aceasta este disponibilă.

Înainte de '89 foarte mulți care au fost în țigănie, aici, au avut gaz. Dar după '89 chiar dacă o mers în Ungaria n-au putut să-și plătească gazul, au venit și le-o tăiat gazul. Și aici aș putea să zic că chiar să-i ajute pe cei care au gaz să poată (plăti) și chiar lumina. Iarna e foarte greu, nu poți să zici că te întreții și cu gazul și cu lumina și cu copiii și cu totul, nu se poate. (Discuție de grup cu tineri romi, zona Păcii, comuna Sângeorgiu de Mureș, Județul Mureș)

(4) Încălzirea locuinței

Figura 11 Cât de des, în ultima iarnă, nu ați avut cu ce încălzi locuința şi ați suferit de frig? (% din gospodării din zonele studiate în mediul rural)

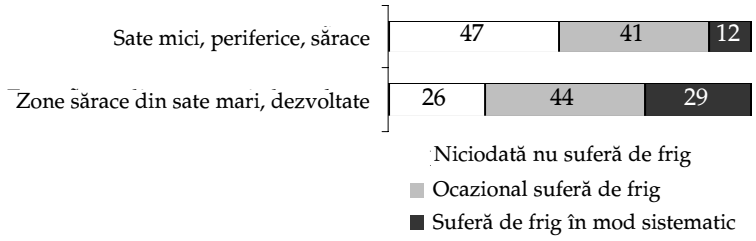

La nivelul mediului rural, norma generală referitoare la modalitatea de încălzire a locuinței o constituie soba cu lemne, cărbuni sau petrol (pentru 90,5% dintre gospodării). În zonele sărace din satele mari și dezvoltate, dar și în satele mici, periferice și sărace, această normă este respectată. De remarcat însă este faptul că doar în jur de două treimi dintre gospodării achiziționează lemnele prin cumpărare, în timp ce cam un sfert se bazează pe lemne adunate „din pădure", „de pe râpă". În iarna anului 2000, lemnele procurate nu au fost însă suficiente pentru a acoperi nevoile majorității gospodăriilor, mai mult de jumătate suferind ocazional sau în fiecare zi, săptămână sau lună de iarnă de frig.

(5) Apă caldă

Apa caldă curentă este mai degrabă un lux și aceasta este cel mai frecvent obținută tot cu ajutorul sobelor cu lemne.

(6) Posturi telefonice

Posturile telefonice reprezintă o raritate. Chiar și în satele mari și dezvoltate, situate în apropierea unui oraș mare în care cuplarea la rețeaua publică de telefonie este disponibilă, în zonele sărace ponderi minore de gospodării dispun de acest mijloc de comunicare (8,1% prin comparație cu 17,6% la nivel național rural). În satele mici, periferice și sărace selectate în cadrul studiului, gospodăriile dotate cu posturi telefonice sunt practic inexistente. Rețeaua publică de telefonie, ca și gazul, sunt utilități inaccesibile în astfel de sate, fapt ce reproduce situația de la nivel național rural, satele mici și periferice ca regulă fiind deprivate prin comparație cu satele mari, centru de comună, localizate în apropierea orașelor.

În total, chiar și în contextul dotării sărace cu infrastructură a satelor din România, satele mici și sărace fac notă aparte prin lipsa aproape generalizată a utilităților moderne (ce se adaugă deci izolării). Zonele sărace din satele mari și relativ dezvoltate, în care utilitățile sunt disponibile, fac de asemenea notă distinctă prin ponderi mai reduse de gospodării racordate prin comparație cu restul satului. Astfel, în satele sărace studiate, 88% dintre gospodării trăiesc în case conectate doar la electricitate, iar 9% nu dispun de nici un fel de utilitate. În zonele sărace din satele mari, deși o parte dintre utilități sunt accesibile, totuși, trei sferturi dintre gospodării au locuințe dotate doar cu curent electric, 12% nu beneficiază de nici una, și numai 12% au acces la două utilități.

În satele mici, sărace, la lipsa infrastructurii se adaugă deprivarea instituțională. În această privință, diferențele în interiorul satului sunt nesemnificative. Accesibilitatea la serviciile furnizate de primărie, secția de poliție și medicul de familie (asistenta medicală) este problematică pentru întreaga populație și nu pentru o zonă anume. Distanța și calitatea drumului până în satul centru de comună (unde sunt plasate aceste servicii), precum și mijloacele de transport până la acesta sau până la cel mai apropiat oraș devin astfel aspecte cheie care accentuează deprivarea acestor comunități.

Fenomenul supraîndatorării: Spuneam mai sus că, în mediul rural, fenomenul supraîndatorării (și deci riscul de a pierde astfel locuința) se manifestă în mult mai mică măsură decât în zonele sărace din orașe. În satele mici și sărace, plățile restante la utilități sunt practic inexistente, în timp ce în zonele sărace din satele mari doar 16% dintre gospodării au datorii și numai jumătate dintre ele sunt supraîndatorate (au datorii mai mari decât venitul lor lunar total).

Profilurile generale ale locuirii în zonele sărace

Sintetic, cu excepția zonelor de blocuri cu datorii, zonele urbane studiate cumulează ca spații de locuit aceleași atribute ca toate zonele sărace din țările vestice: sunt nesigure, neadecvate și supraaglomerate. Ultimele două atribute caracterizează și zonele sărace din satele mari și relativ dezvoltate. Spre deosebire, condițiile de locuire în satele mici, periferice și sărace sunt doar ceva mai proaste decât la nivelul întregului mediu de rezidență, dar se combină cu deprivări comunitare din punct de vedere al infrastructurii și al instituțiilor furnizoare de servicii publice.

Schema 7 Profilurile locuirii în zonele sărace

Zone sărace	Condiții de locuit, securitatea locuinței, aglomerarea locuinței
URBAN	
Gropi de gunoi	• Locuințe total inadecvate, de dimensiuni mici, construite majoritar după 1990, din materiale puțin rezistente sau improvizații, lipsite total de dotări. • Nesigure atât din punct de vedere al proprietății (predomină lipsa actelor de proprietate asupra locuinței, asociată cu lipsa actelor de identitate actualizate), cât și din punct de vedere al siguranței și sănătății locatarilor. • Supraaglomerare masivă.
Zone de tip semirural Zone de tip Cotorga	• Profil mai degrabă rural, case construite din materiale puțin rezistente, cu vechime relativ ridicată, lipsite de dotări urbane și cu deficiențe serioase. • Majoritară este proprietatea personală cu forme legale. • Mai aglomerate decât media urbană, dar mai puțin aglomerate decât celelalte zone urbane sărace.
Centru istoric	• Clădiri vechi în care gospodăriile dețin locuințe mici, relativ mai bine dotate cu utilități comparativ cu alte zone sărace, dar mult mai prost față de media național urbană. • Nesigure atât din punct de vedere al proprietății (predomină închirierile de la stat), cât și datorită supraîndatorării față de regiile furnizoare de utilități publice. În plus, rezidenții sunt vulnerabili la deciziile autorităților locale de „curățire" a zonelor, asupra cărora nu au nici un cuvânt de spus. • Supraaglomerare masivă.
Zone popular denumite ghetou	• Foste cămine muncitorești, multe deconectate colectiv de la utilitățile publice, în care gospodăriile ocupă câte o cameră. Prin comparație cu alte zone sărace, condițiile de locuit în termeni de utilități urbane sunt relativ mai bune, dar mult mai proaste decât profilul urban. Este de reamintit că aceste zone sunt atipice pentru mediul urban și prin faptul că grupurile sanitare și băile sunt comune, și în mare parte nefuncționale. Spațiile dintre blocuri sunt de asemenea mizere, pline de gunoaie, care constituie totuși locul de joacă pentru copiii din bloc. • Nesigure atât din punct de vedere al proprietății, cât și din punct de vedere al siguranței și sănătății locatarilor, plus datorită supraîndatorării față de regiile furnizoare de utilități publice, care afectează peste două cincimi dintre gospodăriile rezidente. • Supraaglomerare masivă.

Zone sărace	Condiții de locuit, securitatea locuinței, aglomerarea locuinței
URBAN	(continuare)
Zone industriale dezafectate	• Foste colonii muncitorești, multe deconectate colectiv de utilitățile publice, cu excepția curentului electric. În aceste blocuri vechi, instalațiile sunt vechi și predominant nefuncționale și similar situației din zonele de tip ghetou unele camere nu mai au nici uși, nici ferestre, fiind improprii locuirii. Gospodăriile ocupă una sau două camere. Spațiile din jurul acestor blocuri sunt foarte asemănătoare cu cele din zonele de foste cămine muncitorești. • Nesigure atât din punct de vedere al proprietății (predomină lipsa actelor de proprietate asupra locuinței, asociată cu lipsa actelor de identitate actualizate), cât și din punct de vedere al siguranței și sănătății locatarilor. • Supraaglomerare masivă.
Zone de blocuri cu mari datorii	• Condiții de locuit și dotare cu utilități semnificativ mai bună decât în celelalte zone sărace. • Majoritară este proprietatea personală cu forme legale. Nesiguranță indusă de supraîndatorare, care afectează peste două cincimi dintre gospodăriile rezidente. • Densitate medie a persoanelor pe locuință.
RURAL	•
Zone sărace din sate dezvoltate	• Locuințe mai mici, mai multe construite după 1990, din materiale puțin rezistente și mai slab dotate cu utilități decât celelalte gospodării din sat. • Majoritară este proprietatea personală cu forme legale. Fenomenul supraîndatorării are incidență redusă și nu implică riscul de pierdere a locuinței, ci doar al deconectării. • Supraaglomerare.
Sate mici, periferice, sărace	• Condiții de locuit medii, infrastructură subdezvoltată, deprivare instituțională. • Majoritară este proprietatea personală cu forme legale. • Densitate medie a persoanelor pe locuință.

3.2 Pierderea și găsirea unei locuințe

Manuela Sofia Stănculescu și Vlad Grigoraș

În subcapitolele 2.6 și 2.7 am arătat că patru tipuri de zone – centrul istoric, gropile de gunoi, fostele cămine muncitorești popular denumite ghetou și zonele industriale dezafectate – sunt nou-formate prin sosirea masivă a populației după 1990. Am văzut care este ponderea noilor sosiți în zonele sărace, de unde au venit și care este profilul lor

demografic. Dacă la aceste date adăugăm profilurile locuirii în aceste patru zone, ajungem la întrebarea firească: de ce vin oamenii în zone atât de deprivate din punct de vedere al locuirii? Răspunsul oferit tot în subcapitolul 2.7 este că nou sosiții vin în zonele selectate pentru că sunt săraci și/sau nu au altă alternativă ieftină de locuire: 56% dintre cei sosiți în toate zonele sărace urbane sunt în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată (adică, au în proprietate locuințele, dar nu au nici bunuri și nici venituri), pondere care crește la peste 70% în cele patru tipuri de zone, nou formate.

Pierderea locuinței: În acest subcapitol, pentru a studia fenomenul pierderii de locuință, ne vom referi doar la o parte dintre sosiții după 1990, și anume la cei 21% care, anterior venirii în zona săracă, au fost nevoiți să părăsească o locuință. Fenomenul celor care au ajuns forțat în zonă, pentru că anterior au fost nevoiți să părăsească o locuință are specific urban (foarte puțini dintre aceștia se află în satele studiate), mai precis specific fostelor cămine muncitorești și gropilor de gunoi, căci aceste zone atrag majoritatea acestor persoane: gropile de gunoi reprezintă poli de atracție a rezidenților din oraș, pe când fostele cămine muncitorești atrag atât localnici, cât și populație rămasă fără locuință în alte orașe.

Grupul total al celor forțați să părăsească o locuință are un profil diferit de restul nou-veniților în zonă. Sunt mai degrabă persoane adulte (30-59 ani) care fie au divorțat, fie sunt separate de partener, fie sunt văduvi/văduve, într-o proporție mai mare locuind singure sau fiind capul unei familii monoparentale. Pentru o mai mare parte dintre cei forțați să părăsească o locuință, lipsa de școlarizare, disponibilizarea și șomajul au menținut cursul vieții lor pe o traiectorie descendentă. Aceste persoane au o probabilitate chiar mai mare decât restul de a sta într-o locuință nesigură, ilegal, fără acte, sau cu chirie. În egală măsură cu ceilalți veniți în zonă, ei se află majoritar în sărăcie extremă și situație de criză generalizată.

Motivele pentru care au fost nevoiți să părăsească o locuință sunt diverse, dar cele mai frecvente sunt cele referitoare la evacuarea pe motive financiar-legale, dezagregarea familială și nesiguranța locuinței anterioare (locuirea cu chirie) (Figura 12).

Evacuarea pe motive financiar-legale este majoritar evacuare din bloc din cauza datoriilor la întreținere (28%), urmată de evacuarea din casele naționalizate (10%), vânzarea locuinței pentru datorii (3%), demolarea locuinței (patru cazuri), bloc preluat de primărie (trei cazuri).

Figura 12 Motive pentru părăsirea unei locuințe după 1990 (% din persoane venite în zonele sărace urbane după 1990)

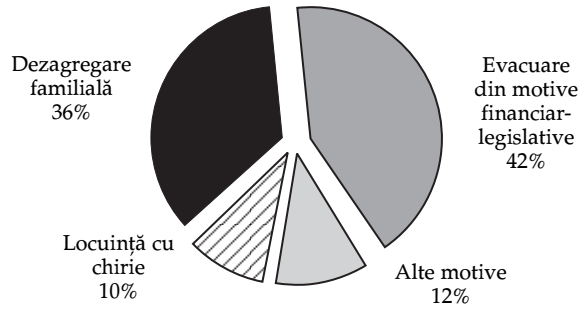

Dezagregarea familială se referă la: divorț (13%), neînțelegere și violență cu partenerul (14%), neînțelegerile tinerilor cu socrii, părinții sau alte rude (8%), neînțelegerile vârstnicilor cu copiii lor (un caz), trimiterea copiilor la casa de copii (un caz), văduvie și vinderea locuinței pentru a acoperi cheltuielile de înmormântare (două cazuri).

O grupă eterogenă include pierderea locuinței prin înșelăciune (3%) sau prin incendiu (un caz), dar și motive legate de plecarea din casa părintească sau mutarea într-o nouă locuință, și nu de pierderea unei locuințe *per se*: căsătorie (4%), schimbat serviciu (5%), transfer pentru spațiu (4%), migrant de la țară pentru un trai mai bun la oraș (patru cazuri), urmărit de poliție (un caz).

În afara evacuărilor, toate celelalte cicumstanțe care forțează o familie/persoană să părăsească o locuință pot reprezenta în același timp strategii de rezolvare a problemei locuinței. Se locuiește cu părinții sau alte rude din cauza lipsei de alternativă, așa cum relațiile tensionate cu părinții pot atinge momente de criză în care ești nevoit să părăsești locuința acestora. Se pierde o locuință cu chirie de îndată ce lipsesc banii pentru plățile lunare aferente, dar a găsi o locuință cu chirie reprezintă și o strategie de rezolvare a problemei locuinței în lipsa unei alternative. Prin urmare, după ce discutăm pe scurt evacuarea, vom aborda strategiile gospodăriilor de găsire a unei locuințe.

Evacuarea din locuință din cauza datoriilor la utilități: Ce se întâmplă cu cei evacuați din blocuri nu știm, căci nu există un studiu asupra acestei categorii de populație. Unii sunt persoane lipsite de adăpost, alții au plecat la țară, alții au plecat spre alte orașe în speranța de mai

bine. Nu cunoaștem nici ponderea celor evacuați din cauza datoriilor la utilități în totalul populației care locuiește la bloc și nici distribuția acestora pe traiectoriile menționate anterior. Ceea ce știm însă este că o parte dintre aceștia au luat drumul zonelor sărace. Din totalul de (3.599) persoane chestionate în zonele sărace urbane, 5% au fost evacuate din bloc pe motiv de supraîndatorare și s-au îndreptat înspre gropile de gunoi, iar un grup mai mic, spre zonele popular denumite ghetou. Aceste cazuri sunt în mod repetat aduse în discuție în cadrul interviurilor, fiind un subiect controversat.

- Unii reprezentanți locali dezvoltă un discurs în bandă dublă: când vorbim despre sărăcie extremă, accentul cade pe iresponsabilitatea indivizilor în cauză, pe când în discuția despre utilități este criticat prețul exagerat al acestora.

  > Mulți dintre aceștia sunt în mare parte vinovați de situația în care au ajuns, fiind neglijenți sau iresponsabili au neglijat, de exemplu să-și plătească datoriile la întreținere, chiar dacă, în unele cazuri, ar fi avut cu ce să le achite, până când acestea au crescut atât de mult, încât pentru plata lor au fost obligați să-și vândă apartamentul. (...) Se aplică de către Regiile autonome respective, fără o baza legală clară, penalități foarte mari, care fac, în timp, achitarea facturilor aproape imposibilă. Pe de altă parte, au avut loc evacuări forțate, ilegale, datorate neplății facturilor la întreținere. (Coordonator program ONG, oraș Iași, județul Iași)

- Alți reprezentanți, mai ales cei din instituțiile care au oferit în mod direct sprijin celor în cauză, tind să plaseze responsabilitatea pe lipsa de flexibilitate și de strategie comprehensivă a regiilor furnizoare de utilități.

  > Au fost și situații în care au ajuns, din cauza lipsei posibilităților de a-și achita datoriile, să fie scoși din casă, câteodată, când nu s-a găsit înțelegerea (de către regiile furnizoare) în intervențiile pe care le mai făceam și noi pe linie socială. Interveneam cu o sumă, de exemplu, la o familie le-am dat, inițial, trei miloane, acum doi ani, să acoperim parte din datorii. În același timp am rugat Regiile să înțeleagă, să șteargă din penalități și să plătim doar datoriile acumulate prin furnizarea agentului termic. N-au înțeles, unitățile își doreau penalizările recuperate și, deci e foarte greu să-i ajuți (pe săraci) cu toate (plata integrală a utilităților). Așa că, au fost scoși din casă. (Preot, oraș Iași, județul Iași)

- Săracii pun, în mod firesc, accentul pe discrepanța dintre veniturile lor neregulate și insuficiente și costurile ridicate asociate unei locuințe din alte zone decât zonele sărace.

Găsirea unei locuințe: Similar temei pierderii locuinței și referitor la găsirea unei locuințe, ne restrângem atenția asupra celor nou-veniți în zonele studiate după 1990.

Majoritatea persoanelor care au venit în zonele sărace urbane după 1990 au format gospodării noi, de sine stătătoare, și nu împart locuința cu rude sau nerude stabilite în zonă cu mult timp în urmă, ci găsesc strategii de a-și asigura propria lor locuință, fie aceasta și nesigură (Figura 13).

Figura 13 Ponderea persoanelor adulte venite în zonele sărace urbane după 1990 care locuiesc în gospodării noi sau în gospodării vechi (%)

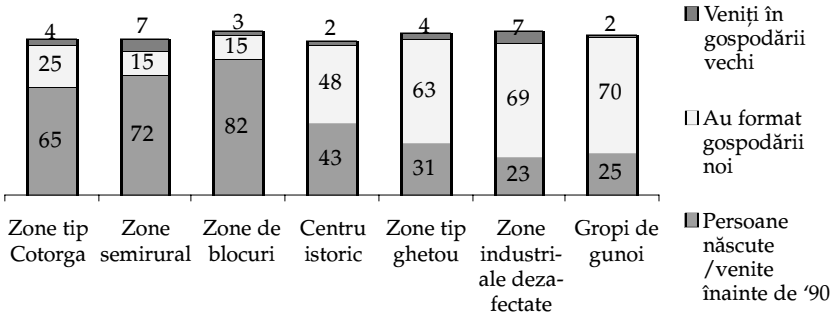

Notă: Diferența până la 100% reprezintă non-răspunsuri.

Dintre toate tipurile de zone urbane, trei tipuri – zonele de case semirural, cele de tip Cotorga și zonele de blocuri cu datorii – sunt mai puțin deschise nou-veniților, dacă nu sunt legați de vechii locuitori prin relații de căsătorie sau rudenie. În cele trei tipuri de zone, marea majoritate a locuințelor sunt proprietate personală, ceea ce întărește și mai mult imaginea unor comunități în care intrarea este mai restrictivă decât în celelalte zone studiate. Ceea ce întâlnim frecvent în cele trei zone este strategia tinerilor de locuire cu părinții sau rudele (sau în casele/apartamentele aparținând acestora), dovadă stă și ponderea ridicată a gospodăriilor extinse (Tabel 52, Anexă). În cele două zone de case este frecvent adoptată ca strategie alternativă formarea unei gospodării noi care însă locuiește într-o cameră construită în aceeași curte cu părinții sau rudele.

În centrul istoric predomină gospodăriile noi, cu locuințe cu chirie la stat sau locuințe sociale.

Sosirile în zonele popular denumite ghetou sunt în multe cazuri motivate prin existența a două oportunități majore de rezolvare a problemei locuinței pentru cei săraci, anume chirie fie la stat, fie la privat.

În comunitățile din preajma gropilor de gunoi și în zonele industriale dezafectate, persoanele sărace ajung tocmai pentru că acestea sunt spațiile unde se pot adopta ca strategii de rezolvare a problemei locuirii: construirea sau improvizarea de adăposturi pe terenuri virane și ocuparea fără acte legale a unei locuințe părăsite, în multe cazuri deja devastate și lipsite total de utilități.

Desigur că fiecare dintre metodele de găsire a locuinței evidențiate anterior și atribuite unui tip anume de zonă se regăsesc într-un procent oarecare peste tot, noi am subliniat doar metoda care este specifică pentru fiecare tip de zonă, în acord și cu formele dominante de proprietate asupra locuințelor prezentate deja în Tabelul 18.

Fiecare dintre metodele de rezolvare a problemei locuirii este descrisă și discutată în continuare.

Locuirea cu părinții și/sau rudele (gospodăriile extinse): Observam mai sus că locuirea cu părinții sau alte rude, deci gospodăria extinsă ca strategie locativă, trebuie privită la două niveluri. Pe de o parte, dată fiind lipsa de locuințe, majoritatea tinerilor necăsătoriți din România încă trăiesc cu părinții, mulți chiar și după ce își întemeiază o familie. Deci, locuirea cu părinții sau/și cu alte rude reprezintă la nivel național o strategie temporară de a rezolva problema locuirii. Acest tip de strategie este adoptată și de către tinerii din zonele sărace, în ponderi mai mari decât la nivel național. Totuși, această strategie este condiționată de existența unor relații bune de familie. În plus, trebuie să existe oportunitatea, adică părinții sau alte rude care să dețină o locuință în zonă. Pentru cei care au venit din mediul rural acest tip de strategie ar fi accesibilă în satul de proveniență, dar nu în oraș.

Pe de altă parte, lecția celor aflați în sărăcie extremă ne învață că, în condițiile de adoptare a gospodăriei extinse ca strategie locativă, destrămarea familiei sau relațiile tensionate între membrii acesteia rezultă în pierderea locuinței și eșuare, ca ultimă alternativă, într-o zonă săracă sau pe stradă. Multe dintre familiile rezidente în zonele sărace povestesc despre perioade intermitente de locuit în stradă ca urmare a violenței și certurilor de tot felul, exacerbate în condițiile supraaglomerării locuinței. Statutul lor este unul ce alternează între persoană fără locuință și persoană care locuiește cu rudele.

> Eu stau la tata și de fiecare dată când e beat, că mai bea, e mai bețivan așa, m-aruncă afară din casă că el nu mă întreține cu copii. Eu aș sta oriunde ca să nu stau cu părinții mei. (Discuție de grup cu mame cu mulți copii, romi din zona Păcii, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)
>
> (Casa) E a mătușii. Se supără câteodată și ne alungă. Ne ducem pe drumuri, îi trece supărarea, ne întoarcem. Acum, nu ne mai alungă, zice să nu o mai supere copiii. (Discuție de grup cu mame cu mulți copii, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

Multe probleme apar atunci când locuința aparține unei rude, dar moștenirea asupra locuinței nu este reglementată pe bază de acte, ceea ce duce în timp la certuri și la riscul de pierdere a locuinței în favoarea altor rude.

> Aici stătea bunica mea. Eu am avut grijă de ea, am înmormântat-o și lui taică-meu i-a făcut un testament mai demult și în testamentul ăla scria că cel care o va îngriji, dacă o va îngriji până la moarte, să rămână bun stăpân. Și în cazul ăsta, am înțeles că eu am câștig de cauză pentru că eu am îngrijit-o, nu el. Acum, el vrea ca eu să plec din această casă, ca să vină el, dar eu nu vreau să plec. (Familie cu patru copii, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

> Nu e casa mea, ci a socrilor. Stau într-o cameră. Pentru iarnă nu avem nici mâncare, nici lemne de foc. Ne descurcăm cu ajutorul lui Dumnezeu, El ne ține. Ni s-a spus că trebuie să mergem să ne facem un rost al nostru, că trebuie să eliberăm camera, pentru că un frate de-al soțului se însoară, și nu are unde să-l pună. Într-un timp, mă decisesem să merg la primărie și să cer ceva. Rămân aici la dumeavoastră că altă posibilitate n-am, am spus. Pe cuvântul meu dacă nu ne certăm zi de zi. Ea (soacra) este paralizată și așa cum este, ne arată, ne face semn să plecăm. (Discuție de grup cu tineri care nu au intrat niciodată pe piața oficială a muncii, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

Acolo unde există înțelegere, este aplicată și o altă strategie de rezolvare a problemei locuirii (cu precădere în zone de tip Cotorga), care constă în construirea unei camere din chirpici în continuarea casei părintești. Locuința este astfel numai parțial independentă, dar aparține familiei în cauză. De menționat că în multe cazuri aceste „case" sunt ridicate în absența autorizațiilor oficiale, ceea ce împiedică locatarii să-și facă acte și să intre în legalitate. Explicația pe care o oferă cei în cauză face din nou recurs la lipsa banilor, costurile de construcție fiind mai mici decât cele necesare achitării autorizației.

> (Au construit o cameră) În aceeași curte (cu rudele). Nu avem altă posibilitate. Când n-ai unde să te duci. (…) Ca să construiești o

> casă îți trebuie autorizație. Aia trebuie plătită. Îți trebuie un milion, ajunge la două milioane o autorizație, ca să poți să ridici o casă de la temelie. Nu sunt posibilitățile astea, că trebuie geamuri, trebuie întărită, ciment, multe, și toate sunt scumpe. Nu sunt bani ca să le poți face. (Discuție de grup cu mame cu mai mult de trei copii, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

Locuirea cu chirie la persoane sau firme private: Unul din zece nou sosiți după 1990 a ajuns în zonele sărace deoarece a fost nevoit să părăsească o locuință anterioară unde stătea cu chirie. Ironia este că majoritatea acestora nu au găsit nici în zonele sărace o locuință cu un grad mai ridicat de securitate, ci locuiesc tot cu chirie la o persoană sau la o firmă privată. În general persoanele care au stat sau/și stau cu chirie sunt cele care au schimbat casele cel mai frecvent, trecând în mod repetat prin perioade mai lungi sau mai scurte de locuit pe stradă. Problemele legate de locuitul cu chirie la persoane particulare țin de relațiile cu proprietarul, de prețul ridicat al chiriei și mai ales de dificultățile legate de plata la dată fixă, care în condițiile veniturilor neregulate este deosebit de problematică.

> (Câte locuințe ați schimbat stând cu chirie?) În 15 case, începând cu anul '89. (Familie cu adulți fără loc de muncă și patru copii, oraș Babadag, județul Tulcea)
>
> Nu mă întrebați că nu știu, am stat două zile la mătușa mea, trei colo, o lună colo, nici eu nu știu unde am stat și cât am stat. Da, mai mereu suntem în situația asta. Adică, dacă nu plătesc pe 30 chiria pot să spun că sunt fără locuință. Este foarte greu, cel mai important lucru este să plătim chiria. În rest, vedem noi ce facem. (Mamă singură cu doi copii, zonă de ghetou din București)

> (Cum ați trăit din 1989 încoace, ați trăit mai bine sau mai rău?) Destul de rău. Am fost bolnavă și eu și copilu', am stat cu gazdă, chiar pot să spun că am luat toată zona la rând, și dați afară de acolo de la gazdă pentru că nu le convenea proprietarilor (doreau să obțină o chirie mai mare pe care ea nu o putea plăti). Într-o iarnă, am fost dată afară de proprietari chiar de trei ori într-o lună, era zăpada până la genunchi. (Mamă singură cu un copil, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

Când chiria este la o firmă (fostă întreprindere), situația nu este mai bună, din contră, se adaugă diferite abuzuri: contracte de închiriere cu clauze de genul „fără apă și fără curent", care nu obligă firma la nici un fel de îmbunătățiri. În cazurile găsite la noi, firmele ce închiriau săracilor nici măcar nu sprijineau eventualele eforturi ale locatarilor de rebranșare la utilități. Locuirea în condiții

mizerabile, pe baza unor contracte care legitimează abuzul, poate fi explicată, numai prin lipsa de alternative.

> (În chirie ce intră?) M1: În chirie intră spațiul și atât. Chiar este specificat că fără energie, fără apă. F1: Noi am semnat contractele care specifică clar, fără energie, fără apă, fără pretenții. Camera o am așa cum este, fără uși, fără geamuri, cu instalațiile defecte, devastate. F2: Destul am băgat o grămadă de bani aici, am pus ușă, mi-am pus geam, mi-am pus chiuvetă, pentru că era efectiv plină de cuiburi de porumbei, și era exact ca o casă părăsită, dar am luat-o pentru că nu aveam unde să stau. Și când m-au pus să mă mut (pentru că acoperișul este defect, toți locatarii de la ultimul etaj au fost mutați la etajul trei), nu mi-am putut lua nici măcar un fasung de la bec ca să mă mut la etajul trei. Am făcut tot pe investiția mea, n-am fost scăzută la chirie, n-am fost scăzută nicăieri, dar nu mă lasă să îmi iau din lucruri. M1: Și pe jos a fost nevoie să se toarne șapă pentru ciment din cauza gropilor, că-ți rupeai picioarele, cel puțin la mine în cameră erau gropi cu cuiburi de șobolani, și am turnat șapă de ciment. (Discuție de grup, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

> Toată lumea spune că, atât timp cât vă plătiți datoriile nu vă dă nimeni afară. Sunt de acord, dar nu suntem singurii din oraș sau din țara asta care avem datorii. Deci, sunt alții care locuiesc la apartamente, și nu le au cumpărate, și au datorie poate la asociație de 10–12 milioane, și nu i-a dat nimeni în stradă. În schimb aici, având patroni, iar acel patron nu știu ce visează într-o noapte, eu pot să mă pomenesc a doua zi că îmi pune în vedere că, în 10-15 zile ești obligat să-mi eliberezi camera. Eu unde mă duc? Uite, cele (blocurile) de lângă Comisariat au fost ale combinatului siderurgic, la fel au locuit în ele, la fel cum locuim și noi, și după o perioadă de, le-au scos la licitație, care au avut posibilitatea și vor să rămână acolo, și vor să le cumpere, și le-au cumpărat oameni,i și au contoare, sunt în legalitate exact ca și cum ar avea un apartament. Aici de ce nu se poate face așa ceva? (Discuție de grup cu tineri, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

Tuturor neajunsurilor li se adaugă statutul de chiriaș care nu dă dreptul locatarilor, chiar dacă se mobilizează, chiar dacă strâng suma de bani necesară și intervin la regiile furnizoare de utilități, să se racordeze la acestea, „că, noi suntem doar chiriași și, prin contract, curentul nu e treaba noastră".

> Deci, asta (locatarii blocului au strâns bani pentru contor) a fost anul trecut (2000). Prefectul a încercat să ne ajute, a mers cu noi la Renel pentru energie electrică, ne-a sfătuit. Am făcut un memoriu ca să redeschidă energia electrică. Dar prefectul respectiv a făcut un

> accident, a murit, și memoriul a rămas acolo înregistrat. Am încercat să revenim, dar ni s-a spus să mergem la Renel și Renelul refuză să discute cu noi, a spus că nu discută decât prin întreprindere. Întreprinderea nici nu stă la discuție cu noi, că patronul e la București, nici măcar nu știe de existența în blocul acesta, și noi suntem aici ai nimănui. (Mamă singură cu copil, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

Locuință socială și locuirea cu chirie la stat: Reacția cercetătorilor care au fost pe teren la toate istoriile nefericite de pierdere a locuinței și la alternanța dintre locuințe nesigure și locuirea pe stradă, mai ales în cazul celor în sărăcie extremă cu copii, a fost întrebarea: Dar la primărie ați fost? Ați încercat să obțineți o locuință socială? Dincolo de plângeri la adresa modului în care au fost tratați, mai toți săracii intervievați, au încercat și au primit drept răspuns fie: „nu sunt deocamdată, trebuie să așteptați" și la momentul cercetării mai așteptau încă, fie: „păi, dom'le, la primărie n-are rost să intri, că este pus un afiș mare – nu sunt ajutoare și locuințe sociale!" și aceștia au încetat să mai spere.

> (Ați fost la primărie să întrebați de locuințe?) Da, am fost și nu se poate, numai dacă ai servici și tu și soțul, pentru că trebuie să plătești o anumită taxă de bani, pentru că nici nu s-au construit. Că zice că se vor construi cu banii adunați de la cereri … (se referă la locuințele prin ANL). Mi-am dat seama că nu am de unde și nu am mai făcut nici o cerere. (Discuție cu persoane fără loc de muncă, zonal Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

În ciuda dificultăților, unii săraci au istorii ample a modului în care au reușit victoria-obținerii-unei-locuințe-sociale, cu intrigă complexă și număr mare de personaje, care includ nu doar autoritățile locale, ci prefectul și chiar reprezentanți ai guvernului. Narațiunea începe pe plan local unde „domnul primar de acum mi-a spus că nu sunt locuințe și nu am dreptul să-mi dea" o locuință care să răspundă nevoilor specifice ale familiei. Urmează audiențe la prefectură, memorii către „consilierul X al domnului Iliescu" și „consilierul Y al domnului Năstase", după care acțiunea revine pe plan local. Aici, autoritățile județene, cele locale și în unele cazuri și mass-media locală intră în acțiune și după încă câteva „mașinațiuni", amânări, obstacole în depășirea cărora apare eventual și senatorul local (la sfatul prefectului, care spune „ce să-i fac primarului, n-am ce-i face, du-te la senatorul X") de obicei se încheie cu bine, prin obținerea locuinței. În urma unei astfel de

desfășurări de forțe, ceea ce se obține sunt una sau două camere într-un fost cămin muncitoresc sau o casă veche, într-o stare „vai de mama ei", câteodată lipsită chiar de curent electric, dar care „este bună, sunt mulțumit(ă), că este deasupra capului". Tocmai datorită unor astfel de istorii, povestite și repovestite în zonele sărace, acestea devin legende locale, care transmit lecțiile: 1. „la București nu se cunoaște situația de aici" și 2. reușita este posibilă doar dacă ajungi suficient de „la centru", de unde se dă „un telefon la prefectură" și astfel totul e rezolvat.

La momentul cercetării, doar zonele centru istoric sunt predominant (60%) locuite de chiriași la stat. În jur de un sfert din populația zonelor popular denumite ghetou și zonelor industriale dezafectate locuiesc cu chirie la stat, în timp ce în restul zonelor proporția acestora coboară sub 8% (Tabel 18).

A locui cu chirie la stat sau a deține o locuință socială nu atrage după sine condiții de locuire mai bune. Casele sunt vechi și necesită reparații serioase, blocurile sunt într-o stare deplorabilă, majoritatea nereparate din lipsă de fonduri (a primăriei și nu doar a populației), utilitățile sunt rare. Există blocuri date cu chirie, care sunt deconectate de la curent electric, pentru că primăria are datorii la regia furnizoare. În aceste condiții, statul, ca și persoanele în sărăcie extremă, definește casele pentru săraci strict ca *acoperiș*, și nu în termeni de condiții adecvate și sănătoase de viață, nici măcar minimale.

> N-au fonduri nici să ne bage nouă curentul, vă dați seama, sunt datori la Renel 245 de milioane. Deci asta este o datorie a primăriei față de Renel și acum nouă nu ne bagă curentul că primăria are datorie. Cu ce suntem noi, 40 de familii, vinovați că primăria are datorie? (Discuție de grup, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

Din punctul de vedere al săracilor, locuirea cu chirie la stat înseamnă:

- Și condiții proaste, și lipsa de securitate.

> Mi-a aprobat prin întreprindere o casă de IDLAC, măcar atunci aveam un serviciu și din '94 nu mai am. Am lucrat cu ziua de colo colo. Acum, de când a murit ea (soția) în '98, nu mai lucrez nicăieri. Unde mă duc spune că am vârsta înaintată. Unde să mă duc? M-am dus cu ziua la grădină, am rămas fără pantofi în picioare, copii ăștia îi am dezbrăcați, vine iarna, lumină n-am, chiria casei am 260 de mii. M-au dat în judecată și sunt chemat pe data de 17 octombrie

> 2001. Acum spune că mă evacuează de aici, că nu am de unde plăti chiria și eu, dacă nu am de unde, unde să mă duc? Să fur? (Tată văduv cu patru copii, zona centru istoric, oraș Brăila, județul Brăila)

- Și condiții de „evul mediu", și abuzuri, căci „nu li s-a uscat cerneala pe contract".

> Nu știm încă dacă v-am zis, dar apa (de la toaletele comune) ne iese pe scară. Și am făcut demersuri la primărie și dacă n-am spus la toată lumea, la viceprimar, la domnul care se ocupă de locuințele sociale. Și domnul viceprimar a zis că: dau telefon la domnul X de la apă și canal să vină să scoată apa. Ați văzut? N-am văzut (zic cei la care a apelat) și tot așa. Noi suntem aici ca pisicile alea de la marginea orașului. Și dacă zici ceva, zice: ai grijă că nu ți s-a uscat încă cerneala pe contract! Cum adică, am stat în teroare unde am stat cu chirie, stăm tot în teroare că n-avem voie să spunem nimic că ni să ia locuința. Zice: să mulțumiți sau să vă rugați la Dumnezeu că vi s-a dat o locuință. Păi și atunci să stăm chiar ca în evul mediu? (Discuție de grup, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

- Condiții proaste pentru că fondul de locuințe de stat nu este corect administrat și repartizat din moment ce această resursă rară, din punctul lor de vedere, este risipită.

> (Ei stau în gazdă și nu reușesc să primească locuință socială) în casa bulgărească (proprietate de stat) stă un boschetar care nu are unde lucra, care s-a despărțit de nevastă și copii. Și casa a început să se dărâme. Nu-i corect nici asta, din contră, casele trebuie să se păstreze cât de cât acolo, dai cu un var, pui pământ, o coșcoveală, casa nu trebuie să cadă. Și așa sunt timpurile astea când nu se mai pot face case. (Familie de adulți fără loc de muncă, cu patru copii, oraș Babadag, județul Tulcea)

Pe de altă parte, față de locuințele sociale, dar și față de săraci, autoritățile locale au o abordare puternic diferită de la un oraș studiat la altul. Marea majoritate vorbește despre sute sau mii de cereri de locuințe, dar în majoritatea cazurilor, discursul este imediat completat cu: „cei care solicită astfel de locuințe sunt în principal romi", deschidere urmată de descrieri amănunțite ale săracilor-profitori, care nu vor să muncească, care au averi nevăzute de nimeni dar bănuite de toți, care locuiesc „foarte bine" cu părinții, care „au preferat să stea pe bancă în parc decât să se împace cu colegul de cameră în locuința socială", „țigani care au venit în Bucuresti (sau orașul X), nu au domiciliul în București (sau în orașul X) și îmi cer mie case ca să își facă buletin". La extrema opusă, se situează cazul Botoșani, unde primăria a întreprins deja

acțiuni pentru repararea unor foste cămine muncitorești (dintre cele pe care le deține în proprietate) și unde există planuri de achiziționare a altor astfel de blocuri.

Tendința generală este aceea de a acorda locuințelor sociale o importanță mai degrabă redusă. Problematica locuințelor pentru săraci este o „povară" pentru autoritățile locale, prin timpul consumat pentru numărul mare de dosare și audiențe pe această temă. Ansamblurile de locuințe utilizate în acest scop sunt problematice în sensul necesității „igienizării", dacă vorbim despre centrul istoric, sunt de demolat sau sunt de ignorat, ca „rezervații" pentru săracii nedoriți, leneși și murdari cărora le pui „tomberoane de gunoi și ei nu le folosesc" și care este de preferat să fie plasate/deplasate cât mai spre marginea orașului.

Alți reprezentanți instituționali locali împărtășesc mai degrabă perspectiva săracilor. Prin raportare la propria experiență a facturilor la utilități, toți cad de acord că, pentru săraci, trebuie făcute locuințe sociale și trebuie găsită o soluție instituțională, și nu doar soluții ad-hoc transferate pe seama populației.

> Aici ar trebui să se facă o intervenție la nivel de municipalitate. Să se facă într-adevăr locuințe sociale, dar nu din acestea prin MLPAT, unde te pune să dai salariul de două-trei milioane pe lună, că nu poți să le achiți. Ar trebui făcute locuințe sociale, dar în care să existe condiții și să se găsească soluția ca oamenii aceia să-și poată plăti întreținerea sub o formă. Eu, când am apelat pentru familii numeroase la Primărie, ei au dat soluția, zice: să-i treacă mai puțini în Asociație. Păi, da, zic, atunci aruncăm povara, pe umerii altora, pentru că trec mai puțini aici, înseamnă că altul preia sarcina. Și Primăria ar trebui să găsească, Regiile care sunt sub subordonarea Primăriei, ei să găsească niște soluții. Acolo, trebuie, încetul cu încetul scoși, găsit soluția de a ieși din necazul în care se află. (Preot, oraș Iași, județul Iași)

Construirea sau improvizarea unor case/adăposturi pe terenuri virane: Când nici una dintre opțiunile de mai sus nu este disponibilă și când nici retragerea la țară nu reprezintă o alternativă (pentru că nu este posibilă sau pentru că nu este dorită), se apelează la construirea „unui bordei de casă", undeva la marginea orașului. Cazul comunităților din apropierea gropilor de gunoi este deja discutat la subcapitolul 2.6.

În unul dintre orașele studiate, ca alternativă la locuințe sociale, municipalitatea a oferit celor săraci un lot de pământ pentru construirea unei case, într-o zonă aflată la marginea orașului. Soluția a

fost găsită ca fiind innaceptabilă de către majoritatea locuitorilor din fostele cămine muncitorești, deoarece pământul fără casă nu rezolvă problema locuirii:

> Păi bun, primăria ne dă locuri de casă, dar bani ca să ne facem casă cu ce? Cu ce, că toți muncim pe atât cât muncim. De exemplu, eu muncesc că am carte de muncă și am salariu 1.400.000, deja chiria a făcut-o trei sute de mii de lei, mâncare nu mai punem, îmbrăcăminte nu mai punem, copii de crescut nu mai punem. Și cu patru copii, cum să mă apuc eu să fac casă, fără bani, fără nimic? Mi-a zis să fac din chirpici. Păi, de unde să iau chirpicii, îi fac dar nu-mi trebuie și mie un acoperiș, banii ăia de unde-i iau? (Discuție de grup, oraș Călărași, județul Călărași)

Prin urmare, soluția a fost acceptată numai de către cei lipsiți de acoperiș, care au improvizat niște adăposturi, formând un tip de comunitate foarte asemănătoare cu cele din preajma gropilor de gunoi. Spre deosebire de comunitățile de pe lângă gropile de gunoi, în acest caz însă, construirea unor locuințe/ adăposturi pe terenuri virane este legală.

Locuirea ilegală: O metodă ilegală de a obține o locuință este ocuparea unei locuințe părăsite, în principal în blocurile muncitorești și în fostele case naționalizate sau în fostele case ale sașilor.

> Anul trecut când ne-am mutat și noi aici, deci era multe camere ocupate, noi am stat sus la etajul trei. A trecut iarna, a venit primăvara, a venit cu poliția, am fost amendați că stăm ilegal. Deci noi nu suntem cu forme legale aici. (Cuplu tânăr cu un copil, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

> Avem case naționalizate care sunt în stare avansată de degradare, unele chiar avem acum autorizație de demolare pentru ele, care au fost ocupate, în general de țigani. (Bătrână singură, oraș Călărași, județul Călărași)

Mutarea de la oraș la sat: Retragerea la țară poate reprezenta o alegere pe termen lung sau doar o strategie temporară pentru depășirea momentelor dificile. Astfel, la cei definitiv mutați la sat li se adaugă actualii rezidenți ai zonelor sărace urbane care au venit în orașe de la țară (înainte sau după 1990) și care nu se întorc definitiv la părinți, dar în momente grele (cum ar fi în caz de divorț sau în perioadele de șomaj) se mai retrag pe scurte perioade la părinți, în satul de proveniență.

Din punct de vedere al locuirii, în satele noastre, cei veniți sau reveniți de la oraș după 1990, se distribuie în două grupuri relativ

egale: cei care locuiesc în gospodării vechi ale satului (părinții sau alte rude) și cei care formează gospodării noi.

Persoanele care, după 1990, s-au mutat de la oraș la sat și au format gospodării noi au rezolvat problema locuirii construind o cameră lângă casa părintească, au cumpărat sau au construit o casă. În cele mai multe cazuri, însă, venirea în mediul rural nu este orientată spre o mobilizare a resurselor în căutare de noi șanse de viață, ci doar spre diminuarea consumului și spre supraviețuire. În zonele studiate nu se întâlnesc reprezentanți ai clasei mijlocii din orașe care se retrag la țară pentru aer curat, și nici nu ridică vile de vacanță. În cazul satelor mici sau a zonelor studiate în satele mari, vin orășeni sărăciți sau pensionari în căutare de siguranță, de modalități de completare a pensiei cu produsele pe care le pot obține din munca câmpului.

> Sunt nouă în sat, de un an și jumătate. Vin de la Giurgiu. Condițiile nu mi-au mai permis să păstrez apartamentul. Soțul a rămas fără serviciu, nu avem serviciu, nu avem nimic. A trebuit să vând că nu se mai putea trăi. Am vândut-o, am plătit datoriile la întreținere, la lumină și am cumpărat o casă aici, deși nu suntem de aici, nu avem părinți. (Discuție de grup cu mame cu mai mult de doi copii, comuna Daia, județul Giurgiu)

Cei care erau deja sărăciți încă de la sosirea în sat își ridică sau cumpără case de chirpici, mici, nerezistente și insalubre.

> N-am stat întotdeauna aicea. Am stat în bloc (în Târgu Mureș) și din cauză că n-am putut să plătim consumul, ni s-o adunat consumul și trebuia să vindem apartamentul. Și am vândut ieftin că ne-am speriat, că am primit hârtie de la tribunal că ne dă afară că n-o fost cumpărată de la stat și am vândut brusc și cu bani puțini. Așa că n-am putut să cumpărăm casa singuri și ne-am alăturat cu o familie de țigani, dar nu contează. E o casă cu subterină (n.n. demisol), ei stau sus, au o cameră și o bucătărie și noi jos avem o cameră și un pat. (Discuție de grup cu șomeri de 40-45 de ani, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

„Casă normală": În zonele sărace nou-formate, care sunt cele mai deprivate din punct de vedere al locuirii, trăiesc și non-săraci. În general sunt tineri, care nu au încă bani de o locuință „normală" și, ca strategie temporară, aleg să locuiască într-o zonă săracă (cu precădere de tip ghetou). Din punctul lor de vedere, „o viață normală" nu este posibilă în absența unei „case cu condiții mult mai bune decât aici, o casă normală, că asta nu e o casă normală. Faptul

că nu am în casă un grup sanitar, faptul că nu curge apă caldă la robinet, faptul că nu am și eu bucătărie, faptul că spațiu este … este ea (camera) mărișoară, dar căldură nu am." Acestor neajunsuri li se adaugă aspectele referitoare la vecinătate: este gălăgie tot timpul, nu poți invita colegii de serviciu pentru că este mizerie și zona are prestigiu negativ, vecinii sunt de „condiție proastă". (Cuplu tânăr non-sărăcie, București)

În contrast cu cei non-săraci, pentru cei în sărăcie extremă, „viața normală" se rezumă la „a avea zilnic ceva pe masă" și „casa normală" la „a avea un acoperiș": „dacă aș reuși să fie a mea, mi-aș câștiga liniștea, dar, oricum, sunt mulțumită că nu stau cu copiii în stradă, deci am un acoperiș deasupra capului." (Mamă singură cu doi copii, sărăcie extremă, București). Chiar și în aceste condiții, mulți dintre ei nici măcar intermitent nu reușesc să ducă „o viață normală" într-o „casă normală".

Politicile de locuire existente în acest moment nu oferă sprijin nici non-săracilor și nici săracilor din zonele sărace. Dezinteresul autorităților locale față de problematica locuințelor sociale, indică faptul că și statul, în consens cu persoanele în sărăcie extremă, definește casele pentru săraci strict ca *acoperiș* și nu în termeni de „casă normală".

4. Persoane fără adăpost

Ruxandra Noica și Dana Nițulescu

Fenomenul persoanelor adulte fără adăpost este un fenomen relativ nou pentru România. Nu există înregistrări oficiale ale acestuia, și nici încercări sistematice de măsurare. Amploarea sa a fost doar estimată: aproximativ patru mii de adulți în București, fără a se lua în calcul și numărul celor care trăiesc în condiții improprii sau necorespunzătoare (Raportul Asociației Casa Ioana, 2000). Mai există o estimare de 10–15 mii persoane, estimare făcută în cadrul Programului Național Antisărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale, fără a se specifica însă dacă cifra include doar persoanele adulte sau și copiii.

Conform estimărilor anterioare, orașul București nu poate fi încă denumit „oraș de carton" (*Cardboard City*), cum era spre exemplu Londra, cu peste o sută de mii de persoane fără adăpost. Lecția țărilor dezvoltate ne învață însă că cel mai probabil acest fenomen se va extinde și în România, cu atât mai mult cu cât nu este proiectat nici un plan de intervenție. Deocamdată, discursurile massmedia, atenția politicienilor, studiile sociale acordă mai puțină atenție persoanelor adulte fără adăpost (cu sau fără copii în întreținere).

Vizibilitatea mai crescută a fenomenului „copiii străzii" și o oarecare sensibilitate a opiniei publice (naționale și internaționale) față de acesta, a condus la acordarea unei atenții sporite acestui subiect. Fenomenul persoanelor adulte fără adăpost este asociat fenomenului „copiii străzi", dar până în prezent a primit o atenție marginală. Preocupată de acest fenomen a fost mai degrabă societatea civilă și nu autoritățile. O politică coerentă adresată persoanelor fără adăpost ar trebuie să ia în considerare ambele grupuri, cu atât mai mult cu cât o parte dintre copiii ce trăiesc pe

stradă nu sunt „ai străzii", căci trec prin această experiență alături de părinții lor. În plus, dacă efortul necesar reintegrării „copiilor străzii" este uriaș tocmai pentru că aceștia au fost socializați în cultura străzii (vezi citatul de mai jos), având o totală lipsă de îndemânări sociale, eforturile necesare pentru reintegrarea adulților (cu copii sau nu) sunt oarecum mai reduse, fiind în majoritatea cazurilor eforturi de reactivare a acestor îndemânări.

> AS2: Dacă vrei să faci ceva n-ai cum, pentru că trebuie să-l iei din stradă, trebuie să-l scoți cumva din mediul în care trăiește. AS2: Majoritatea au între 10-16 ani, sunt și mititei câțiva, dar sunt foarte puțini, iar restul sunt de 17-18 ani. AS1: Sunt deja care trăiesc în concubinaj cu cineva și au deja copii și nu vor să plece de acolo (de pe stradă). Pentru ei strada este un stil de viață și n-ai cum să-i forțezi. AS3: În general, sunt familii în care au fost condiții materiale precare, părinți alcoolici, fără servicii, deci probleme sociale. Ăla care a venit ieri și bântuia pe aici este prin centre de la patru ani, dus la o grădiniță, sau așa zice el, și părăsit acolo. El acum are 16 ani și nu știe cum se numește mama, cum se numește tata, dar îți spune numele persoanelor prin mâna cărora a trecut. Până la urmă a ajuns în stradă pentru că cine să-i mai plătească grădinița? Și s-a învățat așa. (...) AS2: Sunt două categorii: ori sunt părăsiți de părinți la vârste micuțe, ori când sunt mai mari pleacă din proprie inițiativă de acasă. Și dacă ei au fost acolo, într-o casă unde au mâncat bătaie, unde au fost trimiși la cerșit pentru o sticlă de vodcă sau de bere cerută de către părinți, normal că se satură. Și când s-a săturat iese în stradă, se lipește de un grup de aurolaci, care încet, încet, îl trag și pe el în obiceiurile lor. Știe că e din București, că e din provincie, știe cine îi sunt părinții; dar dacă încercăm să-i ducem înapoi acasă, pleacă din nou, că n-a plecat de acolo de bine. (Discuție de grup cu asistenți sociali, Primărie, Sector 2, București)

Cercetarea noastră de teren a inclus o componentă dedicată persoanelor fără locuință. Subiecții cercetării sunt persoane fără adăpost, beneficiari ai *Programului Acasă* (Anexă) al Asociației Casa Ioana din București (unde au fost realizate interviuri individuale în profunzime și discuții de grup), la care se adaugă 22 de intervievați (11 bărbați și 11 femei) identificați în orașele în care s-a desfășurat activitatea de teren. Zonele în care aceste persoane au fost găsite au fost indicate de către reprezentanții locali care au participat la zonarea localității. În general, acestea au fost zonele cu trafic mare: gări, autogări, stații de metrou, parcuri, piețe, biserici, cimitire, în fața magazinelor.

În total, cercetarea asupra fenomenului persoanelor fără adăpost a beneficiat de 40 de fișe individuale (chestionare special concepute în acest sens), 15 interviuri și 5 discuții de grup, mare parte

a acestora cu persoane care au apelat la sprijinul oferit de un ONG specializat (Asociația Casa Ioana), dar și cu practicanți în domeniu. În plus, au fost consultate rapoartele de activitate ale amintitului ONG pentru anii 2000-2002.

4.1 *Homelessness* în România: *modern* versus *avansat*

Ruxandra Noica și Dana Nițulescu

Prezentul capitol este o analiză a situației de sărăcie extremă specifică persoanelor fără adăpost. Începem cu câteva delimitări conceptuale. În opinia unor autori din domeniu (Daly 1996; Burrows 1997), definirea nevoii de locuință se poate realiza din perspectiva unui continuum ce are în vedere durata și gradul de vulnerabilitate al celor în nevoie. Aspectul cronic al fenomenului este reprezentat de persoane fără nici un adăpost pe o durată îndelungată, regăsind la mijlocul acestei axe persoane aflate periodic sau temporar fără o locuință, iar la celălalt capăt persoane în situație de risc. Conform acestei definiții, rezidenții zonelor sărace majoritar se grupează undeva la mijlocul axei, în timp ce în acest capitol ne vom concentra asupra cazurilor extreme de persoane fără locuință pe o perioadă îndelungată de timp.

O altă delimitare conceptuală utilă este aceea între fenomenul vizibil și cel ascuns al nevoii de locuință, cel din urmă fiind asociat, în principal cu probleme de supraaglomerare a locuințelor, cu probleme legate de calitatea locuințelor, a dotărilor acestora, cu insecuritatea locuinței. Fenomenul ascuns al nevoii de locuință este în fapt expresia excluderii de la o locuință adecvată. Din această perspectivă, populația din zonele sărace se concentrează majoritar în zona invizibilă a fenomenului nevoii de locuință, pe când, în acest capitol, de interes este partea vizibilă a acestuia, care în fapt reprezintă expresia extremă a excluderii de la locuire.

Explicațiile privind cauzele fenomenului sunt teoretic împărțite în două categorii (Daly, 1996). Explicațiile structurale iau în considerare în principal factorii socio-economici. Acestea sunt explicații în care responsabilitatea individuală este diminuată, iar soluțiile trebuie căutate cu prioritate în sfera furnizării bunăstării, a accesului la anumite beneficii. A doua categorie este formată din explicații individuale care accentuează responsabilitatea indivizilor și

cuprind aspecte precum alcoolismul, vagabondajul sau eșecul personal, inadaptarea, iar soluțiile ar putea fi găsite în asistență/terapie individuală, tratamente psihiatrice.

În funcție de categoria de explicații care este considerată ca fiind mai adecvată situației României, se decide tipul cel mai eficient de intervenție. Pentru a oferi un răspuns, facem apel la teorie, căci datele existente nu permit o verificare riguroasă a celor două tipuri de explicație. Perspectiva pe care o abordăm este una comparativ istorică.

Pornind de la istoricul fenomenului persoanelor fără adăpost (*homeless*) în țările dezvoltate, Marcuse (1996, pentru USA) identifică trei faze de dezvoltare, paralele stadiilor de dezvoltare spațială a orașelor. Primul val de persoane fără locuință este localizat în secolul XIX, odată cu revoluția industrială. Aceștia reprezintă *modern homeless*, primul val de persoane fără adăpost care se urbanizează și devin astfel spațial concentrați. În perioada capitalismului industrial principalii determinanți ai fenomenului sunt ciclurile economice (*business cycle*) și fluctuațiile performațelor economiei naționale: în perioadele de depresiune economică fenomenul creștea ca dimensiune, în timp ce în perioadele de creștere economică virtual dispărea.

Similar cu *noua sărăcie*, prin anii 1970, odată cu tranziția de la orașele fordiste la cele post-fordiste, apare un al doilea val de *homeless*, care reprezintă o creștere importantă a numărului de persoane fără locuință. Spre ilustrare, în New York, între 1984 și 1987, numărul persoanelor fără adăpost s-a dublat și vorbim despre sute de mii de persoane. Link et al (1994 apud Marcuse, 1996: 192) au estimat numărul de persoane care de-a lungul vieții au trăit experiența de *homeless* în Statele Unite ale Americii și au ajuns la un număr de 13,5 milioane persoane (7,4% din populație).

Prin anii 1980, au loc schimbări calitative care au dus la apariția noului tip de advanced homelessness (Marcuse 1996). În ultima sa formă, fenomenul avansat al persoanelor fără locuință nu mai este asociat evoluțiilor economice, ci este persistent și în perioadele de creștere economică, când oferta de locuri de muncă abundă. Explicația fenomenului este pusă în relație cu evoluția și tipul sărăciei predominante în societate. Acolo unde sau când sărăcia este temporară și elastică la creșterea economică, fenomenul persoanelor fără locuință are același caracter, adică predomină *modern homeless*. În astfel de societăți, perioadele de recesiune economică sunt car-

acterizate prin sărăcie masivă, dar de suprafață (săracii fiind în fapt *submerged middle class*), și, automat, de număr mare de persoane fără locuință. Dar, pe măsură ce situația economică a țării se îndreaptă, toți cei care vor să muncească vor găsi de lucru și situația se restabilește oarecum de la sine. În contrast, în societățile (indiferent cât de bogate) în care sărăcia a ajuns să se cronicizeze și să se concentreze la nivelul anumitor segmente, aceasta tinde să se reproducă, persistând astfel și în cazul perioadelor de creștere economică. Dintre persoanele în sărăcie cronică se selectează și cele care ajung să fie de-a lungul întregii lor vieți persoane fără locuință. Astfel, fenomenul își schimbă caracterul, chiar dacă este mai restrâns, este persistent și cu slabe șanse de corecție.

Dacă într-o societate predomină *modern homeless*, atunci explicațiile fenomenului sunt predominant structurale, în timp ce într-o societate caracterizată de *advanced homelessness* explicațiile individuale sunt cele mai adecvate. Intervenția este justificată în ambele cazuri, dar trebuie concepută în mod diferit. În cazul specific al României, nu putem proba dacă numărul persoanelor fără locuință urmează o curbă inversă cu cea a PIB-ului și paralelă cu cea a ratei sărăciei. Totuși, faptul că sărăcia extremă și zonele sărace sunt fenomene relativ noi, iar sărăcia din România este predominant temporară și elastică la creșterea economică, arată că și fenomenul persoanelor fără adăpost este încă în faza incipientă și nu avansată. Majoritatea persoanelor fără adăpost din România sunt *modern homeless*, ajunși în stradă datorită unor cauze predominant structurale. De altfel, interviurile cu persoane în astfel de situație relevă faptul că majoritatea nu „își exercită dreptul" de a trăi în stradă, ci sunt încă racordați la structura socială prin firele fragile ale speranței și dorinței (vor să aibă o casă, o slujbă, o familie, o viață ca și toată lumea).

Totuși, deși în România fenomenul este nou-apărut și este predominant de tip modern, conform practicienilor în domeniu, elemente de tip avansat au început deja să fie vizibile. Experții intervievați operează cu distincția dintre *excluși* și *auto-excluși*: dacă despre persoanele fără adăpost care au petrecut un timp relativ scurt pe stradă se afirmă că sunt excluși, cei care petrec timp îndelungat fără adăpost ajung să se auto-excludă, adică, tind să devină „adepți ai libertății absolute". De regulă, cu cât persoana este lipsită de adăpost o perioadă mai lungă, cu atât scade și dorința necesară parcurgerii drumului de la exclus la inclus social. La nivelul

auto-excluşilor are loc un proces de pierdere a abilităţilor şi a îndemânărilor de trai în comun, proces manifestat în principal prin respingerea oricăror constrângeri şi reguli impuse. Ei dezvoltă strategii de supravieţuire specifice, adaptate vieţii străzii, dar care se dovedesc în detrimentul reintegrării în comunitate.

În timp, lipsei de interes pentru igiena personală i se adaugă dificultăţi de a comunica şi de a lega noi relaţii, i se adaugă agresivitatea ca armă de apărare, ca stare emoţională cu care răspund oricărei situaţii. Astfel, statutul de exclus se transformă într-unul de auto-exclus, care refuză orice fel de condiţionări şi de relaţii cu ceilalţi *altfel* decât el/ea. Viaţa în stradă devine din forţată o alegere individuală, un stil de viaţă asumat. Se învaţă să traiască pe stradă şi din ce strada le oferă, din moment ce majoritatea trăiesc din ce primesc din cerşit sau din mici furturi.

Există diferenţe semnificative între cei care se auto-exclud şi cei care doresc să se reintegreze. Ambele categorii trebuie să reînveţe o serie întreagă de deprinderi sociale, dar, în timp ce unii se străduie, alţii refuză, pentru că primii încă mai cred şi mai împărtăşesc valorile societale dominante, pe când cei din urmă nu.

Interviurile realizate la Adăpostul Casa Ioana arată clar că majoritatea rezidenţilor acestuia au încă speranţe, doresc reintegrarea lor în sistem, dar subliniază că au ajuns într-un moment de criză pe care nu-l pot gestiona pe cont propriu, nu se pot redresa fără sprijin din exterior. Din punctul lor de vedere, accentul cade pe tandemul locuinţă – loc de muncă, care se determină reciproc. Dacă nu ai o locuinţă, este dificil să găseşti un loc de muncă pe care să te poţi baza. În eventualitatea că ai obţine totuşi acest loc de muncă, apar probleme legate de odihna necesară după o zi de lucru şi de igiena personală. Reciproc, fără un loc de muncă nu poţi avea acces la o locuinţă. În general, locuinţa nici nu poate fi obţinută imediat după angajare. Trebuie să strângi banii necesari chiriei, nemaivorbind de faptul că, frecvent, proprietarii cer avans pe câteva luni. Locul de muncă la care ar trebui să aibă acces este unul stabil care să le permită menţinerea locuinţei. Aici se cer soluţii din exterior, căci persoanele fără adăpost sunt captive acestui cerc vicios.

4.2 Ce înseamnă „acasă”

Ruxandra Noica și Dana Nițulescu

„Acasă” este locul unde stai cu familia, unde faci ce vrei și stai îmbrăcat cum vrei, unde nu deranjezi pe nimeni, unde îți pui conserve și alimente pentru iarnă, un loc unde te odihnești după o zi de lucru, unde „te uiți la televizor, ca fiecare după o zi normală”. Dar, dintre toate sensurile termenului „acasă”, cele abordate în mod spontan de către persoanele fără adăpost fac referire la casa ca mediu de socializare, casa ca element indispensabil pentru creșterea copiilor, casa ca adresă și casa ca spațiu de depozitare a bunurilor, care sunt prezentate în continuare.

Casa conferă un mediu de socializare și este asociată cu existența *altuia semnificativ* în viața noastră. În casă trăiești cu familia, în casă primești în vizită rudele și prietenii. Lîngă casă ai vecinii, cu care interacționezi. Te întâlnești cu ei pe scară, te saluți, te împrumuți sau chiar te certi. Lipsa casei atrage după sine ruperea legăturilor sociale și totul „nu mai e ce-a fost odată”.

Pierderea locuinței accentuează sentimentul singurătății. Din acel moment, persoanele rămase pe drumuri trebuie să se descurce singure. Nu mai au cu cine să împartă necazurile, dar nici bucuriile. Nu mai știe nimeni dacă s-au îmbolnăvit sau dacă au pățit ceva. Cu timpul, sentimentul apartenenței la o familie, la un cerc de prieteni sau de vecini, se diluează și apoi se pierde. Prezentarea de sine în viața de zi cu zi își pierde importanța și se instalează o stare de neglijență cronică. De altfel, absența casei înseamnă și lipsa unui loc unde să te speli și să te îngrijești. Rezultatul este respingerea de către ceilalți și pierderea respectului celorlalți. Astfel, persoanele fără adăpost devin „boschetari”, atât pentru oamenii „normali”, cât și pentru cei din zonele sărace. Singurii care îi acceptă sunt cei ca ei/ele.

Locuința este cămin nu doar al adulților, ci și al copiilor lor. O dată pierdută locuința, adulții se simt vinovați că și-au văduvit copiii de o viață mai bună. Oricum, în lipsă de alternative, copiii fie devin copii ai străzii, îndepărtându-se de părinți, fie sunt dați de către părinți pe perioade nedefinite la internate sau cămine. În cazurile în care copiii rămân pe stradă alături de părinți, relațiile părinți-copii se redefinesc, căci „nu poți fi autoritar cu un copil chinuit” cum este cel fără adăpost.

Acasă înseamnă existența unei adrese. Lipsa unei adrese are implicații serioase în cazul în care cineva trebuie să fie „de găsit”. Spre exemplu, un partaj de divorț în urma căruia unul din subiecți

spera să obțină jumătate din apartament (sau suma cuvenită) are loc în lipsă, argumentându-se că nu avea unde să fie anunțat. Căutarea unui loc de muncă este de multe ori fără succes, din cauza lipsei acestei adrese: fie pentru că nu pot fi contactați, fie pentru că, pur și simplu, nu inspiră încredere.

Lipsa locuinței este resimțită acut prin lipsa unui spațiu de depozitare. Lucrurile adunate de-a lungul unei vieți, fie ele obiecte, îmbrăcăminte sau mobilă, sunt pierdute rând pe rând. Nu se găsesc rude sau prieteni care să le depoziteze pe termen îndelungat. Procurarea hainelor devine o reală problemă de la un anotimp la altul. De exemplu, este greu să se păstreze un palton peste vară, până la următoarea perioadă friguroasă, de altfel, „orice ai strânge în viața ta, dacă n-ai un loc stabil totul se ruinează".

4.3 Două traiectorii de pierdere a locuinței și reintegrare

Ruxandra Noica și Dana Nițulescu

În continuare analizăm pierderea locuinței ca eveniment critic, parte a unui șir concatenat de astfel de evenimente, care împreună formează istorii concrete de cădere în sărăcie extremă. Analiza traiectoriilor de viață ale persoanelor fără adăpost intervievate relevă existența unei serii de evenimente critice, de regulă asociate cu pierderea locuinței și eșuarea în stradă: 1) neînțelegeri în familie care duc la ruperea completă a relațiilor. Ne referim aici la neînțelegerile între partenerii de viață, căsătoriți sau nu, dar și între copii și părinți sau între frați; 2) îmbolnăvire gravă care a necesitat internare în spital. Efectele sunt resimțite timp îndelungat, mulți nemaiputând să muncească la fel ca înainte, iar alții deloc; 3) moartea unei rude, eveniment ce are un impact însemnat asupra psihicului subiectului, dar și asupra evoluției situației sale locative; 4) pierderea locului de muncă, prin restructurări, pentru cei de vârstă medie sau peste; 5) la un moment dat pe parcursul vieții, au ajuns să lucreze la negru pentru că „e ceva mai convenabil pentru toți".

Deci pierderea locuinței nu pare să fie niciodată evenimentul declanșator al procesului de sărăcire, ci apare pe fondul unei „șubreziri" deja instalate, care este generată de succesiunea unora dintre evenimentele menționate anterior.

Inițial, pierderea locuinței este urmată de o perioadă de locuire temporară, la rude, prieteni sau în locuințe cu chirie. Doar după ce

eventualele resurse s-au epuizat, ajung să locuiască în scări de bloc, în parcuri, în mașini părăsite sau în diverse locuri publice, moment în care sărăcia extremă se instalează ca stare din care ieșirea este posibilă numai cu ajutor și intervenție exterioară. În lipsa intervenției, arătam într-un capitol anterior, toate resursele se consumă, îndemânări și deprinderi sociale fundamentale se șterg și în jurul individului se ridică un zid de excluziune socială.

Experiența persoanelor de vârstă medie și peste: Există cazuri extreme în care toate evenimentele critice menționate anterior se cumulează. Ilustrăm prin cazul unui bărbat de vârstă medie, a cărui traiectorie de viață o prezentăm în graficul de mai jos.

(5) Traiectoria 5 de cădere în sărăcie: Bărbat de vârstă medie, rezident Adăpost Casa Ioana

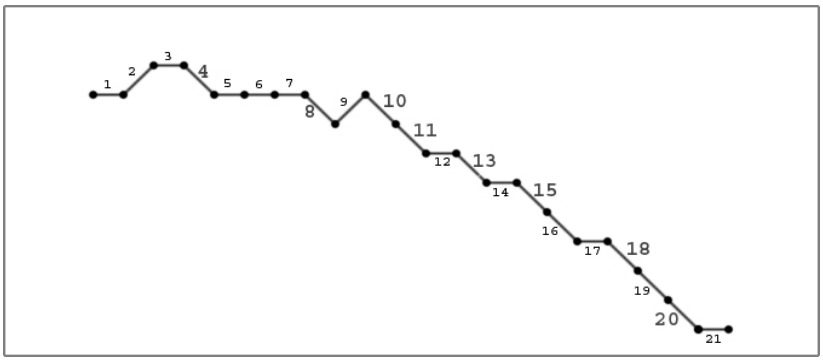

Notă: Traiectoria de viață este prezentată printr-o succesiune de segmente numerotate care semnifică evenimentele care au marcat viața persoanei respective. Segmentele orientate ascendent se referă la evenimente care au avut urmări considerate de către subiect drept pozitive, iar cele orientate descendent au avut impact negativ, „a fost mai rău". Segmentele numerotate cu 4, 8, 10, 13, 15, 18 sunt menționate drept cele mai critice. Evenimentele 11 şi 20 marchează pierderea locuinței. Toate aceste momente au fost punctate şi evidențiate distinct întrucât au particularitatea de a apărea în mod frecvent de-a lungul vieții indivizilor cuprinşi în studiul de față, desigur într-o altă ordine sau cu o altă ritmicitate.

Evenimente critice: 1. După armată, lucrează ca necalificat la Întreprinderea Dacia; 2. Pleacă „să-mi fac o calificare" la Întreprinderea Automatica. Aici se califică macaragiu; 3. Programul nu îi permite să-și supravegheze copiii. Caută să-și schimbe serviciul; 4. Neînțelegerile din familie se acutizează – urmează un divorț brusc, fără a se face încă partajul. Se mută cu mama, frații săi și tatăl vitreg; 5. Se transferă la Întreprinderea Vulcan; 6. Pleacă la Întreprinderea Utarida în căutarea unui salariu mai bun. Aici îl prinde Revoluția; 7. Revine la Întreprinderea Automatica; 8. Este disponibilizat de la locul de muncă, ca urmare a reducerii numărului de

> locuri de muncă; 9. Începe să lucreze fără carte de muncă la descărcat marfă din TIR-uri; 10. Îi moare mama; 11. Rămâne fără locuință. La trei-patru zile de la moartea mamei află că atunci când mama lui a cumpărat de la stat locuința în care stăteau cu chirie, a fost înșelată de către tatăl lui vitreg. Pe contract se trecuse alt proprietar; 12. Se mută în gazdă; 13. Se îmbolnăvește de arterită. Începe să aibă dificultăți la mers și nu mai poate munci la fel de eficient; 14. Se mută la un prieten; 15. Ajunge să doarmă în scara unui bloc. În acest timp suferă degerături la piciorul bolnav; 16. Nu mai poate munci la descărcat marfă; 17. Muncește unde e mai ușor, la un aprozar de legume-fructe; 18. Se internează în spital pentru operație la piciorul afectat de arterită, care îi este amputat; 19. În spital află că fosta soție vrea sa vândă apartamentul, deși nu se făcuse partajul după divorț. Nu este anunțat să se prezinte la partaj. Își pierde și actele lăsate la un prieten; 20. În timp ce se afla încă în spital, fosta soție vinde apartamentul și se mută fără a lăsa vreo altă adresă; 21. Neavând unde să se ducă, din spital este îndrumat către Adăpostul Casa Ioana.

Povestea începe bine: căsătorit, cu locuință proprietate personală, angajat, copii, mereu căutând să se perfecționeze „pentru că nu poți să știi unde ajungi". Totul pare să meargă bine până încep „complicațiile", cum le numește el. Primul eveniment critic este divorțul. Al doilea eveniment critic este disponibilizarea. Interviul denotă o fire energică, care caută să-și rezolve problemele. Dovada se regăsește și în multitudinea locurilor de muncă avute. Șocul produs de disponibilizare este relativ compensat cu ajutorul locului de muncă „la negru". Lucrurile par să intre pe un făgaș, când are loc seria de evenimente care se succed la scurt timp: moartea mamei, pierderea locuinței părintești și îmbolnăvirea. Pierderea locuinței îl scoate totalmente din sistem, iar boala duce în final la pierderea veniturilor prin imposibilitatea de a munci. Prins în cascada de lovituri care se succed rapid nu are timp să se redreseze: „astea pe neașteptate vin".

În acest moment simte acut că nu se mai poate descurca. Urmează o nouă mare lovitură, pierderea locuinței pe care o deținea împreună cu fosta soție. Cu toate cele întâmplate, vorbește despre mulțumirea că a putut să-și facă proteza pentru piciorul amputat, ceea ce va însemna șansa lui de revenire, de punere în evidență a capacităților de care dispune: „nu voi mai fi un om inutil". Adăpostul temporar, în care stă acum, îi oferă răgazul necesar să-și recapete condiția fizică, pentru care se străduiește să facă

mișcare în fiecare zi. În plus, are ocazia să stea de vorbă cu alții, să afle ce perspective de viitor sunt și poate cine știe, va putea lucra din nou; în fond, „contează ambiția și voința pe care o ai". Venirea în adăpost i-a dat speranță, i-a șters sentimentul de inutilitate și a atenuat gândurile negre.

Subiecții de vârstă medie sau peste au avut cândva o locuință – casa părintească, o locuință în care stăteau cu chirie sau o locuință proprietate personală, mai ales că, în general, înainte de 1989, statul asigura o locuință. Pe de altă parte, o experiență de viață mai îndelungată – cum este cazul acestei categorii – înseamnă și timp pentru ca lucrurile „să ți se întâmple" și să ajungi să pierzi ceea ce ai avut.

În termeni de gen, există diferențe. Femeile în situație de vulnerabilitate la pierderea locuinței sunt cele care trăiesc în uniuni consensuale și mai tinere. Ele își pot pierde adăpostul direct prin despărțirea de partenerul care este și titularul locuinței. Se întâlnește însă și o pierdere a locuinței ca efect indirect. Partenerul o părăsește în momentul în care intervine o sarcină nedorită sau se îmbolnăvește grav. Rămasă singură, nemaiavând nici rude, pierzându-și și locul de muncă, întâmpină dificultăți materiale. Încep repetate schimburi de locuință pentru a face față cheltuielilor, la capătul cărora se regăsește fie escrocarea, fie vânzarea voită a locuinței. În contrast, bărbații în situație de vulnerabilitate la pierderea locuinței sunt cei oficial căsătoriți, de 40 de ani și peste. Aceștia ca urmare a distrugerii relațiilor de familie, în urma divorțului părăsesc locuința în favoarea soției și a copiilor.

Experiența persoanelor tinere: Pierderea locuinței este un fenomen incident inclusiv în categoria persoanelor tinere. Indivizii vorbesc de o anumită bunăstare materială anterioară pierderii locuinței. Aceasta era rezultatul ajutorului oferit de părinți, dar și al muncii proprii. Și în cazul tinerilor dezagregarea familiei, ruperea legăturilor cu părinții și familia și îmbolnăvirea se constituie în evenimente critice care pot duce la pierderea locuinței. Căsătoria de tânăr și apariția copiilor sunt factori ce cresc vulnerabilitatea.

Cazul tinerilor fără adăpost este ilustrat prin traiectoria prezentată mai jos (Traiectoria 6).

*(6) Traiectoria 6 de cădere în sărăcie: Femeie tânără, rezident Adăpost Casa Ioan*a

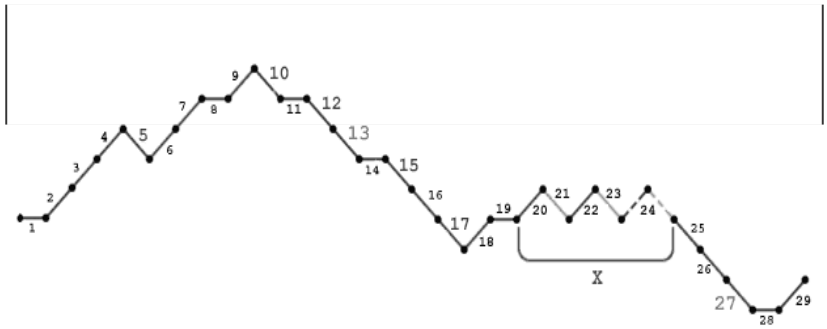

Notă: Traiectoria de viață este prezentată printr-o succesiune de segmente numerotate care semnifică evenimentele care au marcat viața persoanei respective. Segmentele orientate ascendent se referă la evenimente care au avut urmări considerate de către subiect drept pozitivei, iar cele orientate descendent au avut impact negativ, „a fost mai rău". Segmentele numerotate cu 10, 12, 15, 17 sunt menționate drept cele mai critice. Evenimentele 13 şi 27 marchează pierderea locuinței. Şirul de segmente în zig-zag însemnate cu semnul X semnifică succesiunea situațiilor în care persoanele studiate au apelat şi au renunțat la locuințe cu chirie la particular. Toate aceste momente au fost punctate şi evidențiate distinct, întrucât au particularitatea de a apărea în mod frecvent de-a lungul vieții indivizilor cuprinşi în studiul de față, desigur într-o altă ordine sau cu o altă ritmicitate.

Evenimente critice: 1. Căsătorie aranjată de tatăl ei; 2. Se mută împreună cu soțul într-un apartament cumpărat de părinții amândurora; 3. Tatăl ei îi ajută să-şi mobileze şi utileze apartamentul; 4. Lucrează ca electrician la metrou; 5. Neînțelegeri între soți; 6. Se gândește să se privatizeze, „îmi intrase democrația în cap"; 7. Merge în Ungaria de unde cumpără aparatură electronică pe care o vinde aici (activitate desfăşurată între 1989-1993); 8. Îşi face lichidarea din postul de electrician de la Metrou (în 1990); 9. Împreună cu soțul îşi eliberează o autorizație de distribuitor pâine; 10. Neînțelegeri în căsnicie dublate de legături extraconjugale ale soțului; 11. Renunță la autorizația de distribuitor pâine din pricina soțului (datorii, promisiuni făcute de acesta); 12. Se îmbolnăvește de TBC şi se internează în spital; 13. Pierde locuința: în timp ce este internată în spital, apartamentul este vândut de soț. Amanta acestuia semnează în locul ei, falsificându-i semnătura; 14. Noul proprietar îi lasă să mai locuiască încă trei luni în apartament, până îşi găsesc altă locuință. În acest timp, locuiește împreună cu cei trei copii, cu soțul şi amanta acestuia; 15. Este bătută de soț – îşi scoate certificat medico-legal; 16. Intentează acțiune de divorț. Soțul intervine, iar dosarul depus la Tribunal devine „inexistent"; 17. Soțul îi răpește unul din copii şi este căutat cu poliția; 18. Se pronunță divorțul

intentat de data aceasta de soț; 19. Începe să vândă stradal legume-fructe; 20. Se mută cu chirie; 21. Proprietarul trebuie să vândă casa; 22. Altă locuință cu chirie într-un cămin de nefamiliști; 23. Camerele sunt scoase la vânzare; 24. Alte locuințe cu chirie; X. Șir de locuințe închiriate; 25. Având un partener de viață, naște un băiat care moare la aproape două luni; 26. Ultima chirie îi pune în pericol fata cea mare (tentativă de viol din partea proprietarilor). Părăsește în fugă locuința lăsând acolo tot ceea ce mai avea; 27. Pleacă și dorm cu toții sub un pod; 28. Ajunge împreună cu partenerul ei la Casa Ioana, unde devine supraveghetor la femei. Copiii ei ajung într-un cămin; 29. Primăria le promite o locuință. În prezent, au primit o garsonieră într-un fost cămin de nefamiliști.

Cel de-al doilea exemplu la care ne-am oprit este al unei femei tinere (33 de ani). Și în acest caz, istoria de viață este povestită în termeni pozitivi, de viață „normală", cu întemeierea unei familii, locuință proprietate personală utilată cu tot ce are nevoie, trei copii și un loc de muncă pe piața oficială a muncii. Își asumă riscul privatizării și trăiește acceptabil, având posibilitatea de a oferi copiilor cele necesare. Primele evenimente critice sunt reprezentate de conflictele între soți – legături extraconjugale ale soțului la care se adaugă dispute în privința modului de cheltuire a banilor și a modului de gestionare a propriei afaceri. Cam în aceeași perioadă, se adaugă un alt eveniment cu consecințe grave și de lungă durată, se îmbolnăvește de TBC. În perioada în care era spitalizată are loc pierderea locuinței, aceasta fiind vândută de către soț, prin falsificarea semnăturii ei. În timp, singura consecință a vânzării locuinței prin fals este închiderea notarului, fără ca ea să o poată recupera. Pe lângă toate acestea, „necazurile încep să curgă", se află în situația de a locui temporar cu soțul și amanta acestuia, este bătută, apar neînțelegeri și probleme referitoare la copii. Urmează experiența locuințelor închiriate și a străzii; în acest timp pierde un copil și trăiește pericolul ca una din fete să fie violată. Spiritul său de inițiativă și determinarea de care dă dovadă în situații dificile nu o ajută prea mult. Evenimentele critice se succed într-un timp prea scurt. În plus, instituțiile care ar fi trebuit să o protejeze sau să-i ofere suport au funcționat deficitar fiind sancționate pentru asta, ceea ce nu îndreaptă totuși răul care i-a fost făcut.

Ceea ce se regăsește frecvent la subiecții intervievați ulterior pierderii locuinței, este experiența locuințelor cu chirie, de cele mai multe ori fără contract legalizat, la mica înțelegere. Schimbarea frecventă a domiciliilor de acest tip se datorează veniturilor fluctu-

ante, copiilor mici care nu sunt doriți în preajmă de către proprietari, precum și conjuncturilor de tot felul de care nu se pot apăra în lipsa unui contract de închiriere. Finalmente, se ajunge la lipsa adăpostului care îi condamnă pe indivizi la a dormi în scări de bloc, în gări, în mașini părăsite, situații „probate" de majoritatea celor intervievați.

4.4 Drepturile persoanei fără adăpost în România

Ruxandra Noica și Dana Nițulescu

Persoanele fără adăpost sunt prezențe cotidiene în toate orașele din România, mai ales în cele mari. Dar sunt aceste persoane prezente și în legislația țării noastre? Este statutul de persoană fără adăpost recunoscut și abordat în cadrul legislativ-instituțional prezent? Este problema lipsei de locuință definită astfel ca problemă socială care necesită intervenție? Și dacă este, atunci care sunt serviciile de asistență socială adresate lor, persoanelor fără adăpost? Prevederile legislative asupra cărora ne-am oprit cu scopul de a da un răspuns întrebărilor listate mai sus sunt prezentate în Schema 8.

Schema 8 Legislația referitoare la problematica persoanelor fără adăpost

Actul legislativ	Definește sau, în mod explicit, cuprinde *persoane fără adăpost* între beneficiarii legii.
Legea Locuinței Nr. 114 din 1996 republicată (M.Of. Nr. 393 din 31 decembrie 1997)	Normele de aplicare prevăd la Art.13: „(…) consiliile locale pot avea în vedere categorii de persoane cum ar fi: a) persoane rămase fără adăpost în urma avarierii grave sau distrugerii locuințelor proprii ca urmare a unor calamități naturale sau dezastre".
Legea Nr. 129 din 25 iunie 1998 privind înființarea, organizarea și funcționarea Fondului Român de Dezvoltare Socială (M.Of. Nr. 238 din 30 iunie 1998)	„Art.2 (1) a) beneficiarii sunt grupuri din comunități rurale sărace, grupuri dezavantajate și grupuri productive provenind din comunități sărace; c) grupurile dezavantajate sunt alcătuite, după caz, din vârstnici sărăci, fără sprijin familial, anumite categorii de bolnavi, persoane lipsite de locuințe sau adăpost, femei victime ale violenței domestice, femei sărace, părinți săraci cu copii în întreținere, copii ai străzii, adolescente sărace gravide și alte asemenea categorii."

Schema 8 continuare

Actul legislativ	Definește sau, în mod explicit, cuprinde *persoane fără adăpost* între beneficiarii legii.
Hotărârea Nr. 2/VII din mai 1999 pentru aprobarea *Manualului de operare* și a Procedurii de dobândire a personalității juridice de către grupurile din comunitățile rurale sărace și grupurile productive provenite din comunitățile sărace. Emitent: Fondul Român de Dezvoltare Socială (M.Of. NR. 225 bis din 20 mai 1999)	„3.2.2 Fondul definește un grup dezavantajat ca fiind grupuri de persoane sărace, caracterizate printr-o nevoie de bază comună, relativ omogenă, pe care nu și-o pot satisface prin propriile eforturi. Aceste persoane nu beneficiază de sprijinul necesar care se acordă în mod normal prin programele de asistență socială (de exemplu, nu sunt instituționalizați) și nu beneficiază de suportul familiei sau alte forme de sprijin." În cadrul descrierii categoriilor dezavantajate și a criteriilor de eligibilitate pentru proiectele de servicii sociale comunitare ale Fondului se regăsește: „3.2.2.4. Alte categorii (de toate vârstele): persoane fără adăpost (persoane care dorm pe stradă, care nu au casă, nu au un loc de muncă, nu au rude, nu au documente de identitate, nu au nici un fel de venit)".
Legea Nr. 17 din 6 martie 2000 privind asistența socială a persoanelor vîrstnice (M.Of. Nr. 104 din 9 martie 2000)	Art.3.: „Beneficiază de prevederile prezentei legi persoana vârstnică (...) care (...) b) nu are locuință și nici posibilitatea de a-și asigura condițiile de locuit pe baza resurselor proprii"; Art.16 (2): „Accesul unei persoane vârstnice în cămin se face avându-se în vedere următoarele criterii de prioritate: (...) d) nu are locuință și nu realizează venituri proprii."
Legea Nr. 416 din 18 iulie 2001 privind venitul minim garantat (M.Of. Partea I, Nr. 401 din 20 iulie 2001)	Art.3. (2): „Beneficiază de reglementările prezentei legi și persoanele fără domiciliu, aflate în situație de nevoie, pe baza declarației pe propria răspundere că nu au solicitat drepturile de la alte primării."
Legea Nr. 208 din 1997 privind cantinele de ajutor social (M.Of. Nr. 363 din 17 decembrie 1997)	Nici o referire
Legea Nr. 145 din 1997 a asigurărilor sociale de sănătate (M.Of. Nr. 178 din 31 iulie 1997)	Nici o referire
Legea Nr. 215 din 23 aprilie 2001 a administrației publice locale (M.Of. Nr. 204 din 23 aprilie 2001)	Nici o referire
Legea Nr. 705 din 3 decembrie 2001 privind sistemul național de asistență socială (M.Of. Partea I Nr. 814 din 18 decembrie 2001)	Nici o referire
Legea Nr. 116 din 15 martie 2002 privind prevenirea și combaterea marginalizării sociale (M.Of. Partea I Nr. 193 din 21 martie 2002)	Nici o referire

Notă: S-au avut în vedere şi normele de aplicare asociate.

Definirea explicită a ceea ce înseamnă persoană fără adăpost este un prim indicator al recunoașterii acestui fenomen ca problemă socială. De asemenea, însemnătatea unei definiții rezidă în posibilitatea formulării unor soluții sub forma unor programe, a unor strategii sau doar sub forma unor beneficii sociale; adresabilitatea acestora va fi direcționată în mod cert către cei cuprinși în definiție. Nu în ultimul rând, trebuie menționat că numărul de persoane fără adăpost depinde în mare măsură de definiția oficială. Acesta este argumentul pentru care țări occidentale în care fenomenul persoanelor fără adăpost a căpătat amploare, au căutat în mod constant să își revizuiască legislația. Spre exemplu, în Marea Britanie, problema celor fără adăpost este abordată începând cu legislația din 1977, *Housing Act*, când se stabilesc îndatoriri ale departamentelor locale pentru locuințe constând în găsirea de locuințe permanente pentru indivizii și familiile fără adăpost, acest lucru trebuind să constituie o chestiune prioritară. Legislația s-a modificat în 1985 și, ulterior, în 1996 (Burrows, coord., 1997: 7). Definiția existentă în legislația anilor 1977 și 1985 a fost: „Cineva este fără adăpost dacă nu există o locuință în Anglia, Wales sau Scoția pe care acea persoană să o poată ocupa în mod rezonabil împreună cu cei cu care în mod normal trăiește ca membrii ai familiei sale, sau în circumstanțe rezonabile acelei persoane de a o ocupa." (traducerea autorilor) În 2002, apare o nouă lege destinată acestei categorii: *Homelessness Act 2002*. Prin această lege, autoritățile locale trebuie să facă o numărătoare a celor fără adăpost, să dezvolte o strategie la nivel local pentru prevenirea fenomenului și să asigure o locuință sau/și să sprijine persoanele care sunt fără adăpost sau în risc de a deveni astfel.

Legislația din România este deficitară la capitolul definiției operaționale a termenului de *persoană fără adăpost*, după cum se poate observa din Schema 16. Există o excepție – *Manualul de operare al Fondului Român de Dezvoltare Socială* – care include persoanele fără adăpost în categoria grupurilor dezavantajate. Trebuie făcută însă mențiunea că scopul Fondului, după cum reiese din legea de înființare a acestuia, este acela de a contribui la reducerea sărăciei prin finanțare de proiecte și nu prin acordare directă de beneficii sau asistență socială. Proiectul în cauză trebuie să fie o inițiativă venită din partea beneficiarilor, reprezentanții acestora (în cazul grupurilor dezavantajate) fiind organizații intermediare. Acest fapt presupune un efort mărit și coordonat din partea beneficiarilor și/sau un interes din partea altor actori dispuși să acționeze în numele lor, fie ei actori

din sectorul ONG sau public, toate acestea diminuând în opinia noastră șansele celor fără adăpost de a deveni beneficiari în fapt.

Analizând textul legilor se constată că și gradul de cuprindere a persoanelor fără adăpost este unul scăzut. Ele se regăsesc în mod explicit printre beneficiari numai în legea venitului minim garantat și în cea privind asistența socială a persoanelor vârstnice. Normele de aplicare a legii locuinței amintesc de o eventuală înlesnire a accesului la proprietate pentru cei care au rămas fără adăpost ca urmare a unor calamități naturale. Dar, lipsa locuinței nu este un criteriu prioritar în funcție de care se acordă ajutor sau asistență socială sau posibilitatea de a accede la o locuință. Cei lipsiți de adăpost se pot califica pentru anumite servicii sociale mai degrabă prin încadrarea în alte categorii beneficiare, cum ar fi tineri până în 35 ani, vârstnici, persoane care nu realizează venituri, persoane cu handicap sau familiști cu copii în întreținere.

Legea administrației publice locale nu prevede responsabilități legate de persoanele fără adăpost. Există însă prevăzut în lege, dreptul autorităților administrației publice locale de a avea inițiative în toate domeniile (Art.5). Ele pot înființa și asigura funcționarea unor instituții de binefacere de interes local (Art.38) și pot da în folosință gratuită, pe termen limitat, bunuri mobile sau imobile, în proprietate publică sau privată locală, persoanelor juridice fără scop lucrativ, care desfășoară activitate de binefacere (Art.126). Legal deci, se poate afirma că există posibilitatea intervenției pentru suportul celor lipsiți de adăpost.

Interviurile noastre cu experți din domeniu, cu antreprenori sociali specializați, relevă un anumit grad de nemulțumire față de preocuparea autorităților de a găsi soluții pentru acest nou fenomen social pentru România. Una din acuzele frecvent aduse este neexploatarea spațiilor disponibile. Lăsând la o parte situația clădirilor cu statut incert al proprietății, există clădiri sau spații disponibile care ar putea fi utilizate pentru cazarea persoanelor adulte fără adăpost. Dar, antreprenorii sociali intervievați sunt de părere că autoritățile locale le privesc mai degrabă ca pe spații comerciale, lăsându-le neutilizate, în așteptarea investitorilor. Mai mult, propunerile de soluționare venite din partea antreprenorilor sociali sunt, în general, ignorate de către autorități. O altă nemulțumire a celor intervievați se referă la concentrarea atenției autorităților locale preponderent asupra copiilor fără adăpost, persoanele adulte aflate în această situație fiind neglijate.

Aceiași antreprenori sociali susțin că, în cazul persoanelor fără adăpost, pasarea responsabilității reprezintă practica instituțională predominantă. De la departamentul locuințe al Primăriei, unde se invocă lipsa totală de locuințe disponibile, persoana fără adăpost este trimisă la departamentul asistență socială, unde cei mai „norocoși" sunt îndrumați către un azil de noapte, cazul fiind considerat drept „rezolvat": „s-a întâmplat ca Primăria să ne roage să luăm nu știu ce persoane de pe stradă că stricau nu știu ce colț din București. Deci, tot ce face Primăria este să scape de niște cazuri". (Asistent social, București)

O posibilă soluție pentru cei fără adăpost sunt locuințele sociale, *Legea locuinței* fiind principalul act normativ ce reglementează repartiția acestora. Locuința socială este definită ca acea „locuință care se atribuie cu chirie subvenționată unor persoane sau familii, a căror situație economică nu le permite accesul la o locuință în proprietate sau închirierea unei locuințe în condițiile pieței" (Legea locuinței 114 republicată, Art.2) Criteriul prim este acela al venitului.

Dincolo de deficitul de locuințe sociale invocat de consiliile locale, mulți dintre cei fără adăpost întâmpină un obstacol major când apelează la sistemul de locuințe sociale. Cauzele pentru care anumite persoane au ajuns într-un final să-și piardă locuința includ unele, care fac ca persoana în cauză să nu mai fie eligibilă pentru locuință socială. Astfel de cauze sunt: 1. vânzarea locuinței proprietate personală sub presiunea acționării în judecată de către asociațiile de proprietari pentru acumulare de datorii la cheltuielile comune; 2. vânzarea locuințelor proprietate personală datorită unor situații personale speciale, cum ar fi nevoia urgentă de bani pentru o operație costisitoare sau un accident de muncă urmare a căruia persoana trebuia să plătească daunele, în caz contrar riscând închisoarea pentru neplată; 3. schimbul de locuință cu o locuință mai mică din cauza costurilor de întreținere mari, încercare care se finalizează cu escrocarea persoanei. Ori, legea locuinței prevede la Art.48: "Nu pot beneficia de locuințe sociale, potrivit prezentei legi, persoanele sau familiile care: a) dețin în proprietate o locuință; b) *au înstrăinat o locuință după data de 1 ianuarie 1990;* c) au beneficiat de sprijinul statului în credite și execuție pentru realizarea unei locuințe; d) dețin în calitate de chiriaș, o altă locuință". Astfel, cei aflați în una din situațiile prezentate anterior sunt excluși de la sistemul de locuințe sociale. Interviurile realizate indică o incidență mai mare tocmai a acestor cazuri în categoria adulților și a vârstni-

cilor. O altă categorie exclusă prin aceste prevederi este cea a femeilor care părăsesc domiciliul datorită violenței familiale, dacă, împreună cu soțul agresor, dețin o locuință în proprietate sau ocupă o locuință cu chirie la stat.

Practica asistenților sociali care lucrează cu persoanele fără adăpost indică faptul că șansele acestora de a accede la o locuință socială sunt foarte limitate: pe lângă imensele liste de așteptare, prioritar sunt acceptate persoanele care au un loc de muncă, mai precis care au un venit stabil pentru a-și putea plăti chiria. În general, persoanelor fără adăpost le lipsește un loc de muncă, întâmpină dificultăți în obținerea unuia și cu atât mai mult a unuia cu carte de muncă. Astfel, un eventual program de creare de locuințe sociale, fie prin construcții noi, fie prin renovarea unor clădiri vechi, ar trebui dublat de schimbarea criteriilor de repartizare a acestora.

Persoanele care și-au pierdut locuința în urma unor calamități naturale sau care au fost evacuați din locuințe – cazuri întâlnite în interviurile noastre – găsesc o portiță deschisă (cu rezerva celor discutate anterior) prin sistemul locuințelor de necesitate, respectiv al celor sociale.

Legea venitului minim garantat include printre beneficiarii de ajutor social, persoanele fără domiciliu. Un element de noutate este că include și persoanele care trăiesc în uniuni consensuale sau persoanele căsătorite, dar despărțite în fapt – situații des întâlnite în rândul celor fără adăpost.

Problema principală cu care se confruntă cei fără adăpost este cea a actelor necesare pentru întocmirea dosarului. Atât buletinul, cât și certificatul de naștere sunt acte obligatorii, pe care multe persoane fără adăpost nu le (mai) dețin. Viața pe stradă predispune la pierderea, deteriorarea sau chiar la furtul actelor de identitate. Spre exemplu, dintre toți beneficiarii programului Asociației Casa Ioana, două treimi nu au acte de identitate. Există posibilitatea ca, la cerere, Poliția să elibereze o adeverință temporară de identitate cu mențiunea „lipsă spațiu", a cărei valabilitate este de un an. Cererea trebuie însă depusă în localitatea unde a existat ultimul domiciliu stabil, ceea ce îngreunează situația celor care s-au mutat în altă localitate care, astfel, trebuie să găsească resursele necesare drumului și întreținerii pe perioada eliberării adeverinței. În plus, dacă buletinul mai există în posesia unora, lipsa certificatului de naștere este mai degrabă generalizată. Conform prezentelor reglementări, obținerea acestor acte este greoaie și extrem de dificilă în cazul per-

soanelor fără adăpost. În plus, întocmirea dosarului pentru venitul minim garantat presupune o declarație notarială tip, care să certifice faptul că nu au solicitat drepturile la alte primării. Printre altele, se cere locul unde persoana poate fi găsită în scopul efectuării anchetei sociale. Este lesne de înțeles situația persoanei care nu are ce trece în afară de gura de metrou X, scara de bloc Y; anchetatorul social are obligația de a se deplasa în locul respectiv. Alte drumuri pe care le au de făcut sunt la: Agenția de Ocupare și Formare Profesională, la secția financiară, la Direcția de Taxe și Impozite, la Primăria localității natale pentru a face dovada că nu dețin teren agricol (spre exemplificare, vezi în Anexă lista completă a actelor necesare în București pentru depunerea dosarului de venit minim garantat). Astfel, legea este descurajantă pentru cei fără adăpost.

De altfel, din discuțiile avute cu experții în domeniu reiese faptul că renunțarea din cauza lipsei unui act este foarte frecventă. Lipsa de informație, izolarea, reticența funcționarilor la aspectul lor neîngrijit, starea de sănătate precară constituie bariere semnificative în obținerea unor beneficii care li se cuvin. Pentru cei fără adăpost, sistemul de beneficii sociale poate părea unul și mai complicat decât altor persoane. De aceea, probabil mai mult decât alte categorii, aceste persoane ar avea nevoie de consiliere și ajutor.

Ar mai fi de adăugat că o persoană poate beneficia de asistență medicală dacă este asigurat sau dacă își plătește la zi contribuția; scutirea de plata acesteia o pot obține cei care beneficiază de ajutor social conform *Legii asigurărilor sociale de sănătate*. Astfel, nedeschiderea dosarului de ajutor social atrage și excluderea din sistemul de asistență medicală.

Legea privind prevenirea și combaterea marginalizării sociale este de asemenea restrictivă la capitolul garantare a accesului la o locuință, avându-se în vedere doar tinerii până la 35 ani. Legea nu prevede obligativitatea constituirii unui fond special, ci doar posibilitatea constituirii acestuia. Prioritățile, în condițiile existenței fondurilor necesare, ar fi în ordine: a) tineri proveniți din centrele de plasament și centrele de primire a copilului din cadrul serviciilor publice specializate și al organismelor private autorizate în domeniul protecției copiilor; b) familiști în vârstă de până la 35 de ani, cu copii în întreținere; c) familiști în vârstă de până la 35 de ani, fără copii în întreținere; d) alte persoane în vârstă de până la 35 de ani. Problema persoanelor adulte (peste 35 de ani) fără adăpost nu este adresată nici de această lege.

În concluzie, persoanele fără adăpost sunt prezențe șterse în legislația actuală a țării noastre. Interesul politic față de fenomenul persoanelor fără locuință este redus, definiția persoanei fără adăpost este una restrictivă, dimensiunea fenomenului nu este estimată și monitorizată, nu există programe și măsuri articulate într-o strategie unitară, practic, problema nu este adresată.

5. Munca invizibilă a săracilor din zonele sărace

5.1 Săracii și munca

Manuela Sofia Stănculescu

Unul dintre clișeele mult vehiculate referitor la zonele sărace și rezidenții lor este acela că sărăcia extremă de care suferă aceștia este un rezultat firesc al neseriozității și lenii care îi caracterizează: „sunt cei care nu vor să muncească", „nu le place munca", „fug de muncă, ca de ăl rău" și alte asemenea. Prezentul subcapitol pune clișeul sub semnul întrebării. Rezidenții zonelor sărace muncesc, dar munca lor este invizibilă, este necontabilizată și nerecunoscută social. În cele ce urmează, arătăm cine muncește, ce poziții ocupau aceștia înainte de 1990 și cum au fost ei afectați de schimbările structurale de după 1990. De asemenea, descriem severitatea muncii lor, insecuritatea slujbelor pe care le desfășoară, condițiile de muncă mizere și riscurile la care sunt expuși. La poziția periferică și dezavantajată pe piața muncii corespunde o poziție marginală și vulnerabilă în cadrul sistemului de redistribuire care depinde de muncă: nu dețin asigurări, nu sunt protejați de legi și contracte, nu au acces la beneficii precum concedii de odihnă, de maternitate sau de boală, nu au drept și nici șanse de a obține la bătrânețe o pensie. Toți plătim, într-un fel sau altul, costurile sociale ale reformelor economice, dar ei sunt principalii perdanți. Nu au pierdut cel mai mult, dar au pierdut și puținul pe care îl aveau, au și viitorul în pericol, au pierdut și la nivel de imagine, ajungând să fie etichetați drept „cei cărora nu le place munca", deci „își merită soarta".

Rata de dependență economică a zonelor sărace este considerabil mai mare decât la nivelul populației, datorită în principal ponderii semnificativ mai mari a copiilor în aceste zone (Tabelele 51 și 52, Anexă). Diferențiat pe tipuri de zone sărace, rata de dependență economică ajunge în jur de 2.000 persoane inactive sau în șomaj la 1.000 persoane ocupate în zone de case semirural, zone de tip Cotorga, zone industriale dezafectate și zonele de blocuri cu mari datorii la întreținere, precum și în zonele sărace din satele mari și relativ dezvoltate. Maximul este atins în zonele de tip centru istoric, acolo unde rata de dependență economică înregistrează o valoare de 3615‰.

Tabel 21 Participarea la activitatea economică a rezidenților zonelor sărace

	Zone sărace		Național	
	Rural	Urban	Rural	Urban
Rata de depedență economică	1454‰	1762‰	787‰	1424‰
Rata globală de activitate	42,8%	43,3%	57,8%	46,5%
Rata șomajului	4,8%	16,4%	3,1%	11,2%
Populația de 15 ani și peste:				
- rata de activitate	58,7%	60,8%	72,0%	56,1%
- rata de ocupare	55,9%	50,9%	69,8%	49,8%

Sursa: Date la nivel național din *AMIGO*, INS, 2000.

Note: *Populația inactivă* se referă la elevi, casnice şi pensionari. *Populația ocupată* include persoanele ocupate pe piața oficială a muncii, fermierii care lucrează propriul teren agricol şi persoanele ocupate în sectorul informal, fără contract de muncă. *Populația activă* include populația ocupată şi persoanele în şomaj. *Şomerii* sunt stabiliți prin autodeclarare, deci sunt persoane neocupate (înregistrate sau neînregistrate la Oficiile Forței de Muncă) care erau în căutare de loc de muncă la momentul anchetei.

Rata de depedență economică reprezintă numărul de persoane inactive sau în şomaj ce revin la o mie de persoane ocupate. *Rata globală de activitate* este calculată ca proporție a populației active în populația totală. *Rata de activitate a populației de 15 ani* şi peste este proporția populației active de 15 ani şi peste în populația totală de aceeaşi vârstă. *Rata de ocupare a populației de 15 ani şi peste* este proporția populației ocupate de 15 ani şi peste în populația totală de aceeaşi vârstă. *Rata şomajului* este calculată ca proporție a celor care s-au declarat şomeri în populația activă.

Rata globală de activitate este semnificativ mai mică numai în mediul rural, unde zonele sărace din satele mari și relativ dezvoltate au doar 37% din populația totală care participă la activitatea economică, restul fiind copii sau persoane inactive (elevi, casnice sau pensionari) în vârstă de peste 15 ani. Restrângând discuția la populația de 15 ani și peste, se observă că doar în jur de o jumătate dintre

aceștia sunt activi (ocupați sau șomeri în căutare de loc de muncă), ceea ce reflectă în fapt lipsa de resurse agricole ale rezidenților din zonele sărace. De aceea și rata de ocupare, de numai 56%, rămâne sensibil mai mică decât la nivelul întregului mediu rural, de 69,8%.

În continuare, la nivelul fiecărui mediu de rezidență, dezvoltăm o analiză bidimensională. Prima dimensiune se referă la profilurile zonelor sărace din perspectiva muncii, adică distribuția populației rezidente de 15 ani și peste pe categorii de populație activă/inactivă economic. A doua dimensiune are în vedere categoriile de activi/inactivi economic și riscul fiecăreia dintre acestea să aparțină tipurilor de sărăcie considerate (ratele de sărăcie extremă ale fiecărei categorii), separat pe medii de rezidență.

Zonele urbane: Deși global zonele sărace din orașe au o rată de activitate economică relativ asemănătoare cu rata de activitate a întregului mediu urban, se pot distinge trei modele (Tabel 22). Din cele șapte tipuri de zone sărace urbane: două au o distribuție normală, adică foarte apropiată de cea a întregului urban, anume zonele de blocuri cu mari datorii la întreținere și zonele de case de tip Cotorga; două tipuri sunt dominate de inactivi economic, anume zonele de case semirural și cele din centrele vechi ale orașelor; trei tipuri de zone, fostele cămine muncitorești popular denumite ghetou, zonele industriale dezafectate și comunitățile din preajma gropilor de gunoi sunt hiperactive economic, adică au rate de activitate economică semnificativ mai mare decât la nivelul mediului urban. Dar să privim distribuția pe categorii de activi /inactivi economic a populației de 15 ani și peste, pe fiecare dintre cele șapte tipuri de zone sărace urbane (Tabel 22).

Diferențele dintre zonele urbane studiate nu se restrâng la dihotomia activi – inactivi economic, ci se referă și la structura populației active/inactive. În primul rând este de remarcat aparenta discrepanță între ponderea mare a tinerilor și ponderea semnificativ mai redusă a elevilor. Deși ponderea celor de 15–29 de ani variază în zonele sărace între 25% și 36% din populația totală, prin comparație cu 25% la nivel urban național, ponderea elevilor/studenților de 15 ani și peste este mai puțin de jumătate decât cea la nivel urban. Explicația e simplă, tinerii din zonele sărace urmează cel mult gimnaziul, deci după 15 ani foarte puțini mai sunt înscriși la școală (capitolul 9). Excepție fac zonele de blocuri cu datorii.

Tabel 22 Populația de 15 ani sau peste pe categorii de activi şi inactivi economic şi pe tipuri de zone sărace urbane

	Zone de tip semirural	Zone de tip Cotorga	Gropi de gunoi	Centru istoric	Zone de tip ghetou	Zone industriale dezafectate	Zone de blocuri cu datorii	Urban național
Inactivi economic:								
- Elevi	6,8%	7,3%	3,2%	8,7%	6,0%	3,3%	12,3%	12,3%
- Casnice	16,9%	13,9%	9,3%	27,4%	13,5%	22,8%	6,2%	5,2%
- Pensionari**	26,0%	17,4%	10,7%	15,1%	7,7%	4,9%	23,8%	22,0%
- Incapacitate de muncă*	3,3%	1,8%	1,4%	5,0%	4,2%	1,6%	3,8%	*
- Altă situație*	1,5%	2,3%	0,4%	1,4%	0,3%	0,0%	0,0%	4,3%*
Activi economic:								
- Șomeri	5,6%	10,9%	16,1%	12,8%	9,2%	8,1%	10,0%	6,3%
- Ocupați formal sau informal	39,9%	46,5%	58,9%	29,7%	59,1%	59,3%	43,8%	49,8%
Total (%)	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Număr de persoane	396	396	280	219	1017	123	130	

Sursa: Date la nivel național din *AMIGO*, 2000.

Note: *Categoria referitoare la persoane în incapacitate de muncă nu este estimată distinct în cadrul *AMIGO*, ci este inclusă în „altă situație". *".Pensionarii includ pensionarii de asigurări sociale şi pensionarii agricultori.

De altfel, numai zonele de blocuri cu datorii au profil asemănător profilului urban, dar și în acest caz cu suprareprezentarea șomerilor. Rata șomajului, calculată ca pondere în populația activă, se ridică, în zonele de blocuri cu datorii, la 20%, de două ori mai mare decât rata la nivel urban.

Zonele de case semirural au următoarea notă specifică: mai puține persoane ocupate și mai mulți pensionari(e) și casnice. De menționat însă că persoanele ocupate au majoritar slujbe pe piața oficială a muncii, ceea ce diferențiază zonele de case semirural (ca și zonele de blocuri cu datorii) de restul zonelor studiate.

Schema 9 Profilul dominant al ocupării în zonele sărace din oraşe

Zonele sărace urbane	Sunt dominate de ...
Zone de tip semirural	- Pensionari, casnice, ocupați pe piața oficială a muncii.
Zone de tip Cotorga	- Șomeri, casnice și zilieri în agricultură.
Centru istoric	- Casnice și șomeri care nu au reușit să intre niciodată pe piața oficială a muncii.
Zone de tip ghetou	- Ocupați pe piața oficială a muncii, ocupați informal și casnice de peste 40 de ani.
Zone industriale dezafectate	- Zilieri în agricultură, lucrători în sectorul informal și tinere casnice.
Blocuri cu mari datorii la întreținere	- Ocupați pe piața oficială a muncii, pensionari și elevi de 15 ani și peste.
Gropi de gunoi	- Lucrători în sectorul informal și șomeri.

Profilul zonelor de tip Cotorga combină alte elemente: suprareprezentarea casnicelor și a șomerilor, subreprezentarea pensionarilor, plus predominanța ocupării în sectorul informal, mai ales ca zilier în agricultură.

Zonele de centru istoric au o pondere și mai mare a persoanelor casnice (care nu caută un loc de muncă), de mai mult de cinci ori mai mare decât la nivel urban. Rata șomajului este de asemenea foarte ridicată, reprezentând 30% din populația activă. Ponderea pensionarilor este mică, asemănătoare celei din zonele de tip Cotorga. Rata ocupării în centrele istorice este extrem de mică, ocuparea fiind, precum în zonele de tip Cotorga, predominant informală, persoane care muncesc cu ziua sau cerșesc.

Fostele cămine muncitorești popular denumite ghetou și fostele colonii muncitorești actualmente zone industriale dezafectate au

profiluri asemănătoare și net diferite de restul. Ponderea rezidenților de 15 ani și peste ocupați este mai mare decât la nivel urban, dar marea majoritate sunt în sectorul informal, mai ales în zonele industriale dezafectate. În zonele de tip ghetou femeile sunt în mai mare măsură active economic decât cele din zonele industriale dezafectate, unde ponderea casnicelor este de patru ori mai mare decât la nivel urban. De altfel, între femeile casnice din cele două zone există o diferență semnificativă de vârstă: în ghetouri, predomină femeile casnice de 40 de ani sau peste, care au avut un loc de muncă pe care l-au pierdut, în timp ce în zonele industriale dezafectate femeile casnice sunt predominant mame tinere cu copiii mici. În ambele tipuri de zone, pensionarii reprezintă o proporție foarte mică, de trei, respectiv de patru ori mai mică decât la nivel urban.

Comunitățile din jurul gropilor de gunoi sunt economic foarte active, fiind practic dominate de ocupați și de șomeri. În aceste comunități, persoane casnice se declară doar cele în vârstă care nu au pensie, dar nici forță să muncească și mamele tinere cu copii mici. Pentru rezidenții gropilor de gunoi, munca înseamnă, în principal, colectare de fier vechi, cartoane, sticle și alte materiale reciclabile, muncă fizică în condiții mizerabile. Dintre cei ocupați doar o cincime au un loc de muncă pe piața oficială a muncii, dar și în acest caz este vorba tot despre muncă brută, necalificată și prost plătită.

În zonele studiate din mediul urban risc considerabil mai mare de sărăcie extremă au persoanele ocupate în sectorul informal neagricol, agricultorii pe cont propriu, șomerii, casnicele și copiii sub 14 ani (Tabel 23). Persoanele în incapacitate de muncă și cele care muncesc cu ziua în agricultură au risc sensibil mai crescut de a fi în situație de criză generalizată, adică au locuința în proprietate dar nu au bunuri și veniturile/cheltuielile lor sunt sub pragul național de sărăcie. Persoanele ocupate formal pe piața oficială a muncii în proporție de trei sferturi sunt în situație acută de nevoi (tip 2, adică nu au locuința în proprietate), situație de normalitate critică sau în non-sărăcie. În acord cu situația la nivel național, pusă în evidență de variate studii, și în zonele urbane sărace pensionarii au șanse mai mari decât restul categoriilor să fie în situație de normalitate critică sau să nu fie într-un tip sau altul de sărăcie. Totuși, există și pensionari cu pensii deosebit de mici din care întrețin alți dependenți, astfel încât un sfert dintre ei aparțin unor gospodării în situație de criză generalizată.

Invers, populația în sărăcie extremă din zonele sărace urbane conține toate categoriile de activi/inactivi prezentate în tabelul 23,

dar cu ponderi de peste 10% sunt doar ocupații în sectorul informal, șomerii, casnicele și copiii sub 14 ani, categorii care însumează peste trei sferturi din total. Spre deosebire, rezidenții zonelor sărace urbane aflați în situație de criză generalizată sunt mai eterogeni, proporții de peste 10% având și copiii, și casnicele, și pensionarii, și șomerii, și ocupații formal, și ocupații informal, atât zilieri în agricultură, cât și cei din sectoare neagricole. Celelalte situații considerate (situație acută de nevoi, normalitate critică, non-sărăcie) sunt practic formate din persoane ocupate pe piața oficială a muncii, pensionari și copiii lor.

Tabel 23 Rate de sărăcie ale populației din zonele sărace urbane pe categorii de activi şi inactivi economic şi pe tipuri de sărăcie

	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Tip2. Situație acută de nevoi	Tip1. Normalitate critică	Non-sărăcie	Număr cazuri
Economic inactivi:						
- Copii de 0–14 ani	43,3%	20,9%	18,2%	10,5%	7,2%	991
- Elevi de peste 14 ani	24,8%	18,6%	21,1%	24,2%	11,2%	161
- Casnică	40,2%	26,7%	16,3%	10,2%	6,6%	363
- Pensionari	13,7%	25,3%	17,9%	22,9%	20,2%	336
- Incapacitate de muncă	36,3%	42,5%	***	13,8%	***	80
- Altă situație, inactivi	60,0%	30,0%	***	0,0%	***	20
Economic activi:						
- Șomeri	44,0%	26,2%	12,5%	12,5%	4,8%	248
- Ocupați formal	13,5%	11,3%	35,4%	20,4%	19,4%	732
- Muncă informală						
- zilier în agricultură	37,4%	59,1%	0,0%	***	0,0%	115
- în sector neagricol	50,5%	24,2%	14,3%	8,9%	2,1%	384
Total zone sărace urbane	33,5%	22,4%	19,9%	14,1%	10,1%	3447

Note: Suma procentelor pe linie este de 100%. *Pensionarii* includ pensionarii de asigurări sociale şi pensionarii agricultori. *Ocupații formal* pe piața oficială a muncii includ salariații pe bază de contract de muncă sau convenție civilă, patronii şi lucrătorii pe cont propriu în sectoare neagricole. *Şomerii* includ atât şomeri oficial înregistrați, cât şi neînregistrați. Cele 17 cazuri de agricultori pe cont propriu sunt excluse din analiză. *** Celule cu mai puțin de cinci cazuri.

Zonele rurale: Pe dimensiunea activ–inactiv economic, atât zonele din satele mari și relativ dezvoltate, cât și satele mici studiate au o proporție de inactivi mai mare decât la nivelul întregului mediu rural.

În zonele studiate din satele mari dezvoltate, nota specifică este dată de ponderea ridicată a persoanelor casnice, de aproape patru ori mai mare decât la nivelul întregului mediu de rezidență. Acest fapt este concordant cu suprareprezentarea în aceste zone a persoanelor de etnie roma, al căror model cultural este ca „femeia să stea acasă", mai ales că aceste gospodării nici nu dispun de teren agricol, deci nici de posibilitatea de a practica agricultura pe cont propriu. Între persoanele ocupate din aceste zone se disting două categorii, ambele de aproximativ 20% din populația de 15 ani și peste, și anume cei ocupați pe piața oficială a muncii și zilierii în agricultură.

Tabel 24 Populația de 15 ani sau peste pe categorii de activi şi inactivi economic şi pe tipuri de zone sărace rurale

	Zone din sate mari, dezvoltate	Sate mici, periferice, sărace	Rural, național
Economic inactivi:			
- Elevi	3,0%	1,9%	5,2%
- Casnice	21,5%	5,6%	5,6%
- Pensionari	18,5%	25,4%	13,5%
- Incapacitate de muncă	1,2%	1,1%	*
- Altă situație, inactivi	2,4%	0,7%	3,7%*
Economic activi:			
- Șomeri	3,9%	***	2,2%
- Ocupați formal sau informal	49,6%	63,8%	69,8%
Total (%)	100%	100%	100%
Număr de persoane	335	268	

Sursa: Date la nivel național din *AMIGO*, INS, 2000.

Note: * Categoria referitoare la persoane în incapacitate de muncă nu este estimată distinct în cadrul *AMIGO*, ci este inclusă în categoria „altă situație". Pensionarii includ pensionarii de asigurări sociale şi pensionarii agricultori. Şomerii sunt şomeri înregistrați şi şomeri neînregistrați. *** Celule cu mai puțin de cinci cazuri.

În satele mici și periferice se observă o pondere de pensionari mai ridicată, care deși dețin teren agricol declară că nu practică agricultura, deci sunt inactivi. În total, aproape trei sferturi din populația satelor mici și sărace este formată din copii, pensionari și agricultori pe cont propriu.

Arătam în subcapitolul 2.4 că, specifică mediului rural, este situația de criză generalizată, și nu sărăcia extremă. De aceea vom

începe cu situația de criză generalizată. Risc semnificativ mai mare decât a celorlalte categorii de a se afla în situația de criză generalizată au doar zilierii în agricultură. De altfel, populația în situație de criză generalizată este alcătuită în proporție de trei sferturi din patru categorii: agricultori, zilieri în agricultură, casnice și copii sub 14 ani.

Risc ridicat de sărăcie extremă în sate au șomerii, ocupații informal în sectoare neagricole și copiii. Invers însă, categoriile mai bine reprezentate (cu ponderi peste 10% din total) între cei în sărăcie extremă sunt agricultorii, zilierii în agricultură, pensionarii și copii (Tabel 25).

Dintre toți locuitorii satelor studiate, pensionarii și agricultorii pe cont propriu sunt categoriile cele mai bine reprezentate și riscul specific acestora este de a experimenta o situație de normalitate critică, adică o lipsă acută de resurse financiare.

Tabel 25 Rate de sărăcie ale populației din zonele sărace rurale pe categorii de activi şi inactivi economic şi pe tipuri de sărăcie

	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Tip2. Situație acută de nevoi	Tip1. Normalitate critică	Non-sărăcie	Număr cazuri
Economic inactivi:						
- Copii de 0–14 ani	25,0%	36,6%	18,1%	9,3%	11,1%	216
- Casnică	16,9%	36,4%	22,1%	16,9%	7,8%	77
- Pensionari	13,5%	15,3%	21,6%	30,6%	18,9%	111
Economic activi:						
- Șomeri	29,4%	***	***	***	***	17
- Ocupați formal	***	24,4%	20,0%	22,2%	28,9%	90
- Agricultor	19,0%	33,1%	16,5%	24,8%	6,6%	121
- Muncă informală						
- zilier în agricultură	20,2%	45,2%	20,2%	10,7%	***	84
- în sector neagricol	28,6%	32,1%	***	***	***	28
Total zone sărace rurale	19,4%	32,0%	19,0%	17,2%	12,4%	773

Note: Suma procentelor pe linie este de 100%. *Pensionarii* includ pensionarii de asigurări sociale şi pensionarii agricultori. *Ocupații formal* pe piața oficială a muncii includ salariații pe bază de contract de muncă sau convenție civilă, patronii şi lucrătorii pe cont propriu în sectoare neagricole. *Agricultorii* sunt lucrători pe cont propriu în agricultură. *Şomerii* includ atât şomeri oficial înregistrați, cât şi neînregistrați. Categoriile de elevi, persoane în incapacitate de muncă şi alți inactivi au fost îndepărtate din analiză datorită numărului prea mic de cazuri, în total 29. *** Celule cu mai puțin de cinci cazuri.

5.2 Săracii sunt cei(cele) care nu au muncit niciodată?

Manuela Sofia Stănculescu

Stăruim asupra acestui subiect deoarece unul dintre clișeele vehiculate de o mare parte a reprezentanților instituționali pune în relație sărăcia cu atitudinea refractară față de muncă („nu vor să muncească") și ca dovadă este frecvent repetat: „ei (săracii) nici înainte de 1989 nu au muncit" sau „sunt pleava societății, oameni care au ajuns așa pentru că nu au lucrat niciodată și așteaptă numai să le dea statul", mai ales referitor la romi.

Datele noastre arată că aceasta este o percepție eronată. Să restrângem discuția la cei care în 1989 erau în vârstă de muncă: 17 ani (adică terminaseră cele zece clase de școală obligatorii) – 60 ani. Aceștia, în 2001, la momentul cercetării, aveau 29–72 ani.

Tabel 26 Populația de 17–60 de ani în 1989 (respectiv 29–72 de ani în 2001) din zonele sărace şi ponderea celor ocupați pe piața oficială a muncii în funcție de sex şi apartenență etnică

	Ocupați cu carte de muncă în 1989		Pe piața oficială a muncii în 2001		Niciodată intrați pe piața oficială a muncii	
	Urban	Rural	Urban	Rural	Urban	Rural
Roma:						
- bărbați	65%	72%	11%	17%	24%	22%
- femei	39%	24%	5%	4%	51%	68%
Alta decât roma:						
- bărbați	84%	84%	49%	28%	3%	8%
- femei	68%	69%	35%	11%	13%	20%

Notă: Ocupații pe piața oficială a muncii includ salariații pe bază de contract, patronii şi lucrătorii pe cont propriu în sectoare neagricole care funcționează pe bază de autorizație.

În 1989, „pe timpul lu' Ceaușescu, când se găsea de muncă", bărbații roma erau majoritar ocupați, chiar dacă într-o proporție ceva mai redusă decât a bărbaților de altă etnie. Diferența dintre bărbații care se autoidentifică romi și cei care se declară de altă etnie se explică prin faptul că înainte de 1990 ei practicau activități economice atipice. Munceau, dar nu ca angajați cu carte de muncă în întreprinderile socialiste, și nici ca lucrători în fostele cooperative agricole de producție sau întreprinderi agricole de stat. Cei 35% în urban și 28% în rural dintre bărbații de etnie roma care nu erau ocupați cu carte de muncă în 1989 practicau meserii tradiționale,

produceau cazane, linguri pe care le comercializau, erau lăutari sau colectau borcane și sticle: „mai 'nainte (de 1989) mergeau așa, pe sate și adunau sticle și se duceau pe sate cu vase, cu linguri, cu ce vindeau și ei, și așa ne-au întreținut".

> Ei sunt lăutari. Înainte de revoluție până să apară instrumente din astea mai sofisticate, orga (electronică) și toate minunile care sunt acum, ei cântau pe la nunți cu o tobă, o vioară, cu ce învățaseră ei. Ei cântau așa după ureche, nu notiști, ca să învețe undeva după note muzicale, așa cum învățaseră și ei de la unul la altul. Acum nu îi mai ia nimeni (la nuntă) pe ei să bâzâie acolo și aproape că nu mai au cu ce să își ducă existența de zi cu zi, că ei nu sunt nici buni de afaceri cum sunt alte neamuri de romi. (Asistent social, oraș Drăgănești-Olt, județul Olt)

De altfel, se observă că, și la nivelul bărbaților care se identifică de altă etnie decât roma, există 16% care nu erau integrați în structurile economiei socialiste. O mare parte dintre aceștia sunt țiganii maghiari (care se declară de etnie maghiară), care și ei munceau, dar altfel decât restul lumii, erau comercianți ambulanți.

> Sunt țigani maghiari care n-au căutat de lucru nici înainte cu 20 de ani. Eu atunci eram primar și aveam o evidență foarte clară cu cei care nu lucrează. Deci, erau în jur de 50 (bărbați) în Sângeorgiu (de Mureș) care nu lucrau și aveau peste 18 ani, aproape toți țigani maghiari. Și aveam dispoziție atunci că să le căutăm de lucru. Au fost zile în care i-am dus la locuri de muncă pe 20-30 dintre ei și a doua zi nu mai era decât unul. (…) Se ocupau cu comerțul ambulant. Acum (ca și înainte) au autorizație și umblă cu perdele, cu covoare prin comune prin țară. (Monograf, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

Deci pentru bărbați, clișeul „săracii sunt cei care niciodată nu au muncit, că nu vor să muncească" nu este adevărat, mai ales dacă acceptăm că și formele atipice de muncă sunt muncă, adică dacă acceptăm că munca se poate desfășura și în afara fabricilor, uzinelor, combinatelor, șantierelor, CAP-urilor, IAS-urilor sau birourilor.

Femeile roma fac într-adevăr notă aparte, în acord cu modelul cultural roma, tradițional, ele având rate de ocupare semnificativ mai reduse. Aici, un simpatizant feminist ar reacționa asemănător femeilor roma intervievate: „cu cinci copii în bătătură nu am timp de nimic altceva", adică a îngriji o familie cu mulți copii este muncă, și încă una cu grad înalt de dificultate și cu program de lucru prelungit.

După 1990, se observă pierderea masivă de locuri de muncă a rezidenților din zonele studiate. Dar, pierderea de magnitudine maximă este clar a bărbaților roma din mediul urban (chiar dacă ținem nivelul de educație sub control), ceea ce substanțiază prima parte a vorbei „țiganul este primul concediat și ultimul angajat". Pentru partea a doua, „ultimul angajat", stă dovadă ponderea considerabil mai mare a bărbaților de etnie roma care nu au reușit niciodată să intre pe piața oficială a muncii. Aceștia sunt tinerii de 17, 18 și 19 ani în 1989, care prin comparație chiar și cu fetele de aceeași vârstă, dar de altă etnie, au reușit după 1990 în semnificativ mai mică măsură să găsească un loc stabil de muncă pe bază de contract. În cazul acestora, motivul nu este doar discriminarea etnică, pentru că majoritatea acestor tineri au cel mult opt clase, fapt ce îi diferențiază de cei de aceeași vârstă, dar de altă etnie. La momentul în care au ajuns la vârsta ce le permitea intrarea pe piața muncii socialiste, unde poate ar fi avut ceva șanse pe la fostele CAP-uri, IAS-uri, șantiere, aceasta, piața muncii socialiste, nu mai exista, fiind deja structural transformată în piața muncii de tranziție, unde, pentru cei lipsiți total de calificare nu există decât poziții marginale sau deloc.

Pierderea suferită de femeile de etnie roma este considerabil mai mică, nu doar în termeni cantitativi, ci și simbolici. Dovadă este faptul că și în 2001 mare parte dintre acestea nu se declară șomere în căutare de loc de muncă (precum bărbații romi), ci casnice.

În concluzie, cu excepția femeilor care se autoidentifică roma, rezidenții zonelor sărace, fie aceștia în sărăcie extremă sau în nonsărăcie, au muncit înainte de 1989, în contextul permisiv al pieței de muncă socialistă. Ceea ce îi diferențiază de restul populației sunt rate mai ridicate de pierdere a locurilor de muncă și mai scăzute de intrare pe piața oficială a muncii capitaliste, de după 1990. În ceea ce îi privește pe romi, trebuie adăugate pierderea nișei meseriilor tradiționale (mai puțin colectarea de materiale reciclabile și comerțul ambulant) și lipsa de acces la nișa agriculturii de subzistență.

La nivelul agregat al zonelor sărace, ponderea mare a copiilor și tinerilor până în 29 ani (între 49% și 67% din populația totală), are drept rezultat imaginea distorsionată a „săracului care nu a muncit, nici măcar atunci (înainte de 1990), când avea unde".

5.3 Vor săracii să muncească?

Manuela Sofia Stănculescu

În subcapitolele anterioare am stabilit deja că săracii au muncit în contextul permisiv al pieței muncii socialiste și că, în prezent, muncesc de asemenea, dar că munca lor este invizibilă, necontabilizată și nevalorizată social. Discrepanța dintre fapte și percepțiile autorităților locale, care tind să definească săracul din zonele sărace drept sărac-profitor-care-nu-vrea-să-muncească, are la bază: 1. predominanța în zonele sărace a tinerilor care nu au reușit să intre pe piața oficială a muncii și 2. suprareprezentarea unor categorii, precum cea a unor neamuri de romi, care întotdeauna au practicat activități pe cont propriu, ce nu corespund definiției de „muncă" folosită de către reprezentanții instituționali în cauză. Acest tip de percepție influențează întregul discurs despre sărăcie/săraci, dar și modul concret în care programele și măsurile de asistență socială sunt implementate la nivel local.

Pentru că decidenții locali îmbrățișează principiul conform căruia menirea asistenței/politicii sociale este „să învețe săracii să pescuiască" și nu „să le ofere peștele", întreaga discuție se învârte în jurul muncii, căci „a învăța să pescuiești" înseamnă a găsi un loc de muncă din care să te autoîntreții, în timp ce „a oferi peștele" se traduce prin a acorda beneficii monetare sau de alt gen, fără muncă în schimb. Aceasta este în fond marea dezbatere în termeni de politici sociale active-pasive, purtată și în România ca și în Occident. Totuși, în România discursul este vehiculat în contextul societății marcate de lipsă-de-muncă și protecție socială redusă, în timp ce în țările dezvoltate îngrijorarea stă tocmai în dependența ce o poate crea un sistem generos atât în ceea ce privește munca, cât și asistența socială.

Să dezvoltăm discuția pe marginea dihotomiei „pescuit" versus „pește de-a gata" invitând intervievații noștri la dezbatere. Reprezentanții opiniei centrate pe „pescuit" sunt cu precădere autoritățile locale din orașele mari și mijlocii sau sate mari și relativ dezvoltate: săracii sunt majoritar săraci-profitori-care-nu-vor-să-muncească și trebuie învățați să pescuiască. Al doilea punct de vedere este adus în discuție cu precădere de reprezentanți ai școlilor, medici, unii preoți, unii asistenți sociali, dar și de autoritățile locale din satele mici și periferice, sau din orașele mici, care toți

polemizează cu primii și pun în discuție „lacul", care fie este golit de pești, fie a secat întrutotul. Accentul cade pe declinul economiei locale și lipsa locurilor de muncă în localitate. La acest al doilea punct de vedere aderă și majoritatea celor săraci, care spun că ei nu găsesc nimic de lucru, pe ei nu îi angajează nimeni pe bază de contract, ei reprezintă doar un rezervor de muncă ieftină, exploatat și marginalizat.

Trebuie înțeles că nu toți primarii orașelor mari și mijlocii studiate împărtășesc prima opinie, cum nici toți preoții, și nici toți cei săraci nu o împărtășesc pe cea de-a doua. Am pus în evidență doar grupurile care predomină printre suporterii unei opinii sau alteia. În plus, este de menționat faptul că, exceptând orașele mari, printre reprezentanții instituționali, cel mai frecvent este cazul unui discurs în bandă dublă, în care se vorbește despre lipsa locurilor de muncă („nici tineri cu facultate nu găsesc de lucru"), care însă nu se aplică și populației sărace, mai ales dacă este vorba despre romi, căci „țiganul nu-l faci să se ducă la muncă, el doar cere". Cu alte cuvinte, discursul este unul de tipul: cei ca „noi" *nu au* unde să muncească, cei ca „ei" *nu vor* să muncească.

Dacă săracii, indiferent de contextul local, percep societatea ca săracă–în-muncă, reprezentanții instituționali, mai bine informați, aduc în discuție lipsa locurilor de muncă doar în satele mici, satele mari aflate lângă orașe cu declin economic accentuat, orașele mici și o parte din cele mijlocii. Dacă săracii se raportează doar la situația lor, adică persoane „cu școală puțină", lipsiți de calificări sau cu calificări fără valoare în noul peisaj economic, reprezentanții instituționali doar rareori sesizează că, indiferent de situația de pe piața muncii locale, aceasta este segmentată, iar săracii au acces restrâns la nivelul unor segmente anume.

În sate și în orașele mici, oferta de locuri de muncă este limitată, în principal, la sectorul bugetar, fapt ce afectează întreaga populație. Săracii sunt și mai dezavantajați pentru că în sate au acces redus la pământ, iar în orașele mici „este normal ca orice absolvent de liceu să fie preferat celor lipsiți de educație". Chiar și sectorul informal este subdezvoltat în aceste localități, oferta principală constând în munca în agricultură, cu ziua.

> *Oraș mic, Nucet:* Localitatea Nucet a fost și este o zonă minieră, bazată pe extracția uraniului și a minereurilor complexe. Înainte de '89, lucrau la aceste mine circa trei mii de persoane, iar în momentul de față lucrează numai șase sute. Restul au ieșit la pensie sau au

fost disponibilizate. O altă instituție la care sunt angajate multe persoane este spitalul de psihiatrie la care lucrează în jur de 240 de persoane. În 1998, a fost declarată zonă defavorizată din cauza disponibilizărilor de la mine. În ciuda acestui fapt, investitorii nu prea au venit. Avem efectiv trei investitori, dar și aceștia mici, unul cu o brutărie mică de 12-13 angajați, și două gatere în construcție. Practic după 1989, în afară de aceste mici SRL-uri nu s-a mai înființat nimic. (Primărie)

Oraș mic, Chișineu-Criș: Dezvoltarea orașului a fost legată în mare parte de cele două întreprinderi care aveau un număr mare de angajați, Fabrica de Conserve și Fabrica de Strunguri, care au dominat mult timp economia locală. După desființarea acestora, marea majoritate a locuitorilor au rămas fără locuri de muncă. Nici amplasamentul geografic nu i-a ajutat prea mult pe locuitori, deoarece orașul este situat de o parte și de alta a Crișului Negru, astfel că, în fiecare primăvară, majoritatea terenurilor agricole și a grădinilor sunt inundate, iar roadele nu pot fi fructificate, și foarte puțini dintre locuitori au teren agricol de pe urma căruia să obțină roade. Așa că, o mare parte din locuitorii orașului, imediat după 1989, s-au ocupat cu "micul trafic" (cu țările vecine). (Primărie)

În orașele mari sau mijlocii, afectate de restructurarea fostelor mari întreprinderi de stat, unde sectorul privat este subdezvoltat, fiind nou înființate doar întreprinderi în *sistem lohn* și micro-societăți comerciale, oferta de locuri de muncă este ceva mai mare decât în orașele mici, dar categoria celor lipsiți de educație și calificare este mai degrabă exclusă, cu excepția unor poziții marginale. În schimb, sectorul informal este mai dezvoltat și mai diversificat, oferind locuri de muncă ocazionale și în alte sectoare decât cel agricol. Prin comparație cu celelalte tipuri de localități, capitala oferă mai multe locuri de muncă atât pe piața oficială a muncii, cât și în sectorul informal.

Oraș mijlociu, Călărași: Între '90 și '95 probleme au avut cam toate unitățile mari din oraș. Procesul s-a desfășurat lent, în sensul că au venit nenumărate restructurări și concedieri de personal din toate aceste unități mari: Combinatul Siderurgic avea 14.500 de angajați la nivelul anului '90, ajungând la o mie în 1999; Combinatul de Celuloză și Hârtie avea în 1990 cam șase mii de angajați, iar la ora actuală nu știu dacă mai are șase sute de angajați; Întreprinderea de Materiale de Construcții, la fel, avea trei-patru mii, iar acum trei-patru sute, Combinatul de Creștere și Îngrășare a Porcilor nu mai există deloc, a intrat în procedură de faliment, și era al doilea ca mărime din țară după Timișoara. Industria, care a existat și înainte (de 1990), și care s-a dezvoltat foarte bine după 1990, este industria

de confecții. Întreprinderea de Confecții Călărași s-a privatizat prin metoda MEBO între '90 și '95 și merge foarte bine, are contracte foarte multe în străinătate. De asemenea, au apărut foarte multe societăți mici de confecții care lucrează în *sistem lohn*. (Primar)

Figura 14 Structura de ocupare a populației de 15 ani şi peste din zonele sărace în funcție de mărimea localității (%)

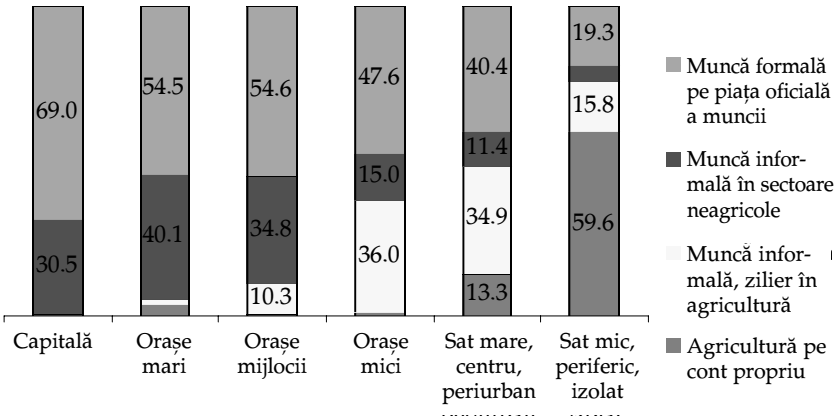

Notă: Oraşele mari au peste 200 mii de locuitori, oraşele mijlocii au 30-200 mii de locuitori şi sunt municipii reşedință de județ, orașele mici au sub 30 mii de locuitori.

La nivelul tuturor zonelor sărace, ponderea persoanelor de 15 ani sau peste care sunt ocupate variază între 50% și 64%, ponderile mai ridicate fiind înregistrate în zonele studiate în capitală și în satele periferice. Însă structura populației ocupate este puternic diferențiată funcție de mărimea localității de rezidență, înalt relevantă pentru oferta locală de locuri de muncă. Astfel, zonele sărace din orașele mici sunt mai asemănătoare ruralului mare decât urbanului. Structura populației ocupate din zonele studiate în orașele mijlocii seamănă cu cea corespunzătoare zonelor din orașele mari, cu excepția celor 10% rezidenți ce își câștigă existența lucrând cu ziua în agricultură. Rezidenții zonelor sărace din capitală beneficiază de oferta de locuri de muncă mai generoasă și sunt în proporție mai ridicată ocupați pe piața oficială a muncii. Deci rezidenții zonelor sărace „pescuiesc" când au unde: cu cât „lacul este mai mare și mai plin de pești", cu atât ponderea celor de pe piața oficială a muncii este mai mare.

Dar, cum accesul la oferta de muncă depinde de nivelul de educație, de calificare, de etnie, cei în sărăcie extremă sau în faza finală de cădere în sărăcie extremă (adică situație de criză generalizată)

au mai puțin succes. Deși ocupați în măsură relativ similară cu celelalți rezidenți, se observă că, indiferent de contextul local, reușesc „să pescuiască" numai slujbe nesigure în economia informală (Figura 15). Deci, într-adevăr, contextul local este sărac-în-muncă accesibilă lor, indiferent de mărimea localității.

Figura 15 Structura de ocupare a populației de 15 ani şi peste în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată în funcție de mărimea localității (%)

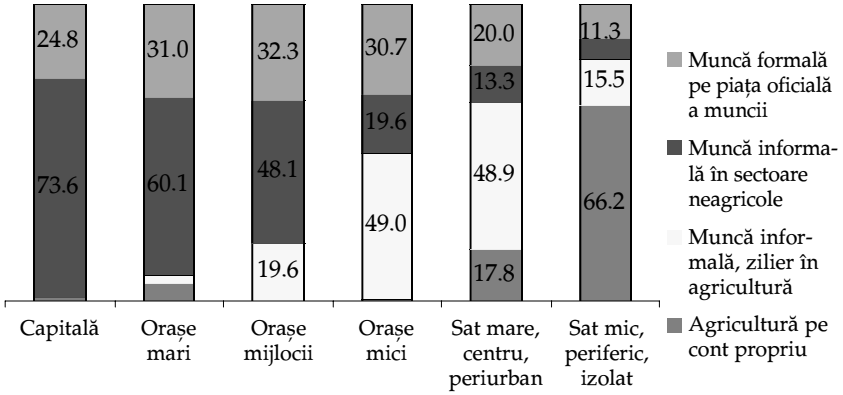

Notă: Oraşele mari au peste 200 mii de locuitori, oraşele mijlocii au 30-200 mii de locuitori şi sunt municipii reşedință de județ, oraşele mici au sub 30 mii de locuitori.

În concluzie, autoritățile locale au dreptate să nu pună în discuție „lacul cu pești" în orașele mijlocii, mari, și capitală, căci se găsește muncă prin comparație cu alte locații. Dreptate au însă în egală măsură și cei care susțin a doua opinie, căci, indiferent de contextul local, „peștii sunt rari" în zonele la care au acces săracii cu nivel redus de educație și calificare. Este lipsit de relevanță numărul de locuri de muncă de operatori pe computer, contabili, referenți, secretare cunoscătoare de limbi străine, specialiști sau agenți de vânzare pentru populația investigată. Chiar dacă dintre rezidenții zonelor sărace îi selectăm pe cei cu o calificare, aceștia sunt majoritar muncitori calificați în fostele întreprinderi industriale socialiste, unde „ei au învățat o meserie așa cum au învățat-o la locul de muncă, după ureche. Și dacă el știa să facă piese pentru minele din Rusia, acum ce să facă? N-au altă soluție decât să lucreze la negru". (Profesor, oraș Botoșani, județul Botoșani)

În cazul celor în sărăcie extremă, nu voința de muncă trebuie chestionată, ci trebuie ținut cont de lipsa lor de abilități în a sesiza

oportunități (de unde nevoia de consiliere), de lipsa lor de calificare (de unde nevoia de programe de calificare) și de obstacolele structurale care le blochează sau obstrucționează intrarea pe piața muncii.

Principalele obstacole de intrare pe piața oficială a muncii menționate de către intervievați, și dintre săraci, și dintre reprezentanți instituționali, sunt:

(1) lipsa de reglementări legale referitoare la munca ocazională sau cu ziua;
(2) practica patronilor de a nu angaja pe bază de contract lucrătorii, cu precădere muncitorii necalificați, pentru care au de muncă doar pentru o scurtă perioadă;
(3) politicile de personal ale întreprinderilor în *sistem lohn* și, în general, ale firmelor private, de exemplu, angajarea pe așa-zise perioade de probă;

> Aici, în zona asta, s-au dezvoltat întreprinderile de confecții, dar salariile din confecții lasă de dorit. Plus că (aceste întreprinderi) rulează foarte multă forță de muncă și apar cu cereri pentru personal la Direcția de Muncă, dar ei de fapt dau afară și câte două-trei sute de oameni pe lună. Și, mai ales, au apărut acum și facilitățile pentru firmele care angajează șomeri și sunt firme care au început să-și curețe personalul, că pentru un șomer angajat ei iau credit 50 de milioane. (Jurnalist, oraș Botoșani, Județul Botoșani)

> Au apărut foarte multe societăți mici de confecții care lucrează în *sistem lohn*. Dar, aici e o problemă din punct de vedere social. Sunt mulți patroni care plătesc foarte prost muncitoarele, le exploatează cu program lung de muncă și folosesc persoane de probă, și nu le plătesc. Adică, încheie contract de muncă doar după două săptămâni neplătite, de probă. Dar le folosesc (pe muncitoare) și, după două săptămâni, sub pretextul că nu corespund, le schimbă cu altele de probă. (Primar, oraș Călărași, județul Călărași)

(4) discriminarea etnică conform principiului: „nici răchita nu-i ca pomu', nici țiganu' nu-i ca omu'";
(5) lipsa de cursuri de calificare/recalificare adresate săracilor cu nivel scăzut de școlarizare, care tocmai datorită nivelului scăzut de educație nu sunt acceptați la cursurile existente;
(6) modul de organizare al unor cursuri ale Agențiilor Județene pentru Ocuparea Forței de Muncă (AJOFM), care presupun perioade de săptămâni/luni de zile, în care participanții nu sunt plătiți, iar contractele de muncă ulterioare includ clauze dezavantajoase lucrătorilor;

(7) mita ce trebuie plătită pentru a obține un loc de muncă „la stat".

> Adevărul este că foarte greu poți să îți găsești de lucru. Pot să vă spun că, la întreprinderile astea mari, dacă nu ai rude, nu te angajează. Deci, se merge pe nepotism. Deci, toți cei din fabrică pot să își angajeze copiii, soția, nepotul, dar persoane din afară nu prea au șanse. Și atunci, umblă înnebuniți să își caute un loc de muncă și nu găsesc, pentru că n-au relații, n-au bani, într-adevăr. (Asistent social, oraș Bistrița, județul Bistrița Năsăud)

Dacă vrem să-i învățăm pe săraci să pescuiască trebuie să înțelegem la rândul nostru la ce „lac" au ei acces și cum acesta ar putea fi lărgit, populat cu pești pe măsura undițelor lor neprofesioniste, improvizate din bețe și ață.

5.4 Traiectorii ocupaționale 1989–2001

Manuela Sofia Stănculescu

Acest subcapitol reprezintă o analiză a ocupării rezidenților din zonele sărace, pornind de la traiectoriile lor ocupaționale din ultimii 12 ani. Câți dintre rezidenții zonelor sărace au intrat pe piața oficială a muncii, înainte sau după 1989, și câți au ieșit, de bunăvoie sau forțați, de pe piața muncii și ce traiectorii ocupaționale au avut aceștia, sunt întrebările la care căutăm un răspuns (Tabel 27 și Tabel 56, Anexă).

Pe piața oficială a muncii de după 1990, șansele rezidenților din zonele studiate sunt infime. Prin comparație cu întregul mediu de rezidență, cei din zonele sărace reușesc în mai mică măsură să intre pe piața oficială a muncii și, chiar atunci când intră, proporții considerabil mai mici reușesc să și păstreze aceste poziții. Majoritatea ajung să se retragă fie în gospodărie (devenind casnice), fie în sectorul informal.

Dimensiunea rezidențială joacă pentru zonele sărace același rol ca și la nivel național. Traiectoriile ocupaționale specific rurale sunt ieșirea de pe piața oficială a muncii prin pensionare și prin retragere în agricultură, pe când ocuparea pe piața oficială a muncii este traiectoria specific urbană. Aceeași regulă funcționează și în cazul zonelor sărace. Totuși, fiecare tip de zonă are o combinație specifică de traiectorii ocupaționale, în acord cu profilul său de ocupare

Tabel 27 Populaţia de 15 ani şi peste din zonele sărace în funcţie de momentul intrării pe piaţa oficială a muncii

	Zone sărace		Naţional*	
	Rural	Urban	Rural	Urban
Total persoane, din care:	100%	100%	100%	100%
- ieşiţi de pe piaţa oficială a muncii prin pensionare, înainte de 1989	4,6%	2,9%	13,6%	8,9%
- ocupaţi pe piaţa oficială a muncii în 1989	46,4%	43,3%	46,6%	62,9%
- intraţi pe piaţa oficială a muncii după 1989	11,6%	18,0%	7,9%	13,0%
- niciodată intraţi pe piaţa oficială a muncii	37,4%	35,7%	31,8%	15,2%
Număr de cazuri	604	2561		

Sursa: Date la nivel naţional din cercetarea internaţională *Gospodărie, Muncă şi Flexibilizare*, Stănculescu şi Berevoescu, 2003.

Notă: * Datele la nivel naţional se referă la persoane de 18 ani şi peste, anul 2001.

prezentat în subcapitolul anterior. Astfel, zonele de tip semirural din oraşe, precum şi satele mici, periferice şi sărace sunt dominate de situaţia de ieşire de pe piaţa muncii prin pensionare, fie înainte, fie după 1989. Zonele sărace din satele mari şi relativ dezvoltate, precum şi zonele urbane sărace de tip Cotorga, cele din centrele istorice şi, mai ales, gropile de gunoi sunt dominate de populaţie care nu a intrat niciodată pe piaţa oficială a muncii. Spre deosebire, zonele popular denumite ghetou şi zonele de blocuri cu mari datorii la întreţinere sunt locuite de ponderi semnificativ mai mari de populaţie care a reuşit să intre pe piaţa oficială a muncii fie înainte, fie după 1990.

La nivel naţional, traiectoriile ocupaţionale specifice bărbaţilor sunt pensionarea şi retragerea în agricultură, în mediul rural, şi trecerea de pe piaţa oficială a muncii în sectorul informal al economiei, în mediul urban. Traiectoriile ocupaţionale predominante în cazul femeilor sunt retragerea sau rămânerea în gospodărie şi obţinerea sau păstrarea unui loc de muncă pe piaţa oficială a muncii. În zonele sărace, situaţia este diferită. Bărbaţii sunt cei care au reuşit să-şi păstreze sau să obţină un loc de muncă oficial, ceilalţi fiind activi fie în agricultură, dacă locuiesc în zonele sărace din sate, fie în sectorul informal pentru cei din zonele sărace urbane. Spre deosebire, femeile din zonele sărace fie au ieşit de pe piaţa muncii prin pensionare sau prin pierderea locului de muncă (devenind astfel casnice), fie nu au dorit sau nu au reuşit niciodată intrarea pe piaţa muncii.

Traiectoriile ocupaționale sunt puternic diferențiate în funcție de vârstă. Astfel, vârsta medie a grupurilor care nu au intrat niciodată pe piața oficială a muncii este situată în intervalul de 20–25 ani, cu excepția elevilor și pensionarilor (de urmaș, de veteran etc.). Cei care au intrat pe piața muncii după 1989, indiferent de poziția lor din prezent, au 30–34 de ani în medie. Cei care erau pe piața oficială a muncii în 1989 au o vârstă medie de 40–44 ani, în timp ce pensionarii au 60–65 ani, sau 71 de ani în cazul celor care în 1989 erau deja la pensie.

În zonele sărace studiate, tinerii de 15-29 ani, în proporții mai mici de un sfert în rural, respectiv o treime în urban, au reușit vreodată să intre pe piața oficială a muncii (pe o poziție de salariat, patron, lucrător pe cont propriu neagricol). În momentul cercetării, toamna 2001, ei erau ocupați în proporție de 65% în rural și 50% în urban, dar doar 18%, respectiv 22% erau pe piața oficială a muncii, restul fiind ocupați în sectorul informal. Cum puțini au reușit să pătrundă pe piața oficială a muncii, traiectoriile ocupaționale ale tinerilor rareori includ trecerea de la piața oficială a muncii la sectorul informal. Ele se grupează masiv pe căutare – găsire – pierdere a locurilor de muncă din sectorul informal.

> Am terminat liceul de informatică. Nu am carte de muncă, nu am lucrat nicăieri, am lucrat însă așa, la negru, ca taximetristă, ca vânzătoare la covrigărie, vânzătoare la magazin, dar totul la negru, că nu a vrut nimeni să-mi facă carte de muncă. (Femeie de 15-24 ani, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

> Păi, de când s-a terminat cu CAP-ul, d-atuncea s-a terminat tot. Unde să m-angajez? Dacă am făcut de trei ori clasa ntâi, unde să mă duc să mă angajez eu, în persoană? Știu să muncesc la săpături, pot să muncesc la betoane, la astea, dar nu găsești zi de zi. (Bărbat de 15–24 ani, zona Veterani, oraș Drăgănești-Olt, județul Olt)

Situația ocupării s-a înrăutățit sensibil după 1989, mai ales pentru tinerii din zonele sărace, fapt ce poate fi pus în evidență comparând situația persoanelor care aveau 15–29 ani în 1989 cu cea a tinerilor de 15-29 ani în 2001 (Figura 16). Indiferent de nivelul de școlarizare, în zonele sărace din ambele medii rezidențiale, ponderea tinerilor care nu reușesc să intre pe piața oficială a muncii este mai mare decât ponderea corespunzătoare înainte de 1989 de câteva ori, anume de 1,3 ori, în cazul celor cu liceu, până la 4,0 ori, în cazul celor cu patru clase.

Figura 16 Proporția tinerilor de 15–29 de ani, din zonele sărace, care nu reuşeau / nu reuşesc să intre pe piața oficială a muncii, în 1989 comparativ cu 2001 (%)

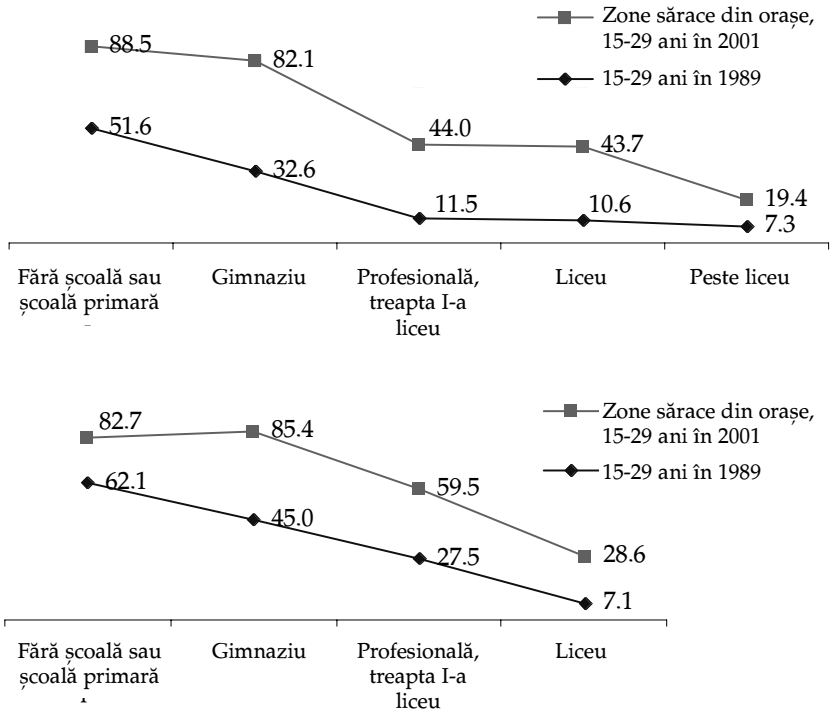

Notă: Au fost excluşi tinerii de 15–29 de ani în anul 2001, care încă urmau şcoala.

Există mai multe motive pentru care tinerii au greutăți în încadrarea pe piața formală a muncii, dar principalul este deficitul de educație. Majoritatea lor nu au o calificare cerută pe piață sau sunt complet lipsiți de calificare, fiind absolvenți de maximum opt clase. Doar 15% dintre tinerii din zonele studiate în rural, care au absolvit cel mult gimnaziul, reușesc în prezent să mai intre pe piața oficială a muncii. Spre deosebire, în 1989, 55% dintre tinerii din rural, cu cel mult opt clase, erau încadrați pe piața muncii. Similar, în zonele sărace din orașe, proporția tinerilor absolvenți de gimnaziu care au intrat pe piața formală a muncii a scăzut de la 67% în 1989 la 18% în 2001.

Dintre grupurile etnice, romii sunt cei mai marginalizați din punct de vedere al muncii, așa cum arătam și mai sus. După 1990,

majoritatea au pierdut vechiul loc de muncă, în timp ce tinerii romi nu au reușit să intre pe piața muncii astfel că în 2001, doar 13 din o sută de romi de 15 ani și peste din zonele sărace rurale și șapte din o sută de romi din zonele sărace urbane muncesc cu carte de muncă sau contract pe piața oficială a muncii. Agricultura pe cont propriu nu este o opțiune, căci cei mai mulți romi nu au avut dreptul la pământ sau au primit doar suprafețe simbolice de teren, care nu pot asigura hrana întregii familii. Prin urmare, marea majoritate a romilor de peste 15 ani sunt casnice (femeile), zilieri în agricultură (36% din romii din mediul rural și 16% din zonele sărace urbane) sau lucrători în sectorul informal (8% din romii din zonele sărace rurale și 30% dintre cei din mediul urban).

În cazul romilor de peste 35 de ani care practicau meserii tradiționale, traiectoriile ocupaționale urmează îndeaproape soarta meseriei respective. Odată ce meseria dispare sau nu mai reprezintă un mijloc de trai (spre exemplu, lăutăria), trăiesc din munca de zilier „pe unde se găsește", venituri eventual completate cu alocațiile pentru copii sau alte prestații sociale. Tinerii romi urmează traiectoriile părinților. Spre exemplu, romii spoitori nu merg la școală, precum părinții lor, își iau un cal și căruță, precum părinții lor, se căsătoresc și fac mulți copii așa cum este tradiția, și trăiesc din colectarea materialelor reciclabile asemănător părinților lor, dar cu constrângeri materiale mai accentuate, zic ei.

Schimbări frecvente de locuri de muncă diverse este constanta istoriilor ocupaționale ale celor mai mulți rezidenți ai zonelor sărace, mai ales ale celor săraci. De obicei, căderea în sărăcie presupune existența a trei faze distincte în traiectoria ocupațională a persoanei.

Faza 1: non-sărăcia este asociată unui loc de muncă stabil. Căderea în sărăcie poată să înceapă încă din perioadă în care persoana deține un loc de muncă stabil, ca salariat cu carte de muncă, și chiar în absența copiilor în întreținere. Din cauza lipsei de comenzi, întreprinderea încearcă variate strategii de flexibilizare internă: alternează perioadele de angajare cu perioade de șomaj, schimbă încadrarea de la normă întreagă la normă redusă, astfel încât salariații să-și poată conserva vechimea în muncă și să ajungă la vechimea eligibilă pentru pensionare. Aceste strategii sunt aplicate doar de către unii angajatori, în schimb sunt acceptate de către toți salariații intervievați, pentru că le oferă o șansă, mai ales că în noul context sărac–în-muncă, ei nu au nici o altă alternativă de a

„sta agățați" de piața forței de muncă. În cazul specific al salariaților de peste 45 de ani, acest tip de strategii de flexibilizare adoptate de angajatori sunt și valorizate (nu doar acceptate), pentru că aceștia sunt dispuși să facă orice pentru a-și asigura ieșirea de pe piața forței de muncă pe „ușa sigură" a pensionării.

> După '89, întreprinderea a fost privatizată, dar, ca să nu dea muncitorii în șomaj, au înghețat salariile la șase-șapte sute de mii de lei, pentru patru ani. Au zis că nu mai au nevoie de noi și ne dă acasă fără șomaj. Și au zis: dacă vreți salariul, este așa ... Și am stat așa, în lipsă de altceva. După aia, am început și noi să ne revoltăm și am zis: ori ne dați afară, ori ne mărește salariile. Și, atunci ne-a restructurat. Din 158 de muncitori, câți eram, au rămas 53. Și atunci ne-a făcut salariile de la 1.050.000 la 1.850.000 de lei pe lună. Dar, din lipsă de comenzi, stăm 15 zile acasă fără plată și 15 zile la serviciu, deci luăm tot sub un milion, dar avem carte de muncă. (Interviu, Sector 6, București)

În cazul tinerilor, această fază este inexistentă, un număr foarte mic dintre ei reușind intrarea pe piața oficială a muncii, mai ales dacă provin din gospodării în sărăcie extremă. Traiectoriile celor mai mulți tineri din zonele sărace încep direct cu faza 2, anume căutarea unui loc de muncă, încercare ce eșuează.

Faza 2: După pierderea locului de muncă stabil urmează o perioadă în care individul se străduiește să găsească un loc de muncă înregistrat oficial, de obicei, întâi la stat, după aceea în sectorul privat al economiei.

Faza 3: După o serie de eșecuri și experiențe de exploatare, în care sunt înșelați, păcăliți, ajung în a treia fază să își piardă încrederea și speranța. Astfel, învață că nu au de unde să ceară ajutor, învață că drepturile lor sunt în mod sistematic încălcate și nu există nici o instituție sau persoană care să îi protejeze, și toate acestea le limitează câmpul de vizibilitate, până la stadiul în care pierd capacitatea de a sesiza eventuale oportunități. Renunță la căutare, unii nici nu mai speră la un loc pe piața oficială a muncii, percepută ca inaccesibilă, și creează un *modus vivendi* al muncii invizibile, căruia îi devin captivi. Se retrag în economia subterană unde dețin slujbe ocazionale, nesigure, cu grad înalt de accidentare și pericole și cu o plată mizerabilă sau practică activități marginale (legale sau nu). Cei din sate, care dispun de teren agricol de la părinți sau socrii, se retrag în agricultură. Cei mai în vârstă de la orașe dezvoltă strategii de amânare în așteptarea ieșirii la pensie, „după o

viață de muncă". Majoritatea devin nostalgici după perioada serviciului stabil (localizată majoritar înainte de 1989), nu mai apelează la instituții și trăiesc, „cum putem", de pe o zi pe alta.

Cu ajutorul a trei cazuri exemplare, care au ca punct de pornire piața oficială a muncii, să adăugăm viață la schema traiectoriilor ocupaționale, structurate în trei faze, discutată anterior.

Primul caz este traiectoria ocupațională a unui tânăr bărbat, de 30 de ani, necăsătorit, membru al unei gospodării în situație de normalitate critică, dintr-un sat.

(*Faza 1*) După 1989 se angajează la o întreprindere din Giurgiu, unde lucrează trei ani.

(*Faza 2*) Intră în șomaj tehnic la Giurgiu. După trei luni de șomaj, găsește un curs de calificare pentru macaragii, care durează 11 luni, la Electromontaj București. După încheierea cursului nu este angajat decât dacă acceptă să lucreze patru ani fără carte de muncă: „au spus că numai după patru ani ne angajează cu carte de muncă". Se reîntoarce la întreprinderea de la Giurgiu, care după câteva luni este desființată.

(*Faza 3*) Nu găsește loc de muncă pe bază de contract și revine în sat, la părinți, alături de care lucrează pământul și ocazional lucrează „unde găsește" prin comună, „că am mai multe meserii". Nu mai caută de muncă pe piața oficială a muncii, pentru că „în sat nu ai unde", iar „în oraș se plătește prost peste tot. Nu am casă, stau la părinți și ca să fac naveta, numai pe transport la Giurgiu, dau peste un milion pe lună, deci trebuie să cer bani de la mama și de la tata ca să mă pot descurca. Muncesc ca să duc bani de acasă? Dar, oricum, nu mă angajează nimeni cu carte de muncă. Își face treaba cu tine, cât are nevoie te ține, și pe urmă te dă afară. Mi-ar conveni să-mi dea 1,5 milioane, dar să fie cu carte de muncă."

A doua traiectorie ocupațională exemplară aparține unui cuplu de 35-45 de ani, cu trei copii în întreținere, familie aflată în situația de criză generalizată, care locuiește într-un oraș mijlociu.

(*Faza 1*) „Ea era încărcătoare de gunoi și eu eram șoferul ei."

(*Faza 2*) „În 1998 s-au făcut restructurări și m-au dat afară și pe mine și pe soția."

(*Faza 3*) „Am căutat de muncă, dar nu am găsit nimic (n.n. el a absolvit liceul). Am muncit cu ziua, dar ne-am scos bani, că

am găsit un patron și 50-60 de mii ne-a dat pe zi. Acum, lucrez și-n cimitir, să-mi fac și eu o bucată de pâine. Muncesc la morminte, dau cu sapa, iau zece mii și-mi dă un pachețel (de mâncare). Am o vechime de 22 de ani și zece luni, că dacă aveam 25 ieșeam anticipat. Dar așa, caut în continuare de lucru, dacă nu ca șofer, ca muncitor necalificat, ca orice, ca să-mi fac de-o pensie."

Ultimul exemplu este al unui cuplu de peste 50 ani, fără copii, care balansează între normalitate critică și situație de criză generalizată, rezident într-un oraș mare.

(*Faza 1*) El: „Înainte mă jucam cu banul. Aveam categoria a VI-a pe cartea de muncă. După revoluție, mi-a dat-o pe a VIII-a. Mă ajungeam cum mă ajungeam cu banii." Ea: „Eu, la rândul meu, am muncit și eu numai în cooperație 28 de ani, muncitoare. Am muncit la Stăruința, Blănarul, Igiena. Și salariul a fost minim pe economie, dar am muncit șase ani cu patru ore, că nu aveau ce să-mi facă. Nu putea să mă încadreze la opt ore, că nu avea bani să mă plătească. Luam 200-300 de mii pe lună, ca să pot să ajung cu peste 25 de ani pe cartea de muncă. Vara, îmi dădea șomajul, iar iarna, când începea cu blănurile, cu astea, mă angaja. Dar tot la patru ore. Păi, muncești șase-șapte ore și te plătește la patru ore, dar merge vechimea!" Suplimentar, ea lucra ca femeie de serviciu la o scară de bloc: „Vreți să mă credeți că la ora actuală muncesc la o scară de bloc? Ce n-am gândit în viața mea că am să ajung până acolo."

(*Faza 2*) El: „Pensionat pe caz de boală, am făcut infarct miocardic. Pe cartea de muncă am 30 de ani, o lună și două zile. Acum am pe pensie 1.137.000 lei." Ea: Pentru că a muncit șase ani cu patru ore, a obținut pe cartea de muncă doar 26 de ani de vechime, și nu 30 de ani. Este dată în șomaj, în momentul cercetării aștepta să primească primul ajutor de șomaj. La activitatea suplimentară tocmai renunțase: „pentru că și-a adus pe alții. (…) Până săptămâna trecută am muncit și acolo. Și luam și de acolo trei sute de mii (de lei). Și nu mi-a mai convenit, că era mai mult transportul. Era pe convenție, nu salar'. Era zile când mă duceam pe jos și veneam tot pe jos. Ce-ți convine să dai dus-întors șase mii (de lei) la maxi-taxi?"

(*Faza 3*) Ea: (Mai sperați să vă găsiți de lucru, poate cu sprijinul Oficiului Forțelor de Muncă?)„De la șomaj ce să speri? Că

> ei nu mi-au găsit niciodată, ci întreprinderea mea, ei mă luau de câte ori se termina șomajul. Forțele de muncă nu mi-au găsit. Dar acuma, dacă au dat în șomaj o sută de femei, cum să mă mai angajeze?! Aveau contract cu americanii, n-a mai mers, asta este…" În concluzie: „La începutul anilor '90, mă duceam și făceam cumpărături de la Galați. Numai vaporul era nouă mii (de lei) dus-întors. Și acum, nu sunt în stare să fac cumpărăturile nici de aici, de pe stradă."

În general, interviurile cu săracii din zonele sărace conțin descrieri ale anilor de căutare a unui loc de muncă, care abundă în blocaje, abuzuri și prejudecăți, cărora aceștia trebuie să le facă față. Lectura comparativă a interviurilor pune în evidență că, indiferent de locația zonei sărace, toți cei lipsiți de muncă formală împărtășesc aceleași istorii și percep România ca pe o societate săracă–în-muncă, tocmai datorită lipsei lor de acces la oferta existentă.

5.5 Săracii din zonele sărace care muncesc

Manuela Sofia Stănculescu

Înainte de a studia populația ocupată din zonele sărace, sunt necesare câteva precizări metodologice. În prezenta lucrare, distingem trei categorii de populație ocupată. Prima categorie se referă la populația ocupată pe piața oficială a muncii, pe baza unui contract de muncă sau a unei convenții civile, categorie în care includem și patronii sau lucrătorii pe cont propriu în domenii ne-agricole, care au autorizație de funcționare, și a căror activitate este înregistrată la Administrația Finanțelor Publice. A doua categorie include lucrătorii pe cont propriu în agricultură, care dețin teren agricol în proprietate, activitate din care își asigură subzistența. Această categorie se află între economia oficială și sectorul informal, rezultatele muncii acestora nefiind contabilizate. A treia categorie se referă la activități majoritar legale din punct de vedere al conținutului muncii, desfășurate însă în sectorul informal, neînregistrate oficial, cum sunt munca prestată cu ziua (în agricultură, în construcții, în servicii) și alte activități ocazionale, precum și munca „la negru", desfășurată în mod permanent dar în lipsa unui contract de muncă.

Arătam, la începutul acestui capitol, că rezidenții de 15 ani și peste din zonele sărace din sate au o rată de ocupare de 56%, considerabil mai redusă decât la nivelul întregului mediu rural, 69,8%. În zonele sărace din orașe, situația ocupării este asemănătoare cu cea la nivelul întregului mediu de rezidență, jumătate dintre cei de 15 ani și peste fiind ocupați. Dincolo de aceste rate, analizând structura ocupării, găsim însă diferențe majore între zonele sărace și mediul de rezidență (Tabel 28).

În zonele sărace din satele mari și relativ dezvoltate, precum și în satele mici, periferice și sărace, munca formală nu este completată cu agricultura, agricultorii pe cont propriu sunt mult mai rari și au suprafețe mai mici de teren, ceea ce îi forțează să muncească și ca zilieri în agricultură pentru alți săteni, iar o treime își câștigă existența numai în sectorul informal, majoritar ca zilieri în agricultură.

Tabel 28 Persoanele de 15 ani şi peste în funcție de tipul de muncă prestată (%)

	Zone sărace		Național*	
	Rural	Urban	Rural	Urban
Total persoane ocupate, din care (%):	100	100	100	100
- Muncă formală pe piața oficială a muncii	28,5	57,0	18,0	75,8
- Muncă formală + agricultură pe cont propriu	***	***	13,9	5,2
- Muncă formală + muncă informală, sector neagricol	***	1,1	0,8	3,6
- Agricultură pe cont propriu	23,4	1,3	53,9	5,8
- Agricultură pe cont propriu + zilier în agricultură	13,4	0,0	8,7	0,4
- Zilier în agricultură	25,2	10,1	4,8**	9,2**
- Muncă informală în sector neagricol	8,3	30,4		
Număr de cazuri	337	1303		

Sursa: Date la nivel național din cercetarea internațională *Gospodărie, Muncă şi Flexibilizare*, Stănculescu şi Berevoescu, 2003.

Note: * Datele la nivel național se referă la persoane de 18 ani şi peste, anul 2001.** La nivel național nu există estimări separate pentru munca informală (zilier) în agricultură şi cea în sector neagricol. *** Celule cu mai puțin de cinci cazuri.

Prin comparație cu întregul mediu urban, în zonele sărace din orașe, munca formală este mult mai rară, în timp ce munca în sectorul informal reprezintă mijlocul de subzistență pentru două cincimi din populația de 15 ani și peste.

Diferențele procentuale între zonele sărace și întregul mediu de rezidență arată clar cât de atipice sunt acestea din punct de vedere al ocupării. Între 33,5% și 40,5% din populația din zonele sărace, cu precădere persoanele din gospodăriile în sărăcie extremă sau situație de criză generalizată, sunt sub-ocupate în economia sub-terană și au șanse foarte mici de a deveni ocupați pe piața oficială a muncii.

Diferențele însă nu se opresc aici, ci se extind și asupra trăsăturilor specifice ale celor care desfășoară un tip sau altul de muncă.

Dimensiunea de gen joacă un rol influent în distincția dintre ocupat și neocupat; femeile din zonele sărace sunt în proporții de 60% neocupate, spre deosebire de bărbați care sunt ocupați 70%, în mediul rural, și 60%, în mediul urban. În interiorul populației ocupate însă diferențe de gen se păstrează doar în zonele sărace rurale, unde bărbații sunt suprareprezentați statistic printre cei ocupați pe piața oficială a muncii, în timp ce femeile domină categoria agricultorilor pe cont propriu; în sectorul informal, femeile muncesc ca zilieri în agricultură în aceeași măsură cu bărbații. În zonele sărace din mediul urban, femei și bărbați, fără deosebire, se regăsesc în toate categoriile de ocupați.

Suprareprezentați printre persoanele ocupate pe piața oficială a muncii sunt persoanele de 25–49 ani, de etnie română, care au o calificare și au absolvit cel puțin o școală profesională. Proporția celor oficial ocupați crește sensibil cu cât nivelul de școlarizare este mai mare. Astfel, în zonele sărace din mediul rural doar 14% dintre cei cu cel mult patru clase sunt pe piața oficială a muncii, pondere care crește la 22% pentru absolvenții de gimnaziu, 35% dintre cei cu școală profesională și 84% dintre cei care au completat cursurile unui liceu. Procentele corespunzătoare pentru populația de 15 ani sau peste, rezidentă în zonele sărace din orașe, sunt: 15%, 37%, 70%, 80% și atinge 93% pentru cei care au absolvit o școală postliceală sau un nivel de educație superior.

În zonele studiate din satele mari și din satele mici sărace, populația ocupată formal în sectoare neagricole se concentrează (75%) în statutul profesional de salariat cu carte de muncă și 4% angajat pe bază de convenție civilă; 20% sunt lucrători pe cont propriu neagricoli și doar un caz este patron. Aproape toți salariații sunt muncitori, două treimi muncitori calificați și o treime muncitori necalificați.

În zonele sărace din orașe distribuția persoanelor ocupate pe piața oficială a muncii este asemănătoare. Din punct de vedere al

statului profesional, 89% sunt salariați cu carte de muncă și 5,4% sunt angajați pe baza unei convenții civile. Lucrătorii pe cont propriu neagricoli reprezintă 3,6% din totalul celor ocupați, iar patronii 1,7%. Distribuția funcție de statutul profesional este asemănătoare celei de la nivelul întregului mediu de rezidență (date *AMIGO*, INS), ceea ce însă îi diferențiază este, din nou, concentrarea la nivelul unei singure grupe ocupaționale, anume muncitorii și meseriașii. Toate celelalte grupe ocupaționale dețin ponderi mai mici de 5% din totalul de salariați. Similar situației din mediul rural, muncitorii sunt majoritar calificați, dar doar o parte au absolvit o școală de specialitate, ceilalți, mai ales cei mai în vârstă, fiind persoane calificate la locul de muncă. Și printre pensionarii din zonele studiate care au ieșit la pensie la limită de vârstă sau pe caz de boală, tot grupa ocupațională a muncitorilor este suprareprezentată, în proporție de aproape 40% fiind necalificați.

Acest profil al ocupării pe piața oficială a muncii explică faptul că ceva mai mult de un sfert dintre persoanele ocupate formal se află în sărăcie extremă sau situație de criză generalizată (Tabel 23). Ponderea corespunzătoare pensionarilor care au muncit crește la 28% în mediul rural și 39% în urban. Salariații și pensionarii se află în sărăcie extremă sau situație de criză generalizată, deși muncesc/au muncit „în rând cu lumea", pentru că fac parte din gospodării numeroase cu mulți dependenți, dar, mai ales, deoarece câștigă salariul minim pe economie sau chiar mai puțin și, implicit, au pensii mici. Vorbim despre femei de serviciu cu salariu de 1–1,2 milioane de lei și pensii de șase-opt sute de mii de lei. Vorbim despre gunoieri care muncesc la cămine studențești contra trei sute de mii de lei, plus „ce strâng eu, niște sticle, pe care le spăl, le vând și iau ceva bani și, pe deasupra, mai primesc acolo mâncare, pâine, cartofi". Vorbim despre cupluri în care bărbatul lucrează „cu mătura pe stradă" și câștigă două milioane de lei și femeia este pensionară cu o pensie de șase sute de mii de lei, care au șase copii în întreținere. Vorbim despre un manipulant la butelii cu un salariu de 1,3 milioane de lei, sau de șoferi cu salariu de 1,8 milioane și „cu ce se mai compensează, că este plătit la curse și are mai multe, ajunge la 2,2 milioane", care însă au câte doi copii în întreținere fiecare. Vorbim despre mulți muncitori cu salariu net de 1–1,4 milioane de lei și salarii plătite pentru jumătate de normă și salarii plătite doar pentru 15 zile într-o lună (pentru că în celelalte zile angajatorii îi trimit acasă).

(Sub-)ocupații în sectorul informal sunt predominant tineri de 15–24 de ani (peste 60% dintre aceștia), femei și bărbați în egală măsură, lipsiți de calificare, în special cei fără școală sau cu școală primară. Majoritatea romilor sunt în această situație, dar aceștia reprezintă doar 40% dintre toți cei care muncesc informal în agricultură sau într-un sector neagricol. Munca informală este specifică adulților din gospodăriile în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată.

Trei sferturi în rural și două treimi în mediul urban dintre cei activi în sectorul informal nu au intrat niciodată pe piața oficială a muncii. Restul au avut un loc de muncă pe bază de contract la începuturile tranziției, dar au fost disponibilizați în 1994–1995, după care au intrat în șomaj. Cu doar 15 ani de vechime în muncă în medie (pentru cei care erau pe piața muncii în 1989) sau șase ani de muncă (pentru cei intrați pe piața muncii după 1989) și cu o istorie de șase-șapte ani în șomaj, cei mai mulți dintre ei nici nu mai sunt înregistrați la Oficiile Forței de Muncă, și nici nu se mai autodefinesc șomeri.

De remarcat lipsa strategiilor combinatorice, în care unul sau mai mulți adulți dintr-o gospodărie combină slujba pe piața oficială a muncii cu agricultura în propria gospodărie, sau cu o activitate desfășurată ocazional pentru venituri adiționale. În zonele sărace, strategiile combinatorice sunt rare, în principal datorită marginalizării pe piața muncii. Fără locuri de muncă stabile cu opt ore de lucru pe zi, ci cu program de lucru prelungit la 10-12 ore, resursele lor de timp sunt limitate. Fără locuri de muncă de unde să poată recruta clienți pentru propria activitate, și fără calificări sau abilități care să-i califice pentru activități mai bine plătite și cerute pe piață, ei/ele ajung să desfășoare doar muncă brută și prost plătită. Dacă la nivel național principalele activități desfășurate informal sunt fie cele de meseriaș (croitor, coafeză, instalator, mecanic auto, zidar, zugrav etc.), fie cele care cer calificare înaltă (profesori, contabil, domeniul computerelor etc.), munca informală a celor din zonele sărace constă în activități precum: zilier în agricultură, „holongăr" (muncitor necalificat) în construcții, comerț stradal, „vând la tarabă la piață", „vând semințe", spălat rufe, curățenie sau menaj, pescuiește pește pe care apoi îl vinde, colectează fructe de pădure, plante medicinale sau ciuperci, recuperează cauciucuri vechi, sticle sau fier vechi.

La nivelul gospodăriilor, se constată că o treime dintre gospodăriile din zonele sărace rurale și un sfert dintre cele din urban nu au

nici un membru de 15 ani și peste ocupat, deci trăiesc din pensii, alocații pentru copil, ajutor social sau alte prestații sociale. Notă aparte fac zonele din centrele istorice ale orașelor, în care 43% dintre gospodăriile rezidente nu au nici un adult ocupat. Dacă limităm discuția la economia oficială, ponderea gospodăriilor fără nici un membru ocupat pe piața oficială a muncii este mult mai mare, 67% în rural și 47% în urban. Prin urmare, bunăstarea majorității gospodăriilor din zonele sărace, cu precădere cele în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată, nu depinde de mecanismele de piață, ci depinde de evoluțiile economiei informale și de nivelul prestațiilor sociale.

5.6 Grădinărit și agricultură de subzistență

Manuela Sofia Stănculescu

Practicarea grădinăritului și agriculturii de subzistență este condiționată de resursele agricole de care dispune gospodăria, adică de existența unei grădini în jurul casei sau în folosință sau de accesul la teren agricol. De aceea, demersul referitor la munca în agricultură impune doi termeni, primul referitor la resursele agricole la care au acces (sau de care dispun) rezidenții zonelor studiate, și, al doilea, la modul în care aceștia folosesc resursele disponibile în scopul obținerii de produse.

În zonele sărace, antreprenoriatul în sectorul agricol nu este dezvoltat, pentru că resursele agricole de care dispun aceste gospodării nu permit dezvoltarea de exploatații, iar resursele lor financiare nu acoperă nici nevoile de bază, deci, nici nu poate fi vorba despre investiții în pornirea unei afaceri.

Grădinăritul se practică atât în mediul rural, cât și în trei tipuri de zone urbane: de tip semirural, zonele de tip Cotorga și gropile de gunoi. În celelalte tipuri de zone urbane gospodăriile care au o grădină pe care o folosesc pentru a obține fructe sau legume reprezintă cazuri izolate. Au o grădină în jurul casei sau în folosință: 16% dintre gospodăriile din zonele de blocuri cu mari datorii la întreținere, 11% dintre gospodăriile din zonele de centru vechi, 7% dintre gospodăriile din zonele industriale dezafectate, 3% dintre cele care locuiesc în zone popular denumite ghetou. Totuși, doar în

jur de o jumătate dintre acestea folosesc acest teren pentru a-și completa veniturile.

În cele trei zone de case cu grădini din mediul urban se observă diferența dintre gospodăriile de români și cele de romi (autoidentificați): romii în semnificativ mai mică măsură dispun de o grădină pe care ar putea folosi-o pentru completarea veniturilor, cu excepția zonelor de tip Cotorga. Lipsa grădinilor este asociată cu zonele în care locuințele sunt foarte aglomerate, lipsite de garduri despărțitoare și de curte individuală, care sunt specifice romilor. Astfel, chiar dacă există în jurul casei o bucată de teren, aceasta nu este nici denumită și nici utilizată ca grădină. Accesul la grădină este în relație și cu forma de proprietate asupra casei. În timp ce gospodăriile de români declară majoritar că au grădină indiferent dacă au sau nu casa în proprietate, gospodăriile de romi care declară că au grădină sunt doar dintre cele care au acte de proprietate asupra casei.

Tabel 29 Gospodării din zonele sărace din oraşe care au grădină în jurul casei sau în folosință şi obțin legume sau fructe de pe acest teren în funcție de tipul zonei şi de etnie

	Au grădină		Practică grădinăritul	
	Români	Romi	Români	Romi
Zone de case semirural	65%	20%	50%	20%
Zone de case de tip Cotorga	37,5%	46%	24%	29%
Gropi de gunoi	65%	26%	32%	5%

Notă: La nivelul întregului mediu urban 17% dintre gospodării locuiesc în case cu grădină, conform Panduru et al, INS, 2001.

În ceea ce privește modul de utilizare al grădinii, dacă aceasta devine mijloc de trai sau nu, diferențele etnice se păstrează doar în comunitățile din gropile de gunoi, unde o pondere semnificativ mai mică de gospodării de romi folosesc terenul din jurul locuinței pentru a obține legume și/sau fructe. Cu excepția acestora, toate celelalte gospodării, în proporție ce variază între 50% și 100%, folosesc grădinile pentru grădinărit sau cresc animale, majoritar porc și găini.

Dintre rezidenți, indiferent de etnie, acces mai redus la grădină au gospodăriile în sărăcie extremă. La polul opus, sunt gospodăriile în normalitate critică, mai ales cele de pensionari, care utilizează spațiul din jurul casei pentru a-și completa veniturile din pensii, cultivă legume și, în medie, o gospodărie din cinci crește un porc și fiecare are în jur de patru păsări de curte.

În mediul rural, ponderea celor care au grădină crește la 77% din gospodăriile din zonele studiate în satele mari și dezvoltate, și la 95% din gospodăriile din satele mici și izolate. Discrepanța dintre cele două tipuri de sate este dată de faptul că în zonele din satele mari sunt suprareprezentați romii și veneticii (persoane venite în sat din altă parte).

Tabel 30 Gospodării din zonele sărace din sate care au grădină în jurul casei sau în folosință şi obțin legume sau fructe de pe acest teren în funcție de tipul zonei şi de etnie

	Au grădină		Practică grădinăritul		Dețin teren agricol în proprietate	
	Români	Romi	Români	Romi	Români	Romi
Zone din sate mari, dezvoltate	93%	45%	87%	40%	72%	20%
Sate mici, sărace	94%	-	88%	-	92%	-

Diferențele etnice se păstrează și în sate, gospodăriile de persoane autoidentificate roma dețin, în semnificativ mai mică măsură, resurse agricole. De asemenea, suprareprezentarea veneticilor și a tinerilor în zonele din satele mari face ca ponderea celor care dețin teren agricol să fie semnificativ mai mică, prin comparație cu satele mici, periferice și sărace. În plus, ponderea celor care au suprafețe mici de teren, de sub jumătate de hectar, este ridicată în ambele tipuri de sate: 95% dintre gospodăriile de romi, 50% din gospodăriile de români din zonele studiate în satele mari, respectiv 30% din gospodăriile de români în satele mici și periferice.

Gospodăriile lipsite de teren agricol și cele care au sub jumătate de hectar sunt cele cu probabilitate maximă de a fi în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată. Gospodăriile în sărăcie extremă sunt lipsite nu doar de teren agricol, ci și de animale: doar una din zece are o vacă, una din cinci are un porc, una din cinci un cal, iar numărul mediu de păsări de curte este doar 2,4. Spre deosebire, gospodăriile non-sărace dețin suprafețe de teren cu suprafață medie de aproximativ două hectare, trei din zece au o vacă, una din două are porc, una din zece are cal și numărul mediu de păsări de curte crește la 9,6.

Romii, tinerii și veneticii reprezintă cele trei categorii de populație rurală cu riscul cel mai ridicat de sărăcie extremă, tocmai din cauza accesului lor redus atât la piața oficială a muncii, cât și la

resursele agricole. Rezultatele statistice sunt susținute și de interviurile cu reprezentanții instituționali care explică pentru fiecare dintre cele trei grupuri mecanismele structurale care blochează accesul lor la pământ, singurul mijloc de subzistență în contextul local strict limitat la agricultură. Toate acestea sunt deja puse în evidență de o serie de alte studii (Teșliuc 1999, Chircă și Teșliuc, 1999), așa că doar le menționăm pe scurt:

- legea retrocedării pământului a acordat drept de restituire persoanelor în vârstă, astfel încât tinerii depind de bunăvoința și de relațiile în care sunt cu părinții;

> Secretar primărie: Fără pământ sunt doar tinerii căsătoriți care sunt de ordinul zecilor, dar așa în rest au pământ, de la socri, de la părinți, de la bunici. Sunt mulți bătrâni care au suprafețe mari și sunt tineri care au cinci-șase copii și au jumătate de hectar de pământ. (…) Medic: Tinerii care s-au căsătorit i-au chemat părinții sau socrii și le-au spus: uite, eu vă dau o bucată de pământ să îl lucrați, dar nu i-a făcut titlu pe ea. Le-a dat ca să nu vină să ceară, dar ei (tinerii), din bucata aia de pământ, în afară că mănâncă ei și eventual copiii, nu au de o haină, nu au de rechizite școlare, nici vorbă de plătit un telefon. (Comuna Santa Mare, județul Botoșani)

> Romii nu au nici pământ, nu au nici animale, iar dacă mai obțin niște venituri acestea provin din munca la cei care au pământ. Altă soluție nu au. Înainte de 1989 mergeau pe la ferme în Brăila, Constanța, unii se stabileau acolo, dar acum nu au altă soluție decât să presteze munci la cei care dețin pământ. Nici familiile tinere nu prea au pământ. Familiile tinere nu au nici locuință și locuiesc cu părinții sau alte rude, și nu au nici un fel de posibilități începând cu găsirea unui loc de muncă, până la teren pe care să-și construiască o locuință. (Primar și referent primărie, comuna Copălău, județul Botoșani)

- prezența unui număr mai mare de moștenitori duce la divizarea și mai departe a terenurilor agricole deja fragmentate;

> Care se zbate se descurcă, însă, sunt familii tinere care n-au pământ, serviciu, au copii, vor să muncească, dar se descurcă de pe o zi pe alta. Vor să muncească, dar nu au unde. Bătrânii au pământ, tinerii nu. Dacă este născut din '45 încoace și părinții nu au avut pământ mult (două hectare) și au trei frați, ce să împarți două hectare la trei frați? (Profesor, comuna Chiscani, județul Brăila)

- retrocedarea terenului a fost realizată dintr-o perspectivă pe termen scurt și optimistă, care nu a ținut cont de noile generații de tineri. Astfel comunele nu și-au făcut o rezervă de pământ și nu

pot acorda noilor tineri nici măcar o jumătate de hectar, mai ales dacă aceștia provin din familii care nu au avut pământ în sat, precum romii sau veneticii.

> Legea 18/91 a permis ca familiilor fără pământ să li se acorde suprafețe de 0,5 hectare până la un hectar de pământ. Le-am dat la aceia care au fost prinși, atunci în 1991, dar nu am prevăzut și o rezervă pentru tinerii care vin pe parcurs. Acum avem cereri, dar nu mai avem rezervă de pământ agricol să le acordăm. Singura soluție (pentru tineri) este să le mai dea părinții ce mai au sau să cumpere. (Primar, comuna Santa Mare, județul Botoșani)

> Foarte mulți n-au nici un fel de pământ. Au venit aici la Sângeorz (*venetici*), au cumpărat o casă, dar pe câmp nu au locuri. N-au de unde să aibă, că s-au mutat aici să locuiască. Ăștia care sunt de ani de zile aici, și părinții lor, și bunicii au trăit tot aici, ei se mai descurcă. Dar ceilalți, când au venit aici, au cumpărat o locuință și atât. (Director școală, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

La toate acestea, în majoritatea satelor studiate, calitatea solului este foarte slabă (categoria a V-a de fertilitate), iar munca în agricultură este rudimentară, ceea ce face ca și cei care au pământ să producă strict pentru subzistență.

Subdezvoltarea agriculturii este acompaniată de sub-dezvoltarea sectorului privat, cu precădere în satele mici și periferice, unde: „în sat avem doar magazinele mici privatizate și cârciumile, încolo nu avem nimic".

5.7 Munca în străinătate, o oportunitate?

Manuela Sofia Stănculescu

O pondere importantă a persoanelor intervievate sau membrii ai gospodăriilor lor au călătorit în străinătate în ultimii zece ani.

Rezidenții de 18 ani și peste, din patru tipuri de zone urbane, au călătorit în străinătate în ponderi asemănătoare cu cele la nivelul întregului mediu de rezidență (27%, *Barometrul de Opinie Publică*, FSD, noiembrie 2001), anume din nou-formatele zone industriale dezafectate (31%), din centrele istorice din orașe (28%), din zonele

de tip semirural (23%) și din fostele cămine muncitorești popular denumite ghetou (22%).

În celelalte tipuri de zone – de tip Cotorga, blocuri cu mari datorii și gropile de gunoi – rezidenții au călătorit în străinătate în semnificativ mai mică măsură, în jur de 14%-15%.

Trebuie bine înțeles, ne referim la ieșirile în străinătate din ultimii zece ani, și nu la persoane care pierd locuința, pierd locul de muncă, ajung să spunem în zonele industriale dezafectate, după care merg să călătorească prin străinătate. În cazul subiecților noștri, mersul în străinătate a fost o strategie activă de depășire a situației de criză, care a eșuat precum toate celelalte, astfel încât cea mai mare parte au călătorit înainte de a ajunge în zonele sărace, adică înainte de 1997.

Zonele sărace ale satelor mari au o pondere (15%) semnificativ mai ridicată a gospodăriilor din care cineva a călătorit în străinătate în ultimii zece ani, prin comparație cu întregul mediu rural (9%, *Barometrul de Opinie Publică*, FSD, noiembrie 2001). Dar, jumătate dintre aceste gospodării provin dintr-un singur sat mare și dezvoltat, adică Sângeorgiu de Mureș. Spre deosebire, în satele mici, periferice și sărace, plecările în străinătate reprezintă doar o jumătate dintre cele la nivelul întregului mediu rural.

Este necesară o observație. Grupul de localități selectate pentru studiu includ și zone din sudul țării (Călărași, Babadag, Brăila, județul Giurgiu), de unde s-a plecat/se pleacă la muncă în Turcia și se face micul trafic de frontieră cu Bulgaria, într-o pondere mai ridicată decât la nivelul întregii populații urbane. De asemenea, în Sângeorgiu de Mureș, similar cu orașul Târgu Mureș și împrejurimi, sau cu orașele din Vest, se pleacă masiv la muncă în Ungaria. Relevantă, pentru cât de mult sau de puțin se mișcă rezidenții zonelor sărace în afara granițelor țării, ar fi fost comparația cu ponderea gospodăriilor din localitățile sau din județele în cauză. Cum însă nu dispunem de astfel de date, nu putem verifica, dar atragem atenția că, prin comparație cu gospodăriile din aria imediat înconjurătoare (localitate, județ), este foarte posibil ca gospodăriile din zonele sărace să se fi mișcat în ultimii zece ani considerabil mai puțin.

Dincolo de diferențele de tip cantitativ, există însă importante diferențe calitative. Spre deosebire de restul populației, majoritatea gospodăriilor din zonele sărace au fost în străinătate cu scop lucrativ și nu în călătorie, și nici în vizită la rude. Despre oportunitățile

de muncă din străinătate majoritatea au aflat prin rețele de rudenie, de vecinătate sau religioase.

> (Dvs. când ați fost în străinătate, ați mers printr-o relație?) Da, numai prin relații. Mi-e frică să merg singur, așa pe găsite că găsesc lucru sau nu. Sunt precis că nu găsesc. (Dar când ați fost ați găsit?) Da, așa prin relații de aici din România, numai pe precizie m-am dus și am găsit. (Discuții de grup cu romi, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

Din punctul de vedere al rezidenților din zonele sărace, deschiderea frontierelor după 2000 reprezintă „închiderea granițelor". Suma de bani ce trebuie prezentată la vamă și, în general, înăsprirea condițiilor și controlului la ieșirea din țară echivalează pentru ei cu „închiderea granițelor". În cazul romilor se adaugă refuzul vameșilor din țară sau al celor din țara vecină de a-i lăsa, pentru că sunt „bruneți" și „pe noi nu ne respectă nicăieri".

> Democrația s-a schimbat, democrația, nimeni nu mai poate acuma să meargă în stânga, în dreapta. Mai mergeam, mai lucram în Ungaria, dar acuma îți trebuie multe (…) Nu prea mai primește pe țigani. Se uită dacă e țigan și mai ales pe cine se vede și e brunet. (Discuții de grup cu romi, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

> M1: Plecăm, că eu și așa am două vize la turci, unde am fost la muncă. De ce au oprit vamele? Din ce cauză? Și au scos alte pașapoarte. Eu de unde să dau atâția bani să-mi fac alt pașaport?! (Discuție de grup cu tineri, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

Diferențele față de restul populației se extind și asupra țării de destinație. Majoritatea celor din zonele sărace care au fost în străinătate au fost în țările vecine: Serbia, Ungaria, Turcia și Bulgaria. În țările respective găsesc de lucru tot în sectorul informal. Majoritatea au lucrat ca zilieri în agricultură sau în construcții.

> M1: Când s-a dat drumul în afară, după '89, trei-patru ani, nu mai găseai unu' (un tânăr). Acuma sunt (tineri) peste tot. Am fost acum doi-trei ani la turci. Prea puțin plătit și fără carte de muncă. M3: După patru clase, am zis că nu-mi mai place, că am început să muncesc de la 11 ani, și, după aia, la vârsta de 14 ani am vrut să lucrez cu tatăl meu, zugrav. M-am descurcat cât m-am descurcat, după care am plecat în Turcia. Vreo trei ani am lucrat în afară, că am avut contract cu ei, am mai lucrat pe unde am găsit zugrăveli. Și-acum aici, că s-a închis granițele. (Discuție de grup cu tineri, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

Numai „bogații" din zonele sărace reușesc să facă „bișniță" și doar ei ajung în țări precum Franța, Germania sau Spania. Cu banii ce-i fac din muncă, cerșit sau furat (nedeclarate, bineînțeles) se întorc în țară, își fac case, de multe ori părăsesc zona săracă sau rămân și deschid o afacere, de la comerț ambulant la cămătărie.

> Cu bișnița nu prea ne ocupăm, că nu știm. Pentru aia trebuie plătiți foarte mulți bani ca să poți face. Trebuie plecat cu bani de-aici și cei care au bani aici nu pleacă cu banii afară din țară. Mai bine stau cu banii aici și … Unii chiar au fost prin alte țări. S-au îmbogățit cât de cât. O plecat în Franța, Belgia, Spania. (Și ce-au făcut cu banii?) S-au investit. Fiecare o vrut să-și construiască o casă și o construit-o, au fost oameni care să zicem au vrut să facă maxi-taxi și o făcut, o fost care o vrut să crească porci și au făcut, deci s-au investit banii ceia. Nu s-au mutat din sat, dar au cumpărat case mai în centru. (Discuții de grup cu romi, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

Pentru majoritatea rezidenților din zonele sărace care au fost în străinătate, experiența străinătății s-a finalizat, de obicei, cu eșecuri. Ei/ele s-au întors, eventual, cu mici sume de bani, care i-au scos din impas, pe o perioadă scurtă. Prin urmare, lipsiți fiind de calificare și abilități, fără să cunoască limbi străine, rezidenții zonelor sărace nu vor și nu speră să plece din țară, pentru că: „chiar dacă plecăm undeva, nici acolo nu putem trăi, că nu trăiești nici acolo așa mai bine ca aici".

5.8 Cine sunt șomerii din zonele sărace

Manuela Sofia Stănculescu

Rata șomajului (ponderea șomerilor în totalul populației active) în zonele sărace este ușor mai ridicată decât la nivel național (date *AMIGO*, INS, 2000): 4,8% față de 3,1% în mediul rural, respectiv 16,4% față de 11,2% în mediul urban. Câteva precizări metodologice sunt necesare. Șomajul, în studiul de față, este stabilit prin autodeclarare, adică persoana este neocupată și în căutarea unui loc de muncă. Dintre aceștia, însă, am îndepărtat pe toți cei care desfășoară o activitate aducătoare de venit în sectorul informal, pe care i-am inclus în categoria celor ocupați. Astfel, șomajul la care facem noi

referire este echivalent cu șomajul în sensul Biroului Internațional al Muncii (șomaj BIM), cu diferența că perioada de referință nu este o săptămână, cum este cazul în *AMIGO* (șomaj BIM), ceea ce însă considerăm că nu afectează comparabilitatea datelor.

Profilul șomerilor din zonele sărace diferă sensibil față de cel la nivel național. În zonele sărace din rural, șomeri se declară cu precădere cei de 25–49 ani, femei și bărbați care au absolvit o școală profesională și erau în 1989 încadrați pe piața muncii, dar au fost disponibilizați în 2000. Ei/ele caută activ de lucru, majoritatea fiind în prezent înregistrați la Oficiile Forței de Muncă.

În zonele sărace din urban, șomerii sunt cu precădere femei (cu rată de șomaj de 19,4% față de 6,4% la nivel național), de 15–24 ani (cu rata de 23%, ceva mai mică decât 29,9% rata corespunzătoare acestei categorii de vârstă la nivelul întregului mediu urban), majoritatea necalificați, care nu au reușit niciodată să intre pe piața muncii, aparținând gospodăriilor în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată. Tinerețea șomerilor este singura caracteristică națională păstrată și în zonele sărace. Predominanța femeilor, a necalificaților, a celor care nu au reușit niciodată să intre pe piața oficială a muncii, precum și durata îndelungată a șomajului sunt toate caracteristici specifice șomajului din zonele sărace din mediul urban, care nu se regăsesc la nivel național.

Persoanele de 25–49 ani, în egală măsură femei și bărbați, au intrat pe piața oficială a muncii, dar nu au reușit să-și păstreze slujbele, ajungând în șomaj pe două rute: 1. disponibilizarea din întreprinderile de stat și 2. concedierea din firmele private, sau închiderea acestora. Cele două rute au fost urmate de un număr relativ egal de persoane și femei și bărbați, fără deosebire. Cei care au ajuns în șomaj în urma disponibilizărilor se subîmpart, la rândul lor, în două grupuri, relativ egale, primul ieșit de pe piața oficială a muncii încă din primii ani ai tranziției și cel de-al doilea disponibilizat în perioada 1999-2000. Ca urmare, tinerii și aproape jumătate dintre șomerii de 25–49 ani nu mai sunt înregistrați la Oficiile Forței de Muncă, ceea ce face ca doar în jur de o treime dintre șomerii din zonele sărace urbane să mai fie eligibili pentru ajutor de șomaj sau să mai apară în registrele oficiale.

Rata redusă de înregistrare la Oficiile Forței de Muncă și predominanța printre șomerii înregistrați a celor care au avut un loc de muncă oficial este dată de metodologia instituțională, combinată cu lipsa de interes a șomerilor, căci, după încheierea perioadei de

eligibilitate „oficiul de șomaj nu ajută cu nimic". Pentru a rămâne înregistrat, șomerul trebuie să solicite acest lucru și, la fiecare trei luni, „să se prezinte la agenție ca să întrebe de un loc de muncă sau să răspundă solicitării noastre" (Director Executiv AJOFM). Cum însă încrederea rezidenților zonelor sărace în căile instituționale de a găsi un loc de muncă este extrem de redusă, ei fie nu solicită, fie nu se prezintă la Agențiile Județene pentru Ocuparea Forței de Muncă, fiind astfel scoși din evidență.

5.9 Condițiile de muncă ale săracilor din zonele sărace

Gloria Macri

O pondere importantă a rezidenților din zonele sărace, cu precădere cei în sărăcie extremă, depind economic de sectorul informal. Din acest motiv vorbim despre munca invizibilă a săracilor și considerăm că o analiză a acestui fenomen constituie un demers deosebit de util. În acest subcapitol descriem specificul muncii informale a săracilor, care sunt condițiile de muncă în care se desfășoară aceasta, precum și modul în care se face plata pentru acest tip de muncă.

Sezonalitate: În orașele mici și în sate, oportunitățile de muncă informală se concentrează în agricultură și construcții. Din pricina faptului că atât în agricultură, cât și în construcții, toate activitățile sunt blocate pe perioada iernii, din noiembrie până în primăvară paleta de oportunități de muncă se îngustează mult. Oferta de muncă informală se reduce în sezonul rece la tăiat lemne, îngrijirea animalelor, menaj sau la alte activități casnice.

> Iarna unde mai găsești? Iarna dacă te ia un om acolo să îi spargi lemne și îți dă și ție un ciur de făină sau un ciur de mălai să faci mâncare. (Familie monoparentală, oraș Drăgănești-Olt, județul Olt)

> M1 : În timpul verii, în timpul primăverii, oamenii au de lucru majoritatea, dar în timpul iernii deloc, și mai mult stau pe-acasă. F1 : Mai caută și în lada de gunoaie și prin containere, se dă omul jos ca să ia o pâine și așa face iarna. M2 : Deci, sticlele și borcanele le adună, le spală și le vinde și mai cumpără o pâine pentru iarnă. F2: Iarna stăm și din banii de copii (alocații) trăim. F1: Așteptăm să treacă luna să luăm iarăși 130 de mii. (Discuție de grup cu romi, zona Păcii, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

Odată cu trecerea iernii, se găsesc mai multe oportunități de muncă, chiar și fără specific agricol. În această perioadă se construiesc și amenajează mai multe case, iar solicitările pentru activități de menaj se înmulțesc.

În orașele mari și în capitală, efectul de sezonalitate este mai redus, pe de o parte, pentru că sunt mai mulți cei care lucrează „la negru", adică lucrează permanent dar fără forme legale, și, pe de altă parte, deoarece activitățile disponibile cu ziua se extind și în alte sectoare decât în agricultură și construcții, cum ar fi comerțul sau diverse servicii către populație sau către firme.

> Și de atunci am lucrat mai mult la patron. Începuseră să vină de afară cu marfă din asta en-gros, să vândă la Expoziție. Și descărcam TIR-uri. Așa am început să lucrez fără carte de muncă. Muncă la negru 100% în economia subterană. Merge și acum. E ceva mai convenabil pentru toți. Și am lucrat numai așa ceva. (Bărbat de 45 de ani, Adăpostul Casa Ioana, București)

Diferențe de gen: În afara gospodăriei, slujbele (formale sau informale, stabile sau ocazionale) pe care femeile și bărbații le pot găsi vin în continuarea rolurilor din gospodărie. În vreme ce curățenia (menaj sau femeie de serviciu), activitățile în domeniul confecțiilor, la chioșcuri, cârciumi sau magazine, sunt aproape în exclusivitate feminine, în construcții sau pentru încărcat/descărcat marfă, la tot ce înseamnă muncă brută, sunt solicitați bărbații. În cazul muncii cu ziua în agricultură, diferențele de gen se șterg, sarcinile sunt împărțite egal, indiferent de sex și chiar de vârstă, soții lucrând, de multe ori împreună cu copiii, cot la cot.

Securitatea muncii: Munca informală este o portiță de scăpare pentru cei care nu au un loc de muncă și au nevoie de venituri pentru a își întreține familia. Însă condițiile de lucru sunt extrem de grele, iar protecția muncii este inexistentă. Accidentele de muncă sunt frecvent menționate în interviuri, diferiți membri ai gospodăriei sau ai familiei suferind accidente grave care au accentuat căderea în sărăcie. Datorită condițiilor grele de lucru, cu ziua nu pot munci decât cei care pot face față efortului. Ceilalți, sunt excluși și de la aceste activități.

Plata muncii cu ziua: Veniturile realizate din aceste activități sunt foarte mici și abia pot acoperi necesitățile unei zile. În aceste condiții, nici nu poate fi vorba de a pune deoparte bani pentru perioadele în care nu se găsește de lucru. Dacă facem un calcul referitor la cât ar putea câștiga un zilier pe lună (la nivelul de

60.000 lei pe zi), s-ar ajunge la maxim 1.600.000 lei, deci mai mult decât salariul minim pe economie. Pentru a ajunge însă la această sumă, un individ ar trebui să găsească în fiecare zi de lucru, fapt care este aproape imposibil (în special în sezonul rece). În al doilea rând, trebuie luat în considerare programul zilnic de muncă de 10-12 ore, fără duminici, munca fiind deosebit de grea și epuizantă. În al treilea rând, trebuie să ne reamintim că cei mai mulți zilieri nu câștigă bani doar pentru sine, ci din aceștia trebuie să întrețină o întreagă familie, care, în multe cazuri, include un număr mare de persoane.

Modul în care activitățile ocazionale sunt răsplătite este deosebit de important pentru lucrători. În absența unui contract care să îi protejeze, plata este decisă de către angajatori, fiind amânată, redusă sau transformată în produse, după voia acestora. Toate aceste situații devin pentru cei săraci zile în care nu au ce pune pe masă.

> Acuma mergem la vii. Și nici acolo nu-i bine, că nu-ți dă banii decât când vrea ei, după două luni sau trei, câteodată îți dau și struguri când n-au bani. Dacă ai copii, mai și trebuie să-i îmbraci, să-i încalți, mâncare, că doar n-o să te duci să muncești la câmp cu mâinile în buzunare. (Discuție de grup cu tineri, oraș Babadag, județul Tulcea)

> Deci când trebuie să ne dea bani își bat joc de noi. Pur și simplu nu știu dacă e posibil să muncești de la șapte dimineața, au fost dimineți când ne-am dus și de la șase, și ne-am întors seara la nouă, și asta pe nimic. (Discuție de grup cu mame cu mulți copii, oraș Drăgănești-Olt, județul Olt)

Există o varietate de moduri în care se face plata pentru munca depusă de zilieri. Interviurile relevă faptul că angajatorii (firme, asociații) preferă să facă plata în produse. În funcție de tipul muncii depuse, acest fapt poate fi avantajos și pentru zilieri. În cazul în care sunt răsplătiți cu produse de maximă necesitate în gospodărie (ulei, făină, porumb, cartofi), acestea sunt binevenite, deoarece scutesc indivizii de la cheltuiala pentru procurarea lor. În schimb, dacă plata este făcută în produse de care nu au nevoie, de exemplu în struguri, muncitorii se consideră nedreptățiți.

> (Cât luați pe ziua de muncă ?) Nu prea iau, mai mult pe produse merg... Cam așa un kilogram de ulei, un pic de mălai, carne. Bani nu iau niciodată. (Mamă singură cu copii, comuna Santamare, județul Botoșani)

Produsele pot fi însoțite de anumite sume în bani. În general, această modalitate este utilizată atunci când angajatorii sunt persoane particulare. Aceștia oferă o sumă mai mică de bani, pe care o compensează cu produsele care la prisosesc. Cel mai des însă, forma de plată a zilierilor este decisă prin negocierea directă între părți. De exemplu, pădurarul plătește în lemne pentru foc, persoanele în vârstă preferă să plătească o sumă mică de bani.

În cazul în care plata se face exclusiv în bani suma diferă mult în funcție de tipul de activitate, dar nu depășește 100.000 lei pe zi. De departe, cea mai avantajoasă formă de plată este considerată de către zilieri răsplata în bani și în mâncare. A beneficia de una sau două mese pe durata zilei de lucru reprezintă o modalitate de economisire, pentru că „este o gură mai puțin de hrănit acasă". Dezavantajul constă în faptul că nu pot lua porția de mâncare acasă, astfel încât să poată fi împărțită între toți membrii familiei.

Alte activități informale: În cazul confruntării cu o lipsă de oportunități de a munci, chiar și ocazional sau ca zilier, singura soluție posibilă pentru cei aflați în sărăcie extremă este să obțină venituri printr-o activitate desfășurată din proprie inițiativă. Astfel, ei își creează propriul loc de muncă. Din această categorie de activități fac parte micul comerț neautorizat, croitoria (petecit, reparat haine, că „acum nimeni nu mai face haine, toți cumpără la kilogram"), colectarea fructelor de pădure sau de ciuperci, dar, cel mai frecvent, săpatul la fier, colectarea de hârtie sau sticle, precum și cerșitul, prostituția și furtul.

Colectatul de materiale reciclabile din gunoaie: Gropile de gunoi reprezintă, pentru mulți săraci, o resursă de supraviețuire, de unde pot aduna fiare, hârtie și sticle, pe care le vând ulterior în centrele de colectare. „Săpatul la fiare" este însă de departe cea mai frecventă activitate de acest tip.

> F1: Acum nu am serviciu, nu am casă, n-am masă, copiii sunt vai de capul lor. Merg la fier ca să-mi scot mâncarea pentru o zi pentru copiii mei. Ăsta este serviciul nostru. Săpăm în pământ câte trei, patru, cinci metri adâncime, scoatem câte 15-20 de kile de fier, până în 50 de kile pe zi, ca să ținem copiii. Luăm pe zi între 40 și 60 mii lei. Dacă nu găsim (fier), venim acasă și mâncăm ce o da Dumnezeu. F2: Eu personal mai merg pe gunoaie și îmi caut fier, hârtie, ca să mergem să le vindem. La gunoaie mergem că nu avem unde altundeva. Cât e câmpul ăsta de mare, mergem și scoatem cu barosul. (Discuție de grup cu mame cu mai mult de doi copii, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

Pe de altă parte, tot în gunoaie se găsesc și haine, precum și alte lucruri folositoare în gospodărie. În acest mod, căutatul în gunoaie este o modalitate de achiziționare a unor bunuri pe care altfel nu și le permit, cum ar fi haine, încălțăminte, cosmetice sau mobilă. Situația este cu atât mai dramatică în cazurile în care chiar și mâncarea este procurată prin această metodă. Nu rareori se întâmplă ca părinții, în lipsa banilor, să dea copiilor mâncare găsită în mormanele de gunoi.

> La gunoi, acolo lucrez. Ce găsesc eu, găsesc de la gunoi. Pentru mine, pentru soția, astăzi am găsit o cămașa, un pantalon, un pantof care face 20-25 de mii, dar, mulțumesc la Dumnezeu că am găsit. (Familie cu patru copii, oraș Iași, județul Iași)

> Știți care e problema? Când vine de la moară, de-aicea, de descarcă biscuiții, reziduuri dintr-alea la care a trecut termenul de garanție, copiii se reped și mănâncă dintr-alea. Și noi mâncăm. Păi, cum să nu se îmbolnăvească un copil și să nu fie nenorocit? (Discuție de grup, zona Cotorga, oraș Roșiori, județul Teleorman)

Condițiile de lucru „la fiare" sunt extrem de dure. În cazul în care oamenii nu dispun de un mijloc de transport (cal sau măgar, căruță, cărucior etc.) fierul este cărat „în spinare". Pentru a putea obține 30-40 mii lei pe zi este necesar ca un om să adune aproape 30-40 sau, în anumite cazuri, chiar 50 kilograme de fier (în funcție de prețul la care se vinde fierul în zonă). Deci, lipsa mijloacelor de transport înrăutățește situația și duce la micșorarea veniturilor obținute prin această activitate. În unele comunități, săracii pun în comun mijloacele de transport disponibile sau, pentru transport, sunt ajutați de intermediari care cumpără fierul lor și-l vând apoi mai scump la centre de colectare care plătesc mai bine.

> Apoi, cei care au apucat ceva, pun toți fiarele în căruța a lu' ăla de la noi din cartier. Dacă este centrul deschis, le ducem direct la vânzare. Dacă nu, le aducem acasă și așteptăm, o zi, două, o săptămână, două săptămâni, până deschide sau până vin intermediarii ăștia, care au un preț mai bun, și ne ia tot fierul, fără să-l tot aleagă. (Femeie în vârstă, zona Cotorga, oraș Roșiorii de Vede, județul Teleorman)

În al doilea rând, problemele de sănătate generate de mizeria gropilor de gunoi sunt deseori menționate de cei intervievați.

> Venim aicea pe gunoaiele astea dă ne umplem numai dă căpușe. Pureci, căpuși, toate drăcoveniile. Ne ducem și dăm câte zece mii (de lei) pe o sticlă d-aia, cum îi spune, de otravă, că ne mănâncă pe

> toți, ne mănâncă de vii. (Discuție de grup, zona Cotorga, oraș Roșiori, județul Teleorman)

Indiferent de anotimp, de dimineață până când se întunecă, cei care depind de această sursă de venit caută neîncetat fier, pentru că știu că asta este singura modalitate de a avea cel puțin pâine de pus pe masă în ziua respectivă.

> Ne sculăm dimineața pe la șapte–opt, ne luăm târnăcopul și o luăm pe câmp. Până la ora 12 nu mâncăm nimic. Doar apă. Sap. Beau o gură de apă. Iar sap. Și tot așa. Și lucrăm până la patru-șase, depinde dacă vrei să stai să-ți faci mai mulți bănișori. Dar, dacă vii cu 25 de kile de fier e mare lucru. Și seara, cădem ca bolovanii. (Discuție de grup cu romi, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

Fierul se dovedește a fi o „resursă" limitată. Este nevoie de săpături din ce în ce mai adânci pentru a găsi fiare, fapt ce implică o anumită condiție fizică a celui/celei care sapă. În plus, resursele de fier depind de frecvența mașinilor care aduc gunoiul.

> Alții (la muncă) stă așa aplecați, dar eu, dacă sunt bolnavă, stau în fund și zgârm cu sapa. Nu pot să stau, că-mi amorțesc picioarele. Azi am stat acasă, că am spălat, dar mâine, când mă gândesc să mă duc acolo iar, îmi vine să … (…) Stăm și ne uităm la mașini dacă vine. Zice cineva: "Vine mașinile! Fugiți!" Fugim, cădem, vai și amar de noi, ca să ajungem mai în față, să prindem și noi ceva fier. Și când descarcă, vine praful ăla pe noi, de zici că suntem scoși de la negru de fum, de la Danubiana. (Femeie în vârstă, zona Cotorga, oraș Roșiorii de Vede, județul Teleorman)

În concluzie, munca informală pe care o desfășoară cei săraci este: (1) *rară*, adică nu se găsește tot timpul anului și nu asigură un climat de disciplină, de stabilitate sau de securitate gospodăriilor care trăiesc de pe urma acestor activități; (2) *grea și extenuantă*, adică se lucrează în aer liber și pe vreme bună și pe ger și pe arșită, se stă în picioare sau aplecat, se cere condiție fizică bună și, chiar în absența acesteia, nu permite vacanțe sau odihnă, pentru că dacă nu muncesc nu au ce pune pe masă; (3) *nesigură*, adică cu înaltă expunere la risc de îmbolnăviri sau accidentare, pentru care nu există nici protecție și nici îngrijiri medicale gratuite; (4) *condiții de muncă mizerabile și plata minimală*, suficientă doar pentru asigurarea hranei zilnice, situație înrăutățită și de rata înaltă de dependență economică.

Cu toate acestea, lipsiți de alternativă, mai ales persoanele în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată combină zili-

eratul în agricultură cu colectarea fierului sau alte activități marginale în sezoanele neagricole, problema cea mai mare rămânând:

> Fie ce-o fi, numai de-ar fi în fiecare zi. Dar nu este să apuci să iei un kilogram de cartofi sau o pâine s-o pui pe masă acolo. Vedeți, d-aia când mă duc undeva la muncă, parcă ziceți că mă duc undeva la distracție, nu știu, sunt cu inima împăcată, știu că muncesc, dar seara am un ban, avem ce pune pe masă. (Familie tânără cu un copil, zona NATO, oraș Brăila, județ Brăila)

Consecințele acestui tip de activitate pot fi privite atât în prezent, ca efecte imediate, dar pot fi și proiectate în viitor. Cel mai vizibil efect este menținerea într-o stare de sărăcie absolută. Pe de-o parte, ei reușesc prin astfel de oportunități de muncă să câștige bani pentru acoperirea nevoilor de bază ale familiei, dar pe de altă parte, ei nu vor reuși niciodată în acest mod să ajungă la o „viață normală".

Consecințele pe termen lung se referă, în principal, la asigurarea de sănătate și la pensie. Dată fiind munca dificilă și epuizantă, pe care acești săraci trebuie să o depună, precum și condițiile uneori insuportabile în care activitatea se desfășoară, este aproape inevitabil ca problemele de sănătate să nu își facă apariția. Munca lor, fiind însă invizibilă, nu îi califică pentru nici o formă de protecție stipulată prin lege și, cum nici ei nu dispun de bani să-și plătească singuri asigurările și medicamentele, ajung să „ducă boala pe picioare". Astfel, capacitatea de muncă scade, iar individul se afundă și mai mult în sărăcie. Ținând seama de faptul că cea mai mare parte a celor siliți să muncească informal nu au anii de muncă înregistrați ca vechime în muncă, situația lor apare ca fiind fără ieșire, din moment ce nici la bătrânețe nu vor avea dreptul la pensie.

Deci, munca informală a celor săraci este doar un remediu paleativ pentru dificultățile financiare prezente, pe termen lung însă, ele nu contribuie la ieșirea din starea de sărăcie, ci duc la accentuarea acesteia.

5.10 Diviziunea rolurilor în familiile din zonele sărace

Laura Surdu și Gloria Macri

În zonele sărace, participarea femeilor pe piața muncii (oficială sau informală) este semnificativ mai redusă decât a bărbaților. Expli-

cația stă nu doar în paleta mai redusă a oportunităților de angajare, ci și în modelul familial românesc, în care femeia este principala responsabilă de treburile casei și de copii, pe când bărbatul este principalul aducător de venituri.

> Normal, bărbații sunt stâlpii casei, că așa e tradiția. Femeile trebuie să asculte, să-și vadă de treaba lor. Femeile sunt menajere cum ar veni și bărbatul aduce banul. (Femeie, familie extinsă, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

Prezența bărbatului în casă în timpul zilei este considerată, în cele mai multe situații, un lucru nefiresc, rolul lui fiind acela de a pleca dimineața la muncă și de a se întoarce seara în gospodărie. De aceea, un bărbat șomer este etichetat social negativ într-o mult mai mare măsură decât o femeie.

> M1: Așa sunt bărbații învățați, să plece dimineața la serviciu cu sacoșica și să vină seara. M2: Dar, nu că așa sunt învățați, așa trebuie, obligat să lucreze, nu trebuie să stea acasă. (Discuție de grup cu șomeri, oraș Babadag, județul Tulcea)

> E rău la un bărbat când e șomer. Pentru că el trebuie să aducă bani în casă. Eu spăl, calc, cos, gătesc, de toate, dar bărbatul ce face? Mă duc eu la serviciu și el rămâne acasă, el ce face? O femeie dacă rămâne șomeră, se mai descurcă cum se mai descurcă, dar bărbatul, nu. Pentru el trebuie serviciu, nu trebuie să stea acasă! (Discuție de grup cu femei, oraș Babadag, județul Tulcea)

La nivelul cuplurilor fără copii, diferențele de gen dispar, femeile fiind ocupate în proporții comparabile cu cele ale bărbaților. Similar în cazul cuplurilor în vârstă, în care majoritatea, femei și bărbați sunt pensionari. Spre deosebire, în familiile nucleare cu copii, femeile sunt 55% neocupate, în timp ce rata neocupării în cazul bărbaților este de 22%. Pe măsură ce copiii cresc, băieții sunt primii care încep să muncească, în timp ce mamele rămân în gospodărie pe toată perioada în care există copii sub 14 ani.

Rolul femeii în gospodărie cuprinde toate activitățile domestice, îngrijirea copiilor și administrarea veniturilor pe care le procură bărbatul.

> Noi, bărbații, suntem cu munca, femeia, casnică cu cinci copii, cu șapte persoane, cu spălatul, cu mâncarea, are ce face, nu stă. (Discuție de grup cu șomeri, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

Pentru o femeie este acceptabil să nu muncească pentru bani, în afara casei, căci munca în gospodărie este găsită suficientă, mai ales în

familiile în care sunt mulți copii. Dotările sărăcioase ale gospodăriilor, absența mașinii de spălat, absența băilor, a apei calde, și, în unele cazuri, a apei reci, care trebuie transportată de la distanță, absența gazului, încălzitul cu lemne, toate transformă sarcinile domestice în mari consumatoare de timp: „condițiile sunt destul de proaste, nu am apă caldă, nu am o albie sau o cadă în care să spăl, spăl într-un lighean mic, încălzesc apa la aragaz, mi se termină butelia. Gătitul îmi ia la fel de mult timp. Adică, toate iau mult timp, că aragazul este vechi, nu funcționează cum trebuie, totul este greu." În multe cazuri, nici aragazul vechi nu există, iar pe rețou, timpul cerut pentru spălat sau gătit este și mai mare. În afara casei, sarcini precum micile împrumuturi de alimente sau de bani revin de asemenea femeii. Cum rețelele funcționează mai ales în cadrul restrâns al vecinătății imediate, femeile sunt cele care, fiind mai mult timp acasă, se împrumută de la vecini, aranjează schimburi de mici favoruri, administrează nu doar spațiul casei, dar și pe cel imediat înconjurător.

Spre deosebire, cum principala responsabilitate a bărbaților este să muncească pentru bani în afara gospodăriei, acasă ei doar „mai dau cu var, repară ce se strică" sau „mai scutură un covor". Totuși, participarea bărbatului la munca domestică este pusă sub semnul rușinii, „mie nu mi-e rușine" fiind o sintagmă des întâlnită în cazul bărbaților care luau activ parte la treburile casei, de exemplu, găteau pentru copii sau mai spălau un vas, pe perioada cât femeia este plecată la muncă. În imediata vecinătate, rolul bărbaților este de socializare „la o bere", „la un vin" cu bărbații vecini, unde se discută pe îndelete subiecte „serioase" despre muncă, despre patroni, despre politică.

Idealul celor mai mulți din zonele sărace îl reprezintă familia nucleară în care atât bărbatul, cât și femeia ar munci, deoarece, în acest fel, veniturile familiei ar fi mai mari. Pe de altă parte, dacă familia are mulți copii sau persoane bolnave care necesită supraveghere permanentă, este mai eficient ca femeia să se ocupe de aceste sarcini, căci banii pe care i-ar obține de la o slujbă nu ar acoperi nici pe departe costurile asociate acestor sarcini.

> (Ar trebui să munciți cât bărbatul sau mai puțin?) F1: Ar fi bine amândoi să muncească la fel. D-apoi mamă, dacă are mai mulți copii, nu mai are posibilitatea, că dacă n-are cine să aibă grijă… Până amu' era bătrâna, avea grijă de ei și acuma, când o murit, pe cine să mai pună? Pe vecin nu se poate, că trebuie plătit. Dacă aduce pe soră-sa, aia nu poate, că și aia are copii. Și uite așa mai departe.

(Discuție de grup cu mame cu mulți copii, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

Sunt și tristă și, plus de asta, mă gândesc mai mult la tata (n.n. paralizat), să stau cu el acasă, să am grijă de el. O soră este măritată în Temuș, are doi copii și nu-l poate ajuta pe tata, că bărbatul ei este un pușcăriaș, a făcut de două-trei ori pușcărie, deci, nu are o situație bună. Sora mare s-a angajat de curând, dar nu se știe cât timp va dura serviciul, are și ea un băiețel. (Discuție de grup cu tineri, comuna Daia, județul Giurgiu)

De remarcat că în gospodăriile multinucleare cu copii, în care sunt mai multe mame, dar și bunici, cumnate, surori, mătuși, ponderea femeilor neocupate crește, și nu scade. Sarcinile gospodăriei sunt distribuite între femei, fiecare mamă îngrijind de copiii săi, resursele de timp nefiind puse împreună, astfel încât venitul gospodăriei să fie maximizat. Spre deosebire, în gospodăriile multinucleare fără copii, proporția femeilor ocupate crește comparabil cu cea a femeilor din cuplurile care locuiesc singure în gospodărie și nu au copii.

Printr-o situație foarte dificilă trec mamele care își cresc singure copilul sau copiii. Doar o treime dintre mamele singure sunt ocupate, indiferent dacă locuiesc singure sau dacă locuiesc împreună cu părinții și/sau alte rude. Majoritatea lor sunt nevoite să trăiască din ajutoare sociale sau din mila celorlalți, pentru că nu își pot căuta sau nu pot păstra un serviciu (chiar și cu ziua sau sezonier), în principal, din cauza copiilor.

O soluție adoptată atât de unele cupluri, cât și de mamele singure, este aceea de a merge cu copilul la muncă. Situația este specifică familiilor foarte sărace, pentru care surplusul de venit adus prin munca femeii este vital. Cei mai mulți angajatori, însă, nu permit muncitorilor să vină însoțiți de copii la muncă, așa că această soluție este disponibilă numai în anumite activități, precum munca prestată cu ziua în agricultură sau colectarea materialelor reciclabile de la gunoi.

(Când plecați la cules de porumb, ce făceați cu copilul?) Îi luam cu noi. Aveam și noi acolo o păturică. Nu dormeam pe pământ, făceam pături și stăteam acolo. (Și când ploua ce făceați?) Îl înveleam cu celofan d-ăsta. (Familie cu un copil, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

În majoritatea familiilor, copiii participă activ la activitățile gospodăriei. Copiii mici își ajută mamele în activitățile casnice (curăță-

nie, gătit, aprovizionare, spălatul rufelor). Cu cât copiii sunt mai mari, cu atât sunt implicați în mai mare măsură în activitățile aducătoare de venituri (lucrul cu ziua, de exemplu). În majoritatea familiilor aflate în sărăcie extremă, copiii aduc venit suplimentar în gospodărie.

> (Care copiii merg la muncă?) Copiii la muncă merg, care au vârsta mai mare, 13-14 ani. (Contează dacă sunt fete sau băieți?) Nu contează. Și fete și băieți, care rezistă la lucru, ăla vine. Lucrează trei-patru ore și după aia zice: am obosit, nu mai pot. (Familie extinsă, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

> Mă ajută copiii mari și îi mulțumesc lu' Dumnezeu că îi am. Fata e la școală în clasa a VIII-a. Câteodată, când găsim de lucru, o luăm și pe ea. Că, d-aia v-am spus, mie mi-ar conveni să găsesc zi de zi de lucru, că ar fi trei, deci, cu mine, patru inși din casă. Când m-aș duce la muncă ar fi două sute de mii. (Familie nucleară, oraș Drăgănești-Olt, județul Olt)

Munca în cazul copiilor reprezintă un fenomen grav în momentul în care aceasta conduce la o scădere a frecvenței la școală sau la abandon școlar. O muncă grea, epuizantă, îi pune pe copii în imposibilitatea de a-și pregăti corespunzător lecțiile. În cazul în care rezultatele școlare nu sunt corespunzătoare, cheltuielile pentru rechizite și manuale sunt considerate „risipă", iar copilul este pus la muncă: „Care învață, foarte bine, îl pui acasă. Înveți, te duci la școală, altfel munca este obligatorie".

6. Strategii de supraviețuire în zonele sărace

6.1 Portofoliile de surse de venit ale săracilor

Manuela Sofia Stănculescu

Similar gospodăriilor din toată țara, gospodăriile din zonele sărace accesează toate sursele de venit disponibile și compun un portfoliu de venituri monetare și non-monetare, regulate și ocazionale. Spre deosebire însă, de majoritatea gospodăriilor, cele din zonele sărace, mai ales cele în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată, dispun mai ales de venituri de nivel redus, non-monetare și neregulate. În cele mai multe astfel de gospodării, veniturile bănești din muncă provin din munca în sectorul informal (Tabel 31).

În zonele sărace rurale, unde munca în sectorul informal este zilierat în agricultură, o cincime dintre gospodăriile în sărăcie extremă își reduc cheltuielile alimentare pentru că în schimbul muncii primesc masă de prânz sau de seară. Cum însă doar adulții care prestează munca beneficiază de aceste mese, produsele astfel obținute acoperă mai puțin de un sfert din nevoile alimentare ale întregii gospodării.

Comentam și în subcapitolul 5.6 faptul că o pondere considerabil mai redusă a rezidenților zonelor sărace au acces la agricultura de subzistență. Prin comparație cu proporția de 87% dintre gospodăriile din mediul rural care acoperă o parte din nevoile alimentare cu produsele obținute în gospodărie, doar 41% dintre gospodăriile în sărăcie extremă și doar 56% din cele în situație de criză generalizată au acces la această sursă de venit. În plus, suprafețele de teren de care dispun sunt mai mici, mai puțin productive, iar

Tabel 31 Gospodăriile din zonele sărace urbane şi rurale şi portofoliile lor de surse de venit din ultimele 12 luni (octombrie 2000 – septembrie 2001) în funcție de tipul sursei de venit şi de tipul de sărăcie (%)

	RURAL				URBAN			
	Rural național	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Total zone sărace	Urban național	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Total zone sărace
Venituri bănești din muncă:								
- salarii din slujbe pe piața oficială a muncii	43,2	*	26,0	32,1	72,6	32,7	38,9	61,0
- venituri din activități pe cont propriu	4,7	*	*	3,7	6,7	1,9	*	2,8
- venituri din muncă informală	18,9	82,8	48,0	41,7	7,1	54,2	41,1	31,1
Prestații sociale:								
- pensii pentru limită de vârstă	52,8	*	10,0	22,5	49,2	12,3	33,1	25,1
- pensii de boală, de handicap, de urmaș, de veteran	**	*	*	12,8	**	11,5	18,9	9,6
- pensii de agricultor	30,6	24,1	28,0	37,4	2,6	2,3	5,1	3,0
- ajutor de șomaj	8,6	*	*	6,4	8,7	11,2	10,3	8,5
- alocații pentru copii, concedii de maternitate	31,0	86,2	58,0	53,5	31,6	70,1	61,9	61,8
- ajutor social sau cantină socială	**	*	*	3,7	**	17,8	8,7	7,3
- burse școlare	0,4	0,0	0,0	0,0	2,4	*	0,0	0,7
Pensie alimentară sau bani de la rude, prieteni	2,8	*	0,0	*	6,7	8,5	3,4	4,9
Venituri în produse:								
- în schimbul muncii cu ziua sau din cerșit	***	20,7	18,0	10,7	***	2,7	*	1,1
- agricultură sau grădinărit pe cont propriu	87,2	41,4	56,0	67,9	26,5	7,7	19,4	12,5
- primite de la rude și/sau prieteni	**	0,0	0,0	*	**	8,1	4,0	9,7
Număr de cazuri		30	50	187		260	175	920

Sursa: Date la nivel național din *Barometrul de Opinie Publică*, FSD, noiembrie 2001.

Note (Tabel 31): Suma procentelor pe coloană depăşeşte 100%, pentru că gospodăriile combină cât mai multe surse de venit. * Celule cu mai puțin de cinci cazuri. La nivel național: ** Produsele primite de la rude şi prieteni sunt estimate împreună cu produsele obținute din agricultură pe cont propriu. ** Pensiile de boală, de handicap, de urmaş, de veteran sunt estimate împreună cu pensiile pentru limită de vârstă în cadrul categoriei „pensii de stat". ** Ajutorul social este estimat împreună cu alocațiile pentru copii şi concediile de maternitate în aceeaşi categorie de „alte transferuri sociale". *** Nu sunt estimate la nivel național. Datele la nivel național se referă la persoane de 18 ani şi peste, în timp ce datele la nivelul zonelor sărace se referă la gospodării.

animalele de curte sunt mai puține. În aceste condiții, produsele obținute din agricultura de subzistență acoperă în mai mică măsură nevoile alimentare ale acestor gospodării, mai ales în contextul numărului mare de membri.

6.2 Dependență de prestații sociale?

Manuela Sofia Stănculescu

Discuția despre dependența de prestații sociale o deschidem cu o prezentare a incidenței diferitelor prestații sociale la nivelul populației rezidente în zonele sărace, focusul analizei fiind gospodăriile în sărăcie extremă sau situație de criză generalizată.

Pensii: Cam jumătate dintre gospodării și mai mult de o treime dintre persoanele din zonele sărace rurale, respectiv o treime dintre gospodării și un sfert dintre persoanele din zonele sărace urbane beneficiază de un tip sau altul de pensie. Ponderile sunt relativ asemănătoare cu cele la nivelul întregului mediu rezidențial.

Tabel 32 Gospodării şi persoane din zonele sărace urbane şi rurale care beneficiază de cel puțin o pensie (de orice fel), pe tipuri de sărăcie

	Zone sărace din sate			Zone sărace din orașe		
	Tip4, Sărăcie extremă	Tip3, Situație de criză generalizată	Total zone sărace	Tip4, Sărăcie extremă	Tip3, Situație de criză generalizată	Total zone sărace
- Gospodării	37,9%	38,0%	52,4%	23,4%	50,0%	34,5%
- Persoane	6,9%	26,0%	36,4%	13,8%	36,9%	24,1%

Dar, pentru gospodăriile din zonele sărace, pensiile de agricultori sunt mai numeroase, în timp ce pensiile de asigurări sociale sunt mult mai rare și, mai ales, includ o parte importantă de pensii de boală sau de handicap, în zonele sărace urbane, și de pensii de urmaș și de veteran în satele mici, periferice și sărace, ceea ce reprezintă un model atipic la nivel de țară. În interiorul zonelor sărace, există discrepanțe între diferitele tipuri de sărăcie. Majoritatea pensiilor pentru limită de vărstă, precum și pensiile de agricultori revin gospodăriilor în situație de normalitate critică sau celor non-sărace, în timp ce gospodăriile în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată dispun de pensii de boală, de handicap, de urmaș sau de veteran (Tabel 31).

Nici pe viitor, prezenta situație – acces la pensii pentru limită de vârstă considerabil mai redus în zonele sărace prin comparație cu țara – nu are șanse de a se îmbunătăți. Munca majorității tinerilor din zonele sărace este în sectorul informal, nefiind înregistrată ca ani de vechime în muncă, ceea ce înseamnă că, pe viitor, la bătrânețe, nu vor avea dreptul la pensii pentru vechime în muncă, ci vor fi cel mult eligibili pentru pensii de boală sau de handicap. Nici măcar majoritatea celor care erau angajați în 1989, dar care au avut traiectorii ocupaționale descendente (de la ocupare la gospodărie, de la ocupare la sub-ocupare etc.), nu au șanse de a obține pensie, dată fiind vechimea lor în muncă de doar 15 ani în medie.

Alocația pentru copii: Populația din zonele sărace este predominant tânără și cu mulți copii. În acord cu acest profil demografic, alocațiile pentru copil reprezintă prestațiile sociale în bani, de care dispun cele mai multe gospodării din zonele sărace, mai ales cele în sărăcie extremă. Incidența alocațiilor pentru copii nu diferă de la o gospodărie la alta în funcție de numărul de copii, precum la nivel național. În cazul acestor familii, alocația pentru copil reprezintă un venit important, pentru mulți reprezentând singurul venit lunar sigur. Dacă, la nivel național, cuantumul redus al alocației nu motivează unele familii (mai ales cele cu cel mult trei copii) să consume timp pentru obținerea acesteia (Teșliuc, Pop, Teșliuc, 2001), în cazul gospodăriilor sărace costurile și beneficiile sunt calculate în alți termeni și toți cei care au drept la acest tip de prestație o accesează. În situațiile în care alocația pentru copil nu este ridicată este vorba despre copii care nu au acte de identitate sau care nu merg la școală.

Alocația pentru copii, în ciuda nivelului scăzut, reprezintă sursa principală de venit pentru o parte importantă din gospodăriile în

sărăcie extremă. Pentru gospodăriile în situație de criză generalizată alocația pentru copii este principala sursă de venit doar în zonele sărace rurale (Tabel 33). Celelalte gospodării din zonele sărace (cele în situație acută de nevoi, în situație de normalitate critică sau în non-sărăcie) nu declară alocația pentru copii drept principala sursă de venit a gospodăriei.

Tabel 33 Alocația pentru copii ca sursă de venit în ultimele 12 luni în gospodăriile din zonele sărace urbane şi rurale

	Zonele sărace din sate			Zonele sărace din orașe		
	Tip4. sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Total zone sărace	Tip4. sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Total zone sărace
Alocații pentru copii (AC)						
- doar AC	0,0%	0,0%	0,0%	4,6%	3,4%	1,2%
- AC + muncă informală	20,7%	10,0%	7,4%	18,0%	10,2%	8,0%
- AC + muncă informală + alte venituri*	27,6%	16,0%	9,4%	6,5%	2,8%	2,7%
- AC + alte prestații sociale	0,0%	0,0%	0,0%	1,9%	1,0%	0,8%
- AC + bani de la rude	0,0%	0,0%	0,0%	3,4%	2,8%	1,7%
AC declarată drept *sursa principală de venit*	37,9%	24,0%	15,3%	19,9%	6,8%	7,5%
Număr de cazuri	30	50	187	260	175	920

Note: Alte prestații sociale nu includ pensiile, de nici un fel. * Alte venituri se referă la alte prestații sociale sau la produse obținute din agricultură.

Alocațiile pentru copii au o incidență scăzută în satele mici, izolate și sărace. Prin urmare, referitor la mediul rural, datele din Tabelul 33 sunt reprezentative mai degrabă pentru zonele sărace din satele mari și relativ dezvoltate. Aici, jumătate dintre gospodăriile în sărăcie extremă și 36% din cele în situație de criză generalizată trăiesc din venituri neregulate (din zilierat în agricultură sau zilierat + agricultură pe cont propriu) combinate cu alocații pentru copil. Peste trei sferturi dintre aceste gospodării declară alocația pentru copil drept sursă principală de venit, pentru că este un venit regulat, singurul element ce conferă oarecare stabilitate bugetului. Acestea sunt gospodării extinse, de dimensiuni mari cu șapte, respectiv șase membri, din care patru, respectiv trei sunt copii, iar un membru de peste 15 ani (femeie, de obicei) se declară persoană casnică. Majoritatea sunt conduse de o persoană de etnie roma. Deci aceste gospodării trăiesc din veniturile obținute din

munca de zilier a două persoane, ceea ce face explicabil cum alocațiile pentru copii sunt declarate drept principala lor sursă de venit.

În zonele sărace din orașe, peste o treime dintre gospodăriile în sărăcie extremă și o cincime dintre cele în situație de criză generalizată combină alocațiile pentru copil cu munca informală sau cu diferite prestații sociale (altele decât pensii) sau cu transferuri particulare (bani de la rude sau prieteni). Numai o treime dintre aceste gospodării sunt gospodării de romi, restul fiind conduse de persoane de etnie română. Majoritatea acestor gospodării sunt de asemenea mari, includ familii cu număr mare de copii, fiind nucleare (părinți + copii) sau monoparentale (mame + copii). În cele mai multe dintre ele, doar un membru (tatăl sau un fiu mai mare) muncește, dar în sectorul informal și câștigă atât de puțin încât alocațiile copiilor cumulate reprezintă cel mai important venit al gospodăriei. De remarcat, cu excepția gospodăriilor care trăiesc doar din alocațiile pentru copii, în toate celelalte cazuri, doar jumătate dintre gospodării declară alocațiile drept venit principal.

Doar în mediul urban și doar în cazul celor în sărăcie extremă există gospodării care declară alocația pentru copil principalul venit al gospodăriei, deși obțin venituri din muncă formală sau din pensii. Astfel de situații se referă tot la gospodării cu mulți copii, în care mama muncește ca femeie de serviciu pe baza unei convenții civile, sau tatăl ca „muncitor necalificat la patron", sau pensia este o pensie de handicap. În toate aceste cazuri, veniturile din muncă, chiar dacă munca este pe piața oficială a muncii, nu asigură gospodăriei nici măcar cât alocațiile pentru copii cumulate. Ce poate fi mai dramatic decât atât?

Ajutorul de șomaj: Arătam într-un subcapitol anterior că rata șomajului (ponderea șomerilor în totalul populației active) în zonele sărace este doar ușor mai ridicată decât la nivel național. În acord cu acest fapt, proporția gospodăriilor care în ultimele 12 luni au obținut venituri din ajutor de șomaj este relativ comparabilă cu cea de la nivelul populației.

Este de reamintit că șomerii din zonele sărace urbane sunt numai în mică parte eligibili pentru ajutor de șomaj, ceea ce înseamnă că, în fapt, doar o parte dintre gospodăriile cu șomeri și primesc ajutorul de șomaj.

Este, de asemenea, de amintit că mulți dintre șomeri sunt tineri, necalificați, care nu au intrat niciodată pe piața oficială a muncii,

Tabel 34 Gospodării şi persoane din zonele sărace urbane şi rurale care beneficiază de ajutor de şomaj, pe tipuri de sărăcie

	Zonele sărace din sate			Zonele sărace din oraşe		
	Tip4. sărăcie extremă	Tip3. Situaţie de criză generalizată	Total zone sărace	Tip4. sărăcie extremă	Tip3. Situaţie de criză generalizată	Total zone sărace
Gospodării,						
- în ultimele 12 luni	***	***	6,4%	11,2%	10,3%	8,5%
Persoane,	***	***	1,6%	3,1%	2,3%	2,5%
- în ultima lună						

Note: *** Celule cu mai puţin de cinci cazuri. Ultimele 12 luni se referă la perioada octombrie 2000-septembrie 2001. Ultima lună se referă la septembrie 2001.

iar aceştia nu sunt eligibili pentru acest tip de prestaţie. Deşi proporţia gospodăriilor care în ultimele 12 luni (octombrie 2000 – septembrie 2001) au beneficiat de ajutor de şomaj este comparabilă cu cea la nivelul mediului de rezidenţă, acest tip de prestaţie nu acoperă nici pe departe nevoia din zonele sărace, în fapt, nici nu este accesibilă unei mari părţi dintre cei din zonele sărace. Pe de altă parte, unii dintre şomerii înregistraţi, beneficiari de ajutor de şomaj, practică muncă informală, căci cuatumul acestuia nu este suficient să acopere nevoile gospodăriei, mai ales dacă aceasta include şi copii în întreţinere.

Ajutorul social: Doar în zonele sărace din mediul urban şi doar ponderi mici de gospodării în sărăcie extremă au beneficiat în ultimele 12 luni de venituri (bănesti sau masă la cantina socială) din ajutor social. Este adevărat că la nivelul populaţiei doar 2% din gospodării beneficiază de programele de asistenţă socială (Teşliuc, Pop, Teşliuc, 2001) dar acest tip de prestaţie este proiectată pentru şi ţintită către familiile în sărăcie, aşa că ne-am fi aşteptat la o incidenţă mult mai mare, cu atât mai mult cu cât aceste gospodării n-au nici locuinţa în proprietate, n-au nici bunuri în dotare şi n-au nici bani peste pragul de sărăcie.

Mai mult de un sfert dintre gospodăriile din zonele sărace rurale şi aproape o cincime dintre cele situate în zonele sărace urbane includ un nucleu familial sau o persoană care a depus dosar pentru ajutor social.

Aproape toate aceste familii provin din gospodăriile în sărăcie extremă şi din cele în situaţie de criză generalizată. Aplicanţii sunt

Tabel 35 Gospodării din zonele sărace urbane şi rurale în care cineva a aplicat / a obținut ajutor social (sub formă bănească sau cantină socială)

	Zonele sărace din sate			Zonele sărace din orașe		
	Tip4. sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Total zone sărace	Tip4. sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Total zone sărace
- Au depus dosar	57,7%	47,9%	26,8%	39,5%	21,9%	19,2%
- Au obținut în ultimele 12 luni	***	***	3,7%	17,8%	8,7%	7,3%
- Au obținut pentru un timp, între 1995 și 2000	***	***	2,8%	2,0%	***	1,0%
Număr de cazuri	30	50	187	260	175	920

Note: *** Celule cu mai puțin de cinci cazuri. Ultimele 12 luni se referă la perioada octombrie 2000-septembrie 2001.

de toate etniile. În zonele sărace din satele mari și relativ dezvoltate, aplicanții sunt majoritar mame cu copii, de etnie roma. Acest fapt este în concordanță cu predominanța în zonele sărace a gospodăriilor de romi care nu dețin teren agricol în proprietate (80% din total gospodării roma). Astfel, romii sunt cei care îndeplinesc criteriile de eligibilitate într-o măsură mai mare decât gospodăriile de alte etnii. În satele mici studiate, aplicanții pentru ajutor social sunt persoane în vârstă, singure, de etnie română.

În zonele sărace urbane, gospodăriile de romi au depus dosare de ajutor social într-o proporție de 2,5 ori mai mare decât cea a gospodăriilor de alte etnii (40% dintre gospodăriile de romi autoidentificați versus 16% dintre gospodăriile de alte etnii), dar au o rată egală de succes în obținerea acestui beneficiu (50%-54% dintre aplicanți). La rata scăzută de succes în obținerea acestui tip de prestație de asistență socială se adaugă cei care nici nu au încercat să-l obțină pentru că nu au acte de identitate sau pentru că adăposturile lor sunt improvizate în locuri neautorizate.

Lipsa fondurilor la nivel local se traduce în acces redus al săracilor, cu precădere al celor săraci și marginalizați, tocmai la ajutorul social, definit drept instrument de protecție împotriva sărăciei extreme. De aceea, discuția referitoare la ajutor social/cantină socială trebuie purtată și la nivel instituțional. Gospodăriile au acces la această sursă de venit doar dacă ea este disponibilă în localitate. Din acest punct de vedere, săraci în situație similară au

acces diferențiat la sprijin din partea colectivității, în funcție de localitatea de rezidență. Reamintim că datele noastre se referă la octombrie 2001, deci sunt anterioare introducerii legii venitului minim garantat. La momentul cercetării, am înregistrat diferențe considerabile între localitățile studiate. Asistența socială disponibilă la nivel local era direct proporțională cu oferta de muncă disponibilă, adică în sate și orașe mici, și munca pe piața oficială a muncii lipsea, și ajutorul social asemenea; în orașele mijlocii, mari și capitală oferta mai mare de locuri de muncă era acompaniată de programe de asistență socială mai diverse și fonduri de ajutor social mai mari.

În sate, de regulă, dosarele de ajutor social se întocmeau doar pentru acoperirea asigurărilor medicale (în două din cele opt sate studiate se acorda ajutor social sub formă bănească) și, chiar și dintre acestea, se selectau, în funcție de decidenții locali, doar anumite cazuri: „pentru că Direcția Județeană de Muncă ne-a condiționat, nu putem să ne ducem cu un număr mare de persoane, că probabil pe întregul județ fondurile sunt insuficiente". Programele de sprijin dezvoltate la nivel local sunt de tipul: „într-un singur an le-a dat câte un metru cub de lemne, dar cu preț redus, nu gratuit".

> Noi nu dispunem de fonduri pentru a face plăți. Ultimele plăți s-au făcut prin 1996, iar acum cei care se încadrează la dosarul de ajutor social beneficiază doar de plata gratuită a asigurărilor medicale. (Referent primărie, comuna Copălău, județul Botoșani)

În orașele mici, între o sută și două sute de dosare de ajutor social erau în plată, dar acestea reprezentau doar cazurile considerate disperate, de către autoritățile locale, căci numărul de dosare înregistrate este mult mai mare, între cinci sute și o mie.

> Avem 530 de dosare înregistrate, dar în plată nu avem decât 150. Deci, nu beneficiază decât persoanele bolnave, în incapacitate de muncă. (Primărie, oraș Chișineu Criș, județul Bihor)

Similar satelor, în orașele mici, nevoia neacoperită de ajutor este în mod repetat subliniată de către autorități. Numărul celor care s-ar înscrie prin aplicarea strictă a condițiilor de eligibilitate este mult mai mare și, la aceștia, ar trebui adăugați cei care nu se încadrează pentru că venitul pe persoană este mai mare decât pragul impus cu 10-30 mii de lei, sau pentru că au o bucată de teren sub jumătate de hectar și cinci găini. Pe deasupra, lipsa fondurilor și intermitența acordării ajutorului social, combinate cu costurile mari asociate de-

punerii dosarului (și bănești, și de prestigiu social), determină pe mulți dintre cei eligibili să renunțe la aplicație.

> Primăria nu are bani să dea ajutoare sociale, cu toate că cererea este mult mai mare. Am putea să avem mult mai multe dosare (de ajutor social). Oamenii renunță însă să și le mai reînnoiască. Trebuie foarte multe acte la ele. Omul renunță știind că nu va primi banii. Trebuie trimestrial să reînnoiască adeverința de la Forțele de Muncă, (…) în fine, foarte multe (acte). Omul renunță, pentru că cheltuiește o grămadă de bani și noi (primăria) nu avem să îi dăm banii înapoi. Singurul lucru de care beneficiază este asistența medicală gratuită. Deci, numărul actual de cereri (peste o sută) nu reflectă situația reală. (Șef Serviciu de Asistență Socială, Primărie, oraș Nucet, județul Bihor)

În sate sau în orașele mici în care săracii erau, din perspectiva autorităților locale, romi, întregul program de ajutor social era tratat cu oarecare indiferență, pentru că, aceștia sunt săraci-profitori, care nu merită efortul. Pe cât de mare este numărul depus de dosare pentru ajutor social, pe atât de mic este interesul autorităților locale pentru acest program de asistență socială. În aceste localități, în interacțiunea cercetător – rezidenți ai zonelor sărace, indiferent de etnie, tema ajutorului social stârnește un cor de nemulțumire. Sunt narate fel de fel de întâmplări, în care săracii „își caută dreptul" și sunt tratați cu desconsiderare, sunt minimizați și „ne iau dosarele și ne trimit la plimbare", până la cazuri extreme de tipul: „nu mai mergem la primărie că știm că nu ne dă, ne râde în față. A spus că (în comuna) Sângeorgiu (de Mureș) nu are nevoie de ajutor social. A spus că în Sângeorgiu sunt numai oameni bogați. A spus că, când mai dă el ajutor social își vede ceafa din spate, că zice că nici un țigan nu e sărac, că la nici unul nu se vede fundul afară." Reacțiile la stimulul ajutor social sunt cu atât mai vehemente, cu cât încercările de a-l obține desfășurate la nivel local sunt completate cu încercări la nivel județean sau „la București", unde li se spune că „primarul trebuie să vă ajute, este dreptul vostru".

În localitățile studiate, cantină socială este disponibilă doar în orașele mijlocii, mari și în capitală. Și în aceste orașe, numărul dosarelor sociale înregistrate este mult mai mare decât cele aflate în plată de ajutor social. Majoritatea primește, în schimb, cantină socială.

> Din '96 nu se mai acordă ajutor social în Bistrița. Și sunt în evidență 14 familii cu dosare, doar pentru adeverințele medicale, și cam 250 de persoane primesc cantină socială, dar nu este un număr semnificativ pentru oraș. Aș putea să vă zic la ajutorul pentru încălzire care s-a acordat și au fost cam 6.000-6.500 de cereri pe lună. Și acestea cuprindeau numai familiile racordate la rețeaua de încălzire centrală, deci numărul real e mult mai mare. (…) (Aplică familii) Din tot orașul, din fiecare cartier, cu o proporție mai mare sau mai mică. Unele asociații, din zona bogată a orașului, și de acolo au fost câteva dosare. Dar, au fost asociații care veneau cu câte 250 de cereri, mai ales cele din căminele de nefamiliști pe care le studiați. (Șef Serviciu Asistență Socială, Primărie, oraș Bistrița, județul Bistrița-Năsăud)

> Legea din 1995 a dat posibilitatea acestui ajutor social, care multă vreme nu a fost plătit din cauza fondurilor mici. Însă, în prezent, s-au plătit toate restanțele. Pe ștatele de plată sunt 120 de familii, dar acestea trebuie să facă 20 de ore de muncă în folosul comunității. Familiile care nu au ajutor social primesc masă de la cantina de săraci, 200 de porții pe zi. Majoritatea sunt romi, dar și români și maghiari. Sunt și copii și bătrâni. Pentru bătrânii cu pensii mai mari în locul celor 20 de ore de muncă se cotizează cu 30% din pensie pentru mâncare, inclusiv sâmbăta și duminica, cu trei mese pe zi. La șapte-opt membri se dau două-trei porții de mâncare. (Șef Serviciu Asistență Socială, Primărie, oraș Mediaș, județul Sibiu)

Regimul adoptat de cantinele sociale diferă de la un oraș la altul. În unele cantine se acordă trei mese pe zi, inclusiv sâmbăta și duminica. În altele, mese calde se servesc doar cinci sau trei zile pe săptămână. Bugetele cantinelor sociale sunt estimate pentru anul următor, în 2000 pentru 2001 să spunem, în funcție de numărul estimat de beneficiari și de o anumită valoare a alocației, stabilită prin lege. În mod frecvent, valorile estimate sunt depășite. Astfel încât, pentru că numărul de persoane eligibile este atât de mare încât fondurile alocate efectiv sunt insuficiente, se adoptă fel de fel de strategii, și de micșorare a numărului de asistați, și de ajustare a alocației, pentru care se păstrează o valoare „scriptic" și alta în termeni efectivi. De exemplu, „noi am dat masă de 15 mii de lei, de fapt, scriptic era de 15 mii, că în fapt era de 10 mii de lei, ca să ne ajungă pentru un număr mai mare de persoane".

În orașele studiate, valoarea porției de mâncare la cantine sociale varia între 23 mii lei (conform legii) și 10 mii lei. Strategia generalizată de reducere a numărului de beneficiari este reducerea numărului de beneficiari din aceeași familie: sunt considerați eligibili doar copiii, și dacă numărul acestora este mare, sunt selectați

doar o parte drept eligibili, să spunem trei din cinci. Astfel, din trei porții de hrană de la cantina socială se hrănesc cinci copii și unul sau cei doi părinți.

Eligibili pentru cantină socială, conform legislației, sunt cu precădere copiii și persoanele în vârstă. Actele ce trebuie depuse pentru cantină socială sunt la fel de multe ca și pentru ajutor social, cei lipsiți de locuință sau de acte de identitate fiind lipsiți de acces și la acest tip de sprijin. Doar în București am întâlnit o cantină socială, care, pe baza unui protocol cu o organizație neguvernamentală, accepta pe o perioadă determinată persoane fără adăpost printre beneficiari.

Indiferent de locație, atât asistenții sociali, cât și beneficiarii de ajutor social, subliniază nivelul redus al ajutorului social. Cuantumul este evaluat consensual drept „foarte mic, aproximativ 160–170 de mii de lei pe lună (șase–șapte EURO)". Sau, în cazul mamelor singure cu copii, după scăderea alocațiilor pentru copii (inclusiv a alocației suplimentare pentru mai mulți copii), sumele ce le revin ca ajutor social sunt și mai mici, până la 50-100 de mii de lei (doi–patru EURO) pe lună.

Patru lecții desprindem din cele de mai sus. Prima este că ajutorul social de 160-170 de mii de lei pe lună sau trei porții de mâncare la cinci-șase persoane, oferite la cantinele sociale, *nu creează dependență de prestații sociale*. Un argument puternic în acest sens este sezonalitatea numărului de aplicații pentru cele două forme de sprijin: „cererile pentru ajutor social și cantină socială urmează ciclurile muncii informale, abundă pe perioada iernii și se reduc sensibil primăvara până toamna, când este mai ușor de găsit muncă de zilier". Efectul de dependență de prestații sociale nu este nul, există, dar este restrâns la nivelul unui segment redus de beneficiari (deci o parte infimă dintre săraci) și se referă la „unele familii care au obținut și obțin în continuare masa la cantină sau ajutor social de ani și ani de zile. Avem familii care mănâncă la această cantină de zece ani și, când am vrut să le scoatem din program, au făcut demonstrații la primărie și au fost reintroduși. Deci pentru aceste persoane, masa la cantină a devenit ceva ce lui i se cuvine, e ceva pe care statul trebuie să i-l dea." Implicit, termenul de dependență este aplicabil doar în localitățile în care ajutorul social/cantina socială este disponibil(ă) cu regularitate de câțiva ani, în celelalte, precum satele și orașele mici, este lipsit de sens a vorbi despre dependența de un ajutor inexistent.

A doua lecție vine în completarea celei dintâi, anume: *ajutorul social și cantina socială nu creează dependență, dar nici nu scot familiile din sărăcie.*

> Masa asta (la cantina socială) reprezintă ceva pentru ei, sunt de acord. Dar influența acestui ajutor, sub forma mesei la cantină, asupra stării lui de sărăcie este discutabilă, în sensul că este strict necesar să acorzi această masă copiilor, bătrânilor care nu au alte posibilități, dar nici pentru ei acest sprijin nu înseamnă să-i scoți din sărăcie, ci înseamnă suportul pe care îl acordă societatea, doar cât să nu moară de foame. (Director Cantină Socială, oraș Botoșani, județul Botoșani)

A treia lecție este cea a accesului la ajutor social și cantină socială, diferențiat de la o localitate la alta. Din acest punct de vedere, *sistemul este discriminatoriu*, săracii din Iași, din Nucet, din București sau din Sângeorgiu de Mureș nu sunt definiți în același mod, nu au acces egal la resurse, nu au șanse egale de a fi sprijiniți de colectivitate. Legislația proiectată în mod unitar și implementată la nivel local, în ideea ajustării la nevoile specifice, nu duce la un sistem comprehensiv și flexibil, ci la un sistem lax, slab articulat și supus la risc crescut de erori în funcție de trei elemente: mărimea bugetului local, interesul/înclinația autorităților locale către programe de asistență socială, definiția operațională a săracului-merituos versus profitor pe care autoritățile locale o folosesc în selectarea beneficiarilor.

Ultima lecție: *actualul sistem nu încurajează munca pe piața oficială, ci alimentează economia informală*. În condițiile în care avem și mulți săraci, și deficit de resurse, problema este cum să potrivești nevoia de sprijin cu resursele existente. În primul rând sunt săracii cei mai săraci, care nu au nici acte, unii dintre ei fiind chiar prinși în capcana legilor, astfel încât chiar de vor nu pot deveni „vizibili". Aceștia sunt excluși de la sistemul de asistență socială, nu sunt eligibili nici pentru ajutor social și nici pentru cantină socială (exceptând cazuri izolate). Vin apoi săracii fără loc de muncă pe piața oficială a muncii, dintre care numai aceia care corespund definiției locale de sărac-merituos, au acces la sprijin, ceilalți fiind nevoiți să se descurce pe cont propriu. Al treilea grup este al săracilor care muncesc sau au muncit și care trăiesc din salarii sau pensii mizerabile. Simplul fapt că au un câștig „vizibil" (înregistrat oficial) îi descalifică din start pentru formele de ajutor puse aici în discuție.

> Este un motiv important de sărăcie faptul că fiecare agent economic dorește să dea angajaților lui salariul minim pe economie, în

> general, 1.400.000 de lei, din care se mai reține unele, altele (n.n. datorii către stat) și omul rămâne cam cu un milion de lei net. Sunt multe salarii mici și atunci, dacă el mai are și doi sau trei copii mici, sau patru, venitul lunar nu acoperă nici întreținerea de la bloc. El și copiii lui ce mai mănâncă? Din ce-i mai îmbracă (pe copii), cu ce-i mai trimite la școală? Și nici nu are drept la ajutor. (Director Cantină Socială, oraș Iași, județul iași)

Pensionarii cu pensii de cinci-șapte sute de mii de lei, care au încercat să apeleze la primării, ne-au explicat că au primit drept răspuns: „că am o pensie și îmi ajunge, așa că nu am mai apelat, că mie mi-e rușine". Același lucru se repetă cu salariații care lucrează pentru salariul minim pe economie sau mai mic decât acesta și care au copii în întreținere. Pentru a face înțeles punctul lor de vedere (susținut și de către unii oficiali) să luăm două cazuri aflate în situație similară, mamă singură cu doi copii în întreținere.

(1) Cazul 1 (oraș Brăila): Mama și cei doi copii trăiesc din două alocații pentru copil (2x130.000 lei, plus alocația suplimentară de 50.000 lei), ajutor social (157.000 lei pe lună) și două porții la cantina socială, adică un venit lunar total de 1.847.000 lei. La momentul cercetării, ei locuiau în propriul apartament, dar aveau datorii la întreținere de peste zece milioane și procedura de evacuare era deja inițiată de către asociația de locatari.

(2) Cazul 2 (București): Mama și cei doi copii din acest caz trăiesc dintr-un venit total de 1.835.000 de lei pe lună, obținut dintr-un salariu de femeie de serviciu (1.525.000 lei pe lună) plus alocațiile pentru copii (2x130.000 lei, plus alocația suplimentară de 50.000 lei). Ei au pierdut locuința, au schimbat un număr mare de locuințe cu chirie și, la momentul cercetării, stăteau într-o zonă de tip ghetou, unde aveau cu chirie (300 de mii pe lună) o cameră. Când a apelat la primărie pentru sprijin pentru copii: „mi-a spus că nu mă încadram, că depășesc pragul de 395 de mii pe persoană. Pur și simplu s-a uitat la mine și mi-a spus că, oricum, nu mi-ar primi dosarul. Adică, aveam și eu o pereche de ghete de piele primite de la o colegă și s-a uitat la mine, ca și cum: nu mi-e rușine că merg să cer ajutor social?"

Ajutorul oferit primei mame nu o ajută într-o manieră durabilă atât timp cât cantina asigură strict hrana copiilor, iar veniturile bănești sunt insuficiente pentru acoperirea datoriilor de la întreținere. Riscul de sărăcie extremă al mamei 1 și al copiilor ei este foarte mare, în ciuda ajutorului primit. Dacă mama 1 ar adopta strategia mamei 2 și ar găsi un serviciu pe piața oficială a muncii ar

pierde dreptul la ajutor. Dar locul de muncă la care are acces este relativ similar cu al mamei 2, fie în domeniul confecțiilor (la o întreprindere în *lohn*), fie ca femeie de serviciu la o scară de bloc, cu un salariu relativ asemănător. În aceste condiții, veniturile totale ale mamei 1 nu ar crește prin intrarea pe piața oficială a muncii și, astfel, nu s-ar reduce nici riscul de pierdere a locuinței și nici cel de sărăcie extremă. Singura alternativă eficientă ar fi să păstreze toate beneficiile de care dispune și să găsească ceva de muncă „la negru", care să ofere un venit suplimentar celui acordat prin prestații sociale, suficient cât să plătească eșalonat datoriile. Doar că aici intră în joc și regiile autonome, pentru că nu există nici un protocol între primării și regiile autonome sau nici o procedură a celor din urmă, astfel încât datoriile să fie eșalonate. Din punct de vedere al raționalității economice, singura șansă a săracilor de a se descurca este să acceseze cât mai multe prestații sociale, pe care să le completeze cu muncă informală. Iată că, dacă sistemul nu produce dependență, alimentează în schimb sectorul economiei informale, în ipoteza în care săracii despre care vorbim sunt actori raționali-economic.

Dependența de prestații sociale: În total, gospodăriile din zonele sărace care au beneficiat de cel puțin o prestație socială (sub una sau mai multe din formele de transfer discutate mai sus) reprezintă 83,5% în urban, respectiv 87,7% în rural. Nu există diferențe semnificative nici între zonele sărace și populația întregii țări și nici în interiorul zonelor sărace, între diferitele tipuri de situații considerate: sărăcie extremă, situație de criză generalizată, situație acută de nevoi, normalitate critică și non-sărăcie. Diferențele existente la nivelul fiecărei forme de transfer sunt deja discutate, ceea ce merită să reluăm sunt doar principalele caracteristicile: mai puține pensii și de nivel mai redus, incidență mai înaltă a alocațiilor pentru copii, care joacă chiar rol de sursă principală de venit, acces redus al săracilor și la ajutorul de șomaj și la ajutor social, care nu joacă rolul de protecție împotriva sărăciei extreme. Observam, de asemenea, că cei mai săraci dintre săracii zonelor sărace nu sunt eligibili pentru nici una dintre aceste prestații, ceea ce indică nevoia unor programe mai complexe, dedicate lor.

Pentru a completa imaginea și a lămuri dacă în cazul populației din zonele sărace vorbim sau nu de dependență de prestații sociale, de fugă de muncă și trai confortabil din buzunarul contribuabililor, ne întoarcem la portofoliile de surse de venit ale gospodăriilor și la sursa principală din ultimele 12 luni (Tabel 36).

Tabel 36 Principala sursă de venit din ultimele 12 luni a gospodăriilor din zonele sărace urbane şi rurale, pe tipuri de sărăcie (%)

	Muncă formală	Muncă informală	Pensii	Alte prestaţii sociale	Agri-cultură	Total (%)	N
RURAL							
Naţional	36,5	6,1	42,1	7,3	8,0	100	
Total zone sărace	29,5	11,5	38,5	16,5	4,0	100	260
Tip4. Sărăcie extremă	***	20,7	17,2	55,2	0,0	100	30
Tip3. Criză generalizată	24,4	14,3	30,6	28,6	***	100	50
URBAN							
Naţional	68,2	2,9	24,3	3,7	0,9	100	
Total zone sărace	49,7	14,2	23,3	12,7	0,0	100	920
Tip4. Sărăcie extremă	28,3	24,4	16,7	30,6	0,0	100	175
Tip3. Criză generalizată	30,3	21,1	37,1	11,4	0,0	100	187

Sursa: Date la nivel naţional din cercetarea internaţională *Gospodărie, Muncă şi Flexibilizare*, Stănculescu şi Berevoescu, 2003.

Note: Ultimele 12 luni se referă la perioada octombrie 2000-septembrie 2001. Munca formală (înregistrată oficial) se referă la venituri din salarii, din activităţi neagricole pe cont propriu, cu autorizaţie, sau profit din firmă. *Munca informală* include toate veniturile obţinute din muncă în sectorul informal. *Alte prestaţii sociale* includ toate transferurile altele decât pensiile. *** Celule cu mai puţin de cinci cazuri. Datele la nivel naţional se referă la persoane de 18 ani şi peste, anul 2001, în timp ce datele la nivelul zonelor sărace se referă la gospodării.

Începem prin a compara sursa declarată drept principală în zonele sărace cu cea la nivel naţional. Diferenţele se suprapun peste cele deja puse în evidenţă. Munca pe piaţa oficială a muncii (ca salariat, lucrător pe cont propriu sau patron) este mai rară, munca în sectorul informal este mult mai extinsă, pensiile sunt mai rare, în timp ce dependenţa de alte prestaţii sociale, de nivel redus, este mai răspândită. Dintre gospodăriile dependente de prestaţii sociale, altele decât pensiile, majoritatea au menţionat alocaţia pentru copil (vezi şi Tabelul 33) drept sursa principală de venit, urmată la mare distanţă de ajutorul de şomaj şi ajutorul social (în ponderi relativ egale). Transferurile private (bani de la rude sau prieteni) au fost menţionate ca sursă principală doar în zonele sărace din urban şi doar de 2% dintre cazuri, gospodării în sărăcie extremă aproape toate.

Prin comparaţie cu nivelul naţional, dar şi cu ceilalţi locuitori ai zonelor sărace, gospodăriile în sărăcie extremă şi cele în situaţie de criză generalizată sunt dependente de prestaţii sociale, în termeni de incidenţă a acestora. Dar, pentru o bună înţelegere, mai este nevoie de câteva precizări. Pensiile de care beneficiază sunt cele cu cumul considerabil mai mic. Prestaţia socială de care depind cu

precădere este alocația pentru copil. Dependența lor de prestații sociale nu se datorează ne-muncii, ci se datorează muncii invizibile și nerecunoscute social pe care o prestează.

Pentru a dovedi, aruncăm din nou o privire asupra compoziției portofoliilor de surse de venit, dar din altă perspectivă. Și datele anchetelor la nivel național, precum și datele noastre pe zone sărace arată limpede că o sursă de venit pentru a fi declarată drept principală trebuie să îndeplinească două condiții: regularitate (care conferă siguranță și stabilitate) și cuantum mai ridicat decât al celorlalte surse componente. Astfel, dintre gospodăriile care includ în portofoliu un venit din muncă oficial înregistrată, peste 90% declară această sursă drept principală, regulă care se aplică atât în zonele sărace, cât și la nivel de țară. Similar în cazul pensiilor, cu singura diferență că ponderea celor care declară pensia sursa principală de venit se reduce la aproximativ 80% dintre gospodăriile care au cel puțin o pensie. În zonele sărace, regula se păstrează, cu excepția gospodăriilor în sărăcie extremă din mediul rural care în semnificativ mai mică măsură declară pensia drept venitul principal, dat fiind cuantumul extrem de redus al pensiilor de care beneficiază. Dacă gospodăria combină venituri din muncă oficial înregistrată cu venituri din pensii, alegerea sursei principale de venit depinde de mediul de rezidență. Oricum, printre gospodăriile în sărăcie extremă aceste combinații (salarii + pensii; venit pe cont propriu pe bază de autorizație + pensii; profit dintr-o afacere înregistrată + pensii) sunt inexistente, spre deosebire de zonele sărace în total, în care acoperă o optime din totalul de gospodării (fie în situație de normalitate critică, fie în non-sărăcie).

Portofoliul specific și, în același timp, dominant pentru gospodăriile în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată este atipic la nivel de țară, în ambele medii rezidențiale. Acest portofoliu este alcătuit din combinația între muncă informală și prestații sociale, eventual plus agricultură. Cum munca în sectorul informal produce venituri și neregulate și de cuantum redus, iar agricultura de subzistență aduce doar venituri în produse, persoanele cu un astfel de portofoliu tind să definească una dintre prestațiile sociale de care beneficiază drept sursa principală de venit a gospodăriei (Tabel 36), deoarece aceasta este unica sursă de care pot dispune cu regularitate de-a lungul unui an de zile. Deci, dependența este corelată cu absența muncii și cu fluctuația veniturilor de tip informal și nu cu fuga de muncă.

6.3 Câți bani reușesc să facă săracii din zonele sărace

Manuela Sofia Stănculescu

Răspunsul la întrebarea din titlu este în relație cu sărăcia standard discutată pe scurt la subcapitolul 2.1, când defineam tipurile de sărăcie din zonele sărace. Spuneam atunci că, din punct de vedere atât al veniturilor, cât și al cheltuielilor de consum, jumătate din populația zonelor sărace, din ambele medii rezidențiale, trăiește în gospodării aflate sub pragul alimentar al mediului de rezidență corespunzător.

La nivelul întregii populații din zonele sărace, situația este mai rea decât media pe țară, dar mult mai bună decât a celor ajunși deja în starea de sărăcie extremă sau a celor în faza imediat premergătoare, adică în situația de criză generalizată, în care locuința a rămas ultima resursă disponibilă.

La venituri totale de 8–17 EURO pe lună pe membru de gospodărie (Tabel 37), comentariile sunt de prisos. Dincolo de praguri de sărăcie și dincolo de subestimarea veniturilor, limită inevitabilă a oricărei cercetări de acest tip, fiecare dintre noi își poate imagina cum trăiesc acești oameni, sau, mai curând, se întreabă cum supraviețuiesc ei. În primul rând, cheltuiesc tot ceea ce câștigă, economisirea fiind un concept lipsit de sens în situația lor. În al doilea rând, își măresc virtual veniturile cumpărând pe credit, făcând mici împrumuturi, amânând plăți, amanetând când au ce, și mai ales reducând la maxim consumul. În cazurile extreme, după cum am văzut mai devreme, mănâncă resturi de la groapa/tomberoanele de gunoi. La veniturile pe care le obțin este de la sine înțeles de ce ajung să se retragă în zonele sărace, atât de deprivate din punct de vedere al locuirii sau al utilităților. Ce altceva și-ar putea permite?

Permanenta nesiguranță și incertitudine constituie un corolar firesc al veniturilor mizerabile pe care le obțin:

> Ei, cum să mă simt în siguranță? Te culci și te scoli tot cu gândul ăla, că mâine, n-ai ce să dai să mănânce la copii, tot cu teama asta: oare are unde să lucreze? (Familie cu mulți copii care trăiește din munca de zilier a tatălui, oraș Babadag, județul Tulcea)

Cât despre evaluarea subiectivă a veniturilor în raport cu nevoile, populația din zonele sărace diferă considerabil de populația țării, iar în interiorul zonelor sărace, cei din gospodării în starea de

Tabel 37 Veniturile şi cheltuielile de consum per capita şi pe adult echivalent ale gospodăriilor din zonele sărace urbane şi rurale (EURO)

		Zone sărace din sate		Zone sărace din oraşe	
	Tipul de sărăcie	Medie	Abatere standard	Medie	Abatere standard
Venit lunar total per capita	Tip4. Sărăcie extremă	8,0	6,2	12,3	9,1
	Tip3. Criză generalizată	10,5	7,9	16,7	10,6
	Total zone sărace	34,0	41,3	32,4	43,9
Venit lunar total pe adult echivalent	Tip4, Sărăcie extremă	10,6	6,9	16,0	10,7
	Tip3, Criză generalizată	13,5	9,3	20,1	11,4
	Total zone sărace	40,1	46,6	38,9	47,3
Cheltuieli totale de consum lunar per capita	Tip4, Sărăcie extremă	8,1	6,5	13,3	9,3
	Tip3, Criză generalizată	11,4	8,2	17,0	10,3
	Total zone sărace	41,6	57,7	32,7	29,4
Cheltuieli totale de consum lunar pe adult echivalent	Tip4, Sărăcie extremă	10,8	7,4	17,3	10,9
	Tip3, Criză generalizată	14,4	9,3	20,6	11,1
	Total zone sărace	49,6	71,9	39,6	34,6

Notă: Este utilizat cursul de schimb BNR pentru octombrie 2001: 1 EURO = 28.318 Lei.

sărăcie extremă sau în ultima fază a căderii în aceasta (situaţia de criză generalizată) fac notă aparte. La nivel naţional, în toamna anului 2001, aprecierea veniturilor în raport cu necesităţile familiei era negativă, 40–50% din populaţie evaluând venitul gospodăriei: „nu ajung nici pentru strictul necesar". În cazul zonelor sărace, atât din oraşe, cât şi din sate, ponderea rezidenţilor care declară că veniturile nu le acoperă nici strictul necesar creşte la aproape trei sferturi, pentru ca la cei în sărăcie extremă sau în situaţie de criză generalizată să atingă 82%–97%. Astfel, aprecierea subiectivă a veniturilor în raport cu nevoile familiei constituie, în fapt, replica subiectivă de aşteptat a celor 8–12 EURO venituri totale pe membru de gospodărie, pe lună.

Vorbeam ceva mai devreme despre dependenţa de prestaţii sociale. Dacă veniturile din munca lor de zilier cumulate cu prestaţiile sociale ajung în total doar la sume de mizerie, dependenţa săracilor din România diferă puternic de *welfare dependency* care îngrijorează Marea Britanie, Statele Unite ale Americii sau ţările europene. Dependenţa pe care o identificam la săracii extremi din România este una care asigură strict supravieţuirea, şi nici aceea în întregime, din moment ce majoritatea trebuie să accepte exploatarea în sectorul informal. Aşa că, pentru moment, statul român nu

trebuie să se îngrijoreze de resursele „risipite" *pentru săraci*, ci de resursele risipite *pe drumul către săraci* și, mai ales, de refacerea legăturilor de solidaritate, de crearea mecanismelor de integrare și recunoaștere a lor ca deplini cetățeni ai acestei țări.

6.4 Bani și putere în zonele sărace

Manuela Sofia Stănculescu

Banii influențează structura de putere atât la nivel societal, cât și în interiorul gospodăriei. În condițiile lipsei de bani, care sunt determinanții structurii de putere a gospodăriilor în sărăcie, este întrebarea acestui subcapitol.

Anchete reprezentative la nivel național (Stănculescu și Berevoescu, 2002) pun în evidență dezacordul dintre femei și bărbați atunci când vine vorba despre care membru al gospodăriei este „capul" acesteia (care ia decizii pentru gospodărie în ansamblu) și care este principalul aducător de venit. Bărbații tind să se autodeclare sau să declare alt bărbat din gospodărie pe poziția de vârf a ambelor ierarhii, de putere și economică. Femeile se subîmpart în două grupuri: ceva mai mult de jumătate declară pe ambele poziții un bărbat, iar restul, în general cele mai educate și rezidente în mediul urban, tind să declare femei. Cu alte cuvinte, cu cât nivelul de educație este mai redus cu atât consensul dintre femei și bărbați este mai puternic, bărbatul este și principalul aducător de venit și șeful gospodăriei cu drept de decizie asupra tuturor. Cu cât nivelul de educație este mai ridicat (deci și veniturile personale sunt mai mari), cu atât dezacordul dintre femei și bărbați este mai puternic, fiecare dintre aceștia proclamându-se pe sine principal aducător de venit și cap al gospodăriei. De remarcat că, mai ales la nivelul persoanelor educate din mediul urban, apare chiar o schimbare de structură și anume un nou model familial, de natură democratică, conform căruia poziția de cap de gospodărie dispare sau este coîndeplinită de ambii membrii ai cuplului.

În condițiile în care regularitățile de la nivel național s-ar aplica și în zonele sărace, nivelul de educație redus al rezidenților acestor zone, ar trebui să rezulte în predominanța unui model familial puternic patriarhal, în care bărbatul cumulează forța economică și pu-

terea în interiorul gospodăriei. Datele infirmă această ipoteză. Și în această privință populația din zonele sărace dezvoltă un model atipic. Deși în zonele sărace, femeile și bărbații au un nivel redus de școlarizare, consensul dintre aceștia nu este atins: bărbații tind să declare bărbați, în timp ce femeile adoptă un comportament similar femeilor cu nivel înalt de educație, dar bazat pe un raționament complet diferit.

Aproape jumătate dintre gospodăriile din zonele sărace, în ambele medii rezidențiale, sunt organizate astfel încât banii se suprapun cu puterea. Bărbatul din familie este cel care muncește și, deci, principalul (în multe cazuri, unicul) aducător de venit. În aceste condiții, ambii membrii ai cuplului, în egală măsură, declară bărbatul drept cap absolut al gospodăriei.

Între o cincime (22% în rural) și un sfert (25% în urban) din gospodăriile zonelor sărace declară femeia drept cap de gospodărie, indiferent dacă ea este sau nu principalul aducător de venit. În această situație avem trei tipuri de gospodării. Primul tip este cel al văduvei singure. Al doilea este cel al văduvei care trăiește alături de copiii săi (căsătoriți sau nu, cu copii sau nu). Aici, sursa puterii nu stă în bani, ci este un rezultat al relațiilor dintre generații. Principalul aducător de venit este, în cele mai multe cazuri, bărbatul sau unul dintre bărbații din gospodării. Cu toate acestea, mama în vârstă reprezintă capul gospodăriei, chestiune asupra căreia cad de acord toți membrii, adică indiferent de caracteristicile respondentului, răspunsul la întrebare nu variază semnificativ. Pe lângă vârstă, sursa puterii stă însă și în proprietatea asupra locuinței, eventual asupra pământului, precum și în contribuția la bugetul gospodăriei cu venitul din pensie, care are cuantum relativ redus, dar vine regulat. Al treilea tip de gospodărie este alcătuit din familiile monoparentale, care urmează îndeaproape modelul stabilit de tipul al doilea, discutat anterior. Deci, majoritatea femeilor care nu declară bărbați drept cap de gospodărie, procedează astfel, nu datorită împărtășirii vreunei ideologii de emancipare, ci pentru că nu au bărbați care să joace acest rol. Bărbații din gospodăriile conduse de ele, chiar și de sunt principalii aducători de venit, sunt fiii lor, asupra cărora mama, prin definiție, are autoritate.

Gospodării de persoane cu multă carte, cu poziții importante pe piața muncii și cu venituri mari, sunt practic inexistente în zonele sărace. Gospodăriile organizate democratic reprezintă doar 3% în zonele sărace rurale și numai 12% în cele urbane, prin comparație cu

27% la nivel național. Acestea sunt predominant familii nucleare formate din cupluri de 25–49 de ani (și nu de tineri) căsătorite oficial, cu copii. Au un nivel de școlarizare mediu prin comparație cu populația țării, care este însă mai ridicat decât al restului populației din zonele sărace. Au venituri mai mari pentru că sunt angajați pe piața oficială a muncii, în jumătate din cazuri, atât mama, cât și tatăl. Și soț, și soție cad de acord asupra faptului că în gospodăria lor fie nu există cap de gospodărie, fie cuplul, ca întreg, joacă acest rol.

Deci, chiar și în interiorul zonelor sărace, cei săraci (în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată) au forme patriarhale sau atipice de organizare familială, în timp ce gospodăriile cu un standard economic mai ridicat (mai ales în non-sărăcie) se orientează către modele de organizare democratice.

În sfârșit ultimul model de gospodărie, mult mai răspândit în zonele sărace decât la nivel național, este cel al gospodăriilor multinucleare. Aceste gospodării sunt minimale, în sensul că fiecare nucleu familial are propriul său principal aducător de venit și propriul său cap de familie. Adică, există un buget comun, se pun resurse împreună (locuință, timp, muncă, bani) dar, în același timp, fiecare nucleu familial reține o parte din propriile resurse pentru propriile nevoi specifice, asupra cărora decide.

În concluzie, banii și puterea se suprapun numai acolo unde sunt prezenți ambii membri ai cuplului (femeie și bărbat) și unde bani nu sunt. Dacă un membru al cuplului lipsește, banii și puterea funcționează distinct. Iar acolo unde, în termeni relativi, banii sunt mai numeroși, puterea tinde să se distribuie în gospodărie pe principii democratice.

7. Consumul distorsionat al săracilor din zone sărace

Mariana Stanciu și Manuela Stănculescu

În general, consumatorii care dispun de cuantumuri relativ mai mari ale veniturilor destinate consumului, se bucură de libertate în exprimarea opțiunilor de consum și în structurarea unor stiluri de consum. Într-o astfel de situație, determinanții obiectivi, exogeni, ai stilurilor de consum au un caracter mai puțin imperativ, din perspectiva posibilităților consumatorilor de a eluda sau transcende unele dintre efectele lor nedorite, și, în orice caz, din perspectiva posibilităților de a-i ține într-o măsură mai mare sau mai mică sub control.

Cu cât cuantumul veniturilor se apropie mai mult de pragul sărăciei, cu atât gradul de libertate al exprimării unor opțiuni stilistice în domeniul consumului de bunuri și servicii scade. În ceea ce privește pe cei în sărăcie extremă, gradele de libertate dispar, iar opțiunile stilistice sunt mai degrabă o noțiune lipsită de sens. Despre ce opțiuni stilice sau stiluri de consum putem vorbi în cazul disperat al celor care mănâncă din gunoaie și chiar în cazul celor pentru care fiecare zi începe și se încheie cu întrebarea: azi ce punem masă? Consumatorii aflați în sărăcie extremă, lipsiți de libertatea de alegere, suportă constrângeri multiple impuse de condițiile obiective de viață, date de mediul de rezidență, de nivelul și periodicitatea veniturilor, de natura specifică a nevoilor de consum și de oportunitățile de consum oferite prin conjuctura socio-economică concretă. Ei trebuie să identifice acele soluții de viață care permit supraviețuirea în condițiile utilizării unor venituri extrem

de scăzute și ale valorificării unui mediu economic caracterizat de bariere multiple în fața celor lipsiți de calificare și puțin educați.

În cele ce urmează luăm în discuție trei capitole fundamentale ale consumului: locuința, patrimoniul și consumul alimentar. Începem cu locuința. Deținerea unei locuințe, ori a unui acoperiș acceptat la un moment dat, are menirea de a mări decisiv echilibrul economic și psiho-afectiv al unei familii/persoane. Existența unui loc în care, la sfârșitul unei zile, familia se poate retrage pentru a desfășura gesturile firești ale traiului de fiecare zi, constituie un deziderat în absența căruia puțini dintre oameni acceptă și pot să trăiască. Desigur, în acest context, ne întrebăm dacă locuința oferă sau nu familiilor în sărăcie extremă un *spațiu vital minim* pentru fiecare persoană.

Locuința este, ori ar trebui să fie prin funcțiile sale multiple, mai mult decât un loc de refugiu sau un adăpost. Prin echiparea sa minimă cu utilități, mobilă, fel de fel de alte bunuri, spațiul este personalizat și transformat în sursă de confort. Să aruncăm o privire înăuntrul locuințelor săracilor din zonele sărace.

Tabel 38 Caracteristici ale locuințelor gospodăriilor în sărăcie extremă şi în situația de criză generalizată, din zonele sărace

	Zonele sărace din sate			Zonele sărace din orașe		
	Tip4. sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Total zone sărace	Tip4. sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Total zone sărace
- O singură cameră	20,7%	10,0%	8,1%	56,8%	28,0%	46,2%
- Număr persoane/cameră	2,32	2,07	1,54	2,89	2,11	2,05
- Nici o utilitate publică	24,1%	14,0%	10,2%	28,4%	8,5%	11,6%
- Suferă de frig, sistematic	37,9%	36,0%	20,5%	76,4%	64,9%	54,5%
- Mobilier vechi și uzat	79,3%	54,0%	50,0%	50,0%	43,2%	38,9%
- Nici un bun în dotare	48,3%	36,0%	25,1%	58,6%	38,6%	31,4%
Număr de cazuri	30	50	187	260	175	920

Notă: Pentru date referitoare la condițiile de locuire vezi şi Tabelele 18, 19 şi 20.

În capitolul 3 arătam că profilul general al locuirii în zonele sărace este caracterizat de insecuritate și inadecvare la condiții sănătoase de viață. Dar, dintre toți locuitorii zonelor sărace, cei în sărăcie extremă și, în mai mică măsură, gospodăriile în situație de criză generalizată sunt cele mai deprivate din punct de vedere al locuirii (Tabel 38). Casele lor sunt construite din materiale nerezis-

tente sau improvizate din cartoane, pungi și cârpe (toți cei cu adăpost improvizat sunt în sărăcie extremă). Sunt neîncăpătoare, supraaglomerate, neigienice, lipsite de utilitățile moderne (24–28% dintre gospodăriile în sărăcie extremă nu sunt conectate nici măcar la curent electric), iar dotarea cu mobilier sau cu bunuri de larg consum este aproape inexistentă în multe dintre ele. Ca un corolar firesc, a suferi de frig în fiecare zi de iarnă este normă, mai ales pentru cei din zonele sărace urbane, care au acces limitat și la metodele tradiționale de încălzire a locuinței. Numai pentru a sublinia gravitatea situației, reamintim că, în gospodăriile în sărăcie extremă și în cele în situație de criză generalizată, trăiesc două treimi dintre copiii zonelor sărace.

Să completăm datele statistice cu date de interviu. Spre exemplu, în două camere, fiecare a câte nouă metri pătrați, locuiește o familie în sărăcie extremă cu cinci copii, toți sub șase ani: „E foarte mic. Tot timpul trebuie să stai cu mătura în mână, pentru că copilul e mic și ia o bucățică de pâine în mâna și… Și e înghesuială, că am două mese, una lângă alta, patul este alături, soba este dincolo, dincolo am televizorul (așezat pe o altă masă), o dormeză si șifonierul. Este foarte supraaglomerată." Sau, o familie cu șase copii, în București, tot în sărăcie extremă, în care doar tatăl este salariat (cu un salariu de două milioane). Familia locuiește într-un fost cămin muncitoresc din Sectorul 6, într-o cameră de 12 metri pătrați, în care, ca să încapă, au doar masă și pat. Pe pat dorm mama și fetița, iar tatăl și băieții dorm pe saltele, că dacă întind canapeaua este insuficient spațiu și nu mai încap nici saltelele, iar dacă mai cumpără un pat nu mai încap nici ei în cameră. În aceeași cameră gătesc la reșou, fac baie la lighean, copiii fac temele.

Așadar, devine evident că, cel puțin pentru cei în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată, locuința nu oferă nici siguranța și nici confortul psihologic al unui real cămin familial.

Mai expresive decât vorbele, imaginile alăturate vorbesc de la sine, mai ales că personajul din satul Santa-Mare a ținut să fie fotografiat alături de întregul său patrimoniu, expus, în acest scop, în mijlocul camerei.

Referitor la patrimoniul gospodăriilor, schimbăm momentul de referință de la anul 2001 la întreaga perioadă din 1989 până în 2001. Constatăm că, dacă gospodăriile în sărăcie extremă din mediul rural au un patrimoniu atât de restrâns încă din 1989, cele din zonele sărace urbane sunt o combinație de vechi și nou.

Sat Santa Mare,
comuna Santa Mare, județul Botoşani

Oraş mic Nucet, județul Bihor

Oraş mare Brăila,
județul Brăila

Sat Băgeşti,
comuna Făgeţelu,
județul Olt

Dintre gospodăriile din zonele sărace urbane pondere de 38% declară că nici în 1989 patrimoniul lor nu era mai bogat, în timp ce 28% dispuneau în 1989 de bunuri „la fel cu toți ceilalți", dar în cei 12 ani de tranziție, bunurile li s-au deteriorat și nu au avut bani să le mai repare sau le-au vândut pentru a cumpăra de mâncare. Ceilalți, în jur de o treime, se subîmpart în două grupuri relativ egale, un grup (mai în vârstă) care timp de 12 ani a conservat singurul bun de care dispunea, și al doilea, care în cei 12 ani a reușit să-și achiziționeze singurul bun de care dispune (majoritar televizor). Spre deosebire, conservarea bunurilor sau îmbogățirea patrimoniului acoperă mai mult de trei sferturi din totalul de gospodării rezidente în zonele studiate, dar aflate în situație de normalitate critică sau în non-sărăcie.

Gospodăriile în situație de criză generalizată, în 2001, sunt, din punct de vedere al evoluției patrimoniului în anii de după 1989, foarte asemănătoare gospodăriilor în sărăcie extremă. Diferența majoră, în cazul lor, este răsturnarea raportului dintre săracii vechi și săracii noi: ponderea celor fără patrimoniu încă din 1989 este de doar 16%, în timp ce gospodăriile care au suferit o pierdere considerabilă de patrimoniu în perioada 1989-2001 reprezintă o proporție de 40% din total. Acest fapt este un argument în favoarea considerării situației de criză generalizată drept faza premergătoare sărăciei extreme, procesul de cădere în sărăcie extremă declanșându-se, în cazul lor, mai târziu.

Să trecem însă de la locuință și patrimoniu la alt capitol fundamental al consumului, și anume cel alimentar. Volumul, calitatea și modelele de consum sunt determinate nu doar de nivelul, ci și de ritmicitatea/stabilitatea veniturilor. Cei cu venituri regulate, pe care se pot baza, își pot planifica resursele și, chiar în cazul veniturilor de nivel redus, reușesc să găsească soluții de supraviețuire care conferă o relativă stabilitate.

Interviurile scot în evidență că, la intrarea în posesie asupra veniturilor, în cele mai multe cazuri, prima grijă a celor cu venituri mici, dar periodice, este aceea de a asigura o cantitate minimă de alimente de bază, care să garanteze subzistența până la următoarea tranșă de venituri. Astfel, ei au în casă mici cantități de alimente strict necesare, cămara este un spațiu funcțional și își fac o planificare riguroasă a meniului zilnic, astfel încât „să ne ajungem". Planificarea este o activitate cu sens, este similară cu „a fi gospodar", „a fi om cu cap", a te îngriji de familie și de veniturile pe care le ai, pe care, astfel le utilizezi „cu rost". În acest fel, ajungi „să prețuiești

banul, că este muncit din greu". Planificarea este cu atât mai importantă cu cât numai astfel devine posibilă și plata costurilor asociate întreținerii locuinței. Opțiunea între „ori mâncăm, ori plătim întreținerea" este frecvent amintită în interviurile cu pensionarii și chiar salariații cu salarii mici, care locuiesc la bloc. Un astfel de comportament însă nu se constată decât în familiile situate încă într-o zonă a normalității comportamentale și a raționalității în spațiul opțiunilor de consum.

> Îmi fac calculul, cât pot să cheltuiesc și ce îmi trebuie. În primul rând, mâncarea: uleiul, principalul este uleiul, orezul, chiar și pâinea, făina. Câteodată nu are pâine, iau mălai, fac mămăliga, trebuie să-i satur, să fac o oală de mâncare ca să se sature. (Să spunem că trebuie să cumpărați alimente, haine pentru școală și rechizite, la ce renunțați dacă aveți bani puțini?) Acum le-am luat câte două caiete la copii, stilourile le aveam de la grădiniță, iar restul, mai trebuie cumpărate foarte multe, dar nu am bani, și flămânzi copiii eu nu pot să-i las. Pe primul loc sunt alimentele. Caietele lor sunt puține, dar curate și ordonate. Am depus actele pentru rechizite gratuite. (...) Stăm și noaptea și ne gândim ce facem și cum facem. Sunt atâtea de făcut, pe care să o facem prima. S-a terminat uleiul, cartofii nu mai sunt, să faci o mâncare, îți trebuie bani, oricât de săracă este, și legătura de verdeață o cumperi, și bulionul, cartofii. Eu, de exemplu, acum fac oală de zece kilograme și până diseară nu mai am. Și chiar dacă nu mai am, seara fac un ceai și le dau. (Familie cu patru copii, zona Veterani, orașul Babadag, județul Tulcea)

Spre deosebire, cei cu venituri neregulate, nici măcar cu privire la hrană nu-și fac planuri mai departe de ziua curentă. Nu dețin cantități de alimente în casă, cămara este un spațiu fără rost, iar planificarea este lipsită de sens. Ce să planifici când în fiecare zi te trezești de dimineață și te întrebi „să vedem unde-oi găsi ceva de lucru, ca să am ce să mănânc". A fi „om gospodar" este redefinit în „fac și eu ce pot, ce să fac, să dau cuiva în cap/să fur?", traiul zilnic desfășurându-se sub spectrul lui „să n-ajung ca ăia de caută prin tomberoane". Pentru cei mai mulți, pare de domeniul absurdului să facă economii „pentru ziua de mâine", când „ziua de azi" este de față, dramatică și intolerantă.

Deși cheltuiesc aproape toți banii câștigați pe mâncare, gospodăriile în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată nu reușesc decât parțial să-și acopere nevoile alimentare și, astfel, toți sau o parte din membrii acestora suferă sistematic sau ocazional de foame.

Tabel 39 Gospodării din zonele sărace urbane şi rurale, care în ultimul an (octombrie 2000 – septembrie 2001) „nu au avut ce pune pe masă" şi cel puțin un membru a suferit de foame

	Zonele sărace din sate			Zonele sărace din orașe		
	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Total zone sărace	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Total zone sărace
Suferă de foame:						
- sistematic	53,6%	45,5%	29,3%	63,8%	59,0%	40,1%
- ocazional	21,4%	40,9%	31,6%	21,2%	16,8%	19,2%
- niciodată	25,0%	13,6%	39,1%	15,0%	24,3%	40,7%
Număr de cazuri	30	50	187	260	175	920

Cu toate acestea, nu sunt de neglijat nici cazurile în care, persoanele adoptă strategii de evaziune și, indiferent de venitul pe care îl au, recurg la alcool sau la droguri. În aceste situații, prioritățile sunt cu totul altele. Presiunea și disconfortul psihologic al celor ajunși în starea de sărăcie extemă, din care ieșirea pare fără șansă, cu atât mai mult cu cât ei au atins o stare psihologică în care nici nu mai pot imagina soluții și nici sesiza oportunități, constituie un declanșator al delăsării în voia sorții. Expresia cea mai palidă a acestei strategii, dar și cea mai răspândită, constă în „un pachet de țigări și o bere" zilnic, chiar și în condițiile celor doar 70 de mii de lei câștigați pe zi.

> (Cine hotărăște cum se cheltuiesc banii?) Femeia: Eu. (Vă spune soțul cât a câștigat pe o zi de muncă?) Da, își oprește și el de un pachet de țigări și o bere, dacă scoate 70 de mii, 50 de mii mi-i dă mie. Pe de o parte ar fi, vezi, că și el toată ziua a muncit și, ca fiecare om, ar dori și el să bea o bere, dar pe de altă parte, când știu că nu am pentru copii, îi zic: de ce te mai duci să și bei? (Familie cu cinci copii, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

Strategia evazionistă se adaugă la șirul de alegeri nevalide în situații de criză și transformă sărăcia într-una și mai profundă, iar câteodată marchează punctul de trecere de la sărăcie la delincvență, de la zona săracă la închisoare. Studiul de față, ca și majoritatea studiilor despre sărăcie, nu poate produce o estimare a celor care adoptă astfel de strategii, de „uitare" cum le spun ei. Acestea sunt subiecte sensibile, despre care „nu se vorbește". Chestionarul utilizat în cercetarea noastră a inclus totuși întrebări referitoare la

cheltuielile gospodăriei pentru alcool, tutun și cafea (spre comparație). Dincolo de fenomenul de subestimare a consumului (previzibil, cel puțin în ceea ce privește consumul de alcool) se constată că membrii gospodăriilor în sărăcie extremă, din bugetul lor atât de redus și de fluctuant, cheltuiesc pentru alcool și țigări ponderi medii comparabile cu cele cheltuite de celelalte tipuri de gospodării. Dacă eliminăm familiile monoparentale, bine reprezentate printre cele în sărăcie extremă, și păstrăm doar gospodăriile în care există cel puțin un bărbat de peste 15 ani, ponderea gospodăriilor care cheltuiesc bani pe băutură crește, devenind ușor mai mare decât a celorlalte gospodării, fără ca aceste diferențe să fie semnificative statistic. Cum spunea unul dintre intervievații noștri: „ăia care sunt săraci-săraci, ălora le mai place să mai și bea. Un ban când îl are, nu face economie de banul ăla. Se duce, îl bea, îl fumează și l-a terminat. A doua zi nu are deloc. Eu muncesc și poate câștig o sută de mii, dar mă duc: ia femeie, vezi ce iei, un kil' de orez, ulei. Ei beau, și de bucurie, și de necaz, dar alcoolici înrăiți sunt puțini. Ăștia sunt alcoolici ai sărăciei, adică beau în limita posibilităților." (Cuplu de 40–50 de ani în situație de normalitate critică, oraș Babadag, județul Tulcea).

Din interviurile realizate în cadrul cercetării de față au rezultat relativ puține declarații care să amintească despre cerșetorie ca mijloc de subzistență, pentru că, chiar și în zonele sărace, cerșetoria este o activitate cu prestigiu negativ, despre care nu este dezirabil să vorbești, chiar dacă o practici. Alături de „mâncatul din gunoaie", cerșetoria este al doilea tip de situație care este de neacceptat pentru majoritatea celor din zonele sărace.

> (Și unde munciți în fiecare zi?) Fiecare o ia, stânga, dreapta, la ce se poate, la un fier, la un carton, la un om, la un săpat, la ce se poate. (Și în afară de muncă mergeți și la cerșit?) Mergem. Pe la semafoare, pe unde prindem, pe la oameni, pe străzi, la taximetriști. (Și oamenii vă dau?) Unii ne dau, alții ne mai înjură, unii ne mai dau câte o palmă și ne zic să plecăm. (La biserică mergeți?) Mai mergem, sâmbăta, duminica. (Discuție de grup cu beneficiari ai cantinei sociale, oraș Botoșani, județul Botoșani)

Diferențele de consum între tipurile de săraci devin și mai vizibile când ne concentrăm asupra sărbătorilor (noi am ales Crăciunul), care reprezintă momente de maximă mobilizare a tuturor resurselor disponibile gospodăriei: „fiecare om, oricât de sărac, de sărbători tot are ceva", pentru ca „măcar o zi pe an să ne simțim și

noi normali". Cu toate acestea, situația celor în sărăcie extremă diferă sensibil de a celorlalte tipuri de săraci. Pentru marea lor majoritate, sărbătorile, mai mult chiar decât celelalte zile, reprezintă o ocazie în plus de frustrare și de gânduri negre, căci nici măcar bucuria Crăciunului nu și-o permit.

Gospodăriile non-sărace care au ales să locuiască într-un ghetou ca strategie temporară („până reușim să strângem bani de locuință") au petrecut Crăciunul „ca orice bun român", așa cum au făcut „de când mă știu. Niciodată nu l-am (Crăciunul) făcut decât în familie, cu mama, cu tata și cu fratele meu, soția, cu părinții soțului meu adică, nu știu, eu am crescut într-o familie așa mai tradiționalistă. Nu se poate de Crăciun să nu fie toți copiii la masă, cu porcul tăiat, știți cum e la noi în Moldova." Și dacă nu ar putea lua scurta vacanță de la serviciu, atunci: „Nu știu, am da o fugă pe aici pe la munte, două zile la o cabană undeva, nu știu, la prieteni." (Familie de tineri absolvenți de facultate, zonă de tip ghetou din București).

Gospodăriile în situație de normalitate critică, reușesc să păstreze toate datinile deși cu resurse mai limitate, ceea ce însă îi mulțumește pe cei mai mulți dintre ei, dată fiind predominanța celor vârstnici.

> (Cum ați petrecut de Crăciun?) Ei, la poartă și înapoi. Am mai avut și porc, un cârnăcior, o sărmăluță … suntem români! Și am luat și am făcut. Copiii n-au venit că s-au dus la țară. Am mai luat o țuică, un vin. (Gospodărie în normalitate critică, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

Gospodăriile în situație acută de nevoi, de asemenea, cel puțin pentru Crăciun, reușesc să pună în scenă „o-zi-a-bunăstării", să împodobească un brad, să așeze o masă mai bogată decât de obicei, să facă copiilor cadouri. Situația este specifică mai ales salariaților (chiar dacă au salarii mici) și mai ales dacă lucrează la întreprinderi unde se oferă prima de Crăciun. Spre ilustrare, prezentăm cazul unei mame singure, cu doi copii, salariată cu normă întreagă ca femeie de serviciu, cu salariul minim pe economie:

> (Cum ați petrecut de Crăciun?) Pentru noi, cred că cea mai frumoasă zi din tot anul este Crăciunul. Facem bradul, îl așteptăm pe Moș Crăciun, suntem împreună. Desfacem un pahar de șampanie, care este foarte important, strângem o jumătate de an ca să-l avem atunci. Și atunci suntem cei mai fericiți. În general ne axăm pe pui, că n-avem porc, ne facem o friptură, salată de boeuf, care este, să zicem, tradițională, sărmăluțe. Din acei bani-de-porc pe care îi

> primesc de la întreprindere de Crăciun îmi iau să pot face și un platou cu aperitive: salam, brânzică. Creez copiilor *o zi*, ca acea zi să n-o uite un an și s-o aștepte în următorul an. (Ați cumpărat cadouri?) Da, chiar dacă au fost modice, dar sunt și cadouri sub brad. (Mamă singură cu doi copii, zonă tip ghetou, București)

Crăciunul celor în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată este dezolant, mai ales dacă aceștia nu sunt nici integrați în rețele sociale care să îi sprijine. Acolo unde există rude sau vecini apropiați în zonă, resursele minimale ale fiecăruia sunt puse împreună, sărbătorile sunt sărace, dar rămân marcate ca momente de comuniune și bucurie.

> (De Crăciun cum ați sărbătorit?) Ne strângem toți la ginerele ăsta al meu care are televizor. Ăla aduce o pâine, ăla un vin, ce să-i facem. O varză acolo, o oală de sarmale, că nu suntem nici noi chiar așa. Îi mai păcălim și pe copii cu câte o bomboană. (Discuție de grup cu romi, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

> A venit vecinul și mi-a zis: vino încoace, bre băbuțo! O cafeluță, o gustare, un păhărel de vin. Sănătate și să trăim. Mai am alte pretenții?! (Bătrână singură, zonă de tip centru istoric, oraș Brăila, județul Brăila)

Când sărăcia extremă se suprapune cu excluziunea socială, precum în cazul celor neintegrați în rețele sociale, stimulul Crăciun creează disconfort și deprimare, în cel mai bun caz fiind vorba despre un brad „mai mic", primit de pomană, împodobit cu eugenii, biscuiți și bomboane primite de la cantina socială, pe care „ca să le fac o bucurie, le-am așezat exact în seara de ajun, că, cum să vă spun, nici nu le așezam că le mâncau direct" (Discuție de grup cu mai mult de doi copii, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila).

> (Anul trecut, Crăciunul l-ați făcut aici în casa asta?) Da. Am stat în pat, că televizor nu avem și în pat e cald (n.n. locuința nu este încălzită). (Brad au avut copiii?) Nu, nu au avut. (Le-ați luat dulciuri?) Nu, nu am avut bani și la primărie la noi au zis că oamenii săraci să vină în parc să le dea câte o punguliță la copii. M-am dus cu copiii. Copiii au înghețat, era foarte frig, până la urmă, au apucat o singură pungă. (Ce ați mâncat în ziua de Crăciun?) Am mâncat câte un cârnat și ciorbă de oase de porc, că mai am bătrâna asta și mă cheamă să o ajut să facă curățenie și mi-a dat cârnații. (Gospodărie în care ambii părinți sunt fără loc de muncă, patru copii, religie ortodoxă, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

Cu privire la modelele de consum, sărăcia extremă are o dominantă comună, în toate zonele sărace studiate. Acest fapt se poate constata cel mai ușor în domeniul alimentar. Toți cei aflați în sărăcie extremă pronunță obsedant aceleași sintagme: „cartofi", „ceapă", „ciorbă", când sunt întrebați despre felurile de mâncare pe care le consumă în mod frecvent și „când primim alocația copiilor", dacă se referă la momentul aprovizionării cu alimente. La acest capitol, ei nu se deosebesc aproape deloc. Hrana săracilor care își permit totuși una-două mese pe zi, prezintă o monotonie surprinzătoare având în vedere totuși distanțele geografice și etno-culturale relativ mari, existente între zonele incluse în studiu. Săracii din orașele în care s-au organizat cantine pentru săraci par să aibă o hrană mai diversificată decât cei care nu știu că pot apela, nu pot apela, ori nu vor să apeleze la aceste servicii comunitare. În cele mai multe zone însă, cantinele pentru săraci distribuie hrană numai pentru copii și pentru bătrâni, numeroșii adulți aflați în deficit cronic de hrană, rămânând în afara acestor posibilități. Datele de anchetă referitoare la regimul alimentar întăresc datele de interviu. Lipsa diferențelor dintre gospodăriile acestor zone, referitor la alimentație, este izbitoare: ei mănâncă la fel și poftesc după aceleași alimente. Cartofii, varza, fasolea și „ciorba de zarzavaturi" sunt consumate cu regularitate (în fiecare zi sau o dată la două zile) de întreaga populație din zonele sărace. Acest regim nu este determinat de preferințe culinare de tip vegetarian atât timp cât carnea (mezeluri, fripturi, șnițel, sarmale, pește, ficat etc.), fructele și dulciurile sunt menționate de toată lumea drept felurile de mâncare pe care „vi le-ați dori, dar nu vi le permiteți mai des de două ori pe lună". Deprivarea alimentară este și mai izbitoare dacă luăm în considerare faptul că gospodăriile din zone sărace, și din urban, și din rural, care reușesc să consume carne sau produse din carne (inclusiv salam, cârnați, mâncare cu carne, slănină, oase, tacâmuri, afumături, pește etc.) sunt doar în jur de o cincime, pondere care se înjumătățește în cazul celor în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată. Laptele și ouăle sunt ceva mai frecvente, dar numai în gospodăriile cu copii.

În concluzie, a vorbi în termeni de modele și opțiuni stilistice despre consumul gospodăriilor în sărăcie extremă este mai degrabă cinic. Pentru ei, locuința se reduce la un acoperiș, patrimoniul la câteva „vechituri" și, în general, cheltuielile de consum se reduc la hrană, mai bine zis la „cartofi, ceapă și ciorbă".

8. Sănătatea celor în mizerie

8.1 Accesul rezidenților zonelor sărace la asistență medicală

Mihaela Teodorescu

Tabloului deja cunoscut, cu copii care cerșesc, desculți și sumar îmbrăcați, în timp ce toată lumea din jur acuză vremea urâtă, i se asociază remarca „ei sunt mai rezistenți, nu se îmbolnăvesc!". Putem adăuga imaginea adulților ponosit îmbrăcați, în jurul cărora „se face loc liber" în metrou sau pe băncile din parc, cu o temere neexprimată de „a nu lua vreo boală". Putem adăuga imaginea cămăruței bătrânului singur și bolnav în care echipajul de la Salvare, chemat de către vecini, nu a oferit asistență medicală pentru că „miroase urât". Și mai putem adăuga multe alte ipostaze similare care exprimă percepția ambivalentă a omului obișnuit despre sănătatea celor foarte săraci: „sunt mai rezistenți, nu se îmbolnăvesc, dar mă feresc, să nu se ia boala la mine".

Relația dintre sărăcie și boală este circulară și multidimensională. Sărăcia extremă înseamnă condiții mizere de locuire, condiții proaste de muncă, consum distorsionat, lipsa investițiilor în sănătate, fenomene de dezagregare familială, care toate sunt cauze ale unei stări precare de sănătate. Reciproc, un handicap, o boală cronică sau incurabilă, combinate cu unele dintre condițiile enumerate anterior, sunt cauze ale sărăciei. Prin urmare, ar fi de așteptat ca sărăcia extremă din zonele sărace să fie asociată cu o mare nevoie de servicii medicale. Cu toate acestea, spitalul este apelat de către rezidenții zonelor sărace în ponderi similare celor la nivelul întregii populații (*Barometrul de Opinie Publică*, FSD, 2001): persoane din 35% dintre gospodăriile din zonele sărace rurale, respectiv 48% în urban. Pornind de la acest fapt, am studiat accesul rezidenților zonelor sărace la serviciile medicale

Accesul la asistență medicală îl abordăm dintr-o dublă perspectivă. Pe de o parte, accesul la asistența medicală este condiționat de calitatea de asigurat medical, atât în mediul rural cât și în mediul urban. Pe de altă parte, în mediul rural, accesul la asistența medicală se referă și la nivelul redus de dezvoltare al serviciilor medicale.

În zonele studiate, conform interviurilor cu medici de familie și asistente medicale, gradul de acoperire al asigurărilor de sănătate variază între 50% și 80%. Cei care de regulă lipsesc din listele unui medic de familie zonal sunt tocmai cei aflați în sărăcie extremă, căci „cu ei nu se colaborează ușor", prin urmare, medicii de familie nu se străduiesc să le obțină înscrierea pe listă.

> A apărut legislația asta și s-au înființat din 2000, așa cum era și normal, medicii de familie. Statutul medicului de familie nu specifică faptul că medicul este obligat să înscrie pe cineva dacă el consideră că nu respectă indicațiile, că nu e o persoană cu care se poate colabora. Medicul de familie poate să refuze fără nici o problemă, așa cum și pacientul, dacă nu-i convine poate să meargă la un alt coleg. Drama care este? Fiind multe familii, sunt suprasolicitați medicii de familie, mai au și satele (arondate orașului) pe lista de pacienți. În această situație, o bună parte din țigani și cei foarte săraci nu mai sunt primiți. Asta înseamnă că acești copii nu sunt vaccinați, nu sunt supravegheați, n-au acces la medicină așa cum ar fi trebuit să aibă și vin la medic doar în situații disperate, în situații acute, grave. Direcția de Sănătate Publică a tot încercat să ia niște măsuri prin care să oblige acești medici să participe la campania de vaccinare. Dar eficiența este îndoielnică, pentru că merg, fac acele vaccinări, după care (cei neînscriși) iar sunt scăpați, pentru că încearcă să se înscrie și vin și spun: dom'le nu mă primește. Așa că rămân de izbeliște, umblând de colo-colo. Nu există o legislație, sau să creeze un cabinet social, să se găsească soluții. Un cabinet al celor săraci. Da' cine credeți că poate să facă chestia asta, că e și greu de lucrat cu ei! (Director spital pediatrie, oraș Babadag, județul Tulcea)

Ponderea celor înscriși pe listele unui medic de familie se diminuează considerabil în mediul urban. Anumite tipuri de zone, cum ar fi cele nou-formate în jurul gropilor de gunoi sau zonele industriale dezafectate, sunt mai degrabă neacoperite de asigurări de sănătate. Unii copii nu au acte de identitate și deci nici asigurare medicală. Cu toate acestea, rezidenții zonelor urbane au acces mai ridicat la asistență medicală, favorizat de infrastructura sanitară existentă în orașe (clinici, farmacii, spitale). Spre deosebire de mediul rural, rezidenții zonelor sărace urbane care sunt neasigurați se pot adresa direct la un spital, dar doar în caz de urgență, unde beneficiază de asistență medicală pe o perioadă limitată.

În mediul rural, problematica accesului la asistență medicală nu se suprapune în totalitate cu cea a asigurărilor medicale. În majoritatea satelor studiate, accesul la asistență medicală este scăzut chiar și pentru asigurați, din cauza subdezvoltării severe a serviciilor de specialitate:

(1) Lipsesc serviciile de urgență, dar și mijloacele de comunicare care ar permite contactarea unor astfel de servicii aflate la distanță.

> Telefon este numai la Primărie, dar merge greu. Dacă vine o urgență, las pacientul, mă urc pe bicicletă până la primărie să dau telefon! Aici în zonă nici telefoanele celulare nu au semnal. (Asistent medical, comuna Făgețelu, județul Olt)

(2) Accesul la serviciile de specilitate disponibile numai în spital sau clinici este extrem de redus, mai ales pentru satele aflate la frontiera dintre județe. Distanțelor mari față de spital li se adaugă disfuncționalitățile induse de modul în care funcționează sistemul de asigurări, căci dacă spitalul cel mai apropiat este în județul învecinat, Casele de Asigurări Județene refuză plata serviciilor prestate, ceea ce obligă pacienții din sate (majoritar bătrâni cu probleme serioase de sănătate și cu resurse financiare reduse) să aleagă spitalul plasat în interiorul județului, indiferent de distanța față de acesta, ceea ce reduce și mai mult accesul la servicii de specialitate.

> Avem o altă problemă când e vorba de trimiterea pacienților la spital. Eu pot să-i trimit încoace spre Botoșani, dar cel mai apropiat spital este la 30 km, iar spitalul județean Botoșani este la 80 km. Spre Iași, cel mai apropiat spital este la zece km și este un spital bun, iar Iașul este la 60 km. Când trimit un bolnav de aici la Iași scandalul e gata, de ce îl trimit aici, de ce nu la Botoșani, că cei de la Casă de la Botoșani refuză să vireze banii la Casa de Iași ca să poată plăti pentru spitalizare, ceea ce mi se pare o chestie cu totul aberantă. Nu suntem o țară civilizată, dacă pacientul, din banii ăia pe care-i plătește la casă, nu poate apela la serviciile aflate mai aproape. Casa de Botoșani ar trebui să vireze banii fără nici un fel de problemă. De ce nu se poate? (Medic, comuna Santa Mare, județul Botoșani)

(3) Lipsesc farmaciile sau punctele farmaceutice, iar fondul pentru medicamente gratuite și compensații este foarte mic.

(4) Lipsesc chiar și medicii de familie sau aceștia au program doar în anumite zile, căci trebuie să acopere mai multe sate.

> Doctor în comuna asta, v-am mai spus eu, nu e decât două ore pe zi, trei zile: marți, miercuri și joi. În rest nimic! Mori! (…) Nimeni nu vrea să vină aici, nici un medic nu a reușit să stea prea mult și au fost perioade când nu a fost chiar nimeni. (Discuție de grup cu consilieri locali, comuna Făgețelu, județul Olt)

Și în sate, și în orașe, categoriile celor neasigurați includ atât tineri care nu reușesc să găsească de lucru pe piața oficială a muncii, femei casnice, dar și bătrâni care nu au îndeplinit condițiile de pensionare. Formalitățile care trebuiesc îndeplinite (acte, adeverințe, deplasări la instituțiile implicate în acordarea acestor beneficii) de către categoriile ce nu beneficiază în mod automat de asigurare medicală, sunt considerate de către aceștia drept complicate și greoaie, și pentru că sunt puțin educați, și din cauză că se află într-o stare de sărăcie și de boală avansată. Uneori, chiar sumele cerute sub formă de contribuție pentru a obține statutul de asigurat, deși sunt modice din punctul nostru de vedere, reprezintă o cauză a renunțării la demers de către săraci, pentru că nu dispun de acești bani.

Asigurați sau neasigurați, rezidenții zonelor sărace apelează la îngăduința medicilor. Atunci când nu găsesc îngăduință și li se prezintă lista de tarife pentru consultații, încearcă să fie consultați de către alți medici sau apelează la rude, vecini și metode tradiționale de autotratament.

> (Există oameni în sat care nu au asigurare? Acești oameni cum procedează când au nevoie de ajutorul dumneavoastră?) Da, avem (neasigurați). La noi, când vin, plătesc o sumă pentru consultație. Taxele sunt (afișate) pe ușă. (Cam cât costă o consultație?) 30 mii lei aici și 50 mii lei la domiciliu. (Sunt oameni care nu-și pot permite să plătească astfel de sume?) Da, vin solicită ajutorul, nu au cu ce să plătească și pleacă acasă. Noi ținem de Casa de Asigurări de Sănătate. Banii ne vin de acolo și funcție de aceștia ne facem și noi meseria. Îi ajutăm și noi (pe cei fără asigurare) cu ce putem. Chiar acum o oră mi-a venit o femeie care-și rupsese mâna și era suprainfectată, că s-a tratat prin leacuri bătrânești timp de patru zile și i-am spus să-și cumpere oxacilină, dar nu avea bani pentru tratament. Ce să-i fac la femeia aceasta? Nu avea bani să ajungă la Giurgiu. (Asistentă medicală, comună)

Unitățile sanitare oferă servicii scumpe din punctul de vedere al săracilor, fiind mai degrabă innacesibile. Încrederea în sistemul medical în general este redusă, în timp ce încrederea în medici este diferențiată funcție de experiențele personale. Cum mulți dintre ei

ajung să apeleze la îngăduința medicului, relația devine una personalizată, care depinde de actorii care interacționează.

Conform specialiștilor, în zonele sărace sunt frecvente comportamentele de neglijare a propriei sănătăți, cum ar fi: neînscrierea la un medic de familie, neprezentarea la vaccinări, nerespectarea tratamentelor, ignorarea bolilor transmisibile. Pe de altă parte, săracii acuză: indiferența personalului medico-sanitar față de problemele lor reale; reticența cu care sunt tratați, mai ales din cauza aspectului: prost îmbrăcați, neîngrijit și „fără bani în buzunar"; superficialitatea tratamentului oferit fie din cauză că nu pot să achite „onorariile" aferente, fie pentru că nu pot să-și permită procurarea medicamentelor prescrise.

Jumătate dintre cei care au apelat la spital reclamă necesitatea de a oferi atenții pentru a fi tratați corect, pondere similară cu cea de la nivel național. Astfel se explică faptul că o treime dintre cei care au apelat la spital, pondere care crește la jumătate în cazul celor din gospodării în sărăcie extremă, se declară nemulțumiți de modul în care au fost tratați în spital.

> (Când vă duceți la doctor cum este ?) M1: Când ne ducem la doctor, care e asigurat îl bagă în cabinet (…) M2: La mine în familie din toți, din opt persoane care suntem, unu' n-are asigurare medicală! Mama-i bolnavă de diabet, are pleomonie acută, sau nu știu cum îi spune. Îi spun: du-te, mamă la spital. Unde să se ducă, dacă n-are asigurarea? E o sută de mii de lei. M3: La spital, dacă n-ai bani, te lasă pe patu' dă spital și mori. Nu te bagă-n seamă! F1: Ia mită dă la pacienții respectivi. M3: Păi, eu intru în spital și după două săptămâni când ies din spital tot bolnav sunt. Mai bolnav! Da' dacă mă duceam să dau acolo o sută-două de mii ieșeam d-acolo sănătos, nu mai ieșeam galben. (Discuție de grup cu tineri care nu au intrat niciodată pe piața oficială a muncii, oraș Drăgănești Olt, județul Olt)

Stereotipul doctorului care ia mită este prezent în cazul unora dintre subiecți, fiind un motiv în plus pentru care săracii evită să meargă la medic. Ei nu au bani să-și plătească asigurările medicale și, cu atât mai puțin, să plătească ceva în plus doctorului pentru consultație.

> Nu îți dă nimenea, nu te primește la spital, chiar eu am fost. Nu sunt înscris la doctorul de familie. Nu m-a înscris, nici pe mine, nici pe ea (soția). Ăștia micii sunt înscriși toți, dar m-am dus și tot degeaba. Nu i-a făcut nimic. Din ce am avut, din ce n-am avut, tot i-am luat o ciocolată acolo. Nu știe decât să îți dea trimeteri. M-a consul-

> tat, zice: n-ai nimic, du-te-n vale la interne. Când m-am dus acolo, zice: ce să-ți fac, ai venit cu foaie de la doctoru' de familie? (…) Da, normal, la policlinică în oraș te duci degeaba, orice doctor se uită să îi bagi în buzunar. I-am dat și un pachet de țigări, că am zis că băi, m-a trimis la spital, zice: du-te acolo că ești urgență, trimis de mine. Când m-am dus: păi, ai ceva de la doctora de familie? Nu sunt obligată să îți dau că nu ești înscris. (Interviu, oraș Drăgănești Olt, județul Olt)

La polul opus se situează cei care au avut interacțiuni reușite cu medici care i-au ajutat fără să le pretindă nimic în schimb. Aceștia sunt cei cu o atitudine considerabil mai pozitivă la adresa medicilor, dar nu neapărat și la adresa sistemului de sănătate, care rămâne perceput predominant „innacesibil".

> F1: Caută-ți un specialist, mi-a zis, și fiindcă el mi-a indicat specialistul și tot dânsul m-a ajutat, am spus să-i dau un pachet de cafea. Și n-a vrut, a zis: Eu nu-ți pot lua ție pachetul tău de cafea când tu ești vai de capul tău, cu cinci copii, și poate mâine mori. Uite, banii pe care mi-i dai mie sau ce vrei să-mi dai, îi dai la un medic ca să te facă bine. Și n-a luat. F2: Da, pentru orice copil, nu că este a lu' doamna, pentru orice copil își dă și sufletul. Dacă ești o mamă care nu ai grijă de el, pur și simplu te ia la bătaie, dacă neglijezi copilul. (Discuție de grup cu mame cu peste trei copii, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

Rezidenții zonelor sărace nu își îngrijesc sănătatea (pentru că nu știu cum, pentru că nu au bani, pentru că nu au acces la serviciile de sănătate), iar specialiștii în domeniu nu le sunt de mare ajutor decât eventual arătându-și îngăduința din când în când. Actualul sistem de sănătate în relația sa cu săracii este bazat pe caritate și nu pe drepturi. În plus, este un sistem furnizor de servicii scumpe, pentru că majoritatea săracilor nu au dreptul de a fi asistați decât contraplată, iar tarifele depășesc posibilitățile lor. Excluderea lor este „normală", căci „și ei au dreptul de a opta pentru orice medic de familie doresc". În realitate, însă, cel mai frecvent, ei își exercită dreptul de a duce boala pe picioare sau de a o amăgi cu tratamente superficiale prescrise „cu bunăvoință".

8.2 Sănătatea copiilor din zonele sărace

Mihaela Teodorescu și Cristina Doboș

Dacă adulții și persoanele în vârstă iau singuri decizii (care în timp se pot dovedi benefice sau nu), în cazul copiilor, părinții și bunicii sunt cei care fac alegerile pentru ei. Alegeri/decizii nevalide ale acestora pot pune în pericol sănătatea copilului, pentru toată viața. Din această perspectivă, discutăm în continuare principalele dileme/probleme legate de sănătatea copiilor și comportamentul dominant în această privință al rezidenților din zonele sărace.

Acțiunile de informare și consiliere în ceea ce privește planificarea familială au pătruns mai puțin la segmentul de populație din zonele sărace, numărul de copii în familiile sărace rămânând în continuare mai ridicat decât media națională (subcapitol 2.5) și prea mare față de posibilitățile reale ale familiilor de a-i întreține.

În zonele studiate se înregistrează fenomenul de abandon al nou născuților și de abandon al femeii de către familie și/sau partener. Nu dispunem de date statistice pe baza cărora să comparăm zonele studiate cu nivelul național sau rezidențial. Fenomenul însă, așa cum reiese acesta din interviuri și discuții de grup, pare să fie mai frecvent. Istoriile de viață ale persoanelor adulte și tinerilor din zonele sărace includ în mod frecvent părinți despărțiți care i-au părăsit la bunici sau prin orfelinate. La rândul lor, în momente dificile de viață, au făcut alegeri similare, părăsind proprii copii sau lăsându-i în grija fostului(ei) partener(e). În cele câteva centre de consiliere maternală surprinse în zonele sărace se găseau la momentul cercetării câte șase-opt tinere mame, cu vârste cuprinse între 16 și 21 ani. Acestea fac parte din familii dezorganizate, sărace, sunt respinse de părinți, lipsite de suport din partea familiei și sunt fără soț. Aceste centre le susțin pe o perioadă cuprinsă între șase luni și maxim un an. Se încearcă astfel prevenirea abandonului copilului nedorit de mamă sau de restul familiei, dar centrele maternale reprezintă (conform specialiștilor implicați) doar o soluție temporară care nu oferă căi de rezolvare durabilă.

Bebelușii din gospodăriile în sărăcie extremă sau situație de criză generalizată, încă de la câteva luni, trebuie să împărtășească condițiile neigienice de locuire și regimul alimentar nesănătos și deficitar al întregii familii (capitolul 7).

> O parte (a tinerilor) rămân cu părinții pentru a putea primi ajutor din partea lor. Ceilalți, care își pot permite să-și construiască o casă din chirpici, de azi până mâine își ridică o casă. (Sunt solide casele pe care și le construiesc?) Nu, cum să fie, sunt șubrede. Trebuie cheltuit o grămadă ca să-și tencuiască, după aceea stau cu pământ pe jos, nepus nici un paviment pe jos, sobe făcute de fiecare după priceperea lui. Am întâlnit chiar la un sugar, acum un an și ceva, o sobă care afuma în toată casa, peretele era negru, sugarul stătea în condițiile acelea, mama îi dădea de fiecare dată alt tip de lapte, nu venea la vaccinări, la controale periodice. Deci sunt oameni și cu o înțelegere deficitară față de necesarul familiei lor și față de relațiile cu medicul de familie. (Medic, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

Prin hrănirea cu alimente necorespunzătoare vârstei, copiii sunt supuși unor riscuri iminente. Singura măsură de protecție socială care vine în sprijinul acestor copii în acest sens o reprezintă acordarea de lapte praf gratuit prin intermediul primăriilor, pe baza adeverințelor de la dispensar/medic de familie. Acest program pare a fi eficient, fiind menționat și valorizat de majoritatea mamelor de bebeluși.

De asemenea, bebelușii din zonele sărace suferă de pe urma unor mentalități ale părinților. Spre exemplu, o superstiție împărtășită este că părinții nu trebuie să scoată copiii din casă până la botez. Cum, de cele mai multe ori, botezul este amânat din lipsa posibilităților materiale, bebelușii petrec primele luni de viață închiși în locuințele insalubre și neadecvate unei vieți sănătoase.

În general, copiii de toate vârstele din zonele sărace sunt depedenți de modul în care părinții rezolvă problema hranei (insuficientă și de proastă calitate pentru majoritatea), a igienei (mai degrabă problematică), a prezentării la consultații și controale medicale, la vaccinări.

> (Cum apreciați că sunt îngrijiți copiii în familie?) Copiii de familie bună sunt bine îngrijiți dar majoritatea, cam 80%, sunt foarte prost îngrijiți. Le lipsește igiena în primul rând. (...) Este lipsa de educație a părinților, nivelul scăzut de cultură. Își lasă copiii bolnavi, uneori fără să conștientizeze că ăsta e un lucru foarte important. (Asistent medical, comuna Daia, județul Giurgiu)

> Această alimentație insuficientă are efectele ei: foarte mulți copii sunt predispuși la tot felul de boli. Am avut și cazuri de hipocalcemie la copii, ceea ce este foarte grav. În general, hipocalcemia se manifestă la femei și fete. Trebuie să fim foarte atenți că la mișcări mai bruște, oasele copiilor se fisurează sau se rup. Apoi, aș mai

> spune că foarte mulți copii din familiile sărace sunt practic lăsați să se hrănească pe cont propriu, adică li se dă câțiva lei să-și cumpere un covrig, un corn, dar el mănâncă la trei-patru zile o ciorbă, o masă, și acest lucru afectează întreaga activitate intelectuală dar mai ales starea de sănătate. (Medic, oraș Botoșani, județul Botoșani)

> Iarna a fost foarte greu. Nu am avut foc. A fost frig tare că am luat numai niște celofane, zmoală. Și ălea face fum și fata s-a îmbolnăvit la plămâni din cauza asta, că a stat în fum de carton de smoală. N-am avut bani să luăm lemne. Este și pădure dar nu este voie. (Familie cu adulți șomeri și doi copii, oraș Brăila, județul Brăila)

Prin sistemul de asigurări de sănătate, copiii sunt beneficiari de consultații medicale gratuite, rețete gratuite sau compensate, vaccinări de asemenea gratuite. Existența facilităților permite părinților să apeleze la ajutor specializat ori de câte ori este nevoie. Cu toate acestea, specialiștii intervievați remarcau o serie de comportamente ale părinților care afectează sănătatea copiilor: absența comportamentului medical preventiv, neobservarea la timp a afecțiunilor copiilor sau tratarea lor prin mijloace de tip tradițional și prezentarea la medic doar în situații grave, care necesită intervenție urgentă și care lasă urme pe perioade îndelungate. În cazurile extreme, părinții sunt chiar cei care pun în pericol siguranța copiilor, de exemplu prin refuzul vaccinărilor.

8.3 Cazuistica medicală a zonelor sărace

Mihaela Teodorescu

Despre bolile sărăciei și săracilor au vorbit și medicii și asistentele medicale care au zone sărace în raza lor de activitate, dar și persoane aflate în această situație. Cum, de cele mai multe ori, aceștia din urmă nu pot sesiza situația lor reală și gravitatea acesteia, din punct de vedere al stării de sănătate, al îngrijirii sănătății, al riscurilor la care se supun și la care îi supun și pe cei cu care intră în contact, facem întâi apel la opiniile specialiștilor, care ne vor prezenta bolile specifice zonelor sărace, așa cum rezultă acestea din experiența lor directă (Schema 10).

Schema 10 Boli specifice ale săracilor din zonele sărace aşa cum reies din interviurile cu medici şi asistente medicale

Boli specifice	Extrase de interviurile cu medici și asistente medicale
- Alcoolism	Alcoolici mulți am acolo, și femei și bărbați. Dânșii nu recunosc acest aspect, dar după patologia pe care o dezvoltă și după facies ne dăm seama de consumul îndelungat de etanol. (Oraș Mediaș, județul Sibiu) Un motiv frecvent de neselectare a unei gospodării în eșantion a fost că membrii găsiți acasă erau în stare de ebrietate avansată. (Rapoarte de teren)
- Anemie - Boli digestive - Gastrite - Tulburări metabolice	(Copiii cum sunt?) Anemici, cu deficite de metabolism în ciclul calciului. (Cum sunt hrăniți?) Mai prost, chiar ei îmi spun, că: nu prea avem ce să mâncăm. Vin și cu gastrite, de la vârste foarte fragede. Situația aceasta de sărăcie are implicații și în alimentația copilului și în dezvoltarea lui ulterioară și în performanțele lui intelectuale. Este o școală în V (n.n. zonă săracă), la care învață copiii din zona respectivă, în care performanțele școlare sunt foarte scăzute. (Oraș Babadag, județul Tulcea)
- Bronșite - Handicapuri - TBC pulmonar	De cele mai multe ori găsesc cazuri de TBC pulmonar, bronșite spastice, hepatită cronică, copii cu handicap și cu bronșită cronică. Cauzele bolilor sunt: mizeria în care trăiesc, alcoolul consumat de către părinți, nu-și fac nici tratamentul medicamentos. (Comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)
- Cardiopatii reumatismale - Distrofie stato-ponderală - Malnutriții	Sunt de toate categoriile: cardiopatii reumatismale, malnutriții, anemii, boli digestive cu debut încă din copilărie, ceea ce înainte de '90 nu prea întâlneai așa de des. Vă dați seama cum e îngrijit acel copil, cum e alimentat. 99% dintre ei sunt anemici, 85-90% dintre ei au o distrofie stato-ponderală, sunt mult mai mici și ca înălțime și ca greutate pentru vârsta lor. (Oraș Babadag, județul Tulcea)
- Infecții respiratorii - Infecții uretrale - Infecții stafilococice - Infecții streptococice - Infecții gonococice - Lambliază	Infecțiile respiratorii la copii și infecțiile uretrale. Multe din boli se datorează condițiilor de trai precare, mulți dintre ei trăiesc în promiscuitate, cum sunt romii, câte 10-20 într-o cămăruță de câțiva metri, în rest alimentație și igienă deficitară. Unii nu au nici cu ce să-și cumpere săpun și detergent. (Oraș Babadag, județul Tulcea) Infecțiile stafilococice, am avut și gonococice, dar mai puțin. Am avut chiar un copil, acum trei zile, bolnav de la sifilisul mamei. Avem copii cu hepatită, dar mai puțini. Lambliaza este în floare, ca în toată Timișoara, deși eu o tratez pe o parte, ea apare pe cealaltă parte, dar asta este din cauza apei. Infecții streptococice, infecții de mizerie. Când facem exudatele nazale, pe care le fac obligatoriu, chit că nu vor, dar ce găsești într-un exudat te înspăimânți, microbi pe care îi înveți doar în facultate. (Orașul Timișoara, județul Timișoara)

Schema 10 continuare

Boli specifice	Extrase de interviurile cu medici și asistente medicale
- Ciroze - Hepatită B - Hepatită cronică - Parazitoză intestinală	Este și hepatită și tuberculoză. Este parazitoză intestinală, care denotă tot un nivel educațional și de trai scăzut. (Comuna Daia, județul Giurgiu) Bolile sărăciei, tot ce este caracteristic sărăciei: parazitoze de tot felul, intestinale și tegumentare, dar și hepatite cronice, ciroze de la alcoolism. Bine, ei încă sunt tineri și duc boala pe picioare și nu se investighează, nu se tratează. (Oraș Babadag, județul Tulcea) La momentul cercetării, în zona Doi Moldoveni din orașul Călărași și în zona „groapa Paris" din orașul Nucet metoda de selecție a gospodăriilor intervievate a trebuit modificată pentru că tocmai se declanșase o epidemie de hepatită B. (Rapoarte de teren)
- Leptospiroză - Malarie - Sifilis congenital - SIDA	Spre exemplu, avem un nou născut din rândul romilor care s-a născut cu sifilis congenital, avem un singur caz de TBC, care momentan e internat. Mai e o fetiță în clasa a-VII-a, cu SIDA. Am avut acum câțiva ani niște persoane cu malarie care au lucrat în Turcia, tot din rândul romilor și care au fost internați. Am mai avut acum o lună și un caz de leptospiroză. (Oraș Călărași, județul Călărași)
- Pediculoză - Scabie - Păduchi	Sunt scabie, pediculoză. Mai rar, se adresează foarte rar pentru cazuri de genul ăsta. Le e jenă să se prezinte, cu toate că sunt așa cum sunt, își dau seama de ce afecțiune este și le e jenă. Când ajung în stadiul foarte avansat, adică aproape întreaga familie este prinsă de boală, vin cu un copil ca să îl trateze și, pe urmă, le spun: luați pentru toata familia tratament similar și faceti cum v-am spus pentru copil, pentru că îmi dau seama că sunt parazitați cu toții. (Oraș Babadag, județul Tulcea) Boli ale sărăciei, mulți păduchi la copii. (Oraș Iași, județul Iași)
- Hipertensiune arterială - Accidente vasculare - Reumatism	Starea de sănătate a populației nu este prea bună, deoarece media de vârstă este mare. În sat, ca și în comună, predomină hipertensiunea arterială, chiar în ultimul timp câteva accidente vasculare. Apa este principala problemă, oamenii apelează la Buzău (râu), care nu-i potabilă. Principala cauză a mortalității este hipertensiunea. (Comuna Scorțanu Nou, județul Brăila) Vin la dispensar mai ales bătrânii cu probleme de hipertensiune, reumatism, anemie, circulație periferică și cerebrală proastă. În general sunt mulți alcoolici. (Comuna Făgețelu, județul Olt)
- Epilepsie - Boli psihice - Boli cardiovasculare	Bolnavi avem și în Bulbucata (comuna) și în Teișori (sat studiat), bolnavi cronici, vreau să vă spun. Cei mai mulți suferă de epilepsie, boli psihice, cardiaci care au nevoie de medicamente tot timpul, hipertensiuni care trebuie să nu întrerupă tratamentul. (Comuna Bulbucata, județul Giurgiu)

Notă: Extrasele sunt alese astfel încât să fie constituită o listă cât mai completă şi mai puțin repetitivă. De aceea, nu prezentăm toate interviurile care fac referire la o boală sau alta.

Dacă în satele studiate predomină bolile vârstnicilor, în zonele sărace urbane predomină bolile copiilor. Acest fapt este în deplină concordanță cu profilul demografic al zonelor, cu grupurile de populație care predomină printre asigurați (care interacționează mai des cu cadrele medicale) și cu ciclurile de viață cu risc maxim de îmbolnăvire, risc agravat de condițiile neigienice de trai, foamea și frigul îndurate sistematic.

Interviurile cu persoane în sărăcie extremă listează o serie întreagă de afecțiuni, dar ceea ce îi particularizează sunt frecventele menționări ale unor boli psihice, ale handicapurilor de tot felul (de la naștere sau în urma unor accidente) și ale cazurilor de paralizie, fie în familie, fie în zona de rezidență. La acestea se adaugă o stare de deprimare adeseori menționată, și de către femei, și de către bărbați, tentative eșuate de suicid sau gânduri în acest sens.

> (Cum vedeți viața dumneavoastră în următorii cinci ani?) Foarte grea, nu știu, eu am impresia că nu știu dacă vom mai trăi. Îmi vine să mă omor, dacă nu aveam copiii mă omoram. (...) Mai iese și el (partenerul), poate prinde ceva, să modifice ceva. Noaptea în pat se învârte ca micul pe grătar și se gândește. (Familie cu ambii adulți șomeri și patru copii, oraș Babadag, județul Tulcea)

> Nu mai sunt cu gânduri așa acum (de când a aderat la pocăiți). Eu una două, cum mă supăram, fugeam la râu sau mă otrăveam. De trei ori m-am otrăvit până acum. Doamne, de ce sunt săracă? Doamne, de ce nu pot să-i hrănesc? Doamne, de ce suferă copiii mei de foame? Doamne ce să fac? (Familie extinsă de romi, zona Bendea, oraș Babadag, județul Tulcea)

Lunga listă de boli întâlnite în zonele sărace are drept corolar firesc șanse de supraviețuire ale copiilor din zonele sărace urbane sub cele înregistrate pentru populație. Rezultatul nostru prezentat într-un capitol anterior (subcapitol 2.5) conform căruia speranța de viață pentru copiii din zonele sărace urbane, este mai mică decât cea înregistrată la nivel național, capătă în acest moment înțeles. Asocierea dintre sărăcie și stare precară de sănătate este cu atât mai gravă cu cât în gospodăriile în sărăcie extremă se află un număr mare de copii (65% dintre copiii din zonele sărace), care astfel, sunt în dificultate, fiind încă de la vârste mici supuși unor riscuri multiple de îmbolnăvire.

Oraş mijlociu Călăraşi, judeţul Călăraşi.
Focar de infecţie, bloc de garsoniere COMSID.
Zona Doi Moldoveni

Oraş mare Brăila, judeţul
Brăila.Focar de infecţie,
Bloc nefamilişti
Zona Viziru

Sat Băgeşti, comuna Făgeţelu,
judeţul Olt. Ziua de curăţenie

Oraş mijlociu Călăraşi,
judeţul Călăraşi.
Focar de infecţie, bloc de
garsoniere J20.
Zona Doi Moldoveni

Oraş mare Brăila, judeţul Brăila.
Bebeluş din zona Lacul Dulce

8.4 Zonele sărace: „focare de infecție" și demolare

Manuela Sofia Stănculescu

În percepția populară, *sărăcia extremă* este echivalentă cu *mizeria*. De aceea, se pune semnul egal între bolile specifice mizeriei și cele ale sărăciei. Cauzele principale sunt lipsa condițiilor minimale de igienă corelată cu condițiile mizerabile de locuire, cu lipsa de educație a adulților, dar și cu „cultura delăsării" din familiile rezidente în zonele studiate.

Problema mizeriei are accente diferite de la un tip de zonă la altul. Zonele de blocuri cu mari datorii și zonele de tip semirural apar mai rar în interviuri ca zone problematice din acest punct de vedere. Celelalte tipuri de zone, cu precădere gropile de gunoi și zonele popular denumite ghetou, au o probabilitate mai mare de a fi denumite de către non-rezidenți și de a fi descrise de către rezidenți drept „focare de infecție".

O primă problemă este lipsa dotărilor minimale care să asigure condiții igienice de locuire. În această serie, în multe din satele studiate principala problemă este lipsa apei sau calitatea proastă a acesteia, ceea ce se asociază atât cu lipsa curățeniei, cât și cu îmbolnăviri.

> Cea mai acută problemă este lipsa apei potabile. În fântâni concentrația de nitrați este atât de mare, încât, pur și simplu, ne-a lăsat fără grai. La oricare fântână, prin sondaj dacă vreți, păcat că n-am testele, concentrația este de trei, patru, cinci, și chiar de zece ori mai mare decât cea permisă, ceea ce afectează grav, mai ales pe sugari. (Medic, comuna Santa Mare, județul Botoșani)

Nici în zonele sărace urbane situația apei (menajere și potabile) nu este mai bună. Apa caldă, chiar și apa rece în anumite zone, este o raritate, iar canalizarea este nefuncțională. În zonele popular denumite ghetou: „nu au chiuvetă, dușuri sau grupuri sanitare în cameră, care sunt pe culoar, trei WC-uri la douăzeci de familii, majoritar numeroase". În zonele sărace de case, cu precădere în gropile de gunoi, sunt: „case antisociale, case cu pământ pe jos, ies urechelnițe, și gândaci, și viermi din pământ. Copiii vin cu tot felul de eczeme, este groaznic." (Medic) Peste tot sunt șobolani „ca iepurii de mari". Cu excepția hainelor, despre care, în unele cazuri, se afirmă că sunt „sărăcăcioase, dar nu sunt murdare", restul, mobila, obiectele casnice sunt în toate cazurile studiate descrise

drept vechi, stricate, improvizate și chiar recuperate de pe la gropile de gunoi.

> F1: La noi îți e frică să lași un copil la nouă și jumătate seara să meargă la toaletă, că toaleta este la comun, lumină nu este, deci îmi este mie frică de șobolanii care sunt ca iepurii, mai mari. F2: Nu mai vorbim de microbi, nu mai vorbim de absolut nimic, când mergi la toaletă trebuie să vii în casă să dezinfectezi copilul din cap până-n picioare, ca să nu te trezești mâine, poimâine cu altceva. Nu mai vorbim de educația pe care o au. De jur împrejur numai țigani, numai spoitori. Nu mai vorbim că de când s-au mutat ăștia au devastat aici. M1: La tomberonul de gunoi vara nu se mai poate sta, nu mai poți să faci o aerisire. Își fac nevoile în găleți și le aruncă pe geam. M2: Dacă n-au instalații sanitare. F2: Da, n-au, dar ... (Discuție de grup cu tineri, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

Lipsa condițiilor igienice este și rezultat al supraaglomerării în care locuiesc. În cazurile bune, spălarea rufelor și baia se fac la lighean, iar gătitul este pe reșou sau la butelie, în interiorul aceluiași spațiu restrâns, care adăpostește un număr mare de persoane. Pe scurt, condițiile în care trăiesc aceste familii sunt atât de proaste încât au început să se „complacă într-o mizerie care sperie, au început să nici nu mai realizeze. Dacă de-o viață trăiesc în mizeria asta, nici măcar nu mai realizează că nu sunt normale condițiile astea în care trăiesc." (Medic)

Concentrarea gospodăriilor în sărăcie, incidența înaltă a bolilor și epidemiilor de tot felul, lipsa de dotări cu infrastructura necesară unei vieți sănătoase, și mizeria, ca opus curățeniei, se asociază cu mica infracționalitate și rezultă în eticheta „focar de infecție". Focar, pentru că, zonele astfel etichetate pun în pericol și sănătatea celor din vecinătate, pentru că mizeria de aici afectează și aria imediat înconjurătoare și scade prețul acesteia, pentru că mica infracționalitate (scandaluri, bătăi, gălăgie permanentă, muzica dată tare) îi deranjează și pe vecini. Asocierea *boală-mizerie-ilegalitate (a locuirii)-mică infracționalitate* formează un întreg care, de la caz la caz, balansează între „focar de infecție" și zonă „rău famată", adică o zonă fără respectabilitate, în care „nimeni nu vrea să locuiască, nici măcar în vecinătate".

> *A*devărul e că acolo este, ca să zic așa, ca un focar; deci nu se mai poate numi sărăcie, acolo se numește infecție. E ceva peste limită. Acolo într-adevăr sunt dezastre. Acolo ar trebui nu numai cu ajutoare, ci și cu altceva. E ceva de neimaginat: case care nu se pot

> numi case, gunoaie care stau alături de locuințe, ape infectate, adică e dezastru acolo. (Discuție de grup cu asistenți sociali, Primărie, Sector 2, București)

> Blocurile nu mai au geamuri, tocuri de lemn, calorifere, nu mai sunt racordate la gaze și energie electrică, iar parterul era transformat în W.C. comun tuturor locatarilor de la etajele unu, doi și trei. Mizeria este îngrozitoare fiind un loc propice pentru declanșarea diferitelor boli ca: TBC, bronșite, hepatite, diferite infecții, boli ale pielii etc. Mulți dintre intervievați locuiesc ilegal în aceste trei blocuri, neavând nici acte de identitate. Zona este un focar de infecție și un loc unde poți înțelege ce înseamnă degradarea condiției umane. (Primărie, oraș Mediaș, județul Sibiu și Raport de teren)

> Este un focar de infecție (zona studiată de tip ghetou). Normal, dacă își aruncă și materiile fecale pe geam sau în jurul blocului, normal că este. (Medic, oraș Iași, județul Iași)

Prin urmare, acestea sunt, înainte de toate, *evitate*. Specialiștii din sistemul de sănătate adoptă strategii de evitare: medicii de familie nu înscriu pe listele de pacienți rezidenți ai acestor zone, cu excepția „medicilor mai tineri care nu au suficienți înscriși", iar autoritățile din domeniul sănătății nu intervin decât în cazul unor campanii pentru vaccinări. Ce dovadă mai clară a strategiilor de ignorare și evitare a zonelor sărace se poate oferi decât faptul că, în perioada de desfășurare a activității de teren, am găsit două zone sărace în care se declanșase epidemie de hepatită B, dar nu se intervenea în nici un mod!? Chiar și mass-media locală, de obicei sensibilă la un astfel de subiect, nu reflecta situația: „este firesc, în condițiile de mizerie în care trăiesc, așa că ...". Problema serioasă de sănătate cu care se confruntau aceste comunități, în condițiile agravante de lipsă de apă și de grupuri sanitare, de supraaglomerare a locuințelor, era ignorată și tratată cu tăcere de către colectivitate, ca un dat firesc, de care nimeni, în afara celor direct afectați, nu este responsabil. Ce înțeles capătă în acest context conceptul de *sănătate publică*?

Și atunci când nu se adoptă strategii de evitare, se discută despre *demolare, desființare, deratizare* sau *curățire* a spațiului, rezidenții fiind complet ignorați în discurs, căci ei, prin definiție, „trebuie să plece de unde au venit", indiferent dacă acest „de unde au venit" există sau nu ca alternativă viabilă. Justificarea apelată cel mai frecvent atât de către reprezentanții autorităților locale, cât și de către reprezentanții mass-media, este: „sunt comunități de țigani, care nu se spală și nu știu ce-i curățenia" sau „sunt țigani care fură și tulbură ordinea publică".

Conceptul de „curățire" nu este pus în relație doar cu mizeria, ci și cu ilegalitatea/infracționalitatea. A „salubriza focarul de infecție" nu presupune a interveni cu specialiști, care să consulte și consilieze rezidenții săraci în domeniul sănătății, ci cu poliția care să „curețe" zona de „infractori", între care hoți, proxeneți, prostituate, comercianți și utilizatori de droguri, precum și toți cei care nu au acte legale. Acesta este, cel mai adesea, cazul comunităților nou create în apropierea gropilor de gunoi sau a fostelor cămine muncitorești, popular numite ghetou. Dar, și în cazul zonelor sărace formate ca urmare a deciziilor/acțiunilor autorităților locale (cum sunt zonele din centrul istoric al orașelor), majoritatea familiilor sunt heteroidentificate drept romi și eforturile sunt îndreptate către „igienizarea, cu orice preț" a acestor zone din centru, „chiar aici, lângă noi" (lângă primărie).

Pentru a înțelege cât de legitime sunt astfel de acțiuni ar fi trebuit să întrebăm pe cei din vecinătatea unor astfel de zone. Cum însă acest demers a depășit cadrul prezentului studiu, utilizăm datele *Barometrului de Opinie Publică*, FSD, din octombrie 2002.

Mai bine de jumătate din populația adultă a țării (61%) optează inițial pentru „măsurile de demolare a locuințelor improvizate (bordeie de chirpici, cocioabe) construite pe terenul public sunt corecte". Dezvoltând subiectul, însă, oamenii își explică și motivează opțiunile, nuanțând astfel imaginea (Figura 17).

Aproape jumătate din populația adultă a țării (47%) susține că astfel de măsuri sunt corecte și fac această apreciere din perspectiva mai largă a amenajării urbanistice și a legalității. Susținătorii demolărilor se împart în două grupuri. Cei din primul grup, reprezentând o treime din populația țării, sunt din orașele mari, au venituri suficiente pentru un trai decent sau mai bun, ceea ce ne face să credem că locuiesc mai degrabă în zone medii sau bune și nu lângă ghetouri sau gropi de gunoi. Aceștia tind să legitimeze demolările pe baza rațiunilor de tip urbanistic, estetic sau legal, dar nu au interacțiuni directe cu astfel de zone, deci oferă opinii teoretice. Al doilea grup, de 14% din populație, susține că demolările sunt corecte, căci „zonele de cocioabe sunt focare de infecție și adăpostesc infractori". Ținând cont de profilul statistic al acestor susținători ai demolărilor (au nivel mediu de educație, sunt majoritar muncitori sau șomeri cu standard mediu de viață) putem să speculăm că măcar o parte dintre aceștia locuiesc în zone învecinate cu zone de tipul celor investigate de noi.

Figura 17 În ultima vreme unele primării au luat decizia de a demola locuințele improvizate (*bordeie de chirpici*, *cocioabe*) construite pe terenul public, de exemplu cele de la marginea oraşelor sau din apropierea gropilor de gunoi. Considerați că aceste măsuri sunt corecte sau nu?

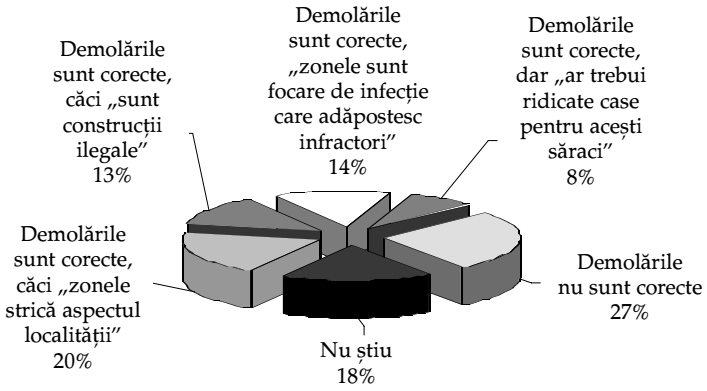

Sursa: Date *Barometrul de Opinie Publică*, FSD, octombrie 2002.

Pe de altă parte, 34% dintre cetățenii de 18 ani sau peste consideră că măsurile nu sunt corecte, „punându-se în papucii" săracilor din aceste zone. În cazul acestora, demolările sunt considerate legitime numai după ce situația săracilor din aceste zone este rezolvată. Majoritatea acestora sunt persoane de la sate și, bineînțeles, cei săraci.

Cu acest al doilea curent de opinie cade de acord și un grup consistent de reprezentanți instituționali intervievați, mai ales cadre didactice, medici și unii preoți, care interacționează în mod direct cu zonele studiate. Ei susțin demolarea, dar numai ca pe o metodă de curățare a spațiului și nu a oamenilor sau comunităților.

> (Cum credeți că ar trebui să reacționeze Primăria, ar trebui să le dărâme casele sau credeți că ar trebui să le dea autorizație de construcție ?) Părerea mea este că totuși să le dea autorizație, nu să le dărâme, că ei s-au străduit cum au putut să-și facă un acoperiș deasupra capului. Dar ar trebui ajutați să iasă din această stare. (Medic, oraș Iași, județul Iași)

> Nu, să nu-i dezafecteze, pentru că nu ne permitem precum Antonescu. Trebuie să le asigurăm condiții decente și, cu timpul, eventual, cu aceste sume care se alocă, se pot construi câteva case omenești, nu vile, că ei nu doresc așa ceva (vile). (Director de școală, oraș Iași, județul Iași)

Perspectiva săracilor participanți la studiul nostru poate fi cu ușurință înțeleasă. Ei explică: cu ce greutăți au obținut în zona săracă un acoperiș, cum au investit puținii bani de care dispun în aceste locuințe insalubre și cum trăiesc cu frica în sân că ei vor fi următorii sau că intervenția se va repeta. În zonele unde astfel de acțiuni au fost deja întreprinse (în general, gropi de gunoi sau zone tip ghetou) de către autoritățile locale, narațiunile săracilor pun accentul pe disproporția dintre ei și casele lor nerezistente (care se dărâmă de la sine) și desfășurarea de forțe de ordine, „mascații cu chiloții ăia pe față" și buldozere, care „năvălesc" dimineața devreme, sperie copiii, îi trezesc din pat și le distrug în mod sistematic geamurile sau puținele piese de mobilier de care dispun (pe care, de altfel, urmele agresiunii se observă cu ușurință). Ceilalți, din zonele unde astfel de intervenții nu s-au desfășurat, dar sunt expuse acestui risc, privesc cu teamă către viitor și „ne rugăm lui Dumnezeu":

> (Am înțeles că multe case de aici sunt făcute fără aprobare oficială.) Da și s-a dat o lege acum, că pentru cei care nu au mutație pe casă și acte, că le-o dărâmă (…) E vreo opt sute de mii să-ți faci un act de casă și de unde să le iau eu? Nu am nici o posibilitate, doar să fie o minune dumnezeiească, să-i fie doar milă de copii, nu de noi. (Mamă singură cu doi copii, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

În cazurile atipice în care autoritățile locale adoptă o altă abordare, centrată pe sprijin și nu pe demolare, lipsa de resurse la nivel local blochează acțiunea. În plus, nici prezentele aranjamente instituționale nu permit autorităților locale prea multe grade de libertate, lipsa de articulare între diferitele instituții neîncurajând acțiunea colaborată între primărie, autorități locale în domeniul sănătății și poliție.

> În această zonă identificăm două cămine de nefamiliști care arată ca niște ghetouri (n.n. în care locuiesc aproximativ șase sute de persoane și care nu sunt conectate la utilități, cu excepția curentului electric). Peste sărăcie întâlnim aici și infracționalitate, boli. (...) Deci, la fiecare patru-cinci camere găsești o ciroză hepatică avansată, o SIDA, un cancer osos, o tuberculoză, deci cazuri de boli care în alte zone din oraș nu există deloc și care poate că în lumea civilizată nu ar mai trebui să existe. (...) Noi am început să facem drumuri, vroiam să facem și un grup sanitar exterior, că nu pot fi reparate. Costurile reparației acestor blocuri sunt atât de mari că depășește costul unui bloc nou. (...) Acești oameni din ghetouri nu-și pot plăti o casă și trebuie un program să-i putem ajuta. Programul

> nostru a fost să-i putem ajuta măcar cu acoperișul și dacă am avea bani să cumpărăm cămine, așa cum am mai cumpărat din zona industrială, am mai rezolva o parte din probleme.
>
> (În plus,) Eu aș face un spital al primăriei pentru săraci și restul să-și plătească serviciile. Tot ce controlăm noi ni se pare o treabă bine făcută, tot ce se face centralizat ni se pare o mare porcărie, de aia merg așa prost lucrurile. Când comunitatea locală controlează lucrurile vezi tot timpul ce se întâmplă în curtea ta. Când e vorba de celelalte instituții descentralizate, vine inspectoru' de la București, stă două ore, face o vizită de trei ore în zonă și pleacă înapoi cu pupături. Asta ar trebui să știe Guvernul României! (Primar, oraș mare)

Acțiunile instituționale fragmentare și superficiale reprezintă doar stropi în oceanul de nevoi al zonelor sărace, căci cei trei termeni, sărăcia, boala și infracționalitate formează un „focar de infecție" care trebuie înțeles și abordat ca un tot și nu ca o sumă de părți independente.

9. Educația săracilor din zonele sărace

9.1 Sărăcie și deficit educațional

Manuela Sofia Stănculescu

O mulțime de teorii, sociologice și economice, dovedesc că investiția în capitalul uman este calea, lungă, dar sigură, către bunăstare, fie aceasta individuală sau societală. Pentru cazul României, în toate studiile despre sărăcie, nivelul de educație este identificat drept cel mai puternic factor de risc de sărăcie atât la nivelul individului, cât și al gospodăriei sau comunității.

Relația dintre sărăcie și nivelul de educație este una circulară, în care fiecare termen poate fi cauză, dar și efect al celuilalt. Astfel, un nivel redus de școlarizare induce acces redus pe piața muncii sau plasarea pe poziții marginale în cadrul acesteia, în slujbe caracterizate prin muncă brută, condiții de muncă grele, insecuritate mai ridicată și venituri reduse. Reciproc, o familie ajunsă în starea de sărăcie extremă nu poate oferi copiilor condiții de viață normală – locuință stabilă, sigură și suficient de bine dotată, alimentație corespunzătoare, sprijin pentru obținerea de performanțe școlare –, un minim de suport care să asigure copiilor obținerea unei calificări căutate pe piața muncii, care să le ofere o șansă în plus în viață și să-i păstreze cuplați la scara mobilității sociale. Copiii, odată ajunși adulți, lipsiți fiind de educație, vor urma traiectorii asemănătoare părinților, și, astfel, cercul se închide. Cercul vicios descris mai sus este identificat și de către experții intervievați. Aceștia, din experiența lor cu familii în sărăcie extremă, adaugă faptul că cercul odată închis, deficitul de educație transmis de la o generație la alta,

se completează cu atitudine pasivă, cu o cultură a delăsării, care ţinteşte strict supravieţuirea. Mai mult, subliniază ei, tipul de asistenţă socială promovată în prezent se bazează pe, şi cultivă, această cultură a delăsării: pentru cei care ţintesc doar supravieţuirea este oferit doar un ajutor social de 150–200 de mii de lei, care asigură strict supravieţuirea şi nicidecum mobilizarea resurselor în vederea unor răspunsuri valide de ieşire din situaţia prezentă. Cu alte cuvinte, sprijinul oferit de colectivitate îi ţine în viaţă pe copiii din astfel de familii, dar nu îi ajută în depăşirea cercului vicios în care rămân captivi, precum părinţii lor.

> Marea majoritate (a rezidenţilor din zona săracă X) sunt tineri de 20-30 de ani care nu au decât opt clase, dacă le au şi pe acelea. Şi atunci nu prea îi angajează nimeni, cu opt clase. Orice angajator care are de ales între cineva cu 12 clase şi cineva cu opt clase, normal, şi aşa există penurie de locuri de muncă, îl alege pe cel cu clase mai multe, dacă tot are de unde să aleagă. Deci e un fel de cerc vicios. Practic, cei care acum au 30 de ani ar fi trebuit să se ducă la o şcoală pentru că (atunci când aceştia au urmat şcoala) învăţământul până la zece clase a fost obligatoriu. Dar probabil că părinţii nu s-au interesat, exact cum spuneam, i-au ţinut acasă, au preferat să îi trimită la muncă, ei neavând la rândul lor şcoală. Şi acum, copiii lor nici ei nu merg la şcoală, nici ei nu vor avea loc de muncă, pentru că nu vor avea studii, şi tot aşa. (...) S-au obişnuit aşa. S-au plafonat. Dacă stau să mă gândesc şi ajutorul social se bazează pe acest lucru. În momentul în care îi dai unui om 166.500 lei nu poţi să zici că va ieşi din sărăcie, că va face ceva. (...) Să îi trimitem pe toţi aceşti copii la şcoală, să vedem ce iese, poate vom salva câţiva. (Asistent social, Sector 1, Bucureşti)

Prezentul capitol se centrează pe analiza capitalului educaţional al rezidenţilor zonelor sărace. Începem analiza cu adulţii, în cazul cărora, lipsa capitalului educaţional se adaugă altor resurse lipsă şi rezultă în starea de sărăcie extremă. A doua parte a analizei o dedicăm tinerilor de 15-19 ani şi copiilor din familiile sărace, pentru a înţelege mai bine dificultăţile pe care le au ei de înfruntat în completarea educaţiei.

Analiza capitalului educaţional al celor săraci este structurată pe trei dimensiuni: genul, apartenenţa etnică autoidentificată şi tipul de sărăcie al gospodăriei. Dintre tipurile de sărăcie, pe larg prezentate în subcapitolul 2.1, restrângem prezenta discuţie la două şi anume sărăcie extremă şi situaţie de criză generalizată.

Adulţii rezidenţi în zonele sărace au un capital educaţional considerabil mai redus decât la nivelul întregii populaţii. În mediul

urban, diferențele sunt izbitoare. De la 9% persoane de 20 ani sau peste care au absolvit cel mult școala primară la nivelul populației urbane, la 20% din rezidenții zonelor sărace și la 32% dintre cei care aparțin gospodăriilor în sărăcie extremă.

Tabel 40 Populația de 20 ani şi peste din zonele sărace urbane şi rurale în funcție de nivelul de şcolarizare, pe tipuri de sărăcie

	Fără școală și școală primară	Gimnaziu	Profesională/ treapta I de liceu	Liceu și peste	Total (%)	N
RURAL						
Național	31%	35%	17%	17%	100	
Total zone sărace	35%	33%	22%	10%	100	528
Tip4. Sărăcie extremă	30%	39%	25%	6%	100	77
Tip3. Criză generalizată	45%	31%	20%	4%	100	134
URBAN						
Național	9%	19%	18%	54%	100	
Total zone sărace	20%	22%	36%	22%	100	2196
Tip4. Sărăcie extremă	32%	26%	30%	12%	100	600
Tip3. Criză generalizată	27%	31%	30%	13%	100	474

Sursa: Date la nivel național din *Recensământul Populației şi al Locuințelor* 2002, INS.

La extrema opusă, ponderea absolvenților de liceu, sau cu un nivel de școlarizare mai înalt, scade dramatic de la 54% din întreaga populație urbană, la doar 12%-13% dintre rezidenții zonelor sărace urbane aflați în sărăcie extremă sau situație de criză generalizată. În fapt, din totalul de 2.196 de persoane de 20 ani și peste rezidente în zonele urbane sărace, doar 12 au absolvit cursurile de scurtă durată și doar 44 cursuri de lungă durată ale unei universități, numere care se reduc la unu și respectiv trei din cei 1.074 persoane aflate în cele două tipuri de sărăcie.

Majoritatea rezidenților cu educație superioară locuiesc fie în zonele de case semirural, fie în fostele cămine muncitorești popular denumite ghetou. Ei se diferențiază sensibil de restul populației zonelor sărace. Cei mai în vârstă, predominant localizați în zonele de tip semirural încă dinainte ca acestea să sărăcească, sunt majoritar în situație de normalitate critică. Cei mai tineri au locuri de muncă, au venituri/cheltuieli peste pragul de sărăcie și au bunuri de folosință îndelungată. Însă, din lipsă de locuință și de resurse necesare achiziționării acesteia, se retrag în ghetou sau în zone de tip semirural, unde stau cu chirie ca strategie temporară până

reușesc să strângă bani suficienți pentru o locuință dintr-o zonă mai bună a orașului.

O treime dintre adulții în sărăcie extremă au cel mult patru clase și încă un sfert dintre ei au absolvit gimnaziul. Ce slujbe pot ei găsi în România de azi? Cât pot ei câștiga? Ce suport pot ei oferi temelor la matematică, engleză, franceză, limba și literatura română sau informatică unui copil de clasa a șasea să spunem? Ce șanse au acești părinți (cu tot cu copiii lor) să iasă singuri din actuala situație, să imagineze răspunsuri valide la situația de criză? Toate aceste întrebări au primit sau vor primi răspunsuri în această carte, dar dincolo de analize, fiecare dintre noi poate răspunde intuitiv, fără prea mare dificultate.

Tabel 41 Rate de sărăcie ale persoanelor de 18 ani şi peste din zonele sărace urbane şi rurale, în funcție de nivelul de educație

	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Tip2. Situație acută de nevoi	Tip1. Normalitate critică	Non-sărăcie	Număr cazuri
Zonele sărace din sate:						
- Cel mult școala primară	14,3%	35,7%	17,0%	25,8%	7,1%	182
- Gimnaziu	18,0%	27,0%	18,5%	24,7%	11,8%	178
- Profesională / treapta I	20,0%	26,4%	18,2%	16,4%	19,1%	110
- Liceu sau peste	10,6%	12,8%	36,2%	6,4%	34,0%	47
Zonele sărace din orașe:						
- Cel mult școala primară	46,7%	31,4%	7,1%	9,8%	5,0%	437
- Gimnaziu	33,4%	31,0%	12,6%	15,3%	7,7%	491
- Profesională / treapta I	22,9%	18,7%	27,6%	18,2%	12,7%	820
- Liceu sau peste	17,7%	13,3%	31,4%	16,8%	20,8%	481

Notă: Suma procentelor pe linie este de 100%.

Corelația dintre sărăcie și nivelul de educație, pusă în evidență de variate studii la nivelul țării, se păstrează și în zonele sărace: cu cât nivelul de educație este mai ridicat, cu atât riscul de sărăcie, de oricare dintre tipurile considerate, este mai mic. Totuși, corelația este mult mai puternică în zonele sărace urbane: din o sută de rezidenți care au cel mult patru clase aproape o jumătate sunt în sărăcie extremă și încă o treime în situație de criză generalizată. În contrast, din o sută de rezidenți care au absolvit cel puțin liceul, 18 sunt în sărăcie extremă și 13 în situație de criză generalizată,

aceștia fiind dominant în situație acută de nevoi (caracterizată de lipsa locuinței în proprietate), în normalitate critică sau în non-sărăcie.

În zonele sărace din orașe, riscul de sărăcie extremă al absolvenților de liceu este de 2,6 ori mai mic decât al rezidenților fără școală sau cu școală primară și de 1,8 ori mai mic decât al celor cu gimnaziu. Explicația este simplă, școală puțină înseamnă lipsă de calificare și, implicit, în mediul urban, excludere de la piața oficială a muncii.

În zonele sărace din mediul rural, lucrurile sunt mai puțin clare. Relația dintre educație – poziția pe piața muncii – venituri este condiționată și de proprietatea asupra pământului. Riscul de sărăcie extremă nu este diferențiat în funcție de nivelul de educație. Diferențe semnificative se înregistrează doar la nivelul distincției între sărac și non-sărac. Astfel, doar persoanele care au absolvit cel puțin liceul au șanse semnificativ mai mari decât ceilalți rezidenți ai zonelor studiate de a se afla în non-sărăcie.

9.2 Politica educațională și mobilitatea educațională

Manuela Sofia Stănculescu și Monica Tobă

În subcapitolul anterior am comparat nivelul de educație al rezidenților de 20 ani și peste din zonele sărace cu nivelul general de educație al populației. În continuare propunem o analiză a capitalului educațional pornind de la generațiile corespunzătoare diferitelor politici educaționale promovate de-a lungul timpului în România.

În acest scop, populația este împărțită în patru cohorte, identificate pe baza schimbărilor care s-au realizat în domeniul legislației educației în privința numărului de clase obligatoriu și gratuit. Cohortele educaționale sunt stabilite însumând anul nașterii cu șase ani (perioada preșcolară), plus numărul de clase oficial declarate obligatorii și gratuite. Spre exemplu, o persoană născută în anul 1955 (46 de ani în 2001), teoretic, a început școala în anul 1961 și, în 1969, era la finalul celor opt clase obligatorii și gratuite. Pentru că între timp intrase în vigoare politica educațională din perioada 1969–1990, el/ea a avut șansa să urmeze gratuit zece cla-

se. Spre deosebire, o persoană născută în 1953, care nu a avut posibilități să urmeze decât cursurile gratuite și obligatorii, a absolvit gimnaziul în 1967, nebeneficiind de politica introdusă în anul 1969. Astfel, persoane de vârste foarte apropriate au avut șanse diferite de a-și completa educația.

Prima cohortă include persoanele de peste 65 de ani (în 2001), care au fost expuse politicilor educaționale anterioare anului 1948 și, majoritar, au fost cuprinse în programul de alfabetizare dezvoltat după 1948.

A doua cohortă este formată din persoanele de 48-65 de ani în 2001. Aceste persoane au fost expuse politicii educaționale promovate în perioada 1948-1968. Constituția din 1948 prevedea, în articolul 22, următoarele: „În Republica Populară Română, toți cetățenii au drept la învățătură. Statul asigură îndeplinirea acestui drept prin organizarea și dezvoltarea învățământului primar obligatoriu și gratuit, prin burse de stat acordate elevilor și studenților muncitori și prin organizarea și dezvoltarea învățământului profesional și tehnic." (Muraru și Iancu, 1995: 105) Învățământul gratuit și obligatoriu a fost stabilit la gimnaziu (opt clase). În perioada de referință, s-a realizat cuprinderea în învățământul primar a tuturor copiilor de vârstă școlară mică și s-a încheiat procesul alfabetizării celor patru milioane de neștiutori de carte.

A treia cohortă cuprinde persoanele care în momentul cercetării (2001) aveau 26-47 de ani împliniți. În perioada în care aceștia urmau școala, politica educațională în vigoare a fost cea valabilă în perioada 1969-1990. Legea învățământului din 1968, promulgată în timpul conducerii lui Nicolae Ceaușescu, a ridicat obligativitatea școlii la zece clase și a prevăzut orientarea învățământului liceal spre activitatea productivă, prin înființarea liceelor de specialitate.

A patra și ultima cohortă a analizei este a celor cu vârsta cuprinsă între 18 și 25 de ani împliniți. Politica educațională la care aceștia au fost expuși este cea promovată din 1990, odată cu promulgarea Decretului Guvernului (din mai 1990) referitor la organizarea educației în noul an școlar, care prevedea, printre altele, reducerea educației obligatorii de la zece ani la opt ani.

Pentru populația de 18 ani sau peste, analizele sunt desfășurate în paralel pe baza de date a *Barometrului de Opinie Publică*, FSD (eșantion național la nivel individual), din noiembrie 2001, și pe baza de date a cercetării noastre.

La nivelul întregii populații este vizibilă influența politicilor educaționale. În cadrul fiecărui mediu de rezidență se observă clar că anterior anului 1990, ponderea absolvenților de învățământ secundar crește, în timp ce procentul celor fără școală sau cu școală primară scade considerabil. După 1990, învățământul gratuit și obligatoriu a fost redus la gimnaziu, în condițiile sărăcirii populației și diminuării semnificației sociale a educației (Zamfir, 2001) prin urmare, ne-am aștepta la o inversare a tendinței, adică la creșterea ponderii celor cu educație redusă (maxim gimnaziu). O astfel de situație este observabilă în mediul rural, în timp ce în mediul urban, schimbarea politicilor în domeniul educației nu pare să fi indus astfel de efecte negative, cel puțin nu la tinerii de 18-25 de ani.

Tabel 42 Populația de 18 ani sau peste pe cohorte educaționale, la nivel național şi în zonele sărace, pe medii de rezidență (%)

	RURAL				URBAN			
Cohorte educaționale:	18-25	26-47	48-65	66+	18-25	26-47	48-65	66+
Național:								
- Fără școală sau școală primară	9,3	2,8	32,0	53,4	1,4	1,1	7,4	21,0
- Gimnaziu	38,7	35,6	37,3	40,9	8,8	16,1	20,6	31,3
- Profesională/treapta I	18,7	29,4	16,0	3,8	8,8	19,3	23,5	13,1
- Liceu	25,3	28,2	11,1	1,4	69,6	45,8	33,1	23,9
- Peste liceu	8,0	4,0	3,6	0,5	11,5	17,8	15,4	10,8
Zonele sărace:								
- Fără școală sau școală primară	24,6	17,2	41,3	84,4	23,2	11,0	31,1	58,3
- Gimnaziu	52,5	29,7	39,4	14,6	24,7	18,6	26,4	26,3
- Profesională/treapta I	16,1	36,0	13,8	1,0	27,6	46,4	25,6	5,1
- Liceu	5,1	15,5	3,7	0,0	20,6	18,4	7,0	4,5
- Peste liceu	1,7	1,7	1,8	0,0	3,9	5,6	9,8	5,8
Număr de cazuri	118	239	109	96	543	1238	386	156

Sursa: Date la nivelul populației din *Barometrul de Opinie Publică*, FSD, noiembrie 2001.

Notă: Categoria „peste liceu" include şcoala postliceală, învățământul tehnic de maiştri şi universitar.

Comparând zonele sărace cu întregul mediu rezidențial căruia îi aparțin, se observă că ponderea celor fără școală sau cu școală primară este mult mai mare în cazul rezidenților zonelor sărace pentru toate cohortele, indiferent de politica educațională promo-

vată în perioada în care aceștia au fost școlarizați. În zonele sărace, precum la nivelul întregii populații, ponderea celor fără școală sau care au absolvit cel mult școala primară scade considerabil pentru generațiile mai tinere, atingând minimul (17,2% în rural, respectiv 11% în mediul urban) pentru cohorta de 26–47 de ani, expusă politicilor din perioada 1968–1989. După 1990, însă, tendința se inversează accentuat în ambele medii rezidențiale, fapt ce diferențiază rezidenții zonelor sărace de restul populației. Astfel, în zonele sărace și din sate și din orașe, doar la nivelul cohortei școlarizate în perioada socialistă, majoritatea au reușit să completeze mai mult de gimnaziu. Cohorta de 18–25 de ani, care a urmat școala după 1990, majoritar a reușit să completeze cel mult cursurile gratuite și obligatorii de opt clase, având o distribuție, după nivelul de școlarizare, relativ asemănătoare cu cea a cohortei de 48–65 de ani.

La nivelul populației, în fiecare cohortă și în ambele medii de rezidență, există persoane care au eșuat în a completa chiar și învățământul obligatoriu (11% în rural și 1% în urban), persoane care au absolvit doar nivelul obligatoriu (43% în rural, respectiv 21% în orașe) și persoane care au avut succes și au reușit să depășească nivelul de educație obligatoriu. Din această perspectivă, zonele sărace concentrează perdanți cu rate de succes în completarea educației considerabil mai reduse. Pentru rezidenții zonelor sărace urbane de 18–25 de ani, rata de succes în depășirea nivelului obligatoriu de educație este de 52%, prin comparație cu 89% din aceeași cohortă la nivelul întregii populații din mediul urban. Rata de succes corespunzătoare zonelor studiate în mediul rural este și mai mică, 23% versus 52% la nivelul întregului mediu rezidențial.

În interiorul zonelor sărace, persoanele în sărăcie extremă au pe de departe cele mai ridicate rate de eșec școlar, ponderile celor care nu au reușit să completeze nici nivelul de învățământ gratuit și obligatoriu devenind dominante în cadrul tuturor cohortelor.

Studii anterioare (Tobă, 2002) arată că la nivelul întregii populații dimensiunea de gen este un factor cultural cu rol important în ceea ce privește eșecul/succesul în atingerea unui nivel de educație superior celui obligatoriu. Femeile tind să se concentreze între cei care au completat cel mult nivelul de școlarizare obligatoriu, dar doar în mediul rural și doar pentru cohortele școlarizate înainte de 1990. După 1990, se observă că raportul dintre nivelul de educație al femeilor și bărbaților se schimbă, tinerele fete tinzând să completeze un nivel de educație ceva mai ridicat decât băieții. În me-

diul urban, indiferent de grupa de vârstă la care ne raportăm, diferențele dintre femei și bărbați nu sunt statistic semnificative.

În zonele sărace, dimensiunea de gen influențează nivelul de educație într-un alt mod decât cel de la nivelul populației, descris anterior. În mediul urban, dimensiunea de gen face diferența pentru toate cohortele școlarizate înainte de 1990, în defavoarea femeilor. Pentru tineri, diferențele dispar, dar în rău, ponderea celor care termină doar gimnaziu atingând 70% atât pentru fete, cât și pentru băieți. În mediul rural, disparitățile de gen sunt în defavoarea femeilor doar pentru cei de 26–65 de ani. Pentru cei în vârstă și pentru cei tineri acestea dispar, cu toții, femei și bărbați, completând cel mult gimnaziu, deci fiind lipsiți de orice fel de calificare.

În total, rezidenții zonelor sărace sunt mai puțin educați decât populația în ansamblu și, dintre aceștia, femeile, vârstnicii, și tinerii sub 18 ani se concentrează printre cei care au eșuat să completeze până și nivelul de educație obligatoriu.

Un alt factor influent asupra educației este apartenența etnică. Romii din zonele sărace sunt considerabil mai puțin educați decât întreaga populație roma din România. Astfel, în cazul romilor de 18 ani și peste din zonele sărace, în jur de 60% au absolvit cel mult patru clase, atât în mediul rural, cât și în mediul urban, prin comparație cu 44% la nivelul întregii populații roma (Zamfir și Preda, 2002).

Pentru a pune în evidență gravitatea fenomenului de sub-educare, restrângem analiza la nivelul celor fără școală (Figura 18).

Figura 18 Persoane fără şcoală în cohortele educaționale din zonele sărace urbane şi rurale, pe sexe (%)

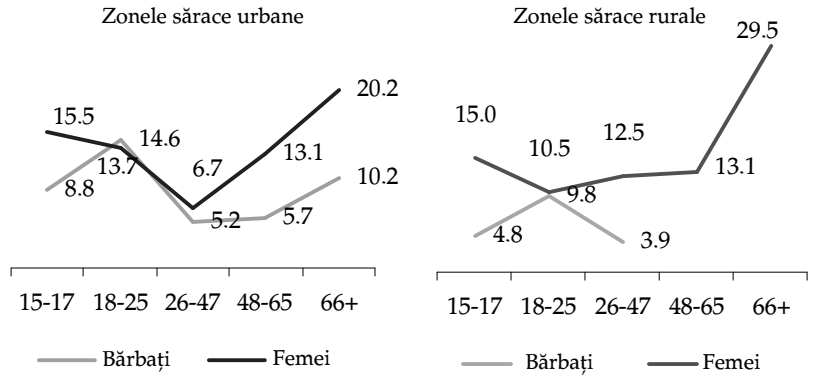

Notă: Pentru zonele rurale sunt reprezentate doar cohortele cu număr suficient de cazuri.

În zonele sărace, alături de deficitul de educație și rata redusă de completare a studiilor peste nivelul de educație obligatoriu, apare ca problemă majoră creșterea analfabetismului. În aceste zone, ponderea celor fără școală este mai mare decât cea la nivel național, de trei ori în mediul urban și de o dată și jumătate în mediul rural. Sunt îngrijorătoare evoluțiile după curbe de formă U, care indică o deterioare sensibilă a situației în ultimii ani.

Adolescenții de 15–17 ani, categorie de vârstă supra-reprezentată în zonele sărace, mai ales cei din familiile cu mulți copii și mai ales fetele, care pot îngriji de casă, de frați, și de surori, cât părinții lipsesc de acasă, nu sunt trimise la școală.

Comportamentul celor din zonele sărace, fie la sat, fie la oraș, face recurs la modelul tradițional (vizibil la generațiile de peste 66 de ani), în care cel puțin una dintre fiice este ținută acasă ca să preia îndatoririle domestice ale gospodăriei.

9.3 Educația tinerilor și copiilor din zonele sărace

Laura Stoica

Capitalul educațional al tinerilor de 15–19 ani din zonele sărace este problematic din mai multe puncte de vedere. În primul rând, o proporție sensibil mai mare decât la nivel național este fără școală. În zonele sărace din orașe nu au urmat școala 11 dintr-o sută de tineri bărbați, 15 dintr-o sută de fete, 19 dintr-o sută de tineri aflați în sărăcie extremă și 37 dintr-o sută de romi. Spre comparație, la *Recensământul Populației* din 2002, procentul tinerilor de 15-19 ani fără școală a fost de 2%, în mediul urban, și 5%, în mediul rural, atât pentru fete, cât și pentru băieți.

În al doilea rând, la tinerii fără școală se adaugă cei care au reușit să completeze doar școala primară. Proporția tinerilor rezidenți din zonele sărace cu patru clase este comparabilă cu cea înregistrată la nivel național, aproximativ 10% în urban, respectiv 18% în rural. Totuși, adolescenții din gospodării în sărăcie extremă (16% în zonele sărace din orașe), precum și romii (25% în zonele sărace din orașe și 42% în zonele rurale sărace), în mai mare măsură decât ceilalți au absolvit doar școala primară.

În al treilea rând, rata de înscriere în învățământul secundar este mult mai scăzută decât la nivel național, atât în zonele sărace

urbane, cât și rurale. Astfel, în zonele sărace urbane, dintre tinerii de 15-19 ani mai urmează școala doar 44%, fete și băieți în egală măsură, doar o treime dintre cei în sărăcie extremă și doar 8% dintre romi. În zonele sărace din sate, procentele sunt și mai mici, de 26% în cazul fetelor și 14% în cazul băieților. Pentru comparație, la nivel național, în anul 2002, rata de participare în învățământul secundar a fost de 80% în urban și de 50% în rural (*Recensământul Populației și al Locuințelor*, 2002).

Fetele au un nivel de educație semnificativ mai redus decât al băieților, romii semnificativ mai redus decât al românilor, dar și decât cel existent la nivelul întregii populații roma. În zonele sărace urbane, tinerii din gospodării în sărăcie extremă sau situație generalizată de criză au un nivel de educație semnificativ mai redus chiar și decât al celorlalți rezidenți din zonele sărace.

Ca regulă generală, majoritatea copiilor din zonele sărace sunt trimiși la școală să urmeze cursurile gratuite și obligatorii. Totuși, la nivelul copiilor până în 14 ani se observă că 9% dintre cei din zonele sărace urbane și 16% dintre cei din zonele sărace rurale nu primesc alocație, fie pentru că nu sunt înscriși la școală, fie pentru că nu au acte de identitate. De altfel, lipsa actelor de identitate a fost menționată drept principal motiv al neînscrierii copiilor la școală, cu precădere în comunitățile de pe lângă gropile de gunoi ale orașelor. Pe de altă parte, datele scot în evidență că majoritatea copiilor care nu merg la școală aparțin în proporție de peste trei sferturi unor familii cu mai mult de patru copii (indiferent de etnie) și reprezintă excepții, chiar și în cadrul gospodăriilor cărora le aparțin. Din gospodăriile cu mulți copii, doar o parte dintre aceștia nu sunt școlarizați, de regulă cei cu handicap sau una dintre fiicele mai mari.

Părinții din zonele sărace sunt mai degrabă pesimiști în estimarea șanselor copiiilor lor de a urma o formă de învățământ după învățământul obligatoriu și de a obține în viitor o calificare care să le asigure un loc de muncă sigur și un trai decent. Răspunsurile școlii la problemele acestor copii sunt criticate de către părinți, căci accentul pus pe performanțe școlare, fără o tratare diferențiată a situației și dificultăților copiilor lor, nu constituie pentru aceștia un sprijin suficient. În aceste condiții, scăderea generală a importanței școlii, din cauza perspectivelor reduse pe care le au copiii după terminarea acesteia, duce la atitudini diferențiate ale părinților din familiile sărace față de importanța participării școlare a copiilor lor.

După cum arată datele statistice, majoritatea familiilor din zonele sărace, chiar și a celor aflate în sărăcie extremă, trimit copiii la școală, pentru că definesc educația drept calea de reușită în viață, este drept, cu sensul limitat „să nu ajungă ca noi". Acești părinți investesc puținele resurse de care dispun pentru asigurarea unor condiții minimale de studiu pentru copiii de vârstă școlară din familie.

> Da (trimitem copiii la școală), din sărăcia noastră, așa cum vrea Dumnezeu. Și eu am învățat zece clase și tac'su' are școală și nu-i lăsăm așa, măcar în zdrențe, dar să știe să se descurce, poate s-or remedia timpurile astea. (Discuție de grup cu mame cu mai mult de doi copii, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Tulcea)

La polul opus se află minoritatea părinților pentru care situația existentă este percepută fără ieșire. Pentru aceștia, școala nu reprezintă o investiție în viitor și, prin urmare, ei nu caută resurse pentru a-și trimite copiii la școală.

> Copilul care a terminat opt clase e inteligent. Directoarea m-a bătut la cap că să-l dau (mai departe la școală) și nu voia să-mi deie nici diploma: nu ți-o dau, trimite băiatul la școală, trimite-l că are putere de învățare! Da, puteți să-l țineți dvs. dacă vreți, că nu am unde să-l dau mai departe (a răspuns ea). Că acum nu mai ia alocație, deci el trebuie să muncească cu ziua ca să își facă cât de cât ce are strictul necesar, pentru discotecă, pentru... E tânăr, normal, îi trebuie. (Discuție de grup, mame cu mulți copii, comuna Santa Mare, județul Botoșani)

> Copiii, vin la școală, majoritatea, dar nemotivați pentru învățare. Ei vin la școală pentru subvenția aia pe care le-o dă statul de 130 de mii alocație, și o iau ca să aibă părinții cu ce supraviețui. Mai mult, părinții, în ședințele cu aceștia, spun că dacă ei nu au bani cu ce să are (pământul), de ce să mai trimită copiii la școală. Zic: oricum copilul meu nu va învăța carte și nu va ajunge mai departe decât mine și chiar nici cât mine că, dacă pierd pământul, vă dați seama că ei sunt muritori de foame. (Profesor, sat Copalău, județul Botoșani)

În termeni comportamentali, părinții elevilor din zonele sărace nu diferă semnificativ de restul populației, adică aceștia vizitează școala în egală măsură cu ceilalți părinți. Dintre toate gospodăriile cu copii la școală, rezidente în zonele sărace, în doar un sfert în rural și doar o treime în urban, un adult a fost în ultimul an la școală. Există diferențe în interiorul zonelor sărace urbane: cei mai mulți dintre părinții care au fost la școală aparțin gospodăriilor în

situație de normalitate critică sau în non-sărăcie. De remarcat că deși școala este o instituție puțin vizitată de către părinți, nu este semnalată necesitatea de a oferi cadouri, iar modul în care se relaționează cadrele didactice la rezidenții zonelor sărace este evaluat drept satisfăcător de aproape toată lumea, în consens de către cei în sărăcie extremă până la cei în non-sărăcie, în rural și în urban.

De altfel, școala este una dintre cele mai active instituții în dezvoltarea sau implementarea de acțiuni de sprijin a copiilor din zonele sărace. Interacțiunile dintre părinți și cadre didactice sunt uneori încordate – fie pentru că primii sunt „comozi" și/sau cu nivel redus de cultură, fie pentru că ultimii sunt „dezinteresați" și/sau „nedrepți", discriminând elevii în nevoie – dar, în general, răspund nevoilor copiilor din familiile sărace. Dintre toți reprezentanții instituționali, cei din școli par a fi cei mai empatici față de situația rezidenților zonelor sărace, mai bine informați și, în același timp, mai apreciați de către săraci, căci „doamna învățătoare/profesoară m-a ajutat" este un enunț frecvent formulat. Chiar dacă nu apreciază neapărat școala sau cadrele didactice în general, persoanele rezidente în zonele sărace au găsit cel mai frecvent o învățătoare sau un profesor(oară) cu „suflet mare", care le-a oferit sprijin în caz de nevoie sau a făcut presiuni pentru păstrarea copilului/copiilor la școală.

Sistemul de educație rămâne principalul „liant" care-i ține pe acești copii conectați la scara mobilității sociale. Mersul zilnic la școală introduce în viața lor un element minimal de ordonare, de disciplină zilnică, aduce cornul cu lapte și alocația lunară, ca elemente esențiale pentru aceste familii. În plus, înseamnă învățarea unor lucruri esențiale precum interacțiunea cu celălalt, traiul împreună cu alții și alte îndemânări sociale de care, spre exemplu, copiii străzii sunt deprivați. Dar a trimite copilul la școală presupune și dificultăți pe care părinții din zonele sărace le descriu cu mare precizie. Dificultățile cu care se confruntă copiii de vârstă școlară din familiile sărace necesită o abordare diferențiată pe niveluri de învățământ.

Învățământul primar și gimnazial: În ceea ce privește învățământul obligatoriu se înregistrează, în zonele sărace, o rată de înscriere ceva mai redusă decât cea la nivel național. Conform cadrelor didactice, înscrierea la școală a copiilor din zonele sărace are drept principală motivație obținerea alocației pentru copii, aceasta fiind, în multe astfel de cazuri, singura sursă de venit permanent. Această percepție este contrabalansată de către spusele părinților

din familiile sărace, care se centrează pe costurile educaționale foarte ridicate din perspectiva lor, mult peste valoarea alocației lunare. Interesant este faptul că atât educatorii cât și părinții tind să restrângă discuția la aspectele financiare, fie acestea costuri sau beneficii. Oricum, părinți și profesori/ învățători cad de acord asupra principalelor dificultăți cărora trebuie să le facă față elevii din zonele sărace:

(1) *Costurile educaționale ridicate* (rechizite, manuale școlare, fondul clasei, fondul școlii și alte cheltuieli). Problemele legate de procurarea rechizitelor și manualelor școlare au fost menționate de majoritatea părinților intervievați. Deși în anul 2001 s-a desfășurat programul Guvernului de acordare de rechizite gratuite familiilor sărace, din interviurile realizate a rezultat că acesta a funcționat în multe cazuri defectuos: s-au înregistrat cazuri atât în comunități rurale sărace, cât și la școli din mediul urban unde rechizitele gratuite nu au fost acordate; mulți părinți care au beneficiat de acest ajutor au reclamat nerespectarea cuantumului stabilit de Guvern pentru fiecare ciclu de învățământ, unii dintre ei afirmând că întocmirea dosarului a costat mai mult decât ajutorul propriu-zis. De asemenea, problema cheltuielilor destinate transportului la și de la școală este menționată de mulți părinți, atât din mediul rural, în cazul copiilor care trebuie să se deplaseze în altă localitate pentru a merge la școală, cât și din mediul urban.

> În ceea ce privește numărul de membrii, sunt familii cu câte nouă-zece copii, dar sunt și familii obișnuite cu câte doi-trei copii, însă chiar și pentru doi copii, vă dați seama că, la costurile actuale, posibilitățile de a-i trimite la școală în condiții normale sunt aproape nule. Trimiterea unui copil la școală, după cum spun statisticile, costa la 15 septembrie cam 1,5 milioane, doar strictul necesar: caiete, rechizite școlare, plus o hăinuță, eventual un trening și o pereche de adidași, pentru orele de sport. Acest lucru este practic imposibil pentru peste 50% din familiile acestui cartier. (Profesor, oraș Botoșani, județul Botoșani)

> Acum, cu ajutoarele astea pentru rechizite e o nebunie curată pentru că timpul a fost extraordinar de scurt, persoanele nu au putut fi toate înștiințate, actele erau prea scumpe și termenul de depunere a listelor nu s-a spus foarte clar. Va fi un scandal monstru, pentru că toată lumea vrea, iar pachețelele, ce am primit acum, sunt derizorii. (Director școală, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

> Da, în tot orașul este la fel. Guvernul ăsta ne promite multe la populație și face foarte puțin. De exemplu, acu', cu caietele la școală. Au zis că se dă rechizite în valoare de 200 mii lei la cei de la a cincea în sus și 250 mii (lei) la cei mici. Culmea, a venit cu caiete până în 50 de mii de lei. Cel puțin o socoteală știm și noi să facem. E cinci mii ăstea de dictando sau matematică. Și șase-șapte mii lei de-ar fi, da' nu-i atâta unul d-ăla de geografie. Așa că, ce să mai vorbim! (Familie cu cinci copii, oraș Drăgănești Olt, județul Olt)

(2) *Condiții de locuit precare.* Atât în cazul familiilor sărace din mediul rural, cât și a celor din urban, din cauza supraaglomerării, a dotării precare cu mobilier, precum și a lipsei de curent electric, de căldură și de apă curentă, copiii din aceste familii nu dispun de condițiile necesare studiului.

> F1: Copiii ăștia, sunt care au cap și n-au posibilități să învețe, domn'e. Cum a zis si colegul, stau patru-cinci inși în cameră, vin de la școală, să-și facă temele, alții strigă, îi deranjează. F2: Își fac temele la lumânare. F3: La lumânare își scrie lecțiile. Și trebuie să scrie. (Discuție de grup, satul Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

(3) *Hrană zilnică deficitară și dificultăți în asigurarea pachețelului pentru școală.* Această problemă are în cazul familiilor aflate în sărăcie extremă dimensiuni dramatice, cu implicații majore asupra dezvoltării fizice și intelectuale a copiilor, implicit asupra randamentului lor școlar. Din afirmațiile cadrelor didactice, de multe ori, copiii vin la școală nemâncați, nu au nimic de mâncare la ei, sunt fragili și bolnavi, existând cazuri în care unii copii caută mâncare în coșul de gunoi din fața școlii sau cerșesc.

> Ieri n-am avut ce să-i dau la fetiță de mâncare. I-am dat niște biscuiți d-ăia de la cantină, obișnuiți, și a început să râdă copiii de ea, că nu are pachet. Și a venit și mi-a spus că a râs copiii de ea. Dar n-am avut ce să-i pun altceva. Ce să-i pun?! Ciorbă de zarzavat sau fasole?! Și asta este. E greu. (Mamă singură cu doi copii, oraș Brăila, județul Brăila)

> Nu putem să spunem că-i aducem cu arcanul la școală (pe copiii din Cartier, zona săracă). Principalul e că ei înțeleg importanța școlii, instrucției, dar nu fac față. Vin nemâncați, îi vezi galbeni, îi vine rău, îi mai ajutăm cu o haină, un covrig, le mai dăm caiete, îi mai scutim de fondul școlii, există și întrajutorare, dar neșcolarizați nu avem. (Profesor, comuna Chiscani, județul Brăila)

(4) *Lipsa de îmbrăcăminte și de încălțăminte*, în special în familiile cu mai mulți copii de vârstă școlară. Majoritatea familiilor sărace,

mai ales dacă au mai mulți copii, dispun doar de un schimb de haine pentru fiecare copil. În cazurile extreme, copiii din aceeași familie sunt îmbrăcați pe rând cu aceleași haine. În special iarna, copiii nu merg la școală, pentru că nu au în ce să se îmbrace sau cu ce să se încalțe. În general, îmbrăcămintea și încălțămintea pentru copiii din familiile sărace sunt primite de la autoritățile locale sau de la ONG-uri, sunt primite de la vecini sau rude, sunt cumpărate de la magazinele second-hand sau de la cele unde se vând haine la kilogram. Tema referitoare la haine aduce în discuție și alte subiecte, cum ar fi lipsa posibilităților de a asigura un minim de igienă, lipsa apei calde sau a banilor necesari pentru detergenți, săpun și șampoane.

> (Copiii dumneavoastră au haine suficiente?) Nu. Nu are decât un schimb și mai tremură și de frig. (I-ați tinut vreodată acasă pentru că nu au cu ce să se îmbrace?) Da, aproape tot anul trecut pe unul l-am ținut acasă. (Familie cu cinci copii, oraș Babadag, județul Tulcea)

(5) *Lipsa ajutorului la învățătură din partea părinților.* Lipsa sprijinului din partea părinților în pregătirea școlară a copiilor din familiile sărace contribuie într-o mare măsură la randamentul școlar scăzut al acestora. Pe de o parte, părinții înșiși au un nivelul scăzut de educație, iar pe de altă parte, în cursul zilei părinții trebuie să caute de lucru pentru a asigura hrana zilnică.

> (Îi mai ajutați pe copii la lecții?) Îi mai ajut și eu când am timp, dar noi nu prea știm. La școală le explică într-un fel și acasă… Cartea noastră de atunci și cu asta de acum nu se potrivește. (Discuție de grup cu mame cu copii, comuna Santa Mare, județul Botoșani)

(6) *Lipsa controlului asupra activității copiilor în timpul liber.* Despre acest subiect au vorbit mai ales cadrele didactice. Lipsa de control asupra copiilor este asociată cu influențele negative induse de „anturaj", de la mica delincvență și absenteism la violență și alte forme de comportament deviant.

> De exemplu, elevii care nu mai frecventează școala, o abandonează. Nu numai sărăcia este factorul principal, ci și anturajul în care intră, datorită lipsei de supraveghere a părinților, a unor situații conflictuale din familie, familii divorțate sau care trăiesc în concubinaj, sau în care părinții sunt consumatori de băuturi alcoolice, se bat, se ceartă tot timpul. În această situație, ei alunecă pe panta aceasta, nu neapărat a delincvenței, dar se rup de colectiv, se rup de viața școlară și în felul acesta încep să lipsească de la școală. (Profesor, oraș Botoșani, județul Botoșani).

> (Ce program de școală are băiatul?) Până la șase-șapte, depinde câte ore are. Practic, seara nici nu se pune în discuție că ar putea să învețe sau să-și facă teme pentru școală, din cauza luminii (n.n. care este „tăiată"). Și de aici pleacă chestia, că eu nu pot să-l supraveghez dimineața să văd dacă învață, pentru că el fiind singur, nici nu pot să-mi închipui ce face el nesupravegheat. De aia nici nu învață. (Discuție de grup, oraș Călărași, județul Călărași)

(7) *Dezorganizare familială și migrația temporară pentru muncă a părinților.* Tot cadrele didactice au menționat și aceste dificultăți: certuri, violență în familie, consum de alcool. Printre biografiile rezidenților zonelor sărace sunt frecvente istoriile ce includ copiii părăsiți, trimiși la bunici, disputați între părinți, care, independent de voința lor, schimbă mai multe școli sau au ani în care nu sunt trimiși la școală. Alături de acestea, migrația temporară a familiilor în căutarea unui loc de muncă sezonier duce la absenteism și performanțe școlare scăzute ale copiilor.

> Mai avem veniți din Moldova, care ne creează mari dificultăți. Părinții migrează, efectiv pleacă, n-au cunoștințe aici, așa că pleacă o perioadă în căutare de muncă pe la sate și apoi se întorc. (Director școală, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

La toate acestea se adaugă și alte dificultăți atunci când vorbim despre copiii provenind din familiile de romi. Pentru unele neamuri de romi, școala are o importanță redusă, în acord cu modelul cultural tradițional acordă. Combinația dintre sărăcie și acest model cultural rezultă în rată scăzută de participare școlară a copiilor, fapt asupra căruia cad de acord cadrele didactice și intervievații care se autoidentifică romi.

> F1: Cei care suntem în situația asta nu avem școală foarte multă din cauză că părinții n-au putut să ne trimită la școli. Noi n-am putut, pentru că e foarte scump să mergi la școală, te costă mâncare, te costă rechizite. Pot să zic despre țigani că nu-și respectă copilul, că nu stau lângă el să învețe, să citească, să socotească și, chiar de la început, copilul acela nu poate să mai fie cineva. Nu mai poate să meargă la un liceu, nu mai poate să meargă la facultate. Țiganii n-au deloc liceu sau facultate, pentru că n-au mers la școală și, chiar dacă au mers, n-au învățat. Și au mers pentru că au luat banii aceia 130 de mii (alocația) și, în acest caz, chiar dacă a avut un examen, n-a putut să-l suporte pentru că era foarte greu pentru el. Țiganul nu stă în fiecare zi după lecții, copilul mic dacă nu stă de mic, de mare în nici un caz nu va putea să stea după lecții. Chiar dacă vrea să meargă, va fi imposibil pentru el. Chiar dacă va avea bani atunci când are 18 ani, 19, nu va putea să meargă pentru că nu-i mintea

> necesară ca să poa' să meargă. Și atunci, no chiar dacă merg în oraș la lucru sau ca să mergi la Asociație (n.n. Asociația Familia Copiilor) trebuie să-ți ceară un CV, trebuie să dai acolo o diplomă și nu poți să te prezinți cu nimic în mână. De-aia toți țiganii aceștia fără loc de muncă n-au școală. M1: Și mai ales când mere la armată nu știe să scrie scrisori acasă. (Discuție de grup cu tineri, 20-25 ani, care nu au intrat niciodată pe piața oficială a muncii, romi, zona Păcii, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

> Eu, neavând posibilitate, nu i-am dat la școală, că n-am avut din ce să trăiesc. I-am luat după mine, i-am adus în București, aproape toată viața am stat în București. Am lăsat acolo casă părăsită și am venit în București, ca să pot să câștig o pâine, să-i cresc. După ce s-a făcut și ei mari, tot așa, s-au însurat, s-a măritat, și-a luat cai, căruțe, a început să umble și ei tot la fel ca și mine. Dacă-i dădeam la școală, dar eu n-am avut ... Șase copii, vă dați seama, de unde puteam să iau bani ca să-i dau mai înainte, n-am avut. Poftim, om mare nu știe să iscălească numele. (Discuție de grup cu romi, Sector 6, București)

Învățământul secundar: Și cu privire la învățământul secundar, costurile educaționale ridicate sunt menționate în consens de către părinți și profesori drept principalul obstacol, cu precădere în mediul rural.

> Anul acesta promovabilitatea la examenul de capacitate a fost destul de redusă. Asta și din cauză că posibilitatea părinților de a trimite copiii la școală sătui, îmbrăcați, este foarte mică, dar și din cauza noastră, că avem și noi problemele noastre. Părintele, cum liceul nu este obligatoriu, spune că nu îi pot trimite la liceu la oraș, când o gazdă costă la nivelul milionului. Nu are bani să-i cumpere mâncare, manuale, îmbrăcăminte. Asta nu e numai problema părintelui de la țară, ci și problema părintelui de la oraș. Astfel intervine delăsarea, indiferența față de școală și am impresia că este o indiferență totală, generalizată. Normal că nu te poți prezenta la ore cum trebuie și copilul rămâne cu goluri de cunoștințe. (Profesor, comuna Copălău, județul Botoșani)

> (Și nu e nici un copil ca să facă liceul din sat ?) Din sat n-avem nici unul. La profesională e a lu' tanti Cristina, doar ea e la profesională. Nu-și permite părinții să plătească nici internatul, dacă n-au nici un venit. (Discuție de grup, comuna Santa Mare, județul Botoșani).

Costurile educaționale asociate învățământului secundar sunt indiscutabil mari (manuale, rechizite, fondul școlii etc.), dar nu explică rata redusă de înscriere decât prin combinarea cu motivația scăzută pentru continuarea școlii, pe fondul lipsei de oportunități de angajare. La acestea se adaugă riscul crescut de a nu putea ter-

mina ciclul secundar de învățământ, chiar și atunci când se înscriu în acesta, pe de o parte, din cauza lipsei veniturilor constante în familie și, pe de altă parte, din cauza carențelor în pregătirea școlară, care nu le permite să facă față cerințelor de la acest nivel de învățământ.

> În școală nu sunt cazuri de abandon școlar la vârsta obligativității, dar, după examenul de capacitate, avem un număr foarte mic de copii care merg mai departe. Singura motivație care îi ține pe copii în școală până în clasa a-VIII-a este bruma aceea de alocație. (Care este cea mai apropiată școală la care copiii pot continua după opt clase?) Păi chiar aici, la noi, unde avem până la zece clase. Din 40 de copii care au terminat la noi opt clase s-au înscris pentru a continua până la zece clase sub 15 copii. (Profesor, comuna Copălău, județul Botoșani)

Atenție, dificultățile descrise mai sus nu sunt doar ale copiilor din zonele sărace. Mulți alți copii trebuie să facă față acestora (Jigău, 2000). Diferența, însă, constă în faptul că familiile și copiii din zonele sărace se confruntă cu toate acestea la un loc, în mod sistematic, ceea ce explică, de altfel, și deficitul lor considerabil de educație.

Părinții din zonele sărace valorizează școala, își exprimă dorința de a sprijini copiii în vederea finalizării școlii și fac sacrificii în acest sens. Specific zonelor sărace este însă orizontul de așteptări extrem de redus al acestor părinți, la rândul lor cu un deficit de educație considerabil. Părinții nu sprijină, nu așteaptă și nu fac presiuni asupra copiilor pentru obținerea de performanțe școlare, ci doar pentru „a trece prin școală". De altfel, mulți dintre cei în sărăcie extremă, în măsură egală romi, români sau maghiari, vorbesc cu indulgență despre rezultatele școlare proaste ale copiilor lor (repetenție, corigențe, nereușită la examenul de capacitate), privindu-le ca pe un rezultat firesc al situației dezastruoase în care trăiesc.

Singurul vis care pare realist în lumea zonelor sărace este școala profesională. Liceul și educația universitară fiind niveluri de școlarizare considerate, în același timp, de neatins și neatractive. În cazul acestor copii, investițiile în educație vizează în cel mai bun caz obținerea unei meserii care să asigure un loc sigur pe piața muncii, care poate fi obținut de la vârste fragede. Nici nu investesc pe termen lung, nici nu-și doresc cariere profesionale, care nu fac parte în nici un fel din planurile sau speranțele pentru viitor.

Deficitul de educație, deși explicat atât de către părinți, cât și de către educatori prin sărăcie economică, este totuși în acord cu ori-

zontul redus de așteptări cu privire la educație. Grupul de referință al celor din zonele sărace sunt cei cu meserie și nu cei educați. Succesul înseamnă a nu fi în sărăcie și nu a face carieră. Investiția „rațională" în educație este cea pe termen scurt, care asigură abilitățile de a te descurca, și nu cea pe termen lung, asociată acumulării capitalului cultural.

9.4 Zonă săracă, școală segregată

Manuela Sofia Stănculescu

Pentru copiii din zonele sărace, fără susținere din partea familiei, școlile nu oferă prea mult. Acolo unde am găsit școli cu mulți elevi heteroidentificați drept romi, cadrele didactice vorbesc despre fenomenul transferurilor școlare și, ca efect, concentrarea copiilor fără performanțe la învățătură. Așa cum zonele cu comunități de romi săraci sunt părăsite de către populația cu un standard economic mai bun, așa și școlile unde merg acești copii sunt părăsite de către „copiii de români și copiii cu bune performanțe școlare".

Fenomenul are loc fie la nivelul anumitor clase, fie la nivelul unor școli, căci „școlile din centru (sau alte zone bune) nu primesc romi, ca să nu le strice școala" (Cadru didactic). Mecanismul este descris de către cadrele didactice din zonele studiate ca funcționând în pași. Totul pornește de la sărăcirea zonei arondate. Pe măsură ce ponderea celor în sărăcie extremă crește, școala include tot mai mulți copii cu slabe performanțe la învățătură și copii romi, pentru că aceștia sunt suprareprezentați printre cei în sărăcie extremă.

În prima fază, tendința este de a grupa acești copii în clase distincte, la care se adaugă toți repetenții din anii anteriori. Pe măsură ce numărul acestor clase crește, școala pierde tot mai mulți copiii non-rezidenți în zonă și, în același timp, pe cei din zonă care provin din familii cu un standard economic mai bun, care se înscriu sau se transferă la „școli mai bune".

> În general, activitatea la această școală, până în urmă cu trei-patru ani, era o activitate deosebită: participam la concursuri, în sfârșit, fel de fel de activități atractive pentru copii. Dar, în urmă cu trei ani, marea masă a copiilor au provenit dintre romi, dintre

> ţigani. Şi, din momentul în care copiii romilor au intrat în clase, vă daţi seama că ceilalţi, români, părinţii, bineînţeles, nu prea au acceptat această situaţie şi, ca urmare, au început să-şi ducă copiii lor la alte şcoli, să şi-i transfere, fără discuţie, şi chiar să şi-i ducă la înscrierea lor în clasa întâi. Ca urmare, au rămas în clasă majoritatea ţigani, dar majoritatea, că eu, din cei 21 de elevi pe care îi am în clasă, 15 sunt copii romi. (...)

> A trebuit să completez clasa şi, cum cealaltă clasă era de sport, nu s-a mai putut completa cu alţi copii şi, ca urmare, toţi repetenţii care au venit, şi alţi ţigani, şi cei de la casa de copii, am completat, am format clasa a IV-a A. (Învăţătoare, oraş Bistriţa, judeţul Bistriţa-Năsăud)

În acest mod, zonei sărace ajunge să-i corespundă o şcoală segregată. Segregată şi săracă, căci în majoritatea cazurilor nu i se alocă fonduri mai mari decât altor şcoli, deşi cererile de burse sociale şi de ajutoare sunt record la nivel de municipalitate. Faptul că zonelor sărace le corespund şcoli sărace este confirmat şi de statisticile oferite de şcoli, întocmite cu ocazia ajutoarelor pentru rechizite.

> Anul trecut (2000–2001) am avut 2.034 de elevi: 692 de elevi, adică 34%, fără venit, mulţi romi, 386 elevi, adică 19%, părinţii şomeri, 549 elevi, 27% lucrează un singur părinte, 224, adică 11%, lucrează ambii părinţi, 183 de elevi, adică 9%, un părinte cu venit mediu. (Director şcoală, zona Doi Moldoveni, oraş Călăraşi, judeţul Călăraşi)

> La capitolul fără venit, adică fără nici un salariu, nici şomaj, nici nimic, în anul şcolar trecut (2000–2001): 37,50% la clasa I, 38,90% la clasa a II-a, 63,15% din clasa a III-a, 35,72% clasa a IV-a, dar cu clase de peste 56%. La clasa a V-a, una are 28,70%, iar cealaltă 40%. La a VI-a, A are 22,72%, iar B are 50%. În clasa a VII-a A, 28,57% din elevi provin din familii fără venit, în a VII-a B sunt 29,4%, în clasa a VIII-a, 24,52 %. V-am citit doar rubrica fără venit. (Director şcoală, zona Veterani, oraş Babadag, judeţul Tulcea)

> Avem 150 copii la şcoala centrală, clasele V-VIII, adunaţi din cele patru sate. (...) Referitor la sărăcie, hotărârea guvernului de acordare a rechizitelor, la 150 copii, am avut 103 dosare, cred că spune ceva. (Director şcoală, comuna Scorţanu Nou, judeţul Brăila)

În cazul acestor şcoli, bursele sociale ar trebui să abunde, dar nu este deloc aşa. Explicaţia a fost oferită de către directorii acestor şcoli. Bursele sociale se acordă ca o cotă (de 1%) din numărul de elevi, cel puţin la nivelul anumitor oraşe. Situaţia burselor sociale acordate de către şcoli diferă de la o localitate la alta şi în termeni

de cuantum. În unele localități, burse nu se acordă deloc, iar în cele unde se acordă, cuatumul acestora variază de la 25 și 70 de mii de lei (unu-trei EURO) pe lună, pe elev. Deși elevii eligibili pentru burse sociale sunt concentrați în anumite școli (precum cele identificate de către noi în zonele sărace), bursele se împart nediferențiat între școlile orașului. În aceste condiții, uneia dintre școlile descrise în citatele de mai sus, cu un efectiv de două sute de elevi, îi corespund doar două burse sociale. Lipsa de concordanță între nevoi (și distribuirea acestora între școli) și sprijinul oferit de la bugetul de stat, duce la slaba eficiență a transferurilor sub forma burselor sociale, pusă în evidență de studii pe date reprezentative la nivel național (Teșliuc, Pop, Teșliuc, 2001).

> Acordăm (burse sociale), se dă la 1% din efectivul școlar. Deci eu, dacă am un efectiv de 200 de elevi, am doar două burse. (Părinții) Se duc cu dosarul și cheltuiesc săracii mult, că e declarația pe răspundere proprie la notariat că nu au nici un venit și li se face o anchetă socială de către școală. Noi facem ancheta socială și am cerut de la primărie ajutor. Cam greu, căci, chiar din cazurile sociale, prioritate au copiii orfani, din care iarăși avem o grămadă. Bursa este de 70 de mii de lei, dar, chiar și așa, nu se dau. Suntem în urmă (cu plata burselor) toate școlile din oraș. Nu știu care este situația cu fondul de burse, primarul a spus că fondurile au fost alocate, dar suntem în urmă de câteva luni bune. (Director școală, oraș Babadag, județul Tulcea)

Cadrele didactice care lucrează în aceste școli sărace și segregate au exprimat în mod repetat frustrări legate de pierderi serioase de prestigiu, căci nu lucrează în „școlile bune", prin urmare, în cadrul tagmei profesionale sunt catalogați drept cadre didactice de rang doi, fără performanțe, fără olimpici. Faptul nu este de neglijat, căci este unul structural. Nu vorbim doar despre frustrările unor cadre didactice, ci despre un sistem de educație care pune accentul pe instrucție și nu pe educație, adică pe rezultate care se traduc în premii și olimpici, și nu pe șanse egale pentru toți copiii. Astfel, școlile „bune", ca să își protejeze poziția, selectează elevii la clasele a I-a și a V-a: pe căi informale, învățătorii și profesorii descurajează părinții în sărăcie extremă și pe părinții pe care îi heteroidentifică drept romi să își înscrie copiii. În acest mod, școlile din zonele sărace ajung să reprezinte unica alternativă pentru copiii din familii în sărăcie extremă și din familii sărace de romi, indiferent de zona din oraș în care locuiesc. Iar aceste școli îi „acceptă", nu pentru că aceasta este misiunea școlii de a educa copii, fie ei săraci,

bogați, români, romi sau maghiari, ci pentru că este nevoie de ei ca număr, ca și cantitate de elevi ce asigură norma și, deci, salariul cadrelor didactice.

> Școlile X sau Y nici nu acceptă romii. Ei, automat, sunt trimiși aici la Generală Z. Acolo, nu-i acceptă la înscriere, da. Parcă pe undeva nu-i atât de echitabil, pentru că și acolo s-ar putea lucra cu unul-doi țigani. Noi îi primim pentru că numărul de copii ne-a scăzut foarte mult, pur și simplu datorită faptului că au plecat mulți, mulți dintre copiii români. Și, deci, îi acceptăm. Vă dați seama că suntem cadre și lucrăm pe bani, cu conștiință, dar totuși pe bani, nu? Și vă dați seama, dacă n-am avea nici copii, ar scădea numărul posturilor, deci mulți colegi n-ar mai avea de lucru. (Cadru didactic, oraș Bistrița, județul Bistrița-Năsăud)

Cadrele didactice din școlile corespunzătoare zonelor sărace nu par a fi mai active decât în celelalte școli, din contră, majoritatea par nepregătite în confruntarea cu sărăcia. Totuși, în zonele studiate, am găsit și școli în care profesorii și învățătorii s-au mobilizat și organizează pentru acești copii diferite acțiuni de sprijin. Interesant de observat faptul că acestora li se duce faima și, pe măsură ce vestea se răspândește, tot mai mulți părinți săraci (indiferent de etnie) apelează la această școală, chiar dacă nu stau în zona arondată școlii. Deci, în școlile cu cadre didactice care se organizează și dezvoltă acțiuni de sprijin, afluxul de copii „dezavantajați" este și mai mare. Aceste școli se află în fața unei dileme greu de rezolvat, căci cu cât atractivitatea școlii este mai mare pentru săraci (și romi), cu atât devine mai neatractivă pentru ceilalți, ceea ce în timp pune în pericol poziția de „școală bună".

> La clasele întâi, deja jumătate din efective sunt din familii de romi, în jur de 48 de copii. Aceștia au un comportament de copil frustrat, alterat de mediul social din care provine. Dar, noi nu-i izolăm în clase sociale, unde copilul nu mai poate avea modele, ci încercăm să-i recuperăm. Se încearcă să fie menținuți cât mai mult la școală și, pentru că nu au posibilități, sau părinții nu sunt interesați să aibă copiii lor tot ce le trebuie la școală, atunci noi colaborăm cu Primăria în a le oferi rechizite și chiar să aibă o masă după amiaza (n.n. măsura „cornul și laptele" nu era introdusă la momentul cercetării). Profesoarele au adus rechizite, haine, dulciuri și discută cu fiecare problemele legate de școală și de familie. Din partea cadrelor didactice s-a găsit multă disponibilitate în a ajuta acești copii. În unele cazuri, unde sunt copii defavorizați, s-au lăsat mai puțini într-o clasă, pentru ca profesoarele să se poată ocupa mai

> mult de ei. De aceea, la începutul anului, s-au confruntat cu cereri de înscriere ale copiilor defavorizați și din alte zone decât cele arondate până acum. (Director școală, oraș Mediaș, județul Sibiu)

Fenomenul descris mai sus este specific mediului urban, dar este întâlnit și în satele mari și dezvoltate, în care una din zonele sărace include o comunitate de romi. Strategiile din școlile rurale sunt similare celor din mediul urban: gruparea copiilor romi în clase distincte. Pe de o parte, cadrele didactice tind să sublinieze că „nu fac diferența între romi, români și maghiari", dar, pe de altă parte, vorbesc despre „clase în care predomină romii la secția română/maghiară", în care "profesorii stau cu ușile și geamurile deschise la clasă, pentru a nu simți putoarea romilor". Din punctul de vedere al romilor în cauză, această strategie a școlii este interpretată ca un alt semn al marginalizării și discriminării: ei sunt concentrați într-o zonă unde sunt trimiși orășenii sărăciți veniți de la oraș, li s-a dat un cimitir al lor, local denumit "cimitirul vechi al săracilor", unde să fie înmormântați și, mai nou, au clasele lor în care le sunt copiii izolați la școală.

> F1: Sunt copiii ăștia, țiganii, și la școală le-au făcut o cameră (n.n. clasă) separată, numai la țigani. Dacă, de exemplu, sunt 30 de elevi într-o cameră, cum poate să învețe el dacă sunt fiecare proști? Cum mai poate să învețe ei și să învețe o carte, dacă nu le-au băgat între români și între unguri, așa, ca să știe și ei să învețe carte. (Și credeți că nu e bine să aibă clasa lor separată?) F2: Da, că nu știe să învețe. Marea parte, care o fost și o trecut, și școală nu o prea făcut și o rămas toți repetenți. (Discuție de grup cu mame cu mulți copii, romi auto-identificați, zona Păcii, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

Prin comparație cu „vremea lu' Ceaușescu", democrația se traduce pentru ei într-un număr tot mai mare de circumstanțe care îi marginalizează și îi lipsesc de șanse pe copiii lor: „și eu am umblat la școală, și am umblat între unguri, și am umblat între români. Dacă trăim în țara asta, eu așa știu, că trebuie să umbli cu țigani, cu români și cu unguri. Dacă o dată e țara României, să fie România pentru toți."

10. Familiile din zonele sărace în sfera privată

10.1 Gospodării extinse: părinți, copii și moștenire

Ionica Berevoescu

Modelul tradițional românesc rural de coabitare intergenerațională are următoarele elemente (Stahl, 1998): doar un singur copil, de regulă ultimul născut dintre copiii de sex masculin, rămâne în casa părintească, se căsătorește și devine moștenitorul a ceea ce a mai rămas din averea părintească după ce frații/surorile mai mari au primit partea lor de moștenire/zestre; frații și surorile își primesc partea lor de moștenire încă din perioada în care părinții sunt în viață și anume, la momentul căsătoriei lor, când își încep viața în propria gospodărie. Astfel, cele mai multe dintre gospodării sunt formate dintr-un singur nucleu familial, doar o parte mai mică dintre noile familii (tinerii rămași în casa părintească) conviețuind cu generațiile mai vârstnice. Tradițional, gospodăria extinsă reprezenta o formă temporară de organizare a familiei orientată spre îngrijirea vârstnicilor și, în același timp, de transmitere a moștenirii de la o generație la alta.

Pentru mediul urban, literatura nu este prea generoasă în a descrie modelele de organizare a familiei și transmitere a patrimoniului. Totuși, coabitarea mai multor generații în aceeași locuință în orașe este descrisă în termeni de constrângeri și mediu frustrant (Ghebrea, 1994) și, nicidecum, nu este pusă în legătură cu un anumit sistem de îngrijire a vârstnicilor sau cu vreun model de transmitere a patrimoniului gospodăriei.

Acesta este contextul general în care plasăm modul de organizare familială al gospodăriilor din zonele sărace. Începem cu câteva constatări empirice.

Spre deosebire de nivelul național, unde modelul predominant de gospodărie este cel format dintr-un singur nucleu familial (un cuplu sau părinți cu copii), la nivelul zonelor sărace există două tipuri dominante de gospodării: 1) formate dintr-un singur nucleu familial (57% din totalul gospodăriilor în zonele sărace urbane, respectiv 31% în zonele rurale) și 2) de tip familie extinsă (43%, respectiv 41% din gospodării).

Mai mult de jumătate dintre nucleele fără copii, precum și mai mult de jumătate dintre nucleele de doi părinți cu copii se află în gospodării de tip extins, în zonele sărace rurale. Zonele sărace din mediul urban prezintă aceeași regulă a predominanței locuirii în gospodării extinse a cuplurilor fără copii în întreținere și a persoanelor fără partener și fără copii pe tipuri de gospodării. Dar, spre deosebire de zonele sărace rurale, în zonele urbane cuplurile cu copii în întreținere locuiesc predominant în gospodării compuse dintr-un singur nucleu familial. (Tabel 57, Anexă).

Tot în gospodării de tip extins locuiesc și două treimi dintre persoanele adulte care nu mai urmează nici o școală și care sunt aducătoare de venit, dar care sunt necăsătorite, despărțite, divorțate, sau văduve și care, chiar dacă au copii, aceștia nu trăiesc în aceeași gospodărie. Ponderea lor este aceeași atât în zonele sărace rurale cât și în cele urbane. Singura grupă de vârstă unde procentul de persoane „singure" în gospodării extinse este semnificativ mai mic, este grupa de vârstnici de peste 60 de ani (aproximativ jumătate dintre vârstnicii rămași fără partener locuiesc în gospodării extinse). Astfel, organizarea multi-generațională de tip extins nu este expresia orientării spre îngrijirea vârstnicilor de către membrii tineri ai gospodăriei și nici a asigurării preluării conducerii gospodăriei de către noua generație. Dimpotrivă, ajutorul este orientat spre adulții în vârstă de muncă, dar care nu se mai pot întreține singuri și care (re)devin, într-o anumită măsură, dependenți de părinții sau rudele lor.

Gospodăria extinsă reprezintă o strategie de locuire pentru un segment important de sărăciți care și-au pierdut locuința și care se întorc în familia de origine. De asemenea, gospodăria extinsă reprezintă locul unde rămân să locuiască tinerii încă necăsătoriți, precum și cei căsătoriți care nu au resurse să-și clădească propria

gospodărie în altă parte. În această privință, vârsta relativ precoce la căsătorie și la nașterea primului copil crește șansele tinerilor de a rămâne în gospodăria părinților și de a forma gospodării extinse. Tinerii din zonele sărace nu sunt pe deplin independenți economic înainte de căsătorie, iar căsătoria și primul copil nu sunt amânate până când locuința și locul de muncă ar căpăta o oarecare certitudine. De altfel, este mare probabilitatea ca locuința și locul de muncă sigure să nu apară niciodată. Tinerii fără prea multă educație, căsătoriți, cu copii, trăind din munca de zilier, ar putea să locuiască pe cont propriu doar ilegal și în cămăruțe improvizate sau bordeie. Faptul că părinții lor au reușit să-și înjghebe de-a lungul vieții o gospodărie, tot săracă, dar pentru care au acte de proprietate și care este ceva mai bine dotată, oferă acestor tineri o alternativă mai bună de locuire. Dacă măcar unul dintre părinți are și o pensie, atunci această modalitate de locuire este chiar de preferat pentru astfel de tineri.

O parte dintre tinerii din zonele sărace care nu locuiau cu părinții lor au invocat faptul că „la părinții mei nu am unde mă duce că acolo stă frate de-al meu" – sugerând respectarea dreptului informal al unui singur copil de a rămâne în casa părinților, conform modelului tradițional. Pe de altă parte, părinții nu au cu ce să ajute pe fiecare dintre copiii lor atunci când aceștia se căsătoresc, conform aceluiași model. În aceste condiții, tinerele cupluri sunt, de voie de nevoie, acceptate în gospodăria mare a părinților. Există o vagă speranță că, totuși, tinerii vor avea „noroc" în căsătorie și vor locui în altă parte. Sau că își vor găsi un loc de muncă, poate chiar în străinătate, care va rezolva problemele financiare ale tinerei familii. Dar acest scenariu este perceput chiar de părinți ca unul ideal, cu puține șanse de a fi realizat.

Locuirea în gospodărie extinsă este însoțită, de multe ori, de suspiciune și relații tensionate între generații, mai ales când tânăra generație nu aparține „de drept" acelei gospodării, ci au venit în gospodărie în urma unui eșec. Adică, dacă părinții deja au ales pe unul dintre copii ca singurul care să rămână cu ei la bătrânețe, ceilalți sunt tratați mai degrabă ca nepoftiți.

> Nu e casa mea, ci a socrilor. Stau într-o cameră. Pentru iarnă nu avem nici mâncare, nici lemne de foc. Ne descurcăm cu ajutorul lui Dumnezeu. Așa, cu ajutorul lui Dumnezeu. El ne ține. Ni s-a spus că trebuie să mergem să ne facem un rost al nostru, că trebuie să eliberăm camera, pentru că un frate de al soțului se însoară și nu are

> unde să-l pună. (...) Rămân aici la dvs. că altă posibilitate n-am. Pe cuvântul meu dacă nu ne certăm zi de zi cu socrii. Ea este paralizată și, așa cum este, ne arată, ne face semn să plecăm. (Discuție de grup, Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

Dar regula cu un singur copil care rămâne în locuință are din ce în ce mai puțini susținători. Cazurile deja existente, când, din cauza sărăciei, nu a mai fost urmată norma tradițională, îndeamnă spre un alt mod de a privi lucrurile. „Acuma caută în curtea pe care o are, să împartă. Dacă sunt patru frați, fiecare să-și facă două-trei camere". De fapt, nu este vorba de o schimbare radicală de model, ci de o transformare a vechiului model la o scară mai redusă, adecvată lipsei de resurse. Înainte hectarele (sau arii) de pământ erau împărțite, iar pe fiecare loc de casă, fiecare băiat era ajutat să-și ridice propria locuință. Fata trebuia să-și urmeze soțul și să plece din gospodărie doar cu zestrea dată de părinți. Acum sunt împărțite camerele casei părinților și cei câțiva metri pătrați de curte pentru a mai ridica o cameră pentru noua familie.

> F1: Noi n-avem casa noastră. La țară femeia se duce după bărbat. Cel mai mic rămâne în casă. F2: Depinde de situație. F3: Cel mai mic rămâne în casă, eu așa știu. F2: Da' dacă este fată și fata pleacă? F1: Băieții rămân acasă, da' fetele merg dupa băieți. F2: Depinde și de acordul părinților. F3: Înainte nu se mai bătea după avere, da' acuma și fata mai mică și fata mai mare, toți au dreptu' la avere. Ăla mai mare se ducea la casa lui înainte, acuma nu mai contează. F2: Acuma caută în curtea pe care o are, să împartă. (Discuție de grup cu tineri, cartierul Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

Uneori gospodăria extinsă cunoaște fluctuații sezoniere în componența sa, model ce a apărut în studiul nostru asociat mai degrabă cu etnia romilor. O parte dintre tinerele cupluri vin și pleacă din gospodărie după cum își găsesc de muncă, dar și după cum sunt acceptate de către nucleul permanent al gospodăriei. Ca și tip de organizare familială, acest model de gospodărie ne duce cu gândul la „gospodăria mixtă difuză" (Mihăilescu, 1996), unde la nucleul permanent al gospodăriei de la țară se adaugă, temporar, rude de la oraș care vin să muncească pământul agricol la sfârșit de săptămână. Existența gospodăriei mixte difuze este explicată de schimbul de produse urbane și rurale, dar raționalitatea sa se regăsește mai degrabă în relațiile umane existente (Mihăilescu, 1996). În zonele noastre sărace, gospodăriile extinse temporar au mai degrabă un rol de loc de retragere. Spre exemplu, cazul de la Lacul

Dulce: „gospodărie de 14 inși", spune mama, „am șapte copii". Dar numărul total de persoane în gospodărie variază de la o socoteală la alta. „Toți avem copii aici la mama (continuă discuția un fiu). Toți se adună la ciaunul ei. Eu am trei, frate-miu doi, soră-mea are patru, ălălalt are cinci". (Sunt 14 numai copiii). „Dar mai locuiește și-n alte case. Eu vă spun ce este aici. Ăștia suntem. (…) Aicea îl mai am pe frate-miu care n-are casă, n-are nimica și vine cu copiii de stă la mama aici. Ălălaltul tot la fel… Da's plecați pe la particulari să muncească, pân sate". Un alt fiu continuă :

> M-a gonit socrul de la țară. Nu poate să mă mai suporte omu'. „Cât vrei să te mai țiu? Du-te și la mă-ta ". N-am casă, n-am masă, femeia e la fel. Încotro o iau? (Deci, ba stați la mamă, ba la socru?) Da. Când mă despart de femeie, vin și eu aicea, fac rost de bani. Acum, am venit de două săptămâni și femeia trebuie să vină azi cu copiii.

Astfel, dacă în cazul gospodăriei mixte difuze, „a fi împreună" este important, iar schimbul de produse este aproape un ritual, în cazul zonelor sărace oamenii sunt constrânși să conviețuiască doar pentru că îi leagă relații de rudenie. Punerea împreună a micilor sume de bani câștigate din când în când și consumul colectiv devin esențiale pentru asigurarea supraviețuirii tuturor membrilor gospodăriei.

Familiile tinere locuiesc separat de părinți atunci când tinerii sunt plecați din localitatea de origine în căutare de locuri de muncă. Cel mai adesea, acest tip de cuplu nu pleacă din gospodăria părinților deja format. Independent, tinerii pleacă de acasă în căutarea unui loc de muncă și, de-abia apoi, se întâlnesc și se căsătoresc sau au copii. Deși relațiile de întrajutorare cu părinții lor există, un astfel de cuplu este economic independent față de familiile de origine.

Un alt model de familii tinere nucleare este expresia unei independențe relative. Tinerele familii vor să locuiească separat de părinții lor, dar pentru că încă nu pot avea propria locuință, au acceptat ca soluție temporară locuirea cu părinții, în aceeași casă sau același apartament sau și-au construit o cameră în curtea părinților. Dar preferă să aibă un buget separat de cel al părinților, bazându-se totuși, ca și în cazul anterior, pe relații de întrajutorare.

Ce înseamnă bătrân singur sau cuplu de bătrâni singuri în zonele sărace? De cele mai multe ori înseamnă că tinerii căsătoriți au o gospodărie separată și se pot descurca fără ajutorul părintelui.

În cele mai multe astfel de cazuri, ajutorul dinspre copii înspre părinți există, variind de la „mai nimic" (haine purtate) la „de toate" (mâncare, spălat haine, medicamente, supraveghere când sunt bolnavi și, mai rar, bani).

> Eu am purtat tot haine vechi. Fata ce mi-a mai adus. (…) I-am spus pentru la iarnă fetei: n-am sare. S-a dus și mi-a luat un sac de sare. (Ați fost cumva bolnavă?) Am fost după moartea soțului, vara, am fost la un pas de paralizie, am fost cu ochii, cu gâtu' strâmb și m-a tratat (…) (Unde?) Tot la fiică-mea, la Spitalu' Militar, acolo. (Fiica v-a îngrijit?) Ea, în toate direcțiile. Foarte aproape de mine, măcar de-ar fi toți copiii așa. (…) (Cum a fost Crăciunul de anul trecut?) Am fost la fată, am stat două săptămâni la ea. Aicea am lăsat pe un nepot și am fost la fată, fiindcă urmasem și un tratament naturist. Am stat după Sfântul Ion și m-au adus ei, că nu-mi dă drumu' singură pe stradă. (Persoană singură, oraș Babadag, județul Tulcea)

În concluzie, în zonele sărace, gospodăria extinsă nu înseamnă o formă temporară de organizare a familiei în transferul proprietății de la generația mai vârstnică la cea mai tânără, și nici nu este orientată spre ajutorarea bătrânilor deveniți fizic și economic dependenți de ajutorul copiilor lor. Dimpotrivă, în zonele sărace, gospodăria extinsă este o formă de rezolvare a lipsei de avere a părinților care să fie împărțită copiilor și reflectă dependența tinerilor familii de locuința și veniturile regulate (pensii) ale părinților lor. În cazul romilor, linia de demarcație dintre model cultural și sărăcie ca explicații ale organizării masive în gospodării de tip extins este greu de trasat. Chiar dacă există un model cultural care favorizează coabitarea intergenerațională, nu toate cuplurile tinere sunt acceptate neproblematic în marea familie extinsă. Unele cupluri tinere de romi, care nu reușesc să se descurce economic singure, trec prin aceeași experiență de tensiuni și neacceptare.

10.2 Copiii din zonele sărace

Ionica Berevoescu

În zonele sărace, ponderea copiilor în totalul populației rezidente este mai mare decât cea la nivelul întregii populații. Astfel, în zonele sărace din orașe, copiii de 0-14 ani reprezintă 29% dintre

rezidenți, proporție considerabil mai mare decât cea înregistrată la nivelul întregului mediu urban (16%). În zonele sărace studiate în mediul rural, copiii reprezintă mai mult de un sfert (27%) din rezidenți, prin comparație cu o cincime din întreaga populație la nivelul întregului mediu rural.

Asociat, mai mult de jumătate din gospodăriile rezidente în zonele studiate au cel puțin un copil de 0-14 ani. În zonele sărace din orașe, 56% din gospodării au în medie 1,9 copii, în timp ce în zonele rurale, 51% din gospodării au 2,2 copii în medie. Romii din zonele sărace au o pondere și mai mare a gospodăriilor cu cel puțin un copil și un număr mediu de copii pe gospodărie mai mare (Tabelul 43).

Tabel 43 Gospodăriile cu copii de 0-14 ani şi numărul mediu de copii în aceste gospodării

	Ponderea gospodăriilor în care există cel puțin un copil (0-14 ani)			Numărul mediu de copii de 0-14 ani în gospodăriile cu copii		
	Total	Români	Romi	Total	Români	Romi
Zone sărace:						
- din orașe	56%	54%	78%	1,9	1,8	2,7
- din sate	51%	47%	81%	2,2	2,0	3,1

Numărul mediu de copii cel mai ridicat este înregistrat în gospodăriile aflate în situația de sărăcie extremă (2,4 copii în zonele urbane și 2,3 copii în zonele rurale) și situația de criză generalizată (doi copii în zonele urbane și 2,7 copii în zonele rurale).

Majoritatea copiilor trăiesc în gospodării cu unul sau doi copii. Totuși, aproximativ un sfert dintre copii locuiesc în gospodării numeroase, cu mulți copii (patru–șase copii în zonele sărace rurale și patru-nouă copii în zonele sărace urbane). În cazul copiilor de etnie română, un copil din cinci locuiește în gospodării cu mulți copii, în timp ce unul din doi copii romi este în această situație.

Pe de altă parte, marea majoritate a copiilor din zonele sărace locuiesc cu ambii părinți, fie în familie nucleară (părinți și copii), fie în gospodării extinse (părinți, copii și alte rude) (Tabel 44). Copiii cu un singur părinte, reprezintă 17% în zonele studiate în orașe și 9% în cele din rural. Dintre toți copiii, cei cu un singur părinte au riscul cel mai mare de sărăcie extremă.

Copiii romi din zonele sărace urbane sunt cei mai defavorizați. Doar 22% dintre copiii romi din zonele sărace rurale și doar 41%

Tabel 44 Copiii de 0-14 ani după tipul de nucleu familial, în zonele sărace rurale şi urbane, în funcție de etnie

	Zone sărace rurale			Zone sărace urbane		
	Total	Români	Romi	Total	Români	Romi
Copii cu ambii părinți, în:						
- familie mononucleară	54%	61%	22%	63%	70%	41%
- gospodărie extinsă	37%	33%	56%	20%	16%	31%
Copii cu un părinte, în:						
- familie mononucleară	***	***	***	8%	8%	5%
- gospodărie extinsă	8%	4%	22%	9%	6%	23%
Total	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Număr copii	224	157	51	1038	777	207

Notă: *** Celule cu mai puțin de cinci cazuri.

dintre cei din zonele sărace urbane locuiesc cu ambii părinți într-o gospodărie formată dintr-un singur nucleu familial, format din părinți cu copii. Cea mai mare parte a copiilor romi sunt concentrați în gospodării extinse (78% în zonele sărace rurale și 54% în zonele sărace urbane). Și este de remarcat ponderea foarte mare a copiilor cu un singur părinte – 23% în zonele sărace rurale și 28% în zonele sărace urbane – cei mai mulți dintre aceștia fiind concentrați tot la nivelul gospodăriilor extinse (Tabelul 44).

O parte dintre copiii persoanelor rezidente în zonele sărace au fost dați în grija bunicilor sau a altor rude. Dacă istoriile de viață ale adulților din zonelor sărace includ, în mod frecvent, referiri la astfel de evenimente care le-au marcat copilăria, în ceea ce îi privește pe copii lor, numărul de copii declarați ca fiind lăsați/dați în grija altor rude este de doar patru copii în zonele sărace rurale și de 16 copii în zonele sărace urbane. Numărul copiilor dați spre îngrijire altor rude, cel mai probabil, nu include copiii aflați temporar în această situație. Cel puțin la nivel de intenție, lăsarea copilului în grija bunicilor sau altor rude apropiate are un caracter temporar. Părinții pleacă în căutarea unui loc de muncă în altă localitate și își „recuperează" copiii după ce și-au găsit ceva de lucru și o locuință. Acest tip de comportament este mai frecvent și este net diferit de cel de părăsire a copiilor la bunici sau alte rude, menționat anterior.

O categorie separată este formată din copiii care sunt lăsați în grija instituțiilor statului. În zonele sărace rurale nu am înregistrat nici un astfel de caz. În zonele sărace urbane, numărul total de

copii declarați ca fiind la leagăn sau casă de copii este de 26. Deși procentul de 2,5% (cât reprezintă cei 26 copii aflați în grija unei instituții în total copii de 0-14 ani din zonele sărace urbane) nu pare impresionant, el este de aproximativ patru ori mai mare decât la nivelul întregii populații (conform *Anuarul Statistic al României*, INS, 2002, date pentru anul 1997).

Faptul că romii au un număr mai mare de copii și mai ales faptul că în zonele sărace o pondere mare a copiilor romi fac parte din familii monoparentale, combinat cu rata mai mare de sărăcie a romilor ar defini acest grup etnic ca având șanse mai mari de a-și lăsa copiii în grija altor rude sau a instituțiilor statului. Numărul mic de cazuri de copii înregistrați de noi în una din aceste două situații nu permite realizarea unei analize statistice. Totuși, dacă dintre cei 16 copii care sunt lăsați în grija altor rude numai doi sunt copii de romi, dintre cei 26 de copii lăsați la leagăn sau aflați într-o casă de copii, 13 sunt copii de romi. Astfel, datele par să indice lăsarea copiilor în grija altor rude ca specifică mai degrabă românilor, în timp ce lăsarea copiilor în grija instituțiilor statului ar fi mai degrabă specifică romilor. Deși nu ne putem baza pe argumentul statistic, datele referitoare la modelul roma, care combină numărul mare de copii cu modelul dominant de organizare în gospodării extinse, multigenerationale, susțin ipoteza enunțată anterior. Romii din zonele sărace trăiesc alături de copii, părinți și alte rude, fără să aibă rude în afara zonelor care i-ar putea ajuta în creșterea și îngrijirea copiilor. Prin urmare, pentru ei, doar trimiterea copiilor în instituțiile statului reprezintă o alternativă de luat în considerare. Spre deosebire, rezindenții de etnie română, trăiesc predominant în familii nucleare, având rude în afara zonelor care îi pot sprijini, astfel încât, o pondere mai mică sunt nevoiți să apeleze la instituțiile statului.

Ca și în cazul copiilor lăsați în grija rudelor, a trimite copiii (sau o parte dintre aceștia) la orfelinat reprezintă, în cele mai multe cazuri, o soluție temporară la lipsa de resurse necesare îngrijirii acestora. Abandonul copiilor ca o consecința directă a neasumării responsabilității de către părinți este întâlnit doar în cazuri izolate.

> Am o fetiță de cinci ani care o fost la orfelinat. Până la trei ani n-am putut s-o scoatem pentru că am fost foarte săraci. (Discuție de grup cu adulți de 40-45 ani care au lucrat și nu mai lucrează, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

> (Câți frați sunteți în total?) Noi suntem opt în total, opt frați. Din ăștia opt frați, mai am rămas doi, eu și frate-miu la bunica. Ceilalți n-a avut posibilitate mama să-i țină și i-a dat la cămin, în Tulcea. A dat prima dată o fată. O avem înfiată, nu știu nimic de ea și aș vrea să o văd, dar ... Încă două surori sunt la Tulcea, la cămin, învață școala pe Monument, și mai am o soră care este aici în oraș, în Babadag. Nu e înfiată, a luat-o o femeie de la cămin să aibă grijă de ea. Mai am un frate care a făcut pușcărie nevinovat, doi ani și șase luni, și nu știu nimic nici de ăla, pe trei ani merge acuma și a scăpat de pușcărie, da' la noi n-a mai venit. Și mai avem încă un frate, care tot de mic l-a dat maică-mea. Nu e înfiat, a fost la școală. Deci, în județul Vâlcea a făcut școală, ce a făcut acolo ... și a rămas acolo. Aproape luna trecută am primit o scrisoare de la el să se ducă mama să îl ia sau nu știu ce, să se ducă pe la tribunal. Și maică-mea nu s-a interesat și nici de ăla nu știu nimic. (Oraș Babadag, județul Tulcea)

Dar, de cele mai multe ori, atât în cazul românilor, cât și al romilor din zonele sărace, lăsatul copiilor în grija altora sau trimiterea lor la casa de copii nu face parte dintr-un model valoric, normativ. Dimpotrivă, atât datele statistice – marea majoritate a copiilor se află, totuși, cu părinții lor – cât și discursurile despre creșterea copiilor arată faptul că părinții adoptă astfel de comportamente doar de nevoie, ca soluție pe termen scurt la lipsa de venituri sau locuință. Dar presiunea socială, atât pentru români cât și pentru romi, este spre propria creștere a copiilor.

> (Copiii, nu ați încercat să îi dați la cămin?) Țiganii de teapa noastră moare cu copilul de gât și nu îl dă la orfelinat. Alții îi dă și îi uită acolo, dar noi nu-i dăm, chiar să moară de foame. Chiar ieri, după ce-am venit de la frizerie, că am dat cinșpe mii pe un tuns, m-am întâlnit cu cineva care a dat fetița la cămin ca să poată să muncească el. Eu când mănânc, bucătura aia de mămăligă, eu nu mai pot să o mănânc dacă nu-i copilul meu lângă mine, nu mai sunt om pe lumea asta. De acolo (n.n. de la casa de copii) îl aduc handicapat, îl aduc nebun. Acolo n-o duce mai bine ca la mine. Cu ce am ne descurcăm, că acolo îl ia la bătaie, sau poate se ia de furat, iese cu modificări cu capul. (Discuție de grup, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

> Am o fată de cinci ani și un băiat de trei ani. (De ce nu vrei să-i dai la cămin?) Pentru că nu o duc bine acolo. Am văzut copiii de aici, de la școala ajutătoare, amărâți săracii, handicapați. Mama a crescut cinci copii și nu a dat pe nici unul. (Familie nucleară, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila).

Pe de altă parte, ajutorul de la părinți (bunici) în creșterea copiilor, este așteptat și dorit, funcționează ca model cultural. Mai ales în lipsa locurilor de muncă, a veniturilor regulate și a instituțiilor care să sprijine creșterea copiilor, ajutorul părinților este o condiție obligatorie. Ajutorul așteptat de către tineri din partea părinților se extinde de la locuire, la sprijin cu bani în momente de criză, la supravegherea copiilor pe perioada zilei, când ei pleacă să-și caute de lucru, sau la treburile domestice, căci în lipsa acestui ajutor „cum pot eu singură să-mi cresc copilul? Cine să-mi dea? Dumnezeu?".

10.3 Violența în familie în zonele sărace

Laura Surdu și Manuela Sofia Stănculescu

Violența în cuplu, violența părinților asupra copiilor, violența între membrii aceleiași gospodării sunt frecvent întâlnite în familiile din zonele sărace. În general, violența în familie este mai degrabă acceptată și considerată un comportament „de înțeles", scuzabil, firesc, fiind în zonele sărace mai degrabă regula și nu excepția. Cu toate acestea, în privința violenței domestice, diferența dintre comunitățile din zonele sărace și alte comunități pare să fie doar una de intensitate și nu una de sens; același tip de comportament, aceleași relații de cuplu se întâlnesc în multe alte zone, care au un standard de viață mai bun (poate și în blocul/cartierul dumneavostră?).

Conform *Cercetării Naționale privind Violența în Familie și la Locul de Muncă* a Centrului Parteneriat pentru Egalitate, sărăcia și alcoolismul reprezintă factori semnificativi ai violenței în familie (Stănculescu, 2003), ceea ce înseamnă că în familiile rezidente în zonele sărace probabilitatea de abuzuri psihologice, fizice, sociale, economice sau sexuale este de așteptat să fie semnificativ mai mare decât la nivelul populației. Totuși, enunțul – incidența violenței domestice este mai mare în zonele sărace decât în alte zone – reprezintă pentru moment doar o ipoteză, neexistând date pe baza cărora să fie testată.

Toți am auzit că „este bine din când în când să-ți bați femeia, dacă tu nu știi de ce, ea știe cu siguranță". Mai știm că „unde dă mama, acolo (copilul) crește", căci „bătaia e ruptă din rai". În mai mare măsură decât restul populației, în zonele sărace, oamenii vehiculează toate aceste clișee care justifică violența în familie fără reținere, fără teama că vor fi considerați non-moderni. Ei sunt

deschiși în a discuta pe marginea violenței domestice, care este un subiect livrat ca-de-la-sine-înțeles în pachetul „sărăcia".

Familia este valorizată în zonele sărace; toți rezidenții intervievați cad de acord că cei care nu știu să-și păstreze nici familia sunt cei care au ajuns cel mai rău, fără nici o șansă, „dau în patima băuturii și sunt terminați", ajung „boschetari". Dificultatea constă în găsirea unei soluții de supraviețuire în condițiile dure și restrictive ale sărăciei, care să evite destrămarea familiei. Soluția cel mai des utilizată este diviziunea muncii în gospodărie. Arătam într-un capitol anterior că „bărbatul este cu munca, cu meseria lui și eu (femeia) cu meseria mea, copiii" și casa. Dar, în condiții de sărăcie, atât rolul aducătorului de venit, cât și cel de administrator al casei produc în mod sistematic stres. Gestionarea incertitudinii legate de ziua de mâine, a crizei permanente prin care trec, cere adoptarea unor aranjamente consimțite de eliberare a stresului. Astfel, violența ajunge să fie acceptată ca parte implicită a relațiilor de familie. Fiecare dintre cei doi parteneri joacă rolul de agresat și de agresor, pe rând, dar practică tipuri diferite de violență. Situația de violență de limbaj implică femeia drept principal agresor. Este legitim ca femeia să țipe și să facă scandal pentru bani: „că plâng copiii de foame, și eu ce le dau dacă el nu aduce?". Însă, în situații de violență fizică sau de abuz sexual, bărbatul joacă rolul de agresor principal, în timp ce, de obicei, femeia este cea agresată.

> Să știți că și certurile și bătăile în familie vin de la neajunsuri. Multe vin de la neajunsuri. Uite, stai multe zile și sunt multe în care răbdăm de foame și, automat, femeia începe să se certe cu mine. Eu mă enervez și îi dau vreuna, dar nu sunt om din ăla. (Familie nucleară, oraș Drăgănești Olt, județul Olt)

> De când m-a scos în șomaj, eu două săptămâni am plâns. Acum, au început discuțiile cu soția. Îmi spune să mă duc la muncă și de multe ori îmi vine să îi trag una în cap, să mă lase în pace. Îi spun: spune-mi unde să mă angajez, că mă duc acum acolo. Și pentru 100 de mii, eu mă duc la muncă, ca să plec din curte. Că dacă stau și ne întâlnim unul cu altul, îmi sare în cap. Mai vine un vecin: hai mă, să bei un pahar de vin, mă vede soția și începem să ne certăm. Sunt niște conflicte care ajung la scandal și la altele. De aici pleacă și crima, și multe altele. Divorțul și altele. (Discuție de grup cu șomeri, oraș Babadag, județul Tulcea)

> Pornește scandalu' de acasă, de la ea. Bărbatul vine beat și își bate nevasta. (Discuție de grup cu șomeri, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

La baza comportamentului violent stau deci doi termeni principali: 1. valorile asociate modelului tradițional de familie (care implică și cultul masculinității și supunerea și sindromul victimei la femeie) și 2. sărăcia. Deși al doilea termen are mai degrabă o influență indirectă (sărăcie – stres, frustrare – impuls spre violență), în percepția intervievaților „de la sărăcie pornesc toate". Lipsa banilor, a unui loc de muncă pentru unul sau mai mulți membri ai familiei, mâncarea insuficientă sunt, zic ei, motivele care generează și alimentează violența domestică.

> Mai ne certăm, din cauza traiului, că toate treburile vin din cauza traiului. Azi am fost acolo la țară, dar dacă se termină banii (...) Îl am și pe socru-meu, mai bea și el acolo câte un pahar de băutură și-i vine beleaua și se bate cu fii-sa și cu toți acolo, din cauză la mâncare și la astea, la bani. (Familie de romi, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

> Da, da (din certuri dăm în bătaie). Îți dă și-n cap, că n-ai aia, că n-ai aia, și-ncepe scandalul. N-ai, copiii cere, eu de unde să-i dau? Și el mă ceartă: du-te! Unde să mă duc? La muncă? Unde? Și uite așa, certuri în casă și scandaluri. (Discuție de grup cu femei, oraș Babadag, județul Tulcea)

Neputința bărbatului de a face față rolului social asumat, de a asigura resursele materiale ale familiei, generează frustrare. Așa cum arată datele noastre, privațiunea însă nu se referă la lipsa banilor per se. Atunci când femeia găsește de muncă și bărbatul este șomer, deși problema banilor este măcar parțial rezolvată, iar nevoile primare sunt într-o oarecare măsură acoperite, inversarea rolurilor sociale de gen, violarea normei familiei de tip tradițional, care funcționează și ca normă comunitară în zonele sărace, produce un stres la fel de mare ca și lipsa banilor, atât pentru bărbați cât și pentru femei, ceea ce generează violență și supune cuplul unei asemenea tensiuni încât, în unele cazuri, se destramă. În cazuri extreme, mai ales când bărbații „dau în patima băuturii", femeile preiau și rolul de principal aducător de venit, devin „și bărbat și femeie" și ajung, la rândul lor, să-și exprime autoritatea și să elibereze stresul agresând fizic bărbatul:

> Ea se supără când mai merg și eu la o bere. Mi-a dat una aseară de m-a pus jos. (Dumneavoastră ripostați?) Nu, nu am încercat să dau, ea mă bate pe mine. (Familie cu 11 copii, zona Bendea, oraș Babadag, județul Tulcea)

În multe cazuri, tripletul băutură – violență în familie – cădere în sărăcie din ce în ce mai profundă apare, în istoriile de viață, ca

un tot indestructibil, care nu rezultă însă în destrămarea familiei, ci o transformă din mediu securizant, ce asigură individului afecțiune și sentimentul de apartenență, în mediu ostil în care domnește legea pumnului, fiind exploatați și terorizați copiii de către adulți și femeile de către bărbați.

> El s-a ocupat cu băutura. El a stricat totul și a risipit totul. Bătută am fost, nu o dată, de mai multe ori. Da, și pe copii îi dădea afară pe zăpezi. Îi spuneam: dă-mi să învelesc cu ceva copiii ăștia. Nu, zicea. Munceam cu el la chirpici, la porumb, la cules. Munca lui nu o ascundea. Spunea: uite femeie (n.n. banii pe care îi cîștiga). Da' după aceea, a început să ascundă. La început câte zece mii și eu spuneam: n-am pâine la copii, dar el nu mi ți-i dădea. Uite, tu ascunzi de copii, da' Dumnezeu e sus și vede. Așa de greu am dus cu omu' ăsta. Are 52 de ani. Și acuma parcă tare mi-e milă de el, că uite-l cum a ajuns. E rău cu rău, da' mai rău fără rău. Da' el s-a stricat cu băutura, de zece ani s-a prostit cu băutura. Eu am fost și bărbat și femeie și cum am putut, am crescut copiii. (Gospodărie extinsă în sărăcie extremă, zona Bendea, oraș Babadag, județul Tulcea)

Pe de altă parte, cuplul alcool – violență domestică (certuri, înjurături și bătăi) este bine reprezentat și în cazul gospodăriilor în situație de normalitate critică sau în situație de criză, rezidente în zonele sărace, și nu doar în cazul celor în sărăcie extremă.

> El: Mai iese discuții, te mai înjuri, te mai aia. Măi, dar ce ai făcut cu un leu? (zice ea) Păi, am băut și eu un rachiu (zice el). Cinstit acuma, ca om sănătos mai scot și eu câte o mie fără să-și dea seama ea. (n.n. Soția ieșise din camera unde se ținea interviul) Uite, azi nu m-am dus la fotbal, că n-am avut zece mii și mie îmi place foarte mult fotbalul. Ea: A luat vin (n.n. de Crăciun), și eu nu eram de acord să ia cinci kile de vin, dar am zis că vine și fata pe la noi. Când am văzut că le duce, am luat ouăle și le-am dat pe pereți. El e din cale afară de nervos, dar dacă mai și bea și el recunoaște că nu mai judecă. Nu au trecut două zile și l-am internat în spital. Deci ce a rezolvat?! A băut vin roșu, inima lui a luat-o razna și doctorița l-a cunoscut și i-a zis: Nea Cazane iar ai băut! (Cuplu în situație de normalitate critică, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

Pe lângă sărăcie, declarată drept motiv principal al neînțelegerilor, certurilor și bătăilor din familiile din zonele studiate, rezidual apar și explicații de genul „din dragoste", „din gelozie", „din cauza copiilor, că îl deranjează".

În privința copiilor, femeile sunt responsabile să „le țină parte", să îi protejeze de furia tatălui și, în același timp, să aplice eventualele măsuri corective. Cu toate acestea, mame și tați, cu toții

„ne descărcăm nervii pe copii, că decât Dumnezeu ne știe focul și durerea". De aceea, istoriile de viață ale multora dintre cei în sărăcie extremă includ pasaje de abandon și violență din partea părinților, cu precădere din partea taților vitregi sau fraților. Cu alte cuvinte, violența domestică face parte din experiențele lor de viață de-a lungul tuturor ciclurilor de viață, ceea ce, cu mare probabilitate, va fi adevărat și pentru copiii de azi, socializați în familiile sărace din zonele sărace, care vor învăța și, la rândul lor, vor adopta comportamentul violent în familie.

11. Culisele zonelor sărace: forme de excluziune socială

11.1 Rețele sociale

Manuela Sofia Stănculescu

Excluziunea socială este un rezultat al *ceea ce alții ne fac nouă (alții fac pentru noi)* și în egală măsură al *ceea ce noi facem altora (noi facem pentru alții)*. „Negarea sau absența contactelor sociale sunt ceea ce disting în mod fundamental excluziunea. Demnitatea individului derivă din integrarea sa în rețele sociale sau, mai precis, într-un sistem de schimb. Schimburile sociale oferă individului două elemente esențiale, indispensabile, și anume context social și autonomie." (Robbins, 1994: 12) În această cheie teoretică, abordăm relația dintre sărăcie și excluziune socială, în acest subcapitol, analizând rețelele sociale de care dispun rezidenții zonelor sărace. Sunt ei integrați în rețele de schimb? Ce caracteristici au aceste rețele și ce fel de schimburi au loc între constituenții acestora? Iată întrebările care structurează subcapitolul prezent și pe cel care urmează.

Integrarea în rețele sociale a fost stabilită pornind de la ajutorul primit/oferit sub șase forme: bani, alimente sau haine, ajutor în muncă (sau găsirea acesteia), supravegherea copiilor în absența părinților, ajutor în treburile casei și susținere morală. Schimburile sociale au fost limitate la formele de sprijin considerate a fi înalt relevante pentru cei aflați în sărăcie extremă. Gospodăriile integrate în rețele sociale sunt cele care pot mobiliza (primesc și/sau oferă) sprijin sub cel puțin una din cele șase forme. Cei neintegrați, dintre care fac parte și cei excluși social, nici nu oferă și nici nu primesc de la alții nici unul dintre tipurile de ajutor.

Tabel 45 Gospodării din zonele sărace integrate/excluse în/din rețele sociale

	Zonele sărace din sate			Zonele sărace din orașe		
	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Zone sărace	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Zone sărace
Neintegrate în rețele	59%	40%	49%	33%	45%	31%
Integrate în rețele:						
- doar beneficiar	14%	16%	12%	26%	24%	21%
- doar ofertant	0%	8%	4%	10%	7%	12%
- beneficiar și ofertant	27%	36%	36%	31%	24%	36%

Notă: Suma procentelor pe coloană este de 100 %.

Constituenții rețelelor sunt rezidenții zonelor sărace, pe de o parte, și rudele, prietenii și orice alți actori din afara acestor zone, pe de altă parte.

În mediul rural, gospodăriile neintegrate în rețele sociale sunt în egală măsură localizate în zonele sărace din satele mari, relativ dezvoltate și în satele mici, periferice. În satele mari și relativ dezvoltate, diferențele dintre rezidenții zonelor sărace și restul populației se extind de la standard economic, la etnie sau faptul că nu sunt localnici (sunt *venetici* sau *viniturі*), care, împreună, determină creșterea distanței sociale, chiar până la excluziune socială. În satele mici însă, datele vorbesc mai degrabă despre un mediu comunitar slab articulat, în care lumea nu se ajută, nu primește și nu oferă ajutor, cel puțin nu sub formele considerate. Absența diferențelor statistic semnificative între gospodăriile în sărăcie extremă, cele aflate într-o anume fază de cădere în sărăcie și cele non-sărace arată că nu este vorba despre clivaje fundamentate economic, ci de un mediu comunitar problematic, împărtășit de către toți actorii implicați. Oricum, în cazul acestora, variația de la un sat la altul este foarte mare, funcție de circumstanțe și cultură locală, unele fiind semnificativ mai integrate decât altele. În unele sate, localnicii subliniază că „acum nu mai există ajutorul uman, ca mai înainte" din cauza sărăciei: „la noi, 70% o duc rău și doar un 20%-25% o duc mai binișor, adică au un salariu și își permit un biscuit sau o șosetă la copii" (Medic). În alt sat mic și sărac, unde domnește o atmosferă de nesiguranță și teamă, deși casele sunt apropiate (pe o parte și alta a drumului) și deși sunt izolați de alte sate, localnicii nu se ajută, ci „aproape că se închid în spatele porților" (Operator de teren). În contrast, în alte sate, rețele

sociale interne sunt funcționale, dar este deplâns faptul că nativii plecați „la orașe au copiat, din păcate, manifestările nocive pe care le-au văzut în jurul lor" (Preot) și nu-și mai vizitează părinții la fel de des ca înainte, nu mai construiesc un pod simbolic, care să conecteze comunitatea satului la ce se întâmplă în exterior.

> Aici, la țară, lumea se află într-o relație de permanentă cercetare, cunoaștere, de întrajutorare, de tovărășie. Mulți sunt rude între ei, mai pe departe toți din sat sunt înrudiți și se ajută. Chiar și vecinii dau o mână de ajutor. Un alt fenomen cu care m-am confruntat, vin oamenii și-mi spun că sunt părăsiți de cei din familia lor și de rudele lor cele mai apropiate, copiii, nepoții de pe la București, de pe la Giurgiu. Din ce în ce mai rar se îngrijesc de soarta lor, de viața lor, vin din ce în ce mai rar să-i viziteze, să-i ajute. Când vin, vin numai ca să ceară, să pretindă avantaje materiale, să plece cu portbagajul plin de legume, să ceară bani de la niște bătrâni care sunt neputincioși și care abia strâng pentru traiul zilnic. (Preot, comuna Daia, județul Giurgiu)

În zonele sărace urbane, gospodăriile aflate în situație de criză generalizată sunt semnificativ mai puțin integrate în rețele sociale, chiar și prin comparație cu gospodăriile în sărăcie extremă. Resursele pe care ei le pot pune în comun în cadrul unei rețele sunt similare cu cele ale gospodăriilor în sărăcie extremă, dar așteptările și grupul de referință sunt plasate la nivelul celor non-săraci sau a celor în situație de normalitate critică. Clivajul dintre cele două, între posibilități și așteptări, nu este rezolvat cu succes de cele mai multe gospodării în situație de criză generalizată și, astfel, ei rămân în mai mare măsură neintegrați în rețele sociale.

Ajutorul primit: Comparația cu întreaga populație a mediului rezidențial arată clar cât de fragile sunt rețelele sociale din zonele sărace (Tabel 46). Resursele ce pot fi mobilizate sunt atât de reduse, încât nu ajută gospodăriile să își acopere nevoile sau să dea răspunsuri valide la situația de criză în care se află. Dintre toți cei integrați în rețele, doar o parte și primesc ajutorul de care au nevoie. Cel mai răspândit tip de ajutor este împrumutul bănesc, dar și acesta este primit de doar 35% din gospodăriile din zonele sărace rurale și doar 42% în zonele sărace urbane. Restul formelor de ajutor sunt și mai rare. Oricum, chiar și atunci când este obținut, acesta nu permite rezolvarea problemei, ci doar „păcălirea" acesteia.

Interesant de sesizat două lucruri. Primul este că, din nou, în mediul rural, nu există diferențe semnificative între tipurile de rezidenți, formele de ajutor primite prin rețele sociale fiind aceleași la nivelul întregii comunități.

Tabel 46 Gospodării din zonele sărace şi rețelele lor sociale în funcție de tipurile de ajutor pe care le primesc sau le oferă

	Zonele sărace din sate			Zonele sărace din orașe			
	Rural național	Total zone sărace	Urban național	Total zone sărace	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Non-sărăcie
Primesc ajutor în:							
- bani	71,3%	35,1%	74,4%	42,3%	41,4%	34,3%	54,4%
- alimente sau haine	*	20,6%	*	39,3%	42,8%	33,0%	46,8%
- muncă	76,4%	31,5%	63,4%	23,8%	20,3%	13,5%	47,3%
- supraveghere copiii**	64,8%	24,0%	55,6%	29,2%	24,6%	12,1%	48,0%
- treburile casei	67,9%	16,0%	59,7%	26,3%	22,2%	18,1%	45,9%
- susținere morală	*	19,4%	*	36,8%	33,6%	21,1%	55,4%
A primit ajutor într-o formă sau alta	90,2%	47,6%	89,8%	57,0%	57,5%	47,7%	52,6%
Nu au nevoie de ajutor***	20,4%	0,0%	27,3%	5,9%	3,3%	3,4%	20,7%
Au nevoie de ajutor, dar nu au pe nimeni	9,8%	51,9%	10,2%	37,1%	39,2%	48,9%	26,7%
Oferă ajutor în:							
- bani	*	20,8%	*	25,9%	20,4%	15,3%	30,2%
- alimente sau haine	*	13,4%	*	22,5%	20,3%	16,4%	25,0%
- muncă	*	24,6%	*	16,7%	16,1%	12,5%	19,0%
- supraveghere copiii**	*	9,6%	*	11,2%	13,4%	8,5%	8,6%
- treburile casei	*	8,6%	*	11,2%	13,0%	9,7%	12,1%
- susținere morală	*	13,3%	*	24,3%	23,7%	13,1%	27,8%
A oferit ajutor într-o formă sau alta	*	39,6%	*	47,8%	41,4%	31,8%	56,9%
Număr de cazuri		203		961	261	176	116

Sursa: Date la nivel național din *Probleme Sociale, Standard de Viață şi Economie Informală*, ICCV, 1998.

Note (Tabel 46): * Nu sunt estimate la nivel național. ** Sunt considerate doar gospodăriile în care sunt copii în întreținere. *** La nivel național urban şi rural, în categoria celor care nu au nevoie de ajutor sunt incluși cei care au primit ajutor, dar au declarat că acesta a fost „lipsit de importanță" sau că s-ar fi „descurcat şi fără acesta". Datele la nivel național se referă la persoane de 18 ani şi peste, în timp ce datele la nivelul zonelor sărace se referă la gospodării.

Al doilea lucru se referă la non-săracii din zonele sărace urbane. Chiar dacă, prin comparație cu ceilalți rezidenți, aceștia reușesc să mobilizeze resurse mai importante, ele rămân semnificativ mai reduse decât cele la nivelul întregii populații din mediul urban. Rețelele sociale ale non-sărăciei par mai funcționale, dar, în același timp, sunt afectate de localizarea în zonele sărace. Pe de o parte, sunt deprivați de ajutor din interiorul comunității, 1) pentru că ceilalți rezidenți nu au ce resurse să ofere, 2) din cauza „invidiei, sunt invidioși" și, pe baza principiului să-moară-și-capra-vecinului, „dacă se întâmplă, să zicem, să ardă casa unuia, altul sare să-i dărâme casa de tot, nicidecum să-l ajute", și 3) deoarece „noi suntem deosebiți, avem studii, avem serviciu, ori aici sunt oameni de condiție sub medie". Pe de altă parte, prin comparație cu ceilalți rezidenți ai zonelor sărace, non-săracii au schimburi mai frecvente cu persoane (în special rude) din afara zonelor. Totuși, aceste schimburi reprezintă doar o mică parte din totalul schimburilor în care sunt angajați. Deprivarea non-săracilor de ajutorul pe care îl oferă de obicei cei din imediata vecinătate combinată cu lipsa unor rețele sociale extinse în afara zonelor sărace îi face chiar și pe „bogații" acestor zone să sufere de un deficit de capital relațional.

Gospodăriile beneficiare de ajutor au fost rugate să aleagă dintre cele șase forme pe „cel mai important". Ierarhia rezultată are pe primul loc ajutorul în bani, urmat de cel în alimente și haine și, la mare distanță, de susținerea morală și ajutorul în muncă. Ajutorul în bani și supravegherea copiilor în lipsa părinților sunt considerate cele mai importante, cu precădere de către cei din gospodării în situație acută de nevoi. Cei în situație de normalitate critică, mai ales persoanele în vârstă din mediul rural, menționează ajutorul în muncă. Persoanele din gospodării non-sărace optează pentru susținere morală drept sprijinul cel mai important în efortul de adaptare la deficitul lor de integrare atât în zonă, cât și în afara acesteia. Persoanele ajunse în sărăcie extremă sunt cele care aleg ajutorul în alimente și haine (de altfel, sunt singurii) drept forma de ajutor cea mai importantă pentru gospodăriile lor.

Este surprinzătoare lipsa de variație cu privire la partenerii care le oferă ajutorul. Fără diferențe, la sate și la orașe, în non-sărăcie sau în sărăcie extremă, toți rezidenții zonelor sărace primesc ajutor de la rude, mai ales cele localizate în interiorul zonei, și de la vecini. Singura notă distinctă este dată de gospodăriile în sărăcie extremă și în situație de criză generalizată care adaugă celor două grupuri, categoria „alții", ce se referă la instituții precum biserică, „la pomeni" sau comunitatea religioasă (pocăiți, adventiști, penticostali etc.), organizații neguvernamentale și Direcțiile pentru Protecția Copilului.

Ajutorul oferit: Subestimarea ajutorului primit și supraestimarea ajutorului oferit prin rețele sociale reprezintă o regulă generalizată dovedită de nenumărate studii. Ținând cont de această regulă, devine evident cât de mică este ponderea gospodăriilor din zonele sărace care oferă ajutor, fără să primească bani sau produse în schimb (Tabel 46). Conform declarațiilor lor, doar cei din gospodăriile non-sărace oferă și, în egală măsură, primesc ajutor, către și de la alții. Restul rezidenților din zonele sărace integrați în rețele sociale par să ocupe mai degrabă poziții de beneficiari, decât de ofertanți de sprijin.

Ajutorul este oferit vecinilor în mai mare măsură decât rudelor și niciodată prietenilor. În mod firesc, fiecare oferă ceea ce poate: ajutorul în bani este specific celor în non-sărăcie, pe când gospodăriile în sărăcie extremă din rural sunt cele care, în mai mare măsură, oferă ajutor în muncă.

Rețelele sociale sunt concentrate în interiorul zonelor, ceea ce diferențiază populația din zonele sărace de restul țării. Adică, schimburile de bunuri și servicii au loc, aproape în totalitate, între rezidenții zonelor; doar cei din gospodării în non-sărăcie primesc și oferă ajutor altora, din afara zonei, într-o relativ mai mare măsură. Studii reprezentative național (de exemplu *Barometrul de Opinie Publică*, FSD) arată că majoritatea populației este integrată în rețele sociale cu extindere teritorială mult mai largă, rudele de la țară/oraș fiind menționate foarte frecvent.

În legătură cu rețelele de rudenie care fac legătura dintre orașe și sate, sunt de menționat și diferențele regionale și cele legate de tipul zonelor. În Botoșani, Bistrița Năsăud și, mai puțin, în București, în zonele cu localnici sosiți în oraș din mediul rural încă din anii industrializării, se înregistrează o pondere relativ ridicată a celor cu rude la țară care îi ajută „începând cu cartofi, morcovi,

purcelul pe care îl țin rudele la țară și îl aduc de sărbători". Spre exemplu, în zonele popular denumite ghetou și în cele de blocuri cu mari datorii la întreținere, în luna octombrie în care am realizat cercetarea de teren, am întâlnit frecvent cazuri care nu au putut fi selectate în eșantion pentru că rezidenții erau plecați „să-și ajute la muncă rudele de la țară". Spre deosebire, în orașele din celelalte regiuni ale țării, precum și în toate zonele sărace nou-formate, de tipul gropilor de gunoi sau zonelor industriale dezafectate, astfel de situații nu au fost înregistrate. De altfel, una din explicațiile formării unor astfel de zone, stă tocmai în gruparea acelor familii sărace care nu au posibilitatea de a se retrage undeva la țară.

Oricum, în majoritatea cazurilor, rezidenții zonele sărace fie nu au rude (tineri din orfelinate sau crescuți de bunici, văduvi(e) fără copii, părinții sunt morți și nu au frați), fie au rude în alte localități, dar:

- Nu au relații cu aceste rude ca efect al dezagregării familiale;
- Rudele sunt în aceeași situație de sărăcie accentuată:

> Ce să-mi dea, cu ce să m-ajute, că sunt prăpădiți și ei. Stau atâția îngrămădiți într-o cameră și trăiesc din ce iau pentru munca cu ziua. N-au ce-mi da și nici eu lor. (Discuție de grup cu tineri, zonă de tip ghetou, Sector 6, București)

> Mai ne ajută și soacră-mea, dar are pensie mică, de 700 mii de lei. Mai are datorie și la Casa Pensiilor, îi mai trebuie câte ceva și ei, că e bătrână. Uite, acuma, de exemplu, a rămas fără nici un leu. De când a luat pensia și până acuma, a luat ba ulei, ba zahăr și toate cum sunt scumpe acuma de nu te poți atinge de ele … (Discuție de grup cu mame cu mai mult de doi copii, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

> Am doi copii, dar sunt căsătoriți și fără servicii. Ăsta (cel care locuiește în același oraș) mă vizitează, a fost chiar ieri, dar ce pretenții să am, când n-au nici ei? Îmi dă și el când are acolo, 15–20 de mii de lei. Eu nu am cu ce să-i ajut. Mă gândesc cu ce m-or înmormânta ei?! (Bătrână singură, zona Republicii, oraș Brăila, județul Brăila)

De aceea, în zonele sărace, relațiile de rudenie își pierd importanța în favoarea proximității teritoriale, care devine principal element de articulare a rețelelor sociale.

11.2 Relații de întrajutorare

Laura Surdu

Înăuntrul zonelor sărace, soluția la lipsa cronică de resurse, care este generalizată, ia forma relațiilor de întrajutorare, bazate, în aproape toate cazurile, pe așteptări de reciprocitate. Excepție par să facă doar relațiile de întrajutorare între copii și părinți, unde reciprocitatea nu este așteptată, cel puțin la nivel declarativ. Funcția principală a relațiilor de întrajutorare din zonele sărace este de a asigura supraviețuirea actorilor implicați. Cel mai adesea, acestea iau forma împrumutului de sume mici de bani (de ordinul zecilor de mii de lei) sau de alimente de primă necesitate, acordate/luate pe o perioadă scurtă de timp (mai puțin de o lună), care are loc în special între rude sau între vecini.

Un ajutor mai substanțial se acordă de regulă între rude. Principalul flux este între copii și părinți, alte rude (unchi, veri, nași) fiind mai rar implicate. Ajutorul este mai ales de natură materială (alimente, bani, îmbrăcăminte), dar poate consta în unele cazuri și în prestarea unor servicii, precum activități de menaj sau îngrijirea copiilor.

> (Cine vă aduce dvs. mâncare?) Fata de la Constanța și ginerele meu. (Și cum vă aduc de mâncare?) Cu mașina. Și-mi aduc pentru două săptămâni. (În afară de mâncare, cu ce vă mai ajută fata dvs.?) Cu bani când nu-mi ajung […] Mai îmi aduce fata și câte o pereche de pantaloni, o flanea. (Și când sunteți bolnav vă ajută cineva?) Decât fata. (Interviu bătrân singur, comuna Daia, Județul Giurgiu)

> (Atunci când aveți nevoie de sprijin, indiferent de ce natură ar fi el, cine vă ajută?) Unchiul și naș̦a. (În ce fel vă ajută?) În primul rând material că asta avem nevoie. (Dvs. pe cine ajutați?) Pe alții mai săraci ca noi. (Interviu cu familie de șomeri, comuna Daia, Județul Giurgiu)

> Cât a fost de amărât, văr'miu ăla, ne-a crescut un purceluș. Ne-a trimes săracu'. Mai repede îți dă ăla săracu' ca ăla bogatu'! Că ăla bogatu nu știe ce e sărăcia. Ăla săracu știe! (Discuție de grup cu tineri care nu au intrat pe piața muncii, oraș Drăgănești Olt, județul Olt)

Vecinii intervin adeseori atunci când subiecții se află în nevoie imediată. De obicei, vecinii își acordă reciproc un ajutor de o valoare mai mică decât cel presupus de relația de rudenie sau își fac unii altora servicii. Deși de o valoare mai mică, ajutorul acordat între

vecini are o frecvență mai mare decât cel acordat între rude. Sfera vecinătății însă, din partea căreia se solicită și se așteaptă ajutor, se rezumă la vecinii de scară sau la cei din casele alăturate. Cu cât se află mai aproape unii de alții, cu atât oamenii își acordă în mai mare măsură ajutor reciproc. Proximitatea spațială este liantul încrederii, care stă la baza relațiilor de întrajutorare între săracii din zonele sărace. Vecinii care nu intră în jocul întrajutorării sunt etichetați „zgârciți" și sunt sancționați de comunitate prin excludere.

> F1: Eu am vecina, două case mă desparte. Este paralizată, eu îi spăl rufe, eu curățenie în casă. Dacă e ceva, tot timpul, strigă peste gard: vino că-s bolnavă sau nu pot să mă mișc din casă. F2: M-am dus la tușa lu' Marinică, dă-mi și mie, bre, zic, niște făină să fac o pâine. Și-mi dă o lingură ș-un pahar de ulei, până iau eu alocația. Și-mi dă atâta (și arată prin gesturi cantitatea de ulei primită). Pot să fac mâncare cu uleiul ăla? L-am trimis pe ăl' mic: du-te mamă și du-l înapoi. F1: E una singură femeia. F2: E și zgârcită. F3: M-am dus să cer de la vecina mea un pahar de vin și mi-a cumpărat o sticlă și o pâine la 7.500 lei. Este adventistă. F4: Sunt mai cu inimă. F3: Am un vecin care nu-i adventist și ăla îmi dă dacă mă duc (la el). Zice: când mi-i dai zăpăcito înapoi? Lasă, bre, zic, să fii mata sănătos, că ți-i dau eu înapoi. Am datorie la ei. (Discuție de grup cu mame cu mulți copii, oraș Babadag, județul Tulcea)

> Îmi lasă cheia (când sunt plecați) sau îmi spune: vezi că am nepotul singur, și noi îl supraveghem. Ne ajutăm, de exemplu, eu sunt instalator, se întâmplă ceva la vecinul la (etajul) doi, la trei, te duci și îi repari, că, până la urmă, mă afectează și pe mine. (Cuplu fără copii, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

> Chiar cu vecina asta (arată către o persoană), când mi-am rupt mâna, ea a venit și m-a dezbrăcat și m-a îmbrăcat cu hainele curate. Astea (arată alte persoane) au chemat salvarea, salvarea m-a luat, m-a dus până acolo și m-au adus înapoi, că a zis: ce, să dorm acolo? Să mă aducă acasă. Și tot ea mi-a făcut un algocalmin. (Discuție de grup cu romi, zona Tihuța, București)

Ajutorul vecinilor este de asemenea menționat în momente de criză, cum este o înmormântare.

> La noi se ajută foarte mult credincioșii între ei. S-au obișnuit ca la greutăți, la înmormântare, la nuntă, să ajute fiecare familie, fiecare contribuie cu bani, cu alimente, cu tot ce trebuie. (Preot ortodox, oraș Nucet, județul Bihor)

> Uite, se mai ajută când moare un mort, ăla zece lei, ăla zece lei, ăla cinci mii, ăla zece mii, ăla 15 mii. Când moare cineva și e prea sărac, peste fire, cât are omu' pe la casa lui: ia mă colea 100 de mii,

> dacă are, și duceți-l pe săracu', că nu are de nici unele. Da, se mai ajută, că nu poate să țină mortu-n casă împuțit. (Discuție de grup cu romi, zona Stadionului, oraș Drăgănești-Olt, județul Olt)

Cel mai des, întrajutorarea între vecini se face sub forma împrumutului. Banii sau produsele sunt restituite la termene scurte (de la câteva zile, până la cel mult o lună), cu ocazia primirii unor drepturi bănești, precum pensia sau alocația pentru copii. Oricum, împrumutul între vecini, în forma bănească, în cazul membrilor zonelor sărace, este o formă de întrajutorare din ce în ce mai rară, datorită agravării stării de sărăcie și a faptului că subiecții nu dispun de resurse suplimentare, nici măcar pentru perioade foarte scurte de timp. În aceste condiții, împrumutul între vecini, în bani, este completat de o formă nouă de împrumut și anume cumpăratul pe datorie direct de la patronul magazinului din localitate sau din imediata vecinătate a locului de rezidență (buticul de lângă bloc).

Tabel 47 Cumpărarea pe credit în zonele sărace

	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Non-sărăcie	Zone sărace
Zonele sărace din sate:				
- Gospodării care cumpără pe credit	50,0%	54,0%	42,9%	47,0%
- Datoria medie (EURO)	8,2	22,9	39,5	20,4
- Venit pe membru, pe lună (EURO)	8,0	10,5	67,3	34,0
Zonele sărace din orașe:				
- Gospodării care cumpără pe credit	44,2%	40,3%	16,4%	35,1%
- Datoria medie (EURO)	13,0	25,1	19,3	19,5
- Venit pe membru, pe lună (EURO)	12,3	16,7	59,0	32,4

Notă: Este utilizat cursul de schimb BNR pentru octombrie 2001: 1 EURO = 28.318 Lei.

Împrumutul bănesc este considerat a fi o formă riscantă de a face față situației materiale precare a gospodăriei. Dată fiind nesiguranța veniturilor lor, rezidenții zonelor sărace încearcă, pe cât posibil, să evite împrumutul unor sume mari de bani, căci se știu în situația de a nu-i putea înapoia.

> (Dacă aveți vreo problemă într-o zi și nu găsiți bani, aveți la cine să apelați?) De regulă ne gospodărim în așa fel încât să nu mai ajungem să cerem. Dar sunt oameni care nu au unde să apeleze, și nici nu te ajută nimeni. (Dar vecinii nu se ajută între ei?) Dar de ce să mă duc eu să cer de la dumneata, când eu nu am? Dumneata de

> unde ai? Aceiași suntem. Nu am curaj. De multe ori faci să ai și să nu te duci să ceri. Dacă apuci să te împrumuți azi o sută, maine o sută, te-ai terminat. Chiar dacă ai luat șomajul, te trezești că nu mai ai bani, că trebuie să-i dai. Și te trezești că rămâi dator pe mai multe luni. De aceea cauți să nu faci nici împrumuturi. (Discuție de grup cu șomeri, oraș Babadag, județul Tulcea)

Un alt tip de împrumut pe care și-l oferă reciproc familiile aflate în nevoie constă într-o cantitate mică de mâncare gătită sau din ingrediente de bază pentru prepararea mâncării (o lingură de ulei, de oțet, de zahăr, o mână de orez etc.).

> F1: Singurul ajutor pe care-l avem sunt vecinii, ne ajutăm care cum putem. Care are mâncare mai multă pe ziua respectivă și știe că eu nu am sau el nu are, deci ne ajutăm noi între noi cu farfuria de mâncare pe scară. Nu e de râs, dacă stați aici la noi o zi întreagă să vedeți cum se duc farfuriile de mâncare de la un vecin la altul. Cu pâine, dacă zic că n-am pâine azi la copii, se găsește ori la ea care are, ori la ea, ori la ea, ori dacă ea n-are pâine în ziua de azi, noi punem mână de la mână și ne strângem unu cu altu, că n-avem ce să facem, asta e situația, e chiria mare și nu se poate face față. (Discuție de grup, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

> (Cum vă înțelegeți cu oamenii acolo unde stați? Vă ajutați? Cum vă ajutați?) F1: Dar cu cine să ne-ajutăm? F2: Cu ce să ajutăm, dacă suntem și noi săraci? Dacă cere unul ceapă sau o … ceva și am, atuncea, da, dar dacă nu am, de unde? F3: Sau un pic de sare sau un pic de oțet, facem o mâncare. Dar, asta e tot. F1: Azi dimineață n-am avut zahăr, am mers la vecina. (Discuție cu mame cu mulți copii, romi, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

În acord cu gradul redus de integrare al rețelelor sociale din zonele sărace, o mare parte din interviuri vorbesc fie despre „eu nu am pe nimeni să m-ajute", fie despre „n-au posibilitatea, domnule, nici vecinii, suntem toți săraci, degeaba mă duc la un vecin să cer o sută de mii până mâine, că n-am nici de unde să-i dau înapoi și n-are nici el să-mi dea bani" și, în cazuri mai rare, „fiecare e doar pentru el, nu se mai ajută unul cu altul".

11.3 Timp liber în zonele sărace

Laura Surdu

Rezidenții zonelor sărace adoptă aceleași modele de petrecere a timpului liber precum segmentul de populație cu caracteristici asemănătoare – nivel redus de educație și nivel redus de venituri.

Însăși noțiunea de timp liber este lipsită de semnificație în cazul săracilor din zone sărace. Preocupările de timp liber presupun investiție de resurse materiale de care subiecții nu dispun. Dincolo de acest fapt, pentru majoritatea femeilor, care sunt casnice, noțiunea de timp liber este cu atât mai lipsită de semnificație. Timpul acestora este ocupat cu îngrijirea copiilor și cu diverse activități de menaj, astfel încât încadrarea acestor activități în categoria celor de loisir este nepotrivită. Mersul la un spectacol, la un film, lectura unei cărți, întâlnirile cu prietenii sunt activități de timp liber cvasiinexistente pentru majoritatea subiecților.

Ieșirile în afara gospodăriei sunt mai degrabă ocazionate de nevoia de a obține resurse și mai puțin de nevoi de sociabilitate, de comunicare, de recreere. Oricum, solicitarea unui împrumut de la un vecin, spre exemplu, se constituie și într-un prilej de sociabilitate, mai ales în cazul femeilor care, cu excepția cumpărăturilor, își petrec timpul în interiorul gospodăriei. În absența resurselor, mersul la cumpărături nu se constituie într-o activitate de timp liber, ele fiind minimale și direcționate strict către bunuri de primă necesitate.

> (Și cum vă distrați?) Mai ieșim așa, la poartă. În curte, cu vecinii stăm de vorbă. (Discuție de grup cu șomeri, romi, oraș Drăgănești Olt, județul Olt)

Motivul principal pentru care subiecții nu se angajează în activități de timp liber îl constituie lipsa resurselor materiale. Nu au bani, nici haine, nici dispoziție pentru astfel de lucruri. Vizitele la cunoscuți și/sau rude, privitul la televizor (acasă sau la vecinii care au televizor), consumarea unor băuturi răcoritoare sau a unei „votci mici" la barul sau cofetăria din localitate sunt considerate mici evenimente, la care subiecții participă cu o frecvență relativ scăzută (de exemplu, cu ocazia primirii alocației).

> D-apoi așa avem timp liber, să zicem duminica, dar bani pentru distracție nu avem. Televizor nu avem. Mai mergem până la soră-mea, până la bunică-mea, că trăiește, are 92 de ani. Dacă mai avem

> atâta să bem un suc, mergem până la cofetărie. (Interviu familie șomeri, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

> S-au făcut foarte multe cârciumi și bufete ca peste tot locul și, față de înainte de '89, capacitatea cârciumilor a crescut de zece ori. Deci, mai mult stau sângeorgenii în cârciumă acuma, la povești, lângă o votcă mică. Înainte, luau votca mare și o luau din loc și, acuma, stau lângă o votcă mică și stau mai mult în cârciumă. Deci, stau cu mult mai mult și povestesc în mod liber despre orice. (Fost primar, monograf al satului, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

Chiar simpla socializare, la o cafea, cu vecinii, poate alunga pe moment grijile cotidiene. Îndeosebi femeile își petrec o parte din timpul liber stând de vorbă cu vecinele despre problemele pe care le ridică traiul cotidian. Acest mod de împărtășire a experiențelor și de căutare, împreună, a soluțiilor la problemele cotidiene și de viață, poate fi considerat o formă primară de terapie.

> (Și ce faceți toată ziua?) Facem de mâncare, dacă avem, și dacă nu, spălăm vasele și un pic de curățenie și atât. După aceea, stăm de vorbă, dacă avem cu cine. (Unde stați de vorbă?) Vine vecinele. (Și despre ce vorbiți?) F1: Necazurile noastre. La alții spunem necazurile noastre. F2: (Vorbim despre) Ce facem mâine de mâncare. F1: Dacă n-avem la cine să spunem necazurile noastre, măcar între vecine să ne spunem. (Discuție de grup cu mame ai căror copii beneficiază la școală de mâncare, oferită de Asociația „Familia Copilului", romi, comuna Sângeorgiu Mureș, județul Mureș)

Bărbatul și femeia participă în mod diferit la activitățile de timp liber, acest lucru întărind distribuția diferențiată a rolurilor în familie. În cazul femeilor, dimensiunea de gen se combină și cu cea de vârstă. În timp ce tinerele mai merg la bar, la iarbă verde sau la discotecă împreună cu tinerii, femeile mai în vârstă practică mai ales mersul la biserică.

> F1: Mergem la pădure cu sora, cu prietenii. M1: La o bere cu tovarășii, patru, cinci suntem. (La discotecă mergeți?) F2: Da, sâmbăta și duminica, e mai multă lume, da' în timpul săptămânii nu este. M2: Eu unul recunosc că nu mă duc. (La biserică vă duceți?) F2: Așa, rar. M2: La biserică se duc în special femei bătrâne, în etate, mai puțin tinere. (Discuție de grup cu tineri, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

> Bărbații mai iese la cârciumă, se întâlnesc, dar femeile, noi nu (mergem la cârciumă), ne strângem la biserică. (Discuție de grup cu femei, comuna Santa Mare, județul Botoșani).

Participarea la petreceri, nunți sau botezuri este practic inexistentă, deși unii subiecți și-ar dori să fie prezenți la asemenea activități.

Copiii și adolescenții din zonele sărace sunt lăsați să-și organizeze singuri timpul. Șederea în fața blocului sau în fața casei, în găști de cartier, fumatul, consumul de alcool au devenit, pentru aceștia, activități de petrecere a timpului liber.

> La copiii mei le lipsește zâmbetul de copil, ei nu știu să mai râdă, să se mai bucure de viața asta. De asta stau și le spun câteodată la copiii mei: mă, copilăria mea a fost frumoasă, eu am știut să trăiesc, am știut să mă joc, dar voi nu mai știți nimic. Ce știu copiii acuma? Să se dea după colț, să caute un chiștoc, să fumeze, pentru că în casă ce să vadă? (Discuție de grup cu mame cu mai mult de doi copii, romi, oraș Drăgănești Olt, județul Olt)

Prin urmare, modelele dominante de petrecere a timpului liber includ activități care nu depășesc granițele zonelor sărace, rezidenții acestora nefolosind facilitățile pentru petrecerea timpului liber existente în alte zone din localitate.

11.4 Participare și excluziune socială

Manuela Sofia Stănculescu

Alături de integrarea în rețele sociale, participarea la viața socială este, de asemenea, subscrisă temei excluderii sociale. Din această perspectivă, excluziunea socială înseamnă izolare, lipsă de conectare la sistemele de informare și comunicare, care fac legătura între indivizi, dar și între individ și colectivitate, precum mass-media sau telefonia. Consumul cultural și modelele de petrecere a timpului liber și măsura în care acestea includ interacțiunea cu instituții culturale (bibliotecă, teatru, cinema etc.) sau cu restaurante, baruri, stadioane, parcuri și alte facilități comunitare, integrarea bancară, participarea săracilor la investiții, credite, asigurări, sunt toate discutate sub pălăria cuprinzătoare a conceptului de excluziune socială definită prin non-participare socială.

Discuția subiectelor de mai sus trebuie ajustată la contextul specific țării noastre. Este lipsit de sens să discutăm despre integrarea bancară a săracilor din zone sărace, atât timp cât creditele, investițiile, acțiunile sau asigurările sunt comportamente inovatoare, puțin

răspândite până și la nivelul antreprenorilor din România. O situație similară este participarea socială măsurată prin gradul de utilizare a unor instituții culturale precum teatre și muzee, în mediul rural și chiar în orașele mici ale țării, unde aceste instituții sunt inexistente. Forțat ar fi să deschidem și subiectul vacanțelor, care sunt comportamente de timp liber cu incidență redusă la nivelul întregii populații: doar 27% dintre indivizii din mediul urban și doar 11% dintre cei din mediul rural și-au petrecut vacanța undeva în afara localității de domiciliu, cu precădere cei cu educație cel puțin medie, ceea ce nu este cazul în zonele sărace (*Barometrul de Opinie Publică*, FSD, 1999). Chiar și în aceste condiții, este demn de menționat că în unele dintre satele mici, periferice și sărace „sunt oameni care n-au ieșit de aici din sat de 10–15 ani sau poate și mai mult" (Medic).

Tabel 48 Gospodării din zonele sărace care în toamna anului 2001 aveau în stare de funcționare televizor şi telefon, pe tipuri de sărăcie

	Național	Total zone sărace	Tip4. Sărăcie extremă	Tip3. Situație de criză generalizată	Non-sărăcie
RURAL					
- Televizor alb-negru	49,4%	45,5%	44,8%	40,0%	50,0%
- Televizor color	36,4%	30,6%	6,9%	24,0%	57,1%
- Telefon	17,6%	3,2%	0,0%	0,0%	10,7%
URBAN					
- Televizor alb-negru	25,2%	27,0%	20,7%	32,4%	31,3%
- Televizor color	76,2%	40,2%	13,0%	19,9%	85,3%
- Telefon	65,7%	24,1%	3,1%	4,5%	74,1%

Sursa: Date la nivel național urban Panduru et al, INS, 2001.

Zonele sărace sunt eterogene cu privire la gradul de conectare al gospodăriilor la sistemele de informare și comunicare. Gospodăriile în sărăcie extremă și cele în situație de criză generalizată sunt conectate la exterior într-o pondere considerabil mai mică decât la nivelul populației. În contrast, non-săracii din zonele sărace urmează modele asemănătoare populației și nu asemănătoare vecinilor săraci.

Majoritatea celor lipsiți de mijloace de informare și de comunicare sunt tocmai cei care nu sunt nici integrați în rețele de schimb social. La aceste lipsuri se adaugă concentrarea în zone dominate

de sărăcie, segregate teritorial, se mai adaugă excluderea de pe piața oficială a muncii, lipsa de acte (de identitate sau de proprietate) și dificultăți de acces la sistemul de redistribuire a bunăstării. Cu alte cuvinte, în jur de un sfert dintre gospodăriile sărace din zonele sărace (aflați în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată), atât în mediul rural, cât și în mediul urban, sunt decuplați de la fluxurile de resurse, de oportunități, de comunicare și de informații, deci sunt excluși social. La aceste gospodării se adaugă cazurile izolate de alcoolici, precum și cele de persoane cu probleme de sănătate mentală.

În concluzie, spre deosebire de populația țării, rezidenții zonelor sărace suferă de un deficit de integrare. Rețelele sociale sunt fragile, sunt de mici dimensiuni, sunt bazate pe „legături slabe" (*weak ties*) fiind construite pe principiul proximității, sunt rețele de vecini-săraci-din-zone-sărace, ceea ce se traduce în incapacitate de mobilizare a unui suport consistent care să ajute constituenții să dea răspunsuri valide la situațiile critice cu care se confruntă. Conectarea la fluxurile de informații și comunicare este de asemenea slabă, principalul liant dintre rezidenții zonelor sărace și exterior constituindu-l televiziunea, dar și aceasta cu o acoperire deficitară. În aceste condiții, dezvoltarea „culturii de cartier" este un corolar firesc.

11.5 Zonele sărace, teamă, rușine și delincvență

Manuela Sofia Stănculescu

Literatura de specialitate, în special studiile din Marea Britanie (Alcock, 1997), arată că cel mai înalt nivel al activităților criminale și al amenințărilor de tip criminal sunt înregistrate pentru grupurile în general deprivate și pentru zonele cu deprivări multiple. În acest mod este discutată relația dintre delincvență și *noua sărăcie*/excluziune socială. Discuția se desfășoară și la nivelul statisticilor referitoare la starea de infracționalitate (în zonele sărace), dar și la nivelul subiectiv al modului în care populația rezidentă percepe zona drept periculoasă sau nu, se teme pentru siguranța personală și a bunurilor pe care le dețin sau nu, este marcată de rușinea de a locui într-o zonă rău famată sau nu.

Pe de o parte, lipsa de educație și cultura de cartier împiedică oamenii de la interacțiuni sociale în afara zonei, datorită absenței unui vocabular adecvat, adoptării unui limbaj (jargon de cartier) nedezirabil social, lipsei unor capacități de relaționare socială, fără să reprezinte însă un obstacol în interacțiunea cu cei asemenea. Pe de altă parte, teama și rușinea sunt factori ai excluziunii sociale, căci minimizează relațiile sociale atât în interiorul, cât și în afara zonei de rezidență. Oamenii, dacă se tem, se feresc să iasă din casă la anumite momente ale zilei, se feresc să lege relații cu alții din comunitate, deci interacționează mai puțin în interiorul zonei; oamenii, dacă le este rușine, evită să spună unde locuiesc, nu invită colegii și prietenii în vizită de teama de a nu li se transfera stigma zonei de rezidență, deci interacționează mai puțin și în afara zonei.

Referitor la zonele sărace din România două distincții sunt necesare, una care ține de mediul de rezidență și cea de-a doua care se referă la tipurile de delincvență cele mai frecvente în aceste zone.

În satele studiate, conform autorităților, activitatea infracțională este practic inexistentă, eventual cu excepția unor mici evenimente de tulburare a ordinii publice, deoarece „în comună sunt oameni liniștiți" și „lucrătorii de poliție își fac foarte bine datoria și asta este o comună unde se asigură liniștea și ordinea publică". În sate în care zonele sărace sunt heteroidentificate drept comunități de romi, delincvența se referă la „iau banii de la alocație, se îmbată și fac scandal la bar", „mici furturi din curțile oamenilor" sau conflicte între diferitele neamuri de romi, acolo unde acestea există.

> Da, privitor la alcool, avem multe prăvălii cu băuturi. Majoritatea țiganilor își folosesc pe băutură banii care îi primesc pentru copii. Copiii lor nu gustă un covrig din banii ăia. (Primărie, comuna Chiscani, județul Brăila)

În cazuri extreme, autoritățile menționează alcoolismul drept problema unui întreg sat (care nu este de romi): „sunt inconștienți, au devenit alcoolici", ceea ce explică de ce acest sat „s-a menținut târâș-târâș". De altfel, în majoritatea satelor, cu excepția micului furt, restul tipurilor de delincvență sunt puse pe seama consumului ridicat de alcool, care reprezintă o „meteahnă, care nu ține cont de sărăcie sau bogăție".

> Satul are doar un magazin la care se găsesc aproape numai băuturi alcoolice. Într-un sat vecin (celui inclus în studiu) chiar poștașul și-a deschis cârciumă, concetățenii putând astfel să-și bea în avans alocațiile copiilor sau diversele pensii. (Primărie, comuna Santa Mare, județul Botoșani)

> Suferă de alcool. Multe familii suferă din cauza asta, că omul sau chiar și femeia este alcoolist. Sunt foarte mulți bețivani în sat. S-a furat de aici, de acolo, dar nu pot să spun că numai bețivanii sunt cei care fură. Din păcate, sunt foarte multe furturi în sat. (Preot reformat, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

Din punctul de vedere al localnicilor, viața satului nu este atât de liniștită pe cât pare. Mai ales în satele mici, izolate și îmbătrânite pe care le-am studiat, mediul social este dominat de teamă, atunci când există un agresor (sau un grup de agresori) care supune vârstnicii unei asemenea presiunii, încât aceștia se închid în spatele porților. În acest caz vorbim de o atmosferă dominată de teamă, cu efecte puternice asupra relațiilor sociale comunitare. În celelalte sate, se povestește despre bătăi, certuri și șicane între vecini, furt de lemne din pădure, dar teama este redusă, fiind limitată la teama de a nu fi furat; când întreaga avere se reduce la trei găini, furtul uneia dintre ele reprezintă o pagubă importantă.

Rușinea de a locui într-un sat sau altul nu am întâlnit-o în nici una din comunitățile studiate. Interesant de observat că unii intervievați au ținut să sublinieze limpede, că „acum, sărăcia nu mai este o rușine". Acest fapt indică o schimbare de ideologie, oamenii vorbesc cu ușurință despre „țară săracă", „comună săracă", „sat sărac", „om sărac", căci rușinea și stigma atașate sărăciei par să fi dispărut în lumea satului, pentru că sărăcia nu mai este individuală, ci are cauze de natură structurală.

Zonele sărace urbane sunt mult mai pestrițe. Lumea este numeric mai multă, mai amestecată, provenită din toate părțile țării, ceea ce crește probabilitatea ca aceste zone să fie mai periculoase decât satele. Conform reprezentanților locali ai poliției, zonele cu infracționalitate mai ridicată decât la nivelul localității, în care poliția a fost nevoită să intervină frecvent în anul 2001 sunt: comunitățile formate în apropierea gropilor de gunoi sau care trăiesc din acestea (cum este cazul zonelor de tip Cotorga), zonele de foste cămine muncitorești, popular denumite ghetou, precum și zonele industriale dezafectate. Cu toate acestea, în cele mai multe cazuri, informația este completată cu faptul că zonele de infracționalitate și zonele de sărăcie se suprapun doar parțial (de exemplu, pentru că cei din zonele sărace fură din zonele bogate și prin urmare, intervențiile sunt în zonele bogate ale orașului) și, cu observația că infracționalitatea este mai ridicată doar în termeni relativi, zonele sărace versus zonele „mai bune", dar nu include decât în rare

cazuri „marea infracționalitate" (omoruri, violuri, jafuri, tâlhării). Deci, zonele sărace sunt mai degrabă zone de „mică infracționalitate", de contravenienți și nu de infractori.

> În general în orașul Mediaș (n.n. și nu doar în zonele sărace) nu există un grad ridicat de infracționalitate, circa 10% sunt cu probleme. Acestea apar mai mult sub formă de contravenții de tipul: scandaluri în familii sau cu vecinii pe fondul unui consum ridicat de băuturi alcoolice, jigniri sau, în cel mai rău caz, se ajunge la spargerea de mașini sau de buticuri pentru mâncare sau băutură. (Colonel Poliția Municipiului Mediaș, județul Sibiu)

Asupra predominanței „micii" infracționalități („găinării") insistă toți reprezentanții instituționali. La această caracteristică adaugă atributele de „*sporadic*, unul, două pe an" și, relativ la furturi, *sezonier:* „prin mai-iunie, plângerile populației aproape dispar, pentru că găsesc cu ziua să muncească și, pentru mâncare și bani, renunță la furturile de noapte din curțile oamenilor". Prin urmare, zonele sunt etichetate mai degrabă „liniștite" și nu sunt percepute drept „rău famate", ci doar locuite de oameni săraci și cu nivel redus de cultură.

> (Zona săracă) Nu este rău famată, dar noi nu avem aici niște oameni răi sau așa. Este vorba de sărăcie și de nivelul de cultură. În momentul în care ești sărac nu poți să ai imagine că asta este sărăcia. Eu vă spun că anul acesta noi am început o politică de aranjare a parcurilor. Până acum nu puteai să ții un pom și am avut niște festivități. Festivalul Berii, prima dată când s-a ținut, a fost dezastru. După aceea, oamenii s-au educat, n-au mai rupt flori, n-au mai făcut scandal. Deci, oamenii pot fi educați, dar când n-ai de nici unele, când crești porcul în curte și e mizerie, trăiești ... Adică nu omul e de vină. Dacă ar fi un salariu, dacă ar fi ... oamenii ar fi altfel. (Secretar Primărie, oraș Călărași, județul Călărași)

> Comunitatea (n.n. orașul) este mică și dacă se întâmplă ceva știe toată lumea. La noi nu s-au întâmplat, cu unele mici excepții, când a fost efectiv toată comunitatea zguduită, nu am avut crime oribile, jafuri, tâlhării. Nu, bătăi, găinării din astea, bețivani puși pe scandal dar, cum să spun, stare infracțională nu, din cauza faptului că suntem o comunitate mică și presiunea socială este destul de puternică. (Secretar Primărie, oraș Călărași, județul Călărași)

Cei mai mulți oficiali subliniază înainte de toate consumul ridicat de alcool: „se bea din toate pozițiile, ca să mă exprim poetic. Consumul de alcool însoțește problematica socială, este o consecință." (Șef Serviciu Asistență Socială, Primărie, oraș Bistrița, județul Bistrița-Năsăud).

> Mult alcoolism, deci, puținul pe care îl au, foarte mulți îl dau pe băutură, pentru că așa găsesc o posibilitate să-și înece necazul, cum se zice la români. (Preot ortodox, zona Dacia care include Dallas, oraș Iași, județul Iași)

Pe lângă alcoolism, scandaluri, violență de limbaj, furturi din curțile oamenilor și furturi de alimente și băutură din magazine, reprezentanții instituționali locali adaugă la definiția operațională a delincvenței din zonele sărace următoarele:

Lipsa actelor - de identitate - asupra locuinței	Secția 15 are o zonă mărginașă pe lângă IMGB unde sunt niște blocuri foarte urâte, unde stau fără forme legale fel de fel de indivizi. Este zonă muncitorească. Nu v-o recomand noaptea. (Poliție, Sector 4, București)
Furt de electricitate	Zona fabricii de zahăr este cunoscută ca fiind o zonă foarte săracă, unde locuitorii nu beneficiază de principalele utilități publice. Aceasta zonă este „fără evidență", adică nu se știe cine locuiește acolo. Este proprietatea lichidatorilor, iar statutul locuitorilor acestor apartamente este practic inexistent, pentru că ei nu există în evidența furnizorilor de utilități, deși unii dintre ei sunt branșati ilegal la rețeaua de electricitate. (Șef Birou Administrație, Primărie, oraș Babadag, județul Tulcea)
Micul trafic de frontieră	Nu este vorba de bande care comit jafuri sau atacuri la persoană. La noi, datorită granitei, apropierii de Bulgaria, foarte mulți din zona asta se ocupă cu micul trafic (de frontieră), fac trafic cu băuturi, cu țigări, iar bandele de care vă spuneam au un astfel de obiect de activitate, deci sunt organizați pentru așa ceva. (Reprezentant ONG, oraș Călărași, județul Călărași)
Munca la negru sau cu ziua pentru cei care solicită sau beneficiază de ajutor social sau cantină socială	Anchetele (pentru dosarul de ajutor social) se fac și în urma unor informații obținute de la vecini că respectiva persoană lucrează. Problema este că nu au cum să demonstreze că acesta mai are și alte venituri pentru că muncește la negru sau ca zilier. (Direcția Generală de Protecție Socială, Sector 3, București)
Comerț neautorizat pus în relație cu neplata impozitelor	Fac comerț și ei nu plătesc la stat nici un ban. Pe când și eu și fiecare om care lucrează legal trebuie să plătească impozit. (Preot reformat, oraș Tg. Mureș, județul Mureș)
Cerșit	Care-s mai isteți lucră la piață, fac comerț la tarabă la piață, așa, sau valutiștii ăștia, care ca peste tot îs, toate punctele unde vedeți, mai mult țigani, români n-am văzut între ei. Restul cerșesc și fură. Asta-i viața lor. Viață țigănească. (Preot ortodox, oraș Bistrița, județul Bistrița-Năsăud)

(continuare)

Prostituție Trafic de carne vie Sinucideri	Da, sunt grupuri cunoscute, deci, tot aici (în zonă), unii prinși, condamnați, deci, așa zișii "pești", care racolau tinere, aduceau chiar din Moldova și sunt și condamnați de aici, din zonă. Mulți în perioada aceasta de după '90 n-au rezistat psihic si avem un număr de sinucideri mult mai mare față de perioada dinainte. Pe zona parohiei noastre, în două luni de zile, avem două sinucideri. (Preot ortodox, zona Dacia care include Dallas, oraș Iași, județul Iași)

Ca regulă generală, nivelul activității infracționale dintr-o zonă este evaluată cu atât mai mare, cu cât ponderea heteroidentificată a rezidenților de etnie roma este mai mare. Cu alte cuvinte, dacă o zonă este etichetată de la început drept „de romi, care nu vor să muncească", întrebările referitoare la delincvența din zonă primesc răspunsuri precum „țiganul nu-l faci să se ducă la muncă, el doar cere" sau „ăsta e țiganul, nu fură de la el, vine la noi, că așa-i țiganul în concepția lui. Dacă găsesc fură, dacă nu îți dau și-n cap."

La nivelul rezidenților din zonele sărace „mica infracționalitate" pare de la sine înțeleasă și funcționează ca o regulă de supraviețuire. Pentru subiecții investigați „mica infracționalitate" este o prezență cotidiană. „Marea infracționalitate", în schimb, este considerată deviantă de la norma de grup proprie acestor comunități, infracțiuni precum crime, violuri, consum și trafic de droguri fiind doar cazuri izolate în zonele investigate. Deci, în această privință, percepția rezidenților este concordantă cu imaginea oferită de către autorități. Totuși, prin comparație, săracii completează lista „micilor infracțiuni" oferită de către autorități, o specifică și o descriu, astfel încât definiția operațională a delincvenței în zonele urbane sărace devine comprehensivă. Să le discutăm rând pe rând.

Comportamentele acceptate ca un dat firesc al sărăciei sunt: alcoolismul, violența domestică și violența de limbaj (scandaluri; folosirea argoului, în special de către tineri). Cel mai adesea subiecții relatează cazuri de violență intrafamilială și între vecini, scandaluri, certuri, toate puse în relație cu consumul de alcool.

Furturile sunt de asemenea frecvent menționate. Fură adulții, dar și copiii: „la struguri nu ne lasă, se mai duc copiii, mai adună, închid ochii (n.n. paznicii) când intră copiii, mai gustăm și noi când aduc copiii" (Familie cu 11 copii, romi, oraș Babadag). Se fură, adică „se completează":

- *hrană:* „urzici, spanac, zarzăre, prune, ce găsim aia mâncăm" (Familie cu 11 copii, romi, sărăcie extremă, Babadag), dar și „cai, capre, găini, tot ce se găsește, chiar și măgarul lui Bujoreanu" (Cuplu de 40 – 50 ani în normalitate critică, Babadag). Se fură din curțile celor din zonă (dacă există), se fură din alte zone din oraș, de la întreprinderi, de la magazine, dar și din satele învecinate: „Vă spun drept aici (în zonă) nu se prea fură că nu au ce, dar în satele astea (din jurul orașului) ba că au rămas fără porci, ba fără păsări." (Cuplu de 40–50 ani, oraș Călărași)
- *lemne din pădure:* „Oamenii sunt parșivi, dacă au văzut că ai venit cu o căruță de lemne, te pârăște, parcă nu toată lumea ar lua lemne din pădure." (Discuție de grup, Babadag) „Păi, dacă mă prinde (în pădure) mă bate sau îmi dă amendă, intri și la pușcărie. Dar eu iau din alea mărunțaie, căzute pe jos, nu fur." (Sărăcie extremă, Drăgănești-Olt)
- *lumânări din cimitir:* „Doi ani de zile am stat și fără lumină și cu lumânări mă descurcam. Mă duceam în cimitir să iau lumânări. Mă gonea pe mine paznicul de acolo, păi, tu vii să iei lumânări (zicea paznicul), păi dacă n-am lumină că mi-a tăiat curentul (răspundea ea). Mă duceam duminica și câteodată luam două, trei, câteodată nu mai luam deloc, că mă gonea". (Discuție de grup cu mame cu mai mult de doi copii, zona Stadionului, oraș Drăgănești-Olt, județul Olt)
- *electricitate:* „V-am spus că am de dat 2.350.000 lei la lumină, că tocmai de aia nu am lumină. Așa că am tras de la vecinul." (Mamă singură cu doi copii, București). Dacă nu se fură, se face trafic cu apă și electricitate: „Blocul nu este racordat nici la apă și nici la curent electric, acestea fiind tăiate cu ani în urmă pentru datorii. Oamenii trebuie să se ducă în alte blocuri pentru apă. La fel și pentru necesitățile fiziologice. Neavând curent, oamenii au apelat la cunoscuții din blocurile vecine. Între blocuri există o impresionantă rețea de fire, sârme și cabluri pentru curent. Fiind la mâna „furnizorilor" de electricitate, adeseori ajung să plătească sume exagerate pentru curent, în fapt, neconsumat de către ei." (Raport de cercetare, Sector 6, București)

Referitor la mijloacele de trai, săracii fac referire la aceleași activități ca și reprezentanții instituționali, dar le privesc într-o altă perspectivă. Atât timp cât nu fură și activitățile lor presupun riscuri multiple pe lângă stigmă socială, căci sunt „activități pe care nimeni nu vrea să le facă", ei nu găsesc „corect" să fie amendați și

hărțuiți pentru activitățile pe care le desfășoară. „Aș vrea și eu serviciu de domn, cu carte de muncă, dar dacă nu găsesc" ajung să practice orice activitate aducătoare de venit disponibilă, chiar și unele aflate la limita dintre legal și ilegal, precum și unele ilegale:

(1) *Comerț ambulant*, practicat cu precădere de către romi. Cumpără produse agricole de la săteni, pe care le vând în târguri, sau cumpără de la târguri fel de fel de produse pe care le comercializează în sate. În unele situații comerțul prin sate este combinat cu munca temporară în străinătate sau cu micul trafic de frontieră. Din străinătate se procură marfa care apoi este vândută prin sate. Toți cei care practică astfel de activități antreprenoriale menționează neplăceri cu poliția, amenzi și confiscări frecvente. Oricum, pentru cei în sărăcie extremă, aceste tipuri de activități țin de perioada de o relativă prosperitate, nemaifiind opțiuni posibile în prezent. În plus, unii tineri în sărăcie extremă, nu neapărat romi, sunt implicați în astfel de activități, dar lucrând ca angajați pentru alții și nu ca antreprenori.

> Înainte (n.n. de a ajunge în sărăcie), soțul lucra, se ducea la turci, muncea, stătea acolo o lună, două luni. În altă parte, nu. Se ducea cu pașaportul, cu autocarul, stătea vreo lună și se-ntorcea. Mi-aducea marfă în contul muncii de acolo și o vindeam la sate. Cine mai avea bani, dădeam pe bani. Dacă nu găseam bani, dădeam pe alimente: făină, mălai, ce găseam și io. (…) Ăștia pe la Poliție zice că e bișniță. Dacă iei marfă de două-trei sute de mii ei vede și ți-o ia. (Gospodărie extinsă de romi, zona Bendea, oraș Babadag, județul Tulcea)

(2) *Muncă la negru*, fără forme legale, care, pe lângă dezavantajele legate de lipsa accesului la formele de protecție și la asigurări sociale, atrage riscul de a fi amendat dacă ești prins. În condițiile severe ale lipsei de bani, amenzile se transformă în zile de muncă pentru comunitate, care înseamnă fie întreruperea (și pierderea locului de muncă la negru), fie nedesfășurarea activității zilnice care asigură hrana familiei. Astfel arată cercul vicios al muncii la negru expus de intervievații noștri.

(3) *Prostituția* este un fenomen prezent în zonele urbane studiate, dar, conform intervievaților, are dimensiuni reduse. Pe de o parte, prostituția este dezavuată și, pe de altă parte, este considerată ca strategie de supraviețuire într-o lume lipsită de șanse pentru tineret.

> (Există rețele de prostituție în zonă ?) Asta da, avem. Sunt fel și fel de familii care acostează fete și le îndrumă altora. Bineînțeles, chestii mai mascate, dar tot acolo se ajunge, e filiera deja formată. Sunt și cazuri care au fost și vândute de n-au mai știut părinții de ele opt-nouă luni de zile. (Discuție de grup cu femei, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

> Avem cazuri care pur și simplu nu au unde să stea. Este o mamă cu o fiică și fiica, la rândul ei, are un copil de opt luni și doarme pe stradă. Nici măcar o cameră în blocul acela devastat n-a vrut să-i dea de la primărie. Fata se prostituează, să aibă cu ce-și întrețină copilul. Noaptea iese pe șosea și găsește o mașină mică și ... Și doarme prin vecini, o primesc eu o noapte, o primește ălălaltu o noapte. (Discuție de grup cu tineri, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

(4) *Cerșitul*, pe lângă problemele cu poliția, atrage și stigmatizarea atât în zona săracă, cât și în afara acesteia. Cerșitul este cel mai des asociat cu atributul „leneș", cu micul furt și cu populația romă. Despre cei care cerșesc, rezidenții zonelor sărace spun că trăiesc ca și paraziții, care întotdeauna așteaptă ajutor de la alții, fără să se ajute singuri. De altfel, cei mai mulți se definesc prin negare, adică subliniază în mod repetat că ei muncesc și „nu am ajuns încă să cerșim" sau „să nu ajungem la cerșit", deoarece cerșitul este considerat lipsit de demnitate.

Stigma asociată „țiganilor" și stereotipurile legate de aceștia sunt reproduse în zonele sărace, ca și la nivelul reprezentanților instituționali, precum și la nivelul întregii populații a țării. Rezidenții zonelor sărace pun furturile și certurile pe seama consumului de alcool și a sărăciei și le atribuie cu precădere „țiganilor", care sunt priviți ca zgomotoși, incomozi ca vecinătate, fără însă a fi întotdeauna considerați periculoși.

> (Zona este) Săracă, mizerabilă, curățenia nu se păstrează, mai mult nu din cauza noastră, că dacă n-ar fi țiganii, eu zic că s-ar păstra curățenie. Mai curată și n-ar mai fi atâtea scandaluri, n-ar mai fi atâtea bătăi, că nu poți să dormi. Sunt bătăi și scandaluri aproape în fiecare zi. Că n-o fi din cauza noastră! Ei se ceartă! Aici a fost un bar și de la barul acela pornea totul, din cauza băuturii. (Discuție de grup cu femei, oraș Călărași, județul Călărași)

> (Se fură în zonă?) Da, enorm. Ce prinde pe sfoară, rufe, covoare. Mai ales în spate locuiește o familie de țigani, fără autorizație, fără nimic, doar s-au mutat în bloc, pentru că n-au avut unde să stea. A fost o persoană de la noi din bloc căreia i-a furat covorul. (Discuție de grup cu femei, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

„Țiganii" sunt cei care distrug clădirile, ei sunt cei care se îmbată și „se bat cu cuțite", ei cerșesc sau fură tot ce găsesc și „nu le poate face nimeni nimic, pentru că sunt foarte răi". Există însă și alte păreri, interacțiunea rezultă în mai multă toleranță sau mai degrabă în nuanțare. Un grup consistent de intervievați afirmă că nu toți romii sunt la fel, că unii muncesc și că sunt integrați în rețelele de vecinătate. Cu alte cuvinte, „țigan" este mai degrabă o etichetă care nu desemnează romii, sau nu toți romii, ci un stil de viață compus din elementele menționate mai sus: murdărie, neglijență, lene, beție și violență, dar mai ales furt și cerșetorie.

Persoanele de etnie roma sunt și mai atente în a sublinia diferențele între propriul comportament și comportamentul celorlalți:

> Ăștia care sunt cu cerșitul sunt de la Țăndărei, pletoșii ăia cu fustele ălea lungi, ăia cerșesc. Dar nu sunt de la noi, de aici din județul Brăila. Noi suntem țigani romanizați, adică suntem oameni romanizați, care suntem civilizați cu toată lumea. (Gospodărie extinsă, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

Doar intervievații din comunitățile de romi ne-au vorbit despre *„mafia țigănească"*. Conform acestora, cel puțin în unele comunități de romi, majoritatea populației este îndatorată „mafioților", fapt ce îi transformă în „robi ai capilor mafioți", ceea ce explică și implicarea acestora în tot felul de acțiuni ilegale. Polarizarea extremă a etniei roma este de altfel explicată tot prin organizarea de tip mafiot, căci „mafia țigănească, care e cea mai puternică mafie din România", nu are mulți lideri, „dar sunt capi, au bani, au de toate, în timp ce ceilalți, amărâții, care vor să trăiască și care vor să muncească, care trăiesc în mizerie și gunoaie și duce ziua de pe o zi pe alta și n-au nici ce mânca" constituie mulțimea „asuprită, exploatarea omului de către om din comuna primitivă". (Rom, București)

> Marea problemă este lipsa de mâncare. Pentru asta sunt romii între ei care fac pă șefii, care dă bani cu dobândă. Ei sunt câțiva inși care dă bani cu dobândă și acela neavând de mâncare, neavând ce să facă, ia bani și e subjugați. Ar veni ca un fel de sclav la acela pentru o sută de dolari pe care-i ia împrumut, că n-are de mâncare, și trebuie să dea între o sută și două mii de dolari, (în funcție de cât întârzie). Și acela se face bogat mare, cu milioane de dolari, și acesta devine și mai sărac și ajunge să muncească la bogat și e nevoit să alerge după fier, să alerge pă stradă după hârtie, să alerge colo, să fure, să facă niște lucruri care nu e în regulă. Sunt jurați în legea lor țigănească și împrumută bani și sunt datori toți, paravânduți, când aud la ei mii de dolari rămâi mirat, râmâi … (Rom din comunitate de romi)

Un rom în vârstă dintr-o altă comunitate de romi spune o poveste similară:

> Națiile (neamurile) noastre de romi sunt clasificate. De exemplu, unii au comportamentul foarte greșit, nu pot să zic că romii sunt toți cinstiți. Asta nu neg, sunt unii foarte răi, recalcitranți, sunt și bișnițari și șmecheri și cocălari. Dar, mă refer să facă o deosebire între națiile de romi. De exemplu, sunt țiganii unguri, sunt ciangăii ăia foarte periculoși. Pot să mă pun eu cu acela care vine la acesta, acesta muncește și acesta de nevoie se împrumută de bani și dacă-i pune dobândă un ban, dă cu camătă? Știți, nu asigură, îi dublează, îi ia casa și-l lasă pă drumuri. Știți câte familii de țigani au ajuns așa fără case? (Rom din comunitate de romi)

Datorită organizării comunității pe model mafiot, mulți dintre romi se simt în nesiguranță, iar activitățile pe care le desfășoară îi plasează într-o capcană fără ieșire între organizațiile ordinii țigănești și organizațiile ordinii de stat. Desigur, puțini dintre romii intervievați au deschis acest subiect, pe care, de altfel, studiul nostru nu și-a propus să-l analizeze. Prin urmare, informațiile despre acest subiect sunt doar un rezultat al serendipității.

Conflictele între romi și restul rezidenților din zonele sărace sau cei din zonele învecinate sunt menționate rar, dar există. Pe de o parte, unele comunități de romi au un comportament care îi transformă în vecini incomozi: „se îmbată, bea și începe să înjure, seara te culci în gălăgia lor, dimineața te scoli în gălăgia lor, începe cu înjurături, (...) fac mizerie mare cu calul" (Predicator penticostal autoidentificat rom, București). Pe de altă parte, vecinii fac plângeri, fac reclamații la poliție, la primărie și pentru că nu se mediază conflictul dintre cele două colectivități, vecinii răspund, de asemenea, prin comportament violent: „(îi tratează) foarte rău, (strigă) uite trec țiganii și ne înjură, noaptea ne înjură și aruncă și cu sticle după noi, când ne ducem și noi să luăm pâine" (Discuție de grup cu femei din comunitatea de romi). Prelungirea perioadei de tensiune duce la conflicte deschise „toți vecinii au venit să-i omoare și a zis: stați mă, nu faceți voi legea! Nu-i omorâți! De ce-i bateți? Păi să alungăm țiganii, să le dăm foc!" (Predicator penticostal autoidentificat rom, București) Soluțiile adoptate de autoritățile locale au continuat șirul violențelor prin intrarea în forță și prin demolarea adăposturilor improvizate de către romi, inclusiv a unora neimplicați în conflict și care aveau acte de identitate în regulă. Astfel, se creează un șir al violenței cu potențial exploziv, cu atât mai accen-

tuat cu cât traiul de zi cu zi este unul în sărăcie extremă. În acest mediu conflictual sunt socializați copiii din aceste comunități.

> Să ne omoare! Să ne ducă la pușcărie, că parcă suntem animale. Decât să trăim așa amărâți mai bine să ne omoare. Vezi la alții mașini, palate, are bani de nu mai știe de ei și noi n-avem ce să mâncăm, ce-i asta domn'e? Ne aduce într-o stare când îl vedem p-ăla cu salamul, cu geanta de pâine, sacoșa cu mâncare, să-i dau în cap, să mă duc să mănânc acasă cu copiii, că moare de foame. Dar noi, uite, mai alergăm cu căruța după fiare, ligheane, după moloz, facem și noi bani să mâncăm. (Discuție de grup în comunitate de romi, București)

Dacă ne îndreptăm atenția spre cei aflați, la momentul cercetării, în *închisoare*, aflăm că aceștia reprezintă 3,6‰ din întreaga populație a zonelor sărace. La aceștia se adaugă încă 3,6‰ care de-a lungul vieții au trecut prin experiența închisorii. Aceste date sunt mai degrabă subestimate. Toate aceste persoane sunt bărbați și motivele de intrare în penitenciar sunt concordante cu tipurile de delincvență pe care le-am prezentat anterior. Faptul că oamenii ajung la pușcărie pe motiv de mică infracționalitate reprezintă o sursă de frustrare și de autodefinire drept cetățeni de rangul doi ai unei societăți nedrepte, care nu oferă sprijin, în schimb, pedepsește disproporționat pe săraci și deloc pe bogați.

> F1: Eu am fost operată la Spitalul X și acolo mi s-a cerut 2,5 milioane. I-am împrumutat pentru operație și de unde i-am luat (cămătar) mi s-a pus sula-n coaste, că acum ne dai! Și n-aveam. El era paznic la un complex din ăsta de porci și a pus mâna și-a luat, zicând că putem să scăpăm de sărăcie, și am intrat în mai mare sărăcie. M-a salvat, intr-un fel, nu pot să zic că nu sunt salvată, sunt între copii. Dar, până la urmă sunt alte necazuri la care nu mai pot să fac față. F2: Și al meu a furat o găină, că n-aveam ce să le pun la copii să mănânce. Dacă am furat o pâine, eu nici n-am ajuns acasă și m-a prins, iar alții care fură cu milioanele sau mai știu eu ce … Noi săracii, gata, ne-a prins. (Discuție de grup cu mame cu mai mult de trei copii, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

> Tata, fiind în stare de ebrietate, a făcut pipi pă stradă, pă gardu' cuiva. I-a dat amendă 100 de mii și pentru că n-a avut cu ce s-o plătească a făcut pușcărie zile zile! Și ăia cu Țigareta și cu ăstea? P-ăia nu-i mai bagă în pârnaie. Pe noi ăștia însă ... Și X a furat un braț de ceapă și i-a dat patru ani de pușcărie. Lui Y pentru o găină i-a dat cinci ani și multe, și multe! Mai ales în orașul ăsta, ăsta-i râs de oraș! Dacă-i șters după hartă! (Discuție de grup cu tineri care nu au intrat niciodată pe piața oficială a muncii, oraș Drăgănești-Olt, județul Olt)

Teama față de zonele sărace este exprimată mai ales de non-rezidenții în zonă. În mare parte, teama este de îmbolnăvire/rănire și nu de agresiune (de a fi furat sau bătut).

> La faptul că sunt mulți într-o casă, dorm îngrămădiți, pe jos, nu au toaletă, nici măcar în curte, mizerie peste tot, trăiesc cu câinele, cu pisica. Igiena lasă mult de dorit. Unde am intrat, am intrat așa cu reticență, de teamă să ne așezăm, să nu ne contaminăm noi de ceva. (Medic, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

> Prin spatele (blocurilor din o zonă de tip ghetou), nu prea poți să mergi seara, că ți-e frică. I se spune „blocul Fantoma" (n.n. cel puțin un bloc Fantomă am întâlnit în aproape toate orașele), deci într-adevăr sunt marginalizați. Da, dar, știți de ce? Pentru că în momentul în care treci pe lângă bloc, riști să te trezești cu ceva în cap. Deci, și ei încearcă prin toate mijloacele să se facă așa, deci, se marginalizează singuri. (Medic, oraș Iași, județul Iași)

Dintre rezidenți, majoritatea consideră că, „nu are de ce să-mi fie teamă", pentru că, mai ales în orașele mici și în zonele de dimensiuni reduse, „este un cartier unde pe toată lumea cunoaștem, știm pe fiecare". La extrema opusă, o minoritate consideră că: „aici (în zonă) e periculos. E pușcăriași. Unii scapă, alții intră, fură …" A treia categorie, de asemenea redusă, este a rezidenților stabili în zonă, încă de dinainte de 1990 sau din primii ani ai tranziției, iar aceștia tind să perceapă zonele drept „periculoase": „pentru că nu era așa, când ne-am mutat aici era o zonă cât de cât liniștită și curată. Acum, nu, scandaluri, mizerie, ți-e frică să lași un copil, ți-e frică să-l lași jos la scară. Și dacă ai un copil bun, aici tot se strică."

Rușinea este spontan exprimată doar de către cei în non-sărăcie. Cei în sărăcie extremă nu au alternative, singurul acoperiș pe care și-l pot permite fiind în aceste zone. Cei în non-sărăcie, mai ales dacă aleg zona săracă doar ca soluție temporară la lipsa banilor pentru o locuință adecvată, sunt cei care aduc în discuție rușinea și vorbesc despre frustrarea de a nu putea folosi locuința ca loc de întâlnire cu prietenii și colegii de serviciu. Prin urmare, rușinea pare un lux, doar cel cu ceva șanse de a părăsi zona cât de curând spune: „sigur, ne e rușine să spunem cuiva dacă ne întreabă unde stăm, ne e rușine să spunem zona Doi Moldoveni. La zona asta se spune Zona Crepusculară."

> De exemplu, colegii mă-ntreabă unde locuiesc. Zic cartierul mare, dar nu zic efectiv zona, locul, Militari în zona Păcii, dar nu pot să zic mai mult. Pe vremea studenției, dacă venea un coleg aici,

era ceva, adică aveam un anumit confort ținând cont că nu aveam salariu și eram întreținuți de către părinți. Dar deja acum, ca salariat, e cu totul altceva și mi-e jenă. De multe ori m-a adus șeful acasă cu mașina și m-a lăsat la autogară, ca să nu vadă unde stau aici. (Cuplu tânăr, non-sărăcie, București)

11.6 Cultura devianței: „Tinerii cu pușcăria la cur”

Mulți ar vrea să iasă, să scape de după blocuri, să trăiască liniștiți, undeva, în alte locuri. Și atunci ce să faci, cum să supraviețuiești? Te gândești să țepuiești, te gândești să jefuiești. Să te combini și tu la ceva, să iasă-n plus, să faci bani, să trăiești, să fi un pic mai sus. Nu știu ce crezi tu, poate nu este ca mine, dar cu banii-n buzunar te simți mult mai bine. (...) După blocuri suntem noi să ne-nțelegi mai bine, după blocuri suntem noi care te facem pe tine. Că facem tot ca să ne fie nouă bine, e normal, peste lege, peste milă, peste paturi de spital. (...) Stau cu gândul numai la bani și noaptea când dorm. Trăiesc pentru bani, pentru bani am să mor. Sunt acel, băiat-de-băiat de care tu te ferești. Mai trageți voi concluzii și vă mai facem noi contuzii. (După blocuri, BUG Mafia)

Manuela Sofia Stănculescu

Despre tinerii din zonele sărace se spune că tulbură uneori liniștea zonei, că sunt necivilizați, că provin din familii dezorganizate și urmează modelul parental, dar nu constituie un pericol pentru ceilalți locuitori. Conform intervievaților, ei nu s-au organizat în așa-numitele „bande de cartier”, cel puțin în zonele studiate, iar „găștile” lor nu comit infracțiuni grave. Majoritatea întrerup școala după gimnaziu, deci sunt „slab pregătiți” și, pentru că nu au șanse să intre pe piața oficială a muncii, „stau și pierd vremea prin cartier”, eventual se duc la școală unde „mai buzunăresc copiii”, „mai umblă după fete”, la o adică se mai bat, „dar nu sunt periculoși”, zic profesorii.

Părinții sunt consumatori de băuturi alcoolice, se bat, se ceartă tot timpul și, în această situație, ei (copiii) alunecând pe panta aceasta, nu neapărat a delincvenței, practic se rup de colectiv, se rup de viața școlară și în felul acesta încep să lipsească de la școală. Datorită anturajului ajung să comită anumite infracțiuni, însă fenomenul în sine este destul de redus (…) Starea de infracționalitate aș putea spune că este normală, în sensul că sunt probleme specifice vârstei și teribilismului, dar nu fapte grave, antisociale:

> violuri, spargeri de locuințe, tâlhării, fapte din acestea grave. Se mai ceartă, se mai bat, mai sparg un geam, mici furtișaguri. (Profesor, oraș Botoșani, județul Botoșani)

Asupra acestui subiect nu cădem de acord cu intervievații noștri. Analiza discuțiilor de grup cu tinerii din zonele sărace scoate în evidență un fenomen îngrijorător, apariția *culturii devianței*, care combină sărăcia cu un set de valori și atitudini deviante, altele decât cele promovate și împărtășite la nivel societal și chiar la nivelul persoanelor de peste 30-35 de ani din zonele studiate.

Doar în discuțiile de grup cu tineri se vorbește despre și se descriu acte de delincvență cu nonșalanță. A fi sărac nu numai că nu este o rușine, ci este o stare care te îndreptățește să recurgi la orice mijloace pentru a reuși, unde reușita este tradusă prin „a avea bani". Scopul lor este cel al majorității, diferența stă în mijloacele pe care le consideră legitime pentru atingerea acestuia. Furtul, prostituția, precum orice alt fel de activitate „ușoară" sunt căi acceptabile atât timp cât sunt rezolvate frustrările, adică aduc banii care fac să dispară statutul de „boschetar îmbrăcat".

> Uite el (indică o persoană din grup), dacă n-are din ce trăi, a furat și s-a dus la pușcărie. (...) Dacă n-avea bani! Eu acuma, la vârsta mea, îmi trebuie bani! Dă unde să-i iau? Sau dă unde să fac? Eu știu că ai mei n-au posibilitatea. Că n-ai și te gândești că rabzi o zi, două, trei, de foame, da' a patra zi nu mai rabzi! Te duci și furi! Îți spun eu! Că oricine face chestia asta! M-ai înțeles? Cât poți să rabzi? Automat tre' să mă duc să fac ceva, mă înhăitez cu ăla, cu ăla și cu ăla. Că n-am unde să muncesc!

> Dacă aș ajunge la Iliescu, i-aș transmite un mesaj lu' fomistu' ăla! Ăla, în loc să ofere posturi de muncă la lume, ăla îl doare în fund, se ocupă cu NATO. Și dacă se ocupă cu NATO, ce? Omul în România, în ziua de azi, e învățat cu furatul. A dat drumul la țări, deci trecem în partea cealaltă în Occident, la furat se duce! Omul nu mai e învățat să muncească! Mie unu', acu', dacă mă duc la o muncă brută – ți-o spun drept – muncesc două zile și sar două săptămâni! Ți-o spun sincer! Pentru că nu sunt învățat! Așa, dacă, de exemplu, dă ăștia drumu', se duce în partea ailaltă. Germania, poate știi, e devastată de români – crime, violuri, tentative de omor și așa mai departe ... furat nu mai spun! Magazine, ce nu s-a spart acolo! M-ai înțeles? E persoane de pe aici, au fost in Germania, crime au făcut și-s miliardari !

> Mă duceam, tot să nu fur, în primăvară, m-am dus ... aoleo, dacă-i dau una face pe el! (se referă la reacția unui alt participant la grup care se strâmba expresiv ca reacție la „tot să nu fur") ... mă

> duceam cu brăduți d-ăia dacă știi, deodorante, de se pun la mașini. Le cumpăram cu două mii, le vindeam cu cinci mii (de lei), la semafor, ca să nu fur. M-a luat poliția, amenzi, nu mai știu câte și mai câte, de am acuma amenzi două milioane. Mă aștept la pușcărie, mă duc la pușcărie nevinovat. Deci, de ce, că am încercat să scot un ban cinstit? Ce-am făcut, am furat? N-am furat! Ți-am zis, am încercat să fac la București, mă aducea acasă, amenzi de am pușcăria la cur! Vreo două săptămâni venea și mă gonea (când a încercat în București) și după două săptămâni s-a dat legea. A dat legea Adrian Năstase, știi, să dea Dumnezeu să s-aleagă prafu' dă el și dă copiii lui. A dat lege de acolo, el, prim-ministru' României, ăla-i râsu' lumii și râsu' Angliei! A dat lege ca toți boschetarii și toți vânzătorii ambulanți (pe) care-i prinde-n semafor, amenzi, marfă confiscată și pus la mașină, dus la gară, și de la gară cu poliție m-aducea la poliția Drăgănești de Olt. De ce? Ce-am făcut, am furat? Era mai bine să mă duc, să lase un diplomat cu bani Adrian Năstase în mașină, să-i dau cu piatra în geam să-i iau banii? Ce bine era! Era mai bine așa? Mai bine-mi scot eu banu' meu cinstit, că nu pot să fur! Când furi, te duci noaptea, pui capu' pe pernă și te gândești „Doamne, mâine vine și mă saltă” și pentru ce? Pentru doi-trei lei ce-am făcut aseară! D'aia zic, nu te lasă să scoți un ban cinstit, e lege!

Teoretic munca ar reprezenta o cale spre succes, dar nu pentru ei, pentru că nu sunt învățați și nu rezistă la munca la care au acces: grea, prost plătită și care presupune exploatarea, mai ales a celor tineri. Acest tip de tineri, cum își spun chiar ei „cu-pușcăria-la-cur”, nu ar accepta o muncă precum cea a părinților lor, nu ar accepta să lucreze la câmp zi-lumină, nu ar accepta să sape după fier vechi în gropile de gunoi, nu ar accepta să umble cu calul și căruța după fier, cartoane sau sticle precum romii spoitori, nu ar accepta să lucreze pe salarii de mizerie ca femeie de serviciu, măturător, manipulant de butelii sau încărcător/descărcător. În definiția lor, aceste forme de muncă nu sunt acceptabile pentru că nu îți asigură decât supraviețuirea în condiții mizerabile, la marginea societății, ca și cetățean de rang doi. Ei vor să obțină miliarde, pentru a ajunge în primul rând, pentru a fi „mahări”, pentru a-și permite tot ce văd la televizor. Și cum munca nu este drumul către averi de miliarde, fac precum „omu' din România”, învață să fure. În noul context, liber de frontiere, nu-și fac griji că n-ar mai fi nimic de furat, ci trec la acțiune, pornesc din zonă, se extind în oraș, în satele din preajmă, în capitală și apoi, în Europa, că lumea e largă „că ăia e bine organizați: furi o mașină, iei 72 de ore, furi un portmoneu, iei tot 72 de ore, nu ca aici unde pentru o găină iei ani grei”. Europa este

liberă (deci și vulnerabilă), este bogată și mai ales este accesibilă. Chiar de este să faci crime, în Europa tot reușești să ajungi miliardar. Cu toate riscurile, „cu pușcăria la cur" de trebuie, furtul reprezintă singura metodă de a-și atinge visul sau măcar de a se amăgi că într-o bună zi visul va deveni realitate. În acest mod, nu doar comportamentul lor se schimbă devenind deviant, ci întregul sistem de valori pe care îl împărtășesc este distorsionat, astfel încât să le justifice comportamentul. Din acel moment, „bine", „corect", „muncă" sunt termeni redefiniți, devianța devine stil de viață, ce poate fi tuturor dezvăluit fără teamă și fără rușine.

> Aici în față la bloc (ieșim seara). Îi mai vedem p-ăia mai cu bani, mai cu alea. (Zic:) Ia vino mă-ncoa! Ce faci? Scoate o țigare! (Răspunde:) Păi că n-am! (Zic:) N-ai? Că dacă te caut te omor! Și până la urmă scoate, de frică, și-mi dă! M-ai înțeles? Aia e! Mai prind unu' mai mic, cutare, mai iau și io un cinci mii, un zece mii, și nu mi-e rușine s-o spun!

Nu, ei nu plutesc în derivă, nu vor doar să supraviețuiească și nici nu visează la o „viață normală", nici nu dezvoltă discursul despre „a intra în rândul lumii". Ei își reclamă dreptul la nevoi precum discotecă, haine la modă, parfum, ce fac și copiii noștri, nu-i așa? Spre deosebire de copiii noștri însă, ei nu au șanse de a le obține decât „haiducește, luând de la bogați și dând la săraci". Ei nu au avut șanse egale cu ceilalți niciodată, nimeni nu a investit în ei, fapt ce, în termenii lor, le dă dreptul să treacă la luptă cu armele pe care le au la îndemână.

> Aseară m-am milogit, nu la 20, la 25 de inși să-mi dea zece mii (de lei) să intru-n discotecă! Mă vezi? Sunt boschetar îmbrăcat! N-am bani! Sunt și eu tânăr. Mi-ar place să mă aranjez și eu, să mă pieptăn și eu, să mă parfumez și eu, să merg și eu undeva, da' cu ce? Cine-mi dă mie să mă-mbrac, că am blugii ăștia dă nu știu când?

Pentru cei care își imaginează că tinerii în discuție sunt romi, le spunem pe șleau: gravă eroare de perspectivă! Nu sunt romi, nu sunt români, nu sunt maghiari sau pot fi oricare dintre acestea. Aici, diferențele nu sunt de etnie, ci de o cultură deviantă crescută din și susținută de sărăcie, mai ales, credem noi, de sărăcia extremă grupată teritorial în comunități omogene, experimentată încă de la vârste fragede. Pentru moment, tinerii-cu-pușcăria-la-cur socializați în zonele sărace, sunt doar o minoritate. Dar sunt puțini, pentru că prima generație socializată în situație de sărăcie extremă este mică. Prin comparație, generațiile de copii care cresc chiar acum în fa-

milii ce de abia supraviețuiesc în aceste zone sunt mai numeroase. Pe lângă tinerii olimpici, care sunt de ordinul sutelor, ne îndreptăm spre Europa cu tinerii care gândesc precum cei de mai sus și aceștia reprezintă mii și vor reprezenta zeci de mii. Tineri care nu urmează școala mai mult de opt clase, care au apucături barbare, fără respect față de lege sau de instituții, fără etica muncii, pe scurt niște „lichele” care visează la averi de miliarde.

Semnul bun este că majoritatea tinerilor de azi din zonele sărace spun: „Eu n-aș vrea să fiu miliardar(ă)! Să am acolo un serviciu, să am din ce să mă întrețin cel puțin eu și copilul meu. Să-mi plătesc chiria, să-mi plătesc apa și astea, nu să am miliarde, nu neapărat miliarde.” Semn bun în sensul că intervenția are sens, nu implică, deocamdată, costuri exagerate și are șanse mari de reușită. Semnul rău este că nu se întreprinde nimic, că nu li se dă nici o șansă copiilor din zonele sărace și din familiile în sărăcie extremă, opțiunile lor balansând între o viață mizeră, precum a părinților, și aderarea la cultura devianței.

12. Sărăcia subiectivă

12.1 Mărimea subiectivă a zonelor sărace

Ionica Berevoescu

Zonele sărace identificate de către operatorii noștri cu ajutorul autorităților locale, a localnicilor obișnuiți și validate ad-hoc la fața locului, variază ca mărime de la un caz la altul. Fiecare dintre locuitorii zonelor sărace pentru care au fost colectate date prin chestionar a avut posibilitatea să dea propria definiție a mărimii zonei în care locuiește și să estimeze ponderea gospodăriilor care sunt sărace. Pe baza acestor evaluări a fost calculat un număr mediu de gospodării pentru fiecare zonă, respectiv un număr mediu de gospodării sărace. Astfel, au fost obținute estimări pentru 66 de zone dintre cele 74 incluse în studiu. Zonele urbane au variat între 23 și 1690 de gospodării, iar mărimea zonele sărace din satele mari a fost estimată între 23 și 245 de gospodării. În satele periferice, zonele descrise de către locuitori (în unele cazuri, cătune ce aparțin satului) au variat între 30 și 80 de gospodării (Tabelul 49).

Zonele cu cel mai mare număr subiectiv de gospodării fac parte din tipurile zonă de blocuri cu datorii și zonă popular denumită ghetou. Mărimea medie a zonelor cuprinse în aceste categorii este de 386 gospodării și respectiv 326 gospodării pe zonă.

Dar se observă faptul că, în interiorul fiecărui tip de zonă, mărimea subiectivă a zonelor variază mult de la un caz la altul. Variația cea mai mare se înregistrează în cazul zonelor popular denumite ghetou. După spusele locuitorilor, zona cea mai mică are 76 de gospodării, iar zona cea mai mare cuprinde 1690 de gospodării. Estimările localnicilor sunt concordante cu situația de fapt, pentru că anumite zone de cămine muncitorești includ un bloc, uneori neocupat în întregime, până la ansambluri de cinci–zece astfel de cămine, cu un grad de ocupare care variază de la o familie la două sute de familii.

Tabel 49 Mărimea subiectivă a zonelor sărace şi ponderea gospodăriilor sărace estimate de către localnici evaluatori

	Aproximativ câte gospodării locuiesc în zonă?			Şi cam câte dintre gospodăriile din zona dvs. sunt sărace?				
	Valoare medie	Minim	Maxim	Valoare medie	Minim	Maxim	Număr zone evaluate	Număr localnici – evaluatori
Zone studiate în oraşe:								
- Zone de blocuri cu mari datorii	386	152	660	63%	48%	87%	3	18
- Zone popular denumite ghetou	326	76	1690	83%	49%	98%	21	245
- Zone de tip semirural	209	41	861	79%	55%	100%	9	90
- Gropi de gunoi	186	23	738	92%	83%	100%	5	54
- Zone de tip Cotorga	181	41	464	76%	66%	84%	7	67
- Centrul istoric	134	57	255	81%	65%	100%	5	41
- Zone industriale dezafectate	118	31	200	93%	91%	94%	3	35
Zone studiate în sate:								
- Zone sărace din sate mari, dezvoltate	81	23	245	64%	35%	90%	9	59
- Sate mici, periferice	117	30	180	67%	60%	78%	4	68

Notă: Din calculul valorilor medii pentru fiecare zonă în parte au fost excluse evaluările cu caracter aberant – numărul de gospodării estimat era cu mult prea mare sau cu mult prea mic comparativ cu celelalte estimări din aceeaşi zonă. Numărul de gospodării dintr-o zonă a fost estimat de cel puţin două persoane. Localnicii-evaluatori aparţin unor gospodării diferite, niciodată nu au evaluat două persoane din aceeaşi gospodărie. În zonele în care doar un locuitor inclus în lotul nostru a răspuns la întrebare, rezultatul nu a fost luat în considerare, iar zona respectivă a fost exclusă din analiză (4 zone: 3 zone din tip ghetou şi o zonă dintr-un sat mare). De asemenea, nu au fost luate în considerare 4 zone (2 zone de tip Cotorga şi 2 zone denumite ghetou), pentru că nici una dintre persoanele intervievate prin chestionar nu a dat o estimare a numărului de gospodării din zonă.

Între 48% și 100% dintre gospodăriile rezidente în fiecare zonă au fost estimate de către localnicii evaluatori a se afla în sărăcie. Pe tipuri de zone, remarcăm o variație mică a estimărilor și o ierarhie diferită comparativ cu cea a dimensiunii zonelor. După opinia locuitorilor, zonele cele mai segregate din punctul de vedere al standardului de viață sunt de tipul zone industriale dezafectate și gropi de gunoi. Aceste zone ar conține, în medie, 93%, respectiv 92% gospodării sărace. Zonele cu cea mai mică pondere subiectivă de gospodării sărace sunt cele de blocuri cu mari datorii. În zonele sărace din satele mari și dezvoltate, valorile estimate variază între 35% și 90%, ceea ce indică eterogenitatea acestora, în timp ce în satele mici și izolate gradul de omogenitate este mult mai ridicat, ponderile estimate ale gospodăriilor rezidente care se află în sărăcie fiind cuprinse într-o plajă mult mai restrânsă, 60%-78% (Tabel 49).

Estimarea subiectivă a mărimii zonelor studiate și a ponderii gospodăriilor în sărăcie realizată de către oamenii locului sunt consistente cu rezultatele analizelor noastre (vezi subcapitolul 2.3) și sunt un argument în plus pentru gradul ridicat de segregare teritorială pe criterii de tip economic al zonelor sărace. Adică, la nivelul percepțiilor și definițiilor subiective, rezidenții zonelor studiate decupează mental arii de aproximativ aceeași mărime și concentrare de sărăcie cu cele determinate de către cercetător, zone care se disting prin diferite semne, fie observabile cu ochiul liber, fie detectabile prin analiza datelor culese de pe teren.

Dacă aplicăm ponderea medie a gospodăriilor sărace la numărul mediu de gospodării din zonă, aflăm câte gospodării sărace putem găsi în zonele studiate, conform localnicilor.

Astfel, zonele urbane pot include de la câteva zeci de gospodării sărace până la câteva sute (sau zeci de sute) de gospodării sărace. În zonele incluse în studiul nostru, cel mai mic număr estimat de gospodării sărace a fost 15 (într-o zonă de tip semirural) la 1.522 (într-o zonă popular denumită ghetou). Media pe tipuri de zone urbane este cuprinsă între 98 și 295 gospodării sărace pe zonă. În mediul rural, zonele sărace din satele mari variază între opt și 141 de gospodării sărace, media fiind de 49 gospodării; în satele mici, periferice, numărul de gospodării estimate drept sărace este cuprins între 23 și 117, media fiind de 73 gospodării.

Pasul descriptiv al analizei asupra mărimii subiective a zonelor studiate este încheiat. Ceea ce spun estimările localnicilor este că, punând între paranteze tipurile de zone, în cele patru orașe mari,

patru orașe mijlocii și patru orașe mici, studiul nostru a identificat zone care se distribuie după numărul subiectiv de gospodării sărace așa cum arată Figura 19.

Figura 19 Zonele urbane studiate în funcție de numărul subiectiv de gospodării sărace estimat de către localnici evaluatori

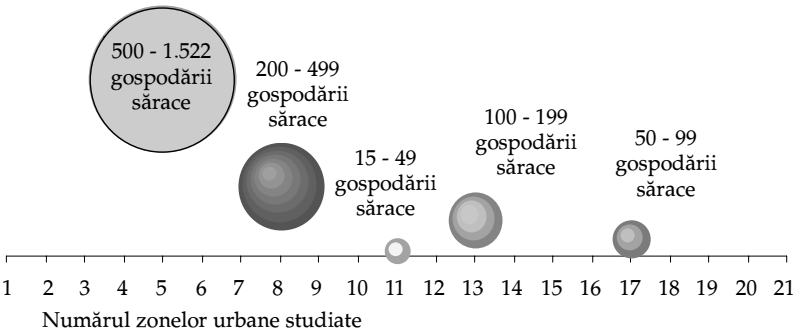

Notă: Şase din cele 60 de zone urbane nu au fost evaluate de către localnici.

Ținând cont că un oraș poate conține (și conține, de obicei) mai mult de o zonă săracă pe teritoriul localității, pentru a calcula numărul total de săraci din zonele sărace, estimările pentru fiecare zonă ar trebui însumate sau multiplicate după o formulă proprie fiecărei localități. Dar, pentru stadiul actual al cunoașterii, subliniem faptul că există deja formate un număr semnificativ de zone sărace care concentrează un număr mare de gospodării care nu ar trebui ignorate de autoritățile locale și naționale.

12.2 Trecut luminos, prezent sărac și viitor fără speranțe

Mihnea Preotesi

La intrebarea „Cum era înainte de 1989, față de acum, vă era mai bine sau mai rău?", majoritatea celor intervievați în zonele sărace, au spus: „înainte era mai bine". Răspunsul lor este similar celui de la nivelul întregii populații (vezi *Barometrul de Opinie Publică*, FSD). Când spun „mai bine", săracii din zonele sărace, ca și întreaga populație, nu se referă la regimul politic trecut, ci la avantajele de

natură economică ale perioadei de dinainte de 1989, mai precis la puterea de cumpărare și la oferta de locuri de muncă.

> Da, era mai bine. Mult mai bine, că aveam de muncă. N-aveai de muncă, te lua ăștia de pe stradă și te băga trei luni, șase luni, la articolu' ăla, 153. Deci, cum te găsea fără servici, gata, la muncă obligatoriu. Îi băga pe la CAP-uri. Da' acu', dacă s-au terminat CAP-urile, s-au terminat fermele, nu mai ești sigur pă nimic. (Interviu, oraș Drăgănești Olt, județul Olt)

> Atunci era casa casă, era serviciul serviciu, era banul ban, cât de cât. Nu se găseau pe piață, erau cozi interminabile, dar aveai un loc de muncă asigurat, pe când acum … (Interviu, oraș Călărași, județul Călărași)

În cazul vârstnicilor, „mai binele" perioadei anterioare anului 1989 se referă la tinerețea și forța de muncă acum dispărute. Multe dintre ele, căci sunt majoritar femei, fac referire la perioada când erau în putere, când munceau, își câștigau existența și își ajutau copiii, prin comparație cu situația din prezent marcată de boală, pensii mici, văduvie.

> Mamă, am muncit mult, că eram tânără și îmi plăcea să muncesc, nu îmi plăcea să stau acasă. Acum mi s-a urât stând acasă. Sunt bătrână și nu mai pot munci. Așa că atâta ne-au dat, 199 de mii de la colectivă și 66 de mii de la veterani. Vă aduc cupoanele, dacă nu mă credeți. (Bătrână singură, comună Daia, județul Giurgiu)

Mult mai rare sunt părerile conform cărora înainte de 1990 „era mai rău", pentru că „mâncare nu se găsea", completat însă imediat cu observația că „acum se găsește, dar n-am serviciu ca să pot să iau ce-mi trebuiește". În general cei care fac aprecieri defavorabile despre perioada anterioară anului 1989, operează conform zicalei, „rău cu rău, dar mai rău fără rău".

Al treilea grup este de asemenea slab reprezentat, fiind compus din cei care fac referire la drame personale ce le-au marcat istoria de viață (violență în familie, moartea cuiva drag care le oferea sprijin), astfel încât starea de „rău" este o constantă, înainte de 1989, din cauza problemelor personale, la care se adaugă, după 1990, scăderea accentuată a nivelului de trai.

Săracii extremi exprimă frustrări legate de imposibilitatea asigurării, la un nivel minimal, a unor nevoi de bază precum nevoia de hrană, de haine, de adăpost. Între cele trei nevoi de bază, enumerate anterior, cea invocată de către toți este nevoia de hrană, asigurarea hranei pentru membrii gospodăriei fiind considerată

principala problemă. În acest sens, perioada de dinainte de 1989 se traduce în „aveam ce mânca", în timp ce perioada tranziției este egală cu „foame".

> Înainte ne permiteam, cât de cât, din toate. Acuma, nici lapte nu pot să cumpăr pentru copil. Îl am pe cel mare la grădiniță, nu pot să-i cumpăr ce-i trebuie (…). Și mai multe lucruri, și ăștialalți, care ar vrea și ei să manânce o bucățică de carne sau o bucățică de brânză sau o ciocolată. De mâncare ne temem cel mai mult, că mâncarea e baza. (Familie cu cinci copii, oraș Babadag, județul Tulcea)

Când referința nu este trecutul, ci viitorul, majoritatea celor intervievați nu speră ca situația lor să se îmbunătățească în mod substanțial. Așteptările negative sunt generate fie de percepția unei evoluții nefavorabile a contextului socio-economic, fie legate de evoluția unor situații de viață concrete. În general, pesimiștii sunt cei care dețin resurse pe care se tem că le vor pierde: un loc de muncă în întreprindere în restructurare, lucrează cu ziua și se tem de iarnă, când munca dispare, au locuință și se tem că vor fi evacuați din cauza datoriilor la utilități. Situația este descrisă ca „fără de ieșire", ei se descriu ca lipsiți de putere și fără de control, și, în general, fără nimeni care să îi ajute.

> Iarna asta s-ar putea să-mi taie și apă și gaze și tot, la datoria pe care o am. Și nu am din ce să plătesc, pentru că este și dobânda mare (n.n. penalizări). Păi, la (o datorie de) zece milioane (de lei) înseamnă că în trei luni mă aruncă în stradă, pentru că depășește costul apartamentului. (Familie monoparentală, oraș Brăila, județul Brăila)

Cazul extrem este al celor care nu mai sunt pesimiști, ci deprimați sau disperați, care la întrebarea „ce planuri de viitor aveți?" răspund fără să clipească: „nu avem, așteptăm moartea".

Optimismul este o resursă rară pentru rezidenții din zonele sărace. În cel mai bun caz sunt exprimate speranțe, că situația se va rezolva măcar parțial, fie prin îmbunătățirea situației economice a țării și sporirea numărului de locuri de muncă, fie prin evenimente de ordin individual, cum ar fi ieșirea unui soț sau ginere din spital sau din pușcărie. Cel mai frecvent însă, speranțele de mai bine, atunci când există, sunt transferate asupra copiilor. Transferul speranțelor de viitor asupra copiilor este de obicei însoțit de o atitudine mai pozitivă de căutare a unor soluții.

> (Ce speranțe de viitor aveți?) Speranțe pentru mine? Nu știu cum să vă spun, dar vreau speranțe pentru copilul meu, nu pentru mine, că eu deja am ajuns la vârsta la care n-am nici un fel de viitor. N-am

> avut, pur și simplu, nu casa mea, nu masa mea, nu rostul meu, dar măcar copilul să se realizeze. Nu atât cât sunt unii de bani gata, nu îmi doresc așa ceva pentru că nu știu dacă o să pot să-i ofer vreodată, dar nici să fie așa cum am fost eu. Sper să-i fie mai bine, să aibă mai mult. (Interviu, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

Așa cum cauzele sărăciei sunt plasate la nivel structural/societal, așa și schimbarea în mai bine este predominant plasată în exterior. Astfel, ieșirea din sărăcie nu este considerată realistă fără sprijinul unor instanțe exterioare, de la o autoritate validată social, la instanța divină, pentru că „mereu ne-am făcut planuri și nici unul nu s-a realizat", așa că „ce planuri dacă nu ai bani, degeaba faci ca țiganul, vorba aia, dacă nu ai cu ce".

Cât despre prezent, rezidenții zonelor sărace se autodefinesc săraci. Autodefinirea drept sărac este expresia subiectivă a sărăciei „obiective" măsurate de către experți, dar depinde și de grupul de referință și de așteptările individului, precum și de ideologia sărăciei dominantă în societate, care transformă eticheta de „sărac" în una stigmatizantă pentru individ sau pentru societate. În acest subcapitol, sărăcia subiectivă o măsurăm cu ajutorul scalei sărăciei – bunăstării, o scală în zece trepte pe care individul este rugat să se plaseze. Primele două trepte ale scalei sunt echivalente cu autodefinirea ca sărac (Figura 20).

Figura 20 Unde vă situați dumneavoastră pe următoarea scală în zece trepte de la 1 (sărac) la 10 (bogat)?

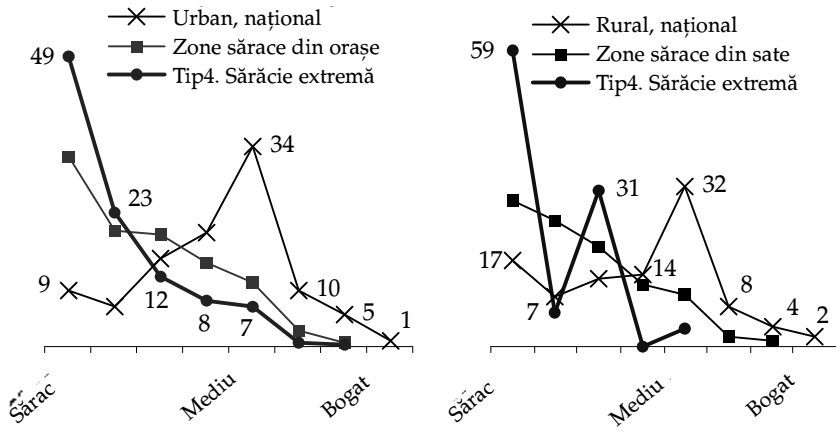

Sursa: Date la nivel național din Barometrul de Opinie Publică, FSD, mai 2001.

Există diferențe semnificative între rezidenții zonelor sărace și populația întregului mediu rezidențial, așa cum există diferențe semnificative și între diferitele tipuri de sărăcie din zonele sărace. Rezidenții zonelor sărace se autodefinesc săraci într-o pondere considerabil mai mare decât cea la nivelul mediului de rezidență în care sunt localizate: 54% față de 27% în rural și 52% față de 17% în urban. Dar dintre aceștia, persoanele în sărăcie extremă, precum și cele în situație de criză generalizată predomină printre cei ce se autodefinesc săraci, cu proporții de aproape trei sferturi. Diferențele nu sunt doar cantitative, ci sunt și de ordin calitativ, căci autoetichetarea drept sărac a acestora nu se face după aceleași criterii ca în cazul persoanelor în non-sărăcie, ci, într-un registru limitat la satisfacere/nesatisfacere a nevoilor de bază.

Profilul atitudinal conturat anterior trebuie completat cu o trăsătură, rezultată nu doar din analiza datelor de interviu cu persoanele în sărăcie extremă, ci și din observațiile directe ale cercetătorilor și din interviurile cu diverși reprezentanți instituționali. Este vorba despre atitudinea pasivă. Viața în condiții de mizerie și lipsa de șanse se transformă în pesimisim, în comportamentul „se complac să alunece pe tobogan, fără a avea o posibilitate de ieșire". De la un punct încolo al procesului de sărăcire, săracii tind să nu mai reacționeze, renunță la control, își asumă sărăcia ca dat firesc, ceea ce adâncește și mai mult căderea lor în sărăcie.

> De exemplu, când am fost în vizită la o familie, am văzut că nu au ușă. Eu am avut o ușă în plus și i-am chemat (să o ia). Anul următor când am fost în vizită, ușa nu era montată încă. Deci, sărăcia depinde și de ei. (Preot Romano-Catolic, comuna Sângeorgiu de Mureș, județul Mureș)

> Deci, o stare generală a cartierului sub limita sărăciei, însă, ceea ce cred eu că trebuie remarcat este un alt fapt: această acceptare în mare parte a situației de către toată lumea. Nu există o reacție împotriva acestei situații. Se complac în a aluneca pe tobogan fără a avea posibilitatea de ieșire. Nu știu, nu este vorba doar despre blazarea oamenilor, cred că este vorba despre dezamăgirea generală a societății. Mulți au așteptat și au sperat, dar speranțele fiind mai puțin sau deloc împlinite, ei au început să-și piardă nădejdea și se lasă pur și simplu în voia soartei. (Profesor, oraș Iași, județul Iași)

Persoanele în sărăcie extremă sunt atât de centrate pe câștigarea „pâinii de astăzi", încât se gândesc cu nostalgie la trecut, pe care îl zugrăvesc în culori luminoase, tocmai pentru că „pâinea" nu constituia o problemă în sine, folosesc pentru prezent eticheta de

„sărac" sau „sărăcie" atât pentru propria situație, cât și cu privire la zona de rezidență, precum și pentru România, iar referitor la viitor, nu-și evaluează perspectivele propriei vieți, nu-și fac planuri, nu au speranțe, nu înțeleg și nici nu le pasă de ce se mai întâmplă, punând „ziua de mâine" sub imperiul unui vag „să fie bine, eu ce să mai știu".

13. Săracii din zonele sărace și instituțiile

13.1 Putem vorbi despre cultura sărăciei?

Manuela Sofia Stănculescu

„Multe dintre caracteristicile subculturii sărăciei pot fi văzute ca încercări de soluționare locală pentru probleme neadresate sau nerezolvate de instituțiile și agențiile existente, pentru că oamenii nu sunt eligibili pentru acestea, nu și le pot permite sau sunt suspicioși la adresa acestora. Spre exemplu, pentru că nu pot să obțină credite de la bănci, sunt nevoiți să se bazeze pe propriile resurse și să creeze mecanisme informale de creditare, fără dobândă. Pentru că nu pot să își permită doctor, la care se apelează doar în cazuri de urgență, și pentru că sunt suspicioși la adresa spitalelor unde 'se merge doar pentru a muri', apelează la ierburi și autotratament și la vindecători locali sau la vraci. Critici la adresa preoților, 'care sunt oameni și, prin urmare, păcătoși ca noi toți', ei merg rar la spodevanie sau slujbă religioasă și se bazează pe rugăciunile la icoanele din propriile case și pe pelerinaje la altarele populare. O atitudine critică față de unele valori și instituții ale claselor dominante, atitudine ostilă față de poliție, neîncredere în guvern și cei de la putere, și cinism (lipsă de rușine) care se extinde chiar și față de biserică, dau culturii sărăciei o contra-calitate și un potențial care poate fi folosit în mișcări politice îndreptate împotriva ordinii sociale existente." (Lewis, 1961: xxviii)

Relațiile cu instituțiile reprezintă deci un termen cheie în analiza sărăciei. Sunt săracii din zonele sărace ale României asemănători *copiilor lui Sanchez*, săracii anilor '60 studiați de către O. Lewis în

vecindades ale celei de-a patra[1] aglomerări urbane ca mărime din lume, Mexico City? Relațiile dintre rezidenții zonelor sărace și instituțiile de educație și cele de sănătate sunt deja prezentate în capitolele 8 și 9, iar cele cu primăria, cu biserica, cu poliția și cu instituțiile ordinii sunt descrise în subcapitolele următoare pe două dimensiuni. Prima dimensiune este una comportamentală și se referă la interacțiunile concrete între cele două „lumi": în ce măsură rezidenții zonelor sărace apelează sau nu la diferitele instituții pentru a-și rezolva problemele, și în ce măsură au fost mulțumiți sau nemulțumiți de modul în care au fost tratați în cadrul acestor interacțiuni. Termenul de comparație este populația întregului mediu rezidențial, așa cum rezultă interacțiunea cetățeni – organizații din ancheta reprezentativă la nivel național *Barometrul de Opinie Publică* al FSD, desfășurată în aceeași perioadă cu cercetarea noastră (octombrie 2001). A doua dimensiune se referă la credințele, convingerile, modelele mentale împărtășite, tradițiile, obiceiurile, valorile, pe scurt, ideologiile care modelează interacțiunile, așa cum rezultă acestea din discursurile săracilor și ale reprezentanților organizațiilor mai sus menționate.

În termeni comportamentali, cam o treime din gospodăriile rezidente în zonele studiate nu au interacționat, timp de un an, cu nici una dintre organizațiile considerate. Această pondere este foarte asemănătoare cu cea de la nivel național. Deci, cei săraci, chiar și cei în sărăcie extremă, apelează la instituții pentru a își rezolva problemele, chiar dacă nu le dăruiesc cu încredere. Cu toate acestea, este de menționat că între cei care nu au interacționat cu instituții se aglomerează statistic tocmai cei neintegrați în rețele sociale și neconectați la sistemele de informare și comunicare, cu alte cuvinte cei excluși sociali. Acest fapt întărește rezultatul prezentat într-un subcapitol anterior (11.4): 5% dintre gospodăriile rezidente în zonele studiate, aproape toate situate în gropile de gunoi, fostele cămine muncitorești popular denumite ghetou sau zone de tip Cotorga și aproape toate aflate în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată sunt excluse social și au început să dezvolte caracteristicile culturii sărăciei, ca răspuns local la probleme neacoperite instituțional.

[1] Conform Th. Brinkhoff: *Principal Agglomerations and Cities of the World*, http://www.citypopulation.de, 12.11.2002.

Deci, cultura sărăciei, așa cum a definit-o O. Lewis, este un fenomen marginal chiar și printre săracii din zonele sărace din România anului 2001. Nu este însă de neglijat, cu atât mai mult cu cât gospodăriile în cauză includ și copii și tineri în rândul cărora a început să se dezvolte cultura devianței, despre care am vorbit în subcapitolul 11.6. Cultura sărăciei se autoreproduce, ceea ce înseamnă că, în câțiva ani de acum încolo, vom avea de-a face cu un număr mai mare decât azi de tineri și copii, victime ale tranziției, întotdeauna necăjiți, fără școală, fără credință, fără speranțe și fără șanse, în același timp periculoși pentru cei din jur, căci nu au nimic de pierdut și nu împărtășesc valorile promovate la nivel de societate.

13.2 Primăria

Vlad Grigoraș și Mihai Surdu

Primăria și spitalul sunt organizațiile la care au apelat cei mai mulți rezidenți ai zonelor sărace în ultimul an (octombrie 2000 – septembrie 2001), semnificativ mai mulți decât au apelat la tribunal, poliție sau școală. Acest model comportamental este valabil și la nivelul întregii populații a țării, precum și la nivelul fiecărui mediu de rezidență. Persoane din aproape 40% dintre gospodăriile localizate în zonele sărace au apelat la primării pentru a-și rezolva variate probleme. Doar o minoritate de până în 5% au fost nevoite să ofere mici cadouri (bani și produse) angajaților primăriei, similar populației țării. Gradul de insatisfacție cu modul în care sunt tratați de către angajații primăriei este ușor mai ridicat pentru rezidenții zonelor sărace urbane, prin comparație cu restul țării, fără a depăși însă două cincimi dintre cei care au apelat.

Diferențe considerabile apar însă în cazul persoanelor din gospodăriile în sărăcie extremă, rezidente în zonele sărace din orașe. Acestea au apelat la primării în mai mare măsură (jumătate dintre gospodării), reclamă, în proporție mai mare, necesitatea de a acorda mici atenții pentru a fi luate în seamă și, mai ales, sunt considerabil mai nemulțumite de modul în care au fost tratate de către angajații primăriei (două treimi dintre cei care au apelat). Nici un alt grup rezident în zonele sărace nu se abate atât de mult de la paternul mediului de rezidență.

De la lipsa unei locuințe, lipsa veniturilor, lipsa locului de muncă, absența actelor, la ajutor pentru înmormântarea unei rude, lemne, carton sau ciment, pentru a întări casa, sunt toate probleme pentru care oamenii apelează la primărie. Interacțiunea cu primăria este marcată de lipsa informațiilor referitoare la locul unde trbuie să se adreseze individul pentru a-și rezolva problemele și ce lucruri pot fi rezolvate, în ce condiții specifice. Se adaugă faptul că criteriile de eligibilitate pentru un tip sau altul de ajutor nu sunt întotdeauna cunoscute/comunicate, mai ales în cazul unor ajutoare decise și acordate la nivel local (de exemplu, ajutoarele de urgență). În consecință, se creează percepția că administrarea resurselor colective (bugetul local sau central) este realizată de către primar și angajații primăriei în funcție de preferințe sau stări de spirit și de relația pe care reușești să o stabilești cu aceștia, și nu de situația obiectivă a persoanei/gospodăriei. Prin urmare, mulți se consideră nedreptățiți.

Noi nu ne-am propus să facem lumină în astfel de cazuri, nu neam asumat rolul de detectiv în căutarea adevărului. Fapt este că mulți dintre săracii cei mai săraci, identificați pe teren, nu dispun de variatele beneficii la care au dreptul. Criteriile de eligibilitate erau cunoscute în general, dar în cazul în care aplicaseră și nu reușiseră să obțină un ajutor anume, nu aveau un răspuns oficial de la primărie care să justifice refuzul. Nu era clar cum au fost aplicate criteriile de eligibilitate și care dintre acestea nu au fost îndeplinite. În absența acestor informații, doar puțini continuă să încerce, se duc în audiență la primar, iar dacă problema nu se rezolvă nici în urma acesteia, și mai puțini sunt cei care încearcă la alte persoane investite cu autoritate, ierarhic superioare primarului, în timp ce majoritatea renunță.

> Eu am fost la domnul prefect la Tulcea, și domnul prefect a vorbit cu domnul primar: se poate așa ceva, o femeie cu patru copii și vai de capul ei să nu aibă dosar social? De ce i-ați respins dosarul? Ce o fi vorbit cu dânsul la telefon, a doua zi dimineața, mi-a venit ancheta de la Babadag. Au venit, mi-au luat actele și au zis: Doamna X, vă facem noi dosarul, că știm că nu aveți bani. Și m-am dus și am semnat și mi-a zis că s-a aprobat. Au trecut șase luni de zile și tot nu mi-au dat ajutor social. (Interviu, oraș Babadag, județul Tulcea)

În cazul celor care continuă să „lupte", tipul de reacție al celor apelați (primar, prefect, senator) este unul personalizat. Fie se inter-

vine în favoarea lor, fapt ce devine dovadă a nedreptății care le-a fost făcută, fie sunt desconsiderați, din nou fără să le fie oferite argumente. Astfel de situații nu fac decât să întărească credința multora dintre cei săraci că nu li se face dreptate, adică primarul și angajații primăriei nu aplică riguros și responsabil regulile, pentru că „bogatul, nu-l crede pe sărac".

Din punctul de vedere al rezidenților zonelor sărace, imaginea primăriei are valențe negative.

(1) Primăria este percepută ca instituție „falimentară", lipsită de resurse, deci, o instituție care nu-i poate scoate nici pe ei din impasul în care se află.

> S-au depus acte și a spus că primăria nu are fonduri, nu are cu ce să ne plătească. Dacă mergeți la primărie, are un afiș mare cât toate zilele: nu dispunem de ajutor social și de locuințe sociale! (Discuție de grup cu femei, oraș Călărași, județul Călărași)

> Eu vă spun sincer, m-am rugat de primar: domn' primar dați-mi un loc de muncă, fiindcă am făcut ajutorul social. Și mi-a spus: nu avem fonduri, dar faceți-l, ca să fie făcut. Și o să vă ajutăm, pentru că aveți probleme. Nimic, nu m-a ajutat cu nimic. Nu mai vreau ajutorul lor. Dați-mi să mătur pe stradă sau (să fiu) o femeie de serviciu. (Interviu, oraș Babadag, județul Tulcea)

(2) Primăria este percepută ca instituție ineficientă, care creează așteptări, dar nu rezolvă probleme. Persoanele aflate într-o stare accentuată de sărăcie și care solicită ajutor din partea primăriei reclamă că au fost, în mod constant, amânate. Acestora nu le rămâne decât să aștepte rezolvarea cererilor lor. Uneori așteptarea se prelungește, ajungându-se la ani de zile. Această așteptare fără sfârșit nu face decât să slăbească încrederea oamenilor în eficiența sistemului. Uneori oamenii obțin promisiuni sau chiar aprobarea cererilor lor, însă continuă să aștepte beneficiile care nu mai vin.

> (Dar la Primărie cum v-au tratat?) Că vine azi, că vine mâine, las' că vedem noi care-i treaba… Ne duce cu vorba, de astă primăvară și până acuma nu ne-au dat (ajutorul social). (Interviu, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

> Ne-am dus la ăsta marele, cum îi zice, primarul. Nu mi-a dat și mie nici carton. Mă plouă în casă. Am făcut cerere, de când, și nu mi-a dat nici un carton. A spus că vine, că vine și n-a mai venit. (Centrul istoric, oraș Brăila, județul Brăila)

(3) Primăria este percepută ca instituție „coruptă". Rezidenții zonelor sărace utilizează termenii de „corupt", „corupție" cu două sensuri. Primul se referă la inechitatea modului în care se distribuie beneficiile sociale, iar cel de-al doilea sens se referă la discrepanța dintre sărăcia bugetului local pentru asistență socială versus bunăstarea primăriei sau a angajaților acesteia.

Unii consideră că primăria distribuie în mod inechitabil ajutoarele (în special haine, dar și alimente sau rechizite școlare), că nu întotdeauna cei mai săraci din comunitate (cei îndreptățiți) primesc astfel de ajutoare. Ca efect, personalul primăriei și, în mod special, primarul – cel mai vizibil reprezentant al primăriei – sunt acuzați de corupție, trafic de influență sau de putere. Modernizările din instituție (mobilier, echipamente) sau casele, mașinile angajaților primăriei (mai ales ale primarului și viceprimarului), precum și comportamentul acestora în afara instituției, devin toate subiecte de discuție, în condițiile în care contrastează cu sărăcia bugetului local, unde niciodată nu sunt bani pentru programe de asistență socială, remarca oarecum generalizată fiind: „ei stau acolo pe banii noștri și nu fac nimic, numai vorbesc, dar își permit orice". Primarul este văzut cel mai adesea ca o persoană distantă, lipsită de empatie, ghidată exclusiv de interese personale. Acolo unde corupția angajaților primăriei este menționată, este reclamat și comportament abuziv față de potențialii beneficiari de programe sociale, care sunt sistematic jigniți și minimizați.

> Primăria de aici dă totul pe ochi frumoși. Cine are, tot are, cine n-are, n-are deloc. (Discuție de grup cu mame cu mulți copii, comuna Daia, județul Giurgiu)

> Primaru' nostru ne mănâncă ajutoarele sociale, ne-a tăiat lumina, n-avem lumină, n-avem apă, dar primaru' se duce și mănâncă-n cârciumă, a cumpărat xerox, a cumpărat de toate! (Discuție de grup cu tineri care nu au intrat niciodată pe piața oficială a muncii, oraș Drăgănești-Olt, județul Olt)

> (Comunitatea dintr-un fost cămin muncitoresc s-a mobilizat, a strâns banii necesari re-branșării la curent electric și a fost la primar pentru sprijin în negocierea cu CONEL, deoarece ei nu au statut de proprietari) Și noi spuneam: haideți să soluționăm odată. Dânsul scoate așa în bătaie de joc, din buzunar, o sută de mii și zice: duceți-vă și luați covrigi pentru copii. Păi, noi ne dusesem pentru ce ne durea foarte tare, că energia electrică și apa sunt ceva, un nivel de trai, și nu ne interesau sutele de mii pe care le avea dânsul în buzunare. (Discuție de grup, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

> M-am dus la domnul primar să cer ajutorul social și a doua zi am depus cererea și a zis: flit cu ea de-aici! Ce, vrei ajutor social? Ești tânără și frumoasă, du-te la turci! (Discuție de grup cu femei, zona Veterani, oraș Babadag, județul Tulcea)

Doar primăriilor de la orașe le sunt asociate toate cele trei reprezentări discutate anterior, adică sunt descrise drept falimentare, corupte și ineficiente. În satele studiate „primăria ca instituție falimentară" este reprezentarea dominantă, la care se adaugă doar ca reprezentare marginală „primăria ca instituție coruptă".

Toate cele de mai sus provoacă nemulțumirea rezidenților din zonele sărace și le confirmă percepția că, în fond, ei sunt cetățeni de rang doi, fără șanse egale, că toate criteriile de eligibilitate (pentru asistență socială) sunt aleatoare, că „cel care țipă mai tare" sau care impresionează prin „purtarea frumoasă" pe cei puternici (definiți în general drept bogați, lipsiți de empatie față de situația săracilor), acela și primește mai multă atenție și sprijin. Cei mai mulți dintre săraci se autodefinesc drept lipsiți de putere și de voce.

Lipsa unor strategii coerente, lipsa de siguranță și regularitate a ajutoarelor oferite prin primării, permanentele schimbări ale sistemului și ale criteriilor amplifică impresia de provizorat. Cum singurele constante pe perioade mai lungi de timp sunt persoanele (primarul, viceprimarul, angajații primăriei) și nu normele (criteriile, tipurile de beneficii), este întărită credința că beneficiile nu sunt un drept stabilit pe baza unor criterii generale, egal aplicabile și egal aplicate tuturor cetățenilor acestei țări, cheia succesului stând în construirea unei relații favorizate cu persoanele și dovedirea în fața acestora drept sărac legitim care merită sprijin.

13.3 Biserica

Manuela Sofia Stănculescu

Discuția despre relația dintre săraci și biserică necesită două mari distincții, una rezidențială și cea de-a doua referitoare la cultul religios. Dacă în satele mici și izolate domină pe de departe biserica ortodoxă sau cea catolică, în satele mari, aflate în apropierea orașelor, precum și în orașe, după 1990 și-au făcut apariția o mulțime de culte religioase, de la adventiști de ziua a șaptea la penticostali,

pocăiți sau Martorii lui Iehova. În funcție de gradul de implicare al tuturor acestora în acțiuni caritabile, de ajutorare a celor din zonele sărace, diferențele de comportament și atitudine ale săracilor față de biserică diferă de la o localitate la alta.

> Paradoxal, în Călărași, oraș preponderent creștin-ortodox până în '90 și în care nu exista decât cultul adventist de ziua a șaptea, după 1990, s-au dezvoltat și alte culte religioase recunoscute de statul român, respectiv Biserica Adventistă, Biserica Penticostală, chiar și Biserica Romano-Catolică și-a construit aici un lăcaș de cult. Bineînțeles că în acești 11 ani, totuși, reprezentanții bisericii ortodoxe nu au avut o atitudine foarte fermă, pozitivă, chiar dacă în școli se învață religia, că așa e programa școlară. (...) În vara aceasta, am avut câteva solicitări chiar din partea unui cult religios nerecunoscut de statul român, Martorii lui Iehova, care au dorit să cumpere un imobil în Călărași. Au venit, au făcut demersuri la primărie, noi i-am refuzat politicos și nu mai am semnale în ultimele două luni de zile că ar mai intenționa să își instaleze un cap de pod aici, dar se pare că există o mică comunitate în oraș. (...) (Este și din cauza ajutoarelor cu care veneau ?) Cred că și acesta este un motiv, dar aceste culte au cumpărat imobile mari în oraș, și-au deschis lăcașe de cult, au foarte mulți adepți, organizează la sfârșit de săptămână întruniri chiar și în parcuri, deci au o activitate destul de susținută pentru orașul ăsta, ceea ce nu se poate spune despre biserica Romano-Catolică sau de biserica Creștin-Ortodoxă, care își desfășoară activitatea cum și-au desfășurat-o de-a lungul anilor, tradițional, fără impact social puternic asupra populației. (Primar, oraș Călărași, județul Călărași)

Toate cultele cu excepția celui ortodox și celui catolic sunt suspectate de prozelitism, atât de către majoritatea reprezentanților instituționali, cât și din perspectiva localnicilor, astfel încât asocierea cu „secte", „sectanți", nu este dezirabilă pe principiul inseparabilității perechii etnie (română) – religie (ortodoxă). Din această perspectivă, în ample pasaje este comentat transferul multora dintre cei săraci la aceste culte religioase, comentarii acompaniate în mod frecvent de specificări de tipul „mai ales țiganii", „sunt mai mult romi care trec de cealaltă parte". Cultul ortodox reprezintă „partea noastră" (subînțeles, a românilor), în timp ce toate celelalte sunt „partea cealaltă", asociată, în mod explicit, cu persoane de altă etnie decât cea română, dar în cazul sectelor, și de altă condiție socială („mai săraci", „care mor de foame").

Reprezentanții instituționali locali menționează inițiativele cu caracter social dezvoltate de către diferite culte, cum ar fi: centru de

sănătate „foarte dotat, cu foarte mulți bani, finanțat din străinătate", dar „care, din păcate, s-a lovit de unii dintre consilieri, care au considerat că dacă le dăm aprobare, vai de mine, fac prozelitism" (Secretar de primărie, oraș); ajutor acordat copiilor rămași fără părinți, care însă „ajunsese să le învețe niște lucruri care nu le voiau, să asiste la rugăciuni, să meargă la întruniri" (Asistent social, oraș); cabinet de asistență socială, care însă nu a rezistat decât doi ani, din lipsă de fonduri și de sprijin din partea autorităților locale (Preot ortodox, oraș mare); cantină socială, care livrează persoanelor vârstnice mâncarea la domiciliu (Asistentă medicală, oraș); program de prevenire a abandonului copiilor (Medic, oraș). Cel mai frecvent menționat însă este ajutorul în alimente, medicamente și haine, oferit săracilor, mai ales celor din zonele sărace. Între toate aceste acțiuni/inițiative, în toate orașele și satele mari incluse în studiu, cultele altele decât creștin-ortodox sunt cele care predomină, căci, prin definiție, biserica ortodoxă „se ocupă cu insuflarea credinței", și nu de asistență socială. Tocmai de aceea, trecerea de „partea cealaltă", înscrierea săracilor la „secte", este pusă pe seama condiției economice precare, fiind element al strategiilor de supraviețuire, și nu „abdicare de la dreapta credință" (cu excepția celor de etnie roma și a cazurilor „social – patologice"). Prin urmare, săracii sunt percepuți fie drept „vânători de ajutoare", fie drept „inconștienți" sau drept persoane cu comportament rațional-economic.

> Prin Chitila sunt foarte mulți, cred că sunt adventiști, care nu beau, nu cântă ... Sunt destul de mulți, parcă din ce în ce mai mulți. Cred că li se oferă și ajutoare de acolo și poate din cauza asta. Și, culmea, sunt foarte mulți romi. Vin și aici (n.n. la primărie) și zic că „noi suntem cu Dumnezeu și cu copiii". Și când le zici: Domnule, faci 13 copii, dar te-ai gândit că nu ai loc de muncă, nu ai cum să îi crești și, până la urmă, vei veni tot la noi și noi îți dăm 90.000 lei pe persoană? Păi, ce faci cu 90.000 lei de persoană? Sunt inconștienți! (Asistentă Socială, Sector 1, București)

> Se duc și la moschee, dar doar o parte din ei. În general, știi ce se-ntâmplă? Ei merg acolo unde primesc ceva, deci sunt încă la acel stadiu. Nu au, cum suntem noi, că ținem la religia asta. Ei săracii, unde pică ceva, se duc și ei, pot să meargă la toate bisericile, nu-i o problemă. Nu știu cât cred ei în ceva anume, dar cei care merg la biserica penticostală, în același timp, pot să facă și circumcizie, pentru că, de exemplu, moschiatul turc de la Constanța a organizat o chestie d-asta de botezare a acestor copii care sunt săraci și care

> nu-și pot permite să facă o nuntă de botez. La ei, nunta de botez este o circumcizie care se face cu mese. Au venit vreo 30 de copilași, o bună parte dintre ei pentru că după botez primeau și un pachețel, și și-au făcut botezul. Poate la anul o să se facă și la penticostali, dar, pentru moment, au luat pachețelul și au primit botezul. (Medic, despre o zonă săracă locuită predominant de „țigani-turci", oraș Babadag, județul Tulcea)

Stigma socială este atât de puternică încât săracii care „au trecut la secte" țin să-și justifice pe larg gestul, subliniază că „în suflet suntem tot ortodocși (sau musulmani sau catolici), așa cum ne-am născut", raționalizează că „este un singur Dumnezeu pentru toți", se revoltă „noi suntem adevărații credincioși, adevărații copii ai lui Dumnezeu", sau zic „că mi-e rușine, dar deschid poarta lor (n.n. pocăiților)", „îndrăznesc, că m-am pocăit de sărăcie".

> Se îngrijește pocăiții ăia de zice că nu sunt adevărați credincioși. Ăia ne mai ajută, de ne mai dă să mâncăm, să mai ne îmbrăcăm. Ăia sunt copiii lui Dumnezeu cu adevărat, nu cum e popii. Adevărat credincioși sunt pocăiții aștia penticostali și alte culte, cum zice el, că secte, dar adevărat credincioși sunt penticostalii. Ne ajută și cu mâncare și cu îmbrăcăminte, că dacă n-ar fi ăștia, am fi morți. Ei sunt adevărați copii ai lui Dumnezeu, nu popii, că nu judec eu, există un Dumnezeu, dar popii nu spune adevărul. Ăștia se îngrijește cu mâncare și cu astea, (popii) să le ducem pomene multe, să le ducem colaci mulți și noi nu avem ce să mâncăm. (Discuție de grup, oraș Drăgănești Olt, județul Olt)

> Mama: Mai degrabă mă duc la pocăiți (n.n. decât la biserica de care aparține). Mi-e și rușine (n.n. că se duce să ceară), dar ei mă crede: că-i un kil' de orez, că-i un kil' de ulei, două pungi de făină, mi le pune. Uneori zic că mi-e rușine (n.n. de ceilalți din comunitate), da' deschid poarta lor. Îndrăznesc. Fiica: Mama mea s-a pocăit de sărăcie. Mama: De nevoie. Când n-aveam o pâine o zi, Dumnezeu ne dădea pe masă turte și ne bucuram. Fiica: Când rămânem fără pâine, ne trimite Dumnezeu pe cineva de la pocăiți, frații lu' mama. Mai vine cu câte o pâine, două. Restul familiei a rămas musulmană. (Gospodărie în sărăcie extremă, etnie turcă, oraș Babadag, județul Tulcea)

Trecerea de la un cult religios la altul, sau alternanța între diferite culte, este o strategie de supraviețuire adoptată de unii dintre cei în sărăcie extremă. Cu excepția unui singur caz, toate persoanele care au recurs la această alegere strategică nu vorbesc nici despre suport moral și nici despre împăcare sau liniște sufletească, ci despre rușine și presiune socială impusă de către colectivitatea în

care trăiesc. Cei din comunitățile predominant ortodoxe, catolice, musulmane sau adventiste, dezvoltă în egală măsură discursuri despre „oaia neagră" a comunității de rezidență, despre riscul de a fi stigmatizați și excluși odată cu înscrierea în cadrul unui alt cult. Câștigul material (în alimente, haine sau medicamente) este contrabalansat de rușine și prestigiu social negativ de „pomanagiu". Astfel se explică faptul că, chiar și în zonele sărace, unii dintre cei mai săraci nu acceptă ajutor de la cei din alte culte, chiar și când acesta este oferit, mai ales în contextul comunităților rurale mai închise, unde informația circulă cu viteză:

> Da, am fost să ofer ajutor. (n.n. Dar) Au fost niște familii care au spus: mulțumim frumos, dar data viitoare să nu mai veniți, că nu suntem așa săraci, să sperăm că sunt și mai săraci decât noi. După aceea, am auzit zvonuri că de ce vine Biserica (n.n. Romano-Catolică), că de ce nu vine Primăria, de ce nu vine statul? (Preot Romano-Catolic, comuna Sângeorgiu de Mureș în care coexistă patru culte religioase, județul Mureș)

Situația este diferită în cazurile în care se dezvoltă comunități religioase chiar în interiorul zonelor sărace. În acest caz, cultul religios devine majoritar și înscrierea la acesta nu mai reprezintă o încălcare a normei.

> Tot în această zonă (săracă) sunt mulți penticostali, de ziua a șaptea, Martorii lui Iehova, adventiști, care și-au făcut chiar biserică (casă de adunare). Se ajută între ei foarte mult, cel puțin după 1989. Toți pocăiții ăștia, penticostalii, au primit ajutor din Austria, din SUA, îmbrăcăminte mai ales. Sunt foarte îmbrăcați mulți dintre ei, chiar dacă nu au ce pune pe masă, prin intermediul acestor culte. Acum primesc pachete, dar nu global, ci nominal. Mai mult, le-am dat și o zonă să-și facă cimitirul lor. (Profesor, comuna Chiscani, județul Brăila)

În ciuda clișeului mult vehiculat, conform căruia romii reprezintă majoritatea celor care „trec la secte", în zonele sărace în care comunitățile de romi predomină, misiunea de a propovădui anumite culte religioase, mai ales a celor care impun restricții comportamentale, este mai degrabă o misiune dificilă. Iată cum descrie situația un predicator de etnie romă, ce dezvoltă o astfel de întreprindere într-o zonă săracă de dimensiuni reduse, locuită dominant de romi spoitori (autoidentificați), care se ocupă cu colectarea de fier vechi, sticle și cartoane.

> Se spune romi, dar normal tot țigani se spune. Mai sunt unii care fură, care sparge, dar noi încercăm să-i aducem la cuvântul lui

Dumnezeu, să-i aducem la dragostea lui Dumnezeu, ca să nu mai încerce să mai fure, să le place și lor munca, că sunt unii care nu le place munca. Din cauza asta, zice: mă duc, am luat, am mâncat! Dar nu se gândește că face mai mulți ani pușcărie. Și nu e bine. De aceea noi încercăm, prin Dumnezeu. Cuvântul pocăit nu înseamnă un cuvânt rău. Pocăit înseamnă că ne căim de toate faptele rele, de toate păcatele pe care le-am făcut și cerem iertare înaintea lui Dumnezeu, și îi mulțumim Domnului Isus Cristos că el ne dă biruința peste toate. (...)

Am stat de vorbă cu diferiți spoitori, ei au vinit, că sunt mulți, și români și romi, care au primit într-adevăr cuvântul lui Dumnezeu. Și mă ascultau și le-am spus de atâtea ori, vin nespălați, stă seara până târziu la foc, aprinde foc de cauciuc, stă și fumul acela e îmbibat și aerele care sunt pă ei toată ziua la lucru după fier vechi, după hârtii, după sticle și cu fumul acela, care e imprimat, nu poți să mai stai cu ei, adică să stai o oră, două sau trei, datorită mirosului care e îmbibat în aer. Și am stat cu ei de vorbă și au început cam să mă supere și am spus: dacă-i vorba p-așa să vă dau bani, nu am momentan să vă dau. Dar, vă dau unul-două kilograme de săpun, face soția săpun, să vă spălați în momentul când veniți la adunare. Că le place la unii dintre ei, le place și, când vine, vine cu copiii, cu toți, vine cu cinci-șase copii, cu zece copii, aglomerație și nu stă cuminți și începe să facă tot felul dă prostii, să vorbească, să nu stea cuminți și, atunci, nu mai poți să mai stai cu ei. Și ei cere, cere de multe ori ajutoare, care îmbrăcăminte, care încălțăminte. Nici eu n-am îmbrăcăminte și încălțăminte de multe ori, frate. De unde a avut mi-a mai dat și mie, dar eu zic, nu am, nu am nici eu. E scumpe într-adevăr îmbrăcămintea, dar mai luați și voi, zic, o haină, și o curățați și o spălați, sau o pereche de pantaloni sau o șosetă, și mai purtați și voi șosetele sau pantalonii pe care-i aveți. Nu am de unde să vă dau … Atunci ei zice: eu nu mai vin la adunare. Nu veni, adică vii să auzi cuvântul lui Dumnezeu, dar asta nu înseamnă ca eu să-ți dau ție ajutor. Am încercat să-i învăț, să-i învăț lucruri bune, lucruri frumoase. Ei se îmbată seara, se îmbată de multe ori, vine de acolo (de la fiare), se duce se îmbată și bate femeile de le omoară și cu biciul le bate. Stă la mijlocul focului, stă picior peste picior și începe să înjure, seara te culci în gălăgia lor, dimineața te scoli în gălăgia lor, începe cu înjurături, începe cu răutate. Încep să spun și eu și nu mai pot să zic nimic, că începe să mă înjure, să vorbească țigănește și lucruri de genul ăsta și atunci i-am lăsat în pace, nu mai i-am chemat la mine. Asta e casa lui Dumnezeu și n-aveți voie să fumați în casa lui Dumnezeu, dacă eu nu fumez, acel nu fumează, și vii dumneata cu fumatul, cu țigarea și vine 20 de inși cu țigarea, noi suntem obligați și suntem datori să înghițim fumul tău? Nu suntem obligați, așa, dacă-i vorba să fumezi în continuare și vii cu sticla de băutură în buzunar, nu mai vinea. Nu i-am mai primit și ei

> nu au mai venit și am rămas doar cu cei cu dragoste de Dumnezeu și ne ajutăm cum putem. (Predicator pocăit, Rom, București)

În satele mici și izolate, relația dintre localnici și biserică este discutată în cu totul alți termeni. În aceste sate, aproape întreaga populație aparține de Biserica Ortodoxă, problemele fiind, fie absența preotului, fie lipsa totală de resurse ale bisericii, care, deci, nu poate oferi decât sprijin moral. Sărăcia oamenilor se transpune în sărăcia bisericii.

> Sunt pe raza comunei mai multe biserici ortodoxe, dar și preoții se plâng că nu-și scot salariile. Este un fond bisericesc și preoții trebuie să-l verse mai departe și nu pot să-l ridice, pentru că populația nu are bani. (Secretar primărie, comuna Făgețelu, județul Olt)

> Credința religioasă este în regres datorită faptului că preotul vine rar la biserica satului, neanunțându-și în prealabil venirea. Din această cauză, prezența la biserică este destul de redusă. (Primărie, comuna Santa Mare, județul Botoșani)

Diferențele regionale sunt de asemenea importante. Doar în anumite regiuni (de exemplu, vestul țării) și mai ales în cadrul anumitor culte religioase (de exemplu, adventiști), cu precădere în orașe mici și sate mari, comunitatea religioasă se suprapune cu rețele sociale funcționale, care se mobilizează la nevoie și colaborează cu biserica.

> La noi se ajută foarte mult credincioșii între ei. S-au obișnuit ca la greutăți, la înmormântare, la nuntă, să ajute fiecare familie, fiecare contribuie cu bani, cu alimente, cu tot ce trebuie. Pe urmă, în Biserică, de sărbători, fiecare adună și toate darurile sunt împărțite celor care au nevoie. La familiile nevoiașe se ține seama și sunt scutiți de plata serviciilor religioase, sunt scutiți de anumite dări. Așa sunt ajutați nevoiașii. (Preot, oraș Nucet, județul Bihor)

În majoritatea cazurilor, biserica nu este privită nici ca ofertant de ajutor material și nici de ajutor moral pentru săraci, ci ca o sursă în plus de cheltuială prin taxele anuale care sunt cerute enoriașilor. Acolo unde cei săraci sunt scutiți de aceste cheltuieli, distanța socială dintre preot/biserică și comunitate este considerabil mai mică. Condiționarea serviciilor, cu deosebire cele pentru înmormântare, de plata contribuției anuale este reclamată de către săraci drept cea mai gravă problemă. În condițiile lipsei acute de bani, plata locului de veci și a serviciilor aferente unei înmormântări dau insomnii vârstnicilor și reprezintă o sursă de stres pentru cei mai tineri. Nunțile și botezurile, tot din lipsa banilor, nu mai sunt

„făcute creștinește" și nu mai sunt marcate prin petreceri. Astfel, biserica a devenit la fel de scumpă și la fel de innacesibilă, precum majoritatea instituțiilor ofertante de servicii.

Pe de o parte, preoții discută despre obligațiile enoriașilor, despre ridicarea unor noi lăcașe, despre dotarea bisericilor existente și alte asemenea teme: fie că biserica lor este falimentară, fie, pe un ton antreprenorial, cum trebuie biserica să se dezvolte.

> Acuma, aicea, din punct de vedere legic, fiecare familie creștină care aparține de biserica ortodoxă și-și plătește această contribuție anuală, de 560.000 lei, preotul este obligat să-i facă orice servici în zi și în noapte, o împărtășanie noaptea la 12, la ora unu, absolut tot. În momentul când acest om nu-și plătește, atunci eu, ca paroh, consider și stau și judec din ce cauză nu-și poate plăti omul ăsta această contribuție, că numai în baza acestei contribuții noi suntem obligați să facem. Dar avem circumstanțe atenuante atunci când omul e prea sărac, n-are posibilitate, atunci încercăm să-l înțelegem și facem tot posibilul să-l înțelegem, chiar și îl îngăduim. Au fost situații când: uite, n-am plătit de atâția ani de zile, nu am bani. Bine, îi spun, îți facem înmormântarea, dar, de fapt, la cununie nu s-a pus problema asta sau la botez, la înmormântare s-a pus, și îți plătești ulterior. Dacă și-a plătit, eu, ca paroh, mi-am făcut datoria să-i aduc aminte, pentru faptul că este o disciplină și o formă pozitivă morală să-ți achiți toate orânduielile față dă stat și față de biserică. Ca și statul, prin formele lui, și biserica, prin formele ei, să fie la dispoziția ta oricând. În momentul când nu ești ordonat, ești pasiv, atuncea trebuie să existe o formă în care tu să-ți dai seama că instituția respectivă, fie statul, fie biserica, e supărată pe tine. (...) Voi trebuie să intrați în orânduiala umană, să știți că datoriile față de biserică trebuie să le plătiți ca biserica să aibă obligații față de voi. În momentul când credinciosul este pasiv și nu răspunde, și-mi vine c-o situație d-asta de înmormântare la mine și-mi spune: nu am bani, îi spun: de câte ori ți-am spus-o în biserică treaba asta? Tu vezi că aicea se lucrează o catedrală, se muncește, de ce ești departe de lucrurile astea? Părinte, că n-am știut, că n-am văzut. Sigur, nu ești obligat să vezi, să știi, și îl las un pic, așa în sucul lui propriu, să vadă ce însemnează să nu fii prezent imediat la voința lui. Iar în momentul în care omul își recunoaște greșeala lui, că asta e rânduiala noastră, îi accept să se facă înmormântarea și, ulterior, să plătească omul, cât poate să plătească. (Preot ortodox, oraș Călărași, județul Călărași)

Biserica are deci îndatoriri doar față de cei care plătesc serviciile pe care aceasta le prestează, căci „biserica nu este a mea, biserica este a întregului oraș" și „biserica ar putea să facă acțiuni de binefacere doar atunci când oamenii sunt bogați". În replică, săracii din

zonele sărace răspund prin neîncredere față de preot, cu distanțare față de biserică, cu amânarea sau suspendarea slujbelor religioase care marchează marile momente de trecere de la un ciclu de viață la altul, și spun povești triste despre înmormântări „de câine", fără coșciug, fără lumânări, fără preoți, fără slujbe, „în curte" sau „la pădure".

> Și femeia de serviciu, dacă întrebăm ceva, ne trimite de unde aparținem. Și preoții sunt foarte neînțelegători. De exemplu, uneia din surorile mele i-a murit o fetiță. Și i-am zis: nu a fost botezată, ce putem să facem să aibă măcar jumate de botez? Și a zis că dacă a murit așa, așa trebuie îngropată, fără preot. (Discuție de grup cu mame cu peste trei copii, zona Lacul Dulce, oraș Brăila, județul Brăila)

Preotul este considerat, în general, o persoană cu statut social privilegiat, care nu împărtășește nevoile săracilor și, prin urmare, nu poate înțelege situația lor și nu poate sau nu vrea să îi ajute. În percepția săracilor din zonele sărace, preotul împarte în mod inechitabil ajutoarele și prestează în mod discriminatoriu serviciile.

> (Biserica ortodoxă de aici vă ajută cu ceva?) Cu ce? (…) Ca să vină să ne facă vreo feștanie, ne întreabă dacă am plătit taxa la biserică. Dacă nu ai plătit, nu-ți face feștania. (Discuție de grup, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

> (Aveți încredere în preot?) F1: Nu am încredere deloc. Eu mai bine mă rog acasă. În preoți nu, în Dumnezeu am eu încredere M1: Popii? Popii ne vinde țara. E șapte sute de mii un loc de înmormântare. Așa cere popa acușa. Ne cere bani și la biserică. Păi, bine, să mă îngroape acasă atunci. (Discuție de grup cu adulți de 40–45 ani, care au lucrat și acum sunt șomeri, oraș Drăgănești Olt, județul Olt)

> (Aveți încredere în preot?) Nu, până la Dumnezeu te mănâncă sfinții. Eu nu cred in preot. Eu la biserică merg, cred în Dumnezeu, dar în popi eu nu cred. Sunt niște hoți. Iau de la sărac colacul de pomană și-l aruncă la câine. (Discuție de grup cu tineri, zona NATO, oraș Brăila, județul Brăila)

În mediul rural, mersul la biserică este o activitate de timp liber, cu precădere pentru femeile mai în vârstă, sau la nevoie pentru „descântec de sperietură" sau alte asemenea. Spre deosebire, săracii din zonele sărace urbane merg la biserică nu să se roage, nu să se socializeze, ci să obțină ceva de mâncare. Cu precădere în mediul urban, cerșitul pare să fie motivul principal pentru care oamenii săraci frecventează biserica. Din nou, persoanele de etnie roma

sunt menționate drept principalul grup care adoptă acest comportament. Mai ales copiii sunt trimiși la biserică pentru a primi alimente din partea celor care fac pomeni. Tocmai pentru a nu se interpreta că au ajuns să trăiască din cerșit, unor femei le este rușine să meargă la biserică. Mersul la biserică, ca persoană săracă, a devenit stigmatizant, fiind asociat cu starea de sărăcie extremă.

> Unii (n.n. săraci din centrul istoric al orașului) se mai duc la muncă, alții însă dau în patima băuturii, iar cei care suferă sunt copiii, care vin la biserică să ceară un corn sau un suc. Cei care ne cer ajutorul nu vin de obicei la biserică. Credincioșii vin, dar cei foarte săraci nu, decât la pomeni și botezuri unde pot căpăta un colac sau un pahar de vin sau își trimit copiii să ceară la biserică. (Preot, oraș Mediaș, județul Sibiu)

> (Mergeți la biserică?) Sâmbăta mai mă duc și eu, că, vă spun drept, să mai capăt și eu colaci pentru copil, ce-mi dă și mie lumea să am, să duc și eu la copilul meu. (Interviu, oraș Călărași, județul Călărași)

> Merg la biserică, dar nu m-am dus ca să cerșesc. Am drămuit totul ca să mă pot descurca. Mi-a spus niște vecine care ia de acolo, dar eu nu am vrut să mă duc. Și așa râd copiii de noi că luăm mâncare de la cantină (socială). Asta mai îmi trebuia, să mă duc și acolo (la biserică). (Mamă singură cu doi copii, oraș Brăila, județul Brăila)

13.4 Instituții ale ordinii: poliția și tribunalul

Manuela Sofia Stănculescu

Interacțiunea rezidenților zonelor sărace cu poliția și tribunalul este de proporții reduse. În 2001, persoane din doar o zecime din gospodăriile rezidente în zonele sărace (și din rural, și din urban) au fost să rezolve o problemă la tribunal, o jumătate dintre acestea fiind nemulțumite de modul în care au fost tratate. Ponderi similare sunt înregistrate și la nivel național (*Barometrul de Opinie Publică*, FSD, noiembrie 2001).

Doar din 14% din totalul de gospodării studiate în mediul rural și doar din 17,5% dintre cele din zonele sărace urbane cineva a apelat la poliție pentru a rezolva o problemă, din nou, ponderi foarte asemănătoare cu cele la nivelul întregii populații. Două grupuri fac notă aparte: persoanele din gospodării în situație de criză

generalizată în mediul rural și persoanele din gospodării în sărăcie extremă din zonele sărace urbane. Acestea au interacționat cu poliția într-o măsură semnificativ mai mare (un sfert dintre aceste gospodării). Peste jumătate dintre cei în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată care au interacționat cu poliția nu au fost mulțumiți de modul în care au fost tratați, ceea ce îi diferențiază de restul rezidenților din zonele sărace, care se declară mai degrabă mulțumiți.

În mediul rural, există o diferență accentuată între satele centru de comună și cele periferice, dată de faptul că, invariabil, secțiile de poliție sunt localizate în primele. Pe de o parte, autoritățile locale și reprezentanții poliției subliniază că în comuna lor este liniște, pentru că „lucrătorii poliției funcționează în vederea asigurării ordinii publice", menționând eventual cazuri izolate. În satele în care locuiesc comunități de romi, se adaugă precizări de tipul „avem foarte multe familii de romi, care mai deranjează populația, dar lucrătorii de poliție își fac foarte bine datoria și asta este o comună unde se asigură liniștea și ordinea publică" (Polițist, comuna Chiscani, județul Brăila). Temele abordate se referă la cât de intens este traficul, cât de iluminat este satul, serviciul de pază, absența sau prezența sectelor, comentariile fiind făcute din perspectiva comunei, cu precădere a satului centru de comună. În cel mai rău caz se vorbește despre „vreo trei-patru persoane cu mici probleme, care au ajuns să efectueze muncă în folosul comunității, pentru că nu au avut bani să-și achite amenzile pentru tulburarea ordinii publice" (Polițist, comuna Făgețelu, județul Olt).

Imaginea se schimbă în totalitate, dacă partenerul de discuție este locuitor al satelor mici și izolate, mai ales dacă este o persoană vârstnică locuind singură. Din punctul lor de vedere, siguranța cetățenilor și a bunurilor lor nu este asigurată. Relatări de evenimente concrete în care ei au fost victime sau de evenimente de acum doi-trei ani de zile, care au șocat tot satul, abundă și sunt toate puse în relație cu absența unui polițist în sat. Mai ales dacă satul este izolat și dacă nu are decât un telefon, contactarea polițiștilor din comună este problematică și de multe ori tardivă. Evenimentele pe care le povestesc se întind pe o plajă largă, de la furtul din grădini, furtul unei găini sau a două rațe, care pentru oamenii săraci sunt pagube importante, până la înjurături, amenințări, agresiune fizică, violuri, pe scurt o stare de „teroare, mai ales că nu sunt becuri, seara nu mai ieșim din casă". Într-un sat mic și îmbătrânit,

în condițiile absenței polițistului, este suficient un agresor „în putere", care să creeze o astfel de atmosferă de teamă și insecuritate. În aceste condiții, absența instituției care să îi protejeze explică numărul mic al celor care se duc la poliție să le rezolve problemele; nemulțumirea nu este exprimată față de activitatea depusă de poliție, ci față de inexistența unui polițist în sat.

> După ce am ajuns în satul selectat să aplic chestionarele, mai mulți localnici au ținut chiar de la primul pachet de întrebări (n.n. cele referitoare la instituții) să accentueze problema cu care se confruntă în zona lor. Sunt câteva persoane, bărbați tineri, vecinii lor, care fură, atacă, amenință, înjură. Un bătrân singur a chemat la muncă un vecin, pe care l-a plătit. Noaptea, omul s-a întors la furat și surprins de proprietar l-a lovit în cap cu un obiect metalic. Urmele sunt vizibile și astăzi, iar bătrânul se judecă încă cu infractorul. Persoana intervievată, disperată, speră ca și prin intermediul nostru glasul lui să fie auzit. De altfel, toate persoanele din partea respectivă a satului au insistat pe acest aspect. O bătrână singură este nevoită să asiste la gesturile lor obscene și este înjurată zilnic. O familie de pensionari, care s-a întors de puțin timp în zona (veniți din Curtea de Argeș să muncească pământul și să locuiască în casa socrilor decedați), au insistat să-mi vorbească, deși nu au fost selectați pentru anchetă. Problema cu care se confruntă vine de la aceleași persoane care „încearcă prin toate mijloacele să ne alunge din zonă". (Raport de teren, cătun Băgești, comuna Făgețelu, județul Olt)

În zonele urbane studiate, relația dintre rezidenți și poliție este una dual: pe de o parte, mulți dintre rezidenții zonelor sărace sunt *contravenienți* și, pe de altă parte, sunt *victime* ale unor agresiuni. Sunt contravenienți deoarece nu au acte de identitate actualizate corespunzător, nu au acte asupra locuinței, locuiesc pe teren public. Sunt contravenienți pentru că lucrează în absența unui contract de muncă sau desfășoară activități aflate la frontiera dintre legal și ilegal. Sunt contravenienți când iau lemne din pădure, când cerșesc, când fură curent electric, când lucrează, precum romii spoitori, cu calul și căruța în orașe în care acestea nu au voie să circule pe străzi. Sunt contravenienți când se îmbată și își bat soția, copiii sau vecinii. Prin urmare, poliția intervine, fără a fi solicitată, în evacuarea lor, în demolarea adăposturilor lor și în amendarea lor. În toate aceste cazuri, ordinea publică este apărată *de* rezidenții zonelor sărace și doar rareori *pentru* ei.

Amenzile de tot felul sunt o temă frecvent abordată; mulți au amenzi care cumulează sume mult peste venitul lor, așa că: „amenzile sunt semnificative, dar nu au cu ce să le plătească. Judecătoria le transfor-

mă plata amenzii în zile de muncă, iar dacă nu se duc la muncă se ajunge la efectuarea zilelor respective în penitenciar" (Colonel Poliția Municipiului Mediaș, județul Sibiu). Pe lângă amenzi, comportamentul abuziv al polițiștilor este în mod repetat menționat de către săraci.

> Păi, am fost să mă angajez la București, m-a prins poliția, m-a trimis acasă. Cu acte în regulă, cu tot! Le spuneam că mă duc în București să m-angajez și ... Atuncea trebuia să m-ajute, deci în situația în care eram, trebuia să m-ajute! Deci să mă ducă, să umble cu mine, putea să dea un telefon la firmă, aveam ziaru' cu mine, aveam toate alea! Ei, din contră, m-au adus acasă. Păi, eu banii ăia de ce i-am cheltuit pe drum? Păi poliția, legea, în loc să m-ajute... Am dormit vreo două nopți pe afară, nici n-am mâncat." (Discuție de grup cu tineri care nu au intrat niciodată pe piața oficială a muncii, oraș Drăgănești-Olt, județul Olt)

> Poliția mai vine pe capu' nostru să ne ducem de unde suntem și, dacă ne ducem, murim de foame, că n-avem ocupație. A venit într-o zi, acum două luni de zile, și ne-a dărâmat casa cu buldozărul, domn'le. A zis că nu e pământul nostru, că nu e casa cu acte. Abuzuri, pentru că proprietarul (n.n. la care stau cu chirie) are acte și i-a dat în judecată. Proprietar: Da, am scos actele, stați domn'le, de ce ați venit peste mine să mă demolați, poftiți actu', pofiți actu', actu' de construcție ... (Discuție de grup, Groapă de gunoi, București)

> M1: Poliția ne vede pe noi țiganii, dar pe alții mai șmecheri nu-i vede că bate lumea, la mașini, le ia actele, le ia banii, le ia, nenorociri ... Ce înseamnă chestia asta, domn'e, ca în America ... M2: Cu căruța ne vede numaidecât, pe ăia care stă cu fetițele la stradă, la ... M3: Nu mai vede p-ăia, dar pe noi ne vede ... M4: Ei, are și poliția nevoie de-o fetiță. (râsete) (Discuție de grup cu romi, București)

Sunt victime în interiorul zonelor sărace sau în familie. Sunt agresați verbal sau fizic, sunt agresați de gălăgia permanentă „aici, nu este liniște niciodată", sunt agresați de vecini, de parteneri sau de părinți. În aceste cazuri, fie nu se apelează la poliție, fie poliția, deși este solicitată, nu intervine sau acțiunile sale sunt lipsite de eficiență. Poliția nu este solicitată, fie pentru că nu există posibilitate, cel mai apropiat telefon este prea departe, fie pentru că agresorul face parte din familie și amendarea acestuia sau trimiterea lui la închisoare înrăutățește și mai tare situația economică dezastruoasă a familiei.

> M1: Infracțiuni, aici ar mai trebui puțină liniște. La noi, cum să vă spun, poliție nu avem, noaptea cheamă, adică dai telefon, și vine după ore ori după ce te-a omorât. Se dă telefon de la public, care este tocmai lângă comisariat, dar dacă te așteaptă acela la ușă, poți

să ieși? F1: Activitatea poliției aproape că nu se simte în zonă, numai dacă se dă telefon, dar, în rest, să-i vezi că trece, măcar că trec să vadă ce-i pân zonă sau ce-i prin cartier, nu, nu. (Discuție de grup cu persoane de peste 40 de ani, beneficiare ale cantinei sociale, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

Dacă mă bate și mă duc la poliție îi dă amendă două-trei sute de mii și dacă nu avem banii să-i dăm, îl bagă la pușcărie, îl arestează. Acu' pe patru (noiembrie) se eliberează și el, că, când a fost acasă a băut pensia de 750 de mii și eu din 130 de mii (alocația pentru copil), ce să fac cu ea? Nu aveam cum să plătim amenda. Am datorii să dau de 1.200.000 și nu am de unde să dau, el arestat, n-am nici un ban în timpul ăsta cât el face pușcărie și nici nu-mi dă mie pensia lui, nu mi-o dă că zice că n-am buletinul lui. Le-am dus și de la poliție, de la comandant, dar nu mi-a dat (pensia lui), că a zis că nu e voie. Și atunci cum pot eu să trăiesc cu 130 de mii și să țiu și fata asta gonită de la bărbat cu copilul ei cu tot. (Discuție de grup cu mame cu mai mult de doi copii, oraș Drăgănești Olt, județul Olt)

Cel mai des însă (cel puțin în interviurile noastre), poliția este solicitată, dar acțiunile pe care le întreprinde nu sunt eficiente și nu soluționează problemele sesizate.

Am avut nevoie de sectorist că am avut două cazuri de nebuneală aici. M-a luat și m-a alergat, să-mi dea în cap nebuna. Dacă e nebună n-ai ce să-i faci și dacă e și beată e luată razna. M-a luat la alergat pă stradă, m-am făcut de râsul lumii, că n-am găsit poliția. Am sunat jepul să vine, nici măcar nu s-a uitat la ea, a zis: lăsați-o doamnă în pace că e nebună. Este nebună, dar eu ce să le fac la copii că este ea nebună? Pe jos, pe la parter, a spart geamurile să ne omoare copiii. Ajungem să ne omorâm între noi și nimeni nu face nimic. (Discuție de grup cu tineri, zona Doi Moldoveni, oraș Călărași, județul Călărași)

Vecinii (n.n. din blocurile vecine zonei studiate) s-au sesizat, de ani de zile. Toate blocurile s-au sesizat, au făcut reclamație, sute de reclamații la poliție. Apoi toți vecinii au venit să-i omoare și am zis: stați mă, nu faceți voi legea, nu-i omorâți, de ce-i bateți? Păi, să alungăm țiganii de aici, să le dăm foc ca în Bolentinu, să le dăm foc peste tot, așa au zis, cum au făcut și în comune sau în sate. Să dăm foc la țigani, să îi alungăm de aici, strigau. Am spus: stați puțin și ei sunt tot oameni. Dar îi înțeleg (pe vecini), că (țiganii) face scandal, se îmbată, face mizerie mare cu caii, cu astea și pentru asta s-au sesizat toate blocurile. Au făcut la poliție aicea și poliția i-a permis ani de zile, ani de zile de când poliția i-a înghițit, dar oamenii n-au mai putut, au făcut reclamații și la primărie, la Băsescu. Treaba e grea aici. (Predicator pocăit autoidentificat rom, comunitate de romi care trăiesc din colectarea de fier vechi, sticle și cartoane la marginea unui cartier de blocuri, București)

Sunt voci singulare cele care susțin că în zonele sărace „sectoristul își face rondul" cu regularitate și reprezintă o figură prezentă în comunitate.

Indiferent dacă în zonele sărace se simt în siguranță sau nu, indiferent dacă descriu zona de rezidență ca dominată de infracționalitate sau folosesc atributul „liniștită" pentru a o descrie, marea majoritate a celor intervievați *nu se consideră apărați*, poliția și justiția nu joacă rolul de instituții-protector, nu oferă sprijinul așteptat în momente dificile. În situații limită, în cazuri de partaj, de neplată a pensiei alimentare, nu numai că nu oferă sprijin pentru aplicarea legii, ci devin chiar surse de stres:

> Mi s-a pus o pensie de întreținere de 80 de mii de lei la ambii copii, pe care nu am văzut-o niciodată. Nu m-au ajutat cu nimic, nici procuratura, nici poliția, nici tribunalul. I-au dat o condamnare de trei luni și spune că, pur și simplu, nu-l găsește. Și, așa mi s-a și spus, că dacă el îmi trimite 50 de mii, după încă un proces, să mă mulțumesc cu atât. Și i-am întrebat: dar, dacă eu îi aduc la dumneavoastră (pe copiii), poftim, îi las aici, pentru că nu mai pot? Ei au spus că mă arestează, că nu am voie, că pentru mine asta ar fi părăsire de domiciliu și abandon de minori. Este asta logic? (Mamă singură cu doi copii, București)

Pe scurt, „te duci la poliție, îți spune nu mă interesează, te duci la judecătorie, îți cere banii, de unde să îi iei ca să îi plătești?"

13.5 Asistența socială: practici ale autorităților locale

Daniel Arpinte și Simona Preda

Programele de asistență socială disponibile săracilor din zonele sărace, la nivel local, reprezintă una dintre temele de interviu cu reprezentanții instituționali. Ținta noastră nu a fost o analiză instituțională a modului în care funcționează primăria sau diverșii furnizori locali de servicii sociale. Ceea ce am urmărit și ceea ce prezentăm în continuare este contextul de oportunități și constrângeri, fără de care nu putem avea o bună înțelegere a comportamentului și atitudinilor celor săraci.

Numeroase studii au analizat sistemul de servicii de asistență socială la nivel național (cum ar fi Zamfir și Zamfir, 1995, Pop, 1995, 2002, Zamfir, 1997, 1999, 2001, Mărginean, 2000, Teșliuc și

Pop, 1999, Teșliuc, Pop și Teșliuc, 2001, Zamfir, 2002, Preda, 2002, Arpinte, 2002). Acestea pun în discuție și analizează eficiența sistemului, raportul dintre măsurile active și cele pasive, gradul de acoperire al diverselor prestații sociale, disfuncționalitățile și punctele critice ale sistemului (precum fragmentare, deficit de resurse umane, subfinanțare, deficiențe ale cadrului legislativ și instituțional) sau disparitățile regionale. Noi ne restrângem analiza la practicile concrete ale autorităților locale din comunele și orașele studiate în anul 2001.

Tema predilectă a interviurilor cu autoritățile locale, mai ales în comune și orașe mici, a fost insuficiența fondurilor la bugetele locale pentru programele de asistență socială în discordanță cu nevoia mare de sprijin a localnicilor. Istoriile programelor de asistență socială (mai ales a ajutorului social) din localitățile studiate urmează evoluția descrisă la nivel național de studii precum cele menționate anterior: transferul responsabilității finanțării sistemului de ajutor social de la nivelul autorităților centrale la cele locale a rezultat în diminuarea drastică a numărului de beneficiari de ajutor social și întârzieri importante în plata acestuia. Spre exemplu, la nivel național, la două luni după transferul la nivel local al responsabilității de plată, numărul de beneficiari de ajutor social a scăzut la 27% din numărul de beneficiari anterior introducerii acestei măsuri. În anul 1998, mai beneficiau de ajutor aproximativ 0,4% din populație, deși estimările Institutului de Cercetare a Calității Vieții arătau că ajutorul social ar fi trebuit să acopere 10% din totalul populației (Zamfir, coord., 1999).

> În 1995, Primăria putea să onoreze trei sute și ceva de dosare de ajutor social. După aia, a început cu autonomia locală și nu s-au mai dat banii care se alocau pentru județ. Cred că acum se mai dau vreo șapte-opt ajutoare sociale pe toată comuna, pentru că nu sunt bani. (Inspector fiscal Consiliu Local)

> Noi nu dispunem de fonduri pentru a face plăți. Ultimele plăți s-au făcut prin 1996, iar acum cei care se încadrează la dosarul de ajutor social beneficiază de plata gratuită a asigurărilor medicale. Ce s-a întâmplat: în august 1995, când a apărut legea 67, s-au pus două taxe speciale, pentru trecerea frontierei și pentru micul trafic, cu scopul de a asigura fondurile necesare pentru a se putea plăti ajutoarele sociale și sumele acestea veneau de la bugetul de stat. Începând cu ianuarie '97, statul a sistat viramentele către primării și ne-a dat nouă grija aceasta, să plătim din bugetele locale. Unele primării sunt închise pentru că nu au cu ce să-și plătească angajații. De unde bani pentru ajutor social? (Referent Consiliu Local)

Mai mult, în lipsa resurselor necesare efectuării plăților, nu sunt respectate procedurile de menținere a dosarelor de ajutor social care îndeplineau condițiile legale și, bineînțeles, nici nu sunt aprobate noi dosare. Astfel, deși eligibili, beneficiarii de ajutor social sunt, de cele mai multe ori, excluși.

> Sunt primării care au înțeles că, chiar dacă nu au bani la bugetul local, pot să facă dosar de ajutor social și, atunci, omul vine la noi cu adeverință și noi putem să-l punem în plata alocației de solidaritate. Dar sunt și primării care refuză să facă aceste dosare. Primăriile care au astfel de dosare au anumite obligații: să le păstreze, să le reactualizeze din trei în trei luni, să primească de la oameni actele pe care le cerem și noi. Iar este o situație frustrantă pentru om, care aduce și la noi aceleași acte pe care le duce și la primărie, de exemplu, adeverință că nu are și n-a refuzat un loc de muncă, sau de la școală. De la primărie nu primește nimic, de la noi s-ar putea să nu primească, pentru că depășește cuantumul și atunci cred că este frustrant. Faptul că ei nu întocmesc aceste dosare îi frustrează pe oameni, îi păgubesc încă o dată, pentru că, potrivit legii, noi plătim de la bugetul de stat și asigurarea de sănătate. Dacă ei (n.n. cei din primărie) nu întocmesc dosare, nu raportează la timp, noi nu putem plăti pentru acei oameni nici măcar asigurarea de sănătate. Deci iată două motive prin care oamenii pierd. (Director Direcția Generală de Muncă și Solidaritate Socială)

Unele consilii locale au ajuns să nu mai plătească deloc aceste prestații (ajutor social) sau au acordat, în limita sumei la care au dreptul beneficiarii, diverse ajutoare materiale sau au impus regula potrivit căreia o familie eligibilă nu poate beneficia simultan de ajutor social și de masă la cantina socială, deși legea le permitea.

> A fost un flux puternic când a fost legea (n.n. Legea 67/1995) și guvernul de atunci a alocat niște sume destul de mărișoare la toate comunele, inclusiv la comuna noastră, și s-au acordat ajutoare. Comuna noastră a avut un număr de două sute și ceva de dosare din '96-'97 încoace. Până în ziua de astăzi ajutoarele sociale s-au sistat în totalitate, în evidență mai avem un număr de douăzeci și ceva de dosare de ajutor social. Oamenii nu primesc efectiv ajutorul, ci îi ajută faptul că suportă statul contribuția pentru fondul de sănătate, dar ajutor social nu primesc, pentru că nu mai sunt fonduri nici la bugetul local, nici la județ. (Secretar Consiliul local)

Neplata ajutoarelor sociale este, în unele cazuri, motivată de situația dramatică în care se află unele consilii locale aflate ele însele în imposibilitatea de a acoperi chiar și cheltuielile pentru utilitățile publice. Riscul permanent al acestor primării de a fi debran-

șate de la rețeaua electrică sau de alimentare cu apă duce la imposibilitatea respectării drepturilor legale ale celor eligibili pentru ajutor social. În cazul acestor primării, situația este mai degrabă o luptă pentru supraviețuire a instituției, decât o opțiune ideologică.

> (Domnule primar, la nivelul comunei ați avut posibilitatea de a acorda ajutor social? Dacă da, cui anume?) Noi avem decât vreo zece cazuri. Avem dosare întocmite, zece dosare. (Dar,) Nu am acordat (ajutor social), pentru că la ora actuală avem trei luni de când nici noi nu am luat salariile. Lumină în primărie, după cum se vede, nu avem. Am achitat-o acum câteva zile, dar n-au venit încă să ne dea drumul. La iluminatul public avem 160 milioane de plătit. Nu dispunem de venituri proprii ca să putem să le plătim. (Așa că) Am întocmit dosarele și le-am explicat: în momentul în care există posibilitate, vă dăm, până atunci, să beneficiați de gratuitate în spital. (Primar)

Lipsa de fonduri are și efecte de tip instituțional, anume, schimbări la nivelul activităților concrete desfășurate de personalul cu atribuții de asistență socială din primării. Activitatea acestor funcționari devine strict birocratică, de primire și verificare a hârtiilor din dosare, pentru că au un număr mic de beneficiari a căror asistență se reduce la plata asigurărilor medicale, sau de eliberare de adeverințe necesare pentru obținerea altor ajutoare.

Transferul unui număr tot mai mare de obligații către consiliile locale a avut ca rezultat adoptarea unei atitudini defensive din partea acestora, tradusă prin descurajarea sau blocarea accesului la serviciile sociale. Spre exemplu, unii furnizori locali de prestații sociale au optat pentru o slabă informare a potențialilor beneficiari, pentru a evita blocajele determinate de insuficiența/lipsa resurselor necesare acoperirii unui număr mare de cereri.

> (Să înțeleg că informarea în ceea ce privește alocația de solidaritate a fost făcută de primării?) Noi nu am popularizat la vremea respectivă posibilitățile de a beneficia de alocație de solidaritate. Recomandarea verbală de la minister a fost să nu începem noi să popularizăm. (Director adjunct Direcția Generală de Muncă și Solidaritate Socială)

La momentul cercetării, octombrie 2001, precum populația combina activități și surse de venit alcătuind un portofoliu economic care să le asigure supraviețuirea, așa și administrațiile locale practicau o combinatorică a fondurilor și una a normelor/criteriilor de eligibilitate.

> În criteriile prevăzute se încadrează un număr mare de persoane, dar cum fondurile sunt limitate, am încercat să completăm criteriile. Spre exemplu, dacă o familie beneficiază de masă la cantina socială sau de ajutor social, nu-i mai dăm și alocație de solidaritate, pentru ca să nu existe situația în care unul să beneficieze de două-trei prestații și altul deloc. (Director adjunct Direcția Generală de Muncă și Solidaritate Socială)

Cum nevoia de ajutor este foarte mare, în timp ce resursele necesare sunt insuficiente, se produc la nivel local fel de fel de ajustări. Se reduce cuatumul burselor sociale, astfel încât fondul destinat acestora să ajungă la cât mai mulți elevi. Se reduce contra-valoarea mesei la cantina socială, astfel încât, dacă scriptic porția este 23 de mii de lei, din aceasta să se acorde în fapt masă la două persoane asistate, de câte zece mii de lei. Sunt selectate pentru asistență doar o parte dintre persoanele eligibile, considerate a fi mai afectate de sărăcie.

> (Ce îmi puteți spune de alocația de solidaritate?) Alocația de solidaritate am acordat-o de la bun început făcând abstracție de lucrurile bizare ale articolelor de lege, în sensul că, dacă am fi acordat alocație tuturor categoriilor cuprinse în cele șase articole de lege, atunci ar fi intrat mai mult de jumătate din populația județului sau chiar mai mult de jumătate din populația României. Am făcut o prioritizare în funcție de persoanele pe care le-am considerat noi mai afectate de sărăcie și aici ne-am referit la: persoanele bătrâne care nu pot să-și câștige singure existența, nu beneficiază de pensii, și avem câteva cazuri în sensul acesta, și persoanele care au copii, în mod deosebit persoanele care au copii la școală. (Director adjunct Direcția Generală de Muncă și Solidaritate Socială)

Lipsa unor mecanisme de coordonare între furnizorii de servicii sociale și faptul că nu există o evidență centralizată a beneficiarilor sunt caracteristice sistemului național de asistență socială. Și în localitățile studiate, familiile eligibile pentru diferite beneficii sunt nevoite să depună aceleași dosare la mai multe birouri, ceea ce mărește costurile, și în termeni financiari, și de timp. Conform reprezentanților locali, în unele localități studiate, situația este înrăutățită de colaborarea defectuoasă între instituțiile locale care oferă prestații de asistență socială: Consiliile Locale, Direcțiile pentru Protecția Drepturilor Copilului, Direcțiile Generale de Muncă și Solidaritate Socială, Inspectoratele Teritoriale pentru Persoanele cu Handicap etc. Această colaborare deficitară favorizează, în opinia intervievaților, pasarea responsabilității de la o instituție la alta și

poate determina apariția unor blocaje, chiar și în cazul unor activități de rutină (de exemplu, transferul unor beneficiari de la o instituție la alta).

> (Cum colaborați cu instituțiile care au atribuții de asistență socială?) Cu Direcțiile pentru Protecția Drepturilor Copilului, vor, nu vor, trebuie să colaboreze. Dar lăsând numai la latitudinea relațiilor interpersonale, lucrurile merg așa cum merg. Noi nu știm ce fac ei, ei nu știu ce facem noi. De multe ori se întâmplă chiar inadvertențe, în sensul că noi creăm niște debite prin metodologia pusă în practică de ei. Deci, există în Ordonanța pentru protecția copilului, un cadru legislativ care prevede că noi trebuie să plătim, de exemplu, drepturile asistentului maternal. Și aici sunt probleme: copiii sunt luați de la unii părinți și dați la alții, fără ca noi să fim anunțați, astfel, se creează niște debite care apoi sunt foarte greu de recuperat. Am fi vrut și noi o colaborare mai bună, dar o colaborare legiferată cumva, și nu așa la nivel de relații interpersonale. (...) La fel se întâmplă și cu ISTPH (n.n. Inspectoratul de Stat Teritorial pentru Persoane cu Handicap). (Director Direcția Generală de Muncă și Solidaritate Socială)

În ce măsură au schimbat situația, descrisă mai sus, noua legislație (legea venitului minim garantat introdusă în 2002) și acordarea de la bugetul central a unor fonduri mai mari către bugetele locale, este un subiect care depășește cadrul acestui studiu. Oricum, chiar și în noul context, furnizorii de servicii sociale (cu precădere autoritățile locale) se confruntă cu dilema: orientare spre investiții versus protecție socială.

> Tema asta (sărăcia) am discutat-o mai mulți (primari), dar asta nu înseamnă că noi trebuie să facem numai protecție socială. Dacă nu faci investiții, nu poți să faci nimic. Că investițiile generează produs social, produs intern brut, care încet, încet, va duce la bunăstare. (Primar)

Tranziția văzută ca perioadă de „redefinire identitară" și dezvoltarea economiei locale definită ca funcție principală a administrației locale sunt elemente nelipsite ale discursului primarului-antreprenor, care predomină în localitățile selectate. Din bugetul local, mai ales dacă este insuficient, este de preferat să orientezi cât mai multe fonduri către investiții, conform credinței că dezvoltarea economică atrage de la sine rezolvarea tuturor celorlalte probleme. De aceea, protecția socială ajunge să fie definită ca „lux" și identificarea săracilor-merituoși este absolut necesară.

13.6 Săraci-merituoși versus săraci-profitori

Manuela Sofia Stănculescu, Daniel Arpinte și Simona Preda

Clivajul între lumea zonelor sărace și lumea instituțională devine vizibil prin lectura comparată a percepțiilor reprezentanților instituționali versus percepțiile săracilor. Deși vorbesc despre aceleași lucruri/fapte, perspectivele sunt opuse. Săracii sunt beneficiarii sau potențiali beneficiari de ajutor, în timp ce reprezentanții instituționali sunt cei ce decid asupra acestuia. Normele și criteriile administrativ-birocratice stabilite la nivel central sunt interpretate la nivel local și sunt aplicate diferențiat de la o localitate la alta, de la o zonă săracă la alta, capătând astfel noi sensuri. Săracii, ca beneficiari, se supun și/sau dezvoltă strategii în funcție de contextul local, dat de combinația între definițiile și criteriile naționale și modul specific de reinterpretare și aplicare concretă a lor. Rolul fundamental în modelarea contextului local aparține reprezentanților instituționali locali.

În mod similar subcapitolelor anterioare, păstrăm distincția dintre discurs și practică. Cele două niveluri, discurs și practică, interacționează fără a se suprapune. Discursul exprimă atitudini, poziții, valori, care impregnează sistemul și influențează funcționarea concretă a acestuia, modelând practicile instituționale.

Dacă săracii percep primăria ca instituție ineficientă sau coruptă, în contrapartidă, reprezentanții primăriei dezvoltă discursuri despre săraci „merituoși"/legitimi/„adevărați" versus săraci „nemerituoși"/nelegitimi/profitori ai sistemului. De altfel, toți reprezentanții instituționali vehiculează această dihotomie. Liniile de demarcație între săracii-merituoși și săracii-profitori, nu sunt stabilite pe baza criteriilor administrativ-birocratice, ci prin contact direct, în urma interacțiunii personale sau a unor stereotipuri.

Distincția dintre săraci-merituoși versus săraci-profitori este întâlnită în discursurile reprezentanților instituționali (indiferent de instituție) din toate țările lumii, și nu doar din România. De exemplu, conceptul de *underclass* reprezintă în Statele Unite ale Americii: „răspunsul emoțional al americanilor avuți, la sărăcia persoanelor de culoare, din ce în ce mai concentrată și mai izolată în orașele post-industriale. Ceea ce deranjează nu este suferința acestora, ci mai degrabă sexualitatea lor, exprimată în adolescentele mame; structura familiei, reprezentată de gospodării conduse

de către femei; presupusul lor refuz de a munci pentru salarii mici; dependența lor de prestații sociale, incorect presupusă a fi risipire a resurselor naționale; și propensiunea acestora către abuzul de droguri și crime violente, care au erodat siguranța străzilor și metroului." (Katz 1989: 185). Prin urmare, subliniază același autor, distincția între sărac-merituos și sărac-profitor, doar aparent are la bază gradul de responsabilitate personală a acestora pentru propria situație. În fapt, săracii rămân săraci-merituoși „cât timp sunt mai degrabă supuși decât militanți, mai degrabă obiecte ale caritații decât subiecți ai protestului" (Katz 1989: 186).

În capitolele anterioare arătam că, în zonele studiate, „fuga de muncă" a celor în sărăcie extremă este doar una presupusă, este doar un clișeu, și nu o stare de fapt. Arătam, de asemenea, că dependența de prestații sociale este dată în fapt de incidența ridicată a alocațiilor pentru copii, și nicidecum nu înseamnă trai confortabil pe baza unei abundențe de prestații sociale generoase. În același timp, am subliniat în mod repetat că mulți dintre cei în sărăcie extremă nu dețin actele necesare aplicării pentru variate beneficii, ceea ce practic îi exclude de la sistemul de redistribuire socială. Cât despre risipirea bogăției națiunii pe programe dedicate celor în sărăcie extremă, în România, nici nu poate fi vorba, o serie de studii (Zamfir, 1997, 2001, Teșliuc, Pop și Teșliuc, 2001) o argumentează.

O notă specifică României este faptul că, la stimulul „sărăcie", mai toți reprezentanții instituționali menționează inițial cauze de natură structurală: erodarea veniturilor (salarii și pensii) și șomajul. Acestea funcționează drept cauze principale ale sărăciei definite însă ca insuficiență a resurselor, cu precădere financiare. Sărăcia la care fac ei referire este una temporară, este sărăcia „care ne afectează pe fiecare dintre noi, pe toți cetățenii României", și nu sărăcia extremă. Starea absolut inacceptabilă de sărăcie extremă, fără resurse și fără capacități, este, în schimb, predominant plasată în responsabilitatea individului și, pentru aceste cazuri, reprezentanții instituționali operează cu distincția dintre merituos versus profitor. În discursul despre sărăcia extremă, cauzele la care se face recurs sunt stilul de viață distorsionat, înzestrarea genetică a persoanelor de etnie roma, familiile cu mulți copii, dezorganizarea familiei, lenea și dependența față de stat.

Săracii-merituoși sunt persoanele al căror sprijin este considerat legitim. Aceștia includ două sub-tipuri: săracii în incapacitate de

muncă, care nu se pot susține singuri (pensionarii cu pensii mici, persoanele în incapacitate de muncă, copiii) și săracii în capacitate de muncă, care sunt angajați sau pensionari, trăiesc din resurse minimale la pragul de subzistență, dar care „au bun-simț" și nu recurg la ajutorul colectiv. Persoanele în capacitate de muncă sunt automat etichetate drept „fără bun-simț", dacă încearcă să apeleze la programele sociale.

> Majoritatea (asistaților), aproape 80%, sunt romi. Foarte puțini români apelează și reușesc să se echilibreze mult mai repede decât ceilalți. Adică, totuși, există un bun simț la ei față de ceilalți, care s-au învățat. E foarte greu să se dezbare de obiceiul ăsta al lor, statul îi ține în cârcă. (Discuție de grup cu asistenți sociali, Serviciu Asistență Socială, Primărie, Sector 2, București)

> Pe cine mai ajutăm, așa, sunt bunicii care își mai iau nepoții. Ei sunt, așa, mai cu bun simț, sunt un pic și jenați de situație. Adică, ei chiar merită sprijiniți pentru că sunt în imposibilitatea de a-și mai găsi ceva de lucru la vârsta respectivă, dar tinerii cu care luăm contact ar putea munci. (Discuție de grup cu asistenți sociali, Serviciu Asistență Socială, Primărie, Sector 2, București)

În contrast, în percepția reprezentanților instituționali, portretul săracului-profitor este compus din: tineri, „care ar putea munci", „țigani care nu vor să muncească", cu o atitudine pasivă, „s-au obișnuit să trăiască în sărăcie", „lipsiți de bun-simț" pentru că apelează la ajutorul oferit de stat în a cărui „cârca" trăiesc, de altfel. Elementul cheie al discursului despre săracul-profitor din România se referă înainte de toate la etnie – romi – care, asemănător cazului american anterior prezentat, se concentrează în comunități etnic omogene, cu un stil de viață deviant de la norma populației majoritare: „fac mulți copii", „fug de muncă", în cazuri mai rare se explică pe larg că ne-munca este element integrat al modelului genetic roma, „sunt comozi/pasivi" și „așteaptă totul de la stat".

> Dar țiganii nu vor nici să lucreze mult și, atunci, vin pentru ajutor social. Deci, noi pe planul ăsta îi mai cunoaștem. Chiar dacă sunt tineri și au posibilități de muncă, pot lucra deci, nu sunt handicapați, dar nu vor nici să lucreze, așteaptă numai să le dai. Chiar dacă îi cheamă la lucru zic: „pentru atâta nu merită să mă duc". Asta este mentalitatea la ei. (Preot)

> O altă categorie de persoane sunt romii. Dacă ajungem să discutăm despre romi, lucrurile sunt mult mai complicate. Deci, în primul rând pentru că concepția lor despre muncă și viață este asemănătoare cu a arabilor, cu a musulmanilor. Chiar discutam cu

> cineva de la Romani CRISS care ne explica nouă că, de exemplu, femeia la romi este supusă bărbatului, n-are voie pe stradă înaintea lui, nu poate să-i vocifereze, deci exact ce se întâmplă la musulmani, unde femeia n-are nici un drept, este sclava lui. Eu cunoscând lumea arabă, pentru că am lucrat o perioadă cu acești oameni, pot să vă spun că la ei, la arabi, dau exemplu concret în Arabia Saudită, munca este o rușine. Deci, ei sunt dați de la Dumnezeu să stea. Ei sunt războinici și stăpâni. Ei n-au voie să muncească. (Să înțeleg că se întâmplă asta și la romi?) Și la romi, pentru că dintr-un studiu făcut în colaborare cu un ONG al unei persoane din primărie, a rezultat următorul lucru: 90% din romi nu lucrează dar, în același timp, 95% nu doresc să facă o școală sau să ocupe un loc de muncă, pentru că sunt prost plătiți. Dar totuși, ei trăiesc! (Director Cantină de ajutor social)

> Legătura cu partidele e slabă, pentru că de sus lumea se vede mică dacă nu trăiești în mijlocul oamenilor. Deputații și senatorii nu mai vin în oraș. Uite, de exemplu, cei din Coman nu au gaze. Situația e grea, 25%-30% sunt bețivi și despre țigani știți cum se mai spune: unde l-ai mai văzut tu pe țigan cu sapa la spinare? (Reprezentant filială partid politic cu reprezentare în parlament)

În discursul reprezentanților instituționali, cei în sărăcie extremă sunt etichetați „țigani", fie pentru că aparțin etniei roma, fie pentru că au adoptat stilul de viață atribuit acestora.

> Cunosc un caz, un exemplu negativ. E o familie compusă din doi adulți și patru copii, iar altul e pe drum. Sunt români și au un intelect sub limită, deci, în limbaj popular, ei sunt handicapați. Stau la țară într-o casă cu un hol și o cameră. Părinții au descoperit că e mai ușor să faci copii, deci au luat metoda țiganilor: să ai copii, că vine alocația. Au o jumătate hectar de pământ, un pământ galben din care nu obții nimic. Le-a dat primarul o altă bucată de pământ, dar când au auzit de venitul minim garantat au zis: ce bine, nu ne mai prășim păpușoii (n.a. porumbul) că vine venitul și nu mai avem probleme. Nu am nimic împotriva lor, dar adulții sunt încurajați să nu muncească. Cu cât primesc mai mult, cu atât muncesc mai puțin. Adică, singura ușurare din punctul de vedere al celor din comunitate este că respectivii nu o să le mai dijmuiască de prin curți, că vor avea venitul minim. Deci cam asta e. (Jurnalist)

Judecățile/opiniile reprezentanților instituționali sunt fundamentate pe experiențe de interacțiune doar cu săraci care au recurs la beneficii sociale sau sprijin. Toate exemplele oferite de către reprezentanți ai autorităților locale, care demonstrează „fuga de muncă" a celor în sărăcie extremă, se referă, de fapt, doar la beneficiarii de ajutor social sau cantină socială. Concluziile trase din

aceste exemple sunt extrapolate la nivelul întregii populații în cauză. Reprezentanți ai altor instituții se raportează, de asemenea, la experiența lor concretă și extrapolează comportamentul întâlnit la nivelul întregii categorii. Indiferent de instituție și indiferent de mărimea localității, tendința reprezentanților instituționali este să facă referire la „romi", „țigani", „bruneți", „bronzați", unii chiar subliniind că, dacă mai sunt și persoane „cu bun-simț", aceștia sunt „dintre ceilalți".

> Oameni săraci nu prea putem spune că sunt în comună. Ar fi cele două zone populate de romi, dar sunt săraci pentru că nu muncesc. Deci locuri de muncă li s-au oferit. (Unde li s-au oferit?) De exemplu, la Primărie, pentru curățenia comunei, deci convenție civilă cu oamenii, ca să presteze munci în interesul comunei. Au fost și posturi la Primărie, au fost și posturi la diferite instituții (n.n. se referă la posturi de paznic, barman, contabil) unde s-au organizat concursuri, dar nu s-au prezentat. Deci, sunt săraci pentru că nu vor să muncească, deci nu pentru că efectiv e sărăcie. (Secretar primărie)

> Pentru Cartierul 23 August e vorba de familii de romi cu mulți copii, care nu au acte pe casă. Săracii sunt persoane fără venituri, bolnave din cauza mizeriei, fără școală și care nu vor să muncească. Unii dintre ei nu-și trimit nici copiii la școală. Ideea acestora este „statul trebuie să aibă grijă de mine". Au existat situații în care cei care și-au depus dosarul pentru ajutorul social au refuzat să primească un bilețel care îi informa despre bursa locurilor de muncă. (Direcția Generală de Protecție Socială)

> Nu le place (n.a. să muncească). Nu le place. Cerșesc la colț de stradă, cerșesc pe stradă, abia ne luptăm cu ei să-i alungăm din fața bisericii, că se bagă până-n ușă și stau acolo, dom'ne, te trage de haină. Și se bat între ei pentru locurile de cerșit. Dar dacă-l chemi și să-l pui la lucru, să facă ceva, uită ... Dau un exemplu: i-am chemat, că sunt prunii ăștia în curte. I-am chemat pe ăștia, pe cerșetorii din față: hai, măi, vă plătesc. (Răspunde:) Da' io nu m-aplec după prună, că vine singură-n mână. Da, aia a fost expresia țiganului: De ce să muncesc eu, când eu câștig banii de pomană!? Aia e civilizația lor. (Preot)

> Cartierele în care stau ei au devenit zone sărace sau zone în care lumea nu vrea să locuiască. De ce? Exact datorită acestui fapt, infracționalitatea ridicată. Majoritatea de acolo nu doar că nu găsesc un loc de muncă, ci refuză efectiv să muncească și consideră că societatea este datoare și trebuie să le asigure lor. Am să vă dau un alt exemplu: o femeie dintr-o familie de romi a venit cu doi copii și a spus la primărie că nu are casă. Primăria le-a dat o cameră, le-a

> dat masă, dar ea a făcut manifestații că vrea o locuință socială. De ce nu se întâmplă același lucru și cu familii de români? Deci, cei care nu au lucrat niciodată sunt cei care nu acceptă nici o muncă, fie nu au studii și nu fac față la o încadrare, sau persoane care sunt dependente de anumite droguri cum ar fi alcoolul, cel mai frecvent la noi. Din această ultimă categorie, foarte mulți sunt asistați la cantina de ajutor social. (Director Cantina de Ajutor Social)

Toate cazurile vehiculate drept „exemplare", precum cele din interviurile de mai sus, sunt, fără îndoială, reale și nu ficțiuni ale unor reprezentanți instituționali rău-voitori. Ceea ce subliniem noi este tendința reprezentanților instituționali de a generaliza, la nivel de populație din zonele sărace, cazurile de cerșetori, de alcoolici, de dependenți de prestațiile sociale care nu vor să muncească. Deși aceste cazuri sunt mai frecvente în zonele sărace decât la nivel național, ele nu reprezintă majoritatea populației din zonele sărace. Această tendință este cu atât mai accentuată, cu cât zonele respective sunt identificate drept „de romi".

În concluzie, în practică, reprezentanții instituționali reinterpretează criteriile de eligibilitate astfel încât sprijinul să fie acordat în mod diferențiat. Pentru săracii inapți de muncă, acordarea necondiționată a unor beneficii și servicii de asistență socială este considerată legitimă. Pentru săracii-profitori, apți de muncă, dar despre care se crede că „nu vor să muncească", este considerată necesară introducerea unor criterii restrictive de acces la servicii și beneficii de asistență socială. Astfel, accesul celor în sărăcie extremă la diferitele beneficii, depinde și de categoria în care sunt încadrați pe baza unor criterii subiective. În contextul lipsei de resurse pentru asistență socială, o mare parte dintre săraci nu se înscriu criteriilor de eligibilitate, iar dintre cei care se înscriu, săracii merituoși sunt cei care au mai multe șanse de a fi tratați corect politic și de a primi ajutor.

14. În încheiere ... România este și a lor

Manuela Sofia Stănculescu și Ionica Berevoescu

Acesta se dorește un capitol concluziv. Ne-a luat mai mult de o vară și de o toamnă să ne hotărâm cum să încheiem cele patru sute de pagini de analize, statistici, extrase de interviu.

Unii prieteni ne-au zis să punem accentul pe tipologii de zone sărace și de săraci și să reluăm toate acele rezultate pe care le considerăm cheie, pentru comunitatea academică, pentru decidenți, pentru toți cititorii acestei cărți. Am încercat și am ajuns la concluzia că, pur și simplu, este *prea mult* atât pentru noi, cât și pentru dumneavoastră.

Alți prieteni ne-au spus să venim cu soluții, să sugerăm măsuri, să propunem planuri de acțiune, să nu ne mai purtăm ca „intelectualul frustrat, care scrie cărți caduce, despre o realitate pe care oricum nu o cunoaște intim", ci să ne asumăm rolul de „intelectual implicat" care trece el/ea însuși/însăși la acțiune sau fundamentează acțiuni. Nici în această privință nu am reușit să închegăm un text acceptabil și pentru noi, și pentru voi. În primul rând, noi, echipa de 16 autori, nu am reușit să cădem de acord decât asupra nevoii de intervenție în zonele sărace, dar nu și asupra lui *cum*: cum ar trebui procedat, cum ar trebui persoanele în sărăcie extremă sprijinite.

A treia sugestie a fost să ne asumăm rolul de *voce* a săracilor extremi, concentrați în zone sărace. Dar, ar fi redundant, căci deja, pe sute de pagini, săracii din zonele sărace și-au descris viața în cuvintele lor.

Sigur, ideal ar fi să ne eliberăm și de inhibiții și de stereotipuri (pe care, bineînțeles, în parte și noi le vehiculăm) și de empatia față de „subiecți", rezultat inevitabil al unei astfel de cercetări. Simplu de spus. Dar, nimic mai greu decât să „dezbraci haina" de sociolog învățat să-și substanțieze afirmațiile prin dialog cu seturi de date (anchete, interviuri, discuții de grup). Dar, nimic mai greu decât să îți controlezi empatia față de săracul-victimă și copilul-sărac, trăind în mizerie și complet lipsiți de șanse, captivi ai unei spirale a dependenței, determinată mai degrabă de mecanisme supraindividuale de marginalizare și excludere socială. Dar, nimic mai greu decât să nu te lași contaminat de stereotipuri când vorbești despre rezidenți ai zonelor sărace precum „tinerii cu pușcăria la cur". Așa că, în final, am decis să facem apel la *deci*.

Deci, **factorii semnificativi ai sărăciei extreme din România ....**

Fiecare capitol din carte vorbește despre factori ai sărăciei extreme: factori demografici (vârstă, etnie, dimensiunea și tipul de gospodărie), ocupare, venituri și cheltuieli, locuire, patrimoniu, educație și rețele sociale. Cum trei dintre aceștia – cheltuieli/venituri, locuire și patrimoniu – au fost utilizați în definirea tipurilor de sărăcie, testarea lor ar produce un model circular tautologic. Prin urmare, cu ajutorul unui model statistic de testare a cauzalității (de regresie logistică) am probat care dintre ceilalți factori sunt sau nu semnificativi în determinarea stării de sărăcie extremă, definită ca lipsă a unei locuințe în proprietate, lipsă de bunuri de larg consum și cheltuieli de consum sub pragul național de sărăcie. Analiza am realizat-o distinct pe zonele sărace studiate în orașe și zonele studiate în mediul rural.

Dintre toți factorii testați, doar ocuparea și educația se dovedesc a fi semnificativi (Tabel 58). Indiferent de etnie, de vârsta medie a adulților, de sexul capului de gospodărie, de numărul de membri din gospodărie, indiferent dacă gospodăria este sau nu integrată în rețele sociale, risc semnificativ mai mare de sărăcie extremă au rezidenții zonelor sărace urbane care trăiesc în gospodării în care educația maximă a adulților este de cel mult opt clase, în care există dependenți economic (copii, elevi, casnice, persoane în incapacitate de muncă) și/sau ocupați în sectorul informal. În contrast, rezidenții zonelor sărace din orașe cu probabilitate considerabil mai mică de sărăcie extremă sunt cei care trăiesc în gospodării de o persoană sau în gospodării care includ cel puțin un pensionar sau o

persoană ocupată pe piața oficială a muncii. Categoria de referință, în funcție de care am stabilit dacă riscul de sărăcie extremă este mai mare sau mai mic, este reprezentată de o gospodărie organizată ca familie nucleară (cuplu cu sau fără copii), de români, cu vârsta medie a adulților de 40-49 de ani, cu liceul ca educație maximă a adulților, care este integrată în rețele sociale și în care bărbatul este cap de gospodărie.

În zonele sărace rurale nu am putut realiza o analiză similară deoarece numai o mică parte dintre gospodăriile rurale incluse în studiul nostru erau în sărăcie extremă, din cele 203 gospodării studiate, doar 14,3%. Desigur, acesta este un argument tehnic, dar la care adăugăm o concluzie subliniată anterior. Sărăcia extremă, spre deosebire de sărăcia standard, este specifică zonelor sărace urbane, tipul de sărăcie specific populației din zonele sărace din sate fiind cel de situație de criză generalizată (cu locuința în proprietate).

Deci, **zonele sărace din România și rezidenții lor ...**

De-a lungul cărții am prezentat pe larg șapte tipuri de zone sărace urbane, dintre care spuneam că patru concentrează persoane și gospodării în sărăcie extremă și, în plus, cumulează toate celelalte atribute ale zonelor sărace puse în evidență în Statele Unite și în Europa (Schema 2). Aceste patru tipuri de zone sărace urbane sunt gropile de gunoi, centrele istorice, zonele popular denumite ghetou și zonele industrial dezafectate.

Dintre zonele descrise în mediul rural, nici zonele de *venetici* sau de *țigănie* din satele mari, relativ dezvoltate, aflate în apropierea unor orașe, și nici satele mici, periferice, nu s-au dovedit zone de concentrare a sărăciei extreme. Și în zonele studiate în sate oamenii trăiesc foarte greu, dar, prin comparație cu cele patru tipuri de zone sărace urbane anterior menționate, situația este mai puțin severă pe mai multe dimensiuni.

Existența zonelor sărace indică un fenomen de segregare spațială a săracilor în România asemănător ghetoului american sau european, mai ales la nivelul spațiului urban. Ceea ce particularizează România este faptul că zonele sărace nu conțin nici componenta rasială americană și nici pe cea europeană, a imigranților „din afara națiunii", ci o componentă etnică. Zonele sărace din România sunt caracterizate de suprareprezentarea masivă a romilor. Să fie clar, nu orice zonă locuită de romi este o zonă săracă.

Diverse studii comunitare pun în evidență existența unor comunități de romi foarte bogate (Șerban, 1998). Zonele pe care le-am studiat, deși frecvent etichetate drept *zone de romi*, conțin populație mixtă etnic și, chiar dacă romii sunt suprareprezentați prin comparație cu populația țării, în cele mai multe zone, ei reprezintă sub o treime din populația rezidentă. Oricum, indiferent de ponderea „reală" a romilor în zonele studiate, acestea primesc din partea populației eticheta de *zone de romi* și sunt definite drept *cele mai sărace*, în primul rând, din cauza unor condiții mizere de locuire și a unui mod de trai altfel decât al majorității.

Tot prin comparație cu zonele sărace vestice, zonele sărace din România nu sunt spații ale exclușilor de pe piața muncii, ci spații care concentrează populație în același timp *exclusă și exploatată pe piața muncii*. Adică, rezidenții zonelor sărace românești sunt excluși de pe piața oficială a muncii, din cauza deficitului masiv de educație și calificare, dar sunt și exploatați pe piața informală a muncii, pe care sunt forțați să-și câștige pâinea, pentru că prestațiile sociale și sprijinul colectiv la care sunt eligibili, fie nu le este accesibil, fie nu acoperă nici strictul necesar.

De altfel, acesta reprezintă un alt punct ce deosebește România de țările dezvoltate occidentale, îngrijorate de fenomenul dependenței față de stat (*welfare dependency*). Zonele sărace din România sunt spații care concentrează săraci dependenți de stat, dar dependența lor este dată de incidența foarte ridicată a unor prestații sociale de cuantum redus (alocații pentru copii, pensii de handicap, de urmaș sau de veteran) care asigură strict supraviețuirea și nicidecum trai confortabil, fără muncă, din buzunarul contribuabilului.

Similar zonelor sărace din țările vestice, zonele studiate se dovedesc spații de marginalizați, de comunități social izolate. Acestea sunt spații evitate („focare de infecție" ignorate de specialiștii din sănătate, cu școli segregate unde numai săracii din zonele sărace își mai duc copiii), marcate de teamă, de rușine, de prestigiu negativ, de mică infracționalitate. Sunt spații cu slabă conectare la fluxurile de informații și comunicare, cu rețele sociale fragile, de dimensiuni mici, construite pe principiul proximității, rețele-de-vecini-săraci-din-zone-sărace.

În zonele sărace, comportamentul rezidenților este demografic atipic, nu se investește în capitalul educațional, boala se duce pe picioare, locuința se reduce la acoperiș, patrimoniul se reduce la vechituri, consumul înseamnă doar „pâinea de astăzi". Ca răspuns

local la problemele neacoperite instituțional și la statutul de marginal, la nivelul unor grupuri mici, deocamdată, se dezvoltă cultura sărăciei și cultura devianței la tinerii socializați în aceste zone. Copiii și tinerii din zonele sărace sunt cei mai sensibili la acest nou mix de cultură, la cultura de cartier, ceea ce înseamnă că, în câțiva ani de acum încolo, vom avea de-a face cu un număr mai mare decât azi de tineri și copii, victime ale traziției, întotdeauna necăjiți, fără școală, fără credință, fără speranțe și fără șanse, în același timp periculoși pentru cei din jur, căci nu au nimic de pierdut și nu împărtășesc valorile promovate la nivel de societate.

Perspectivele de viitor ale zonelor sunt, de asemenea, puternic diferențiate. Zonele din centrul istoric al orașelor, zonele de blocuri cu datorii, precum și o parte din zonele de case de la periferia orașelor au șanse mari să fie „salvate" pe măsură ce crește interesul populației cu standard mediu sau bun față de acestea. În contrast, ghetourile românești, zonele industriale dezafectate și comunitățile din gropile de gunoi, adică tocmai zonele care concentrează sărăcie extremă, necesită intervenția statului, situația având șanse minore de a se îndrepta de la sine sau prin acțiunea mecanismelor de piață. Aceste acțiuni necesită o gândire de tip strategic, căci intervențiile radicale, simple, de tipul demolare și răspândirea rezidenților „de unde au venit" nu pot avea decât efecte de mascare, de peticire și de instituționalizare a excluziunii sociale. Efectul de mascare se referă la faptul că rezolvarea problemei este doar amânată și eventual transferată unei alte autorități locale. Efect de peticire, pentru că cei nevoiași, căzuți deja în sărăcie extremă, odată aruncați în drum, nu vor putea decât reaplica aceeași strategie, eventual pe un alt teritoriu, neavând acces la opțiuni alternative. Prin urmare, „salubrizarea" realizată de către autorități va fi urmată de reapariția problemei într-o altă locație, după modelul sacului peticit pe care-l coși într-o parte și cedează în alta. De aceea, intervențiile în aceste zone, pentru a fi durabile, trebuie să fie parte integrată a unor strategii urbane adecvate condițiilor locului. Instituționalizarea excluziunii face referire la procesul prin care zidurile simbolice ridicate deja de populația rezidentă, ca scut de protecție în interacțiunea cu mediul ostil, sunt dublate cu stigmă și acțiuni de reprimare în forță, se fortifică și devin ziduri instituționalizate de marginalizare.

Deci, **câți săraci extremi sunt în România...**

Nu știm. Modul în care am proiectat cercetarea nu ne permite să facem estimări directe ale numărului de săraci extrem. În primul rând, ancheta noastră nu a fost realizată pe un eșantion reprezentativ. În al doilea rând, nu am scanat localitățile studiate pentru un recensământ al persoanelor în sărăcie extremă, ci am restrâns analiza la săracii concentrați în micro-zone ce pot fi decupate teritorial. În al treilea rând, din totalul zonelor identificate am inclus în studiu numai anumite zone, așa cum am precizat deja în introducerea cărții. În al patrulea rând, chiar și zonele studiate variază considerabil ca mărime de la un tip de zonă la altul și chiar în cadrul aceluiași tip. Ținând cont că un oraș poate conține (și conține, de obicei) mai mult de o zonă săracă, pentru a calcula numărul total de săraci de la nivelul unui oraș, estimările pentru fiecare zonă ar trebui însumate sau multiplicate după o formulă proprie. Cu toate aceste limite, putem realiza o estimare indirectă, nu fină dar rezonabilă, a numărului de săraci extrem, concentrați în zonele sărace, din orașele României.

Estimarea pe care v-o propunem este construită pornind de la mărimea subiectivă medie a zonei (Tabel 49), dimensiunea medie a gospodăriei (Tabel 52) și rata de sărăcie extremă (Tabel 7) corespunzătoare fiecărui tip de zonă studiată, aplicate la cazul unui oraș de mărime medie (80 de mii de locuitori). În toate orașele studiate, am identificat zone de tip ghetou; cu cât orașul este mai mare, cu atât numărul acestora este mai mare. La nivelul orașelor mijlocii și mari, am găsit câte o comunitate nou-formată pe lângă groapa de gunoi. Tocmai de aceea, pentru cazul nostru ideal, de oraș de 80 de mii de locuitori, considerăm realist să calculăm numărul de săraci extrem pornind de la două ghetouri de mărime medie și o groapă de gunoi, de asemenea, de mărime medie. În acest scenariu, formula de calcul ar fi:

Număr săraci extrem = (2 x 384 x 3,22 x 0,32 + 1 x 186 x 5,61 x 0,65)

Astfel, ar rezulta, că în orașul nostru fictiv, concentrați în cele trei zone sărace, ar trăi 1.470 de persoane în sărăcie extremă, reprezentând 1,8% din populația totală a orașului. Dintre aceste 1.470 de persoane, 435 ar fi copii de 0-14 ani, reprezentând 3,5% din totalul copiilor din oraș.

Am aplicat acest algoritm pe cele 11 orașe mari, mijlocii și mici în care am desfășurat cercetarea de teren, despre care știam numă-

rul zonelor sărace, tipul acestora, precum și aproximări ale ordinului de mărime a populației rezidente în fiecare dintre acestea. Ponderile obținute au variat între 1,3% și 3,5% din populația orașului. Aceasta ar reprezenta o estimare brută a persoanelor în sărăcie extremă concentrate în zone sărace, care, extrapolată la întregul mediu urban din România, ar însemna între 148 de mii și 400 de mii de persoane. Dintre acestea, între 42 de mii și 115 mii ar fi copii, adică 3,1%-8,3% din toți copiii din mediul urban. Desigur, la aceste cifre se adaugă persoanele fără adăpost (inclusiv copiii străzii), precum și persoanele în sărăcie extremă care nu au ajuns încă într-o zonă săracă.

Procentele nu par dramatice. Tendința generală este de a trata procente de 1,3%-3,5% drept insignifiante. Cu mult cinism, unii susțin că reprezintă doar „pierderi rezonabile" la capitolul costuri inevitabile ale tranziției.

Atenție, săracii extremi din zonele sărace sunt încă puțini pentru că fenomenul de formare a zonelor sărace de-abia a completat prima fază. Cele patru tipuri de zone urbane care concentrează sărăcie extremă sunt nou-formate după 1990, prin atragerea de orășeni sărăciți, care, însă, deja au copii socializați integral în zonele sărace. Este doar o chestiune de timp creșterea spectaculoasă a acestor zone, fie prin fertilitatea ridicată, fie pentru că reprezintă poli de atracție pentru alți săraci. În momentul de față, un proiect politic țintit către zonele sărace nu este doar justificat, ci este chiar posibil. Financiar vorbind, este de necrezut că România nu găsește resurse pentru câteva sute de mii de cetățeni ai săi. Dar în lipsa unui proiect politic, zonele sărace și săracii extrem din zonele sărace vor deveni o problemă greu de controlat.

Deci, **România este și a lor, a săracilor din zonele sărace, care își caută o altă viață ...**

Dacă nu pentru ei și pentru copiii lor, a săracilor din zonele sărace, atunci pentru noi și copiii noștri din zone medii sau bune, dar respectabile, trebuie imaginate măsuri și acțiuni de intervenție dedicate zonelor sărace și săracilor extrem mult mai complexe decât cele actuale, ... pentru că România este și a lor, și a noastră.

Anexe

Temele de interviu cu reprezentanții instituționali locali

Toți reprezentanții instituționali:
- Economia locală, șomaj, disponibilizări, sectorul privat după 1989
- Oportunități/constrângeri în găsirea unui loc de muncă în oraș/ sat
- Istoricul localității și cartierelor/ zonelor acesteia
- Identificare, descriere, istoric și profil ale zonelor sărace din oraș/sat
Reprezentanții primăriei:
- Istoricul ajutorului social în localitate
- Despre Cantina Socială din localitate
- Alte programe țintite către săraci dezvoltate la nivel local
- ONG-uri sau grupuri caritabile cu acțiuni de asistență socială la nivel local
Reprezentanții școlii, bisericii și medicului de familie din zonele sărace:
- Oportunitățile/constrângerile ale orașului și zonei
- Săracii concentrați și săracii dispersați din oraș/sat
- Problemele specifice zonei sărace selectate
- Alte zone sărace din oraș/sat, similarități și diferențe specifice
- Tipuri de sărăcie care predomină în zonă

Temele de interviu și de discuție de grup cu persoane în sărăcie

Discuții de grup:
- Zonarea și segmentarea localității din perspectiva săracilor
- Povestea zonei sărace în conștiința colectivă a locuitorilor săi.
- Profilul zonei, profilurile dominante și practicile locuitorilor săi
- Interacțiunea dintre comunitățile din zonele sărace și instituțiile locale
Interviuri în profunzime cu persoane din gospodării în sărăcie:
- Istoric al evenimentelor profesionale ale fiecărui membru din gospodărie începând cu anul 1989
- Strategii economice și bugetul gospodăriei (alimentație, venituri, cheltuieli, acoperirea nevoilor versus frustrare)
- Accesul la prestații sociale
- Condiții de locuire
- Rețele sociale
- Orientare strategică sau neajutorare învățată
- O zi obișnuită, distribuirea rolurilor în gospodărie și bugetul de timp
- Crăciunul 2000 – maximul de resurse pe care le pot mobiliza
- Relațiile cu instituțiile locale
- Despre zona de rezidență, vecinătate și dezagregare socială

Harta 4 Localitățile în care s-a desfăşurat cercetarea

Bucuresti
Oras mare cu peste 200 de mii locuitori
Oras mijlociu, resedinta de judet
Oras mic, sub 30 de mii locuitori
Sat mare, resedinta de comuna, aproape de oras
Sat mic, periferic, departe de oras

1 Sat Sangeorgiu de Mures, comuna Sangeorgiu de Mures
2 Sat Copalau, comuna Copalau
3 Sat Santa Mare, comuna Santa Mare
4 Sat Pitulati, comuna Scortaru Mare
5 Sat Chiscani, comuna Chiscani
6 Sat Daia, comuna Daia
7 Sat Teisori, comuna Bulbucata
8 Sat Bagesti, comuna Fagetelu

Tabel 50 Rate de sărăcie (populație) pe tipuri de sărăcie şi pe medii de rezidență

	Rate de sărăcie		Interval de confidență	
	Estimate	Eroare standard	Inferior	Superior
Zonele sărace din orașe:				
- Tip4. Sărăcie extremă	33,54%	0,80%	31,96%	35,11%
- Tip3. Situație de criză generalizată	22,37%	0,71%	20,98%	23,76%
- Tip2. Situație acută de nevoi	19,90%	0,68%	18,57%	21,23%
- Tip1. Normalitate critică	14,13%	0,59%	12,97%	15,29%
Zone sărace din sate:				
- Tip4. Sărăcie extremă	19,51%	1,43%	16,72%	22,30%
- Tip3. Situație de criză generalizată	31,91%	1,68%	28,63%	35,20%
- Tip2. Situație acută de nevoi	18,99%	1,41%	16,23%	21,76%
- Tip1. Normalitate critică	17,18%	1,36%	14,52%	19,84%

Notă: Rate calculate pe cazuri valide: 828 persoane în zonele studiate în mediul rural şi 3599 persoane în zonele din urban.

Tabel 51 Structura pe vârste, dimensiunea şi structura gospodăriei în zonele sărace rurale

	Rural național	Roma Rural național	Zone din sate mari dezvoltate	Sate mici, periferice sărace
Structura pe vârste*:				
- 0-14 ani	20%	36%	31%	21%
- 15-29 ani	23%	31%	29%	21%
- 30-59 ani	33%	26%	28%	34%
- 60 ani și peste	24%	7%	12%	23%
Copii la 100 adulți	35	63	55	39
Dimensiunea gospodăriei**:				
- O persoană	23%	4%	8%	24%
- Două persoane	26%	9%	11%	22%
- Trei-cinci persoane	40%	45%	44%	39%
- Șase persoane și peste	10%	43%	36%	14%
Dimensiunea medie	3,01	5,60	5,11	3,26
Structura gospodăriei***:				
- O persoană	18%	4%	8%	24%
- Familie nucleare	56%	48%	37%	41%
- Familie monoparentale	5%	4%	2%	1%
- Extinsă cu monoparentale	3%	0%	9%	2%
- Extinsă fără monoparentale	18%	44%	43%	32%

Sursa şi Note – vezi Tabelul 52.

Tabel 52 Structura pe vârste, dimensiunea şi structura gospodăriei în zonele sărace urbane

	Urban național	Roma urban național	Zone de blocuri cu datorii	Zone de tip semirural	Zone de tip Cotorga	Centru istoric	Gropi de gunoi	Zone de tip ghetou	Zone industriale dezafectate
Structura pe vârste*:									
- 0-14 ani	16%	33%	21%	27%	25%	27%	28%	31%	38%
- 15-29 ani	25%	35%	28%	25%	29%	33%	36%	29%	29%
- 30-59 ani	44%	27%	36%	34%	34%	32%	29%	37%	33%
- 60 ani și peste	14%	4%	14%	14%	12%	8%	7%	3%	0%
Copii la 100 adulți	23	53	33	45	41	42	43	47	61
Dimensiunea gospodăriei**:									
- O persoană	20%	4%	16%	10%	6%	17%	8%	15%	0%
- Două persoane	25%	9%	26%	15%	16%	8%	18%	21%	16%
- Trei-cinci persoane	52%	45%	36%	52%	49%	54%	38%	54%	67%
- Șase persoane și peste	4%	41%	14%	23%	28%	21%	36%	10%	9%
Dimensiunea medie	2,79	5,50	3,30	4,19	4,97	3,96	5,61	3,22	3,60
Structura gospodăriei***:									
- O persoană	16%	4%	16%	10%	6%	17%	8%	15%	2%
- Familie nucleare	63%	51%	38%	39%	40%	47%	36%	58%	85%
- Familie monoparentale	7%	4%	8%	2%	3%	3%	7%	9%	2%
- Extinsă cu monoparentale	3%	0%	6%	5%	14%	18%	13%	4%	2%
- Extinsă fără monoparentale	10%	41%	32%	45%	37%	14%	37%	14%	9%

Sursa: Date la nivel național din * *Populația României la 1 iulie 2001*, INS şi *Ancheta națională asupra Romilor*, ICCV, 1998. ** Panduru et al., INS, 2001 şi *Ancheta națională asupra Romilor*, ICCV, 1998. *** *Recensământul Populației şi Locuințelor, 1992*, INS şi *Ancheta națională asupra Romilor*, ICCV, 1998.

Notă: Pentru populația de romi la nivel național, ponderea gospodăriilor extinse include atât familiile extinse cu nuclee familiale monoparentale, cât şi familiile extinse fără nuclee monoparentale.

Tabel 53 Numărul mediu de copii născuți de-a lungul vieții de femeile din zonele sărace urbane şi ponderea femeilor care au avut prima naştere înainte de 20 de ani, în funcție de categoria de vârstă şi de tipul de sărăcie

	Zone sărace urbane		Tip4. Sărăcie extremă		Tip3. Situație de criză generalizată	
	Număr copii	% femei cu prima naștere sub 20 ani	Număr copii	% femei cu prima naștere sub 20 ani	Număr copii	% femei cu prima naștere sub 20 ani
5-19 ani	0,12		0,16		0,16	
0-24 ani	0,78	30%	0,90	37%	0,97	42%
5-29 ani	1,58	32%	1,97	41%	2,06	42%
0-34 ani	2,04	34%	2,63	48%	2,61	53%
5-39 ani	2,73	34%	3,96	50%	3,10	50%
0-44 ani	3,05	39%	3,55	55%	3,41	43%

Tabel 54 Numărul mediu de copii născuți de-a lungul vieții de femeile din zonele sărace, după categoria de vârstă (copii / femeie)

	Național rural	Zone sărace rurale		Național urban	Zone sărace urbane		
		Total	Români		Total	Români	Romi
15-19 ani	***	0,27	***	***	0,12	***	0,29
20-24 ani	0,45	0,76	0,61	0,20	0,78	0,62	1,28
25-29 ani	1,41	2,05	1,83	0,82	1,58	1,48	2,06
30-34 ani	1,81	2,47	2,22	1,52	2,04	1,90	2,96
35-39 ani	1,88	4,38	3,36	1,90	2,73	2,49	4,05
40-44 ani	2,65	3,48	2,67	1,72	3,05	2,77	4,23

Sursa: Date la nivel național din *Barometrul de Gen*, FSD, 2000.
Notă: *** Numărul de femei sau de copii născuți a fost prea mic.

Tabel 55 Ponderea femeilor din zonele sărace care au avut prima naştere sub 20 de ani în funcție de etnie şi pe categorii de vârstă

	Zone sărace rurale		Zone sărace urbane		
	Total	Români	Total	Români	Romi
20-24 ani	34%	27%	30%	22%	55%
25-29 ani	41%	30%	32%	26%	56%
30-34 ani	41%	32%	34%	28%	73%
35-39 ani	50%	***	34%	25%	79%
40-44 ani	43%	***	39%	33%	77%

Notă: *** Numărul de femei care au avut prima naştere înainte de 20 de ani a fost prea mic.

Tabel 56 Traiectorii ocupaționale în perioada 1989–2001 ale populației de 18 ani şi peste, rezidente în zonele sărace în oraşe (%)

	Zone sărace		Național	
	Rural	Urban	Rural	Urban
Ocupați pe piața oficială a muncii în 1989, din care (%):	100,0	100,0	100,0	100,0
– ocupat în 2001	20,0	40,8	25,3	49,9
– șomer în 2001	2,5	9,5	8,2	11,7
– agricultor pe cont propriu în 2001	13,6	0,5	15,7	1,0
– casnică sau în incapacitate de muncă în 2001	5,7	13,7	7,2	5,2
– pensionar în 2001	42,9	22,3	43,7	32,2
– lucrător cu ziua în agricultură în 2001	12,9	3,8	*	*
– muncește cu ziua sau la negru, informal în 2001	2,5	9,5	*	*
Intrați pe piața oficială a muncii după 1989, din care (%):	100,0	100,0	100,0	100,0
– ocupat în 2001	62,9	65,5	87,5	89,0
– șomer în 2001	8,6	8,7	12,5	11,0
– agricultor pe cont propriu în 2001	***	***	*	*
– casnică sau în incapacitate de muncă în 2001	10,0	9,5	*	*
– pensionar în 2001	10,0	4,3	*	*
– lucrător cu ziua în agricultură în 2001	***	***	*	*
– muncește cu ziua sau la negru, informal în 2001	0,0	10,8	*	*
Niciodată intrați pe piața oficială a muncii, din care în 2001 (%):	100,0	100,0	100,0	100,0
- elev în vârstă de 15 ani și peste	6,6	17,6	1,9	50,7
- șomer în căutarea unui loc de muncă	***	12,0	14,8	23,0
- agricultor pe cont propriu	11,5	0,9	29,2	2,0
- casnică sau persoană în incapacitate de muncă	37,2	32,2	28,4	18,2
- pensionar	***	1,7	25,7	6,1
- lucrător cu ziua în agricultură	31,9	9,5	*	*
- muncește cu ziua sau la negru în sectorul informal	9,3	26,0	*	*

Sursa: Date la nivel național din cercetarea internațională *Gospodărie, Muncă şi Flexibilizare*, Stănculescu şi Berevoescu, 2003. Aceste date se referă la anul 2001.

Note: Traiectoriile ocupaționale sunt construite pornind de la situația în 1989 (ca punct inițial) şi situația din 2001 (ca punct final), fără să ia în considerare eventualele ieşiri sau intrări pe piața muncii. * Nu sunt estimate la nivel național. *** Celule cu mai puțin de cinci cazuri.

Tabel 57 Distribuția nucleelor familiale după tipul de gospodărie, în zonele sărace rurale şi urbane

Tipuri de nuclee familiale	Tipul de gospodărie	Zone sărace rurale	Zone sărace urbane	Nuclee familiale de romi în zone sărace urbane
Cupluri	- familie nucleară	36%	47%	20%
fără copii	- familie extinsă	64%	53%	80%
	Număr nuclee	86	238	41
Cupluri cu copii	- familie nucleară	42%	69%	36%
în întreținere	- familie extinsă	58%	31%	64%
	Număr nuclee	116	550	75
Nuclee	- familie monoparentală	***	43%	***
monoparentale	- familie extinsă	83%	57%	91%
	Număr nuclee	18	139	34
Persoane				
independente	- persoană singură	28%	21%	8%
economic,	- locuiesc cu părinții	5%	13%	18%
fără partener	- familie extinsă	66%	66%	74%
și fără copii	Număr persoane	117	544	78

Note: În mediul rural numărul de nuclee familiale de romi este prea mic pentru a prezenta distribuția nucleelor familiale pe tipuri de gospodării. *** Celule cu mai puțin de cinci cazuri.

Tabel 58 Model explicativ al sărăciei extreme din zonele sărace urbane

	Semnificație	Exp(B)	Interval confidență pentru Exp (B) (95%)	
			Inferior	Superior
Educația maximă a adulților:				
- fără școală / școală primară	0.00	0.31	0.15	0.65
- gimnaziu	0.01	0.49	0.28	0.85
- profesională / treapta I	0.46	0.85	0.55	1.31
- peste liceu	0.08	2.05	0.92	4.59
Sexul capului de gospodărie:				
- femeie	0.36	0.81	0.52	1.26
- familie democratică	0.72	0.91	0.55	1.52
Etnia capului de gospodărie:				
- roma	0.92	1.03	0.58	1.84
- altă naționalitate	0.89	1.06	0.49	2.30
Tipul gospodăriei:				
- o persoană	0.03	2.28	1.07	4.83
- familie monoparentală	0.20	0.64	0.32	1.28
- extinsă	0.54	1.16	0.71	1.89
- extinsă cu nuclee monoparentale	0.31	0.69	0.34	1.40
Vârsta medie a adulților:				
- 18-29 ani	0.45	0.79	0.43	1.46
- 30-39 ani	0.46	0.81	0.46	1.43
- 50 ani și peste	0.18	1.70	0.78	3.72
În gospodărie, cel puțin un membru:				
- dependent economic	0.00	0.55	0.36	0.82
- pensionar	0.00	2.69	1.56	4.62
- ocupat formal	0.00	3.73	2.38	5.83
- ocupat informal	0.02	0.58	0.37	0.90
Gospodăria neintegrată în rețele sociale	0.91	1.02	0.71	1.48
Număr membri în gospodărie	0.81	1.01	0.93	1.10
Constant	0.53	0.42		

Notă: Modelul de regresie logistică a fost testat la nivelul gospodăriilor din zonele sărace urbane (N=922). R2 Nagelkerke =0.33, Chi-square = 17.96, df=8, Sig=0.022.

Despre *Casa Ioana*

Asociația *Casa Ioana* este o organizație neguvernamentală română care a înființat, în martie 1998, un azil de noapte pentru persoane în vârstă fără locuință. Printr-un acord de parteneriat cu organizația neguvernamentală internațională *Medici fără Frontiere Bruxelles* a fost dezvoltat *Programul Acasă*. Beneficiarii acestuia sunt, în princi-

pal, bărbații adulți fără adăpost și, începând din 2000, femeile cu copii aflate în dificultate. Acești beneficiari reprezintă doar o parte din numărul total de clienți ai azilului de noapte.

În prezent, „Asociația *Casa Ioana* furnizează și conduce centrul de cazare și este responsabilă de asistența socială pentru clienții *Programului Acasă*. Organizația *Medici fără Frontiere* este responsabilă cu furnizarea serviciilor medicale, de consiliere și terapie de grup." (Asociația Casa Ioana, Raportul pe Anul 2000:

6) Obiectivele *Programului Acasă* includ, pe lîngă furnizarea unui adăpost temporar, ajutorarea beneficiarilor de a accede la un loc de muncă și, ulterior, la o locuință corespunzătoare. Pentru cei în vîrstă, scopul urmărit este, în principal, de a-i ajuta în demersul lor de a fi admiși într-un cămin pentru bătrâni.

Persoanele care ajung la Asociația Casa Ioana sunt, în marea majoritate, trimise de la primăriile de sectoare, unde au solicitat locuință sau alte servicii, sau sunt cazuri sociale trimise de la spitale sau de la alte ONG-uri. Potențialii beneficiari ai programului au la dispoziție o săptămână pentru a decide dacă doresc sau nu să intre în *Programul Acasă*, timp în care li se prezintă ce oferă acesta, dar și care ar fi responsabilitățile lor. Înscrierea în program are la bază un „contract scris" între cele două părți, prin care beneficiarul se obligă să respecte regulamentul azilului de noapte și să coopereze cu angajații acestuia pentru programul de reintegrare socială.

În decursul întâlnirilor cu asistenții sociali se stabilește un calendar privind ceea ce trebuie să facă beneficiarul pentru a accede la o locuință. Primul obstacol este, în general, lipsa actelor: buletin, certificat de naștere, căsătorie, carte de muncă etc. Beneficiarii primesc informațiile de care au nevoie pentru a-și rezolva problema actelor și stabilesc împreună cu asistenții sociali termenele la care trebuie să aibă actul respectiv. Următoarea etapă, în general, presupune găsirea unui loc de muncă, pentru ca, în final, să se ofere asistență în vederea accesului la o locuință socială sau pe piața de locuințe cu chirie privată.

O imagine de ansamblu privind reușita unui program de tipul *Acasă* este oferită de Tabelul A1. Integrarea înseamnă accederea la o locuință (cel mai frecvent pe piața privată a chiriilor), integrare în familie sau instituționalizare. Deși instituționalizarea reprezintă doar o formă parțială de integrare, în cazul persoanelor vârstnice și a copiilor, aceasta este singura formă de îngrijire disponibilă, singura alternativă la viața în stradă.

Tabel A1 Situația beneficiarilor *Programului Acasă*, număr de participanți, număr şi pondere a celor integrați

	2000	2001	2002
Număr total beneficiari *Program Acasă*	220	193	217
Număr de beneficiari integrați	88	91	59
Beneficiari integrați % din total beneficiari	40%	47%	27%

Sursa: Asociația Casa Ioana.

Notă: În ultimul an, 2002, se observă o regresie a celor integrați; aceasta este explicată prin schimbarea criteriilor de includere a unei persoane în Programul Acasă, criterii ce au devenit considerabil mai permisive.

Dificultate mai crescută de reintegrare au persoanele cu vârsta cuprinsă între 46-55 ani, femei și bărbați deopotrivă. În ansamblu însă, femeile se integrează mai ușor decât bărbații.

Media de reușită de 38% pe cei trei ani denotă că o bună parte din persoanele fără adăpost poate fi recuperată printr-un program coerent, care, pe lângă furnizarea unui adăpost temporar, unifică mai multe tipuri de servicii.

Dosarul privind Venitul Minim Garantat, București

Pentru persoanele cu ultimul domiciliu într-o localitate din provincie este necesar să se adreseze primăriei din acea localitate. În alte localități, actele necesare pot să difere față de cele prezentate mai jos.

Acte obligatorii:	*Alte acte necesare în funcție de caz:*
- Formulare: 1. cerere tip; 2. declarație (tip) pe propria răspundere privind veniturile realizate. - Buletin de identitate/carte de identitate provizorie din care să rezulte ultimul domiciliu în București. - Certificate de naștere (original și copie) - Declarație notarială - Adeverință de la Agenția Municipală de Ocupare a Forței de Muncă (din raza ultimului domiciliu) pentru fiecare persoană aptă de muncă din familie, din care să rezulte că: 1. se află în evidență; 2. nu a refuzat nici un loc de muncă și nici un curs de calificare. *Nu vor prezenta această adeverință*: persoanele cu copii în întreținere în vârstă de până la 7 ani; persoanele care urmează o formă de învățământ la cursuri de zi, prevăzute de lege; persoanele care îndeplinesc condițiile legale de pensionare; persoanele adulte a căror incapacitate de muncă este dovedită prin acte medicale (certificat de handicap, certificat de invaliditate). - Adeverință de la secția financiară (din raza ultimului domiciliu). - Certificat fiscal de la Direcția de Taxe și Impozite (din raza ultimului domiciliu) din care să rezulte dacă persoana (nu) a fost în evidență cu proprietăți cum ar fi locuință, teren sau autoturism. - Adeverință eliberată de primăria localității natale din care să rezulte că nu deține teren agricol. În situația în care deține teren, se va menționa suprafața și venitul realizat anual de pe această suprafață (actualizată anual).	- Adeverință eliberată de angajator (în original); - Adeverință de la serviciul cadastral – fond funciar (eliberată de primăria de sector din raza ultimului domiciliu stabil, dacă persoana a avut acest domiciliu în perioada 1986-1992) din care să rezulte dacă în dosarul de rol (nu) a figurat cu proprietăți ca: locuință, clădiri etc. - Adeverință eliberată de Casa de Pensii județeană sau a sectoarelor Municipiului București (în original); - Talon de pensie (în original); - Adeverință de la Oficiul de Asistență Socială București din care să rezulte, în cazul în care beneficiarul are copii, dacă aceștia au alocație de stat/suplimentară; - Adeverință eliberată de la unitatea de învățământ pentru copiii școlarizați (în original); - Adeverință de sistare a alocației de stat pentru copii, de la primăria din raza ultimului domiciliu; - Adeverință eliberată de Centrul Militar (în original); - Acte doveditoare privind proprietatea și/sau venitul realizat (în original); - Certificat de căsătorie (original și copii); - Hotărâre de divorț; - Hotărâre definitivă de încuviințare a adopției, de încredințare sau plasament familial al minorului, potrivit legii; - Actul din care să rezulte calitatea solicitantului de tutore sau curator (hotărâre judecătorească); - Certificate medicale de boală; - Certificate de handicap/invaliditate.

Sursa: Asociația Medecins Sans Frontieres Ghidul serviciilor sociale adresate persoanelor adulte fără adăpost: 10-13, 2002, Bucureşti.

Tabele, grafice și scheme

Tabel 1 Prin comparație cu ceilalți, unde vă situați dumneavoastră pe următoarea scală în zece trepte, de la 1 (sărac) la 10 (bogat)? (%) . . 17
Tabel 2 Rata sărăciei în România 1995-2001 (%) 18
Tabel 3 Profilul sărăciei în România, 1998. Rata sărăciei în funcție de caracteristici ale capului de gospodărie sau ale gospodăriei 20
Tabel 4 Proprietatea asupra locuinței în zonele studiate și la nivel național 39
Tabel 5 Rate de sărăcie standard în zonele studiate și la nivel național . . 39
Tabel 6 Distribuția gospodăriilor în funcție de numărul bunurilor de larg consum deținute, în zonele studiate și la nivel național 40
Tabel 7 Persoanele din zonele sărace în funcție de tipul zonei și de tipul de sărăcie și rate de sărăcie standard 64
Tabel 8 Persoanele din zonele sărace în funcție de etnie și tipul de sărăcie 66
Tabel 9 Persoanele din zonele sărace după vârstă și tipul de sărăcie (%) 67
Tabel 10 Gospodăriile din zonele sărace urbane în funcție de numărul de copii și de tipul de sărăcie (%) 69
Tabel 11 Structura etnică a zonelor sărace urbane și a zonelor sărace rurale 71
Tabel 12 Autoidentificarea și heteroidentificarea romilor din zonele sărace 73
Tabel 13 Speranța de viață la naștere în zonele sărace din orașe și la nivel național, pe etnie și pe sexe 85
Tabel 14 Structura gospodăriilor extinse pe tipuri, în zonele sărace urbane 87
Tabel 15 Ponderea uniunilor consensuale în total cupluri, la nivel național și în zonele sărace, pe etnie 92
Tabel 16 Comportamentul demografic al romilor și românilor din comunitățile etnic omogene și extrem de sărace 97
Tabel 17 Traiectoriile migratorii dominante ale locuitorilor de 18 ani și peste din zonele sărace urbane în funcție de tipul zonei și de perioada sosirii în zona săracă 115
Tabel 18 Indicatori ai locuirii în zonele sărace din orașe pe tipuri de zone 129
Tabel 19 Gospodării din zonele sărace urbane cu locuințe conectate la utilitățile publice 134
Tabel 20 Indicatori ai locuirii în zonele sărace din sate 140

Tabel 21 Participarea la activitatea economică a rezidenților zonelor sărace 185
Tabel 22 Populația de 15 ani sau peste pe categorii de activi și inactivi economic și pe tipuri de zone sărace urbane 187
Tabel 23 Rate de sărăcie ale populației din zonele sărace urbane pe categorii de activi și inactivi economic și pe tipuri de sărăcie 190
Tabel 24 Populația de 15 ani sau peste pe categorii de activi și inactivi economic și pe tipuri de zone sărace rurale 191
Tabel 25 Rate de sărăcie ale populației din zonele sărace rurale pe categorii de activi și inactivi economic și pe tipuri de sărăcie 192
Tabel 26 Populația de 17–60 de ani în 1989 (respectiv 29–72 de ani în 2001) din zonele sărace și ponderea celor ocupați pe piața oficială a muncii în funcție de sex și apartenență etnică 193
Tabel 27 Populația de 15 ani și peste din zonele sărace în funcție de momentul intrării pe piața oficială a muncii 203
Tabel 28 Persoanele de 15 ani și peste în funcție de tipul de muncă prestată (%) 211
Tabel 29 Gospodării din zonele sărace din orașe care au grădină în jurul casei sau în folosință și obțin legume sau fructe de pe acest teren în funcție de tipul zonei și de etnie 216
Tabel 30 Gospodării din zonele sărace din sate care au grădină în jurul casei sau în folosință și obțin legume sau fructe de pe acest teren în funcție de tipul zonei și de etnie 217
Tabel 31 Gospodăriile din zonele sărace urbane și rurale și portofoliile lor de surse de venit din ultimele 12 luni (octombrie 2000 – septembrie 2001) în funcție de tipul sursei de venit și de tipul de sărăcie (%)236
Tabel 32 Gospodării și persoane din zonele sărace urbane și rurale care beneficiază de cel puțin o pensie (de orice fel), pe tipuri de sărăcie ..237
Tabel 33 Alocația pentru copii ca sursă de venit în ultimele 12 luni în gospodăriile din zonele sărace urbane și rurale 239
Tabel 34 Gospodării și persoane din zonele sărace urbane și rurale care beneficiază de ajutor de șomaj, pe tipuri de sărăcie 241
Tabel 35 Gospodării din zonele sărace urbane și rurale în care cineva a aplicat / a obținut ajutor social (sub formă bănească sau cantină socială) 242
Tabel 36 Principala sursă de venit din ultimele 12 luni a gospodăriilor din zonele sărace urbane și rurale, pe tipuri de sărăcie (%) 250
Tabel 37 Veniturile și cheltuielile de consum per capita și pe adult echivalent ale gospodăriilor din zonele sărace urbane și rurale 253
Tabel 38 Caracteristici ale locuințelor gospodăriilor în sărăcie extremă și în situația de criză generalizată, din zonele sărace 258
Tabel 39 Gospodării din zonele sărace urbane și rurale, care în ultimul an (octombrie 2000 – septembrie 2001) „nu au avut ce pune pe masă" și cel puțin un membru a suferit de foame 263
Tabel 40 Populația de 20 ani și peste din zonele sărace urbane și rurale în funcție de nivelul de școlarizare, pe tipuri de sărăcie 290

Tabel 41 Rate de sărăcie ale persoanelor de 18 ani și peste din zonele sărace urbane și rurale, în funcție de nivelul de educație 291
Tabel 42 Populația de 18 ani sau peste pe cohorte educaționale, la nivel național și în zonele sărace, pe medii de rezidență 294
Tabel 43 Gospodăriile cu copii de 0-14 ani și numărul mediu de copii în aceste gospodării 318
Tabel 44 Copiii de 0-14 ani după tipul de nucleu familial, în zonele sărace rurale și urbane, în funcție de etnie 319
Tabel 45 Gospodării din zonele sărace integrate în / excluse din rețele sociale 328
Tabel 46 Gospodării din zonele sărace și rețelele lor sociale în funcție de tipurile de ajutor pe care le primesc sau le oferă 330
Tabel 47 Cumpărarea pe credit în zonele sărace 336
Tabel 48 Gospodării din zonele sărace care în toamna anului 2001 aveau în stare de funcționare televizor și telefon, pe tipuri de sărăcie ...341
Tabel 49 Mărimea subiectivă a zonelor sărace și ponderea gospodăriilor sărace estimate de către localnici evaluatori 361
Tabel 50 Rate de sărăcie (populație) pe tipuri de sărăcie și pe medii de rezidență 411
Tabel 51 Structura pe vârste, dimensiunea și structura gospodăriei în zonele sărace rurale 411
Tabel 52 Structura pe vârste, dimensiunea și structura gospodăriei în zonele sărace urbane 412
Tabel 53 Numărul mediu de copii născuți de-a lungul vieții de femeile din zonele sărace urbane și ponderea femeilor care au avut prima naștere înainte de 20 de ani, în funcție de categoria de vârstă și de tipul de sărăcie 413
Tabel 54 Număr mediu de copii născuți de-a lungul vieții de femeile din zonele sărace, după categoria de vârstă (copii / femeie) 413
Tabel 55 Ponderea femeilor din zonele sărace care au avut prima naștere sub 20 de ani în funcție de etnie și pe categorii de vârstă 413
Tabel 56 Traiectorii ocupaționale în perioada 1989–2001 ale populației de 18 ani și peste, rezidente în zonele sărace în orașe (%) 414
Tabel 57 Distribuția nucleelor familiale după tipul de gospodărie, în zonele sărace rurale și urbane 415
Tabel 58 Model explicativ al sărăciei extreme din zonele sărace urbane ..416

Figura 1 Persoane respectiv gospodării din zonele studiate pe tipuri de sărăcie (vezi și Tabel 50, Anexă) 43
Figura 2 Structura etnică a zonelor sărace urbane și rurale (%) 72
Figura 3 Structura pe categorii de vârstă a populației urbane și rurale la nivel național și în zonele sărace 75
Figura 4 Numărul de copii născuți de-a lungul vieții de către 1.000 femei în vârstă de 18-29 ani și de 30-44 ani 76
Figura 5 Probabilitatea de supraviețuire pentru copii (1-15 ani) 84
Figura 6 Numărul de persoane separate sau divorțate la 100 persoane căsătorite sau aflate în uniune consensuală 89

Figura 7 Numărul de persoane de 18-59 ani aflate în concubinaj sau căsătorite fără acte la 100 persoane de 18-59 ani căsătorite oficial, pe sexe și pe tipuri de zone sărace 91
Figura 8 Traiectorii migratorii în zonele sărace urbane ale persoanele de 18 ani și peste (%) 114
Figura 9 Structura zonelor sărace urbane după traiectoriile migratorii ale persoanelor de 18 ani și peste 116
Figura 10 Cât de des, în ultima iarnă, nu ați avut cu ce încălzi locuința și ați suferit de frig? (% din gospodării din zonele sărace din orașe) 136
Figura 11 Cât de des, în ultima iarnă, nu ați avut cu ce încălzi locuința și ați suferit de frig? (% din gospodării din zonele studiate în mediul rural) 143
Figura 12 Motive pentru părăsirea unei locuințe după 1990 (% din persoane venite în zonele sărace urbane după 1990) 149
Figura 13 Ponderea persoanelor adulte venite în zonele sărace urbane după 1990 care locuiesc în gospodării noi sau în gospodării vechi (%) 151
Figura 14 Structura de ocupare a populației de 15 ani și peste din zonele sărace în funcție de mărimea localității (%) 199
Figura 15 Structura de ocupare a populației de 15 ani și peste în sărăcie extremă sau în situație de criză generalizată în funcție de mărimea localității (%) 200
Figura 16 Proporția tinerilor de 15–29 de ani, din zonele sărace, care nu reușeau / nu reușesc să intre pe piața oficială a muncii, în 1989 comparativ cu 2001 (%) 205
Figura 17 În ultima vreme unele primării au luat decizia de a demola locuințele improvizate (bordeie de chirpici, cocioabe) construite pe terenul public, de exemplu cele de la marginea orașelor sau din apropierea gropilor de gunoi. Considerați că aceste 285
Figura 18 Persoane fără școală în cohortele educaționale din zonele sărace urbane și rurale, pe sexe (%) 296
Figura 19 Zonele urbane studiate în funcție de numărul subiectiv de gospodării sărace estimat de către localnici evaluatori 363
Figura 20 Unde vă situați dumneavoastră pe următoarea scală în zece trepte de la 1 (sărac) la 10 (bogat)? 366

Schema 1 Despre conceptele de excluziune socială și underclass 22
Schema 2 Tipuri de zone sărace, dimensiuni și indicatori, în literatura internațională 36
Schema 3 Tipuri de sărăcie determinate tridimensional care modelează drumul de cădere în sărăcie extremă 41
Schema 4 Despre tipurile de zone urbane selectate în cadrul studiului 60
Schema 5 Profilul demografic al zonelor sărace 95
Schema 6 Comportamentul demografic deviant al comunităților etnic omogene și în sărăcie extremă 97

Schema 7 Profilurile locuirii în zonele sărace 146
Schema 8 Legislația referitoare la problematica persoanelor fără adăpost 176
Schema 9 Profilul dominant al ocupării în zonele sărace din orașe 188
Schema 10 Boli specifice ale săracilor din zonele sărace așa cum reies din interviurile cu medici și asistente medicale 277

Harta 1 Oraș mare cu peste 200 de mii de locuitori, municipiu reședință de județ Brăila 57
Harta 2 Oraș mijlociu, municipiu reședință de județ Bistrița 58
Harta 3 Oraș mic sub 30 de mii de locuitori, Drăgănești-Olt 59
Harta 4 Localitățile în care s-a desfășurat cercetarea 410

Bibliografie

Alcock, P. (1997) *Understanding Poverty*, MacMillan.

Arpinte, D. (2002) „Situația personalului din sistemul public de asistență socială", în *Revista de asistență socială*, Nr. 2/2002, București.

Berevoescu, I., Chiribucă, D., Comșa, M., Grigorescu, N., Lăzăroiu, A., Lăzăroiu, S., Pană, M., Pop, L. și Stănculescu, M.S. (1999) *Fețele schimbării. Românii și provocările tranziției*, Ed. Nemira, București.

Berthin, G. (2001) *Raportul Național al Dezvoltării Umane, România 2000, Implicațiile procesului de aderare la Uniunea Europeană pentru dezvoltarea umană*, PNUD, București.

Booth, C. (1889) *The Life and Labour of the People*, Williams and Northgate, London.

Burrows, R. (ed.) (1997) *Homelessness and Social Policy*, Routledge, London & New York.

Chelcea, L. (2001), „Grupuri marginale în zone centrale: gentrificare, drepturi de proprietate și acumulare primitivă postsocialistă în București", în *Sociologie Românească*, Serie nouă 3-4/2000, București.

Chircă, Ct. și Tesliuc, E. (1999) *De la sărăcie la dezvoltare rurală*, Banca Mondială și Institutul Național pentru Statistică, București.

Clark, K. (1965) *Dark Ghetto: dillemas of social power*, Harper and Row, New York.

Daly, G. (1996) *Homeless. Policies, Strategies and Lives on the Street*, Routledge, London & New York.

David, Ed. și Grunski , B. (2001) *Social Stratification: Class, Race and Gender in Sociological Perspective*, Westview.

Gans, H. J. (1990) 'Deconstructing the underclass', în *APA Journal*, 52, 271-277.

Gans, H. J. (1996) 'From 'Underclass' to 'Undercaste': Some Observations About the Future of the Post-Industrial Economy and its Major Victims', în E. Mingione (ed.) *Urban Poverty and the Underclass. A Reader*, 141-152, Blackwell.

Ghebrea, G. (1994) „Tinerele cupluri și coabitarea intergenerațională", în *Calitatea Vieții*, Nr. 1/1994, București.

Golding, P. și Middleton, S. (1982) *Images of Welfare: Press and Public Attitudes to Welfare*, Basil Blackwell and Martin Robertson.

Ionete, Ct. și Wagner, P. (coord.) (1997) *Raportul Național al Dezvoltării Umane* PNUD, București.

Ionete, Ct. și Chircă, Ct. (coord.) (1998) *Raportul Național al Dezvoltării Umane* PNUD, București.

Ionete, Ct. și Dinculescu, V. (coord.) (1999) *Raportul Național al Dezvoltării Umane* PNUD, București.

Jencks, C. (1994) 'The Homeless', în *The New York Review of Books*, 21 aprilie 1994 din *Urban Society*, Ediția a șaptea, The Dushkin Publishing Group, Guilford, Connecticut.

Jigău, M. (coord.) (2000) *Învățământul rural din România: condiții, probleme și strategii de dezvoltare*, Ministerul Educației și Cercetării și Institutul de Științe ale Educației, București.

Katz, B. M. (1989) *The Underserving Poor. From the War of Poverty to the War of Welfare*, Pantheon Books, New York.

Klugman, J. (ed.) (2001) *A Sourcebook for Poverty Reduction Strategies*, Vol 2: *Macro and Sectoral Issues*, World Bank, Washington D.C.

Lewis, O. (1961) *The Children of Sanchez*, Penguin Books in association with Secker&Warburg.

Marcuse, P. (1996) 'Space and Rase in the Post-Fordist City: the Outcast Ghetto and Advanced Homelessness in the United States Today', în E. Mingione (ed.) *Urban Poverty and The Underclass. A Reader*, 176-216, Blackwell.

Mărginean, I. (2000) *Economia politicilor sociale*, Ed. Ars Dodendi, București.

Micheli, G. (1996) 'Downdrift: Provoking Agents and Symptom-formation Factors in the Process of Impoverishment', în E. Mingione (ed.) *Urban Poverty and The Underclass. A Reader*, 41-63, Blackwell.

Mihăilescu, I. (1999) *Familia în societățile europene*, Ed. Universității din București, București.

Mihăilescu, V. (1996) „Două sate în tranziție. Tipuri strategice dominante în lumea rurală", în *Revista de Cercetări Sociale*, Nr. 3/1996, București.

Mingione, E. (1996) 'Urban Poverty in the Advanced Industrial World: Concepts, Analysis, and Debates', în E. Mingione (ed.) *Urban Poverty and The Underclass. A Reader*, 3-40, Blackwell.

Morlicchio, E. (1996) 'Exclusion from Work and the Impoverishment Processes in Naples', în E. Mingione (ed.) *Urban Poverty and The Underclass. A Reader*, 325-342, Blackwell.

Muraru, I. și Iancu, Gh. (1995) *Constituțiile Române*, Regia Autonomă "Monitorul Oficial", București.

Myrdal, G. (1963) *Challenge to Affluence*, Pantheon, New York.

Panduru, F., Porojan, D. și Molnar, M. (coord.) (2001) *Condițiile de viață ale populației din România*, Institutul Național pentru Statistică și Phare, București.

Passaro, J. (1996) *The Unequal Homeless*, Routledge, London & New York.

Pop, L. (1995) „Sistemul de asistență socială bazat pe testarea mijloacelor", în E. Zamfir și C. Zamfir (coord.) *Politici Sociale, România în Context European*, Ed. Alternative, București.

Pop, L. (coord.) (2002) *Dicționar de politici sociale*, Ed. Expert, București.

Preda, M. (2002) *Politica socială românească între sărăcie și globalizare*, Ed. Polirom, Iași.

Robbins, D. (1994) *Social Europe. Towards a Europe of Solidarity : Combating Social Exclusion*, Comisia Europeană.

Room, G. (1990) *'New Poverty' in the European Community*, St. Martin's, London.

Room, G. (ed.) (1996) *Beyond the Threshold. The Measurement and Analysis of Social Exclusion*, The Policy Press.

Ross, M. A. și Hill, H. (1967) *Employment, Race and Poverty. A critical study of the disadvantaged status of Negro workers from 1865 to 1965*, Harcourt, Brace&World, Inc.

Rotariu, T. și Mezei, E. (1999) „Asupra unor aspecte ale migrației interne recente din România", în *Sociologie Românească*, Nr.3/1999, București.

Rowntree, B. S. (1901) *Poverty: a Study of Town Life*, Macmillan.

Rowntree, B. S. (1941) *Poverty and Progress: a Second Social Survey of York*, Longman.

Runciman, W. G. (1966) *The Relative Deprivation and Social Justice*, Roultledge&Kegan Paul.

Sandu, D. (1998) „Migrația internă sub șocul tranziției", în *Populație & Societate*, Nr.2(8)/1998, București.

Sandu, D. (1998) *Rural community poverty in Romania. Targets for poverty alleviation by Romania Social Development Fund*, Raport al Băncii Mondiale, București.

Sandu, D. (1999) „Community and Regional Poverty in Rural Romania", în *Romanian Journal of Sociology*, X, 1-2/1999, Ed. Academiei Române, București.

Sandu, D. și Stănculescu, M. (coord.) (1999) *Rebuilding Community Space. The Village and the Church in the Former Saxon Villages in Transylvania*, Rapoarte ale Băncii Mondiale, București.

Sandu, D. (coord.), Stănculescu, M. S., Berevoescu, I. and Tufiș, C. (2000) *Romanian Village: Development, Poverty and Social Capital*, Raport al Băncii Mondiale, București.

Sandu, D. (2000) „Dezvoltare și sărăcie în satele României", în *Sociologie Românească*, Serie nouă 4/1999, București.

Santow, G. (1993) 'Coitus Interruptus in the Twentieth Century', în *Population and Development Review*, vol.19, Nr.4/1993, The Population Council, Inc., New York.

Schneider, P. și Schneider, J. (1995) 'High fertility and poverty in Sicily: Beyond the culture vs. Rationality debate', în S. Greenhalgh (ed.) *Situating Fertility. Anthropology and Demographic Inquiry*, Cambridge University Press.

Silver, H. (1994) 'Social exclusion and social solidarity: three paradigms', în *International Labour Review*, 133 (5-6), 531-578.

Silver, H. (1996) 'Culture, Politics and National Disourses of the New Urban Poverty', în E. Mingione (ed.) *Urban Poverty and The Underclass. A Reader*, 105-138, Blackwell.

Stahl, H. (1998) *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești, vol.II, Structura internă a satelor devălmașe libere*, Ediția a doua, revăzută, Ed. Cartea Românească, București.

Stanciu, M. (2001) *Structuri moderne ale consumului european*, Ed. Genicod, București.

Stănculescu, M. S. (1998) „Între sărăcie absolută și bunăstare", în *Revista de Cercetări Sociale*, 2/1998, 15-51, București.

Stănculescu, M. S. și Ilie, S. (2001) *Economia informală în România*, PNUD și ICCV, București și .

Stănculescu, M. S. și Berevoescu, I. (2003) 'Households, Work and Flexibility: Romanian Survey', în C. Wallace (ed.) *Research Report #3. HWF Survey: Country survey reports*, HWF Research Consortium, , Institute for Advanced Studies, Vienna.

Stănculescu, M. S. (2003) „Analiză asupra violenței în familie", în *Cercetarea Națională privind Violența în Familie și la Locul de Muncă. România, 2003*, Centrul Parteneriat pentru Egalitate, București.

Șerban, M. (1998) „Aspecte ale atașamentului față de comunitate – studiu comparativ asupra a două comunități bogate de romi căldărari", în *Revista de Cercetări Sociale*, Nr. 3-4/1998, București.

Șerbănescu, F., Morris, L. și Marin, M. (2001) *Reproductive Health Survey, Romania, 1999. Final Report*, ARSPMS, INS Romania, DRH/CDC Atlanta, Georgia, USA, USAID, UNFPA, UNICEF.

Tesliuc, E. (1999) 'Agriculture Policy: Achievements and Challenges', în C. Ruhl și D. Dăianu (eds.) *Economic Transition in Romania: Past, Present and Future*, 91–142, Banca Mondială și Centrul Român pentru Politici Economice, București.

Tesliuc, C. M. și Pop, L. (1999) 'Poverty, Inequality, and Social Protection', în C. Ruhl și D. Dăianu (eds.) *Economic Transition in*

Romania: Past, Present and Future, 91–142, Banca Mondială și Centrul Român pentru Politici Economice, București.

Teșliuc, C. M., Pop, L. și Teșliuc, E. (2001) *Sărăcia și sistemul de protecție socială*, Ed. Polirom, București.

Teșliuc, E., Pop, L. și Panduru, F. (2003) *Poverty in Romania: Profile and Trends during the 1995-2002*, Raport al Băncii Mondiale, București.

Tobă, M. (2002), „Capitalurile părinților și educația copiilor", în *Sociologie Românească*, Serie nouă, Nr. 3-4/2002, București și .

Tosi, A. (1996) 'The Excluded and the Homeless: the Social Construction of the Fight Against Poverty in Europe', în E. Mingione (ed.) *Urban Poverty and The Underclass. A Reader*, 83-104, Blackwell.

Townsend, P. (1979) *Poverty in the United Kingdom: a Survey of Household Resources and Standards of Living*, Penguin.

Townsend, P. (1987) 'Deprivation', în *Journal of Social Policy*, Vol. 16, No.2.

Townsend, P. (1993) *The International Analysis of Poverty*, Harvester/ Wheatsheaf.

Wacquant, L. J. D. (1993) 'Urban outcasts: stigma and divisions in the black American Ghetto and the French urban periphery', în *International Journal of Urban and Regional Research*, Nr. 17(3).

Wacquant, L. J. D. (1996) 'Red Belt, Black Belt: Racial Division, Class Inequality and the State in the French Urban Periphery and the American Ghetto', în E. Mingione (ed.) *Urban Poverty and The Underclass. A Reader*, 234-274, Blackwell.

Wilson, W. J. (1987) *The Truly Disadvantaged: the inner city, the underclass, and public policy*, University of Chicago Press, Chicago.

Wilson, W. J. (1991) 'Studying inne-city social dislocations: the challenge of public agenda research', *American Sociological Review*, 56, 1-14.

Wilson, W. J. (1996) *When Work Disappears: The World of the New Urban Poor*, New York: Alfred A. Knopf.

Zajczyk, F. (1996) 'The Social Morphology of the New Urban Poor in a Wealthy Italian City: the Case of Milan', în E. Mingione (ed.) *Urban Poverty and The Underclass. A Reader*, 299-324, Blackwell.

Zamfir, C. (coord.) (1995) *Dimensiuni ale sărăciei*, Ed. Expert, București.

Zamfir, C. (1997) 'Social Insurance and Social Assistance in Countries in Transition', în *Romanian Journal of Sociology*, VIII, 2/1997, Ed. Academiei Române, București.

Zamfir, C. (coord.) (1999) *Politici Sociale în România: 1990-1998*, Ed. Expert, București.

Zamfir, C. (1999) „Tranziția demografică și problemele asociate", în C. Zamfir (coord.) *Politici sociale în România: 1990-1998*, Ed. Expert, București.

Zamfir, C. (coord.) (2001) *Situația sărăciei în România*, ICCV și PNUD, București și .
Zamfir, C. și Preda M. (coord) (2002) *Romii în România*, Ed. Expert, București.
Zamfir, E. și Zamfir, C. (coord) (1993) *Țiganii între ignorare și îngrijorare*, Ed. Alternative, București.
Zamfir, E. și Zamfir, C. (coord.) (1995) *Politici Sociale. România în Context European*, Ed. Alternative, București.
Zamfir, E. (coord.) (2000) *Strategii anti-sărăcie și dezvoltare comunitară*, Ed. Expert, București.
Zamfir, E. (2002) „Asistența socială în România", în *Revista de Asistență Socială*, Nr. 1/2002, București.

Rapoarte și Publicații:

Asociația Medecins Sans Frontieres (2002) *Ghidul serviciilor sociale adresate persoanelor adulte fără adăpost*, București.
Banca Mondială *World Development Report 2000/2001 : Attacking Poverty*, .
Banca Mondială (2000), *Making Transition Work for Everyone: Poverty and Inequality in Europe and Central Asia*, Washington D.C.
Institutul Național pentru Statistică (1994) *Recensământul Populației și Locuințelor. România. 1992*, București.
Institutul Național pentru Statistică (1994) *România. Date Demografice*, București.
Institutul Național pentru Statistică (1997-2000) *Ancheta asupra forței de muncă în gospodării (AMIGO)*, București.
Institutul Național pentru Statistică (2001) *Populația României la 1 iulie 2001*, București.
Institutul Național pentru Statistică (2001) *Anuarul Demografic al României*, București.
Institutul Național pentru Statistică (2002) *Anuarul Statistic al României*, București.
Institutul Național pentru Statistică (2003) *Recensământul Populației și al Locuințelor. România. 2002*, București.
Guvernul României, Comisia Anti-Sărăcie de Promovare a Incluziunii Sociale (CASPIS) (2002) *Planul Național Anti-Sărăcie și Promovare a Incluziunii Sociale*, București.
Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) (1998) P. Wagner, Ct. Chircă, C. Zamfir, M. Molnar și S. Pârciog (coord.) *Metode și tehnici de evaluare a sărăciei*, PNUD Programul pentru Prevenire și Combatere a Sărăciei, București.
Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) (1999) M. S. Stănculescu (ed.) *Sărăcia în România 1995-1998*, Vol. I, „Coordonate,

dimensiuni și factori", Programul pentru Prevenire și Combatere a Sărăciei, București.
Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) și Institutul Național pentru Statistică (2000) *Femeile și bărbații în România*, București.
Programul Națiunilor Unite pentru Protecția Copilului (UNICEF) și Institutul Național pentru Statistică (2001) *Tendințe Sociale*, București.
United Nations (1983) *Manual X. Indirect Techniques for Demographic Estimations*, New York.

Baze de date:

Fundația pentru o Societate Deschisă (1998–2001) *Barometrul de Opinie Publică*, , București.
Fundația pentru o Societate Deschisă (2000) *Barometrul de Gen*, București.
Institutul de Cercetare a Calității Vieții (1992) *Ancheta asupra Romilor*, București.
Institutul de Cercetare a Calității Vieții (1993) *Ancheta pe Valori Democratice*, București.
Institutul de Cercetare a Calității Vieții (1998) *Ancheta Națională asupra Romilor*, București.
Institutul de Cercetare a Calității Vieții (1998) *Probleme Sociale, Standard de Viață și Economie Informală*, București.

Legi și Hotărâri:

Legea Nr. 67/1995 privind ajutorul social.
Legea Nr. 84 din 31 iulie 1995, Legea învățământului.
Legea Locuinței Nr. 114/1996 republicată, Art. 48, lit.B.
Legea Nr. 17 din 6 martie 2000 privind asistența socială a persoanelor vârstnice.
Legea Nr. 416 din 18 iulie 2001 privind venitul minim garantat.
Hotărârea Nr. 1099 din 25 octombrie 2001 pentru aprobarea Normelor metodologice de aplicare a prevederilor Legii Nr. 416/2001 privind venitul minim garantat.
Legea Nr. 705 din 3 decembrie 2001 privind sistemul național de asistență socială.
Hotărârea Nr. 773 din 18 iulie 2002 pentru organizarea și funcționarea Comisiei interministeriale privind asistența socială.